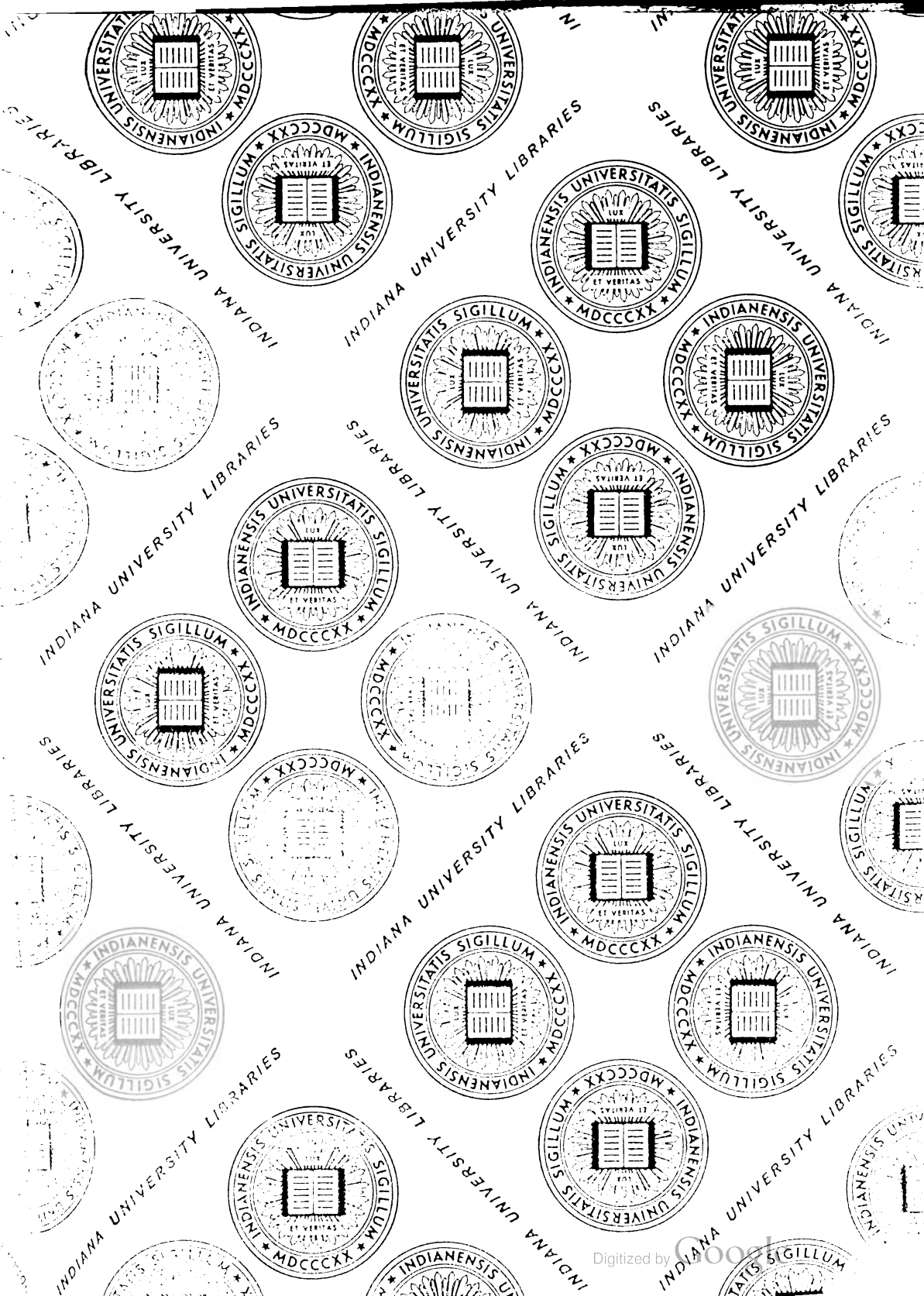

1800-1800

1800-1800

1800-1800

S. LUSTIG
BUCHBINDER
KOLOREA

I

S. LUSTIG
BUCHBINDER
KOLOMEA

I 41

Zhytië i slovo

ЖИТТЄ І СЛОВО

ВІСНИК ЛІТЕРАТУРИ, ІСТОРІЇ І ФОЛЬКЛОРУ

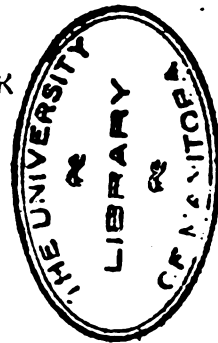
В И Д А В

ОЛЬГА ФРАНКО.

v. 1

ТОМ I.

Др. НИКИФОР ГІРНЯК
учит. гімназ.

LIB. N. 164 / I

Л Ъ В І В.

З друкарні Інститута Стіворонігійського під зарядом І. Пухира.
1904.

ON NUMBER

81.

Никифор Гірняк
сва. Франко.
1905

PG 3900
. Z 63
v. 1

INDIANA UNIVERSITY LIBRARY

Зміст першого тому.

I. Беллетристика.

- Гавлічек-Боровський К. Тирольські елегії, перекл. стор. 60—65.
 Гюго Віктор, гл. О. Пчілка
 Кравченко Ульян. Житє і Слово, вірш, стор. 73—74.
 Кримський Хв. Із „Голістана“ Саадія, стор. 350—353.
 Максвей Осип. Повик, ноща, стор. 93—107, 258—270, 418—433.
 Обачний М. Хмара, стор. 220—222.
 Пчілка Олена. З Віктора Гюго I—III (вірші), стор. 215—219.
 Сааді, гл. Кримський
 Софокль. Едип царь, стор. 321—340.
 Франко Іван. Основи єуснільности, новість, ч. I, стор. 1—12, 165—182,
 340—349.
 „ „ З подорожніх заміток, вірш, стор. 48—50.
 „ „ Тирольські елегії К. Гавлічка Боровського, стор. 60—65.
 „ „ Едип царь Софокля, стор. 321—340.
 Ходовицький Олекса. В світ за очі! (вірші), стор. 161—165.
 Щурат Василь. Пісня про Роланда, старофранцузький епос, перекл.,
 стор. 12—35, 183—206, 371—378.

II. Статі наукові.

- Бігелійзен Генрик. Нові напрями в дослідях мітологічних, стор. 50—59.
 Василевський Д. Із фольклорного руху в Західній Європі, стор. 233—237.
 Драгоманов М. Старі хартії вільности. I. Вступні замітки, стор. 102—115,
 238—258.
 „ „ Поправка до его біографії, стор. 288—289.
 Заневич Ів. Літературні стремління галицьких Руснів 1772—1876, I, II,
 III, стор. 207—215, 358—370.
 Колесса Оп. Сліди впливу Жуковського в поезіях В. Залеського, ст. 124—134.
 Кримський Хв. Румянцівський музей у Москві I, стор. 402—417.
 Фер Леон. Будда і Буддизм, переклад з франц. I, II, ст. 75—93, 270—276.
 Франко Ів. Сучасні ділячі словянської науки і літератури:
 I. М. П. Драгоманов, стор. 148—152.
 II. М. С. Тихомиров, стор. 285—288.
 Шевченко героєм польської революційної легенди, ст. 378—402.

III. Матеріали історичні, літературні і етнографічні.

- Драгоманов М. Матеріали до історії українських віршів. I. Вірші про
 речі церковні, стор. 36—48, 436—455.
 Зубрицький М. Панщина в Мшанці в XVIII в., стор. 70—74.
 „ „ Спогади про конфедератів, стор. 434—436.

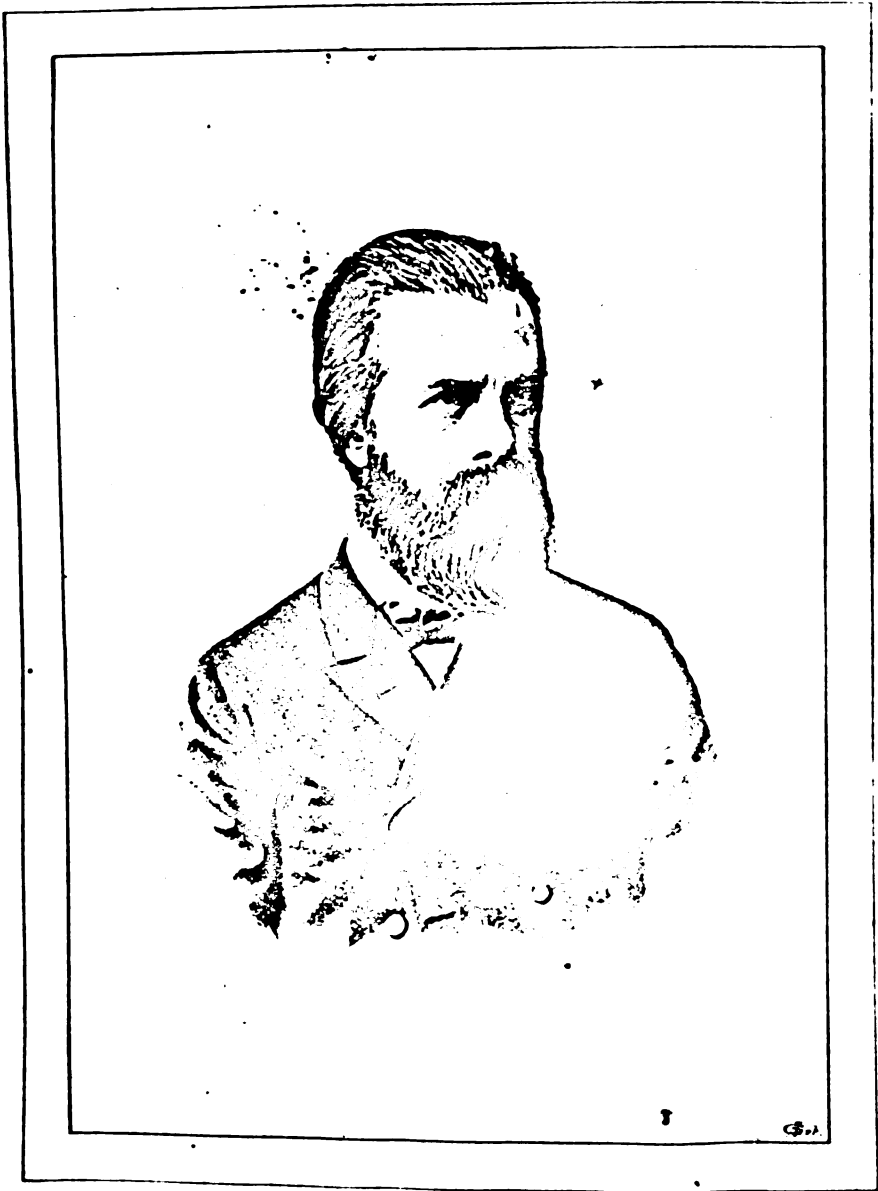
- Качала Ст. Лист до Вол. Навроцького, стор. 123—124.
 Краліцкій А. Відки ваяла ся жаба? Легенда, стор. 147.
 Пчілка Олена. Колядка про дівчину воячку, стор. 283—284.
 Українка Леса. Кумала на Волині, стор. 276—283, 454—461.
 Федькович Юрій. Листи до ученицької громади в Станіславові 1866—1868,
 стор. 116—120.
 Франко Ів. Бунт аграрний в Якубовій Волі 1819 р., стор. 66—68.
 „ „ Урицькі князі при кінці XVIII в., стор. 68—70.
 „ „ Із старих рукописів:
 I. Соломон і чорти в бочці, стор. 139—140.
 II. Апокріф про дитство Ісусово, стор. 223—233.
 „ „ Із уст народа. А. Пісні:
 I. Співанс, співанки, голос, стор. 140—142.
 II. Смерть богача, стор. 142—143.
 III. Лукія Кобилиця, стор. 143—144.
 VI. Кошут і Кошутська війна, стор. 461—477.
 Франко Ольга. Початок і кінець світа, легенда 144—146.
 Пашкевич Вол. Два листи, стор. 121—123.

IV. Критика і бібліографія.

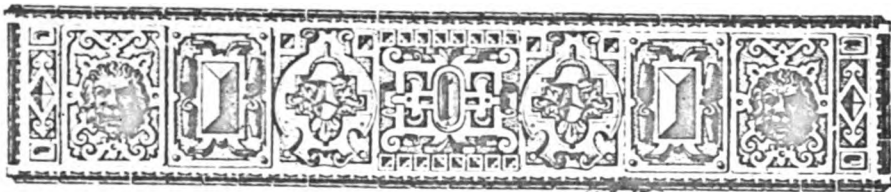
- Василевський Д. Польський фолькл. журнал „Wisla“, т. I—VI, ст. 153—157.
 Драгоманов М. Наукові методи проф. Сумцова, стор. 152—153.
 „ „ Про думу „Про бурю на Чорних морі“, стор. 302—303.
 „ „ Непорозуміння між проф. Огоновським і його наукою, 478—481.
 Кримський Хв. Ястребова Малор. прозвища Херсонской губ., ст. 308—309.
 „ „ Тіхоправова і Вс. Міллера Біліни, стор. 481—483.
 Р. Д. Н. Творці козацьких дум, стор. 289—292.
 Франкс Ів. О. Колесні-Юрій Коссован, стор. 159—160.
 „ „ Візантійська література, стор. 292—300.
 „ „ Розбір думи про бурю на Чорних морі, стор. 300—302.
 „ „ Врably Русскій Соловей, стор. 304.
 „ „ Е. Сабовъ Христоматія угро-руська, стор. 304—305.
 „ „ Dr. Cl. Hankiewicz, Kilimweberei, стор. 305—306.
 „ „ Н. Кобринська, Наша доля, стор. 306—308.
 „ „ Jan Świętek, Lud Nadrabski, 309—312.
 „ „ Fr. Krauss, Böhmische Korallen, стор. 312—313.
 „ „ Carl Kiesewetter, Faust in der Geschichte u. Tradition, 313—314.
 „ „ Post, Grundriss der ethnologischen Jurisprudenz, стор. 483.
 „ „ Paulitschke, Ethnographie Nordafrikas, стор. 484.
 Шурат Василь. Українські весільні обряди, стор. 158—159.

V. Хроніка.

- Дрібні вісти літературні, стор. 314—315.
 Хроніка (Вистава львівська; Зйїад літератів польських; Фольклорне товариство у Львові; Фольклорні товариства в Європі; Некрологи). стор. 315—320.
 Додавки і поправки, стор. 484.

M. D. v. m. v. b.

Основи суспільности.

(Повість із сучасного життя.)

Часть перша.

I.

Пані Олімпії Торській мусіло щось страшне приснити ся. Вона на-
руго кинула ся в ліжку, затрехала ногами мов підстрілений птах, роз-
махнула руками мов потопаючий, і вдаривши ся одною рукою о дерев'яну
побічницю ліжка, закричала крізь сон:

— Ратуйте! Ратуйте!

В тій хвили збудила ся і прожогом сіла на ліжку. Широко роз-
криті очі блудили в пітьмі, що панувала у єї покою. В грудях живо
трепало ся серце. Дихала швидко і важко, по цілому тілі пробігала
дрож. Рука судорожно стискала ріг нічного столика, що стояв зараз обіч
ліжка. Сонна ще, ледво розбуркана думка не могла відразу похопи-
ти ся і мов птиця під градовою хворою метала ся і била ся жиж якоюсь
темною тривоگوю а невпразвою ще певністю, що все пережите перед
хвилику був сон, а не ява.

— Господи перехіни і заступи! Во імя Отца і Сина і святого
Духа, амінь! — прошептала вона, хрестячись усе ще третячою рукою.
— Як я перелякала ся! Як страшно, Господи! А то тільки сон був!
Та який сон! Ще й доси трясу ся. Тьфу, щезай маро!

І вона ще раз перехрестила ся і почала шептати молитву. Та
молитва не вспокоювала єї. Широко витріщеними очима вона силувала ся
просверлити пітьму, найти вікно, впаїрнути на світ, де певно вже му-
сіло світати. Та вікно — одиноке вікно в єї спальні — було завішене
килимком і не пропускало ані промінчика світла. Пані Олімпія перервала
молитву на пів слові і проворкотіла гнівно:

Житє і Слово.

— Ах, опять отой килимок! Господи, додай міні терпливости з отсею поганю!

І вона здушена ще, півсонним голосом силувала ся крикнути:

— Параско! Параско!

Та голос завинрав у єї горлі. Чи то тому, що спала горілиць зо звішеною в низ головою, чи під впливом сонної зморі кров єї бухала ще сильно до голови і заханувала дух у груди, а се ще збільшувало єї глуху тривогу.

— Ні, не можу! Не добуджу ся єї! — в рознуці прошептала пані. — Он як сопе! Нелюди! замучать вони мене своїх непослухом!

І гнівно зціпивши зуби пані Олімпія добру хвилю сиділа на ліжку, обома руками стискаючи з боків свої груди, щоби прискорити диханє, і прислухуючи ся рівномірному, здоровому сапаню Параски. Ота Параска, то була молода, вісімнадцятилітна служниця, покоївка пані Олімпії. Від двох місяців, від коли у пані почали ся припадки сонної зморі і приливу крови до мізку, Параска мусіла спати разом з нею в єї спальні. Пані в таких припадках почувала страшенну тривогу, кричала і кидалась, і тільки присутність другої людини могла єї успокоїти. Та Парасці, занятій увесь день роботою в покоях та в кухні, дуже не до вподоби була ота нічна сторожа коло вередливої пані. Вона й сама бояла ся єї сонних криків і воліла-б була спокійно спати в кухні або в гардеробі. А до того пані звикла була будити ся дуже вчасно, і в таких разях, звісно, першу розбуркувала Параску. Так ось вона взяла ся на спосіб. Що вечера, коли пані засне, вона завішувала вікно килимком і щільно затикала з боків шматами, щоби раніше проміне не продирало ся до спальні, зіркуючи, що в таких разі пані хоч коли-не-коли проспить довше, значить ся, і їй можна буде довше поспати. І даремно пані Олімпія гнівала ся і сварила на неї. Параска з упором властивим тупій та лінивій натурі не покидала свого звичаю і тим доводила паню до рознуки, тим більше, що гробова пітьма в спальні в разі єї припадків іще збільшувала єї тривогу.

— Параско! — не то кричить, не то шепотить пані. — Встань! Відслони вікно!

Та Параска і не думає встати. Вона спить на землі, на сіннику, без подушки, поклавши тільки якась шмате під голову та накривши ся грубою веретою. Рівномірно роздає ся єї здорове сапанє; видно, що сон єї твердий та спокійний і що можна б єї й на поле винести, а вона б не збудила ся. Отой твердий, здоровий сон дівчином почав звільна успокоювати й паню Олімпію. Вона зовсім прийшла до себе і знов лягла на ліжку та накрила ся колдрю, хоч у спальні було теж

аж душно. Та зо сну вона зовсім вабилася. Уява збентежена сонною зхорою почала насувати їй на ум усіляке страхіття. Спершу в сі голіві мигнула думка: а нуж який злодіяка закрався до сіней, повзе до сі спальні. Та ні! Що він у неї візьме? Правда, двері від спальні не зовсім щільно замикають ся, в сіवेशних також замках попованих. Та се пусте! Параска, лежачи тутже перед дверми спальні, притискає їх мов здорова колода: коли б хто хотів нічю вийти до спальні, то кинце мусів би збудити Параску.

Прогнавши думку про злодійський напад, пані Олімпія обернула свою увагу на інші томи, що доносили ся до неї з надвору. Під церквою вартівник закричав „Осторожно з огнем!“ Чути навіть, як опісля закашлявся и почушкав чобітьми, йдучи довкола церкви, щоб опісля знов лягти на соломі під давівицею. В курнику заіняв когут, а за них обивали ся й другі геть там у селі. В саді і в старій липовій аллейі, що по за садом тягла ся аж до річки, лящали соловії; один із них прилетів навіть під вікно спальні і засівши в густім жасміновім корчі, виводив дзвінко, мов приговорював людською мовою:

— Патиком! патиком! патиком! Там тріс! Там тріс! Турррр! Схахеннсь! Схахеннсь!

Пані Олімпії мов мурашки по за спавою забігали. Шташня не переставала лящати, дразнила єї. Чим більше вона зосереджувала свій слух на тім, щоб розібрати, як саме щечече соловії, тим виразнійше причувались їй оті дивоглядні слова. І вони знов навіяли на неї те чуте холодної тривоги, яке лишило ся було по єї сні. І разом з тим їй живо став перед очима й сон, усі ті огидливі картини, що від двох місяці не переставали єї мучити, мов гадюки вшесаючи живу кров із єї серця.

Їй спилось, що вона була молоденькою дівчиною. Цвітуча мов рожа, в рожевім убраню, вона рожево глядить на світ. Усе їй усміхає ся, усе єї нестить, усе любує ся нею. І сонце і цвіт і повітре і люде. Молодіж липне до неї, паничі з найчільнійших родин у краю роєм крутять ся довкола неї. Молодечі лица, то круглі то подовгасті, обліті здоровим румянцем то сентиментальною блідістю, з чорнявими, пещеними вусиками і без них, з очима то огнисто блискучими, то немов увядаючими від горячого чутя, хмарою носять ся довкола неї, мов лица ангеліків довкола Сікстинської Мадонни. І не диво! Вона молода, вродлива, дочка графа Лісовицького, властивця обширних маєтностей і великих капіталів, — значить, хоч не одиначка, то все таки одна з перших великопанських партій у краю. І вона знає се і ходить гордо, холодно, насмішливо серед тої хмари лиць, під градом палких, закоханих поглядів, серед шепоту подиву та здавлюваного бажаня. Їй

за-
ків
са-
пія
(в
сі
ою
іх.
:н-
іа,
ся

ю,
р,
а-
ве
о,
з-
у,
п
г
-
е

о
г
г
і
х

люба ота душна атмосфера подиву, зависти та бажаня, але єї не тягне ані до одного з тих лиць, ані до одної з тих гнучких та елегантних фігур у фраках, цїліндрах і глясованих рукавичках.

Сонна згора тягне єї з блискучого та запахучого світа салонів, балів та компліментів у невеличку, чистеньку н тепленьку кімнатку в обширних офіцинах, що від двора єї батька вибігли геть геть у сад, нехов сховали ся під розлогими липами. Там живе учитель єї братів, молодий студент філософії Нестор Деревацький. Що тягне єї туди, до єго покою, до світлички, в котрій він для графських снів та дочок устроїв імпровізовану школу, обвішану мапами і рисунками, з таблицею до писаня, з мякими кріслами в ряд усталеннями перед масивним дубовим столом замість шкільної лави? Що тягне туди панну Олімпію, котрої едукація вже скінчена і котра не має обовязку, так як єї молодші брати і сестри, нудити ся над книжкою та скриптурами?

Вона й сама не знає, що єї туди тягне. Нестор, молодий чоловік літ 28, не то що некрасивий, а так собі, не поганий, та й нічим особливим не вивачує ся. По верха судячи ані не рівняти єго до тих молодих елегантів, що окружають панну Олімпію. Тільки в устах єго, в мові свдять могочі чари. Пані Олімпія ще й нині тямить, що з разу довгий час вона не звертала ніякої уваги на домашнього вчителя. Хоч він щодень обїдав при спільнім столі з усею графською сімєю, вона ніколи не вимовила до него й слова; він був жов малесенька мушка, котрій вільно літати серед проміня єї світла, та котрої вона не добачала. Аж раз брати затагли єї на лекцію пана Нестора. Вона слухала з разу рівнодушно, потім чим раз цікавійше, розговорила ся по лекції з Нестором і відкрила в єго словах якусь дивну мсльодійність. Від тоді почала частійше ходити на лекції, заявивши матери, що яко старша хоче пильнувати, щоб молодші брати і сестри вчили ся пильно і слухали вчителя. Та їх не треба було пильнувати, і панна Олімпія пильнувала зовсім чого іншого!

Як се сталося, що вони полюбили ся з Нестором? Хто перший сказав слово, хто і яким способом виявив чутє, що запалило сердца обоїх молодих людей? Пані Олімпія і доси сего не тямить і тоді не тямгла. Тямить тільки, що цїлі два місяці ходила мов сама не своя, мов потонувши з головою в якімсь рожевім тумані. Се були найкрасні дні єї життя. Чом вони минули? а коли вже мусїли минути, то чом хоч троха довше не тривали?

Найменший братик Стасьо підслухав єї любовне воркуванє з Нестором і розповів єго матери, а мати передала батькови. Ані мати ані батько не мовили Олімпії ані слова, не сказали нічого й учителям,

тільки коли Олімпія на другий день прийшла до звайної офіцини, застала двері замкнені а офіцину порожною. Старий садівник Яків сказав їй, що пана Нестора нині досвіта снакували, сквітували, посадили на бричку і відвезли на дворець залізної дороги. Пані Олімпія тямить и доси ті гіркі, сердечні сльози, що проливала сховавши ся в густі корчі парку по вислуханю сеї вісти. Але і вона так сахо як єі родчі ані словечка не сказала нікому про свою любов, ані одною слезиною, ані одним спомином не виявила єі перед ніким із домашніх. Німо і глухо поховала своє чутє на дні серця, залила слізма и приєднала пилот забутя. Була ще молоденькою дівчиною, та все таки знала, що графській доньці іменно так треба зробити, коли їй графило ся таке нещастє полюбити плебея.

Сонна змора тягне єі кудись від тих картин, кудись, де холодно, темно, вохко. Немов вона входить у якийсь безконечно довгий корідор, погано освіченний і давно-давно не провітрянаний. Сперте повітрє каменем налягає на єі груди. Дрож проходить по тілі, а єі рука стискає щось таке холодне, слизьке та огидливе... Ох, та се рука єі судженого, графа Торського, що товаришував ще з єі батьком за єго молодих часів, а розтративши по європейських столицях та ігорних місцях силу, молодість, здоровлє і маєток, вернув до краю, щоб ратувати останки надшарпаної фортуни. Побачивши єі, молоду, вродливу і посажну панночку, дочку свого приятеля, він зараз поміркував, що з усіх можливих фінансових спекуляцій ся буде жабуть чи не найліпша, і зараз же приступив до діла.....

Сонна змора все далі і далі, все глубше і глубше тягне паню Олімпію по дебрах єі холодного та непривітного аристократичного житя. Ось вона графиня Торська. З батьківського дому вибирає ся з мужем у подорож послибну до Італії. Та обоє доїздять тільки до Монако і тут муж єі програє більшу половину єі посагу. Мов важкі дожджові хмари висять над душею пані Олімпії спогади єі медових місяців, прожитих з графом. Сцени, сльози, розпука... Вони вертають дохів, граф грозить, що продасть остатнє село, яке єму лишило ся з єго родових маєтків — отєі самі Торки, в котрих суджено було пані Олімпії прожити решту віку. І хто знає, чи не був би й виконав своєі погрози, бо до Монако тягло єго далеко дужше, ніж до молодї та вродливої жінки, що побіч єго спальні, в пишних будуарі, обвішанія коврами й зеркалами та наповненія пахощами проплакувала дні й ночі. Та вишло не так, як графови думало ся. Після одної дуже бурливої сцени зі своїми вірительями він впав у таку лютість, що дістав удару апоплексії. Єму поразило руки й ноги, так що не міг рушити ся з місця, не міг ложка до

рота піднести. І з гулящого джентльмена, картяря, пивниці та вівера разом зробила ся безпомочна дитина, котру треба було одягати, годувати, возити на возику, класти на ліжку і знов піднимати, а котра за все те відшлячувала ся тільки цинічними жартами, лайкою та прокляттями.

Сонна згора без милосердя затоплює паню Олімпію в те страшенне ледяне море, в ту безодню мук, гризоти, повнжевія і сердечного горя, що вона перейшла від того часу. Для неї почало ся жите, о якім їй перед сям і в сні не спало ся, і в казках не чуло ся. Хорий граф тиранив єї без милосердя, ломав систематично всі єї внодобавя і привички, єї волю і єї душу. Той полу-трун, безсильний і безпомічний, власне через свою слабість зробив ся єї найлютішым катом. І коли б хоч іскорку співчутя, хоч крапельночку любови, признаня і тенга мав він для неї! Ні, тільки цинічні жарти, наруги і шиганя, від котрих уся кров у ній ледом стинала ся. І чим покірнійше вона гнула ся, чим пильвійше служила єму, тим гіршым, капривзійшым робив ся той сорокпять-літній старець і в очах єго на єї вид блискали злоніщі іскри ненависти. За що він ненавидів єї? Що вона єму злого зробила? Вона ніколи не питала єго об тім. Єї серце замкло ся до него ще від часу побуту в Монако, і не відіжкло ся вже ніколи.

А тимчасом здоров'є графа значно поправилось. Правда, поражені руки й ноги ніколи вже не прийшли до здоров'я, та за те жолудок поздоровшав. Безпомочність змусила графа до правильного життя, до дієти. Він не міг тепер шти ані грати в карти, мусів їсти те що єму давали і коли давали, і се вишло єму на добре. Почув апетит, найідав ся в смак, спав спокійно і твердо, як ніколи перед тим, на щоках єго почав виступати румявець, навіть передчасно вилиціла голова зачала вкривати ся новим пухом. Граф віджолодів. Про смерть і не думав і дякував Богу, що не дав єму продати Торок. Був се, будь що будь, гарний масточок, зложений з двох фільварків, що обіймали поверх тисячу моргів вірного поля і сіножати, а надго дві тисячі моргів старого соснового ліса. За тих кілька літ, що граф лежав хорий, не йїздив нікуди, не програвав і не гайцував, масток під управою совісного управителя очетив ся від довгів і давав такий дохід, що граф міг жити по панськи і ще й відкладати дещо про чорну годину. Признати треба, що велика в тім була заслуга графині. Вона доглядала господарства, контролювала управителя і других офіціалістів, укладала весь господарський бюджет і гроші держала в своїх руках. В тій роботі находила хоч в часті осолоду після тих мук, які день у день приносило їй спільне жите з графом.

Сонна змора мов кліщами здавлює серце пані Оліхії, приводячи її на память цинічні та безсердечні наміхи та наруги графа.

— Скучно вам, графине, зо мною казікою панькатись, правда?

— Скучно. — каже вона, дивлячись у інший бік.

— Ви б Богу помолили ся, щоб мене чия скорше зібрав із сего світа.

— Молюсь.

— Добре робите. Я б менше мучив ся, — додає він з підким наміхом. — а ви б за муж вийшли, правда? Ну, скажіть по щирости, маєте вже на думці кавалера, за котрого б ви вийшли?

— Маю! — говорить вона затискаючи зуби, з запеклою злобою в серці.

— Се дуже гарно! — іронічно підить граф. — Тільки ось що лихо! Не дуже мабуть ваша молитва щира, бо я чую ся здоровішим. Може б вам, графине, діточок хотіло ся?

Сльози бризками бризкають з сі очей, але вона зіплює зуби і не дає по собі пізнати тої некельної муки, яку їй завдає сі заслужений мучитель. Мовчить відвернувши ся, а граф далі торочить:

— Отаке малесеньке, рожевеньке, гарненьке дитятко — чудо, що за люба розривка була б для вас! Треналось би, сміялось би, далі й лазити б почало. А, графине, чогож ви мовчите? Правду я говорю?

— Правду.

— То то й є. Та щож, біда моя, графине, я слабій! я немічний каліка, не можу сповинити свого обовязку. Терпіть, графине, чень Бог і над вами змилуєсь!

Пані Оліхія дуже добре розуміла кроваву наругу над собою в тих словах. Служниці, що мусіли день і ніч пильнувати графа і ночувати при нім, одна за одною приводили дітей, котрі й ховались при дворі як байстрята. Графиня добре знала, чіи се діти, гляділа на них з ненавистю, та все таки не прогонювала їх зо двора, немов почувала якусь дивну шільгу глядіти день у день на ті докази невірности свого мужа. поштуркувати їх, обходити ся з ними, з графською кровю, як зо щенятами та смієм і знати, що й на будуще жде їх жите щенят та роль смітя в суспільности. Куди, куди поділа ся рожева, запахуща атмосфера невинности, серед якої жила вона при батьковні!

Сонна змора мов неможливий кат шарпає і рве сі далі, ще глубше в безодню, в непролазну шільгу і гніль і чад.

— Милюсердя! — просить вона. — Чи не досить міні сего некла? Чи не досить я перетерпіла?

— Ні — говорить твердий, невхолий голос. — Ще в твоєму серці один закуток цілий, не переранений, чистий, не заплюгавлений! Покажи єго сюди! Давай до моїх рук!

І знов нові картини. В хвили, коли горе єї доходило до краю, коли їй здавало ся, що ось-ось одуріє, явило ся щось мов полекша, мов проблеск надії, мов ясна поляна серед темної нущі. Явив ся він, Нестор, про котрого вона не чувала й не цікавила ся чути від часу, як бачила єго в імпровізованій домашній школі у свого батька, перед двадцятьма літами. Дивна іронія долі! Він явив ся їй таких, яким вона ніколи не надіяла ся єго побачити. Єго поява і притягала і відтучувала єї, збуджувала рівночасно пошану і обридженє. Він явив ся попом, але попом здичілим, двакож та відлюдкож, що довгі літа жив у горах, з далека від усякого цивілізованого товариства, від духовних інтересів. Мов жива стає ще тепер перед нею єго постать, згорблена та похилена, придавлена передчасною старістю. Єго очи, колись такі палкі, такі ясні і блискучі, з котрих так і говорив світлий ум, так і ясніла щирість та доброта, тепер погасли, запали ся глибоко і бігали в яках мов сполохані. Чарп єго бесіди щезли без сліду: на першій візанті у дворі він раз у раз путав ся в словах, гикав ся, уривав на половині реченя, так що граф по єго виході з звичайним своїм цівізмом сказав:

— То якийсь ідіот. Сеєму треба дати презенту!

А прецінь він при собі тим був священником. Єго духовний стан домагав ся від неї пошани, і вона була вихована в завадто побожних традиціях, щоб віджовити єму тої пошани. Та се не все. Швидко вона з уст самого о. Нестора розвідала історію єго життя — не так може розвідала, як доміркувала ся єї з єго уриваних та безладних оповідань. І ся історія ще більше зближала єї до него. Аджеж се через неї дійшов він до того стану! Вона, хоч і не самовільно, була причиною єго зруйнованого життя, розбитих надій. О, наші Олімпія тепер добре вміла відчутти ту важку та сумовиту історію бідного здичілого попа!

Полюбивши єї і стративши всяку надію позискати єї руку, Нестор покняв філософію, вступив до семінарії і висвятив ся в целібаті. Саме тоді почув, що вона вийшла замуж. Власти духовні полюбилп єго; був спосібний, покірливий, працювтий. Єму всіхала ся висока кар'єра єрархічна, та серце єго боліло, не давало єму забути втраченого щастя. Швидко дізнав ся про сунну долю своєї улюбленої, про слабість графа, хоч, звісно, і думкою адувати не міг собі всеї тої безодні горя, яка придавлювала єї душу. Він любив єї щиро і кожда звістка про неї, ала чи добра, ранила єго душу, на довгі дні відбирала єму спокій, робила єго неспосібним до праці,

до думая. І він постановив собі перебороти себе. Пішов на катихиту до народних шкіл в однім невеличкім та глухім містечку, щоб бути далеко від неї. не чути про неї. Та спокій і тут не був тривкий. То через газети, то через усяких приїзджих людей він хоч в ради-годи чував про неї. А чим рідше доходили вісти, тим важкішими тагаром падали на душу о. Нестора, тим довше мучили его. І він забавив ще далі втекти від світа, здичити зовсім. Попросив ся на парафію до одного з найглухіших гірських закутків. Десять літ прожив там безвихідно, без газет, без переписки з ким небудь, зайнятий обов'язками свого стану та важкою боротьбою за шматок хліба. Парафія була маленька, вбога, а народа прихід був дуже мізерний, треба було зайняти ся господарством, тяжкою, мужицькою працею. О. Нестор пірнув з головою в те море буденних клопотів та заходів: орав і сів, плевав худобу, гонив воли на продаж, збирав сіно, торгував вівсом і бривдзєю, заводив у горах нові роди картоплі, був і рільником і садівником і пасічником. Та все таки серце его не могло успокоїтись. Рана була надто глибока, і хоч загоїла ся з верха, то полпшила по собі важку меляхолою, огірченє і вічне невдоволенє. О. Нестор ніколи не переставав відчувати того, що він змарнований чоловік, що з него не те могло бути. Він сповнював свої обов'язки, робив навіть більше, та все якось механічно, сердито; видно було, що всі его поступки йшли не з любови, а з погарди до людей. І не диво, що хоч він не кривдив своїх парафіян, та вони все таки не любили его, немов жахали ся того холоду, що сидів у его серці і вивав від него довкола.

По кількох літах побуту в тім гірськім гнізді о. Нестор сильно змінив ся. Постарів, згорбив ся, зробив ся зовсім непривітний і неговіркий. Зверхний его вигляд був занедбаний, одежа вбога і дуже часто не чищена. В селі говорили, що він скупий, ба й его власні слуги жалували ся, що кормить їх ногоно. Єму вдало ся кілька разів дуже корисно продати випасені воли. Більші суми грошей, що найшли ся в его руках, почали звільна розпалювати его жадобу. Серце, що не находило людей, до котрих би могло привязати ся, почало помаленьку прив'язувати ся до грошей. О. Нестор в разі і не спостеріг ся. Єму здавало ся, що він не вибігає з границь господарської ощадности, коли тимчасом душа его чим раз глибоше всасала ся в нову страсть до складання і громадженя грошей, а ум его, колісь так ясний і бистрий, почав дрібніти і затіснювати ся під впливом тої нещасної страсти.

Спам'ятав ся о. Нестор аж тоді, коли було за пізно, коли запримітив, що его нова страсть пожерла его старі сповни і старі терпіння. Монстративши ся до збираня грошей, він забув про Олімпію, а хоч

інколи й згадував про неї, то вже не так, як уперед. Вона являла ся ему мов якась далека, бліда тінь, котра нічого вже не ворухила в его души. І от коли по довгих літах, переглядаючи „Епархіяльні відомости“ побачив, що опорожнена парафія Торки, де жила его давнійша улюблена, в серці его не обізвав ся ніякий голос, а тільки в умі почали метати ся цифри більших доходів: число моргів ґрунту парафіального, багатший народ, близькість значного відпустового місця. Він подав ся на ту парафію і одержав сі.

В пані Олімпії ще й тепер мороз переходить по тілі, коли нагадає свою першу стрічу зі своїм давнім коханем. Вона тоді була ще релігійна і попівська ряса сама по собі збуджувала в ній чуте пошани. Але сей дикар, сей немова, що на кождім слові гикав ся, путав ся, що й одного речення не зміг сказати до ладу, що говорив тільки про абіжє, картоплю та худобу — не вже се той самий Нестор, що колись разом з нею літав у рожевий світ ідеалу? Правда, вона аж надто добре знала, які страшні зміни поробило з нею вороже житє, та все таки їй бажалоє би, щоб хоч він явив ся перед нею сильний, ясний та повний співчутя. Їй так хотіло ся, так треба було оперти ся о когось, хоч хвилечку свобідно відіхнути, хоч на момент забути про те пекло, в котрім плели сі дві й ночі. А ся нещасна руїна в попівській рясі збуджувала радше почутє жалю а то й відрази, шіж те почутє, якого їй було треба. Та ні! З сеї руїни все таки блиснув огонь. Не ясний полонінь, що світить і гріє і промінцями хвилями ширить довкола себе вдоволенє, супокій, щастє. Блиснуло понуре миготінє жевріючого під попелом вугля, що нече і пожари розводить, що прогриває і нівечить усе, до чого доторкнеть ся. І до неї доторкнуло ся те вуглє, розривило остатній петкнутий досп куточок сі серця.

Вона рідко видала о Нестора, котрий занятий був своїм господарством і своєю парафією. Та раз якось, ідучи зо двора на фільварок, зустріла его на леваді, що зеленою скатертю простирала ся між двірською липовою аллеєю а супротлежним узгірєм, на котрім находив ся фільварок, а обік него також попівське поле. Зустріли ся, о. Нестор поклонив ся графині низенько і якийсь час ішов мовчки, немов заляканий сусідством графині. Вона сама розпочала розмову, спершу про господарство. Розпитувала о. Нестора, як ему подобаєє нова парафія, як живлоє ему в горах? Він помалу оживив ся. Набутє в горах адичіне троха вже віднало від него. Нараз графиня закинула розмову на ту тему, котрої виділо найбільше бояв ся о. Нестор.

— А ви тяжите, отче, свій побут у Горшлісах?

Він заметушив ся. Палиця випала з его руки і він швидко схилив ся, щоб підняти її. Графиня зупинила ся і пильно, на вид спокійно вдивляла ся в него.

— Яспе — ве — ве — вельможна графиня... — пролепотів він, блукаючи очима, щоб не зустріти ся з її поглядом.

— Ви вже мабуть навіть забули, як мене по імя зовуть! — сказала вона зовсім спокійно і піби жартовливо.

О. Нестор разом перестав метушити ся і витріщив на неї свої чорні колісь, тепер значно вже випівніші очі. І разом в его зачерствілому серці отворила ся давня, здавалось, зовсім загосна і мохом поросла рана. І він заговорив, з разу з трудом, путаючись та гикаючись, але чим далі, тим плавнійше і смілійше.

— Яспе ве... ве... вельможна графине! Зволите жа... жартувати! Насміхати ся наді мною! І не по правді! Я не забув те... те, що пам'ятаю. Та по що се? Думаєте, я мало тернів? Адже через вас... усе покинув! Надію щастя родинного... І кар'єру... І людське товариство... І книжки... Все, все! В горах загрів ся між Бойками, між волами та вівцями. Щоб вас забути! Щоб про вас не чути. А то, знаєте, кожда найдрібніша звістка про вас, усяка дрібниця бентежила мене до дна душі... на тортури мене розшивала. Що я перетернів! А ви... ви ще сміяти ся зволите!

І сей дикун, сей руїна, сей немова, сей передчасно постарілий целебс заплакав. Заридав мов дитина і почав утирати сльози рукавом своєї рясн.

В голові пані Олімнії все мішає ся після сеї хвили. Жаль і надія, обриджене і роєкіш, гривота і радість, усе валить клубами на її душу, безладно, могутче. Вона кидає ся на ліжку і махає руками, мов прогонюючи дальші думки. Не хоче згадувати, навіть в уяві не хоче ще раз перемірювати крок за кроком сей страшний безконечник, що довів її до її теперішнього стапу. Всі ті потрясаючі сцени, що промайнули над її головою від того часу — сповідь з власного життя перед о. Нестором — їх цівніші розмови і зносини, — вроджене сина — смерть мужа — пожар двора — і ті важкі літа, що потягли ся далі, і ті гадюки, що підповзають тепер до її серця, усе те разом збирає ся довкола неї в одну збиту масу, мов шквіряний міх, в котрому її завязано і в котрому вона дується, дується, кидає ся і кричить добуваючи остатніх сил, в передсмертній тривозі, в безтямній розпуці:

— Ратуйте! Ратуйте!

Два місяці вже оті сні, оті сномини, оті думи мучать її, і мука та за ті два місяці не то що не вменшила ся, але щораз побільшуєсь. Чим се скінчить ся? Пані Олімнія іноді в сурйоз лякає ся, щоб не

одуріла. В день її здаєсь, що ходить здорова, а скоро в ночі голова до подушки, зараз у крові починає грати горячка, в нізку ворухать ся дивні, страшні мисли. І дармо вона силує ся прогонювати їх! Вони мов нагазливі оси все крутять ся довкола неї, все бреньять і жужжать і свердлють серце своїм жужжанєм.

— Чи се Бог покусю на мене насилає?—міркує пані Олімпія, — чи може злий дух до душі підступає? Господи, зглянь ся надомною!

Вона молить ся з широко отвореними очима. Боїть ся зажмурити очи в п'ятьмі, бо знає, що скоро їх затулять, то зараз стануть перед нею огрядні, прокляті картини, від котрих кров леденіє, а слова молитви завмирають на устах. В кінці з геройським усилєм вона встає з ліжка, нацаючи підходить до вікна і відриває клішнок, котрий воно заслонене.

— Ах, слава тобі Боже! — вириває ся з єї уст. — Уже світас! От-от уже сонечко покаже ся!

І вона підходить до Параски, що простерта горілиць, скотивши ся з сінника, спить на голій долівці, і торкнувши єї босою ногою в голову кричить:

— Параско! ну, Параско! нора вставати! чуєш мене? Параско!

(Далі буде.)

Іван Франко.

Місня про Роланда

Старсєранцузький епос.

I.

Король Карло, великий наш володар
Цілих сім літ в Іспанії провів,
По моря край здобув гористу землю;
Нема вже замку, щоб єму опер ся,
Нема цілого города ні муру
Крім Сарагосси на верху гора.
Марсіль король там, безувір: він молить
Аполліна*), він Магомету служить,
Гей не мннуть єму за те біди!

*) Аполлін — бог знищення і заглади. Побіч Аполліна та Магомета згадуєсь дуже часто й Терваган. Се слово повстало изъ латинського „ter magnus“ (у Греків „τρωαντογος“), що відносило ся у Римлян до Гермеса.

II.

А був король Марсіль у Сарагоссі.
 Ось він у сад собі тінистий ввійшов,
 На біло-мармуровім троні сів.
 При нім було звши двацять тисяч люда.
 Він так сказав своїм князям та графам:
 „Панове, чули ви, яке тут лихо:
 Пам Франції солодкої, Карло.
 Прийшов в сей край, щоб нас непокоїти.
 А тут ні військ, щоб зірнути ся з ним,
 Ні сил таких, щоби его побити!
 Тож радьте що, ви-ж мудрі в мене люде,
 Спасіть мене від соромної смерти!“
 Хоч би тобі один поганець слово,
 Крім Бланкандріна з замку де Вальфонд.

III.

А Бланкандрін, се був один з мудрійших.
 І не аби який заразом хват,
 Готов постояти за свого пана.
 „Не бій ся,“ каже він до короля.
 „Обіцью тільки гордоху й бутному
 Карлови вірну службу й приязнь щирю!
 Пішли в дарунку львів, медведів, псів,
 Сім сот верблюдів, ястребів хоч тисяч,
 Чотирь сотці мулів з сріблом-алотом,
 Щоб мав его на пятьдесят возів,
 Щоб всему війську міг ним заплатити.
 Досить ему вже в сій землі сидіти,
 Пора б ему до Франції, до Ахен.
 Скажи, що й ти відеш туди за ним
 І то в сам день святого Михаїла,
 Щоби прийняти там закон Христа,
 І стати ленником его зо всім,
 Зо всею честію й майном своїм.
 Пішлиш ему й закладників, сля схоже,
 Десяток-другий, най би певність мав;
 Пішлиш ему хоча б і власні діти:
 А же їх смерть, то я й своє пішлю.

Чей ліпше їм позбутись там голов,
 Чим мали б ми майна і чести збутись,
 Чим мали б ми зійти всі на дідів."

IV.

Він каже ще: „Кленусь на сю правицю,
 На бороду, що повіва' на груди:
 Побачиш — зараз рушить військо Франків.
 Вони підуть в свою французьку землю,
 І всякий буде у своїй господі.
 Карло у свою Аввісграні буде;
 Він на Михайла пир задасть бучний.
 Прийде сей день, речинець пролине,
 А він від нас не вчує слова й вісти.
 Король є гордий, гнів его страшний,
 Він голови закладякам зітве;
 Та ліпше їм позбутись там голов,
 Чим нам Іспанії на все позбутись,
 Чим нам набрати ся біди і горя."
 А всі невіри кажуть: „Може й так."

V.

Король Марсіль скінчив свою раду.
 Він зве тепер Кларіна з Балагету,
 Естрмаріна й пера Евдроіна,
 Гарлана-бородая й Бріамуна,
 Магея вуйка свого й Махнера,
 Малбена із за моря й Жуамера,
 І Бланкандріна, — скаже їм свій намір.
 Найповажніших кличе десятюх.
 „Підіть ви до Карла, пани барони;
 Стоїть табором він в Кордові-місті.
 До рук оливні віти поберіть:
 Се буде знак замирення й покоря,
 Лиш сею штукою нас примиріть,
 А дам вам силу золота і срібла
 І кілька збагнете землі та лем."
 Поганці кажуть: „Сего в нас доволі."

VI

Король Марсіль скінчив свою нараду.
 „Панове, каже він ще раз, підіть же
 З олівними вітками у руках
 До короля Карла й кажіть слу,
 Щоб Бога свого ради милість зав;
 Що я, нія перший місяць сей мине,
 Прийду за ним із тисячею своїх,
 Прийму закон Христа охотно й буду
 Его підданям з тілом і душею.
 Сли сходе, то й закладників дістане.“
 А Бланкандрін : „Так все нам вдасть ся, пане.“

VII

Марсіль велів привести десять мулів,
 Що їх прислав Сватілії король :
 Віжки із золота, сідло зі срібла.
 І сіли посла всі на білих мулів,
 З олівними вітками у руках
 Зустріли пана Франції, Карла.
 Гей не минуть Карлови сеї зради!

VIII

Володар днесь на радощах, на щирі.
 Здобув Кордову, мурн зніс до тла,
 Своім камінем вежі постручав.
 Там лицарям его припало много
 І срібла-злата й платя дорогого.
 Поганця в місті не було й одного,
 Котрий в живих остав ся-б без хресту.
 Володар вийшов у великий сад.
 З ним був Роланд, Самсун і Олівер,
 З ним був і гордий Анаеїс і Готфрід,
 Хорунжий королівський із Анжу.
 Крім них був там Жерін, був і Жерар;
 А де ті два, там зараз других повно;
 З самої Франції пятайцять тисяч.
 Засіли лицарі на білих коврах,
 Одні для розривки в варцаби грають,

Старі, поважні в шахи, а меткі
 Бакалари стають до поєдинку.
 Ріс під ялицею рожевий корч,
 Там сів на щиро-золотоу кріслі
 Пан Франції солодкої, король.
 Білобородий, голова у цвіті,
 І благородне тіло й гордий стан;
 Коли б шукав, без питання пізнав б.
 Тут послы зсіли з мулів і витають
 Єго всі враз облесно так і дружно.

IX.

Озвав ся перший Бланкадрін. Він каже
 До короля: „Най Бог тебе спасе,
 Тебе, поважана достойний, славний!
 Велить сказати могутий цар Марсіль,
 Що він прийняти б рад закон Христа,
 І дати спорий пай хазіку свого:
 Медведів, львів, повязаних хоргів,
 Сім сот верблюдів, ястребів хоч тисяч,
 Чотири сотці мулів з сріблом-золотом,
 Щоб мав єго на п'ятьдесять возів,
 А щиро-злотих бізантиннок*) стілько,
 Що зможеш всему війську заплатити.
 Досить тобі вже в сій землі сидіти,
 Пора б піти до Франції, до Ахен,
 Куди й мій пан обіцюєсь прийти.“
 Володар наш простяг до Бога руки
 І під вагою дум чоло склонив.

X.

Гей, тай понурив голову володар!
 Зі словом він не квапив ся ніколи;
 А що сказав, роздумавши сказав.
 А от простуєсь — що за смілий вид!
 І каже послан: „Добре ваше слово.
 Король Марсіль — се мій завзятий ворог,

*) Золоті монети, які бито в Візантії. Половиною такої бізантинки була мангуна, котра згадує ся в піснях трохи далі.

Так щож впевнить мене у правді слів,
 Які ви тут говорите міві?*

А Сарацен: „Закладники ввеввять;
 Дістанем десять їх, а хоч би й двацять,
 А жеде їх смерть, я й свого сина дам.
 Самих знатнійших будеш забуть мати.
 Коли-ж в своїй палаті царській будеш
 Святити день святого Михаїла,
 Тоді й мій нан обіцюєсь прийти.
 У него думка є хреститись тамки,
 У ваших „Божих купелях“) святих.“

На те Карло: „Він зможе ще спастись.“

XI.

Був гарний вечір, ясно сяло сонце;
 Карло велів відвести в стайню мулів,
 Велів поставити в саду намет,
 Базав в наметі помістити послів.
 Дванадцять лицарів їх там приймало;
 Там ніч до світу сонця провели.
 Підняв ся майже рівно з дня володар,
 Прослухав утреню, прослухав службу,
 А далі вийшов під ялицю, кличе
 Своїх баронів, щоб кінчати раду.
 З баронами Карло рішає все.

XII.

Володар вийшов під ялицю й кличе
 Своїх баронів, щоб кінчати раду.
 Йде князь Ожер, Турин архієпіскоп,
 Старенький Риншард і братанок Генріх,
 Хоробрий граф гасконський, Аселін,
 Тедбальд із Реймс, свояк его Мілон;
 Крім сих був там Жерар, був і Жерін,
 А з ними враз прийшов і граф Роланд
 Із шляхтичем, хоробрим Олівером.

*) Божі купелі значать тільки, що Ахен (Аквісгран), де після переказу з ласки божої для Карла з жерел біла ключами тепла вода. В сій поемі столицею Карла є Ахен, в пізнійших Париж.

Звиш тисяч Франків з Франції було.
 Був Ганелон, котрого ділом зрада;
 Гей, таї почалась та злочасна рада!

XIII.

„Пави барони,“ каже цар Карло,
 „Король Марсіль прислав до мене послів;
 Він спорий пай дає з маєтку свого,
 Медведів, левів, повязаних хортів,
 Сім сот верблюдів, ястребів хоч тисяч,
 З арабським золотом штири сотці мулів,
 Що буде звиш на пятьдесять возів:
 Він просить, щоб до Франції вернути,
 А він прийде в мою столицю, в Ахен,
 Прийме тах наш спасительний закон,
 Хрестившись буде ленником моім —
 Так каже — кілька правди в тіх, не знаю.“
 На теє Франки: „Тут нах стерегись.“

XIV.

Володар покінчив уже своє.
 Не годить ся на се лиш граф Роланд;
 Він схопуєсь, щоб відповісти й каже
 До короля: „Марсіляви не вір!
 Сім літ, як ми в Іспанію прийшли.
 Я Нопль здобув для тебе і Козібль,
 Здобув Волтерн і Пінський край здобув,
 Туель, Сіцілію і Балагет.
 Король Марсіль був завжди зрадливий!
 Раз він прислав пятайцять щось поганців,
 У кожного була оливна вітка
 І ті самі слова їх теж були.
 Ти запитав тоді о раду Франків,
 Ну, та й нараили-ж вони тобі!
 І ти післав двох графів до поганця:
 Один Базан був, другий був Базіль;
 Він став їх голови коло Гальтіль.
 Кінчи-ж війну, коли єї почав,
 Веди усі війська на Сарагоссу

І облягай сі хоча-б весь вік,
Щоб лиш їх смерть на зраднику шістити.“

XV.

Гей, таї понурив голову володар!
Він гладить бороду і крутить вуса,
Ні сьак, ні так сестрінкови не каже.
Замовкли Франки, тільки Ганелон
Зриває ся, підходить до Карла,
І починає сміливо оттак:
„Не вір гільтаєви!“ говорить він,
„Не мій се зиск, ні чпй, а тільки твій,
Коли король Марсіль переказав,
Що хоче буги ленником твоім,
І в ленні всю Іспанію прийняти;
А надто він прийме і нашу віру.
Хто сій заяві ще не рад, байдуже
Єму, здаєсь, яка нам буде смерть.
Буті порада послуху не варта.
Лишім нерозум, розуму держім ся!“

XVI.

По Ганелоні виступив князь Найм —
Вірнійшого не ма вже при дворі.
Він так до короля: „Ти чув гаразд,
Що відповів тобі граф Ганелон;
І має слушність, коб лиш послух мав.
Король Марсіль побитий у війні;
Ти всі вже кріпости єго забрав,
Ти повалив єму камінем мурі,
Спалив міста єго, побив військкі.
Коли-ж він милости у тебе просить,
Гріх мав би, хто б єго напастував.
Він же й закладника в поруку дасть.
Кінець заваятій сій війні, шабаш!“
А Франки кажуть: „Князь не зле сказав.“

XVII.

„Кого-ж вислати б нам, пани барони,
 До короля Марсіля, в Сарагоссу?“
 На те князь Найя: „Скажи, то я піду;
 Лиш палицю і рукавицю*) дай.“
 Сму король: „Ти чоловік розумний;
 Кленусь на бороду мою, на вус той,
 Не йти тобі в сім році так далеко;
 Іди, сїдай, коли ніхто не кличе.“

XVIII.

„Кого б нам вислати, пани барони,
 До Сарацена, пана Сарагосси?“
 На те Роланд: „Найліпше, я піду.“
 „Ніщо не втнеш.“ сказав граф Олівер,
 „За гóрда й за прудка твоя натура.
 Я все б мав страх, щоб ти не зняв там бучі.
 Коли-ж король звелить, то я піду.“
 На те сказав король: „Мовчіть оба!
 Ні ти не полесеш там ніг, ні вія.
 Кленусь на бороду, що от свіє.
 Зле там приймати будуть перів, але!“

XIX.

Турпін із Реймс підняв ся з свого місця.
 „Лиши ти Франків,“ каже до Карла.
 „Сім літ провів ти вже у сій землі,
 Вони знесли вже стілько трудів, горя...
 Міні дай палицю і рукавицю,
 Я їду в Іспанію до Сарацена —
 Хотів би бачити его, який він.“
 Сердитий вже відказує володар:
 „Сиди ти там на білому коверци;
 Не говори, коли тобі не кажу.“

XX.

„Французькі лицарі,“ озвався Карло,
 „Нааянче-ж бо з моїх земель барона,

*) Палиця і рукавиця були знаками посольства.

Щоб вість мою Марсілеви занісі!
 На те Роланд: „Вітчим мій, Ганелоні!“
 А Франк: „Так, сей справить ся, як слід.
 Най буде він; мудрійшого не вишлем.“
 Тай засмило-ж в Ганелона серце!
 Він мече з себе споре футро з кун,
 Стає в однім атласовім кабаті.
 Блискучі очі в него, гордий вид,
 Широкі груди, благородне тіло,
 А гарний — не надивлять ся всі перь.
 Та до Роланда: „Що за злість, шаленні!
 Всім звісно чей, що я тобі вітчим,
 А ти б хотів, щоб я йшов до Марсіля.
 Коли дасть Бог міні вернути відтам,
 Я наварю тобі такої каші,
 Що встане тобі на все жите.“
 На те Роланд: „Буту, шаленість чую.
 Не страх міні погроз тих, — кождий знає.
 Однак тут мудрого ніслати треба.
 Я виручу, коб лиш король пристав.“

XXI.

А Ганелон: „Не йти тобі за мене!
 Ти не вазал мій, я тобі не пан.
 Карло велить міні сповняти службу, —
 Я в Сарагоссу до Марсіля йду.
 Однак вперед віддячу ся тобі!
 Чей так розвіс ся мій лютий гнів.“
 Коли Роланд почув таке, та в сміх.

XXII.

Як Ганелон почув Роландів сміх,
 Він мало що не тріс зі слости й гніву,
 Він мало що з ума там не зійшов.
 „Не люблю я тебе,“ сказав до графа,
 „Ти зрадою звернув на мене вибір.
 Володарю мій правий, ось я тут,
 Готов сповняти прикази твої.“

XVII.

„Кого-ж післати б нам, панн барони,
 До короля Марсіля, в Сарагоссу?“
 На те князь Найм: „Скажи, то я піду;
 Лиш палицю і рукавицю*) дай.“
 Єму король: „Ти чоловік розумний;
 Кленусь на бороду мою, на вус той,
 Не йти тобі в сім році так далеко;
 Іди, сідай, коли ніхто не кличе.“

XVIII.

„Кого б нам вислати, панн барони,
 До Сарацена, пана Сарагосси?“
 На те Роланд: „Найліпше, я піду.“
 „Ніщо не втнеш,“ сказав граф Олівер,
 „За гóрда й за прудка твоя натура.
 Я все б мав страх, щоб ти не зняв там бучі.
 Коли-ж король звелить, то я піду.“
 На те сказав король: „Мовчіть оба!
 Ні ти не понесеш там віг, ні вів.
 Кленусь на бороду, що от свіє.
 Але там приймати будуть перів, але!“

XIX.

Турпін із Реймс підняв ся з свого місця.
 „Лиши ти Франків,“ каже до Карла.
 „Сім літ провів ти вже у сій землі,
 Вони знесли вже стілько трудів, горя...
 Міні дай палицю і рукавицю,
 Я йду в Іспанію до Сарацена —
 Хотів би бачити єго, який він.“
 Сердитий вже відказує володар:
 „Сиди ти там на білому коверці;
 Не говори, коли тобі не кажу.“

XX.

„Французькі лицарі,“ озвався Карло,
 „Назначте-ж бо з моїх земель барона,

*) Палиця і рукавиця були знаками посольства.

Щоб вість мою Марсієви заніс!
 На те Роланд: „Вітчим мій, Ганелоні!“
 А Франки: „Так, сей справить ся, як слід.
 Най буде він; мудрійшого не вишлеш.“
 Тай заскмило-ж в Ганелона серце!
 Він мече з себе споре футро з кун,
 Стає в однім атласовім кабаті.
 Блискучі очі в него, гордий вид,
 Широкі груди, благородне тіло,
 А гарний — не надвлять ся всі перк.
 Та до Роланда: „Що за злість, шаленні!
 Всіх звісно чей, що я тобі вітчим,
 А ти б хотів, щоб я йшов до Марсіє.
 Коли дасть Бог міні вернути відтам,
 Я наварю тобі такої каші,
 Що встане тобі на все житє.“
 На те Роланд: „Буту, шаленість чую.
 Не страх міні погроз тих, — кождий знає.
 Однак тут мудрого післати треба.
 Я впручу, коб лиш король пристав.“

XXI.

А Ганелон: „Не йти тобі за мене!
 Ти не вазал мій, я тобі не пан.
 Карло велить міні сповняти службу, —
 Я в Сарагоссу до Марсіє йду.
 Однак вперед віддячу ся тобі!
 Чей так розвіє ся мій лютий гнів.“
 Коли Роланд почув таке, та в сміх.

XXII.

Як Ганелон почув Роландів сміх,
 Він мало що не тріс зі слости й гніву,
 Він мало що з ума таж не зійшов.
 „Не люблю я тебе,“ сказав до графа,
 „Ти зрадою звернув на мене вибір.
 Володарю мій правний, ось я тут,
 Готов сповняти прикази твої.“

XVII.

„Кого-ж післати б нам, пани барони,
 До короля Марсіля, в Сарагоссу?“
 На те князь Найх: „Скажи, то я піду;
 Лиш палицю і рукавицю*) дай.“
 Блу король: „Ти чоловік розумний;
 Кленусь на бороду мою, на вус той,
 Не йти тобі в сім році так далеко;
 Іди, сідай, коли ніхто не кличе.“

XVIII.

„Кого б нам вислати, пани барони,
 До Сарацена, пана Сарагосси?“
 На те Роланд: „Найліпше, я піду.“
 „Ніщо не втнеш,“ сказав граф Олівер,
 „За горда й за прудка твоя натура.
 Я все б мав страх, щоб ти не зняв там бучі.
 Коли-ж король звелить, то я піду.“
 На те сказав король: „Мовчіть оба!
 Ні ти не понесеш там ніг, ні він.
 Кленусь на бороду, що от сивіє.
 Але там приймати будуть перів, але!“

XIX.

Турпін із Рейлс підняв ся з свого місця.
 „Лиши ти Франків,“ каже до Карла.
 „Сім літ провів ти вже у сій землі,
 Вони знесли вже стільки трудів, горя...
 Міні дай палицю і рукавицю,
 Я йду в Іспанію до Сарацена —
 Хотів би бачити его, який він.“
 Сердитий вже відказує володар:
 „Сиди ти там на білому коверци;
 Не говори, коли тобі не кажу.“

XX.

„Французькі лицарі,“ ознавсь Карло,
 „Назначте-ж бо з моїх земель барона,

*) Палиця і рукавиця були знаками посольства.

Щоб вість мою Марсілеви заніс!^а
 На те Роланд: „Вітчнй мій, Ганелон!^а
 А Франки: „Так, сей справить ся, як слід.
 Най буде він; мудрійшого не вишлем.“^а
 Тай засмикло-ж в Ганелона серце!
 Він мече з себе споре футро з кун,
 Стає в однім атласовім кабаті.
 Блискучі очі в него, гордий вид,
 Широкі груди, благородне тіло,
 А гарний — не надивлять ся всі перн.
 Та до Роланда: „Що за зіість, шалений!
 Всім звісно чей, що я тобі вітчнй,
 А ти б хотів, щоб я йшов до Марсіля.
 Коли дасть Бог міні вернути відтам,
 Я наварю тобі такої каші,
 Що вистане тобі на все жите.“^а
 На те Роланд: „Буто, шалемість чую.
 Не страх міні погроз тнх, — кожднй знає.
 Однак тут мудрого післати треба.
 Я виручу, коб лиш король пристав.“^а

XXI.

А Ганелон: „Не йти тобі за мене!
 Ти не вазал мій, я тобі не пан.
 Карло велить міні сповняти службу, —
 Я в Сарагоссу до Марсіля йду.
 Однак вперед віддячу ся тобі!
 Чей так розвіс ся мій лютнй гнів.“^а
 Коли Роланд почув таке, та в сміх.

XXII.

Як Ганелон почув Роландів сміх,
 Він жало що не тріс зі слости й гніву,
 Він жало що з ума там не зійшов.
 „Не люблю я тебе,“ сказав до графа,
 „Ти зрадою звернув на мене вибір.
 Володарю мій правнй, ось я тут,
 Готов сповняти прикази твої.“^а

XXIII.

„Я знаю, що міні йти в Сарагосу;
 Хто-ж таж пішов, ледві чи верне відтам.
 А я-ж узав сестру твою*, у мене
 Є сні від неї, — кращого не здіблеш, —
 Балдвін! Тай лицар буде, всі се казуть.
 Єму лишая всі гонори й ленна,
 Піклуй ся ним, бо я вже не побачу...“
 На те Карло: „Мякхе у тебе серце!
 Коли приказую, то треба йти.“

XXIV.

„Ходи бо, Ганелоне,“ — каже цар, —
 „Приймай сю палицю і рукавицю;
 Сам бачиш -- Франки вибрали тебе.“
 А Ганелон: „Роландова се справа!
 Єго любити, поки жив не буду,
 Ні Олівера, бо він друг єму,
 Ні перів, бо й вони єго так люблять.
 В твоїх очех їм се говорю, пане.“
 На те король: „Завятий ти не в міру!
 Так що-ж, підеш, бо я тобі звелю.“
 „Я йду; однак не матиму зашити:
 Не мав Базіль єї, не мав Базан...“

XXV.

Цар подає з правиці рукавицю,
 Та Ганелон літа в дужках світами:
 Бере єї, вона паде на землю.
 А Франки: „Господи, що се за знак?
 Наяк вийде се посольство на погібіль.“
 „Побачите!“ промовив Ганелон.

XXVI.

„Пускай же, пане,“ каже Ганелон.
 „Коли вже йти, по що-ж баритись довше?“

*) Сестрою Карла була Беґта, Роландова мати.

На те король; „В імя Христа й хос!“
 Правицею єго благословляє,
 А розрішивши дав ціпок та лист.

XXVII.

Граф Ганелон вертає на квартиру
 І починає надягати одіж.
 Бере, що ліпшого знайти лиш може:
 До ніг чіпляє золоті остроги,
 Свій меч, Мурглеїс, до боку припинає,
 Сідає на коня, на Тахебруна,
 А вуйко Гвінемер держить присішки.
 В слезах там вадрів би лицарів чимало;
 Всі кажуть: „Шкода нам тебе, наш пане!
 Так довго був ти при дворі Карла,
 Всі звали славним вояком тебе там;
 Сей, що тобі придумав сю дорогу, —
 Єго й Карло великий не заступить!
 Не зважив мабуть сего граф Роланд,
 З якої ти могучої родни.
 Бері і нас, говорять далі, пане!“
 А Ганелон: „Нехай вас Бог боронить!
 Згинь сам я радше, чим хоробрих стілько.
 Ви всі в солодку Францію підіть,
 Поздоровіть від мене дома жінку
 І мого друга, пера Пінабеля,
 Й сника Балдвіна, — знаєте єго.
 Ідіть єму як панови все в поміч.“
 Та от і шлях, — він так і почвалав.

XXVIII.

Гец-ген високе дерево оливне.
 Він взяв туди й настиг поганців-послів;
 Чекав на него тамки Бланкандрін.
 Тай дотенно-ж вони там розмовляли!
 „Чудний Карло сей!“ каже Бланкандрін.
 „Авулію й Калабрію здобув,
 Солоння морех в Англію поплив,
 Здер там подушне для Петра святого,

Чогож єму у нашій ще землі?^а
 А Ганелон: „Такий вже зухвал вдав ся;
 І де є той, котрий би з ним рівнав ся?“

XXIX.

Тут Бланкадрін: „Ще Франки дуже чесні.
 Лиш графи їх, князі, що пану своему
 Так радять, доброї догани варті.
 Вони погублять і єго і других.“
 „Не знаю,“ каже Ганелон, „хто другий,
 Як не Роланд; та він діжде ся ганьби.
 От вчера рано — сів володар в тіни,
 Аж тут в панцірі йде єго сестрінок, —
 Він власне Каркасонію здобув, —
 Держить рум'яне яблуко в руці.
 „На, гарний напе, — вуйкови Роланд —
 Даю тобі всіх королів корона.““
 Спокутує він ще свою буту,
 Бо він що дня наражуєсь на смерть.
 Коли єго хто вбє, в нас буде мир.“

XXX

А Бланкадрін: „Роланд не в міру лютий.
 Він рад би світ цілий завоювати,
 Він рад би землі всі нараз добути.
 З яким же-ж військом він сєго докаже?“
 „З французьким військом,“ каже Ганелон.
 „Єго так люблять всі, що й те опустять.
 Він дав їм стілько срібла, золота, шовку,
 Так много збруї, коней, мулів дав.
 Роланда волі слухав й володар;
 Роланд єму здобуде все по Вєхід.“

XXXI.

Так їхав Ганелон із Бланкадріном,
 Аж і дали собі взаїмне слово,
 Що будуть важити на смерть Роланда.
 Так їхали гостинцями, шляхами,
 Аж і під тесом стали, в Сарагоссі.

Там в тіні під ялицею було
 Александрійським шовком вкрите крісло;
 Там був король, Іспанії володар,
 А з ним щось двацять тисяч Сараценів.
 Хоч би один сказав, хоч писнув слово, —
 Такі цікаві всі на те, що вчують.
 Се йде вже з Ганелонем Бланкандрін.

XXXII.

Йде Бланкандрін, перед царя ступає,
 Держить за руку графа Ганелона,
 Та й до царя: „Спаси тя Аполлін
 І Магомет, що дав нам свій закон!
 Твоє посольство до Карла сповнив я.
 Карло лиш обі руки в гору звів,
 Прославив Бога свого — тай кінець.
 А се прислав тобі знатного родом
 Барона з Франції — удалець він!
 Від него вчуєш ти, чи мир, чи ні.“
 На те Марсіль: „Я слухаю, най каже.“

XXXIII.

Граф Ганелон надував ся гаразд,
 Він починає мову дуже зручно,
 Неначе б він у сему майстер був.
 Він каже так: „Най Бог тебе спасе,
 Тебе, поважання достойний, славний!
 Переказав тобі Карло Великий,
 Щоб ти приймив святу Христову віру;
 Він шів Іспанії тобі дасть в ленні.
 Коли-ж би ти не мав на се пристати,
 Він сплюю візьме тебе, скує,
 І відведе в свою столицю, в Ахен,
 А тамки суд назначить смерть тобі;
 Ти впреш там серед ганьби та огиди.“
 Король Марсіль настрашив ся до разу.
 Він мав в руках закутий в золото спис:
 Коли б не люде, був би вбив єго.

XXXIV.

Король Марсієль зі злости аж мівив ся,
 Аж деревищем спіса замахнув ся.
 Коли се зүздрів Ганелон, за меч.
 В два пальці з похви вдобув єго,
 Тай так рече: „Який ти гарний, ясний!
 Гей, та й носив бо я тебе, носив
 Такі часи на царському дворі.
 Та щоб володар Франції не мовив,
 Що я вмер сам один в чужій країні,
 То заплата тобі вже що найліпші.“
 А всі невіри: „Не дамо їм битись!“

XXXV.

На просьби що найліпших Сараценів
 Сів рад не рад Марсієль на svoju кріслі.
 Тоді Каліф: „Ти обійшов ся але,
 Що Франка вбити замисляв; ти б радше
 До краю вислухав єго уважно.“
 „Збач, пане,“ каже й Ганелон єму,
 „Та я за все, все золото у Бога,
 За всі частки вашої землі,
 Я, поки жив, не затаїв би того,
 Що цар Карло сказати раз велів
 Тобі, смертельний вороже єго.“
 На вія були Александрійським шовком
 Пошивані соболі. — він їх скинув
 На землю, з відки взяв їх Бланкандрін;
 Однак меча не випускає з рук,
 За ручку позолочену держить.
 А всі невіри: „Се знатний барон!“

XXXVI.

Зблизив ся Ганелон до короля.
 Тай так єму: „Ти сердит ся неслухно.
 Та се-ж володар Франції, Карло
 Сказав, щоб ти приймив Христову віру;
 Він шів Іспанії тобі дасть в ленні,
 А другий пай візьме єго сестрінок,

Роланд, — лихий та гордий то сусід.
 Коли-ж би ти не яв на се пристати,
 Він Сарагоссу облягати буде,
 Він силою візьме тебе скує,
 В столицю, в Ахен правю відведе
 Ні там тобі парадного коня,
 Ні мула, щоб віг їхати, не буде;
 Там посадять тебе на просту шкану,
 А суд прикаже — голову зрубати.
 Отсе тобі й володарів є лист.“
 І дав его Марсілеви до рук.

XXXVII.

Марсіль почервонів зі злости й гніву,
 Переломив печатку, кинув віск,
 Загляне в лист, а там таке стоїть:
 „Карло, володар Франції велить,
 Щоб я згадав его печаль та гнів
 Із за братів Базана та Базіля,
 Котрих я стяв коло гори Гальтіль;
 Щоб я післав ему Каліфа — вуйка,
 Коли спасати хочу душу в тілі.
 Інакше не полюбить він хепе.“
 А тут і син Марсілів обізвав ся:
 „Ну, тай наплів сей Ганелон дурниця.
 Міні его! я справлюсь з ним як слід.“
 Лиш Ганелон се вчув, за меч хапає,
 І в мить плечима снер ся о ялицю.

XXXVIII.

Король побрав ся з відси до саду,
 А з ним его найліпшіі вазали.
 Був там сивоголовий Бланкандрія,
 Був Журфарет, его наслідник — син,
 І вуйко був Каліф і другі вірні.
 „Покличте й Франка!“ каже Бланкандрія.
 „Він словом обіцяв ся нам служити.“
 На те й король: „Веди его сюди!“
 Він пальцями узяв его за руку,

Веде его до короля в садок.
Тут сій поганій зраді початок!

XXXIX.

„Мій гарний пане Гавелоне,“ каже
Марсіль, „я нерозважно поступив,
Що вбити бравсь тебе в гніві великім.
Ось на тобі від мене сі соболи!
Вони знів пять сот лірів золота варті;
Я завтра гарний викуп дам за них.“
„Нехай і так!“ говорять Гавелон.
„Най Бог платить тобі за се добром!“

XL.

Тоді Марсіль: „Знай добре, Гавелоне,
Що я тебе любити щиро хочу.
Я рад би вчути дещо про Карла.
Ну, тай старий бо він. прожив свій вік;
Сму, як знаю. двісті літ минуло,
Він стільки світа вже собою витер,
Щитом своїм відбив ударів стільки,
Пустив з торбами стільки королів!
Коли-ж ему досить тих боїв буде?“
А Гавелон на те: „Карло не з тих!
Сго хто раз лиш бачив і пізнав,
Той рад не рад казав: „Се бравний цар!“
Як не хвалив би я сго, не славив,
Сго честь-добрість висша наді все.
А хтож розкаже про сго хоробрість?
Се Бог ему вже дав таку відвагу.
Я-б скорше вмер, чим відступив сго.“

XLI.

Поганець каже: „Тих воно й диввійш,
Що сей Карло такий старий та сивий;
Сму, як бачу. двісті літ. чи більш,
Він стільки світа вже собою витер,
Чи раз він копях, списох діставав,
Пустив з торбами стільки королів,

Коли-ж єму досить тих боїв буде?
 „Не бути сему,“ каже Ганелон,
 „Як довго лиш живе єго сестрінок,
 Котрому рівного неха під небож.
 Хват і єго товариш Олівер,
 І пери всі, котрих Карло так любить,
 І двацять-тисячна дружина їх.
 Карло безпечний, — хто єму страшний?“

XLII.

А Сарацен: „Воно-то тия дивний,
 Що сей Карло так побілів, поспів;
 Єму, як бачу, двісті літ, чи більш,
 Він стільки світа витязем зійшов,
 Він острих копєх тільки раз дістав,
 Богатих королів так много вбив,
 Так много їх у доли поконав,
 Коли-ж єму досить тих боїв буде?“
 „Не бути сему,“ каже Ганелон,
 „Як довго жити буде лиш Роланд;
 Такого лицаря шукай по Вєхід!
 Хват і єго товариш Олівер,
 І пери всі, котрих Карло так любить,
 І їх дружина, двацять тисяч Франків;
 Карло безпечний, — хто єму страшний?“

XLIII.

„Мій гарний пане, Ганелоне,“ каже
 Король Марсіль, „у мене-ж стільки війська,
 Що кращого не бачити тобі.
 Я можу тисячів чотири ста
 Поставити на Франків і Карла.“
 А Ганелон єму на те: „Не ний!
 Ти много втратив би своїх поганців;
 Тож кинь нерозум, хитроців держи ся!
 Даруй добра володареви стільки,
 Щоб дивували ся єму всі Франки;
 Закладників хоч двацять, а пішли.
 Король в солодку Францію поверне,

За ним піде оддалеки сторожа,
 А там, гадаю, буде й граф Роланд
 І бравий та уцтивий Олівер.
 Пропадуть графи, лиш міні повір,
 А з тми пропаде і бута Карла,
 Не схоче він вже воювати вас."

XLIV.

"А якже-ж, гарний пане Ганелоне,
 Як ніг би я Роланда вбити, як?"
 А Ганелон: „Я можу се сказати.
 Король Сізерський вивозом піде;
 За ним піде оддалеки сторожа,
 А в ній богач Роланд, его сестрінок,
 І Олівер, котрому він так вірить,
 А з ними буде дваццять тисяч Франків.
 Пішли на них сто тисячів своїх,
 Най заведуть відразу з ними бійку,
 Трусливе військо Франків розібють.
 Там жертвою не мало й ваших ляже,
 Та опісля вже з ним зведеш борбу.
 Коли не так, так тут Роланд не випкнесь;
 Ти матимеш хорошую побіду,
 І поки жив не вестимеш війни."

XLV.

"Коли б Роландови зробив хто смерть,
 Не стало б правої руки в Карла;
 Він не зібрав би сил таких по вік;
 Спочила би великая земля."
 Коли се вчув Марсіль від Ганелона,
 Поцілував его й післав по скарби.

XLVI.

Марсіль сказав, (щож нав казати більше?)
 „Лиш сей порадник добрий, що і певний.
 Щоб наш Роланд був, присягай на зраду!"
 А Ганелон: „Най буде так, як хочеш."
 Присяг на святощі леча Мурглеяса,
 Свою повинність потоптав ногами.

XLVII.

Був там стілець зі слонової кости
 На ній велить Марсіє покласти книгу
 З законом Магомета й Тервагана.
 На сю присяг Іспанський Сарацен,
 Що як лиш здібле де Роланда в бою,
 Поб'є его з дружиною цілою,
 А власть ся, то й Роланда там же вб'є.
 А Ганелон: „Най буде так, як хочеш.“

XLVIII.

Тут виступив поганець Валдабрун,
 Що то виховував царя Марсіє;
 Всміхає ся, і так до Ганелона:
 „Приймай той жеч, — ледви в кого є ліпший.
 Ся ручка стоїть тисячу мангунів;
 Тобі єї по приязни даю,
 Коб лиш зробив так, щоб барон Роланд
 Попав ся нам в нечисленній дружині!“
 „Гаразд,“ відкажує граф Ганелон.
 Нуж цілуватись в борода і лица.

XLIX.

Тут приступив поганець Кліхорін,
 Всміхає ся і так до Ганелона:
 „Приймай сей щит, — ледви чи вздриш де кращий,
 Коб тільки нам як нєбудь допоміг
 Позбавити Роланда чести раа.“
 „Гаразд,“ відповідає Ганелон.
 Нуж цілуватись в лица та уста.

L.

А там прийшла й цариця Бразімува,
 І так до графа: „Я вас дуже люблю,
 Бо вас хвалять мій пан і всі вазали.
 Се вам для жінки пара брансолет:
 Самі яхонти, аметисти, золото,
 Що варта більше всіх ястків Риму,

Яких не мав ніколи й ваш володар."
Він взяв і заховав їх у кишеню.

LI.

Король післав за скарбником Малдвізом:
„Чи вже готові дари для Карла?“
„Досить їх.“ каже той. „досить їх, пане.
Сім сот верблюдів з золотом і сріблом,
І в заклад двайцять найзнатніших душ.“

LII.

Цар поплескав по плечах Гавелона,
І так рече: „Тай бравний Со ти й мудрий!
Гляди-ж, про свій спасительний закон,
Не відверни від нас ніколи серця!
Я дам тобі велику щіць добра.
З арабським золотом щиря десять мулів.
І стільки-ж братицеш по всі роки.
От тут тобі й ключі від міста його.
Віддай Карлови се добро велике,
А там вкажи міні Роланда, прошу.
Коб лиш его у вивозі заскочив,
А вже піду з ним у смертельний бій.“
А Гавелон: „Загаявсь я мабуть.“
Сів на коня тай рушив у свій путь.

LIII.

Володар рушив у свою столицю;
Він походом прибув у город Гали,
Котрий здобув і знищив граф Роланд.
Сто літ стояв він з того дня в руїнах.
Цар їде на вісти Гавелона й дачку
З великої Іспанської землі.
З зорею, раннім ранком, скоро світ,
Граф Гавелон дібрав ся на квартиру.

LIV.

Підняв ся майже рівно з двох володар,
Прослухав утрень, прослухав службу,

Став на траві зеленій під шатром.
 Був тах Роланд, був бравний Олівер,
 Був тах князь Найм, було чимало й других.
 Йде й віроломний зрадник Ганелон,
 І починає хитру-хитру річ.
 Він так цареві: „Бог тебе спаси!
 От тут тобі й ключі від Сарагосси,
 А тах привіз тобі настків силу
 І дваццять душ, — кажи їм берегти.
 Та ще-ж бо каже цар Марсіль, щоб ти
 Не зливсь на него, що неха Каліфа;
 Бо я се бачив сам на власні очі,
 Як тисячів чотиреста оружанх,
 А все в кольчугах, все в шоломах щільних,
 При золотоглавих, різаних шаблях
 Бго до моря провозжали враз.
 Марсіля кинули вони, щоб тільки
 Христового закона не приймати,
 Не ісповідувати по неволи.
 Так ще-ж бо миль і штири не вилзи,
 Коли заскочила їй з вітром буря;
 Всіх затопила, — вже їй не побачиш.
 А що король Марсіль, так сей, вір ване,
 Прибуде у твоє французьке царство,
 І тах прийме той сам закон, що в тебе.
 У него руки звязані, — він твій...
 Він з рук твоїх прийме Іспанське царство.“
 Король на те: „Так дякувати Богу!
 За те що справивсь, гарний дар дістанеш.“
 Проміждо військ заграло тисяч труб;
 Зняли ся Франки, алаштували коні,
 В солодку Францію пославсь їм шлях.

LV.

Карло Великий знищив край Іспанський,
 Взяв кріпости, поруйнував міста,
 А далі порішив: кінець війні!..
 Карло в солодку Францію вертає.
 Вбив граф Роланд у землю хоругов,

Сторчить вона на пригорі із небу,
А Франки навкруги постояв стали.

.
.
А рядом йде поганців кінне військо,
Йде павцирне збитими рядами,
В шолохах щільних, ясний меч при боці,
На шні щит, а спис в поготові.
Затрималось воно на горах в лісі;
Їх триста тисяч тутки світу жде,
А Франкам, горе, хоч би в здогад арада!

LVI.

Минув ся день, настала темна ніч.
Заснув Карло, могучий наш володар.
Сму і снить ся, наче-б він в Сізерськім
Був вивозі та ясеневий спис
В руках держав. Аж тут граф Ганелон,
Як вихопить его, об землю вдарить!
Спис розлетівсь тріскахи аж під небо.
Карло-ж як спав, так спить, не пробудивсь.

LVII.

А далі снить ся ще ему, що десь
Его у Франції в столиці, в Ахен
Медвідь вкусив у праве рамя люто.
Глядить, аж тут і леопард з Арденів
Біжить до него, мече ся заваято;
В тім вибігає з салі спорий пес,
Примчав ся вискоками до Карла,
Медведеви відгриз він праве вухо,
А там, гнівний, бересь до леопарда.
„Що за страшна борба!“ говорять Франки;
Не знають ще, хто верх над ким візьме.
Карло-ж як спав, так спить; не пробудив ся.

LVIII.

Минулась ніч, ось занялась зоря.
Володар йде гордо на кони

Проміждо військ і бачини водить оком.
 „Пани барони,“ каже цар Карло,
 „Чи бачите вузький сей просинок? Радьте-ж,
 Кому лишати ся за нами з військом?“
 „Роландови,“ говорить Ганелон.
 „Та-ж хоробрійшого нема вже в тебе.“
 Вчув се король, грізним поглянув оком,
 Тай так промовив: „З тебе дійсний чорт;
 Тай вічний гнів вселив ся в твою тілі.
 А хто-ж передню поведе дружину?“
 А Ганелон: „Ожер, наш Данський лицар;
 Бо й хто-ж з баронів справить ся з тим краще?“

LIX.

Коли почув сей вибір граф Роланд,
 Промовив, як на лицаря пристаю:
 „Любов лиш винен я тобі, пан-отче,
 За то, що вибір твій упав на мене.
 За те-ж пая Франції, король Карло
 Не втратить, — зараз се сказати можу, —
 Ручного ні парадного коня,
 Ні до їзди призначеного мула,
 Ні огера, ні коника з під шлїмі
 Вперед, ніж меч мій не дібе торгу.“
 А Ганелон додав тут: „Правду кажеш.“

LX.

Коли почув сей вибір граф Роланд,
 Він так, гнівний, промовив до вітчима:
 „Ой трусе, трусе, кепської породи!
 То ти гадав собі, що може в мене
 Так рукавиця випаде із рук,
 Як в тебе палиця перед Карлом?“

(Далі буде.)

Із старофранцузького переклав Василь Щурат.

Матеріали для історії віршів українських.

Зібрав і впоряджував

М. ДРАГОМАНОВ.

Звичайно нову українську літературу починають з Котляревського. Тимчасом се не вірно: за довго до Котляревського на Україні робились проби писати простою народньою мовою і тією юмористичною манерою, котра служить ознакою „Енеїди“ Котляревського, а поряд з тим ще по крайній мірі з XVIII. в. стали на Україні складатись пісні сентиментальні в духу „Наталки Полтавки.“ Першими пробами нової української літератури треба признати драматичні інтермедії, з котрих дві, доктора Гаваттовича, були навіть напечатані в 1619 р. (Дивись тексти їх в „Кіевской Старинѣ“ 1883, N. 12, а дослід про них П. Кузьмичевського „Старѣйшія русскія драматическія сцены“ Кіевская Стар. 1885, N. 12), а також вірші на всякі теми: церковні і світські. Навіть в печаті вірша Ант. Головатого появилась раніше, ніж „Енеїда“ Котляревського! Вірші Головатого з поводу переходу козаків Чорноморських на Тамань напечатані в петерб. виданю „Новыя ежемѣсячныя сочиненія“ 1792, N. 11. під назвою „Пѣсня Черноморскаго Войска по полученіи на землю Высочайшихъ Грамотъ сочиненная,“ а початок „Енеїди“ вийшов в 1798 р.

Старі українські вірші мало ще звернули уваги наших учених. Багато з них ще зостаєть ся (і гине!) по рукописях, хоч дещо цінне вже було з них напечатане, а дещо і розіbrane, напр. в інтересній праці д. П. Житецького „Мысли о народнихъ малорусскихъ думяхъ.“ Тимчасом вірші не тільки інтересні як прояви нашої старішої літератури, а й по своїй чималій популярности, а також по тому, що й до самих новіших часів служать і доси літературним вірцем для простіших поетів по нашим селах, а по часті й по городах.

З часів виданя „Историческихъ Пѣсень Малорусскаго народа“ ми почали збирати вірші, з котрих політичні, які підходили під рубрики того виданя, а також „Політичних пісень українського народу XVIII—XIX ст.“ ми розібрали в названих зараз книгах. Вийїзд наш за границю

спинив зріст нашої збірки, а потім деякі варіанти сі були напечатані, переважно в „Кіевскої Старині“, хоч і не повно. Ми тепер пускаємо в печать важніші вірші з нашої збірки, як непечатані, так і варіанти напечатаних, бо в них єсть важні одніи, і сопостава найбільшого числа варіантів може служити для досліду того, які були первоначальні вірші і як вони з часом росли або вкорочувались. До наших текстів додаємо деякі уваги, котрі або пояснюють їх, або рівняють їх з другими. Тільки-ж такі увагами ми не думаємо вичерпати всего, що слід і можна сказати про ті тексти.

I. Вірші про речі церковні.

I. Рождество Христово.

Христос народив ся,
Щоб мир веселив ся
Після Адамова гріха.
Родив ся в стайні,
5 А не в домі —
От диківнина яка!

Звізда ясенька,
Гарна, кругленька
Прикотилась під Вифлєс,
Тай там стала,
Бо вже знала,
Освітила стан (стайню?) кругом.

Пастухи із степу
Прибігли к вертепу
І по ягнятку принесли,
15 На худки грали,
Якої знали,
Тай знов до дому пішли.

Ангели святі,
Крилаті, чудні,
20 Та так же лєпсько співали,
Що ми родились
І похрестились,
А далєбі так не чували.

Він та осел
25 Стояли у ясел, —
Адже й вони Христа пізнали,
Й дшуть на його,
Бо знають на кого,
Ще й на-в-колюшки внали.

30 А тріє царі,
Принесли дари
Христу аж з востока;
Там їх поклали
І поздравляли
35 По письменські, з висока.

Ще-ж кланялись низенько,
Просили довгенько:
„Будь ласкав, благослови нас так,
Щоб жито родило,
40 І війни не було,
Нехай би ми пожили в снак!“

Їїсько старенький
Їїж був раденький,
Гостинці прийняв.
45 „Сядьте в нас,
Почастуєи вас,
Чих Бог нам дав!“

По кухлику варенухи,
По каганцю свбухи
50 Зараз їм підсулив;
Як хлїснули,
Сидячи й заснули —
Так Йїсько й світло погасив.

Ангел божий
55 Ясний, гожий
Царям во сні шепнув:
„До дому втікайте,
Ирода обминайте,
Щоб він сього не чув!

60 „Ви в його були
І слово дали
Іще раз побувати,
Про ваші родини
І другі новини
65 Все щоб розказати.“

Царі схопились,
Перехрестились
Тай до дому почухрали:
На ліво повернули,
70 Як од ангела чули —
От так Ирода ошукали.

Ирод дожидав ся,
В вікно приглядав ся,
Що прийдуть царі до його...
75 Послі схаченув ся,
Мов од сна проснув ся,
І вгадав, що кенкують з його.

Зараз мудреців,
Світських, пан-отців
80 Юдейських постягав,
Щоб йому сказали,
Прослебеаували,
Де б Христос родитись мав?

Так вони по правді
85 При всій громаді
Вліпили йому:
„В Віфліємі сес
Родить ся таке,
Що рівні не буде йому“

90 Він так злякав ся,
Що й укаляв ся,
Почувши ті слова.
Побілів як глина,
Тече з рота слина,
95 А речі зовсім не ма.

Скрегоче зубами,
Дереть ся руками
І в гору надув ся чуб,
Очі покосило,
100 Всього збісило —
Стоїть, мов дуб.

А далі закричав,
Скільки сили мав:
„Військá, до Віфлєсму махайте!
105 Та малих дітей
У всіх людей
До шнїра вибивайте!“

Як же в Віфлєсмі
У кождий дом
110 Війська понабігали,
То кололи дітей
Од матерних грудей,
А деяких пороздїрали.

Віфлєсеський крик
115 Так дуже був велик,
Що до Саваофа дійшов.
Бог посила' кару
На Ирода нечупару
За дитячу кров.

120 Коло очей позеленіло,
Під носом почорніло,
Мов у собаки під хвостом;
Очі позападали,
Ковтуни в чубі стали,
125 Щоб не ганяв ся за Христом.

В потилиці болячки,
По всій спині чирячки,
А в бровах гниди породились;
Уші заложило,
130 Рот йому скривило,
А в заді черви заплодились.

Різачка докучала,
У животі бурчала,
Бо він на двір бігав;
135 Свинки слідом
Кричать гуртом,
Щоб швидче сідав.

Дохтори прийїзжали,
Кров йому пускали,
140 Каплі в горло дили,
Клистри давали,
Живіт направляли.
Тай нічого не помогли.

Баби шептали,
145 Уроки проганяли,
До пуна клали біль,
Сосяшниці вливали,
Лихоманку проганяли,
Покинули митусь на піл.

150 А далі згинув,
Усіх покинув
Дьяволенко, гайдамака!

(З паперів М. А. Максимовича.)

Варіант сеї вірші напечатаний в „Кіевскої Старині“ 1888 р.
стор. 275—277 по списку коротшому од нашого. Там-же пока-

Не вмів хліба їсти,
Пронав без вісти,
155 Мов у ярмарку собака.

В пекло попхав ся,
Між чортів убрав ся
Тай хлище гарячу слоу,
Кості кусав
160 Тай проклинав
Ту, що родив ся, пору.

А вже він там
Хлище не сам,
А йому допомагають
165 Іуда та Фараон,
Орест та Нерон, —
Бо ті там добре делесають.

Максиміліан,
Іюліан,
170 Арій і Савелій,
І Діоскор
І всі прокляті,
Що вели сору з Христом.

Нехай забувають,
175 Во вік пропадають,
А ми веселім ся!
Христову Рождеству
І його божеству
Тепер поклонім ся.

180 А він нам з неба
(Дасть) чого треба,
Бо батько не скупий:
Хто до його,
Він до того —

185 От він який!

зано варіант Терещенка, ще коротший. В варіанті „К. Стар.“ нема
 жодних ст. 37—42, 61—66, 84—96, 118—119, 121—123, 140—143,
 145—150, 163—176. За те там єсть кілька стихів, котрих нема в на-
 шому варіанті. Важливі з них отсі два куплети, що мусіли б стояти
 після нашого 53 ст.;

Марії й Йіську	Йісько схопив ся,
Осібли звістку	Водою унив ся,
Янголь у сні віщас:	Ослицю осіддав,
„В Єгипет тікайте	Марію взяв,
І часу не гайте,	Дуже поспішав ся,
Бо вже Ирод дітей убивас!“	І не оглядав ся.

2. Друга вірша про те-ж саме.

1 Чи чули ви, панове, з роду,
 Що Бог прийшов до нас аж сам?
 Чого-ж? Побити ніку й морду
 І очі виколоць бісам.

5 Бо старий чорт був з Богом
 Побратав ся тай розгулявсь:
 Надувсь аж очі йому лізуть рогом,
 А він йому сказав: „А вон! а зась!“

Зайшов із іншого чорт краю,
 10 Адама в гості попросив,
 А сей кликнув його до раю
 Тай яблука з ним укусив.

Очнувсь на другий день — аж лихо:
 Товарищ сорочку зняв!
 15 Адам питає Сви тихо:
 „А з ким я вчора так гуляв?“

„Не знаю, що були за гості,
 Але-ж у нас чогось нема.
 Ой, буде нам, старий, по хлості,
 20 Не викупились ми із сорочкі.“

„Бо вже-ж мні погано снилось:
Гуж укусив, аж кров текла,
І щось за мной чудне гонилось,
Я ледве, ледве утекла.“

25 Адам задумавсь, ліг в куточку,
Прийшов Господь, його збудив,
Тай каже: „Де-ж ти дів сорочку?“
„Я, тату, вчора загубив!“

„Неправду кажеш ти, небоже!
30 Я знаю, де вже ви були!“
„Прости мні і Сві, Боже,
Бо ми сорочку пропили“

„Пішов же вон, Адаме, з раю!
Обійв ся яблук, аж сонеш!
35 Се так ти доглядаєш гаю?
Без понти що хоч і рвеш!

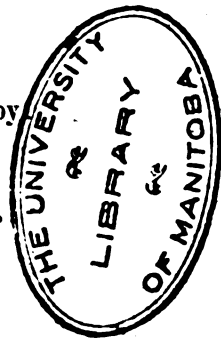
„І ти іди, небого, прости!
Адам тебе щоб наглядав!
А щоб не зміла яблук красти,
40 Адаму я нагайку дав.

„Ану, іди сюди, проклятий!
А що Адаму ти зробив?
Прийшов у рай, щоб погуляти,
На смерть хазяїна прибив.

45. „Ізнав сорочку і убрання,
Зовсім Адама обголив,
І із гостей убравсь зарані,
За шкуру сала всім залив!

„Іди-ж проклятий, в блиску миру
50 У пеклі дьоготь (он) горить!
Тепер тобі я витну гиру,
Щоб знав ти, як людей дурить

„Ось одберу і ноги й руки,
Щоб лезив ти на животі,

55 Нашлю що єсть на світі муки,
Прив'язу (мов) на оброті."

Загув у пекло чорт, у слоу,
І вже zostавсь на віки там;
А щоб одягнуть Адама й Сву голу,
60 На те Христос родив ся нам.

І ви-ж, пани, в жупанах нових,
Бо ви Адамова рідня, —
Так будьте в праздником здорові,
Скачіть, гуляйте хоч що дня.

(З паперів М. А. Максимовича.)

В „Кіевской Старині“, 1882, XI, 398—399 напечатаний варіант сеї вірші, в котрому нема наших ст. 4—5, 21—24, 29—32, 45—48 53—56, окрім того в кількох стихах єсть у нас значні одмінн. За те в нашому варіанті нема стихів, що мусіли би стояти після нашого 60:

Родивсь Христос, Адам гуляє,
Є нова свита і кожух,
І Сва в плахті похочас,
І знов радіє дух.

В кїївській газеті „Заря“, 1884, N. 284 напечатано ще один варіант, дуже скорочений, записаний недавно в с. Богдановці подільської губ. Ось він:

Чи чули ви панове, з роду,
Зайшов із іншого чорт краю:
Адама в гості попросив,
А сей кликнув єго до раю,
5 Та яблука з ним укусив.
Очнувсь на другий день, аж лихо:
Сорочку хтось з його вже зняв.
Адам питає Сву тихо:
„А з ким я вчора так гуляв?“
10 „Не знаю, що були за гості,
А вже чогось у нас нема.
Ой буде нам, старий, по хльості,
Не злізем із сорома.

- Бо вже мні погане снилось:
- 15 Вуж укусив, аж кров текла,
І щось чудне за мною гналось,
Сама я ледви утікла.
Адам задумавсь, сів в куточку,
А далі і вздрімнув.
- 20 Господь прийшов, збудив його,
Тай каже: „Адаме, де ти дів сорочку?
„Я, тату, вчора загубив.“
„Не правду кажеш ти, небоже,
Я знаю, де ви вже були!“
- 25 „Прости мні і Єві, Боже!
Сорочку ми вже пропили.“
„Пішов же вон, Адаме, з раю!
Обїїв ся яблук, аж сопеш...
Ти так пильнуєш гаю:
- 30 Без понуту що хоч, то й рвеш!
І ти іди, небого, прости,
Адам тебе щоб доглядав,
А щоб не впійшла яблук красти,
Адаму я нагайку дам.
- 35 Ану, і ти сюда іди, проклятий!
Ти що Адамові зробив?
Зайшов у гості погуляти
Йї на вік хозяйїв погубив.
Ось одберу і ноги йї руки,
- 40 Щоб лаанв ти на животі,
Нашлю що єсть у світі муки
І привяжу на оброті.“
Загнавсь проклятий чорт у смблу
Та вже на вік зостав ся там.
- 45 А щоб Адама й Єву голу
Знов одягнуть, родив ся Сам —
Родивсь Христос.
Адам гуля у світі нові,
А Єва в плахті похожа.
- 50 Теперь у всіх жунаки нові,
Бо всі Адамові рідня.
Так будьте з празником здорові!

3. Уривок з вірші про Рождество.

А Ірод барзе заслутив ся,
 Що нам Христос родив ся.
 Кадав єго зразити
 І копієм прибити...
 Зане вразі погубнуть,
 Московщину восприйнуть,
 Ми пребудем так...

(З дуже перекручених різдвяних віршів, записаних Сем. Л. Метлинським. Може хто знайде по сих словам ліпший список. Поки що в сему вривку інтересні слова про Московщину, котру мусять „восприяти вразі“ (вороги) — за кару).

4. Радість Святих.

На небесній горі
 (В) прекраснім соборі — Алі — Алі — Алілуя!
 Святі ся собрали,
 Всі празниковали:

5 Архангели невидимо,
 Херувими, Серафими — Господи помилуй!

Петро з апостоли
 Сидять по за столи — А — А — Алілуя!
 Пред престолом владки,
 10 В кутках пустельники,
 На отпечках молодці,
 По-пілі них дівиці, — Г. п.!

Всього мира батько
 В трапеці порядку (порядкує) А — А — Алілуя!
 15 Засіли востокі
 З царями пророки;
 По за столи священники,
 По під стіни мученики — Г. п.!

Микола наш чесний
 20 Ваяв ся до почески, А — А — Алілуя!
 Вишив до Івана
 Нахиливши збана,

Крикнув вельми на Параску,
Щоб подала з вином фляшку. Г. п.!

- 25 Євстафій з Процихов
Пють вино горщиком, А — А — Алілуя!
Панталімон, Кирик з Паньком
Попивають з конви збанком.
Кличе отець Ігнате:
30 „Здоров, пане брате!“ А — А — Алілуя!
Яким кличе: „Василіє!
Пий до мене, буду і я!“ Г. п.!

- Сіонські дочки
Грав у скриночки, А — А — Алілуя!
35 На цимбалки [яко] на (бандурки?)
Гаврил, Прокіп взявши дудки,
Григір пищать у сошілки, — Г. п.!

- Прекрививши шапку,
Взяв у танець Гапку, А — А — Алілуя!
40 Соломона князя
Підхопила Пааза,
Панько з Катеринов,
Савка із Горнинов, — Г. п.!

- А Давида цара
45 Підпоїла Сара, А — А — Алілуя!
Взяв на гусли грати,
Гонки витинати.
Татіяна плеще в руки,
Підскакуючи до дудки, Г. п.!

- 50 З Меланкою гонки тнуть,
Кроком присідають, — А — А — Алілуя!
А Параска з Дежком в кунці
Крешуть голубці!
Сава, Прокіп колядусь,
55 З богословом бесідусь, — Г. п.!

Шинкарь розуміє,
Що ся біда діє, — А — А — Алілуя!
Крикнув на винника,

Щоб була горілка ;
60 Винник біжить, бере шанком,
Іван біжить, бере збанком, — Г. п.!

Розточили бочку,
Дре шинкар сорочку — А — А — Алілуя!
Панько стоїть, не ратує,
65 Але з Хмиков ся цілує, — Г. п.!

Верещить Микита:
„Добра оковнта!“ А — А — Алілуя!
Святі у небі,
Горілка у.... лебі...
70 В..... яря і без гроша!
Отто втіха нам хороша! Г. п.!

Михайло у трубу
Реве на всю губу: — А — А — Алілуя!
„Годі уже гомотіти,
75 Час би вечерньої піти!
Господи помилуй!“

(З *галицької рукописної книги, полученної од Ів. Ом. Левіцького і переданої нами В. Б. Антоновичу.*)

Подібні до сеї вірші напечатані у Головацького „Народныя пісьни Галицкой и Угорской Русн“ II. 497—499, 499—501. Такого-ж характеру колядки в Чубінського „Труды Экспедиции въ Югозападный край“ III, 321, 328, 340, 342, 354, 377—378, 381—382, 382—383, 426—427, 430, 484.

Подаємо тут іще один варіант повншої вірші, хоч значно коротший, по польському списку з кінця XVIII. віку (около 1780 року), що находить ся у д. Ів. Франка.

На небесній горі, пресвятім соборі
Алілуя, алілуя!
Святі ся зібрали, всі празникували.
Воздухами небесними
5 І ангели й херувими, Г. п.!

Того мира батьком Григорій порядком, Аліл.
А зайшли востоки з царями пророки.
По за столи священники,
По під столи мученики, Г. п.!

10 Петро з апостоли сідів по за столи. Ал.

Перед столом владки,
В кутах самі пустельники,
На прищічку молодиці,
Коло них стоять дівиці, Г. п.!

65 Наш Никола чесний взяв ся до почесни, Алл.

Пропив до Івана, надхиливши збана.
Крикнув, враснув на Парашку,
Аби дала з медом фляшку, Г. п.!

А Стах і з Прокопом или вишняк горшком, Ал.

20 Олекса з Савкою хедок коновкою,
Пантелемон збаном, підливати канон,
Господи помилуй!

Кличе Стецьо: „Гнате! Здоров пане брате!“ Ал.

Кличе Федько Василя:

25 „Пий до мене, буду і я!“ Г. п.!

Сіонскіі дочки заграли в скрипочки, Ал.

В сурму Гаврилеско, на цимбалах Грицько,
Симон плеще, взявши дудки,
Гриць сопівку свище в руки. Г. п.!

30 Саламона князя підпоіла Паза, Ал.

Як взяв в дудки грати, гонки витивати,
Февронія плеще в руки,
Підскакує до розпуки, Г. п.!

А Давида цара підпоіла Сара, Ал.

35 І святни на небі горілка в потребі.
Фляшка мила і без гроша,
З тии вельми бардоо хороша, Г. п.!

А Михайло в трубу крикнув на всю губу: Ал.

40 „Годі, годі гомотити,
Час уж до вечерні піти!
Благодарим, поклон дарим,
Господи помилуй!“

По нашій думці такі вірші і колядки виробились в жеру того, як **Р**ождественська драма вкорочувалась з вертепу до звізди і далі до вірші й колядки. Вірша, записана в ізюмському повіті, харьк-губ. д. Коховських і напечатана в „Основѣ“ 1862 N. VI. („З народнихъ устѣ“) показує першу ступінь такого вкорочуваня вертепної драми. Про відносини нашихъ празничнихъ віршів до такихъ же драм, нашихъ і західніх, ми говорили в альманаху В. Лукича „Ватра“ (Шъ исторіи вѣршѣ на Украинѣ“), де ми зібрали подрібніше одну з пасхальнихъ вірш, напечатану в „Основѣ“ (1862, Іюнь). Тут не лишнімъ буде вказати на напечатану в тій-же книзі „Основи“ Рождественську віршу, інтересну власне по єї близькості до вертепної драми.

(Далі буде.)

М. Драгоманов.

З подорожнихъ заміток.

На Підгіррю села невеселі
Простягли ся доломъ долинами,
Мов край шляху на твердій постелі
Сплять старці обвішані торбани.

По над річку верби головаті
Довгі віті в воду похляють;
Журавель поскрипує при хаті,
Босі діти по двору гуляють.

З поніж верб та груш та яворини
Чорні стріхи глипають нагнувшись,
Вкриті мохом, корчами калини,
Мов на вітер ті сичі надувшись.

Похилились смерекові стіни,
Там і сям степильовані дрючками,
Мов каліки ждуть собі заміни,
Щоб спочить розбитими кістками.

Сліповаті та тісні віконця
В старосвіцкихъ засувахъ ще ходять,
Мов лякають ся ясного совця
Ті що в тихъ хатахъ свій вік проводять.

Не видати комна на хаті:
 В ранці дн всю хату заповняє,
 З стріхи буха, ве ся по загаті,
 Халпе очн, сльози витискає.

В хаті піч трохі не в пів кімнати
 З запічком і припічком із глини,
 Вічно тепла — то жолудок хати
 Величезний, як живіт дитини.

Хліб і страва тут найстарша справа,
 Ціль всіх змагань, замислів, турботи,
 Мов родивсь той люд лиш для роботи,
 А на хліб вся праця йде кровава.

Ліжко газди — пять дощок незбитих,
 Сніп соломи і верета зрібна;
 Тепла піч є для дітей неукритих,
 А для старших постіль не потрібна.

Слуги в стайні сплять — їх коні гріють,
 А дівки на лаві, на запічку;
 О вигоді й думати не сміють,
 Щоб лиш крижі випрягнуть за нічку.

І про одіж мало дбають нині;
 Як кожух є й чоботи пасові,
 У газдині шнур коралів в скрині,
 Для дівчат хустята шалінові,

Капелюхи хлопцям повстанії, —
 То й весь празник є на довгі літа;
 Буднішна одежа в хаті шита
 З полотна, що вироблять хатнії.

На стіні розвішані довкола
 Деревляні давні богомази:
 Страшний суд, Варвара і Микола
 Чорні вже від диму, мов від мази.

Тільки й всего християнства в хаті, —
 Але є й письменства в ній познаки:

Там під сволоком завитий в шкати
„Лист небесний“ писаний бог-зна-ким,

Йосифівський наказ панщизняний,
Прадідівський квіт на тридцять буків,
Діда скарга за грунтець забраний,
Батьків акт ліцитаційний драпний —
Ось весь спадок, що лишивсь для внуків!

Іван Франко.

Нові напрями в дослідях мітологічних.

Вже в старину люде сплуквали ся вияснювати собі значінє виображінь мітичних. Найширше розповсюджене було толкованє приписуване Анаксагорови. Після него мітичні особи були воплоченєм ідеальних прикмет людських. Зевес мав означувати розум, Атена вмілість і т. і. Сей метод допровадив до аллегорізму, що вказував у мітичній шаті таку чи іншу етичну чи філософічну дужку.

Другий напрям, званий евгемеріахом, від Евгемера, автора фантастичної Держави богів, склонював ся до раціоналізму і бачив у богах — людей, давніх царів та геройів. Третій напрям, котрого особливо держали ся стоїки, підкладавав під міти фізичне, природниче толкованє: Зевес означував огонь, Позейдон воду, Гадес повітря і т. і. Коли евгемерізм стягав мітологію до розряду старих спомнів та видумок, то стоїки підносили єї до значіння найзагальнішых абстракцій; перші позбавлювали єї духа, другі відбирали їй тіло.

По отцях церкви і гуманістах, котрі не вийшли по за круг отсих трьох старинних поглядів, аж енциклопедисти XVIII. віку посунули наперед толкованє виображінь мітичних. Починаючи раціоналістів між ними, що в мітології бачили тільки витвори шахрайства та дурневіцтва понівського, енциклопедисти вважали міти творами історичними, що на рівні з іншими подібними підлягають правам розвитку людського духа.

В наших віці досліди над мітологією ведуть ся так широко і викликали стілько ріжних поглядів, як ніколи доси. І так сім волісти під проводом Крейцера (Creutzer, Symbolik und Mythologie, 1810), послугуючи ся трьома методами старих Греків (раціонально-історичним, стровомічно-фізичним і морально-аллегоричним) толкували міти пер-

важно як плястичні знаки незривих і безконечних ідей. По їх думці системи мітичних вірувань повинні заключати в собі глибокі правди, тайники віри і природи. Жаль тільки, що те, що вони на ділі вилушували з мітів, були речі зовсім буденні і неглибокі, так що годі було й зрозуміти, по що такі банальні правди потребували мітичної драперії. Та про те школа ся держить ся й досі. До неї числять ся Ф. Ляжар (F. Lajard, Recherches sur le culte public en Orient et Occident, Paris 1867), Рінк (Rinck, Die Religion der Hellenen aus den Mythen entwickelt, Zürich 1853), Бер (Baehr, Symbolik des mousaischen Cultus, 1874) і чимало других.

В протнвенстві до сімволістів думали раціоналісти—в Німеччині Фос (J. H. Voss, Anti-Symbolik), у Франції Ренап, в Англії Грот і др. — що думка не лежить схована по за мітом, оповита аллегорією, але є висказана в самому міті. Основа міту не повинна бути більша від него самого, як се лучає ся у сімволістів, ані менша. Вони не допускали ірраціоналізму в твореню мітів, чого, на лихо, маємо багато примірів особливо в зцілюваню мітичних мотивів. Та особливо напірали раціоналісти на антропоморфічний характер вірувань, виключаючи думку про безпосередній культ природи. По їх думці Грек не обожав самого сонця, але бога Геліуса, що обдаровує світ добродійством світла і тепла.

В розвитку науки про мітологію важне місце займає школа метеорологічно-географічна, що повстання мітів приписує впливам клімату і землі. Переказ про смерть Геракла по думці мітологів сеї школи є тільки антропоморфозою (т. є. зображеня в людських особах) відірвання острова Еубеї від матерньої землі. Годі заперечити, що між мітами і місцем, де вони повстали, є тісний звязок, але відносячи кождий мітичний мотив до обставин якоїсь одної місцевости ми готові зовсім затемнити космополітичний характер мітичних вірувань. До тої школи належать переважно класичні філологи, як Форхгаммер (пор. єго Hellenica, 1837, Pias 1884), котрий цілу троянську епопею внаєсною особливостями троянської площі, Рошер (статі в тижневнику Der Philolog, 1885), котрий Кентаврів уважає персоніфікаціями гірських потоків Тессалії, Шежан (Schoeteman, Opuscula II, 190), котрий в Хімері вбачає силу вулканічну і т. і.

Відкрите незвісної досі а безмірно багатой скарбівні переказів і пісень простонародних зробило переворот і в толкованю мітичних виображінь. Їх почали вважати за твори людвої фантазії. На чолі того напрямку стоять брати Грімми, що розпочали дослід над мітами на шкідливій основі індоєвропейській і початок їх віднесли до часів праарій-

ської свільности. Та при тім школа Грімів сільно підчеркує пн то- хий характер традиції людвої, порівнюючи людві віруваня з людвою зовою. Тут і там пераз втисне ся чуже слово, чуже віруванс, особливо у народів пограничних. Але як лова є власністю народа, так і его мі- тичні виображіня виростають з его власного ґрунту, неподатного на чужі впливи, остають ся в загалі вірні собі самн, своєю пнтому ґрунтові і духови свого народа.

Пізнавє пісень Веди, того найдавнішого поетичного памятника, який дійшов до нашого часу, творить нову епоху в розвою мітології. Поетичні порівнаня явищ природи, котрих школа Грімма догадувала ся в грецькій і германській мітології, виявили ся в безмірній боґатві в Ведах. Очаровані тм боґатвом учені уявили собі, що на їх очах відбуває ся акт уродни мітів, що чують живі слова тих людей, що гляділи на світ „мітичними“ очима, думали і говорили мітичними обра- зами. В Рігведі, близькій до доби доісторичної, мали бути виразні ще слїда тої „мітичної аперцепції“: а порівнань впростили міти, що ві- дірвані від властивого їм тла — явищ природи, розснвані дальшою традицією, із загального, постійно повтаряючого ся явища цереміювали ся в оповіданє про якийсь один конкретний азлучай. Отсе толкованє мі- тичних переказів явищами природи дало початок двома напрямам порів- нюючої мітології: солярному, котрого представником є Макс Міллер (Max Müller, Essays, Oxford 1855) і нубілярному, на котрого чозі стоїть Адальберт Кун (Ad. Kuhn, Die Herkunft des Feuers, 2 вид. 1884). Оба ті напрями мали боґато спільного, відносна все таки початок вірувань до часу праарійського і вбачаючи в їх основі пер- соніфікацію явищ природи.

В противенстві до лінгвістичних доказів обох сих напрямів подає найновіша школа історична докази історичні, оперті на ширших основах. Представником тої школи в Німеччині є Группе (G Gruppe, Die griechischen Gulte und Mythen, 1887), а в словянській науці Яґич (гл. его Archiv für slavische Philologie). Похожі перекази і культуи ве дають ще права робити заключеня о праарійській релігії. Против від- ношеня переказів народних до часів спільности народів говорять здо- бутки палеонтології. Метод порівнюючих етімологів — відтворювати при похочи мови образ найдавнішої культури (в чому найдалі зайшов Пікте в своїй романтичній книзі (Pictet, Les Origines Indo-euro- péennes) доводить до того, що маює наз стан „первісної“ арійської культури як дуже високий і пвигучий. Найновіші досліди палеонтології захитали вірність сего методу в самих основах, бо показали, що ступінь культури спільно живучих арійських народів був дуже низький. Дослі-

порівнюючої лінгвістики okazали ся суперечними з дослідями етнологічними, як се показав О. Шрадер (O. Schradet, Sprachvergleichung und Urgeschichte, Jena 1883). Хто би напр. із певної схожості переказів про рай, розширених скрізь по світі, хотів вивести, що переказ той повстав в самих первісних часах, той мусів би прийняти, що в тих первісних часах огородинцтво і садівництво стояло вже на високій ступні. А тимчасом ми знаємо, що овочеві дерева спроваджено навіть до Греції вже в часах історичних (гл. V. Hehn, Culturpflanzen und Hausthiere der Menschheit). Против старинности сего переказу промовляють також докази історичні. В найстарших Ведах так само як і в Гомеровім епосі не бачимо ще віруваня в щастливе житє за гробом; у Гомеровім Гадесі нема ще різниці між тінями добрих і злих людей.

Дальшим доказом против шуканя жерела мітичних виображень в так стародавній добі є — сам напрям дороги, що веде з тої праєтнічної доби до часів історичних. Дорога та, котру повинні були пройти всі перекази народні, була-б подібною до ріки, що розходить в що раз то жемні парості, а відношенє вірувань етнічних до проетнічних було би похоже на генеалогічне дерево. Ся форма захптана вже міцно в порівнюючій лінгвістиці так званою теорією ундуляційною, що покрєвність груп язикових представляє в формі кругів, котрих осередки лежать в різних точках і котрих ободи перетинають себе взаїмно. Віруваня і виображення людів не розгранпчені мурами племінних різниць, а різниці племінні не є різнозначні з різницями язиковими. В часах історичних перекази вандрують від одного народу до другого через навязуване зносин політичних, релігійних і економічних. Перенесенє многих культів з Орієнту до полудневої Еврєпи виказано без сумніву в мітології грецькій і римській. А з полудневої Еврєпи могли східні виображення переходити на північ троякими дорогами, не говорячи вже про граничні взаємини. Насамперед доходили до нас ураз із другими предметами торгєвлі через фенікійські каравани. Далі не виключена можливість переходу їх із Британії, куди вони доходили з Карфагена. А в кінці деякі віруваня і звичайі східні ширєла культура клясична, жидівство, християнство і іслам. Вєі ті впливи могли ділати разом, бо традиція людєва не є така одноцільна, щоб можна допустити для неї одно. сильне жерело походження.

Супротив школи Куна-Міллєра виступили з другого боку так явані деяонологи, котрі відносять до перед-арійської силньности не чільні божества, як Зевес, Аполлон, але власне низші демони, що й дося живуть в т. зв. забобонах людєвих, як вовкулак, упирі, русалки і т. і. Вже школа Грімів бачила в нпнішніх обрядах і звичаях людєвих

обломки давніх вірувань — відси та старанність, з якою збирали найдрібніші подробиці з сучасного життя люду. Школа демонологічна приймає, що міти о богах були ділом творчої фантазії людскої. На питання, якби світом той самий народ, котрий прецінь поступає в духовім розвою, дав завидіти своїй релігії, старші ученики Грімів твердили, що християнство затемнило та повикривлювало могучі поганські божества. Але алі духи і демони вельше супротивляють ся вірі християнській, як і ті чільні божества, а прецінь остояли ся поряд з християнством. Впрочім ми авжемо, що віра людова мала такий самий забобонний характер і у таких народів (снпр. в класичній Греції), до котрих не доходило ще християнство. От тим то молодші ученики Грімів подають іншу причину завидія первісноі людскої віри. По їх думці віруваня ті, коли від них відстали вишні веретви народа, адичили між простолюдем. Се толкованє по трюха супречне само в собі, бо виходить з założеня, що люд сам творить свою віру, а кінчить ся твердженєм, що сам той люд без опіки нанів не може навіть заховати в цілости своєї спадщини. До тоі школи належать в Італії Анджело де Губернатіє (гл. его книжки *Zoological Mythology*, 1874, *La Mythologie des plantes*, 1882, переклад німецький Гартмана, французький Реньо), у Франції Гастон Парі (*Gaston Paris, Petit Poucet et la grande course*, Paris 1875), у Чехів Грохан, Гануш, у Поляків Кольберг і др.

Супречности сеі школи що до розумія розвою переказів силкує ся усунути В. Шварц (*W. Schwarz, Der heutige Volksglaube und das alte Heidenthum*, 1862, *Der indogermanische Volksglaube* 1885) допускаючи, що в живучих ще нині переказах людових заключена „низша“ мітологія. Не є вона, як се думали его попередники, остаточною дуною класичних мітів о богах і героях, але протинно, в ній лежать зароди тих мітів. В тім самім напрямі йшов і В. Мангард (*W. Mannhard, Wald- und Feldkulte*, 2 томи, 1877 і *Mythologische Forschungen* 1884). По его думці віруваня цілого народа з розвитком культури стають ся власністю низших веретов, котрі найдовше заховують давні духові виплуди висших веретов і знижують їх до свого рівня. Приворавлиючи ся подекуди до нових системів релігійних вони все таки в основі своїй лишають ся незмінні.

Против сих поглядів виступив М. Ян (*M. Jahn, Die Opfergebräuche bei Ackerbau und Viehzucht* 1880) доказуючи, що в нинішніх людових забобонах заховали ся останки жертонних культів великої плеяди божеств (Порівняй *Van den Gheyn, Essais de la Mythologie comparée*, Paris 1885). Один із найгорячішших прихильників демонологічної школи. Елард Гуго Мейер (*Elard Hugo Meyer, Indogerm.*

manische Mythen, 1887), виходячи з того założення, що в еволюції виображень нижші виображення давніші від висших, твердять, що нижні люди повірки старші від класичних мітів героїських а навіть від ведійських гимнів і вважає їх за останкові прояви (вираз технічний узятий із біології, а ужитий у-перше Тайлором, по англійськи survival, франц. survivance, нім. Rudiment) вірувань праарійських. До сего напрямку належать у Франції Гедоз (Gaidoz) і Роллан і цілий ряд фольклористів (гл. бібліографічний огляд фольклору в книзі Gust. Meyer, Essays, Berlin 1885), у Англії Андрю Ланг (Andrew Lang, Mythology, 1886). Сей остатній виступає против розуміння мітів як втвору чисто людського. По его думці мітологія грецька не була ніколи властивістю грецького люду, котрий ліпше знав ся на фетішових камях та амулетах, ніж на божествах жерців та поетів. Наші нижні повірки і обряди, се безпосередні потомки прастарих вірувань, що з одного боку при користних обставинах розвивали ся в стрійні мітологічні системи для висших верстов народа, а з другого боку, в устах і житю простолюдя переходили ся аж до наших часів.

Против сеї теорії виступає головню в Англії школа Бредлея (B. Bradley, его статі в журналі Academy, 1885 і слід.), висуваючи ось які уваги. Кожний переказ складає ся з двох елементів: підмета і присудка. Коли підмет переказу потоне в вирі забуття, тоді присудок, позбавлений первісного змісту, причіпляє ся на основі психологічних законів асоціації до іншого підмета, котрий уносить его далі за собою.*) Чільні одиниці в народі раз у раз старають ся побільшити обсяг его виображень, але через таке ширеве нових ідей тратять віруваня свою первісну шестоту, наближують ся до світогляду низших верстов, змішають ся з їх забобонами. Класичний примір сего маємо в релігійних виображеннях словянських, в котрих заховали ся останки найрізніших ступнів розвою люду від найстарших часів поганства аж до найновішої доби католицизму. Нижні виображення, притлужені висшими, неначе метять ся на тих остатніх, викривляючи їх. Віра людська відроджує ся раз у раз, виступаючи що-раз у новім виді, яко цілість майже безсмертна, але зложена з подробиць дуже змінних і швидко погублюючих.

Та питанє, чи перекази про героїв повстали з вірувань людських, чи на відвороті, о що головню перечать ся демонологи, не вичернує ще всеї річи. Можливий ще третій злучай, що віра людська і класичні пе-

*) Значінє підмета і присудка в переказах розвинув найдокладніше Лайстнер в журналі Göttingische gelehrte Anzeigen, 1865.

рекази йшли рівнобіжно, впливаючи на себе деколи взаємно, значить, що мотиви з віри людвої входили до мітів, і на відвороті постаті мітичні втискалися до віри людвої. Похожість в основі переказів виявилася не тільки спільні їх джерела, але також наслідування. Протип твєрдження демонологів, що вже в первісній добі в устах людужили різні перекази, протипники приводять аргументи Бенфея, що переважна часть оповідань людвоих перейшла в Європу зі Сходу вже при кінці середніх віків.*)

Іншою дорогою йде школа антропологічна, котра похожість мітів і культів у різних народів виявляє однаковими спосібностями, однаковим складом думок в цілім людськїм роді. Початки тої школи відносять ся ще до спекуляційної філософії Гегеля і Шеллінга (гл. особливо Schelling, Einleitung in die Philosophie der Mythologie, і єго-ж Philosophie der Mythologie, 2 томи). Одностайність духовних спосібностей усього людського роду була також одною з основних тез учених Німців Лазаруса і Штейнтала і провідною думкою їх звісної часописі (Lazarus und Steinthal, Zeitschrift für Völkerpsychologie), в котрій вони почали прикладати до порівнювочої мітології закони психології, переносячи їх з одиниць на весь загаль людєй. Виходили вони з того становища, що дитина є образом первісного чоловіка і що в поступеннї твореннї виображінь кожда одиниця людська переходить в мінятюрї ту саму дорогу, яку переходили наші предки в тисячолітнїм духовнїм розвоє. „Онтогенія не тільки в біології, але і в розвоє духа людського кидає світло на філогенію“ — отсе речєвоє Геккеля перетворєне Фріцом Шулце, добре виявляє основний погляд школи антропологічної, до котрої між іншими зачисляють ся Леббєк, Тайлор, Ланг і др. Школа та при дослідях над мітологією послуговує ся методом природничим, групуєчи мітологічні аналогії не після їх історичного звязку, а після самих тєх мітичних, так як порівнюєче природознавство класіфікує звірі, рослини, камінє: після признає добачених на них ознаєх. По приміру наук природничих і антропологічна школа виходить з того погляду, що серед однакових обставин виростають всі і всюди однакові мітичні теми і лучать ся в однакові звязки: як із ячлївного зерна при сприятливих обставинах може вирости тільки ячлївне стебло, чи то у нас, чи в Каліфорнії, чи в Полінезії, так само однакові виображіня мітичні мусять видати ся в однакові форми у всіх народів.

*) Про се подамо в слїдуючій книжці статю одного з видних спеціалістів по фольклору. — *Ред.*

бо всюди та сама логіка з однакових елементів мусить зложити однакову будову.

Школа Макса Міллера (Cox, *Mythology of the Aryan nations* і M. Béal, *Hercule, études de mythologie comparée*) вважає міт функцією людської мови. Первісний чоловік подібно як дитина говорить порівняннями, та про те зовсім ще не уособлював явищ природи, як се загально думають, бо ж називаючи грім „громовладний“, а огонь „прудковогля“ не уявляв їх собі як людські істоти з руками і ногами. Антропоморфізм природи се тільки порівнянє, що розростаючи ся що раз то ширше, в кінці набрало самостійного життя і відірвало ся від тих явищ природи, що були єго вихідною точкою. Кожде порівнянє може стати ся мітом. На вид ранішньої зірничі, що щезає при сході сонця, творить ся образ жінчини, що тікає від горючого, а з єго витворив ся міт про сестру, що тікає перед насакуванням влюбеного в неї брата.

Англічанин Сейс (Saussure) вважає первісним матеріалом мітів поперед усього предмети першої потреби первісних народів — огонь, оружє і т. і., обожані як фетиші. Сей погляд розвив він у своїх Основах порівнюючої філології (переклад французький Жосі вийшов 1884 р.). Спенсер думає, що первісні прозвіща людські, уживані ще й доси у дикарів в роді „Чорна хмара“, „Сонце“ і т. і. з часом брано за правдиву хмару або сонце і таким способом сплетено дійсних людей і їх події з явищами природи. Недокладність первісної мови, котра неживим істотам приписує різні чинности ніби людські (н. пр. „перуя ударив“, „вітер стогне“ і т. і.) причинила ся також, по єго думці, до повстання мітичних переказів. Виходячи з Тайлорової теорії анімїзму, т. є. з припущеня, що первісні люде вірили в загробове житє душ своїх предків, Спенсер лучить се з надаванєм таких прозвищ, як сонце, море і т. і. і доходить до заключеня, що люде віддаючи честь з разу духам предків під тими іменами, з часом забули про тих предків і почали своїми предками вважати дійсне сонце, море і т. і. Найгорячішим прихильником мітологічної теорії Спенсера в Німеччині є Лінперт, звісний автор многотомових праць по історії цивілізації. Хоча вчені сеї остатньої групи і розходять ся в означеню матерії мітичної, вбачаючи єї то в рухах сонця, то в еволюціях атмосфери, то в предметах перших потреб людських, то в кінці в душах предків, та про те всі вони згідно признають могучий вплив первісної мови на уяву, всі приймають як річ певну, що давні „*pumina*“ се пізнійші „*pumina*“. Всіх їх можна б затиш, за радою Мелі (J. Mahly, *Ueber vergleichende Mythologie*, 1885) назвати номіналістами в протавенстві до школи антропологічної. Вважаючи мову жерелом мітів вони твердять, що в людськїм розвою

вигворила ся поперед мова, а тільки описля, під єї „баламутних“ впливом виплоднись дивовижні перекази. Та тільки-ж ми знаємо, що виражіння повставали рівночасно з думкою і що, значить, як мова так і міти вирости на ґрунті не жинного збаламученя духа через мову, але на тлі дуже низького духового стану первісних народів.

Школа антропологічна, котрої головним представником є Тайлор (Ed. Tylor, *Researches into the early history*, London 1865 і *Anfänge der Cultur*, переклад німецький Шпенгля і Пюске, Липськ 1873. 2 т.) виводить повстанє міту не з особливостей мови, але з прикмет людського духа. В виображіню сонця, що паче веслярь пливе на човні по небесній океані, крім ся не поетичний образ, але дійсна віра люду, що відповідно до низької організації свого духа чинить усю природу подібною до себе. Таким робом антропологи виводять початок мітів пряжо з духового стану первісного чоловіка без посередництва мови. Андрю Лянґ в ділі „*Custom and Myth*“ (London, 1885. 2. вид.) бачить основу всякої мітології в обичаях, а єї дикі вискоки в роді кровосумішки, людодійства, вовкулацтва поясняє культурним пережитком з такої доби, в котрій подібні речі справді діяли ся. Як прижір може послужити переказ про Прометея. Дикі люде піддержували „вічний огонь“ тожу, що добувати новий огонь трінеж було дуже трудно; коли огонь вигас, треба було позичати горючу головню від сусідів; у ворогів приходилось вривати огонь силою або викрадати. Переказ про Прометея, що викрав огонь з неба, є після Лянґа відгомонам того стану первісної цивілізації. А однаковість многих переказів пояснює ся тим, що при однакових побутових обставинах у всіх варварських народів також перекази, що мов у зеркалі відбивали те жите, мусіли бути подібні.

Противники антропологічної школи, до котрих у Німеччині належить Группе (*Gruppe. Culte und Mythen*, Leipzig 1887; вступною главою сего діла ми покористували ся головню для отсеґо реферату), кладуть натиск на велику ріжнородність виображінь і обичайів у первісних народів. Коли напр. Лянґ усім народам на певній ступні цивілізації приписує многоженство і впливаюче з него відзначає наймолодшого сина (середновічне „право наймолодшого“, „*droit de juveigneurie*“, „*Jüngstenrecht*“) і з сего обичаю вяяснює улюблений в переказах ріжних народів мотів переваги наймолодшого сина, то Группе вважає се поясненє хвоним для того, бо ані многоженство, ані право наймолодшого не було емльною інституцією у всіх первісних народів. Впрочім обриси переказу, відповідні певному ступневи культури, не конче заховують незмінно той сам характер і на висших ступнях розвою.

Правда, буває й так, що не один прастарий людський звичай заволоче ся як культурний пережиток у пізнійші часи, але ціле ядро переказу, коли не приноровить ся до сучасної доби культурної, пропадає безслідно. Коли школа антропологічна вважає звичай матеріальною причиною твореня мітів, то школа історична приписує ему тільки вплив хвилиний і формальний. Коли перша в одnorodній духовій організації народів бачить причину схожих мотивів мітичних, то друга твердить, що і внішні причини могли викликати отсю схожість, приймає внішні взаємини переказів на дорозі історичній. По думці Группе поміляють ся ті, що забобони і обряди людські відносять до часів спільности народів, бо в тих часах первісні люде не мали ще ніяких вірувань релігійних. Згідність так широко розповсюжених обрядів, як напр. обрізання (гл. Rich. Andree, Ethnographische Parallelen, 1889) або таких символічних знаків, як гачковатий хрест, що крім старого Єгипту находить ся мабуть у всіх частях світа, дасть ся вяснити взаїмними відносинами між народами вже розділеними, вандрівками і т. і. І так перекази про потону світа, розширені майже по цілїм світі, з вєзком хіба деяких племен африканських та австральських, або не менше широко розповсюжене віруванє про сотворенє чоловіка з глини, не повстали незалежно від себе в ріжних сторонах ані в часах первісної спільности народів, не розвили ся на основі однаконо зорганізованої людської природи, як думають еволюціоністи, але повстали і розповсюдили ся, по думці мітологів школи історичної, в часах історичних, під впливом взаїмного діланя ріжних народів.

В найновійших часах чим раз більше признанє здобуває собі школа еклектична, котра твердить, що міти і перекази — явища дуже сложні і не дадуть ся вяснити всі одnorodними причинами. От тим-то школа ся в міру потреби послугує ся всіми досі вказаними методами, використовуючи ті зерна правди, які в кождім із них находить ся. До таких елективів зачплює ся у Франції І. Ревіль, редактор знаменитого журналу „Revue de l'histoire des religions“, а також холодий етнограф чеський Ченк Зібрт, автор діла „Staročeske vyroční obyčej, pověry“ atd. Praha 1889, співредактор журналу „Český lid.“

Др. Генрик Біґелайзен.

Тирольські елегії

Карла Гавлічка-Воровського.

I.

Світи, місяченьку,
Світи показеньку
З по-за сірих хряк!
Як тобі сей Бріксен сподобав ся?
Ну, не крив ся так!

Стій ще, не спиши ся,
Кривхту зупини ся,
Не клади ся спать,
Щоб я міг з тобою хоч годину
Побесідувать.

Не тирольське бвдло,
Се по мові видно,
Місяченьку мій!
Не бійсь, я не жаден „*treu und
bieder*“
Я тут лиш в тюрмі.

II.

Я є з того краю,
Де музики грають, —
Грав я у трубу,
А вона ва злидні
Тих панів у Відні
Вибурчала з сну.

Щоб йти в шовку й злоті
По тяжкій роботі
Було тихо спать,
В одву нічку глупу
Шлють жандармів купу,
Щоб мене узять.

Північ вже минула,
Саже третя була
Година лишень, —
Край могого ліжка
Став жандаря як свічка,
Каже: „Добрий день!“

При ліжку жандаря,
Далі комісаря
В ясній параді:
Зологе ковніре,
А на чакях піре,
Тай ще при шизді.

„Ну-ко, годі спати,
Пане літерате,
Просьмо вставать!
Хоч гості нічніі,
Ми не є злодіі,
Ми царський уряді!“

„Здоровлять вас в Відні
Всі панове гідві,
Бах вас цілує.
„Чи здоров?“ питає,
Ось вам посилас
Писемце своє.“

В ясній час чи в темний
Я все дуже чемний.
„Ох, простіть — кажу —
Славні мої гості,
Що я лиш в сорочці
Тут при вас лежу!“

Але Джока чорний,
Мій бульдог моторний
Як не счинить крик!
Англійський апортус,
На свій Habeas corpus
Він від малку звик.

Вже ось-ось сердатий
Мав переступити
Одні параграф:
На преславну владу
Кинувши ся з заду
Гаркнув: „Гаф! гаф! гаф!“

Я не думав много,
Як шпурну на нього
Царський Gesetzbuch!
Даявкнув, захитав ся,
Під ліжку сховав ся.
Запер в собі дух.

III.

Як підданий, братку,
Звик я до порядку —
А й мороз був, страх!
Тож поперед всього
Вдяг чулки на ноги
При славних панах.

Аж годі те кляте
Став письмо читати —
Є в мене ось там!
Знаєш урядову
Ту німецьку мову,
Прочитай і сам!

Нинше Бах до мене
Наче лікар вчений,
Що в чеській землі
Не здорово жити,
Клімат відмінити
Копче тра ліні.

Що в Чехах негарно,
І душо і парно,
Дня гіркий і пиль,
Сярид страшний із toi
„Октройованої,
Реакційна гниль.

То він добре дбас,
Бричку посилає
По мене отсе,
Що на кошт державний
В край здоровий, славний,
Мене понесе.

Ще й жандари, брате,
Мають мя благати,
Не щадити слів,
Сли б ту честь величню
Через скрохність лишню
Я прийнят не хтів.

IV.

Що робить — не знаю!
А ще звичай маю
Глуний, ій же ну!
Жандарам, поліції
Нічого на світі
Відмовить не втну.

А ще й пан Дедера,
Друг мій не від вчера,
Проєсть поспішать:
„Маєм ще одного
Так як вас самого
Нвні з ліжка взять.

„Ніяких пакунків,
В дорогу лаштунків
Не треба вам брать.
Вас буде держава
Мов лати ласкава
Корять, зодягать.

„Поки чеським красн,
Тайком йіхать масн.“ —
Я кажу: „А вже-ж!“
Що то чехність може!
Хоч тя дусить, гложе —
Радо шию гнеш.

І ще дав тепера
Міні нан Дедера
Много мудрих рад.
Як в ріжні моменти
Баха паціенти
Мають знати лад.

Вабить ня, благас.
Мов Сірена грає...
Чоботи я взув,
Вдяг камізельчину,
Сурдут, кожушину.
А штани забув.

Кові і жандарми
Ждуть вже коло брами,
Кличуть: „Гей!“ та „Гов!“
„Ще хвилинку, братця!
Дайте попрощать ся, —
Буду гнеть готов!“

V.

Місяцю, рогачу!
Тв жіночу вдачу
Добре мусиш знать.
Що з нияи на віку
Горя чоловіку —
Не тобі казать.

Тв дивив ся стиха
На так много лиха,
На так много чвар,
Біль і сум подібний
Знаєш ліпш, ніж бідний
Брат наш повістяр.

Маті, сестри, жінка.
Донечка Зденчинка,
Дитятко мале,
Коло мене стали
І тихо ридали...
Лишенько хов!

Хоч я з горем знав ся,
Твердо гартував ся,
Хоч старий козак, —
Та в тій хвили, авісно.
В грудех стало тісно,
В очех темно так.....

І я скванно, братку,
Шанку подебрадку
На чоло патис,
Щоб „раби лукавих“
Моїх сліз кривавих
Не достереглись.

Бо жандари вражі
Край дверей на стражі
Стали наче мур,
Прибравши по праву
Сю сужную яву
В цісарський бордюр.

VI.

Трубки голос ве ся.
Туркотять колеса,
В Іглаву шлях наш:
За нами-ж, щоби ми
Децо не згубили,
Вёрхи скаче страж.

Он там видно трошки
Костелик боровський
На горі сахій.
Глигнув він на мене
Крізь листя зелене:
„Тв се, синку мій?“

„Та-ж при жні тут близька
Є твоя коліска,
Таж ти в нїї хрестивсь,
Вікарю старому
Служив в божім дому
І пильненько вчивсь.

„А від мене, сину,
Ти пішов в чужину,
Щоб огню добуть,
Щоб містам і селам
Світличем веселии
Освітати путь.

„Як то час збігас!
Тридцять літ минає,
Як знаю тя я!
Але хлопче, пробі,
Що се там при тобі
За процесія?...“

VII.

Іглаву минав я,
А все думку мав я:
У Шпільберг, чи ні?
Над Дунаєм синим
Куфштайн став нов клином
В голові міні.

Аж коли остав ся
Куфштайн — щоб занав ся! —
Праворуч від нас,
Я почув, що в горах,
У альпейських зворах
Примійш сто раз.

Глула то йїдає
Тому, хто не знає,
Де йїде й за чим!
Видів чар, гра тої
Трубки почтової —
Все брехня і дим!

Всюди віз хагали
Та перепригали, —
Матері йїх біс!
Радше-б підмагати
В Відні й поладнати
Той державний віз!

Лиш одна встанова
Гарна, ані слова,
А то — телеграф!
Все він перед нами,
Де ми стати мали,
Вісті подавав.

Щоб поліція, брате,
Мов старання мати,
Де станем на ніч,
Нас могла прийняти,
Ліжко постелити,
Натонити піч.

У Будейовицях —
Се згадать годить ся —
Я в Дедером пив,
І міні, не фрашки,
Він чотири фляшки
Мельнику купив.

Чи в нїм непривічний
Дух патріотичний
В той час підстунув,
Чи бажав він, братку,
Щоб про Чехи й згадку
Я в вині втонив?

Мельницьке вино
Випив я давно,
А тепер італське про весь час,
Та в обох, мій милий,
Є той сам бурливий,
Бунтівницький квас.

VIII

А тепер, мій друже вірний,
Князю тон сей елегійний,
В героїчний перейді!
Про таку тобі погоню
Пісню я тепер задзвоню,
Що й чортам не встид би всім.

З Рейхенгалю до Вейдрінку
Мусиш знати дорожку
По тій кручі кам'яній?
Всі цісарські інтимати
Її розоктроювати
Не потраплять, брате мій.

Там то гори, там то скелі
Огромніші, ніж усеї
Глупоті людської гнет;
А край шляху карколомна
Западня така бездонна,
Як військовий наш бюджет.

Темна ніч, немов святая
Наша церков. Шлях кригає
В низ, немов з підра на тік.
„Стій!“ не вспів Дедера крикнуть,
А втія коні як не сикнуть —
Геп! і впав з кізла візник.

Вхром коні почвалали,
Мов чорти за ними гнали,
Віз по скелі торохтять.
А візник лежить тай крече,
Потім сів і огник креше,
Щоб хоч люльку закурить.

Стрімко в низ, немов з дзвінниці!
Віз мов хвіст той у лисці
В право шасть і в ліво шасть!
Бачить ся, ось-ось з розгону
Нас в яку діру бездонну
Всіх ураз в архів віддасть.

Ах, а я був наче в раю!
Гріх, чи два, а я не знаю
Раю більшого над сесь,
Сли побачу, як боїть ся
Наша славная поліція,
Як вертять ся і трясесь.

Втія прийшла мні на гадку —
Біблії чтець я пильний, братку—
Йони приключка сузна,
Як сго в тяжкую скруту,
Щоб втишити бурю люту,
В море кипули з судна.

„Князю жереб — повідаю.
Поміж нами, як гадаю,
Дуже грішнний хтось сидить.
Кого вкаже жереб, треба,
Щоби той всмирив гнів неба:
Мусить з воза вискочить.“

Ще не встиг я се сказати —
Поліцейники й чекати
Жереба не хтіли... Гов!
Зо страхом безумним в серці,
Вирвавши з повоза дверці.
Поскакали стрімголов.

Ах, зрадливий світе, клятий!
Он в роні, задравши пята,
Славна варта вся лежить,
Арестант же у повозі
Сам самієвкий по дорозі
Четвернею гордо мчить.

Ах ти власти, мудра власти.
Що народи хочеш пасти
Мов телята на шнурку,
А й на те твоя не сила —
Штири коні без вудила
Кермувати у візку!

Без вудил, без почтальона,
В нітьмі, западня бездонна
Покрай шляху без поруч,
Так чвалав я сам в повозі
Наче вихор по дорозі
Із отих альпейських круч.

Гей, чи тож міні боятись
Із житєм на ласку здатись
Полохливій четверні?
Я — австрійський обиватель!
Що-ж ще гіршого, Создатель,
Може стати ся міні?

Так я з зинним сунокоем
У горячій серці своїм
І з сігарою в устах,
Наче цар гордий, .здоровий,
Просто перед дім поштовий
В добрих причвалав дужках.

Зараз — взір всім арештантам—
Без оціки й стражі сам там
Повечеряв я ладком,
Поки варта знаменита
Вся обдряпана, оббита
Приштільгукала пішком.

Спав я смачно, але власти
Не втихали всю ніч клясти
Та стогнати залюбки;
Арніку на рани клали

Львів, у септябрі 1888.

Та горівкою назали
Пооббивані боки.

Оттакій кенець тісі
Епопеї! Я до неї
Не додав ніщо й на зуб.
І ще вини у Вейдрінку
Потвердить тобі все, синку,
Пан нощлейстер Далеруп.

ІХ.

В Бріксені ми стали,
Більше вже не мали
В дорозі пригід.
Начальство тюремне
Видало за мене
Дедерови квіт.

Ся паперу картка
Захісь мене шпарко
До Чех побіжить,
Мене же сіромаха
Двоголова птаха
В кітках тут держить.

Лиш тюремна влада,
Ключники й грозада
Жандармерії,
Се мої пригожі
Ангели-сторожі
В тій Сіберії.

Із чеського переклав
Іван Франко.

До історії галицько-руського селянства.

Історія галицько-руських аграрних і громадських відносин за останніх 100 літ ще не написана і матеріал для неї не зібраний. Бажаючи зробити почин в тій справі, друкуємо в „Житю і Слові“ ряд документів, які ласно під руками і котрих інтерес, надіємось, із самого їх змісту кождоу буде ясний. Не можучи поки-що черпати з офіціальних архівів (тай чи швидко вони у нас для таких справ будуть для історика одчинені?) ми мусимо обмежити ся на тія, що припадково з різних боків дістало ся нам у руки і думаємо, що й перепрашати за таким припадковий добір не потребуємо. Натомість надіємось, що документи, котрі тут будуть публіковані, звернуть увагу наших читачів, священиків, учителів та селян, на важність подібних старих паперів, і вони схотять завдати собі труду та повигрібають чимало подібних документів, що досі лежать по церквах, по горнищах парафіальних або по скринях у поодиноких мужиків, і зволять прислати нам їх для перегляду і опублікування.

Редакція.

I.

Бунт аграрний в Якубській Волі в р. 1819.

Про факт сего бунту і его учасників довідуємось із слідуючого документу, котрий тут печатаємо дословно з відімованої копії, що походила ся перед кількома роками, коли ми єї списали, в посідаю селянина з Якубової Волі, Танаса Мельника, і в перекладі на нашу мову.

Coria vidimata.

Caes. Reg. in Regnis Galiciae et Lodomeriae Appellationum Tribunal in causa subditorum communitatis villae Wola Jakubowa de tumultu et vi publica accusatorum sententiam iudicii criminalis Samboriensis die 12-a Junii 1819 N. 1016 projectatam et pro revisione appellatorea substratam — et quidem: quoad passum ejus I. ubi Basilius Pitak seu Mielnik ex capite tumultus ad poenam carceris duri unius anni condemnatur. relate ad durationem poenae eandem sententiam eo mitigandam, ut hic delinquens ad poenam duri carceris trium mensium cum substitutione loco longioris durationis poenae 25 baculi ictuum circa finem poenae infligendorum condemnatur; jam vero ad eundem passum I, ubi Bartholomeus Kuzmicz, Michael Dmitrach et Semion Kowal seu Dmytrach ad poenam duri carceris trium mensium cum substitutione Bartholomeo Kuzmicz semel de hebdomade jejunii, Michaeli Dmytrach et Simeoni Kowal per 25 baculi ictus circa publicationem sententiae longioris poenae durationis loco infligendos condemnatur, eandem sententiam relate ad durationem poenae et castigationem eo mitigandam, ut delinquentes hi solum ad poenam car-

ceris duri sex septimanarum cum substitutione Bartholomeo Kuzmicz semel intra 14 dies jejunii. Michaeli Dmitrach et Simeoni Kowal vero 10 baculi ictus circa finem poenae longioris durationis loco infligendis condemnentur. Ad passum VI. ubi 1. Joannes Mielnik seu Gurayski et 2. Thomas Przeworski seu Blaszkiewicz, quorum primus ex capite tumultus ad poenam trium mensium duri carceris condemnatur, jam vero inquisitiones ex capite vis publicae cum eodem perductae, ob defectum legalis probationis pro sublatis declarantur, nec non secundus ex capite vis publicae et tumultus ad poenam sex mensium carceris duri cum substitutione... (пару слів роді прочитати) condemnatur, eandem sententiam eo mitigandam: ut Thomas Przeworski ad poenam duri carceris trium mensium, cum substitutione loco longioris durationis poenae jejunii semel ad hebdomada sustinendi, Joannes Mielnik seu Gurayski ad poenam duri carceris sex hebdomadarum condemnatur. Jam vero passum illum sententiae, ubi inquisitiones ex capite vis publicae cum eodem Joanne Mielnik perductae ob defectum legalis probationis pro sublatis declaratae sunt, approbandum. B. Gołaszewski mp. Ex Consilio CR. Appellationum Tribunalis, die 23 Septembris 1819. Scherschnik mp. 9190.

В перекладі на нашу мову виходить: Цісарсько-королівський трибунал апеляційний в королівствах Галичини і Володимирії, в справі підданих громади села Воля Якубова оскаржених о розрухи і насильство публичне (признає, що) засуд суду карного Самбірського з д. 12. іюня 1819 ч. 1016 виданий і для ревізії апеляційної пропозицій, а іменно що до першого его уступу, котрим Василь Пітак або Мельник за злочин розрухи засуджений на кару одного року тяжкої вязниці, що до тривку карі о стілько має бути злагоджений, що винуватець сей засуджує ся на кару 3 місяців тяжкої вязниці з заміною замість довшого тривку карі 25 ударів палкою, що мають єму бути вимірені при кінці карі; що-ж до сего самого уступу I, де Бантромії Кузьмич, Михайло Дмитрах і Семіон Коваль або Дмитрах засуджують ся на кару 3 місяців тяжкої вязниці з заміною Бантромієви Кузьмичеви раз на тиждень посту, Михайлови Дмитрахови і Семіонови Ковалеви по 25 ударів палкою, що в місце довшої карі мають їм бути вимірені в часі опублікованя засуду, то засуд сей і що до тривку карі і що до кар тілесних о стілько має бути злагоджений, що виноватці отсі засуджують ся тільки на кару 6 неділь тяжкої вязниці з заміною для Бантромія Кузьмича раз на 14 день посту, для Мих. Дмитраха і Сем. Ковала по 10 ударів палкою, що замість довшого тривку карі мають їм бути вимірені при кінці карі. До уступу VI, котрим 1. Іван Мельник або Гурайський і 2. Тома Пшеворський або Бляшкович засуджують ся, перший з них за злочин розрухи на кару 3 місяців тяжкої вязниці, при чім заявлено, що слідство переведене з них що до злочину насильства публичного було занехане задля браку доказу правного, а другий за злочин насильства публичного і розрухи засуджує ся на кару 6 місяців тяжкої вязниці з заміною... — сей засуд має бути о стілько злагоджений, що Тома Пшеворський засуджує ся на кару 3 місяців тяжкої вязниці з заміною замість довшого тривку карі раз на тиждень

посту, а Іван Мельник або Гурайський на кару 6 неділь тяжкої в'язниці. А той уступ засуду, де сказано, що слідство в напрямі насильства публичного переведене а тяжке Іваном Мельником за для браку доказу правного має бути завехане, потверджує ся. Б. Голашевський вр. З ради цк. Тривбуналу апеляційного. Львів д. 23 септября 1819. Шершнік вр. ч. 9190.

Може деяка добра душа зможе після поданих тут чисел і дат видобути з самбірського архіва судового засуд першої інстанції з 12. іюня 1819 ч. 1016, в котрого мотивах певно мусить бути поданий докладний опис сего бунту. А опубліковане сего засуду чейже не нарушать нині жадвої урядової тайни!

II.

Урицкі „князі“ при кінці XVIII. віку.

У одного адвоката в Дрогобичі бачив я 1881. року і списав собі отсей документ, що кидає інтересне світло на стан економічний і громадський солтисів чи то „князів“ урицких при кінці XVIII. в. Урич або по народному Уриче, село в стрийській пов. та ближше Дрогобича, чия Стрия, в горах, славне своїми каменями, в котрих є стародавні викопані печери, кімнати і сліди фортифікацій. Документ, котрий я списав, не був оригівал, але копія. Ось він:

Copia. Provisorium.

Quoniam excelsum Gubernium sub dato 12-a Januarii, mediante Incltyo C. R. Officio capitaneali ddt. 4-a et praes. 9-a Februarii 1781 demandare dignabatur: quatenus porrecta gravamina per Scultetos vulgo Kniaziowe ex villa Urycz. contra Dominium Striense inquirantur, satisfaciendo igitur mandato praefato C. R. delegata commissio die 30-a aprilis 1781 ad fundum condescendebat, et comparente tam parte actorea quam citata Inquisitionem inchoabat, ex qua patuerat:

1-mo. quod arendatoribus ex villa Urycz concessum sit, in molendino Scultetorum vulgo Kniaziow frumentum pro coquendo crematum in libitum sui molendinare: saepe saepius accidisse, quod frumentum illorum ejectum, judaicum vero impositum manserit, ac perinde magnum passi sint detrimentum.

Quoniam autem villae Urycz Sculteti vulgo Kniaziowe vigore productorum Privilegiorum ddt. 4-a Julii 1617, item ddt. 14-a Augusti 1673 et ddt. ultima Junii 1674 comprobantur jure ad molendum in supralata villa gaudere, igitur hisce demandatur, ne arendator judaicus in futurum imposita frumenta ejicere praesumat, sed si molendinum reperiret, in eodem uti in Pago existentibus alternative molendinet, ut ad resolutionem excelsi Gubernii praestolandam.

2-do Quod Scultetorum, vulgo Kniaziow obligationes concernit. tum ad mentem lustrationis de anno 1671 concernentia praestabunt: Dies ordinarios non laborabunt, non nisi dies eos, qui census et dationes ad Praedium Synowucko importabunt.

Pro lignis ac una ad Seram Irituariam (?) in Stynawa Nizna consistentem, pro Ponte Curiali Stryensi ac Reparatione aggerum in eadem necessitatis devehunt.

Census consistit ex 73 flor. pol. Ex Mollu dominio vel arendatori nullus pendetur, et vigore inventarii de anno 1743 sequentia tenentur praestare:

In Censu de fundo	95 flor. pol	
In Censu pecorum	20 " "	7 1/2 gr.
In Censu apium	2 " "	7 1/2 "

Dominium tamen insuper quidpiam nullo sub praetextu desiderabit. Tenebuntur tamen a proportione pro stabulis militaribus stramen suppeditare ac illud invehere.

3 o. Si Executor intuitu census tam arendatoris quam dominicalis emissus fuerit, tunc morosum solummodo admonere et ignoscere, citra vero opinionem si juratus pagi innocenter quempiam ad dationem Przesitki dictam et per universalia prohibitam vel quamcumque illicitam dationem adigeret, tunc sciat se ex propriis ad talia adtracturum. Caeterum recomendatur, quatenus patienter et tranquile Resolutio excelsi Gubernii praestoletur Sign Stryj die 10 a Maji 1781. — Rijekovski.

Переклад.

Копія. Провізорія. Позаяк впе. губернія дня 12 янв. посредством світлого цк. уряду старостинського (паказом) з д. 4., презентовани д. 9 февр. 1781 зволіла поручити, щоб подані їй жалоби Солтисів чи то Князів села Урчча против домінії Стрийської були розсліджені, так отсе цк. комісія, вибрана для сповнення сего порученя, д. 30 апр 1781 удала ся на місце, а коли станули перед нею обі сторони, позиваюча і пізвана, розпочала досліди, з котрих показало ся:

1. що арендарі в селі Урччі мають признане право молоти скільки хочуть збіжа на страву і хліб у млині солтисів чи як їх зовуть князів; та тільки часто лучало ся, що їх збіже викидали а жидівське на томісць насипали, через що їм (солтисам) велика робила ся шкода. А що солтисі чи то князі села Урчча доказали сплюю предложених (комісії) привілейів з д. 4 юлія 1617, з д. 14 августа 1663 і з дня остатнього іюня 1674, що мають право мати свій млин у тому селі, для того поручає ся їм, щоб арендар-жид на будуче не важив ся викидати насипане збіже, але коли прийде до млина, нехай меле за чергою так як і в других млинах істнуючих у селі, відповідно до резолюції, котрої треба ждати з губернії.

2. Що доторкаєть ся обовязків солтисів чи то князів, повинні вони сповняти те, що випадає по люстрації з р. 1671: днів звичайної панщини не мають відробляти окрім тих, що мають відносити чинші і данини до двора в Синевідську. В разі потреби мають йїздити по дрова і заразом до істнуючої в Стинаві Нижній, до будови хоста цісарського в Стрию і до направи гребель. Чинші виносить 75 зол. поль. За мливо ані дворови ані арендареви нічого не належить ся, а по силі швентаря з р. 1743 обовязані вони давати ось що:

Чиншу ґрунтового 95 зол. поль.

Чиншу з худоби 20 " " 7 1/2 гр.

Чиншу з пчіл 2 зол. поль. 7½ гр.

По над се двір під ніяким видом нічого вимагати не має. За те будуть мусіли розвірно (до суки чиншів ?) достарчати херви для військових стаєн і сі довозити.

3. Коли висланий буде екектутор для стягання чиншів як від арендаря, так і домікальних, то недбалих має тільки упінути і надглянути, але коли би сільський присяжний понад те що слід сидував кого небудь безневинне до давання данини званої „переситки“ і забороненої універсалами або до якої небудь іншої недозвальної дачки, то нехай знає, що сам з власного буде мусів таке саме заплатити. Впрочім поручає ся, щоб терпливо і спокійно дожидали ся резолюції вис. губернії. Підписано: Стрий, д. 10 мая 1781. Рісковський.

Документ сей може заразом бути невеличким причинкою до історії жидів у наших краях. Так часто чуємо тепер з боку жидів фрази: „жиди теперішні є такими, якими їх витворила історія“. Тиснені довгі віки суспільностями європейськими, в тіх числі й польською, вони мусіли силою природного опору стати ся такими, якими їх нині бачимо“. В своїй статі „Żydzi o kwestji żydowskiej“, друкованій в тижневім додатку до „Kurjera Lw.“ з початку 1893. року я вказав на неадекватність сего аргументу і підніє ту обставину, що мужики в цілій Європі були далеко більше утискані і що спеціально у нас, на руській землі, за польських часів жиди були расою в порівнянню з руським народом упрівідеюваною, а що найменше кривдячою і експлоатующею, а вже певне не покривдженою. Повніший документ показує, що й у навщизняній Австрії ті польські порядки не змінили ся і що „agendator iudaicus“ у гірських селі був такою силою, проти котрої не могли порадити ніякі місцеві сили, а треба було спроваджувати спеціальну комісію зо Стрия, тай то аж з наказу губернії, щоб охоронити ся від очевидної кривди.

I. Франко.

III.

Панщина в селі Мшанці в XVIII. в.

Слідуючі два документи переписані з оригіналів о. Михайлом Зубрицьким з Мшанця, були вже з его увагами друковані в „Ділі“. Подаю їх тут після давнішої копії того-ж о. Зубрицького і з его увагами. — I. Фр.

Село Мшанець, в устах народа „Пшенець“, повіту староміського, належало за польських часів, як майже ціла Самбірщина, до дібр королівських. потім перейшло на власність камери. Були в ній війти і люде панщизняні, як по всіх селах основаних на так званій праві волоських. Були тут і два лани по 16 прутів, що й тепер, хоч розділені поміж поодиноких господарів, називають ся „ланство“. Як розповідав мні старий дяк, 80-літній старець, зайшов був сюди п. Воловський з правох до села і осів на тих двох ланах. Три родини, війти Степковичі, Петричковичі і Гузелювичі заплатили тому Воловському 80 червінців і він щез із села. Панщизняні відробляли тих трьох родинях панщину.

За якийсь час прийшов у село якийсь Пюрківський, скарбник, що за службу дістав деє від когось право до села. Від того часу почала ся тяжка недоля людей, що не лиш терпіли всяку кривду від Пюрківського, але й до скарбу складали приписану давнву. Недавно найшов я в місцевій церкві між паперами дві жалоби тутошніх селян, одну 1768 року, а другу без дати. котрі й подаю тут як ілюстрацію господарки того пана скарбника в наших горах.

N. I. Jasnie Wielmożny Miłosciwy Panie a Panie y Dobrodzieiu Nasz.

My ubodzy poddani ze pszanca upadami Spokorno Suppliko Naszo do Nozek Jasnie Wielmożnego Miłosciwego Pana a Pana y Dobrodzieia naszego W naszym Wielkim uciemierzeniu y krzywdzie od Imc Pana Piurkowskiego Skarbnika Upadami do nuzek.

Imo W panszczyzuie ze nas pendzo co ieno tilo potrzeba na dworskie potrzebe to iest z wołami do gnoiu od zrana do wieczora a nie wimy za co y co a iakby ktoren nie chciał wyiechac tak zaraz posyla po niego y kaze wsadzić do szpiklirza a potym biy prawie co ieno tilo nie na śmierć. Z cepami z grabiami z siekiramami z kosami z Pługami y z Bronami y co ieno tilo plugow potrzeba y Bron i iak wiesieni tak i na wiosne pendzi a pendzi puty puki niezasiemie a powinnosci Swoiey Imc Pan Skarbnik nie pilnuie tey co ieno my Cała Gromada powinni robic.

2do Pole Gromadzkie odebrano y Do mlynu дано czego przetym nie bywało Las odebrano, w Czarnym grzędzie, y na dwur Sieio gromackie

3tio odebrano u Fedia Sysy Łonki na wozow pięc na dwur Co Fedio Sysa z dziada pradziada uzywał te Łąkie.

4to w Drugim Miescu Las gromadzki odebrał na Dwur

5to Ilka Paraszczaka Ogrót przybudował stodołami... a by to gdzie y na wujtowstwie postawic nie na groma...

6to w Paswisku nie iezdesmy wolni bo iak gdzie zastanie czyli to robocze woły konie to zaraz zaganiaią do dworu nie tilo bydło bo więcy teraz Wuytowstwa nizeli gromackiego gruntu.

7mo Oręda ydzie dwanasie set to Arędarz niema zkať zapłacic to na nas kładno y rachnio czy winien czy nie winien propoiu to daway a iak nie dasz to zaraz na Exekucyie posyla Imc Pan Piurkowski swoich koni trzy a Imc Pana Kraynika trzy to zaraz szesc koni stawi i daway obrok siano y kontetacyi Z kaźdey chałupy po groszy trzy na dzien boday cale wies obiechal to day a iak nie da to co moze zarwać w chałupie to nieso do karczmy y zastawiaią. to tego niemało poprzedadało a gnembio nas to Exekucyio dwa razy na rok. to iuz nas te propoie Ze wsi powyganiaio Za tego pana bo cy winien cy nie winien propoiu to daway. y Do tego ieszcze Owsa dałemi. Osypu pulmiarkow 40 na swoje miare Dworskie odbira a na terazniejsze miare nie chce brac.

8vo Podczas zalozenia cyrkwi S. (postawlena 1762 p.) Hrycia Bilaka Imc Pan Skarbnik Zbil okrutnie y drugich przytym to iest Zawabilszy do dworu Hrynia Paszka Zbil śmiertelnie y Wana Para-

szczaka za robocizne w jego domu czelac y zbili go y oko wybili a niesłusznie. Fedia Chamusa ydoncy z iarmarku y przeszli go na drodze y wzieli do dworu y wsadzili do szpiklirza na cale noc w zimie ledwie z niego dusza nie wyszła y Dziewięc talarow bitych od niego odebrali a nie wiedziec za co y do dzis dnia tego niema.

9no Jacka Troska Wyiechalszy wpole z trzema sługami y kazał. go wziac do dworu y dał mu kanczukow szeszdziesiąt y pięc a nie wiedziec za co.

10mo Michała Demuszku wzioł od woza y kołami go takoy na drodze zbil.

11mo Jacka Drohonycza kazał wziac z domu y włanc wsadzono a potym powlikano kanczukiem piędziesiąt razy udrzeno y szesc a nie wiedziec za co.

12mo Jasnje Wielmozny Panie Uskarzamy się Cała gromada na Iwana Kohuta Myskowego Ze Un te wszystkie fawory robi y Z Imc Panem Skarbnikiem y namawia na to wszystko bo tam zaiedno siedzi toyi y piie y Pana ynformuie a sam na nas naprowadza y cokolwiek się ziawi w Gromadzie to zaraz ydzie do karczmy y piie na nas to iak mu co ktoren muwi to zaraz muwi albo mi co ty ieden zdругim zrobisz Gromade zastawil za czerwoných złotych pietnascie abramowi Kałuskiemu a niewiedzie na co potym pięc talerow bitych wzioł za staynie u pana Dubnuwicza Za petrowego Zubala y niewiedzie gdzie podział y za staynie mu nic nie dał Uparaszczaka wzioł zł 21 cy to na swoje potrzebe. y teraz nam kaze dac Imc Pan Skarbnik talerow bitych pięc Owsa pułmiarkow pięc y krowe anie wimi za co ato wszystko z namowy tego kohuta y tych wszystkich propoiuw puty nie bywało puky Iwan Kohut nie postanowił y z panem posiła dawac mami y czego nie bywało to teraz poznawiali sobie y przysięzny musi siedziec w dworze przez cały dzień y wyganiać pancyznye anie powinien teraz suplikiuemi ażebysmy wiedzieli iakie powinnosci mamy.

W tym upadami do nuk JW W MC Pana Apana Imc Dobrodzieia naszego w tey krzywdzie o laskawe miłosierdzie nad nami poddanemi zebysmy się nie rozchodzili y dzieci nasze a my Za mile zdrowie ydlugo letnie Zycie y Panowanie Jasnje Wielmoznemu Panu Apanu y Dobrodzieiowi naszemu dzieciami naszemi Maiestat Boski błagać będziemy iako wierni poddany.

Potym pan Kraynik slucha pana Skarbnika o co go prosi to zaraz pan kraynik sprawiedliwosc robi y z nas gromady cy słusznie cy niesłusznie a to wszystko y z pana Skarbnika poddani ze pszanca Cała gromada tudziez y wdowy podpisuiemy się

D. 26 7 mbris 1768 Anno Jacko Drahunicz Sam podał ad manus admini.. (дальші букви на загници затерти).

Надпись: Pokorna Suplika do Jasnje Wielmoznego Pana Apana y Dobrodzieia naszego d 26. 7bris 1768 Anno Ze wsi Pszanca.

N. II. Jasnje Wielmożne Panowie y Dobrodzieie nasi

My zniczona Gromada Mszanecka Zalani krwawemy Lzamy scielimi się pod Stopy Jw. Miłosciwych Panow Dobrodzieiow naszych

zebrząc Łaskawey klemęcy y protekcyi w krzywdach naszych ktore od lat kylkanascie ponosiem y cierpiem Suplikowalismi prawie corok do JWM Panow naszych kazano nam Czekac Przeswietney Komissi, ktorey doczekac sie niemozemi znosilismi krzywde y rozne kary niestuzne pokismo mogli na lepszych Latach teraz P Bóg przepuscil Lata nieurodzayne liok po Roku grady inne plagi na nas ciagniemisi sie abysmi skarbowi zadosci uczynily y czyniemisi grunta oplacac iakoto Komarzowe Cwierci Łosiowe cwierci Zelencakowe Cwierci ktorych uzywa Łuczka Jwankow Syn ktore to pole posprawiali insi kmiecie hryć Paraszczakow Wasyl Paraszczakow a on tego Pola uzywa Demuszkie w Polu bez zadney racij zbil Iwana Paraszczaka własney chałupie zbil ktoren bez Całe zniwa kurował się, Szefcowego Dmitra zbil na drodze kyiem bez dani: racij Jwana bilaka zbil Walkami wdowy pastuszka rozbil Hrycia Wołoszczynego własney chałupie iego zbil okrutnie Woyta Ihnata y Brata iego Lucia y Andreia y Matkie ich Sirote Stare zbil y Skrwawil na ich polu własnym Hryciowe Bilakowe klacze wziol y włuczyl nio Cały dzien sobie niedawszy Cały dzien iesc ani pic potym wziol drugie klacze y iezdzil na niey do starego miasta sobie po zboza y wibil oko y te Cirpiałem krzywde poniewaz się nie bylo przed kym uzalic tenze Hryć Bilak poiechal u taty Łuczka z Braciami w nocy zabral orlinia kop dwanascie y kół kop cztery y pogrozdil sobie ogrod a reszte popalil na to są Ludzie nietylko Cafe Gromade, ale y postronnych ludzi, zprowadzalem owo zgoła nie tylko na chudobę czuwał, ale y na życie zawsze codziennie mi z fuzyio chodzil y z berdyszem, iako y teraz zastapil na drodze siestrzęcowi Bilakowemu ktorego bez dania przyczyny z Braciami zaczoł bic Bilacy natenczas szli w pole na ten gwałt wpadli chcąc obronic siestrzęca swego i az zaraz ich z braciami Swemi poczo kołem zabiac gdzie iego własny Brat Iwan chcąc Bilaka Łuczkie swego Brata kołem w głowę okaliczył a teraz nas Hultaiami czyni Buntwikami co Jmc Pan Skarbnik za nami strzylal y Pa Bog kul nas Pronil dołem poszli owo zgoła wszystkich sposobow na ostatne nas zniszczenie wynachodzą chcąc tego aby dziesięci kmieciow iego się siekyro zachodzilo już są y tego początkie gdyz się to pratkuie iezeli tedy w tym nie nastapi Łaskawa Klemęcia JW Panow y Dobrodzieiow nasz o zapobiezienie tey naszej nieszczęsliwosci my za Długie tez Panowanie y Mile Zdrowie Błagać Maiestat Boski nie przestaniem JW Panow y Dobrodzieiow naszych Wierni poddani y podnoszkowie Gromada Mszanecka

На верху: Supplika pokorna.

Память про п. Пюрківського жива ще й тепер у Мшанця. Як він обходив ся з людьми, о тім ніхто не споминає: чи теперішні люди чули що про его поступки, не можна вивідати ся. Та про его koniecь ось що ще тепер оповідають: Пан Пюрківській поїхав до Варшави, чи там до Львова, „виходжувати право“ на село. Вертав уже з письмами до Мшанця та перейїздячи Дністер понише Головецька утопив ся. Віз розірвав ся, а візник з передною телігою дістав ся на другий беріг. З паном Пюрківським поплили і всі права долі водою. „Панство“ розібрали деякі

господарі і до тепер уживають. Р. 1863 при переведеню сервітутив
громаді не дали ліса, а люди і тепер собі бесіднують, що ціла Магура
їх буза, бо той, що віз право до села, утопив ся. Шюрківський по-
строїв у кісцевій церкві один вітварь.

Михайло Зубрицький.

ЖИТЕ І СЛОВО.

I.

Є щось в житю, чого не знала я!
Колісь в уяві світ чудовий снів ся,
Весь блиском правди і краси живив ся,
До него рвалась вся душа моя.

І вхоплю житє мя, мов струя:
В правдивім виді світ міні відкрив ся;
Зовсім, зовсім інакше він котив ся,
І світлі мрії попрощала я.

Все своїм шляхом за чергою йде,
Все день за днем пролазять мов зня:
У день ясне сонічко святе,

І місяць ясний у ночі сія', —
Житє моє минає молоде
Не так, не так лиш, як бажала я.

II.

До тебе рамена я простягаю,
В твої обійми сміло йду сама —
Не як коханам инше йде дівча
На зустріч любови — я алуд не маю.

Мов друга давнього тебе я знаю,
І радість не чужа міні й журба:
Я біль і розкіш вишила до дна,
Як вояк-ветеран тебе стрічаю.

Житє ! В твої обійми я спішу,
Хоч ти з лица покров улуд зірвало, —
Я в ваготі грізній тебе беру.

Хоч з ясних мрій нічого не зістало,
Тобі, о правдо, віри додержу,
В жлтю шукати буду ідеалу.

III.

Мене чарує проста віра та,
Що під сільською стріхою вітас,
Що мову вітру, хмар і хвилі знає,
В природі бачить духове житя.

Мене чарує слова простота,
Що ясно, мітко к' серцю промовляє,
Що казкою і бавить і навчає,
Минувше із будущим враз спліта.

Мене чарує тих пісень краса,
Що з лона людю бють, мов чиста хвиля,
І їх таємна, непрошача сила.

Немов огонь, що тліє й не згаса',
Так слово рідне освічає й гріє,
Минувше і будуще в нім'ясніє.

1886—1893.

Уляна Кравченко.

Будда і Буддизм.

Обрис Леона Фера.)*

Будда — слово санскритське, значить властиво „збуджений“, „прояснений“, „такий, що дійшов до розуміння.“ В зовсім спеціальному розуміню воно означає істоту, котра не тільки здобула

*) Ми бажали б давати в нашім виданю як можна більше результатів цієї європейської науки про релігію, як через те, що тепер наука та,

собі найвищу мудрість, найповніше розумінє всего, всю відомість, а через те й цілковиту свободу від усіх хиб, але котра надто нас силу доводити до неї й других, одним словом, значить також „освободитель.“ Слово „Будда“ не є затія, як думали давніше і як дехто може думати ще й доси, імя власне; се простий прикметник, титул, і єго слід би писати малою буквою „будда.“ Правда, був тільки один „будда“ історичний, і сей титул „будда“ означає одну особну людину. Та буддизм витворив собі множество фіктивних „буддів,“ здуманих на взір Будди реального. Отже то ми мусимо приглянути ся сему виразуви „Будда“ з двох точок погляду: насамперед говорити будемо про буддундницю, Будду історичного, а потім про „буддів,“ що є тільки витвором вірування буддистів.

I. БУДАА.

(Вродженє, вихованє, женитба і вродженє сина. Чотири стрічі. Втека з батьківського дому. Практика аскетична. Здобутє „боді.“ Перша проповідь. Розширенє науки и діяльність Будди. Спосіб життя і спосіб поступуваня. Вороги вншні і свої. Остатні роки. Пірваня Будди і позором. Критики легенд. Канонізація.)

Після переказів найзагальніше приятних Будда, основник буддизму, жив від 622 до 542 р. перед Христом. Властиве імя єго було Сіддарта; частенько єго називають також прозвищами Сакіяжуні і Готама. Перше з тих прозвищ означає єго народність і спосіб життя, до котрого він пристав (Сакія було племя індійське, а „жуні“ значить

між другими студіями над людськістю. займає дуже видне місце в освічених краях, так і через те, що й для практичного життя важна справа про роль яку грає і грає релігія в громаді, а справа та може виняситись тільки всестороннім науковим дослідом усіх релігій, а нарешті і через те, що релігії тісно звязані з народною словесністю. Ми б хотіли дати огляди новіших дослідів науки про релігії в певній історичній системі, в якій вони розвивались. Та се не так дехко, бо часто навіть загальні наукові огляди релігій звісно на чужих мовах, занадто великі для нашого видання, а своїх спеціалістів сеї справи у нас нема. То ми мусимо вибирати з європейських літератур таке, що може впасти ся в рамки нашого видання. Огляд великих релігійних сістем ліпше всего почати з Індії. Так ми й робимо на сей раз, даючи переклад двох статей звісного французького індіаніста Леона Фера (L. Féer) про Будду і Буддизм із „La grande Encyclopédie, inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts,“ Paris, 163-me livraison, pp. 575—609“. Звісно, слід би було почати з Ведізма і Браманизма, та ми мусимо почекати до нового видання книжки Барта (Barth, Les Religions de l'Inde), котре мусить незабаром вийти. — Ред.

„мудрець“, „пустинник“; значить, Сакіянуні = пустинник з племені Сакія); друге прозвище взяте з его роду, се его дійсне помен рагго-пумісит. Оба ті прозвища можна б назвати его іменами буддійськими. тільки що північні буддісти частійше вживають назви Сакіянуні, а полудневі частійше Готама. І не є се одинока ріжниця. Традиція північна багато де в чому відскакує від полудневої. Що більше, навіть та сама традиція, особливо північна, не все буває згідна сама з собою, а допускає про одну і ту саму точку різні перекази. Не наша річ розбирати сі незгідности і приводити їх до єдности. Ми на разі навіть не будемо силуватись відділити правду від вигислу в традиційній життєнсі Будди, що вся оповита казками та легендовими вигислами. Ми по prostu стрібумо нарисувати картину его довгого життя і діланя, збираючи до купи характерні риси і головні факти згромаджені біографами, не забуваючи про те, що біографи ті поперед усього були панегіристами і адміраторами, чи навіть, краще сказавши, поклонниками.

Будда вродив ся в саду Люмбіні, близько гóрода Капілявасту, столиці невеличкого царства племені Сакія, положеного в північній Індії, у стіп Гімалаїї. Був він сином Суддодани, царя того краю, і Майядеві, що вмерла сегого дня по его народженю.*) Брама, Індра і інші божеські особи були присутні при его вродженю, що зазначило ся многими чудами. Скоро тільки прийшов на світ, він зробив сім кроків у чотири головні напрями, заповідаючи тим, що має знищити слабість, старість і смерть. Рівночасно з ним уродили ся ще чотири сини ріжних царя сусідніх. Суддодана був такий щасливий вродженем сего сина, що дав ему імя Сіддарта або Сарвартасіда (сповнене всіх замислів).

Вихованем молодого царевича заняла ся его тітка Готамі Праджанаті, сестра его матери, що також була жінкою царя Суддодани, а також друга жінка того-ж царя, мати царевича Нанди і царівни Рупананди, котрих Сіддарта, значить, був двоюродним братом. Новонароджений царевич мав на своїому тілі, як се влізнали вішуні, 32 головних і 80 побічних знаків, що виявляли в нім великого чоловіка і віщували, що той, хто їх посідає, посяде або пановане над усею вселенною (раджа чакраватін), або абсолютну мудрість, т. є. буде повним і досконалим буддою.

*) Буддісти вірять, що родив ся він не звичайним способом, але ввійшов з лона матери правим боком, не зранивши его; тою самою дорогою він увійшов у лono матери 10 місяців перед тим під видом маленького білого слона.

Вже в дитинячих літах усі дивувалися його пильності і спосібності. Він визначував ся у всіх тілесних і духових занятях, знав уже наперед усе, чому его хотіли навчати. І так коли він прийшов до школи і вчитель хотів его вчити писати, він вичислив 64 роди писання, про котрі вчитель его й не чув ніколи. Се оповіданє про чоловіка, котрий зовсім нічого не написав, здавалось би чудним, коли б ми не знали, що воно находить ся в книжці досить недавній. Ще дитиною Сіддартга роздумував про найглибші речі, і різні чудеса заповідали, що він якась особлива істота. І так тінь дерева, під котрим він сидів у глибокій задумі, не посувала ся і раз у раз заслонювала его від сонця.

Пожило всіх доказів его висшости, котра мусіла его дуже радувати і заповідала ему дуже блискучу будучину, душу его наповнювала глибока меланхолія і непоборний сум, що дуже непокоїло его рідню. Щоби розсіяти его журбу і додати ему духа, задумали его оженити. Оженили его з молодю дівчиною, що звалась Гопа, дочкою Сакія Давданані. Але тут заходить деяка трудність. В різних оповіданнях називають ще інших жінок Сіддартги, а іменно Ясодару і Утпаляварну, прозвану також Мрідгаджою. Чи мав він три жінки, чи се була одна з трьох чи навіть чотири різними іменами — сего на певно не знаємо. Інші оповідання говорять навіть про 60 або 80 тисяч жінок Сіддартги. Буддйська фантазія любить ся в таких величезних цифрах; але в тім не було нічого дивного, коли б індійський царевич мав три або чотири жінки. Питанє тільки в тім, чи ті чотири назви означують трьох жінок, чи тільки одну. Се питанє верішене, та правдоподібно Сіддартга мав тільки одну жінку, Ясодару, прозвану також Гопою. Утпаляварною або Мрідгаджою. Сесю версією ми й приймаємо за найправднівшу.

Та женитьба не успокоїла журби царевича, а хто знає, чи й не побільшила єї. Зв'язок его з Ясодарою довго був безплідний, а коли по 10 літах замужя вона привела ему сина, звісного під назвою Рагуля, царевичеві Сіддартгі сприяло ся вже те жите і він постановив собі покинути всі его радощі. З великою журбою довідав ся він про вроджене сина: ся дитина, що мала продовжити его рід, видалась ему тільки ще одним новим огнівом у тому ланцюсі, котрий ему треба було порвати. Але і що до сеї точки є різні оповідання. Одна з найменше важних відмін є та, що вроджене сина на якійсь час спинило его в виконанню его наміру і привязало его до світа. Далеко важніше є оповіданє північних буддистів, що Рагуля родив ся не на десятому році замужя, але в шість літ по розділі супругів і по відході Сіддартги в пустиню. Для Індійців, а надто ще стародавніх, така пригода не видалась нічим чудним; їм не трудно було допустити, що син Будди

чудом пробув кілька літ в лоні матері. А в додатку зовсім безсумнівно проба усунула всякі векористі толкованя. Исодара, засмучена підозрінями, що впали на неї, кинула свого новонародженого сина ура з ослою що его віз (а після інших оповідань, з каменем) до ставка: осел і дитя плавали поверх води — виразний доказ, що дитя було правим сином Сіддартти. Та про те легко зрозуміти, що царевич мав причину сумнівати ся про вірність своєї жінки, і ми маємо поважні причини думати, що він не був щасливий у подружжю. Певна річ, було б за надто сміло, коли б ми его супружним невгодинам приписували его нагле відреченє від світа, та все таки вільно нам думати, що невгоднини ті мали також на се деякий вплив. Та після буддійських переказів однокою правдивою причиною тої постанови царевича були чотири стрічі. Легенда про них дуже наглядно показує нам стан духа Сіддартти і звичайний напрям его думок.

Щоби розсіяти его журбу, окружене его старало ся опхати старанно все те, що могло его засмутити, силкувало ся віддалити від него всякі прикри видовища. Та надармо! Сприкривши собі спідти в заперті у своїй палаті, він одного дня захотів виїхати на прохід. Він мав те нещастє, чи радше боги дали ему те щастє спіткати старця. Від того дряхлого тіла зробив на него страшенне вражіє. Він зараз казав завернути віз і сховав ся в своїй палаті, щоб плакати над старістю. Виїхавши другий раз, він побачив хорого; відразливі признаки хороби зворушили его не менше, як признаки одряхліня і він вернув ся дожив не озираючись, щоб оплакувати се друге горе людського життя. При третім виїзді очам его показав ся похід похоронний: вид тих людей у жалобі, образ смерти потряс до глибини его душею. І третій раз він вернув до своєї палати, стрівожений видом старости, хороби і смерти, про се тільки думаючи, щоб найти спосіб, як би втекти від сих трьох лих. При четвертім виїзді він здивав пустинника, котрий поразив его своїм супоксєм; его погідний вид піддав ему думку, що ему робити, і він постановив собі зректись усеї пишноти і всіх приємностей життя. Почав просити у батька, щоб позволив ему жити на самоті, в пустини. Та коли батько на се не пристав, він постановив собі тайком виконати свій замисл, котрого ему не позволено виконати явно.

Маючи 29 літ, він нічю покинув палату свого батька, сів на віз, запряжений конем Кантакою, в товаристві свого слуги Чандаки і в супроводі богів, котрі навели сон на сторожу і самі відчинили брами палати і міста і навіть підставляли свої долоні під кінські копита, щоб ті не робили ані якісінького стуку. Відїїхавши досять далеко він відіслав назад візника і коня, мечем обтяв собі волосє, заміняв своє

царське убранє за шнате з грубої матерії, червоної з жовтими паснами чи жовтої з червоними, котре єму радо відступив один стрілець, посланий богами єму на зустрічу. Від сеї хвилі царевич Сіддарта заслугоє на назву Сакія-муні (пустинник з роду Сакія), котрою, як уже сказано, єго часто називають.

Вандруючи далі пішки в новому убраню, в котрому годі єго було пізнати, він зайшов у город Ваісалі, де якийсь час пробув на науці у вчителя Арата Каляяи. Та швидко він пізнав, що єму нічого в него вчти ся і пішов далі, аж до города Ратжагіра, столиці краю Магади. Єго присутність у тія городі зацікавила дуже людей. Король Біхбісародни із чотирьох пануючих, що вродили ся в той сам час, що й він, побачивши єго і довідавши ся хто він є, предложив єму пів свого царства. Але Сіддарта сего не прийав, і живучи самотно в поблизьких горах, приходив на науку до вченого Рудраки, сина Рами. Та й сего наука видалась єму не лишною від Арата-Каляяи. Та все таки, хоча буддисти й твердять, що наука Будди була цілком оригінальна, котру він почерпнув з власної голови, а властиво тільки пригадав собі науку попередніх Буддів, ми бачимо, що в него були вчителі. Се признають і буддисти, хоча й додають, що ті вчителі були в блуді; та про те впливу їх на него не можна заперечити. Та чи іменно тих учителів слухав Сіддарта, котрих память заховала традиція? Чи не слухав ще й інших? Чи основник буддизму не був одним із учеників Магавіри великого учителя Джайнів, що вважає ся основником джайнізму? Головний ученик Магавіри називав ся Готама. Чи сей Готама не є та сама особа, що й Сакіямуні? Питанє се піднесено, та єго не рішено; може й ніколи єго не вдасть ся рішити, та все таки воно заслугоє на увагу. Коли б се була правда, то легко було б зрозуміти, що традиція замазала той факт, щоб показати буддизм як школу зовсім оригінальну і у всьому новоутворену. Та історично така претензія не дасть ся піддержати і вплив окружающих відносин на перші завязки буддизму являє ся ділом повсім виразним.

Наприкривши собі фальшивих учителів і їх недостаточну науку, царевич-пустинник покинув столицю Магади і пішов у пустиню, на гору Гойа, де враз із п'ятьма вірними учениками через 6 літ віддавав ся найтяжливійшиму умуертвленю тіла. Дійшов до того, що не їв більш одного зерна рижу на день, задержував у собі віддих і робив інші подібні зусилля. Швидко він зробив ся посміховищем усеї околиці, котра дуже забавляла ся коштом „срамани Готама.“ т. є. аскета Готама, друге імя, під котрим, як ми вже сказали, він також широко звісний. „Срамана Готама ввесь почорнів“ — говорили околичні люде. „Срамана Готама

має колір подібний до риби Мадгури. По шести роках, вихудлий, ослаблений, похорий майже на скелет, він зрозумів, що був на хибній дорозі, що умиртворював тіла не дає освободження. І він надумався змінити спосіб життя, зійшов з гори до міста Урувільва на березі річки Найранджани і зійв поживну поживку з молока і меду, котрою его угостила Суджата, дочка одного місцевого селянина. В тій хвили его товариші, обурені, покинули его, вилаявши як „ненажеру“ і „черевотугодника“ і пішли далі, щоб займатися аскетичними подвигами. Страва покритила Сіддарту. Він викупався, здорова краса і повнота тіла вернулись ему опять і він почув себе таким, яким був давніше.

Від тепер, зрікши ся нерозумних практик, котри віддавав ся через шість літ, та про те не вертаючи й до радощів сего світа, котрі він покинув на завсідги, але держачи ся середньої дороги яко найблизшої до правди, однаково вистерігаючи ся понижуючих розкошів як і втомляючого аскетизму, окритий одною плахтою, найдевою на кладовищі, він вибрав собі місце придатне для думаня, щоб силою думки і екстази найти найвищу правду. І ось він сів під деревом званим піагрода (*figus indica*), бо завсідги тільки під якимось деревом можна дійти до найвищої досконалости. Навхрест підобгавши ноги сидів він на коври вишитій із зілля і подарованій ему купцем зеленим, що звав ся Свастика. Він твердо постановив собі, що хоч би его тіло мало висохнути на тріску, не встане з сего місця, поки не найде „боді“, т. є. того внутрішнього просвітління, того пізнаня новного, досконалого і рівнозначучого з самою правдою, котре чинить чоловіка „буддою.“ Місце, де відбула ся та памятна подія, чи по просту сиджінє, на котрім умістив ся був Бодісатва, (той, що бажає „боді“) називає ся „бодіманда“ (істота боді) і „ваджрасана“ (діаментове сиджінє). Дерево, під котрим він сидів, називає ся деревом „боді“ (бодідрума).

Пробуваючи на „бодіманді“, недвижний і весь у глибоких думках, Бодісатва мусів выдержувати напади Мара, спокусителя, зрадника, злого духа. Мара сплуквав ся з разу збити его з пантелику, напускаючи на него бурю, дощ і всі сили природи, далі пускаючи на него стріли, грозиачи ему різнородним оружєм і тортурами. Та Бодісатва выдержав усе не поворухнувши ся і не одержавши ніякої рани. Мара бачучи, що силою нічого не вдіє, взяв ся на лагідні способи, почав спокушати его. Він послав до него свої три дочки з цілою юрбою їх товаришок, котрі старались чаруючими рухами і солодкими словами розвіяти его задуму. Та й се не захитало, не порушило его. Вийшовши переможцем із сєї сушнівної проби, о самій півночі він здобув предмет своїх горячих бажань: здобув „боді.“ Він посів за чергою: 1. повне і всеобіймаюче

знанє своїх попередніх істновань; 2. знищенє всіх злих забавів і божеське око досконалої мудрости; 3. пізнанє, в якій спосіб сплетені з собою 12 причин, на котрих основує ся звязок усіх річей; 4. цілковите знанє в трьох частях. Він став ся Буддою і тільки від сеї хвилі (нін мав тоді як раз 35 літ) він заслугує на сю назву. Доси він був тільки Бодісатвою, немов аспірантом до „боді“ і ми так єго й називали в остатніх устуні; та він був ним уже з дуже давнього часу, бо вже в одній із єго попередніх істновань „боді“ була єму обіцяна. Але тільки від висше описаної сцени він став ся „буддою“, Буддою. І доси вказують місце, де мала відбути ся ота великоважна подія; воно називає ся Буддагайя. Дерево, котре там находить ся, вважає ся самим деревом боді. Воно окружене огорожею. Памяткові камені з написами посвідчують, що се місце з давніх часів було метою паломництва.

Ставши ся Буддою Сакіямуні пробув іще 7 неділь на тім самім місці, чи то під деревом боді, чи під іншими поблизькими деревами, чи над берегами потоків та озер. І так перші чотири неділі він пронів під деревом боді, няту під нагородою в вінчарській кошарі, шесту над озером Мучалінда, сєму під деревом званім Тзраяна. Весь той час він роздумував над найдиво гляднійшими питаннями. Против негоди єго хоронили водяні гадюки звані „нага.“ котрі з своїх сімох голов творили над ним немов дашок; против нападів Мари хоронила єго власна неаможність і присутність богів; від голоду забезпечувало єго скріпляюче посіданє Нірвани (худа пожва!) і більш насущні страхи, котрі боги тайком, чудесним способом впроваджували до єго тіла. Здаєть ся, що ті 7 неділь означують період веноводжень, безплідного зусилля або по просту непевности і знехоти, що остаточно признають і самі буддійські дієписи. Та про те доба ся заквічила ся невеличким поведженєм. Два купці, що проходили татуду з великим набором, Трапуча і Балліка, пізнавши по певних чудесних знаках присутність Будди, поспішились віддати єму честь і офірувати єму поживу. Будда прийняв се з подякою і дав їм при повороті обрізки свого волося і нігтів. Бірманці й доси твердо вірять, що ті цінні реліквії є заховані в підвалних великої пагоди в Рангуні, званої Шведагон-фра. Самі-ж Трапуча і Балліка вважають ся не то що першими учениками, але першими „унасаками“ (світськими прихильниками) Будди, першими що до часу з тих, котрі мали велику честь вшанувати Будду а особливо наділити єго поживою, одежею чи притулком.

Та не досить було найти підмогу. Для Будди було конечним ділом вишукати собі учеників, проповідувати новий закон, установити школу. Будда зжахнув ся такого трудного діла, єму не стало відваги. Сам Брама мусів зійти з неба, щоб переконати єго о конечности се

діла і додати єму відваги. Будда спіхнув на саж перед про своїх двох колишніх учителів, Арата-Каляну і Рудраку сина Рахи, котрі, як єму бачилось, були ближші правди, ніж усі другі. Та показало ся, що ті два бідолахи вже були померли. Тоді думка єго обернула ся до тих п'ятох учеників, що разом з ним на горі Гайя віддавали ся аскетичними подвигам. Довідавши ся, що вони пішли до Бенареса, Будда пішов туди-ж за ними. По дорозі здивав одного вандруючого браміна по імя Упака. Сей считав єго, кудиб він ішов, колиб був справді „аргат“ і „джіна“? Будда відповів, що йде до Бенареса проповідати свій закон і що справді є „аргат“ (гідний) і „джіна“ (переможець). Пять давніх учеників, що провадили далі свої аскетичні подвиги, розпочаті на горі Гайя, близь Бенареса в гаю газель в місцевості званій Річипатана, приобіцяли собі взаємно зустріти з погордою „ненажеру і черевоугодника“ Сакіямуні; та коли він наблизив ся, вони не могли здержати ся, щоб не встати з місць і не виявити єму своєї пошани. Отсеж до них він і обернув ся зі своєю першою проповідю, котру можна також назвати єго основною проповідю, бо він повтаряв єї много разів і вона є підставою всієї єго науки. Він вияснив їм чотири правди, а іменно: 1) істнованє болю, 2) причину істнованя болю, 3) звичене тої причини, 4) осямиступищеву дорогу, що веде до звиченя причини болю. Єя проповідь звісна у буддистів під санскритською назвою „Дарна-чакра-павартаная“, що звичайно перекладають дословно „порухуванє (або обертанє) колеса закона“, але дехто в наших часах радить толкувати словами „основанє царства справедливости“. Єя перша розмова навернула тільки одного із п'ятох, що звав ся Каундінья, а з сего powodu прозваний був Аджіата (той, що добре розуміє) і після Сакіямуні став ся другим „аргатом“. Щоб наворотити чотирьох прочих, треба було другої промови, котра не має осібногo титулу, але котру можна б назвати проповідю про „не-я“. Весь час, поки тривала єя наука, ученики за чергою, по два або по три ходили до міста, щоб вижебрати страву для вчителя, для себе і своїх товаришів. Коли наука скінчила ся повних успіхом, на світі було шість „аргатів“ — Сакіямуні і єго пять учеників. Вони звали ся: Аджіата-Каундінья, Асваджіт, Вачпа, Маганана, Бадріка. Се було перше ядро величезного братства, основаного Готамою Сакіямуні, бо правду сказавши, годі в нім бачити що небудь інше, як тільки основника жєбручогo ордена.

Від сего часу аж до самої смерти, т. є. цілих 45 літ Будда проповідував свою науку в ріжних місцях, збільшував своє братство припливом нових учеників, скріпляв єго своїми вказівками, управляв ним при помочі наказів видаваних як до потреби, а добув для него могучих прихильни-

ків і опікувів і сам боронив его своїми відповідями на заціпки ворогів. Годі нам розповідати всі пригоди сеї довгої діяльності; досить буде дати тільки загальний єї огляд.

Побувши якийсь час у Бенаресі і навернувши там молодого Ясу, чотирьох селян і парешті 15 міщан, він удав ся до Урувільви близько гори Гайя, надіючи ся навернути там трьох братів: Касіану-Урувільву, Наді і Гайя-Касіану, славних учителів, що мали разом тисячу учеників, котрі носили коси і задля того називали ся „джатіля“. По дорозі він здобав юрбу забавників, 60 молодих людей, що ні про що й не думали крім забав та розкошів і котрих він напхнув на поважніші думки. Прибувши на місце, він навернув на сам перед Урувільву-Касіану і его 500 учеників, потім Наді і Гайя-Касіану і 250 учеників кожного з них. Опісля, зібравши 1000 тих новонавернених на вершок гори Гайя він чинив чудеса, щоб показати їм свою надприродну силу і виголосив до них науку про „пожар або огонь наметностей“, котрій надаю назву „адітта-паріайя“ і котру можна вважати его третьою проповідю; єї іноді називали „нагорньою проповідю Будди“.

Відси Будда удав ся до города Раджагріга, де вхід его був правдивим триумфом; сам бог Индра танцював перед ним. Его ровесник цар Біхбісара вийшов єму на зустріч, привитав его сердечно і відступив єму на пробуток для него і его монахів свій парк званий „гай бамбусовий, житло вивірок“ (венувана, калантака-нівана), і поки жив, окружав его своєю опікою. В городі Раджагріга приєднав собі Сакіямуні двох головних учеників, з правого і з лівого боку, Саріпутру, що вивчав ся мудрістю, і Модгаліяну, славного своєю зручністю і силою. Коли ще жив у тім городі, его запрошено, щоб прибув до міста Сравасті, столиці краю Косаля, де богатий міщанин Судатта (більше звісний під назвою Анатапіндіка) відступив єму, на перекір пануючому цареві, свій парк званий Джетавана, де Будда справді пробував найчастійше, хоч бував і в інших околицях Індії а і в самій Сравасті жав ще інше місце притулку, зване Пурварама (огород на заході), дарований єму Вісакою.

Прихід Будди до Сравасті викликав, як і всюди, незвичайне зацікавлення. Его ровесник цар Прасенаджіт, не можучи повірити, щоб хтось у так молодих літах був уже „аргатор“, сам вийшов, щоб его побачити і розпитати. Сакіямуні розбив усі его сумніви промовою, що називає ся „дагара-сутра“ (прикладі о молодих людях; — одною з найславніших его проповідів.

Зі Сравасті він пішов до Капілявасту, свого рідного міста, котрого не бачив уже звиш шести літ. Він подав ся туди на зусильну просьбу

свого батька, свої рідні і цілого народу. Ледво не-ледво вони впростили собі у него ту ласку. Принятий з найбільшою парадом він зажешав у фіговім парку, ні за що в світі не хотючи переступити порога царської палати. Єго присутність вклеєла неописаний ентузіазм, стала ся причиною небезпечного руху, правдивого божевільства цілих мас народних. Всі Сакії забажали покинути світ і вступити до братства; сам цар Суддодана дав сему примір, зрікши ся корони і всіх достатків. Швидко ціле Капілявасту залунали риданєм жінок поклятих мужами, братами, синами. Прийшлось охолоджувати сей надмірний запал; видано приказ, що тільки одна особа з кожної сім'ї може вступити до братства.

Між учениками, котрих здобув Сакіямуні в Капілявасту, годить ся назвати єго двоюродного брата Нанду, єго єнна Рагулю, єго свояка Ананду, що став єго повірником і намістником, іншого свояка Девадатту, що став єго півійше єго супіриком і противником, голяря Улаті, одного з тих, що списували єго науку, Анурудду і др. З подорожю до Капілявасту виже єя ще один важний факт: повстанє жіночого братства. Тітка Сакіямуні, Гаутамі і інші жінки з роду Сакія просили єго, щоб їх прийняв у монахині. Будда зразу супротивляв єя, але Ананда в імени тих жінок налягав на него з таким запалом, що вчитель таки уступив. Таким способом братство складало єя з жебраків-мущин (бікчу) і жебрачок-жінок (бікчуні). Та тільки здаєть єя, що Сакіямуні досить мало займав єя сям відділом свого монастирського закону і ограничував єя на вишньому надворі. Близше вмішуванє в діла єєї жіночої організації грозило ріжними небезпеками, і для того він полишив своїй тітці Гаутамі всі клопоти веденя і прийманя монахинь, увесь заряд єєю частиною єго діла.

Годить єя також зазначити, що тексти не згоджують єя при означеню часу єєї подорожі до Капілявасту. Одні кладуть єї в першому році, другі в шестому; є також згадки про побут Будди в Капілявасту в пятнадцятому році єго проповідництва. Нема єумніву, що Будда хіг там ходити кілька разів, і не було б нічого дивного, коли б оповіданя зібгали на одну подорож факти, що діяли єя в ріжні часи. І так дуже трудно припустити, щоб установа жонахинь відносила єя вже до першого року проповідництва Будди.

Після сих подорожів до Сравасті і Капілявасту Сакіямуні вернув до Раджагріги, де пробув другий, третій і четвертий роки свого проповідництва. На пятому році він удав єя до Ваісалі, де знаменита куртіяна Ахрадаріка дала єму на пробуток свій сад з мангових дерев з кількоповерхям домам над ставом мали. Стідуючий рік він пробув в роді Косамбі, в краю Каусамбі. На сьомому році він полетів до

неба, щоб навчати свого закона 303 богів а особливо свою матір, котру передчасна смерть позбавила того добродійства, щоб могла его слухати на землі. Осьлий рік він пробув на скалі Сансумарі близько Капілявасту, а дев'ятий оная в Косамбі, але в інших притулку, в саду Госіка. Роки 10, 11, 12, 13 пройшли в менше славних місцевостях, в лісі Паралі, в селах Наляка і Веранія, в скалі Челія, де один бог прийняв его як гостя. Чотирнацятий рік він прожив у Сравасті, 15-тий в Капілявасту в фіговім саду. В 16-тім році він пішов до Аляви, де робив велкві чудеса і де его приймали з великим торжеством. Роки 17, 18 і 19 пройшли в гор. Раджагріга в бамбусовім гаю, дальших 6 літ у Сравасті в ліску подарованім Вісакою. В остатніх роках своєї діяльності він обходив іще різні сторони, але найчастійше пробував у Сравасті.

Загалом можна сказати, що Сакіямуні не мав постійного місця пробутку, бо навіть в тих притулках, що ми отсе вичислили, він пробував тільки одну часть року, т. зв. „варча“, т. є. пору дожджову від іюня до октябрю. Вирочім як до потреби і обставин він гаа у раз ходив з одного місця у друге. Звісно, вандрівки ті ніколи не були надто далекі. Помимо смілости своєї думки, помимо давного щастя, яке ему сприяло при основаню релігії в неоднім погляді універсальної, він в ґрунті все був Арійцем і Індійцем. Він не выходив ніколи по за границі центральної Індії, Мадіа-деси (краю середини). Раджагріга, Сравасті, Бенарес, Капілявасту, Ваісалі, Косамбі — отсе, можна сказати, границі поля его діяльн стя, границі досить тісні, по за котрі він не выходив ніколи. Далекі подорожі, котрі ему приписують ся, ми мусимо віднести до ряду казок. Его вандрівки до північних країв на береги озера Анаватапта, а також на полудне на острів Цейлон не мають у собі нічого історичного. Що до знаменитого озера Анаватапта, то всі оповідання додають, що Будда літав до него по повітрю, силою своєї надприродної могучости: вже се можна прийняти за признанє, що ті вандрівки є тільки видумкою. Подорож на Цейлон, помимо чудесних обставин, що єі супроводжали, видаєсь більше подібною до правди і навіть можливою. Та про те все таки певна річ, що вона видумана буддістами, і то полудневими, котрі ні за що не хотіли понустити ся тої думки, що буддизм на їх святому острові насадив сам Будда. Сакіямуні на Цейлоні не був ніколи.

Як проводив час учитель буддизму? Рано він уставав вчасно, надівав плащ і держачи в руках посудину для збірания милостині, ходив по городі чи селі від хати до хати вижебруючи собі поживу. Те саме чинили всі его ученики. Вернувши до свого притулку (вігари), чи як

би ми сказали, до свого монастиря, він обідав у полудне, однісінький раз на всю добу. Решту дня проводив у думках або проповідував свою науку. Найцінніші книги буддійські говорять, що у него бували безлічні маси слухачів, між котрими були також боги і інші надземні істоти. Найдавніші тексти признають звичайно, що число его слухачів було не дуже велике і означають его на 1.250 осіб — цифра дивна і дуже скромна, що відносить ся мабуть виключно до числа членів братства, а може й означає максимальне число людей, котрі могли чути голос оратора.

Зв'язок Буддових учеників в часі коли був найбільше розширений, складав ся з 4 розрядів осіб, чи, як їх називано, з „чотирьох громад“. Були се 1. „бікчу“ і 2. бікчуні, т. є. члени братства мужчини і жінки, 3. „унасака“ і 4. „унасіка“, т. є. світські прихильники і прихильниці, приятелі та поклонники Будди, що не покидали світових справ. Доступ до „відари“ в часі проповіді а навіть в кожній часі був, здасть ся, досить легкий. Будда радо показував ся і не відмовляв відповіди чужинцям, що приходили его відвідувати чи то для науки чи з простої цікавості. Та інколи й его не можна було бачити; тоді его перворядні ученики і повірники, особливо Ананда, відповідали замість него а потім розповідали ему по правді все, що стало ся. Будда похваляв, що було добре сказано або зроблено, і картвав, інколи дуже остро, помимо своєї звичайної лагідности, поповнені блуди.

Але були в него не тільки могучі опікуни, ученики і приятелі, що бажали навчитися та подивлялися его високі прикмети. Мав він і ворогів з різних боків. Поперед усього були се провідники різних шкіл, его природні супірники і противники. Буддійські перекази називають 6 головних противників Будди, що їх зовуть „тіртіка“, а іменно: Пурана-Касіана, Маскарі-Госаля, Аджіта-Кесакамбаля, Госаля-Белляяті, Ніганта-Натапутра і Какуда-Катіяяна. У него часто бували з ними диспути, та здасть ся, що противники не мали звичаю диспутувати лице до лица; полеміка вела ся через посередників, докази і противдокази переносили головні ученики від провідника одної школи до провідника другої. Самі провідники зустрічали ся дуже рідко, на врочистих ігрищах, що справляв який цар або князь, і там чуда являли ся важнішими аргументами, ніж розумові докази. Та сьак чи так, а боротьба була завзята, а укріплене буддіаху було наслідком побіди Сакіяуні над провідниками противних шкіл.

Крім тих противників, що звать ся внїшними ворогами, ему приходило ся бороти ся і з внутрішніми ворогами. Між его близькими також повстала прогив него опозиція, котру провадив его свояк Девадатта.

Сей Девадатта є для буддистів типом злоби, віроломства і зради. Що тільки діє ся алого, що сїє розетрий у ділі Будди, все приписують єму. Особливо він був тих, що викликав розлом (схізму) і розділ в лоні братства релігійного. Він трібував навіть оснувати на супір Будді повний закон, чистіший і досконаліший від Буддового, напирючи особливо на строгу дисципліну і проповідуючи надто вибагливий ригоризм. Та Девадатті закладають не самі тільки небезпечні лохибки в ділах віри та впертість і неагідливість в ділах особистих: розповідають, що він навіть наносив дає на житє Будди. Він мав чинити стараня, щоб позбавити єго житя і чести: раз випустив на него з припому розлюченого слона, іншим разом звалив великий обломок скали на дорогу, котрою йшов Будда, а в кінці намовив одну жінку, щоб голосила, що від него зайшла в тяж. З того видно, що Сакіямуні, котрого бачить ся, всі шанували за чистоту обичаїв, строгий спосіб житя і піднеслий характер ще більше, чим за повагу єго науки, був предметом зависти і ненависти, як се завжди буває, і що ті низькі пристрасти виявляли ся в гідких обмовах і замахах на єго житє.

Остатні роки житя Сакіямуні були дуже сумні. Чимало болючих пригод звалило ся на него. Так як усі ті, що живуть довго, бачив він, як один за одним умирали єго найліпші приятелі, найміцніші підпори. З поміж єго учеників два найчільніші, Саріпутра і Модгаліяна, поперед него зійшли в могилу, чи краще сказати, в „пирвану“. Так само стратив він двох своїх могучих покровителів, царів Бімбісара і Прасенаджіта. Бімбісара був убитий своїм сном, що звавєь Аджатасатру. Новий цар Магадх, що вступив на трон по батьківській трупі, був під впливом Девадатти. Під'юджений намовами сего зрадника він переслідував Будду і видав наказ, забороняючи своїм підданим ходити до великого вчителя, а навіть у своїй зайлості вбив одну з жінок свого батька, котра не зважаючи на заборону, засвітила була лягну на честь Будди. Правда, Аджатасатру покаяв ся, поєднав ся з Буддою і навернув ся на єго віру, та все так новоповстаюча школа перебула тяжку пробу. Смерть Прасенаджіта, царя Косалі, повела за собою інше нещастє. Єго скинув із престола начальник єго війська, і Прасенаджіт умер швидко опісля. Єго син і наслідник Вірудака, під впливом і порадою того самого начальника, що перед часом посадив єго на троні, пійшов війною на царство Сакіїв. Будда на дармо силував ся довести до захиєня, не міг утїшити бурі. Країна Сакіїв була здобута і спустошена, город Капілявасту зруйнований, і Сакіямуні дожив того болю, що безпомічно мусів глядіти на руйну своєї вітчизни і розсіянє свого народа. Врешті після довгого житя, з котрого 29 літ пройшло в царських

палатах. Б у тяжких подвигах аскетизму а 45 в тиші монастирській, навчаню і проповіданю, він умер 80-літнім старцем. Сталось се в краю Малля, поблизько города Кусанагара, в маленькім садку, де були чотири дерева з породи „саля“. З его учеників тільки один его повірник і заступник Ананда був при его смерті. Ще перед самою смертю він прийняв до братства одного члена іменем Субадру: до остатньої хвили життя він сповнював свої обовязки пачальника червечого ордену. Причиною его смерті була нестравність: він пайїв ся свинячого мяса. Дивна річ! Той звір стремлигости, що жив тільки рижем, їв тільки раз на добу, старанно вистерігав ся всякої мясної страви, на 80-тих році життя їсть нездорове мясо! І що не менше дивне, ся необережність, сей вилон в правилах, котрих він тільки літ держав ся непохитно, були покутою. Той мудрець, що від 45 літ був в посіданю абсолютної мудрости і всіх совершенств, мусів іще прийати кару за якусь провинну. Бо припадок, що був причиною его смерті, був ему карою за якусь провинну, котрої впрочім оповіданя не виявляють. Нарушенє власних правил, слабість, кара — ось що було для него переходом до буддійської щасливости, т. є. до нирвани. Нирвана! Слово се значить, що він скінчив своє остатнє істнуванє, що замкнув що до своєї особи круг переселяваня душі. Бо коли б ми хотіли розповідати всю его історію так як сі розуміють буддисти, то мусіли б оповідати про многочисленні життя, котрі він пройшов давнїше раз в людських тілах то знов у звірячих. Те життя, котре ми отсе розповіли (здаєть ся, що й сего досить) було остатнє. Тепер він зробив ся свобідний від конечности — відроджувати ся, щоб умirati, і вмирати, щоб опять відроджувати ся без кінця. Одним словом, він перейшов до спочинку, до сну, до спокою, до абсолютної безчынности нирвани.

Смерть Сакіямуні порушила людей, богів і всю природу. Его тіло торжественно спалено. Его повіт поділено на 8 частей і похоронено в 8 посмертних памятниках, що звали ся „ступи“ або „гайтї“, де були предметом набожного пошанївку. По 200 літах цар Асока казав вняти сі останки з 8 давніх ступ і побудував 84.000 нових, у котрих і поміщені були часточки тих цінних релїквій.

В традиційній жителїсі Сакіямуні видумки раз у раз переривають дійсну правду. Житє его повне чудес: чудеса при его вродженю, чудеса при смерті, чудеса в серединї. Деякі ми привели, та могли привести їйх далеко бїльше. Нежа майже ані одної подїї, в котрій виступає Будда і котра була б розказана як звичайна подія історична; міти раз у раз перемішують ся з історією. І так що до его особи ми можемо ставити ось які 4 питання: 1) чи істнував він справді? 2) які були

дійсні події его життя? 3) коли він жив? 4) якого діла він довершив? Сих чотирьох питань ми не можемо тут розібрати основно, та все таки попробуємо на кожде з них дати коротеньку відповідь.

1. Коли книги буддійські були ще незвісні або не простудіовані, можна було з деякою правдоподібністю сумнівати ся що до істювання Будди а навіть прямо его заперечувати. Та тепер, коли більшу часть тих книг простудіовано, істюванє его не підлягає ніякому сумнівови. Та про те й доси є критики, котрі інколи виражають ся так, немов би не вірили в его істюванє. Деякі мітологи прямо навіть в „легенді про Будду“ вбачали переробку якогось солярного міту. Не треба й говорити, що такі теорії виходять з зовсім хибного розуміння особи і діяльності Будди, а істюваня его все таки заперечити не можуть. Та хоч і як далеко б ми посували скептицизм що до цілого множества подробиць із життя і характеристики Будди, то все таки нам видась неможливим перечити его істюваню і ми приймаємо его як безсумнівний історичний факт.

2. При всім тім, признаючи сей факт, треба заразом признати, що найже неможлива річ розділити в его життєвї части мітичні від історичних, котрих переплетенє ми вже нераз показували. Бо з одного боку не досить в оповіданях про него повичеркувати всі чудесні подробиці, щоб лишити ся самі речі правдоподібні. Се повело б нас до того, що ми в. пр. включили б у життєвє Сакіямуні его подорож на Цейлон — факт можливий, але про те видуманий. А з другого боку найдивоглядніші видумки можуть бути основані на дійснїм факті, котрого вдачу нам тепер тяжко означити. Такім способом життєвє Сакіямуні, що жала б претензію бути історичною, неохбно мусіла б бути недокладною і неповною.

3. Що до часу, коли жив Будда, самі буддісти не можуть прийти до згоди. Дати 622—542 перед Хр., котрі ми навели, оперті на оповіданях полудневих буддістів. Північні буддісти відсуювають его житє о кілька сот літ в зад. І так по думці Тибетанців Будда родив ся в р. 969 пер. Хр. Ся ріжниця дала підставу до припущеня про істюванє двох Буддів: основателя і реформатора релігії. Се припущенє давно вже закнєно, а ріжниця рахунку в обох частях буддістів не заслугоє на те, щоб до неї привязувати таку велику вагу. Сучасна критика, беручи за основу дати полудневого буддизму, поправляє їх відомостями зачертими чи то з вказівок самих буддістів чи з інших жерел і означує рік 478 пер. Хр. як рік Нірвани, т. є. смерті Будди, так що вродженє его припало бы на р. 558. Ті дві дати 558—478 хоч і не зовсім певні,

та все таки приймають ся загально як досить угрунтовані а бодай дуже зближені до правди.

4. Все в буддизмі — писавя, наука, встанови — приписує ся Будді. Щож серед тої маси фактів і документів походить безпосередно від него? Скажімо з гори: він не писав нічого. Сумнівають ся навіть, чи в єго часах писья звісне було в Індії. Впрочім певна річ, що єго наука, голошена уство, передавана була уство довгі літа після него. Значить, з проповідів или виголошених, з відповідей давих на різні питаія і з котрих многі без сумніву він повторяв много разів, деякі мусіли задержати ся в памяти єго учеників — але котрі? Як їх розпізнати? Вони обкутані тьмою коментарів і промов єго наслідників, що хибно вважають ся також словами самого Будди. І тут ми стрічаємо таку саму трудність, як при житєписних подіях. Коли б ми стрібували зробити вибір, то дуже легко можемо і опасти в таке, що припишемо єму слова, що не походять від него, а виключимо такі, що принадлежать єму. Між науками, котрих автором має бути Будда, на першім місці стоять „чотири правди,“ далі (що вже менше певне) „дванадцять нідан“ звані також „Пратітія Самутпада,“ т. є. сплетене дванадцяти суміжних причини і наслідків. Певна річ, що не одна буддійська теорія є тільки дальшим розвитєм зароду, що містив ся в якім небудь реченю вчителя, але означити в кождім спеціальнім випадку сей розвитї майже неможливо.

Подібна трудність виходить і при встановях. Безперечно не можна для Сакіямуні відмовити назви основателя монастирського братства. Також установа світських прихильників мусіла вийти безпосередно від него і без сумніву се була одна з єго найліпших установ. Заходить уже сумнів що до встановленя жіноцького братства. Єго опір супроти сеї чудної новости, що не вийшла від него і довершила ся остаточно против єго волі — чи не значить, що се встанова була пізнішою? Можна б дуже легко склонити ся до такої думки. Але вже сама свідість сеї встанови склонює нас до здогаду, що не хто інший, як він був єї автором. Тай надто треба заняти ся, чи справді була се така нечувана новість, чи може допускаючи єї Будда по просту пішов тільки за течією часу? Аджеж звісно, що в іншому братстві, суїрному з єго братством, в т. зв. братстві „Ніганта“ кервованім Натанутрою, були також жінки. Сей Натанутра, котрий видає ся тотожним з Магавірою джайністів, був старший від Сакіямуні і вчив давнійше. Отож єго братство складало ся з членів, що звали ся „ніганта“ і „ніганті,“ значить, були в ньому мужчини і жінки. Замість принуцєвля, що він запозичив єю організацію у молодшого суїрника, котрий може був єго учеником (що не є так дуже неправдоподібним) радше мусіло прийняти, що про-

тивно, Сакіямуві наслідував Натапутру. А що найменше треба признати, що Будда подав ся за течією, уступив загальному змаганю до релігійної екзамінації, що було в душі его сучасної генерації.

Як з жінками, подібно стоїть діло і з кастами. Бож звісно, що Сакіямуві повстав против панованю каст. Не то, щоб піднімав якусь революцію в суспільній організації, але в своїй релігійній суспільности він зовсім не вважав на різниці походження і приймав без розбору людей з різних каст. Сей систем, що ошісля став ся мабуть одною з причин упадку буддизму в Індії, в початках причинив ся до его розросту і сприяв его розширенню по за границями Індії.

Та годі нам вдавати ся далі в розрізняване, що в буддизмі є власний ділом Сакіямуні, а що его наслідників. Хоч і як багато б ми клали на карб сих ostatnich, то все таки Сакіямуні лишить ся правдивим творцем буддизму. Коли що zapewнило тій релігії успіх, так се не стільки єї метафізичні теорії і дивоглядна премудрість (щоб не сказати педантизм) множества єї вчителів, а власне особистий вплив і повага характеру Сакіямуві. Він сильно вражав умі чистотою свого життя, простотою обичаїв, поміркованєх і лагідністю, більше ще може, ніж певними іринціпами, що відповідали змаганям і духови его часу, а також, треба й се сказати, довготою свого життя. Се також обетавина, котрої не можна лехковажети: і до него, як і до многих других підходить італіянська приповідка: „Chi dura, vince.“

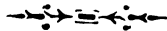
Пошана, котрою окружена память основника буддизму в Індії, а особливо по за Індією, в середній і східній Азії, не ограничила ся на країи сужезні з его вітчизною, але дійшла й на захід, до християнської, католицької Європи, де людей, що визнавали буддизм, уважано за поганців. І вийшло таке, що творець не християнського культу достунив тої чести, що був канонізований як християнський святий. „Коли б він був християнином — мовив Марко Поло — то був би великим святым поруч нашого Спасителя Ісуса Христа.“ І се приущенє венеціанського подорожного справдило ся: з Будди зроблено християнина і святого. Грецька повість, приписувана св. Іванови Дамаскинови п. а. „Душенолезное житіє Варлаама і Йоасафа“ оповідає для прикладу побожним історію індійського царевзча Йоасафа, що зрік ся престола, щоб жити як пустинник, наклоненій до того мудрим учителем Варлаамом. В тій повісті в царевичу Йоасафі помімо християнської закраски лехко розпизнати Сіддарту-Сакіямуні. Героїї тої повісті, царевич і его вчитель, зачислені бути між святих і вставлені до римського календаря під днем 27 ноября Вони, св. Йоасаф і Варлаам, поставлені за взір християнам, а їх молитви мають допомагати грішним людям, щоб дістати ся до небо

Отсе справді честь, якої творець буддизму ніколи не надієв ся. Він доступив єї, ніде правди діти, дякуючи невідомості якогось неумудрого панегіриста, та може ще й більше могуточому чарови своїх чеснот і своїх похибок.*)

Із обширної літератури, що трактує про життя і науку Будди, виймаємо тут тільки важніші нові книги: Csoma de Körös, Life of Shakya (Asiatic Researches, XX. t. II. pp. 285 – 318); Ph. Ed. Foucaux, Histoire du Bouddha Sakyamouni, Paris 1860 і друге вид. н. з. Lalitavistara в видавництві Annales du Musée Guimet, t. VI, Paris 1884; Bigandet, The Life or Legend of Gaudama, Rangoun 1858 і 1866, London 1880; Bennett. Life of Gaudama (Journal asiatic americaine, 1851. t. III); Emile Senart. La legende du Bouddha, Paris 1875 (витяг із Journal Asiatic); H. Oldenberg, Buddha, Leben, Lehre, Gemeinde. Berlin 1881; W. W. Rockhill, The life of the Buddha, London 1884.

(Далі буде.)

Із французького переклав
Іван Франко.

Н О В И К.

Сповіданє.

I.

Була раз міщанка, убога вдова
І сина ховала Івана,
Одного лиш жала, а й того дала
У школу учитись на пана.

Минають два роки, учить ся Івась,
Пішли на науку дві ниви;
Минає і третій, четвертий ще рік —
Як сні так і мати щасливі.

Вдоволеня мати, що вчить ся сивок,
І шле єму, що тільки може;
Не жаль їй і ниви, худоби не жаль —
Кольсь чей і син їй положе.

*) Повість про Варлаама і Поасаа є темою моєї докторської дисертації, котра буде опублікована в дальших книжках „Житя і Слова.“ I. Ф.

Щасливий і син, що біди не зазнав,
 Бо хати про него журилась,
 Він добре учив ся на втіху вдові,
 Що нині перед світом чванилась.

На пятому-ж році убога вдова
 Не жала вже що їй послати,
 Остала ся їй тільки нивка одна
 І стіни старенької хати.

Журилась вона, бо Іван прислав
 Зі школи немилі вiсти:
 Не ввів собі раду у світі давати,
 А все забагало ся їсти.

В анні простудив ся і тяжко заслаб,
 Так тяжко, що тільки вирати;
 Два місяці він в шпиталі пролежав,
 Аж ось і прийїхала мати.

Так плакала, бідна, що серце его
 Аж мило у грудях з розпукки,
 Бо мати змарніла і згорбилась так
 І з праці попадались руки...

Піднявшись з постелі вараз десь пропав,
 Ні слуху про него, ні диху, —
 Побачив будучність і мабуць злякавсь,
 У вічі заглянувши лиху.

І де він подів ся, не знала вдова,
 Не мовив і слова нікому!
 Пів року питала і йїздяла скрізь,
 А далі й вернула до дому.

Так пташка безпера упале нерав,
 Як буря гніздом заколише,
 На землю, голодна залізе в лабаз,
 Там очі замкне і ще диче —

А мати літає довкола гнізда,
 Так шильно шукає дитини,
 Квилять так жалїбно, нічого не їсть,
 А далі в знесилї спочине.

Коли ж тільки голос почує з трави,
 Стрілою з гнізда там упале,

Дитинку найде, хробачка їй подасть
І з радости там і присаде.

II.

І плакала ревне убога вдова :
„Ой сину мій, рідний мій сину!
І де ж ти подів ся та хто міні взяв
Тебе, мою віху єдину ?

„Бажала я вивести в люде тебе,
А вивела в світ на загладу...
Чого-ж ти злякав ся, Іваночку мій,
Що тяжко найти собі раду ?

„Було-ж повернути до дому назад,
Були-б ми обоє бідливі,
А ти загрив ся між злими людьми...
І де-ж ти, мій синочку ялий?...“

Чувала вдова, що Івасьо єї
Пойїхав до краю чужого,
Учить там дітей і жпе так з того
Та надієсь щастя другόго.

І думка у неї була, що ось він
Вже верне небавом з чужини,
За гроші зароблені школу скінчить
І все таки вже не загине.

А вістки про себе тому не дає,
Бо гординь він дуже і впертий ;
Не знає, що мати в непевности сій
Ні жити не гідна ні вмерти.

Втішає себе як лиш може вдова,
Раз тужить, як скіпка жарніє,
То знов набирає відваги вона
І знову не тратить надії.

Аж чує вона від побожних прочан
Про сина предивній речі,
Що в Красному Лузі у монастирі
Він ходить у рясі чернечій.

Дивує ся мати, ховчить цілий день...
Нід ніч помолила ся Богу

І кинує на плечі — та сина шукать
Пішла у далеку дорогу.

III.

А в Красному Лузі стояв монастир
Великий, старий, грубокурний;
На криші его там берізка росла,
А чорний був він і повурний.

На переві висока вежа кам'яна
Сягала над липи високі.
На ній був годинник, що тихим черням
Години числив одинокі.

Довкола чудовий горід був і ліс
Сосновий, старий та тівистий.
І з зеленого, ясного там жерела
Струмочок потив ся сріблестий.

В тім лісі в землі як у церкві в ночі
Було так тихоенько, сонливо:
Часом відзивала ся тільки сова
І ерве десь задремав худильно.

За те-ж на весні соловій гучні
Пісні чарівні виводили
І голос їх мильний по лісі лунав, —
Черці все їх слухать ходили.

І дивно їм в ухах щебетав се,
Неначе подзвінне, звеніло,
Мов плач, що зліта не знали вони
І серце їх замаченіло.

Вони не злили вже для світа сього,
Не чули вже розкошів земних,
Вони вже думками потонули всі
В посмертних годинах таємних.

IV.

У Красному Лузі у монастирі
Була і молодців громадка;
Вони привикали землі не любить
І в раю вітала їх гадка.

Між ними жив новик блідий і сухий,
 Наляканий злою судьбою,
 Що жаль мав до світа, бо світ запізнав
 Его з навісною бідю.

Він був молодий і що тільки вступив
 В сі тихії хури чернечі,
 І мрії у него були ще нераз
 Буйні і палкі, молодечі.

І з досвіду власного знав він злише,
 Що в світі не дасть собі ради,
 Бо в кого відваги нема до борби,
 Той марно, безслідно пропадає.

З думок ех на сповіді він сповідався
 Найстаршому черцеві,
 Той слухав уважно і в очі дививсь
 Блідому молодцеві.

„Два роки прожив я, мій отче, в біді
 Такій, що ховай мене Боже!
 Вже мати усе продала, що могла,
 А більше ніхто не допоможе.

„На місяць десятку я сам заробляв
 Та не вклоняв ся нікому,
 З того-ж ані життя, ні смерті не мож
 У місті дорогому.

„І вчичись не міг я, як нужда така
 Зловила мене в свою сітку,
 Сюди і туди я крутив ся що дня,
 Як пташка заперта у клітку.

„Не бачив я світа в рожевих красках,
 Не мав і охоти до труду,
 Не дбав, по яких то терневих стежках
 Колись ходити буду.

„Були поривання у мене також,
 Огнем вони ясних горіли,
 Та злидні зливали водою їх все,
 Димились вони, а не гріли.

„Я мешкав у сторожів бідних літа
І бачив життя їх погане;
І думка у мене ваяла ся така:
Хто бідний, той бідний остане.

„Нехай і дібе ся чого, то біда
Полишить на віки признаку:
Все буде невільником більших панів,
Робітником чорним у фракку.

„І по що дала мене мати до шкіл
Тим алідням тяжким на поталу?
Ще піря на пташці не ввидко було,
Вже кажуть: Літай-но помалу!

„Вона розмахнулась, рванулась з гнізда —
Та в воду упала холодно!
А хвиля несе єї скоро, несе
І тонять безсильну, голодно.

„В змкі простудивсь я і тяжко заслаб,
Так тяжко, що тільки вмирати,
Два місяці довгі як Лазар лежав,
Аж ось і прийїхала мати.

„Так плаче, старесенька! Серце мов
Аж нїс у грудях з розпукї!
Сама так змарніла і згорбилась так
І з праці попадались руки.

„Що-ж я їїй поможу? Я сам ледви встав,
Вже стратив пів року у школі.
Де дітись тепер? що чинити тепер?
Хоч гнїнь між людьми і на волі!

„Вжеж воля є мила, коли чоловік
На кождому кроці їїй годить.
Та хто єї має? Всі люде в ярні
І кождий невільником ходить.

„І кажу я мамі: Тепер поки що
Не буду я в місті сидїти,
А виїду зараз куди на село
Учити людські діти.

„Відїїхала мати до дому, а я
Шукав цілий місяць роботи,

Тай так дошукав ся, що мало не вмер
Із голоду, туги й турботи.

„Ненавиджу світ і людей не люблю
І жити для кого неха ту!
Не стойть за крахту пустого життя
Платити нечувану плату.

„Житє те як груба, пали і пали,
Ходи коло неї і хухай
І панькай ся з нею, сли хочеш тепла,
А ні, то подавінного слухай.

„Сли маєш здорові дрова, то гаразд:
Хоч не набереш ся простуди;
А маєш лохачє: чадить и димить —
А холод як був — так і буде.

„Прийшов я до вас і тут добре міні,
Хоч тут і не маю свободи.
Та на що міні придала ся вса?
Свобода бажає вигоди.

„Там мати бідує, не знає, де я,
І жалко міні сі дуже,
Збравсь я писати вже кілька разів,
Бо мабуть за мною десь тужить...

„Та як тут писати? Готова мене
Між люде назад затагнути;
А я їх бою ся, боюсь мов огню,
Не хочу між ними вже бути...“

V.

Відтак сповідав ся зі своїх гріхів,
А мав він їх дуже багато,
Бо заки пристав до побожних черців,
Грішив, як попало, заваято.

Про пости не дбав, а допавши йїди
Він йїв, що аж в ухах тріщало;
І кров у нім бурилась дика нераз
І грішних думок мав чимало.

На Бога надії не мав він часом.
І майже весь рік не молив ся,
Пів року до сповїди вже не ходив
І в церкві часом лиш явив ся.

І ближніх чогось не любив він як слід,
Незавидів навіть одного;
Нераз був ліннвий — і всяких грізів
У него зібрало ся много.

І вислухав грішника свий чернець,
На руку понурий схилив ся,
Мовчав, мов нагадував власне жите,
Зіткнув і зі сну мов збудив ся.

„Мій сину — промовив — не в злиднях біда,
Їх можна сяк-так перебути,
Та гірше, як люде у душу твою
Наплюють необачно отрути.

„Весь світ мов завзяв ся на власний спокій
І смутку шукає гіркогь;
Забув, що блукає у пралісі мрій,
І гльдає виходів з нього.

„Дарма! не найде їх; бо заки найде,
Вже виростуть праліси другі,
І дармо дурити-же тільки себе
Та вянути з вічної туги.

„Світ буде блукати все з ліса у ліс,
Як досі блукає споконвіку,
І буде шукати вдоволення скрізь,
Нігде-ж не найде на се ліку.

„Послухаш світа — і щез твій спокій,
І віра твоя вся пропаде,
Він дасть тобі тисячі загадок, мрій,
Не дасть же потіхи, відряди.

„Вдоволення в загадках тих не найдем
І всіх ти ніяк не розвяжеш,
За раду нещирю людей проклянеш,
В могилу з непевністю ляжеш.

„Ні, вирубай в лісі полянку собі,
Тая соняшний промінь загляне,
Замучену душу твою звеселять.
І сум твій від него розтане.

„Ти загадок всіх відгадать не бажай,
Бо людська думка безсильна,
Готову вже відгадку світа приймай
І вір, що вона непомильна.

„Жиєш, щоб померти; вираєш, щоб жити;
Житє се до ціли дорога;
За цілею сею там щастє лежить,
Там рай і огляданє Бога.

„За світом жарни не тужи і не вір.
В арадливу житєйську припаду, —
На нашій полянці, у монастирі,
Найдеш і спокій і розраду...“

І довго єго научав ше чернець,
Простив, сказав слово о Бозі,
А той обіцяв ся поправить себе
І праведно жити по згозі.

По сповіди тій він спокійно зажив
Минали дні за днями:
Він щиро молив ся, спав, йів, не журивсь
І згадував матір часам.

Пів року пожив так у монастирі
Побожно, ліниво, в спокою...
Поправивсь на грішному тілі й думі,
Згодивсь зі своєю судьбою.

Часом лиш журив ся, коли почало
Боліти єго в середні.
І пильно він ліків дошаних вживав
Та снав у спокійній „яскині“.

Була ж та яскиня зонсіа не лиха,
У гірших він мешкав давнійше;
В ній ясно, просторо і чисто було,
А в студінь далеко теплійше.

Жививсь корінцями, як давні черці,
Пів редьку, йів моркву й петрушку,
Коли куховар їх до мяса додав,
Або закривив ними юшку.

І воду він пив і то все з жерела,
В ній був вераз сок з винограду;
Найівши ся в смак він у тихому сні
Спокій находив і розраду.

Спершу лиш курити він дуже бажав, —
То так по обіді слакусє,
Та диму тютюнного хусів зречись,
Бо грошей за много коштує.

Осип Маковей.

(Далі буде.)

СТАРИ ХАРТИ ВІЛЬНОСТІ.

(ІСТОРИЧНІ НАЧЕРКИ.)

I. Вступні замітки.

Вільні і абсолютно-монархічні держави Європи в XVIII. ст. — Думка про давність вільности і новину деспотизму. — Вільність стародавня в Азії і Європі. Старити восточний воляцько-попівський деспотизм і теократичний лібералізм. — Вільність і деспотизм у князичних народів. — Германська і слов'янська стародавня вільність. Її гноткість. — Середновічна вільність. — Подібність політичного строю у європейських народів в XIV. ст. Неподібність у єму з XV—XVII. ст. Зріст абсолютизму в більшій частині континентальних держав; загованне і зріст вільности в Англії, Нідерландах, Швейцарії і в колоніях північно-американських. — Велика французька революція і ввод конституційного правління в західно-європейських державлах. — Різниця між старими вільними державами і новими конституційними. — Вартість науки про старі вільні порядки.

В XVIII. ст. з великих держав Європи тільки в одній Англії була державна вільність. В Іспанії, Франції, Прусії панував монархічний деспотизм, як і в Росії. В державах корони Габсбургів, котрі тоді досить слабо були сполучені і належали до династії de jure на стани персональної унії, вдержувались ще красиві сойми, але на ділі сила їх була не велика перед королівсько-царською бюрократією, навіть у самій Венгрії, в котрій вільні класові порядки задержали найбільше сили.

*) Сі начерки печатають ся також і в місячнику „Болгарски Преглед“. Тут ми даємо їх з деякими додатками. — *Прим. автора.*

На континенті Європи вільні порядки були в силі лишень у маленьких державах, як Нідерланди, Швейцарія і олігархічні республіки італійські: Генуезська і Венеціанська, та в Польщі, котра ледви держалась через боротьбу релігійну і сепаратизм непольських народів: Українців і Білорусів. В остатніх менших державах Європи політичні порядки зближались до порядків більших абсолютних монархій, так що найменший князь у Германії або в Італії змагався робити з себе копію великого самодержавного короля Франції, хоч у деяких німецьких державах і зоставались ще середовічні союзи.

Такий характер політичних порядків більшої частини держав Європи в суті своїй мало відміняв ся від тодішніх порядків держав азіатських і навіть абсолютизмом своїм перерачкував державу китайську, в котрій абсолютизм богдыхана обмежують національні звичаї і вчена бюрократія. Державний абсолютизм у європейських народів XVIII. ст. не відповідав досить високому станові розвитку розумового, до котрого піднялись уже, з часів новонародження наук і умілостей (renaissance) по крайній мірі вищі круги громади і котрий був оснований на вільності досліду. Не відповідав він і тим призірам і тим ідеям, котрі освічений Європейець міг виносити із вірцевих тоді, або класичних літератур старої Греції і Риму, в котрих був досить душлий елемент ідей республіканських. Через те серед освічених людей XVIII. ст. склали ся два круги політичних думок: по одному, абсолютна власть государів мусіла служити просвіті і громадській рівності між людьми, ломаючи зостанки середовічних „забобонів“ (superstitions) і феодализму, — се теорія просвіченого деспотизму; по другому — принципи вільности мусів перенестись із круга життя розумового в круг життя політичного, де абсолютизм государів мусів замінити ся волею народів — се теорія ліберализму.

Теорія ліберализму в більшій частині європейських держав XVIII. ст. котрими правили абсолютні монархи, мусіла являтись в головах освічених людей, як думка абстрактна, філософична. Тільки-ж і тоді при тих зв'язках, які вже існували між ріжними європейськими країнами і які де далі все вбільшувались, піддані абсолютних держав не могли не підпадати під вплив прижірів більше вільних держав. Окрім того сама вчепість, а в деяких випадках фамільні сююмини в аристократичних сім'ях нагадували і підданам абсолютних держав, що були часи, коли і в їх землях існували вільні порядки, подібні напр. до англійських. Пригадаймо, що і в абсолютній Франції ще в 1614. р. збирались послы від князів громадських (états généraux) і що ще в 1649—1651, в часи цитицтва Людовіка XIV., найабсолютнішого монарха, король-

сонця (le roi soleil, — імя мало чим відмінне від титулів царів азійських, старих і нових,) — був заповіджений збір таких послів. Та і в самій найабсолютнішій Московщині остатній земський собор був ще в 1698 р.

Нема нічого дивного, коли в головах деякого з освічених Європейців, підданих абсолютних монархій, почали складатись поряд з абстрактними, філософськими основами лібералізму і основи історичні.

У Франції вже в остатні роки царювання Людовіка XIV. граф де Буленвіліє (de Boulainvilliers) написав працю „Історія старого правління у Франції, вкупі з 14 листами про парламент або спільні собори класові.“ (Histoire de l'ancien gouvernement de la France, avec 14 lettres sur les parlements ou états généraux. Amsterdam. 1737, 3 томи.) Це діло, як і другі історично-політичні твори того-ж автора, довго ходило у Франції в рукописах, аж поки напечатане було по его смерті за границею Франції, в Голандії. (Другі твори его були напечатані теж або в Голандії або в Лондоні). Гр. де Буленвіліє проводив аристо-ратично-ліберальну тенденцію, що перші французькі королі були виборними проводирями франкських воєнків, котрих прямими потоками являють ся французькі аристократи і що пізніші королі, а надто третьої династії, відтіснили аристократію від управи в державі і підклонили націю під ярмо (subjuguerent la nation) рядом узурпацій.

Трохи згодом після виходу в світ твору гр. де Буленвіліє вчений юрист, теж панського роду, барон де Монтескіє, оглянувши державні порядки всего світа, древнього і нового, в творі про Дух законів (Sur l'esprit des lois; перше видання: в 1748 р.) вказав своїм землякам на порядки англійські як на такі, котрі найбільше відповідають потребам громадським. Сі-ж „прекрасні порядки“ англійські Монтескіє виводив „із лісів Германії,“ прямо від описаних Тацитом звичаїв старих Германців, котрі оснували майже всі нові західно-європейські держави.

Так отож і в тих державах Європи, що в XVII. ст. були абсолютно-монархічними, заложені були основи учення, котре кілька разів висказувалось в таких словах, що „вільність — річ стародавня, а деспотизм — річ нова.“ З XVIII. ст. така думка була підперта цілим рядом дослідів, котрі мали цілі не лишень практично-політичні, але й науково-історичні, дослідів по історії не лишень Англії з Шотландією, але і Франції, Германії, а на решті і Росії.

Науково історичний дослід, вкупі з вяснюванням державно-правових думок показав, що наші теперішні думки про вільність, се про-

дукт складного міжнародного політичного і розумового процесу і не можуть бути потожсамлені ні з якими стародавніми думками, — але що дійсно в старовину були два періоди існування по своїйолу вільних порядків: первісний і середньовічний. Первісні вільні порядки, громадсько-племінні, подібні до тих, які описані Тацитом в его ділі про Германців, або до тих, які у південних Словян бачили візантійські писателі, і про котрих існування у руських Словян ще в XI. до XIII. ст. говорять на кожній стороні літописі руські. безспорно були в усіх європейських народів. Головна ознака таких порядків — існування народнього Збору (віча, кун) з більшою чи меншою перевагою его сили над властю старшини і начальника. У старих Греків і Італійців такі громадсько-племінні порядки розвилися у свідомі республіки, в котрих, дякуючи високій культурі, покладено було початок і нашого наукового лібералізму. По правді кажучи, порядки такі — загальнолюдські, бо їх існування відкрила етнографія у теперішніх диких народів, а історія показала і у народів древнього Востока до аргосту серед них вояцько-жречеських деспотій. На Востоці древні сільські громади пережили і довгі часи еих деспотій, хоч лишень як вища інстанція адміністративно-державного життя, в котрому висшу ступінь займає священна особа царя-деспота. Се існування на Востоці громади з певною самоуправою, часто ширшою ніж та, яку дозволяє європейський сільський а то й городський громадах централізована бюрократія, нагадує нам про єдність людської природи і в крузі громадських відносин і про спільність для всіх народів вихідної точки історії державних порядків. Восточна громадська самоуправа, котру напр. в Індії можна прослідити від часів Вед до наших, показує, що і народи восточні зовсім не раби з самої природи *). Тільки що ті народи не змогли вдержати самоуправи, коли перейшли від життя невеличкими громадами-племенами, з простим економічним господарством випасним або хліборобським, до великих національних або інтернаціональних культурних держав, котрі прийняли форму деспотій. Але там, де географічні умови сприяли кантональній відрубности й по при високій культурі, напр. у Фенікії, бачимо і серед восточного народу семітської породи державні порядки подібні до тих, які були в першу добу старих грецьких і італійських городських республік

Окрім того і у народів восточних ми бачимо, що фетішістично

*) Див. книгу англійського юриста Мена (H. Maine, Village Communities; в росс. перекладі Г. Манъ. Деревенскія Общини на Востоци и т.д.).

обожане царів держить ся тільки в один період, а потім настає другий, в котрім складаєть ся наука про обов'язки царів і навіть про право підданих скидати лихих царів і заміняти їх добрим. На жаль, до нас не дійшли ніякі політичні писання старовосточні окрім жидівських, індійських та китайських, але вони все таки можуть дати деякий образ думок восточних народів про царську владу.

З книг законодавчих індійських найбільше важна та, котра помічена іменем божественної особи Ману*). Ману навчас, що царь — велике божество, котре держить в руках своїх кару, безиремінно потрібну для людської громади. Але „кару не може по правді прикладати той, хто не має помічників, ні людина дурна, жадна, ні така, котрої розум не здібний полішуватись, ні така, котра віддає ся тілесним розкошам.“ Через те Ману навчас, як царь мусить радитись з висшми достойниками, котрих з рештою він сам вибирає з людей благородних, з родни, котрі вже перше давали царям таких радників, як царь мусить радитись окрім того з понами (брахманами) і велить царям учити закон божий (Веди), науку про державу, науку діалектики і про висшу душу, а також навчатись од народа про суть ріжних торгів і зарібків, а надто привчатись в день і в ночі здержувати свої почуття. Ману особливо перелічує 10 пороків, котрі (в царів) виходять з любови до розкошів і 8 пороків, котрі виходять з гвіву; від усіх сих пороків мусить берегтись царь, бо перші шкідливі для его здоровля і для добродітелі, а другі небезпечні для самого его житя, як напр. пристрасть до полювання, до гри, до сну в день, привычка гудити людей, пристрасть до жінок, до п'янства, танців і музики, до нікчемного подорожя, переносництва, насильства, заздрість, оббріхуванне, гарбання чужого маєтку, лайка, погрози“. Ману просто каже, що „царь, котрий з дурноти притисває державу, буде в купі з родом своїм скоро позбавлений житя і царства.“ **)

*) Закони Ману (Manava-Dharma-Sastra) переклав на французьку мову Loiseleur-des-Longchamps, а на англійську Bühler (в колекції М. Міллера Святі книги Востока (The Sacred Books of the East. t. XXV, 2o випуск). Тепер появил ся новий французький переклад F. Strehly — в Annales du Musée Guimet.

**) З подібними умовами виставляє своє право на царство сам царь персядський Дарій I. в знаменитій надписі на Бегістунській скалі: „Аурамазда, (бог Ормузд) піднірав мене і други боги за те, що я не був злим, ні брехуном, ні насильником, ні я, ні рід мій. Я правив згідно з законом, я не насильствував ні над праведним ні над добродійним. Чоловіка, котрий боронив мій дім, я надгороджав, а того, хто грішив, я вбивав по правді.“ (Переклад надписі есі дав.: Oppert, Le peuple et la langue des Médes; Spiege

Сю остатню думку Ману немов розвивають китайські моралісти, а надто Менгдзі, або як его назвали Європейці на латинський лад, Mencius, живший в IV. ст. до Р. Хр.*). По словам Менгдзі, „народ найважніший елемент у державі, а царь — менший“, „Царя поставляв бог (небо), але через народ“. Коли один царь спитав Менгдзі: „Чи піддані можуть скидати і вбивати царів?“ то Менгдзі відповів: „Той, хто робить неспокій у громаді, зве ся розбійником, а той, хто робить не по правді, зве ся мошенником. Розбійників і мошенників ми звемо просто злочинцям. Я чув про те, як убито злочинця Шоу (остатній царь з династії Шанг), але не чув про те, щоб убито тоді царя.“ Сими словами китайський філософ хотів сказати, що лихий цар уже сам перестав бути царем і став ся звичайним злочинцем. Подібне проповідували в Європі багато пізніше клерикальні писателі, католики і пуритане, опираючись на біблійні приклади.

У народів старого Востока бачимо і проби встановити державний уряд відмінний від воляцького царства, а власне царство пощівське, основане на певних моральних принципі — релігії, і в певній мірі контролюване товариством попів. Приклади такого „божого правління“, те о-кратіі знаходимо в Єгипті, починаючи з XX. династії (коло 1100 р. до Р. Хр.) і воїм в колонізованій Єгиптянами Етіопії (Нубії), звідки царі попи не раз забрали власть і над Єгиптом. де стара звичка задержала царство воляцьке. Так напр. коло 775 р. до Р. Хр. царь-піп етіопський Піанка покоровив собі воляцьких царів Єгипту і зробив на спомин того рельєф, котрий можна назвати найстарішим символічним образом думки про перевагу духовної власти над світською: Піанка стоїть перед сидячим богом Озірісом, а перед царем-попом лежать повержені виць царі світські, котрі мають на головах звичайний знак царського достоїнства — змию. В Фенікії (в Тірі) бачимо попа на престолі царським коло 800 р. до Р. Хр., в Вавилоні коло 560 р., в Іраві маг. Гауката („жестердіс Греків) захоплює власть в 521 р.**)

Die altpersischen Keilschriften. Російський переклад, по Шугею в I. т. „Всеобщей истории литературы“ В Корша.

*) Твори его перекладені були на латинську мову в 1624 р. — Mengtseu vel Mencius, edidit latina interpretatione Stanislaus Julien, а з сего видання зробив французький переклад Pauthier. Опісля вийшов англійський переклад творів і біографія китайського філософа в праці James Legge, The Life and Works of Mencius. With Essays and notes (1875). Німецька монографія Faber, Eine Staatslehre auf ethischer Grundlage, oder Lehrbegriff des chinesischen Philosophen Mencius. (Elberfeld. 1874.)

**) Завважимо, що всі ці проби пощівського царювання являють ся

На жаль ми нічого не знаємо подрібного і точного про сі проби теократії. Грецькі писателі (Геродот, Діодор і др.) передали нам короткі спочини про гуманність деяких царів понів, напр. Сабакона, та звістки про те, як буцім то унорядкована була понами праця і житє царів, як буцім то в Єгипті був звичай після смерти царя судити єго діла, при чому перед понами, котрі ховали тіло царя, міг явитись усякий скривджений царем і обвинуватити царя, через що буцім то не мало царів зоставалось без похорону, — кара страшна для Єгиптянина.*)

Важко тепер розібрати, скільки в таких оповіданнях об'явились точні факти, а на скільки вони передають нам лишень вривки ідеалів, котрі склались серед єгипетського понівства а надто в ті часи, коли в Єгипті панували чужі царі: Перси, а потім Македоно-Греки**). Але в усякім разі подібні оповідання, котрі чули ж писателі клясичні в Єгипті входили в число тих елементів, з котрих склав ся теократичний лібералізм, котрий, в купі з другими проявами клерикалізму, виробляв ся в старому світі і перейшов з него в середні віки, в світ християнський.

Література індійська дає багато опов'дань про боротьбу понів-брахманів а царями (кшатріями), але оповідання сі і хронологія їх такі фантастичні, що по ним не можна виробити собі точного історичного образу проб теократії в Індії. Можна лишень догадуватись, що і тут були тенденції понівського царства і теократичного лібералізму. Напр. характерне одне оповідання в Багават Пурані об тім, як один царь вдалив брахмана і як син брахмана скрикнув: „Ох! поведінка царів, котрі виховались мов ворони, річачи, що їм кидають, подібна до поведінки собак або двірників, котрі ьневажають своїх господарів.“ Інтересно, що і в пізнійші часи, коли поставляв ся новий царь, то брахман

зовсім не в початку історії восточних народів, як думали ще не так давно філософи історії, збиті з вірної думки оповіданнями азійської клерикальної літератури, як на р індійської і жидівської, а в пізнійшу добу, після доби воляцького царства, що котре напр. в Єгипті досить докладно тевер звісно з єгипетських надписів. Недавно знайдено в Вавилонії надписи, з котрих видно, що там перші володарі (патеси) були вкупі царі і попи, але ж певно функція воляцька і в них переважала над понівською як і в Єгипті. Пригадаймо, що і початкові грецькі царі мали і понівську функцію, але вона не зменшувала їх переважно воляцького характеру.

*) Див сеобливо у Діодора, Бібліотека, I, 70—71.

**), З сего боку інтересні оповідання Геродота про нечестивість і депотизм царів, що строїли великі піраміди, — мов би то ті царі не давали народови ходити в храми. Тепер, коли нові учени прочитали надписи тих ца-

викликував. „Ось ваш царь. люде! а наш царь — Сола“ (бог служби церковної).*)

Найснійше ми можемо собі вобразити теократичний лібералізм жидівський, котрий склався в часи існування жидівської національно-релігійної федерації під старшинством єрусалимського храму і єго собору (сінагоги) після того, як часть жидів вернулась із вавилонського полону і жила в підданстві персидській і греко-сирійській державі. Хоч деякі місця Біблії і говорять про царів, як про „помазанників божих“, але загальний настрій писателів біблійних далеко не прихильний до світського царства. Деякі псалми, напр. 72-ий, дають ідеал царя-оборонця слабійших і бідних, карателя притіснителів, але се говорить ся як молитва до бога. Другі псалми говорять про те, що дійсні царі ввиджались складачам псалмів далекими від тако о ідеалу, так що сі поети єрусалимської сінагоги кликали самого бога судити суддів-царів неправедних (див. псалом 94 і знаменитий псалом 82 переробка котрого державиння уважалась за „якобінську“ поезію). Постанова про царство, котру читаємо у Второзаконію, більш пессімістична, ніж оптимістична. „Коли ввійдеш у землю, котру Єгова дасть тобі, і скажеш: я хочу поставити над собою царя подібно до других народів, що навкруги мене, то поставиш над собою царя, котрого тобі вибере Єгова бог твій. Ти візьмеш собі царя з числа твоїх братів, але не можеш брати собі царем чужинця, котрий не буде братом твоїм. Тільки він хай не держить багато коней і хай не повертає народ у Єгипет (то б то в неволю) за для того, щоб мати багато коней... Хай не держить він багато жінок... і хай не збирає багато срібла й золота. І коли він сяде на престолі царства свого, хай напише собі у книгу список із сего закону, котрий він візьме у понів. Хай держить він єго завше перед собою і читає що два жтця свого, щоб навчив ся боятись Єгови бога свого і глядіти і сповняти закон сей і всі єго повеління, щоб серце єго не вивиснувало ся над братами єго і щоб він не відступав від повеління закону ні на право ні на ліво, щоб тим продовжити дні в царстві своєму для него (царя) самого і для дітей єго серед Ізраеля“. (XVII, 15—20).

Остатні слова очевидно звучать як свого рода сі по — по! але й у загалі в уселу сеху місці книги закону ізраельського за царем не признаєть ся власть законодавча, котра, як і вибір царя, цілком від-

рив, сі оповідання показались невірними, але вони показують, що в часи Геродота ходили серед Єгиптян побожні оповідання, ворожі царям.

*) Виписки з індійського письменства про брахманів і другі касты зведені з англійським перекладом у I. Muir, Original sanscrit texts і т. д. т. I.

дасть ся в уста бога, тоб то его послів — священників і нарочито збуджених богам пророків. Сі пророки являють ся навіть в історичних книгах Біблії постійними контролерами царів, котрих вони через позаванне ставлять на царство або й скидають із царства, як Самуїл, Блессей і др. Але сего мало у многих місцях Біблії сама установа царства світського, вояцького, над Ізраелем виставлять ся як бунт проти єдиного заковного царя — самого Ггови і его органів — пошів і пророків.

Далі нам прийдець ся не раз говорити про вплив жидівського теократичного лібералізму на новоевропейські народи і в середні віки і в часи реформації, а через те ми приведемо тепер его характерніші вирази.

Так коли народ ізраельський предложив Гедеонові царство, після того як той увільнив его від Мадіамітів, Гедеон сказав: „Я не буду панувати над вами, ні сини мої не будуть панувати над вами; Ггова буде панувати над вами.“ (Кн. Суддів, VIII, 22). Скоро після сих слів стоїть у книзі Суддів характерний аполог про дерева, котрі шукають собі царя. Аполог той вкладено в уста Іотама, сина Гедеона, після того як Сіхемські люде поставили его брата Абимелека царем:

„Колісь дерева гараче забажали помазати собі царя і сказали олівковому дереву: „Царюй над нами!“ Але олівкове дерево відповіло їм: „Чи я мушу втратити мою оливу, котра служить на честь богу і людям, і ходити туди й сюди, щоб бути старшим над другими деревами?“ — Потім дерева сказали фіговому дереву: „Ходи, царюй над нами!“ І фігове дерево відповіло: „Чи я мушу втратити свою солодкість, свій добрий плід і т. д.? — Потім дерева сказали виноградній лозі: „Ходи, царюй над нами!“ І виноградна лоза відповіла: „Чи я мушу втратити своє добре вино, котре радує бога і людей і т. д.?“ — Тоді дерева сказали тернині: „Ходи, царюй над нами!“ І тернина відповіла деревам: „Колі ви справді хочете помазати мене на царя, то йдіть, станьте під мою тіль, а інакше огонь вийде з терниви і пожере й кедрі ливанські.“ (Кн. Суддів, IX, 8—15).

Дуже характерне оповідання про кочевну встанову вояцького царства серед Ізраеля: „Старшини Ізраеля приступили до Самуїла і сказали: „Постав нам царя, щоб судив над нами.“ І Самуїл молив ся до Ггови, і Ггова сказав Самуїлу: „Не тебе відкинули вони, а мене, щоб я не царював над ними...“ І Самуїл сказав слова Ггови народови, котрий просив собі царя: „Ось як буде держати себе з вами царь, котрий буде царювати над вами; він візьме ваших синів і посадить одних поганяти на колісницях его, а других забере в кінницю і вони будуть бігати коло его колісниць. І він візьме ше

других і поставить їх начальниками над тисячами і пятидесятками, а інших заставить працювати на его нивах, жати, та виробляти вояцьку зброю і всякі знадоби для колісниць. Він візьме також дочок ваших і поробить із них прислужниць коло куріва, кухарок і хлібарниць. Він візьме також ваші ниви, ваші виноградники, ваші добрі оливкові садки і віддасть слугам своїм. Він стане брати десятину зо всего, що ви посіяли і з винограду вашого, котрий ви зібрали, і віддасть своїм чиновникам і слугам. Він візьме ваших слуг і слугинь і ліпших із молоді вашої, і ослів ваших і пошле їх на роботи. Він братиме десятину з вашого скоту, — і ви станете его рабами. І в той день ви кричатимете проти царя, котрого ви собі вибрали, але Єгова не послухає вас в той день.* (I. кн. Самуїла, VIII. 4—18.)

Звісно, що в кожному зводі біблійних книг, як вони тепер лежать перед нами, стоять поряд з вище-приведеними словами другі, в котрих пророк таки згоджується, по повелінню Єгови, помазати Ізраельянам царя, але в книзі пророка Осії установа царства рішуче обявляється ся гріхом: „Від днів Гібеї (міста, де поставлений був царем Саул) ти согрішив, Ізраелю!“ каже Єгова в тій книзі, а в другій місці також установа царства споминається поряд із ідолопоклонством: „Ізраель відкинув добро, ворог буде его переслідувати! Вони поставили царів без його повеління і начальників без його відома; вони наробили ідолів зі свого срібла й золота, — ось через що будуть вони знищені“ (Кн. Осії, X, 9; VIII, 3—4).*)

Ми побачимо далі, як сей біблійний теократичний лібералізм впливав на новоевропейські народи і як він увійшов в новоевропейський лібералізм як один з основних его елементів, і тим послужив звязком між політичною думкою старого Востоку і нового Заходу.

Обертаючись до старого Заходу ми бачимо, що народ, котрий вславився своєю вільністю над усіми — Греки — в початку своєї писаної

*) Ми не маємо рації тут спиняти ся на тому, як тенденційно а не історично розказано в теперішніх біблійних книгах про початок царства в Ізраелі. З гори можна думати, що і в Жидів, як у других народів, теократія була не початковою формою державного життя, а пізнішою. Навіть місця в кн. Суддів, Самуїла і Царів, у котрих заховались уривки з найбільше реальних історичних споминів, показують, як у Жидів після порядків громадсько-племінних стало зростати через війну з сусідами царство вояцьке, як далі коло царів і їх храмів впорядковалось попівство, котрого перше були тільки початки. А вже тоді, коли царства жидівські були зруйновані, лишилися тільки окремі племена, котрі зостались єдиними керманичами нації, і під персідською державою стали і також ві світського життя.

історії покоряв ся царям і устами своїх співців вимовляв монархічні думки. Гомерівські поеми наскрізь переняті такими думками, і в знаменитій картині народного збору (ради) в II. пісні Іліади сама богиня Алена виголошує їх ось якими словами: „Не гарне многовласте! Один хай буде пан, один царь, котрого поставив син Крона“. (Іліада, II. 203—206). Важко сказати рішуче, коли складені були ці слова; чи в старіші часи, в чисто царсь у добу грецької історії, чи в часи тираннів, коли редаговані були письмом Гомерівські поеми (при Пізієстраті). Але по тому, що вишеприведені слова натякають на опозицію, котра в згаданій сцені в Іліаді проявляє себе в особі Терсіта, що „завше нападав ся на царів“, можна думати, що ті слова Атели і вся та сцена була остаточно аредагована вже при початку республіканського перевороту в містах і країнах Греції. Тодішні поети грецькі очевидно не похваляли того перевороту

Коли на решті він довершив ся і коли потім сталося так, що вільні Греки відбили страшну силу персідських царів, котрі підпирали в грецьких городах власть царів і тираннів і самі получали од них пошлі. тоді республіканська свідомість грецька виплалась в гордій фразі Есхіла в трагедії „Перси“, де на запит персідської царниці про Атенців: „Хто пан над ними і хто господарює над народом?“ хор відповідає: „Вони не зуть ся нічийими рабами і нікому не піддані!“ (Есхил, Перси, 211—212).

Геродот виявив се самодовольство грецького республіканця ось в яких словах, написаних з поводу війни між Атенцями і ріжними їх неприятелими, до вигнання тираннів і послі: „Не одним приміром, а скрізь показуєть ся, на скільки добра річ рівність права: поки Атенці були під тираннами, вони не могли перемогти на війні нікого зі своїх сусідів. Але увільнившись від тираннів, вони стали першими над сусідами. Се показує, що поки вони були в неволі, то не напружали ся, бо робили на пана, а коли здобули волю, то кожний пильно старав ся робити на себе“ *).

Найвишшу ступінь республіканської а до того і демократичної свідомости в грецькому письменстві знаходимо в драмі Евріпіда „Про-

*) Геродот, Історії, V, 78. У Геродота, як і у многих других грецьких писателів термін політична воля виражаєть ся словом „рівність права“ *ισουορία*, власне — рівне право слова, *ισοκρατία* — рівновласте, *ισονομία* — рівнозаконне, рівноправність. В тім місці, де Геродот оповідає про скасування тираннії на Самосі (III. 142), він уживає і загальнішого терміну вільність — *ελευθερία*, котрий уживає ся охоче пізнішими писателями, мало прихильними власне демократичній формі республіки, як Полібія

спительки" (*Ixittides*) в розмові між посланцем тебанського царя Креонта і Тезеєм.

„Хто тиранни цієї землі?“ питає посланець, прийшовши в Аteni, а Тезей сля відповідає:

„Сей город (держава) не править ся одним, він вільний! Народ (*dēmos*) тут царствує... не вважаючи багато на заможність, бо й бідний тут має рівне право!“

Коли посланець заявляє, що в его державі править один а не корба (*kylos*) і далі ганьбить демократичну управу, то герой атенський, (котрий по старим оповіданнях і сам був царем), відповідає довгою промовою, з котрої ми приведемо ось які слова:

„Нема нічого більше згубного для держави, як тиранни! Перш усього в таких краю нема загального закону, а править один, котрий володіє законом лишень для самого себе. і право не рівне для всіх. Коли ж закони написані (публичні), тоді й бідний і заможний мають рівне право, і найбільшій може відповісти заможному такою-ж лайкою, як та, котру він почує; і менший подоліє більшого, коли по его боці правда. Вільність буває тоді, коли питають: хто хоче сказати прилюдно добру раду державі? Тоді хто хоче — виходить на перед, а хто не хоче — мовчить. Чи може бути в державі більша рівність від такої? Так, де народ панує над землею, він кохаєть ся в своїх дотепних, сміливих громадянах. А царь вважає такого собі ворогом, і інших, котрих вважає спосібними думати, вбиває, страхаючись за своє царство (тираннію). Як може бути сильною та держава, коли в ній хтось один може зрізувати, мов колоски на весняному полі, сміливих громадян і зривати молодих? Чи варто збирати худобу і засоби для дітей, коли се веде лишень до того, щоб готувати тираннові багатше житє? Або чи варто пильно виховувати дівчат-дочок, щоб утішити тиранна і принести сльози батькови й матері? Лише міні не жити, ніж бачити, як воїх дочок поведуть до сльобу силою!“ *)

Тільки грецьке письменство не довго встояло на таких республіканських і демократичних думках. Вже Геродот, мабуть надивившись на сварки між різними політичними силами в грецьких державах, покори-

*) Евріпід, Просительки, 399—455. В словах про зрізування громадян мов колосків на полі Евріпід натякає на анекдот, котрий ріжні класичні писателі привязували до ріжних тираннів у Греції і в Італії, то б то як тиран хотів передати приятелеви свою раду, як треба вправляти державою, тим, що ходючи по полю з его посланцем, збивав колоски, котрі піднимались вище. Се був тіпичний, бродячий анекдот. Див. у Геродота, V. 92; Арістотеля, Політика, III, 8, 3; Тита Лівія, I, 54.)

стував ся пригодою, щоб виложити з певним об'єктивним скептицизмом сучасні єму доводи за й проти різних форм управл., в промовах, котрі буди то сказали три Перси після того, як убили царя-мага Смердіса. Можна сказати, що в цих промовах зведена була до купи політична проба клясичного світа, бо й спеціальні політики, як Арістотель і Подібій, мало прибавили до уваг Геродотових Персів. Через те ми приведемо тут сі характерні промови.

Отан би то сказав: „Я думаю, що нікому вже з нас не слід бути одновладцем (монархом); се й не пристоє й не гарно. Ви бачили, до чого дійшло насильство Камбіза, і сами терпіли від насильства мага. Та й який може бути добрий порядок при монарсії, котрий може робити безкарно все, що хоче? Коли б навіть найліпший з усіх людей здобув таку власть, то вона б легко вивела єго зі звичайного єму настрою духа. Втіхи, серед котрих живе монарх, родять у него дух насильства, а заздрість прирощена всім людям. Маючи сі два гріхи, він (монарх) стає в загалі лихим: одні злочинства він робить із насильства, а другі з заздрости. Хоча чоловік, котрий має царство, мусів би й не почувати заздрости, бо має всякі втіхи, але звичайно царь інакше держить себе з громадянами, він заздрить навіть тому, на що існують і живуть ліпші громадяне, сиріає лихим і слухає з найбільшим задоволенням брехень. Найтрудніше з ними те, що коли ти не дуже єго захвалєш, то він недовольний, мов би то ти єго не шануєш, а коли ти єго хвалиш неавичайно, то він недовольний тобою як облесним. На решті скажу найголовніше: він (монарх) лає батківські звичаї, насилує жінок і вбиває без суду*). Народоправство ж перш усього зве ся іменем найліпшим з усіх: рівноправство (ізономія), а далі воно нічого не робить такого, як монарх: на уряди народ назначає по жеребу, всякий уряд у него відповідає перед ним, всяка постанова передаєть ся на громадську раду. Через те я раджу скасувати монархію і віддати власть народови.**)

*) Замітимо, що жидівський пророк, коли виставляє царське насильство, приводить приміри з круга особистої неволі, тоді як грецький писатель ставить більше ознаки неволі державної; та все таки і Геродот і другі грецькі писателі в таких випадках виставляють також прикмети неволі особистої. Очевидно, що існування особистого невольництва в старому світі мало вплив і на державне життя, в котрому монарх брав собі за примір відносини господаря, пана, (*δεσπότης*) до рабів.

**) Завважмо, що в сій промові Отана і в дальших єго словах, слова монарх, тирани і царь (*βασιλεύς*) уживають ся як однакові. Систематична різниця між ними встановилась уже пізніше, в часи Арістотеля.

Мегабаз радив установити олігархію і промовив так: „Те, що сказав Отан про скасування монархії, сказав би і я, але коли він радить передати владу народові, то він відходить від ліпшої думки, бо нема нічого дурнішого і насильнішого, як вікчевна юрба. Нечуване діло, щоб люде, визволившись від насильства тиранна, віддалились насильству незанузданого народа. Коли тиран що робить, то хоч розуміє, що він робить, а у народа нема і того розуміння. Та і як може розуміти що небудь той, хто нічого не вчив ся і не знає нічого доброго і статочного, а кидася до справи як буйний потік? Хай установляють народоправство ті, хто бажає лиха Персам, а ми виберемо собі раду з найліпших людей і віддамо їм владу. Найліпші люде давати муть і найліпші постанови“.

Третій подав свою думку Дарій, сказавши так: „Міні видать ся, що думка Мегабаза про народ правдива, а про олігархію ні. З трьох предложених способів управи, коли кождий з них буде в найліпшому стані, то-б то демократія, олігархія і монархія, я волю остатню. Не може бути нічого ліпшого, як управа одного найліпшого чоловіка. Маючи найліпші заміри, він буде безхитно правити народом. До того вірніше буде вбережена тайна замірів проти ворогів. Напроти того в олігархії, де кілька людей достійних ведуть спільні справи, виходять гарячі сварки, кождий хоче собі первенства і хоче дати перевагу своїй раді, то й доходить до великого ворогування. Від ворогування виходять повстання, від повстання убійства, а від убійства доходить до монархії, — з відки й видно, на скільки вона ліпша ніж інші управи. Дальше при управі народній незбіжні пороки, а коли вони є, то порочні люде не ворогують проміж себе з поводу державного добра, а дружать ся один з одним, і звичайно лихі для держави люде стоять за одно. Так тягнеть ся доти, доки не явльть ся один який провідирь народа і не покладе кінця такому станову. Тоді народ дивуеть ся на такого, чоловіка, а далі той на кого дивують ся, стає монархом — і з сего влять показує ся, що монархія — найліпша управа.“ — (Геродот, Історії, III, 80—82).

(Далі буде.)

М. Драгоманов.

Із переписки наших літературних і політичних діячів.

Бажаючи подавати в „Житю і Слові“ як найбільше матеріалів для історії нашої суспільности, сі духового і економічного розвою, ми не можемо похинути такого важного жерела, яким нині загально признано приватну переписку більше і менше видних діячів літератури і політики. На жаль, публікація того рода жерел у нас доси ледво почата; ще більший жаль, що й самі ті жерела через різні ліхі обставини переважно позатрачувались або й зовсім понижені. Від довгих літ пильно збираючи всякі рукописні шпарталі, ми хочемо тепер опублікувати бо-дай те з них, що вважаємо важнішими. Знаємо самі дуже добре, що матеріали, які є в наших руках, случайні і уривкові і для того не хапалось навіть до якої небудь систематичної публікації. Одинокі частини нашої збірки, котра може бути видана систематично (та й то не зовсім так, як би слід), се кореспонденція пок. Володимира Навроцького (73 листи). Та поки будемо в стані розпочати друк сеї кореспонденції, подаємо кілька листів інших наших писателів троха старшого покоління. І при сьому відділі нашого видання не можемо здержати ся, щоб не попросити наших читачів і прихильників, щоб були ласкаві достарчати нам матеріали того рода. Не потребуємо чейже й додавати, що листів живих людей або до живих людей писаних не будемо друкувати, хіба за їх виразним дозволом.

Редакція.

I. Листи Федьковича до ученицької громади в Станіславіві 1866—68.

№ 1. (Аркуш синього паперу 4°, перші дві сторони записані, з широкими відступами в низу і в горі. Лист без дати, та зі змісту видно, що з осені 1867 р., писаний до Остапа Терлецького, тоді ученика 8 гімназій в Станіславіві. Пригода про котру Ф. згадує в початку, се мабуть недуга адресата. — І. Ф.)

Панчику!

Я чувь вашу пригуду, я вась жалую! — Шкода вась хлопці, що такі годні, а такь страшне мусите боротися съ тилъ солонимъ горель! Страдаймо, братіки, бо масло за кого! Хіба нашъ наріць того не варта? — Страдаймо братіки!

Ті львівські москалі! — Мені жалко, чому Львів не Неаполь!... Тамъ найшла бися сотка лазаронівъ, щобъ насъ за два скуди відъ усіхъ москаликівъ спасла. — Хіба ви думаєте, що це діло не гарне, не до насъ? А якъ чоловікъ гадну спіткає, що зъ невъ робить?

Бувайте здорови! — Коли хто васъ жалє, то я васъ жалю! — Буду за васъ молитця та старцявъ божияъ обіди класти, аби васъ Роспятий помилувавъ та потішивъ ласковъ своєвъ невснущовъ! — Мати Божа васъ величъ, а Русь во вікъ благословитиє ті свати імена синівъ своїхъ, що за сі долю страстей не боятця! — Слава ваь душі колоді! — Доги за Україну такі серця рвутьця, доти вона стоятиє якъ та скеля тверда-пшшна, що у морі стоїть, а моря не боїтьця! Хіба даромъ тільки крові проллятьо? не подоба!

Здоровя млого ваь зичть

Федьковичъ.

№ 2. (На лист О. Терлецького з д. 8. октябрі 1867, писаний на 2 аркушах листового паперу 8°, на 7 сторонах, відписав Ф. на осьмій сторони і свою відповідь разом з листом О. Т. відіслав тому ж назад. Щоб зрозуміти лист Ф., приведемо декілька місць із листу О. Т. Він починає ся словами: „Здорові були Кобзарю нашъ славий! Батьку нашъ любий та годий!“ На стор. 3. читаємо: „Коли жігналися Ви з Б-ськимъ, обіцялися дописати дещо до нашої „Правди“. Я осміляюсь Васъ еще разъ вразъ зъ цілимъ товариствомъ просити, щобъ були ласкаві, свої праці до „Правди“ засилати.“ І далі на тій же стор.: „Читаємъ ми „Правду“, пренумеруємъ її та зъ кождимъ номеромъ вичікуємо, чи не найдемо якого Вашого утвору у ній. А не найшовши спустимо голову, засумуємося.“ Тут же читаємо: „Ми Ста іславці друкуємъ Ваші поезії у Колодні, найдалше за 2 неділі виїде 1. випускъ ізъ друку“. В справі сего виданя О. Т. перед тимъ йїздив до Федьковича до Сторонця. На стор. 5. згадує О. Т. про поезійку, котру ему посвятив Федькович і так пише: „Коли передавали Ви для мене віршъ Вашъ дорогий, не знали Ви, чи дали мені фотографію, чи ні. Одже я теперъ переказую до Васъ, що не діставъ я Вашої фотографії. Будьтежъ такъ ласкаві и видписуючи на мій листъ перешліть мені свою фотографію“. Далі на стор. 6 пише знов про видане „Поезій“ Федьковича в Колодні: „Да ще одно слівце объ Вашихъ поезияхъ-Дружестця уже 1 випускъ — содержить вінь поему „Мертвецъ“ и „Туга на могилі знаного мого брата Михайла Дучака у Заставні“. Якъ казавъ емъ, найдалше за 2 неділі скінчитця друкування першого випуску, и начнецца друкувати „Дезертирь“. Ті поезії не дали ми друкувати яко особні брошурки, тільки такъ якъ Шевченкові поезії. Треба намъ отже більше утворівъ Вашихъ, щобъ принаймій одинъ спорий томъ надрукувати. Упрощаю одже дуже, щобъ Ви до насъ до Станіслава прислали еще кілька утворівъ більшихъ и меншихъ, кромі тихъ, що вїшлете надїйс до Правди. Ті поезії, котрі увъ Відни знаходитця, загадавъ П-кий, Тернопільський профессоръ коштомъ піставшого фонда літературного друкувати, розуміетця окрімъ тихъ, що ми іславці друкуємо. Блищого дещо о фондї літературнімъ вичитали уже

мабуть изъ „Правди“. Кінчить ся лист О. Т. ось якими словами: „Ще разъ Васъ прошу-благаю, сповніть прозьби мої — не дурайте ся насъ, бо всі ми Васъ любимъ, бо всімъ намъ Ви другий Тарасъ“. На сей лист, котрий очевидно не був відповідю на попередній лист Ф-ча, так що між ними мусимо пропускати ще кілька листівъ затрачених, Ф-ч відписав ось-що:

Панчику!

Я васъ щире люблю але ваші тіради не конче. — „Правда“ не варта и цибуді печеної, ні що до верхя, ні що до середини, а до такихъ органівъ я не пишу. Гадасте, що цілий „Маіоръ“ грейцаръ вартъ? — Овва! — воліли би Авербаха переводити. —

Мої поезіи не друкуйте, бо чую, що їхъ уже у Відни друкують, — на що ажъ два рази?

До пана Б-ського напишіть, аби мій „Букварь“ заразь до п. П-цкого піславъ, але заразь! Фотографію шлю, хоть не дуже и вдатна. Сли би ваші паничі бажали собі такожъ моїхъ фотографій, то можуть їхъ дістати у тутешного фотографа, туаніъ 5 левівъ.

вашъ

Федьковичъ.

Н. З. (Картка білого листового паперу 4^о з витисненою маркою купецькою „ВАТН“. Лист безъ дати, писаний мабуть в початку 1868 р)

Аби и ви здорови, годні ледіні!

Де що мавъ, усе відославъ до відня, а відтиля, якъ мені писано, усе відослали до п. П-цкого. От що! — Я теперъ нічо а нічо не пишу, бо не маю коли, отже и не знаю, чи буду мати коли по Тарасови поменникъ написати. Перевідъ піснн Игоревой уже давно готовий, да ще не корегований; скоро буде готовий, то можу го важъ прислати. Німецкі мої поезіи не могли би ви узяти на свою ручъ у друкъ?

Фотографію діставъ, спасбі! — А мої фотографіи не позволяю де пвде відбивати, хіба тутъ у мене! Напишіть се и п П-цкому. Жмурківъ най зо мновъ нікто не грас, бо я и сліпий вижу. А зновъ напишіть п. П-цкому, най до мене и словечка ніколи не пише, бо его листи неотворені відошлю му наазадъ. — Най вінъ ся держить Перебендівъ и т. д. Да шкода про се и говорити.

До „правди“ не пишу и не буду писати, бо про таку Правду ще ся й лишить! — Що воно е, тотя ваша правда? Якъ жидъ каже: eres dus, eres jenes, eres gur nischt. Та коби хоть верхъ на ній красний, а то и того нітъ. А коли у гуцулівъ така вже урода, аби увъ одно вередувати, то ще важъ скажу, що Кармелюка такъ писавъ Марко вовчокъ (sic!) якъ я ось! — Марко вовчокъ. Кармелюка!... А скажіт правді, аби трохи на свій верхъ кортала; за що пси діда друкъ? —

бо шантажний ходить, оть що! — Коли вже живить порожній, то найть на животі буде гарно.

Чему ви пишете ся „Остаць“ а не „Остафій“ по руськи? Але що мені до того?

Я тогидь написавъ Поменникъ по смерти Тараса, да не знав, де вінъ дівся! Поспятайте у Львові, а коли видрете го Львівянама зъ забъ, то можете го на рікъ 1868 друкувати. Що діє п. Слюсарчукъ? Поклонітся, аби здоровъ бувъ!

Федьковичъ

(„Поменник“, про котрий тут згадує Ф., очевидно не той, що виданий був в початку 1866 р. у Львові; сей другий так і не був виданий).

№. 4. Аркуш листового паперу 6°, містить на 2 сторонах лист О. Т. до Ф-ча з д. 6 (18) марта 1868; на 2 стор. відповідь Ф-ча без дати. З листу О. Т. виймаємо початок: „Здорові були Кобзарю нашъ любий, Батьку нашъ годний, та щирий! Посилаємо Вамъ 20 екз. III. випуска Вашихъ поезій. Не знаємо, за для чого Ви намъ не відписали на той лист, що вислали-мъ разомъ зъ II. випускомъ. Якъ бачимо, не хочете повірити намъ друкованне Вашихъ німецькихъ поезій. Пришліть принайміи Керманича та й пісню Пролеву“. На се відповів Ф ч:)

Братчики!

За післане спасибігъ! Решта нічо не гетове, а то съ тоі одной причини, що такъ на мене кваните! Не кванте такъ, світ не горить! Опередъ великодня пришлю вамъ німецькі поезіи: буде їхъ до (на) 5 або 6 аркушівъ друкарськихъ. А доки німецькі не будуть видруковані, то нічого вамъ білше не пришлю. Лишъ мені видитися, що ви за німецькими не дуже гнете? — ліше багато не політикувати але правду сказати. На цілі літературні та катъ зна тамъ на які стипендіи я писемъ своїхъ не дамъ! Що я зароблю, то має бути, тай годі! Зъ мене великий песімість: коли гараздъ не може людей навчити, то най біда учить. Вірші моі на шестий поменникъ Тараса не друковані? Я би радъ знати чому? Послідні моі поезіи, що я піславъ до П-я, а вітакъ їхъ казавъ післати П-цкому, чому не дійшли до свої адреси але дісталися до редакції нашеі худоі Правди? — Я васъ прошу постаратися, аби тоти поезіи до П-цкого дістались, п аби вінъ їхъ зъ другими разомъ печатавъ. Пишіть до мене май съ часта, бо я би радъ знати, що у Галиції дістця. Не вишла ще критика на моі нові поезіи? Я би васъ просивъ, ту критику виволати, бо буде наука для мене.

Жийте!

Федьковичъ.

P. S. У другімъ томі моіхъ поезій повно блудів! Замість г чи-

и д.

Н. Б. Аркуш листового паперу 8°, на 3 сторонах лист О. Т. писаний „на св. Вознесєнне“ 1868 р., а на четвертій стороні коротенька відповідь Ф-ча, висмокво з датою 24. мая. Се був остатній лист Ф-ча до станіславівської ученицької громади. Нещасні німецькі вірші, з котрими Ф-ч носив ся довго ще опісля і котрі видав тільки в 1881 році в Чернівцях п. з. „Am Tschermusch. Lieder eines Nuzulen“, були клином, що розбив приазнь Ф-ча до молодих его поклонників. Для характеристики людей і віди си наводимо дословно оба листи. Ось що писали Станіславці: „Здорові були славня наш Кобзарю! Батьку машь любий та годний! Може гнівати метєся на мене, що я такъ довго не відписувавъ Вамъ на остатній Вашъ листъ. Та невпнєнъ я тому, разъ щомъ хорувавъ довго по святахъ Великоднїяхъ, а потому що таки не було що писати, бо чекавємъ відпису на мої листи з Липська, Стутгарту и Гамбурга. Тепєрь дїставъ я їхъ. Зъ Стутгарту пише книгарни Коттого (Cottasch'e Buchhandlung, що друкованне Вашихъ поезий на себе взяти не може, бо займаєтця тепєрь великими предпринятїями. З Гамбурга відписали, що не знаючи автора и его становиска въ літературі не можуть брати на себе наклад. Зъ Липська то само відписали. О скїльки міні відомо, появило ся бузо на Ваші німецькі поезї кїлька дуже прихильнихъ критикъ въ німецькихъ часописьмахъ, мабутъ въ „Reform“ що у Відні виходять підъ редакцїев Дра Шусельки и въ якїйсъ Allgemeine Zeitung, не знаю тільки, чи въ Augsburger Allgemeine Zeitung, чи въ Illustrierte Allg. Zeitg. Вамъ мусять бути ті часописьма відомі. Будьте отже такъ ласкаві и напишіть міні въ якъ найскоршімъ часі имя, роцникъ и число тихъ часописьмъ, що въ нихъ появилсь були критики на Ваші німецькі поезї. Я вишлю тоді Ваші поезї вразъ зъ цитатомъ тої часописї, а книгарникъ, коли побачить, що зписъ матиме при накладі, дуже охочо озьметця за накладъ. Просивимъ Васъ одже Батьку о якъ найскорший відписъ, бо у насъ незабавки матура, а я хотївъ бимъ еще зъ Станіслава діло те зъ д. бримъ успїхомъ закїнчати. — Чи написали уже „Керманича“? Чи скоррігували уже пісню Пгорєву? Чи писавъ до Васъ п. П-цкїй? Будьте ласкаві и обвістїть мене объ цїмъ.

А поки що сподїваючись відписъ на цей листъ мій якъ найскорше повитата и засїлаючи Вамъ до усєго, що тільки для добра народа нашого руського чинити загадаєте, щарокозцьке „помагай-бігъ“, остаюсь цїлимъ сердємъ до Васъ прихильнимъ Остафїй Терлецький“. Відповідь на сей лист прийшла швидко, та ми не знаємо, з яким сердєм повитала єї станіславівська громада. Ось та в. дповідь:)

Такої ласки я найду и въ Параски. — ви мені писали, що вже маєте гроші складєні, печатати мої німецькі поезї, а тилъ часомъ ви пустили ся в жєбри. Се би кождий дурєнь потрафивъ.

Тепєрь я вахъ такъ кажу, и то кажу! — У сей часъ маєте мені мій манускрїптъ вернути!!! А если хочете кого за дурня мати, то шукайте собі такого якъ би сами, бо я уже за старий дурєнь.

Більше не важтеся до мене писати, бо листи ваші не прийму. Манускрїптъ за разъ мені назадъ!

II. Два листи Володимира Шашкевича 1865 і 1872 рр.

Листи оті найшли ся між паперами пок. Вол. Навроцького, за-
браними у него при судовій ревізії в р. 1877, а виданні міві судом
львівським в 1885 р. До кого був писаний перший лист — не відомо;
другий писаний був до В. Навроцького. *І. Франко.*

М. І. (Аркуш листового паперу 8°, записаний досить щільно з усіх чо-
тирех боків.)

Відень 16. Червня 1865.

Коханий Друже!

Збиравсь я було не разь до Вась написати, та годі було якось
захопити вільної хвилі, зразу Вістникъ забравъ мині часу багато та
другі роботи, а опісля взявсь я учитись до екзамену, котрий въ осени
хочу складати, аж ось найшло ся діло до Вась, такъ годі було довше
й зволікати. Діло те у мене ось яке. Я пізнавсь тутки зь редакторами
„Zukunft“ и вони виявили мені, що такъ якъ досі, такъ и далій стояти
муть на становиську „Мети“, и що будуть теперъ частіше повищати
статті про Русь и її стосунки, тільки що просять, щобъ Русни
такъ якъ другі Славяне причинилсь такожъ матеріяльно до
іднесеня того дневника. Я обіцявъ имъ розписати листи въ
тій справі, и гадаю що не помиляюсь надіючсь, що зь „Reise-
geld-ів“ *) дасть ся зложити зо 40 до 50 зол. на ту ціль, а може
зъ тільки по другихъ містахъ субскрибовати-муть. Ходить то о те, щоби
„Zukunft“ перешлилась въ „Tagesblatt“. Грошей не треба скорше по-
сплати, аж поки редакція не оголосить що дневникъ стає щоденнимъ,
а тільки надіслатибъ міжъ тимъ листу субскрипційну. На другий тиж-
день буде въ „Zukunft“ стаття підъ заголовкомъ: „Die Russinen und
ihre literarische (sic!) Bestrebungen“, котра надійсь написе не мало
крові кацапамъ. На кожній злучай надіюсь відпису відъ Вась, чи можна
на семінарію сподіватись. Не вадило бъ, щобъ Ви й до редакції на-
писали дякуючи їй, що вона вступаєця за насъ и боронить супротивъ
Московщини. Тільки що до „Zukunft“, а теперъ ще одне діло, за котре
прошу не згадуйте нікому тільки Климовичу. Мій Стрий **) ставъ уже
зовсімъ по стороні нашій, небавомъ друковати не граматіку котора
більшъ усіхъ зберегає наші народні язикові форми, уваглядняючи и
уєр. нар., окрімъ того працює надъ словаромъ, до котрого все, що

*) Шашк. має тут на думці гроші, котрі в семінарії духовній давали
питомцям на дорогу на феріі. — *І. Фр.*

**) Світник міністеріальний, а опісля крилошанин перемиський, пок.
вгорі Шашкевич. — *І. Фр.*

тільки далось взяти зь книжок українських н. пр. зь Основян., Куліша Ч. р., Хмельницьки, Марка Вовчка, Котляревського и т. д. витягає. Чи не добре воно для того, щоб и семинаристи дозволили ужити єму свого Словаря? Він самъ казавъ ині Васъ о те просити и вонобъ справді лучше, щобъ ця праця не лежала дурно, а коли годі єю видрюковати, так послужитибъ могла принайміи другимъ яко богатій матеріяль, закниъ дождемось лучшоі пори*). Такожъ згадайте Кликовичу, котрому я незабаром такожъ писатиму, що добре було бъ, коби вінъ боронивъ єго супротивъ Словоу (в оригіналі підчеркнено, *І. Ф.*) и кацапавъ, бо якъ уважаю то старій не бувъ би відъ того навіть и грішии спирати Мету: колись ту казавъ мені писати до К., щоби не щадивъ московщину и не пропустивъ її ані на волосъ нічого; вінъ читає пильно кожне число Мети и витягає невідомі слова до Словаря свого, пиенно подобалась єму статя Ксенофонтова супротивъ Дідницького и Страхопуда — старій не вігъ наішитись нею; ми бъ богато зкористали зъ того, коли бъ вінъ станувъ на чолі партії нашої, приїхавши до Перемишля, що уже вь осени наступить — яжъ и працю надъ тимъ, тільки треба, щобъ Мета узнала єго заслуги для народнєї партії и рішительно за него вступила ся, опираючись на те, що вінъ одинъ у Відні спивавъ московщину. Вінъ говорить завше зъ шанобою о Ксенофонті, а коли чужимъ людямъ плативъ по кількасотъ зол. довгу, то не бувъ би відъ того підмагати Мету, но ажъ тоді, коли стане независлимъ т. є. єпископомъ. Москалі Віденські позабірали хвости підъ себе и теперъ уже ані чичиркь! А що тамъ дістця зъ адресою Качали, котору му до Мети заслали — пора бъ надрюковати.

NB. До новинокъ Мети: На однімъ вечері у Равського москва приплувала анафемскихъ хвостиківъ Страхопуда і відай таки саму Страхопуденцию (д. Лівчака — *І. Ф.*), знать для виявленя своєхъ демократичнихъ гадокъ а тимъ самимъ и симиатні для демократичної „халандії“ пйти за здоровля лїкає москаля, відай Андрєевича (на атчєству). Такъ то поступає Москва, рішительно и безъ винну на дорозі вольнодумства и взапняности славянської! Закниъ що кічаю мое письмо, бо пора на колегва, опієля напишу Вамъ більше, но не скорше ажъ дочекаюсь Вашого одвіту а міжъ тимъ остаюєсь Вашимъ справдєшнимъ другомъ

Володимиръ Шашкевичъ

Листу не показуйте окрімъ Клима нікому.

*) Про словник, що укладав ся в гр. к. дух. семінарії, не маємо ніякихъ близшихъ звістокъ. *І. Ф.*

Н. 2. (Картка тонкого листового паперу 8° (друга картка була порожня і віддерта, так що тільки шматок лишився, записана з обох боків. Лист був адресований до В. Навроцького, що тоді пробував у Решові. — І. Ф.)

Тернопіль дня 16 10 872.

Вельми Шановний Колего и Друзе!

Вижидав я чей чей Ви озветесь словечком на Решова, та в кінці перехіг вроджене нам Русинам лінвство и відгукуюсь до Вас письмом „з над Серета“. Як живете Ви тамечки між заурами та як у бюрі? Мені в Тернополі дуже погано. В уряді ще ще пів біди. Начальник (як у нас кажуть) молодий ще парубій, живе на нами от так по людськи, так по крайній мірі бачить ся. Окрім мене єсть еще двох старих комісарів, один німець глухий другий поляк німий — німий кажу, бо рідко словом до кого озветь ся, третій жид, конценіст Ляуб. Воздух тернопільський не служить німі — так що я рішив ся подати о урлєп и поїхати хоть на 6 неділь до матерн. Може бути, що писав Вам Шварц, бо я забув єму єґо місяця післати 1 1/2 гульдена з титулу спільного нашого векслю. но що відволклось те ще не утекло; буду переїжджав через Львів то усї заплачу. Чи не маєте охоти міняти ся на Тернопіль — напишіть будьте ласко, а може хто другий заміняв ся б зі мною з Решова то мав би товариша в бюрі — було б нам обох веселіще. Пишіть скоро и чияло а не забувайте щирого друга и колегу

Волод. Шашкевича

III. Лист Ст. Качали до В. Навроцького з р. 1873.

(Ми не знаємо, чи і яка була переписка між п. к. В. Навроцьким і пок. Ст. Качалю. Між паперами Навроцького нам попал ся всего один лист Качали до него. З сего листу видно, що в декабрі 1873 р. Навроцький писав до Качали лист, просячи его, щоб той не перешлював его батькови дістати якусь лішну парачію і сам на неї не подавав ся. Відповідь Качали на той незвісний нам) лист Навроцького дуже характерна. Се аркуш звичайного листового паперу 8°, записаний на двох сторонах — пару рядків перейшло на третю. Правопись ориґіналу заховуємо зовсім докладно. — І. Ф.)

Львѡвъ 19 12 1873.

Письмо Ваше з 6 12 я отримав. Цїню високо яко чинь благородний вставленє ся Ваше за отцемъ, но послушайте якъ рѣчи стоять.

Коли мене со стороны жичливыхъ лїт людей запитано, чи бы я не подався на Н: застанавлявся я глубоко, чи вь моемъ положеню оно порадио. розбїравъ трудности на яки вапоткати приходило. Я если и рѣшився, головна причина тому та. же коли бымъ узыскавъ бѡльше средствъ матерїальныхъ, тїи не для себе але для пѡдпоры справъ на-родныхъ обертавбимъ.

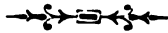
Понимаю жалке положе (sic!) Вашого отца но не менше, а бѣльше смутне положенье sprawy народной. А туя выше ставлю, якъ справу родынѣ поодинокихъ. Такъ видите же я резигновати не мѣгъ быти.

Но справа такъ лихо не стоить. Я не маю такой певности, о якої люде говорятъ. Свѣтлой княжны козяторки я не знаю, не чувъ ѡдъ ней жадного слова. Длѣ суть многи кандидати съ сильнѣйшими инстанціями якъ я. Наконецъ не маю надѣв, аби мене Консистерія до пропозиціи (по новымъ своимъ установамъ) вложила, для моеї нынѣшней политики. Если Вашъ Отець якъ думаю, менше виноватый въ очахъ Консистеріи, якъ я, и до пропозиціи прійде, тогда при певности со стороны колаторки его выграна.

На певно що до пропозиціи рахувати не можна. Могло бы бути що и Вашъ отецъ до пропозиціи не прійде, я арезигнувавбымъ, и кому пожитокъ?

Пѣзно на Вашъ листъ ѡдищу, бо недавно я его отримавъ. Ходивъ до Львова до Вѣдня и назадъ до Львова. Прошу пріймати мое поважанье.

К а ч а л а .

Слѣди впливу

В. ЖУКОВСЬКОГО В ПОЕЗІЯХ Б. ЗАЛЕСЬКОГО.

В першій добі поетичної творчости, між р. 1820 а 1823, написав Б. Залеский поезіи п. з. „Ludmiła“, „Lubor“, i „Arab u mogiły konia“. (Всі надруковані в журналі „Pamiętnik Warszawski“, 1822, т. I, 115 до 117; II, 130—132; III, 9—11.)

Твори сесі зачислює П. Хмельовський (Studia i szkice) до віршів, що основані на канві людової поезіи. На таку дужку навели его самі заголовки віршів. „Людмілу“ називає автор „думою з української пісні“ (гл. Pisma, Lwów, 1877, t. I. 165), а „Любора“ — „баллядою з повісти люду“ (тамже, I, 162); слово-ж „наслідване“ поміщене під заголовком поезіи „Араб над моглою коня“ можна було аналогічно так зрозуміти, що сей твір є також наслідванем якої народної пісні.

Вже розбираючи вплив українських народних пісень на поезіи Б. Залеского висказав я перекованье, що згадані поезіи Залеского не мають нічого спільного з українською народною поезією. (Записки товар. ін. Шевч. I, 155). Тоді не знав я ще, з якого жерела вони походять; вниі могу се жерело вказати рішучо. Всі три поезіи, про котрі тут говорю, се більше або менше дословний перевід або

наслідуване знаменитого великоруського романтика В. Жуковського.

В біографічних відомостях, що відносять ся до Залеского, не знаходимо ніяких вказівок, о скільки польський поет знав твори Жуковського; та певна річ, що в часі, коли Залеский перебував у Варшаві і писав згадані вірші, читано поезії Жуковського з таким самим запалом в кругах молодіжні польської як і московської*). Незбиті однак докази на се, що Залеский не лишень знав, але й наслідував вірші Жуковського, маємо в поезіях „Людмила“, „Любор“ і „Араб над могилою коня“.

„Людмила“, се наслідуванє поезії Жуковського п. з. „Тоска по миломъ“. Сей вірш Жуковського не є твором оригінальним; се переробка пісні Шіллера п. з. „Des Mädchens Klage“**. Та Жуковський не зазначив, на якому первозорі оснував сею пісню і навіть у виданю своїх поезій з р. 1849, довершеному під его доглядом, не признав ся, що се переробка з Шіллера; тож і Залеский не знав імовірно про німецьке походженє пісні Жуковського — як се впрочім виразно видно з тексту „Людмила“, що далеко більше зближений до переробки Жуковського, як до оригіналу Шіллера і так у Шіллера читаємо:

Der Eichwald brauset, die Wolken ziehn,
Das Mägdlein sitzt an Ufers Grün.
Es bricht sich die Welle mit Macht, mit Macht, —
Und sie seufzt hinaus in die finstre Nacht,
Das Auge vom Weinen getrübet.

У Жуковського кожній строфі Шіллера відповідає подвійна строфа що творить для себе цілість:

Дубрава шумить,
Сбираются тучи,
На берегъ зыбучій
Склонившись, сидятъ
Въ слезахъ, пригорюнясь, дѣвица-краса.
И полночь, и буря мрачатъ небеса;
И черныя волны, вадываясь, бунуютъ;
И тяжкіе вздохи грудь бѣлу волнуютъ.

У Залеского бачимо аналогічну метричну будову як у Жуковського: строфа розпадаєсь на дві половини, тільки що короткі вірші стоять у Жуковського на першому, у Залеского на другому місці:

Szumia i wody i gaje
Chmurna noc niebo pokryła

*) Знаємо вразіжє, яке зробила під той час у кружку польської молодіжні у Вільні баллада Жуковського „Людмила“. (Порівн. I. Chodźko, Dwie konwersacje z przeszłości. Wilno, 1857. 202—205; Biegeleisen, Dzieła Mickiewicza. I. 445; Chmielowski, Adam Mickiewicz. I. 157.)

**) Перший раз появилась сея пісня Шіллера в видавництві „Musenalmanach f. d. J. 1799“ S. 205—206. Перші дві строфи ввійшли описля як пісня Теклі до трілогії „Wallenstein“, а іменно до III-го акту драми „Piccolomini“. Порівн. Schillers Gedichte, Berlin, 1868, IV. S. 99.

творчости, прибравши ще сильнішу сентиментальну закраску у Жуковського, перейшла у Залеського в напуштивий божбаст. Бачимо отже, що походжене сеі „дули“, основаної буцім то на українській пісні, зовсім не українське.

Так само далекою від українського ґрунту є баллада Залеського „Любор.“ Мотиви єі взяв Залеський знов не з переказів або пісень народних, як сего можнаб догадуватись по заголовку „ballada z powieści ludu“ — а з балляди німецького поета Улянда п. з. „Harald“ (гл. Umland, Gedichte, Stuttgart, 1867, 366—368; Гаральд написаний 1811 р.). Посередником між поетом польським а Уляндоу був знов Жуковський, котрий ще р 1816 переклав Уляндову балляду також п. з. „Гаральдъ“ (Сочиненія, III, 43. З разу єі друковано між ориґінальними творами, та в вид. 1849. сказано, що се переклад а Улянда). Переклад Жуковського доволі вірний, так, що стосунок „Любора“ до балляди Жуковського і Улянда майже однаковий. Та все таки деякі дрібніші відтінки стилю балляди Залеського, а также аналогічний примір поезії „Людмила“ вказують виразно, що Залеський не брав мотивів сеі балляди а першої руки. Ось нпр. дві перші строфи всіх трьох версій:

Улянд: Vor seinem Heergefolge ritt
Der kühne Held Harald:
Sie zogen in des Mondes Schein
Durch einen wilden Wald.
Sie tragen manch erkämpfte Fahn',
Die hoch im Winde wallt,
Sie singen manches Siegeslied,
Das durch die Berge hallt.

Жуковський: Передъ дружиной на конѣ
Гаральдъ боецъ сѣдой
При свѣтлѣ полныя луны
Вѣзжають въ лѣсъ густой.
Отбиты вражьи знамена
И вѣють и шумлять,
И гуломъ пѣсней боевыхъ
Кругомъ холмы гудять.

Залеський: Dawszy czas wytnąć hufcom znużonym
Lubor wódz stary waleczny,
Sam w ciemnej nocy na koniu wronym
Wjeżdża w bór czarny odwieczny.
Zdala chorągwie w bojach zdobyte
Utkwione świszczą z mogiły,
Wojennych pieśni echa rozbite
Przełękłe zwierze płoszyły.

Як бачимо, Залеський переводить свобідно, радше наслідус, та наслідус не Улянда, а Жуковського; се бачимо з того, що З. так як Ж. називає лицаря „старим“, коли Улянд говорить тільки про его відвагу.

Дальше слідує у Залеского строфа, в котрій описуєсь задуха Любора. Такої строфи не бачило ані у Улянда, ані у Жуковського. В середній частині балляди Улянда Гаральд виїжджає в ліс ураз із товаришами, котрі також підлягають чарам ельфів, а Любор сам один впадає в руки русалок. Русалки карають Любора за смерть лицарів, котрих він забив у многих битвах. Сего мотиву також не подібуємо ані у Улянда ані у Жуковського. Дуже подібною у всіх трьох поетів є сцена, де ельфи-русалки оточують лицаря. І тут і там лицар приваблений шепотом ручаю гасить свою жажду і через се підлягає чарам.

У л.:
 In grosser Trauer ritt von dann
 Der stolze Held Harald,
 Er ritt allein im Mondesschein
 Wohl durch den weiten Wald.
 Vom Felsen rauscht es frisch und klar:
 Er springt vom Rosse schnell
 Und schnallt vom Haupte sich den Helm
 Und trinkt vom kühlen Quell.
 Doch, wie er kaum den Durst gestillt,
 Versagt ihm Arm und Bein,
 Er muss sich setzen auf den Fels
 Er nickt und schlummert ein.

Ж у к.:
 И ѳдетъ сумрачно-увилъ
 Гаральдъ, боець сѣдой
 При свѣтлѣ полныя луны
 Одн ѳ сквозъ лѣсъ густой.
 Но вотъ шумить, журчить ручай,
 Гаральдъ съ коня прыгнулъ
 И снялъ онъ шлехъ, и влаги нилъ
 Студеной зачерпнулъ.
 Но только жажду утопилъ,
 Вдругъ обезсилѣлъ онъ
 На камень сѣлъ, поникъ главою
 И погрузилъ ся въ сонъ.

З а л.:
 Szumi bór stary, odwieczny;
 Nic nie wie, jedzie na koniu wronum
 Lubor, wódz stary waleczny.
 W tem słyszy potok szumiący w dali,
 Drze się przez ciemną gęstwinę,
 Niezbyte jakieś pragnienie pali —
 Wjechał do źródła w dolinę.
 I gdy się napił, zmienił się wcale:
 Sen począł kleić powieki,
 Puścił rumaka, usnął na skale,
 Usnął, lecz usnął na wieki.

Тут слідує у Залеского епівод, як кінць лицаря летить до табору
 Житє і Слово

та подає вістку про смерть свого пана*). Такого епізоду не бачимо в баляді „Гаральд“.

Остатні дві строфи „Любора“ — майже дословний переспів „Гаральда“.

Er schlummert auf demselben Stein
Schon manche Hundert Jahr,
Das Haupt gesenket auf die Brust,
Mit grauem Bart und Haar.
Wann Blitze zucken, Donner rollt,
Wann Sturm erbraust im Wald,
Dann greift er träumend nach dem Schwert
Der alte Held Harald.

И вѣки на утесѣ тажъ
Главу склона, онъ спить :
Сѣдые кудры, борода :
У ногъ копьѣ и щитъ.
Когдажъ гроза и молній блескъ
И лѣсъ реветъ густой, —
Сквозь сонъ хватается за мечъ
Гаральдъ, боець сѣдой.

Wódz zaś od wieków w jednej postawie
Skamieniał leżąc w ustroni;
U nóg hełm, włócznia zarosła w trawie
Nawpół dobyty miecz w dłoni.
A gdy z północy burza straszliwa
Grzmi przez bór czarny, odwieczny,
Ockniony, rdzawy oręż dobywa
Lubor wódz stary, waleczny.

В передостатній строфі „Любора“ бачимо знов одну подробицю, котра доказує, що Залеский написав свою баляду під впливом Жуковського а не Улянда. У німецького поета нема ніякої згадки про сніг, що лежить коло ніг лицаря: сей образ взяв отже Залеский із Жуковського.

Твір Залеского п. з. „Arab u mogiły konia“ в такій самій мірі залежний від музи Жуковського, як „Ludmiła“. Се не наслідуване, а радше перевід поезії Жуковського п. з. „Пісень Араба надъ могилою коня“. Сесю пісню написав Жуковський ще р. 1809. та тільки в петербургському виданю з р. 1849 сказано, що ся пісня — перевід із французького поета Мільвуа. Невно, що Залеский уважав єї оригінальним твором Жуковського. Не маючи під рукою оригінального твору Мільвуа, порівняю тільки твір польського поета з великоруським первозором, щоби показати, як близько стоїть один до одного.

*) Епізод сей пригадує аналогічний уступ української думи про смерть Коновченка, і відповідне місце фрагменту Залеского п. з. „Janusz Bieniawski.“

Сей другъ, кого и вѣтръ не обгоняетъ,
 Онъ спитъ — на зыбкій одръ несконь пустынныхъ патъ.
 О путникъ, со мною страданья дѣли!
 Царь быстрого бѣга простертъ на земли
 И воздухъ брани уже онъ не дышетъ,
 И грозного ржанья пустыня не слышитъ.

Spółnik mych przygod, przyjaciel stary,
 Drogi mój rumak, rumak mój kary,
 Lżejszy nad wiatry, niż zamieć burzliwa,
 Zimny, pod zaspem piasków spoczywa.
 Płacz, płacz pielgrzymie! nad niedolą cudzą,
 Mięszaj twe jęki z mojemu,
 Już go na boje pieśni nie zbudzą,
 Już nie zatętni po ziemi.

Въ стремленьи погибель его нагнала.
 Возвзвешная въ выю дрожала стрѣла;
 И кровь благородна струею бѣжала
 И влагу потока струя обаграла.

Król biegu, w biegu wyzionął tchnienie,
 Zdradzieckim pchnięty pociskiem.
 Z piersi krwi czarnej trysły strumienie
 Tu przy tem źródle pobliskiem.

Дальші уступи поезії Залеского переведені в такому самому дусі, як що іно наведені строфи — тож не потребуємо їх тут ставити поруч себе. Лишень остатня строфа пісні Жуковського, де сказано, що іпадець поляже також побіч вірного коня та встане з гробу в великий день слави своєї вітчизни, не знайшла відгомону у Залеского.

Конець поезії Залеского тиж лишень відрізняюсь від аналогічної строфи пісні Жуковського, що імя „Зара“, перемінив Залеский на „Salema“:

Ты видѣлъ и Зару — блаженны часы!
 Сокровище сердца и чудо красы.
 Уста вѣроломны тебя величали,
 И ибжовья длани хребетъ твой ласкали.
 Ахъ, Зара какъ серна стыдлива была,
 Какъ юная пальма долины цвѣла;
 Но Зара пришелица плѣнилась красою,
 И скрылась . . . ты, спутникъ, остался со мною. *)

Znałeś mój koniu w szczęśliwej dobie
 Salemę w kwiecie urody,
 Jak często, płochą, schlebiała tobie!
 Z tobą biegała w zawody.

*) Сочиненія В. Жука. II. 14.

Świeższa, niż polny owoc niezrąty,
 Łękliwa sarna mniej miła,
 Pers mi ją uwiozł — ty byleś stały,
 Stały! — Salema zdradziła!...

Порівнянє тих трьох поезій Залєського з їх першовзорами показало нам, що пишучи їх Залєський був зовсім залежний від Жуковського. Сей факт має і ширше історично-літературне значінє. Він показує, що польські романтики знайомили ся з західно-європейськими літературними рухом не лиш безпосередно, але також при помочи великоруських перекладів. Правда, що безпосередний вплив західної романтики був без порівняня сильніший, що особа Жуковського представляє трохи що не одинокий примір посередника між поетами польськими а західно-європейськими. Та коли візьмемо на увагу, що Жуковський проживавчи довгий час на заході Європи в осередках літературного руху, знайомив російську суспільність майже рівночасно з важнішими проявами європейської поезії і вже в перших двох десятках нашого столітя переклав многі поезії Улянда, Бюргера, Гердера, Шіллера, Гете, Байрона і др., коли собі пригадаємо, що під впливом Жуковського написав Зан свою „Нериву“ а Міцкевич „Утечу“, то прийдемо до переконання, що в історії розвою польського романтизму треба визначити хоч малий куточок і для впливу Жуковського.

Але повернім інше до Залєського. До его поезій, в котрих видно сліди впливу Жуковського, треба також зачислити „Думу з пісні українського люду“ (Pisma I, 181.). Залєський виравді вневнює нас, що мотивом сеї „думи“ була „знана“ ему українська пісня, що зачинаєсь словами: „Powij witre bujny (!) myłu (!) — одвак перешукавши всі українські етнографічні збірки я переконав ся, що така пісня не лишень не є „знаною“ — але мабуть зовсім не існує.*) Тим часом між творами Жуковського находимо пісню, котра без сумніву дала Залєському імпульс до написаня „Думи“:

Отымаєть наши радости
 Безъ замѣны хладный свѣтъ,
 Вдохновенье пылкой младости
 Гаснетъ съ чувствомъ жертвой лѣтъ.
 Не одно ланитъ пыланіе
 Тратилъ съ юностью живою,
 Видимъ сердца увяданіе
 Прежде юности самой. (Жуков. Соч. II, 25.)

В сих словах містить ся провідна думка „Думи“:

Świat otamień mych romału
 Niknie z nocnych mar družyną;
 Coraz rzadsze dni zapału
 I lzy szczęścia rzadziej płyną.

Та треба сказати, що дальші строфи Залєскою під зглядом моти-

*) Не міг єї найти й д. Ів. Франко (Зоря 1886, ст. 117.) і тому вважає сю зсилку видумкою с мого Залєського.

нів і поетичних образів та кольориту — оригінальні: видно в них уже тоту мистецьку форму, якою визначають ся ліричні поезії Залеского.

Дрібніші сліди впливу Жуковського можна би вказати ще в кількох поезіях Залеского;* та вони не такі вразливі і важкі, щоб заслуговували на ближній розбір.

Що Жуковський мав вплив на Залеского, се поява зовсім природна; дивним видаєсь нам лишень те, що у Залеского бачимо щось в роді змагання — затерти сліди сего впливу. Чому Залеский називає „Людмілу“ „думою з української пісні“, коли цілий характер її зовсім чужий українській народній поезії, і коли знаємо докладно, що вона є наслідуванем Жуковського? Чому вказує він на вірування люду як на мотив своєї баллади „Любор“ — а не згадує про властиве жерело, з котрого черпав своє вітхнене? Вправді переказ про сплячого лицаря, головний сюжет сеї баллади, належить до дуже розповсюджених легенд європейських і можна би з ним стрінутись також в оповіданнях українського люду, — не дасть ся однак заперечити, що без баллади Улявда і без посередництва Жуковського не було б і „Любора“. Чому нарешті Залеский перекладаючи пісні сербські друкує їх окремо як переклади, коли тимчасом кілька майже дословних переспівів українських народних пісень поміщує між оригінальними своїми творами без натяку про їх українське походжене?

Поясненя сеї появи не можемо шукати в похвалі або додатках видавців, бо видане творів Залеского, котре ми взяли за підставу нашої розвідки, довершене під особистим доглядом автора. Не маємо ще ніякі підстави до розвязки сих питань, не можемо так глибоко заглянути в душу поета, щоби порозуміти, що спонукало его окружати тайною факти, котрі самі про себе не перенесли б ані его гідности ані талантов. Та деякі відомости дозволяють бодай наблизитись до розвязки сеї загадки.

В р. 1861 появилась у Галичині збірка поезій Залеского переведених на руську мову В. Терлецьким.** Довідавшись про се написав Залеский у своїх дрібних поезіях п. з. „Рудкі“ (Pisma, II, 225) ось яку заяву:

W rzeczach moskiewskich wiecznym chcę zostać nieukiem,
Toż wyrzekam się moich dum graźdańskim drukiem.

Над сими віршами покладено заголовок: „Dumy moje po rusku“.

Перевід, до котрого відносять ся наведені тут слова, зовсім не московський, а написаний галицько-руським макароніахом і такий нескладний, що Залеский зіг его відречись для его малої літературної стійности. Однак наведені слова характеризують тодішні переконаня і чутя

*) На прим. поезій Жуковського п. з. „Чорная дорога“ (II, 59) і „Жизнь“ (II, 63.) відбили ся в деяких мотивах „фантазій“ Залеского п. з. „Kalinowy most.“

***) „Думы та думки Іосыпа Богдана Залеского, переведени з польского на родимый рускій языкъ, издани же Дромъ Владиміромъ Терлецькимъ. М. 1861. Типографія М. Диковского, держителя печатни руск. собора кресто-“

Залеского. Свіжі ще спомини подій 1861—1864 рр. настроїли єго ворожо супроти всего, що російське, навіть супроти таких неполітичних річей, як гражданська азбука, задля котрої він і впрік ся книжечки В. Терлецького.

Такі переконання не дозволяли очевидно Залескому признати ся в новому виданю своїх творів до того, що колись не лишень не був неучом в річах московських, але читав в оригіналі та наслідував твори чи властиво переклади московського поета.

У Відні 20. ноябра 1893.

Ол. Юзюсса.

Із старих рукописів.

В історії 1000-літнього розвитку руського народа бачимо дивний факт: твори старої літератури, писані мовою більше або менше далекою від народної, здобули собі в протягу століть таку популярність серед мас народних, мали такий вплив на духовний розвій тих мас, якого не мали твори новітніх „народних“ писателів, не виключаючи й такого генія, як Т. Шевченко. Факт сей може видати ся дивоглядним, навіть не подібним до правди; найновітній історик нашої старої літератури, проф. Ол. Огоновський прямо заперечує єго. „Руські грамотії — пише він (Історія літератури рускоп. I. 234) — списували переважно такі твори фантастичні, які змістом своїм для людей неписьмених не були приступливі.“ Проф. Огоновському мабуть незвісним був той факт, що ті неписьменні люде ще явні на вечерицях та досвітках оповідають собі між іншими казками також — виривки із *Gesta Romanorum*, із Книги Сімох мудреців та *Speculum exemplorum*, що многі місця із таких апокріфів, як Слово Методія Патарського перейшли в „питоменний“ світогляд нашого народа. „Ті книжники — читаємо далше у проф. Огоновського — не дбали про просвіту незрячих братів, та й самі корчились недоїдками, що падали з „трапезу“ роскішних Візантійців. Така пожива не була хосенна для молоді владі народу руського.“ Дивно тільки після сего, як се наші прості люде і доси залюбки читають, переписують та зберігають ті ж самі недоїдки, нехосенні для їх молоді владі: дивно, чому різні старі легенди та фантастичні повісті стрічаємо ще й нині в наших краях в таких сільських закутках, де й не доходила нова освіта. Дбали чи не дбали наші старі „грамотії“ о просвіту незрячих братів, а все таки в їх писаннях було щось таке, що зміло їм здобути серце тих незрячих братів, було щось тривке і довговічне, чого аж надто часто нема в творах, котрі походять із „ясної дивни відродження національного“ і котрі за 10 літ по їх опублікованю роблять ся бібліографічною рідкістю, мало кому звісною й з титулу.

Ми не думаємо входити в виясненя сеї появи; досить буде тут сі тільки зазначити. Впрочім новітні студії над тою давньою літературою,

а особливо над тою її частиною, що до недавня навіть не вважала ся літературою, над апокріфами, неканоничними легендами, віршами і т. і. кинули багато світла на сей факт, вказали ясно, що ті книжки „недоїдки візантійські“ були чимось далеко більшими і глибшими, були могутчою хвилею прогресу, що з різних боків набігала на нашу землю. В них доходили до нас зерна дуалістичних ересів маніхейства і богумільства, з їх недоладною хітологією та чистою і гуманною етикою, з їх протестом против клерикальної гордості і заскорузлості і против догматичної виключности візантійського православ'я. В них доходили до нас і з Заходу зерна лицарських ідеалів, ренесансу і реформації. Оттуди то ми мусимо згрядній відзив проф. Огоновського про сю нашу давню безіменну літературу вважати не тільки ненауковим і несправедливим, але й шкідливим власне для того, що може знеохотити молоде покоління до читання і студіювання тих творів.

Який великий вплив мала апокріфічна і легендова література на нашу пізнішу писану і друковану літературу, на розвій релігійної драми, проповіді, а також на устну літературу людову (казки, легенди, колядки, балляди), се можна буде в новім вияснити тільки тоді, коли зібрано буде більше матеріалу устного і рукописного, що мусить бути основою для таких студій. В Росії в однім і другім напрямі зроблено вже досить багато, головню дякуючи заходам Шиш'я, Костомарова (під єго редакцією вишли 3 томи цінних „Памятниковъ старинной русской литературы“, а один том під редакцією Шиш'я, видані коштом кн. Кушелева-Безбородко, С.-Петербург. 1860—61), Тихонравова, Срезневського, Веселовського, Порфир'єва, Попова, Соколова і др. У нас тільки проф. Сумцов розпочав систематичну роботу над южноруськими апокріфами (Кіевская Старина 1887 т. II, III.), тай то звернув увагу більше на ті сліди, які полишила апокріфічна література в устах народа, ніж на саму ту літературу. В Галичині першою публікацією того рода була книжечка д-ра Ол. Калитовського „Матеріали до рускоп літературы апокріфичной“ (Львів 1884). Бажаючи по змозі заінтересувати наших молодших робітників на полі історико-літературних дослідів сею частиною літератури а також дати для їх дослідів потрібні матеріали, ми розпочинаємо на листках „Життя і Слова“ публікацію текстів, що находять ся в наших давніх рукописах, головню тих, що заховали ся в наших закутку Руси-України, в Червоній Русі. Звісно, ми друкувати будемо тільки такі тексти, котрі в чому небудь різнять ся від надрукованих уже в Росії, а поперед усього такі, що носять на собі більше або менше виразну печать впливу місцевої, червоноруської мови або й глибоше сягаючої перерібки, так що крім загального значіння для студій над легендами вони будуть мати також місцеве, національне значіння як пам'ятники нашої мови і літератури (хоч звісно, не оригінальної). Таких текстів поки що звісно не много. До них належать апокріфи опубліковані д-ром Калитовським; ми надіємо ся також збагатити той ряд деякими інтересними припинками.

Редація.

І. Соломон. і чорти в бочці.

Текст сеї легенди, о кількох лініях відомо, досі не звісний, принаймі я не стрічав єго ані у Тихонравова ані в збірці Пшпіна-Костомарова. Не гадає про неї й Порфірьєв у своїй книжці про апокріфи старого завіту, ані Веселовський у своїй прекрасній книжці „Сказанія о Соломонѣ и Китоврастѣ“ і пізніших до неї доповненнях (Записки Имп. Акад. наукъ, т. L.). Рукопис, із котрого єі виїхав, одержав я від селянина Гулейчука з с. Іспаса над Черешошем на Буковині. Є се величкий зшиток звичайного, грубого паперу, почорнілого від старости, зложеного в 4-ку, без початку і кінця, писаного двома руками, мабуть р XVIII. віці. На четких місцях адibasно латинськими буквами підписані назви „Grzegorz Slusarczyk“, „Fedor Mochnaczk“, а на 21. карті гесто в низу находило підпис: „Anno domini 1732, marta 11“, очевидно час, коли писана була отся збірка. Весь зошит тепер складає ся з 36 нумерованих карток. Текст писаний на перших 30 картках гарним і четким полууставом, в тексті досить багато рисунків, без кіноварі: уживають ся, хоч дуже неправильно, юси, і то ж в значіню я, навіть на початку слів, а ж в значіню у, рідше. Остатні 6 карток писані іншою рукою, менше старанно, без рисунків, без ж. В збірці містять ся ось які статі:

- 1) О Іосифѣ Прекрасномъ (без початку).
 - 2) Слово стого Іованна вѣслова (звістий апокріф).
 - 3) Сказаніє дикное и живоносное о рожденіи стго оца прѣдзнаго Григоріа рицера (звісна легенда про кровосушішку, із Gesta Romanorum).
 - 4) Слово челоуѣческоє ш млднствѣ Іс. Хртовѣ црском (відруковано в одній із дальших книжок).
 - 5) Слово ш патерника како недостонтъ ити зъ церкви вгда поютъ оу церкви пѣси: кѣію спѣваемъ у цокѣѣ (легендовий хотів Шиллерової баллади Der Gang nach dem Eisenhammer).
 - 6) Сказаніє и повѣствѣ ш црю прѣкославномъ Пггѣж (легенда в круга соломоновських, текст майже той сам, як і опублікований Веселовський в Зап. Имп Акад. наукъ т. L.)
 - 7) Притча ш когатиш ѿ книгъ оуболгарскихъ і Толкованіє притчи сѣж (Інтересна переробка притчі о „чоловіці у балці“, що находить ся в новісти про Варлаама і Иосафа. Притча і отсей варіант оброблені спеціально въ мойій дисертації, що буде друкована в дальших книжках „Житя і Слова“).
 - 8) Житіє стого Виктора пѣстелника (без кінця).
- На остатніх 6 картках, писаних іншою рукою, находять ся:
- 9) Сказаніє ш црю Соломонѣ како закопа кѣси во єдиной дельвѣ (друкуємо далі).
 - 10) Прикладъ о хитрости возскої (із Gesta Romanorum).

І. Франко.

Сказаніє ш црю Соломонѣ како закопа кѣси во єдиной дельвѣ тмаи темъ тисащами тисащъ.

Црѣхъ Соломонъ Іерузалемскій сотвори вечерю велию и поиде на мѣсто беззводное глѣючи: сатана прійди ко мнѣ на вечерю. и асе шельса емъ сатана и поиде съ нимъ. рече же Соломонъ: азъ емъ црѣхъ над црѣю а пани над пани и нѣсть иного под слоуцемъ кромѣ мене. рече же дѣволъ: шожъ на томъ иже ты великимъ црѣмъ, гди предвѣного знаменіа не учиниши? ино а црѣхъ над црѣю и пани над пани, и нѣсть иного кромѣ мене. вѣмъ такоу древо иже ты должайшого не маши въ своемъ панствѣ, и тоу древоу ест велии далеко, а гди бы а два рази сажѣлъ, а за третимъ рикалъ быхъ абы кыло тѣтъ, и било бы. рече же Соломонъ: ѡ естемъ моцнѣйшій кроль над крольми и пани над пани! азъ маю црѣтво ѡ востоцѣхъ сѣнцѣ до запада, а гди быхъ сѣхотѣлъ заразы, то зъ оусиго панства моего стали бы предо мною. и рече дѣволъ: ещи а моцнѣйшій и моцнѣйшій и над тебе и над всѣ кролѣ, и нѣсть иного дрѣвоу шк а. азъ маю множество (ли) слѣгъ моуихъ, а гди быхъ сѣхотѣлъ, то стали бы кнѣтъ предмною еси. и такоу нимъ моцъ, а быхъ всѣхъ претвориа во макъ, абы са вѣмѣстниа ко едину делькѣ. и посмѣлаъ са Соломонъ и рече: не вѣрѣю а томъ, абы са мѣлаъ слѣги свои во макъ претворити и вѣдину делькѣ вомѣстити. а гди повелѣ сатана всѣмъ присподнымъ своимъ, и сташа предъ нимъ, шн же претвориа ихъ во макъ, и оусипахъ всѣхъ во делькѣ. тогда нача Соломонъ чѣдѣ дивити са. потомъ вѣземъ шпѣитѣ и зѣкы ихъ доврѣ во делькѣ той и запечатахъ знаменіемъ и рече имъ пррѣствѣючи: во има шѣца и снѣ и стѣго дѣла минь. и глѣше: не изійдѣте ѡ сюдѣ (забутъ пропущено: развѣ) силою и повленіемъ црѣа. и попровѣдѣа ихъ на поле дѣири, гди сотвори црѣхъ Накъ доносороу тѣло златое, и закопа ихъ тамо. поиде же старшій сатана ридѣа и плачѣа во мѣсто свое. потомъ по оумертѣи Соломонѣ нача Иродъ црѣствовати. дѣволъ же зѣлао тѣшае са, како бы могъ слѣги свои коздигнути. и оузрѣ Ирода млада разѣмомъ, и поиде ко црѣство его. сѣдѣа же въ велию и нача сѣбѣ творити пицѣа. потомъ вѣземъ козѣнца проклѣта ѡ стада Иродѣаи сотвори (кѣ. пропущено: хѣхъ). и въ единъ день сѣде на верѣи и нача пискати. слышаша людѣи и повѣдѣа Иродѣаи црѣви такоу гласъ прѣчѣдній. тогда посла црѣхъ слѣги свои видѣти что ест. шн же шѣдѣа молахъ игѣ дабы приишѣлъ съ нимъ ко црѣви. и видѣ его црѣхъ прѣчѣдѣа веина и рече: что ты еси и ѡ коѣа страни? и рече дѣволъ: азъ емъ хитрецъ над всѣми майстри и игрецъ над игрѣцѣами. маю та, рече емъ црѣхъ, жнѣмъ во домъ мой и весѣли домъ мой по всѣа дни, азъ же козѣамъ ты мѣдѣа твою и сотворю та вѣ-

лика во цртьїи моєи. и сотвори ємѡ шещѡ: келїю зѣло краснѡ ко стѣнѣ близѡ покою своего. потом сотвори Иродѡ прѣз великѡ рѣ-теѡ своимѡ и созваєса велиежи ѡ цртьїа своего и повелѣ є кѡбены бити и играти гѡдницам ѡ сѡрми и во вса рознїє мѡзїки, и жаднїи не могає оугодити Иродїадѣ дщїри Филипа брата Иро-дова. егдаже нача дїаволѡ играти ко вса игри и зрицаємїа пи-щали, еже просто рїши є дѡди, и абїє возвесели са Иродїада и нача скакати и пласати, и оугоди зѣло Иродови. рече же єй: чадо, что хоцїши проси ѡ мене, дамѡ ти и полѡ цртьїа моего. шнаже скоро тече ко матери своей и рече: что проишѡ є царѡ, понеже нїєкѡ шенїалѡ ми полѡ цртьїа или ино что еже хоцѡ. [рече] єй лїти: проси на блудѣ главѡ Іванна крѡта, то всебѡдет наше. шедши же двїца и рече црю пред всѣми велиеожали: дамѡ ми црю главѡ Іванна на блудѣ. слыша црѡ и смѡти са зѣло, и мѣлѡи ко єго оуцѡла велика. и не хотѡше престѡити слова радѡ предсѡщїи ємѡ со нїми, послаша є темнїцѡ мѡчитєла и оусѣкнѡ главѡ крѡта и даша на блудѣ дѡнїи, шна же принесе лїгри своей. и возложи (вѣнецѡ) на главѡ свою пѡки нача пласати пред всѣми. ѡле дивное чѡдо! крашно и пнтїє многоцѡнное пред всѣми постановленное во кровѡ претворисѡ. потом рече дїаволѡ: црю, не печалѡи ничтоже сїю скорѡ. сотворимѡ еще памѡть ѡцѡ твоемѡ. пойдѣмѡ на поле дѡнїє, возвеселѣмѡса тамо еще. идѡшимѡ же нїмѡ нача дїаволѡ скакати и пласати пред всѣми идѡщими. и егда прїйдоша на поле дѡнїє, где тѣло злато сотвори Навѡходоносорѡ црѡ, прїйдеже дїаволѡ на мѣсто, идеже закопа Соломонѡ бѣси, и рече црєви: что сїѡ могла? рече же црѡ: слышѡхѡ ѡ ѡцѡ азѡ, шко ѡцѡ мой закопа тѡ бѣси. и рече дїаволѡ: нѣсть црю еже ти глѡши, но ѡцѡ твоей закопа тѡ злато и сребро и камнїє многоцѡнное и рече сице: аще кѡдет ѡ сїѡвѡ моѡхѡ мѡдрѡ, то вїиѡмет то сокровище. и радѡ былѡ црѡ и повелѣ копати, и найдоша дельѡ зѣло великѡю. рече же дїаволѡ: запрѣти црю всѣмѡ ѡнти ѡнасѡ. и егда ѡнїша шпѡнтѡ, и абїє пойдѡша бѣси шко мѡла. тогда дїаволѡ посмѣсѡ зѣло безѡмїю Иродовѡ. и растѡписѡ земля, и пойдѡ Иродѡ ко пропасть со всѣмѡ домоѡ своимѡ.

Лишакѡи на пїзнїише спеціальнїи розбїр поодиноких мотївїв сєї легендї, завважуємо тут тїлько, що сплєєно в нїї кїлька тез, а ієнєно 1) повїєть про єуїрнїцѡво Соломона з сѡтанѡю чудесаѡи. Сєї мотїв у Соломоновѡвѡх легендѡх дѡже частїи, тїлько що звичайно мїєце сѡтани заступѡє цѡрїцѡ сѡвєьска або юєьска, як єї звуть нашї рукопїсї; 2) повїєть про увязнєнє бїсїв у бочїцї і закопанє нїх. Влѡсть надбїсѡи явлѡє сѡ анокрїѡх однїи з головнїх атрїбутїв Соломона. Лї-

тературу, що сюди відносить ся, гляди А. Н. Веселовскій, „Славянскія сказанія о Соломонѣ в Китоврастѣ“ і зго-ж „Разысканія въ области русскихъ духовныхъ стѣховъ“ (Зап. II. Ак. Наукъ, Л.). Специально тальмудичну літературу зіставив М. Grünbaum „Beiträge zur vergleichenden Mythologie aus der Hagada“ (Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 1877. Bd. XXXI.) і „Neue Beiträge zur vergleichenden Sagenkunde“, Leyden 1893. Наша повість без сумніву є переробкою тальмудичної легенди, в котрій розказано, як Соломон запер много тисяч бісів у мідяний котел і закопав, а пізнійше Вавилоняне відкопали її, думаючи, що в кітлі є скарби. Про сю повість згадує Кізеветтер (Carl Kiesewetter, Faust in der Geschichte und Tradition, Leipzig 1893, стор. 325), хоча й не вказує, в котрій тальмудичній книзі вона знаходить ся. Арабські легенди про владу Соломона над духами взяті з тальмуда, гл. Коран, сури 21, 27, 34, 38; пізнійші G. Weil, Biblische Legenden der Muselmänner 229 і д. Найбільше похоже на нашу легенду є оповіданє з 1001 ночи про рыбака і духа, уязненого Соломоном в мідяний посудини і вкиненого в море, гл. Tausend und eine Nacht, arabische Erzählungen. Wien, 1834, Bd. I, 60—65 і далі. В середньовічній католицькій Європі Соломон загалом уважав ся чародієм і владником над духами. Знаменитий Домініканець Вікентій з Боне прямо пише: *Potest etiam daemon includi in aliquo vase, sicut includebantur per incantationes Salomonis* (Speculum naturale, lib. II cap. CXXIII), з чого видно, що якась легенда про замиканє духів Соломоном була єму звісна, та в усяких разі не зовсім похожа на нашу. Отці „incantationes“, заклинаня духів іменем Соломона грали велику роль в середньовічній чародійській практиці. І так ми находимо в середніх віках цілий ряд чародійських книжок і формул з его іменем: *Salomonis liber de gemmis et daemonibus*, *Herbarium Salomonis*, *Hygromantia Salomonis*, *Testamentum Salomonis*, *Liber de throno Salomonis*, *Clavicula Salomonis*, *Seminhoras Salomonis* (бібліографію їїх гл. Кізеветтер, op. cit. 323—340). Замиканє духів, хоч і без імені Соломона, є також улюбленим казочним мотивом в сучасній Європі. Варіанти казок з сею темою, особливо польських і руських, зведено у Карловича (J. Karłowicz, *Ze świata baśni*. Tygodnik ilustrowany 1892, t. V. N. 116, 117). Д. Карлович, не знаючи мабуть доси наведених апокріфічних легенд, виводить основу сучасних людських оповідань про уязненє злих духів у ріжних посудинах із „замерклих віків людськості“, коли то первісний чоловік „всі сили природі в собі і по за собою уявляв собі в людській подобі.“ З оповідань наведених Я. Карловичем тільки одно сягає часів старогрецьких: про те як Сізіф авязав смерті руки й ноги і люде перестали вмирати, аж поки Ареєсі не увільнив. Прочі оповіданя — нові. Наводимо тут їїх бібліографію. Уязненє Смерті: Ciszewski, *Zbiór wiad. do antropol. kraj. XI, 6*; Kolberg, *Kujawy II, 118*; Chelchowski, *Powieści z okolic Przasnysza, 173*; Kolberg, *Krakowskie IV, 135*; оповіданє українське *Zbiór wiad. IX, 117*; Kolberg, *Chelmskie II, 112*; *Zbiór wiad. XII, 16*, XV, ??; Grimm, *Kindermärchen*, N. 82. Уязненє

Бідн — оповіданє піньське Zbiór wiad. IX, 52: XII. 12: Kolberg, Pokucie IV. 198. Увязненє Ляхорадки: Kolberg Kujawy I, 188: Kolberg, Przemyskie, 240. Увязненє Зарадн: оповіданє з острова Ругії Jahn, Volkssagen aus Pommern 1899, 36. Оповіданє про увязненє лісового діда, котре я чув малим в Наугу-свичах і переробив у своїй казці „Без праці.“ Руські (велико-і малоруські) перекази того рода зведені також у Афанасьєва. „Поэтические воззрѣнія Славянъ на природу“ III. 40—52. Далі маємо в нашій легенді уступ про танець Іродіади перед Іродом і про усиченє св. Івана, взятий із євангелія Марка VI. 17—27, при чім інтересно, що Ірод являє ся сином Соломона — звязок, котрого ми доси ніде не стрічали. В кінці варто піднести також уступ про те, як сатана видував дуди; на него, здасть ся, натякає й народна приповідка: „Як чорт у трошу залізе, то на яку хоче дудку заграс.“ Слово „дельва“ — болгарське. Чи систематичне єго звиванє в тексті нашої легенди, пошло єї досить значного малоруського кольориту, натякає на болгарський оригінал, з котрого вона перейшла до нас?

Ів. Франко.

ІЗ УСТ НАРОДА.

Розпочинаючи в „Житю і Слові“ друкувати матеріали записані із уст народа, ми дуже добре бачимо тісні гравниці, які дає нам періодичне виданє з так широкою програмою для публікації тих матеріалів, тісні в порівнаню з величезним богатством того, що є записано у нас і у других збірчав і того, що ще можна і слід би записати особливо в Галичині, на Буковині і в Угорській Русі. Ми знаємо добре, що публікація тих матеріалів в „Житю і Слові“ може бути тільки часткова, і ддятого думаємо, що треба нам публікувати їх з вибором, налягаючи поперед усього на матеріали доси найменше зібрані (казки, легенди, анекдоти, місцеві перекази), на мотиви і варіанти доси незвісні і зводячи при них систематично все доси надруковане до даної теми. Задля тісних рамок нашого виданя нам приходится ся здержати ся з друком нашої збірки галицько-руських приповідок, що доси обіймає около 15.000 в-рів, т. є. майже тільки, що збірка Номпса, котрою обнята вся Русь-Україна. Збірка наша в головній часті вже впорядкована, матеріал порівняний з тия західно-європейським, що зведений у величезнім ділі Вандера (K. W a n d e r, Sprichwörterlexicon, 5 томів), та все таки до неї ще треба приложити досить праці, поки буде зовсім готова до друку. Всіх прихильників нашої народної словесности, котрі або мають можливість записувати з уст люду, або мають в руках збірки творів нашої устної словесности, просимо дуже прислати нам свої записи для

випористани. Не потребуємо й додавати, що для матеріалів того рода вживаємо правописі, котра найдокладніше з усіх доси вживаних може віддати всі відтінки народньої діалектології.

Р е д а к ц і я.

Пісні народні

I. Співанки, співане, голос.

- N. 1. Зародили виногради аж по під садочок;
Заспівали два янгели в небі співаочок.
Ми ще таких співаочок нїгде не чували:
Сам Сус Христос на престоли співанки складає.
Іс суботи на негїльї стала темна нїчка,
Ої горїта на престоли мальована сьвїчка.
Ої сьвїчечка догарає, а зїрничка сходит,
А пречиста Гїва мати до церкви приходит.
Пришли унн баї до церкви, богу си молили,
Перед ними раїєскї дверці сами си втворили.
- N. 2. Кобим такїй голос мала, як співати виїју,
Трихав би нї мїї миленькїй лишень про негїльї.
Кобим в лікі хлїб не пекла, а в зїмі не прїала,
Я бим своему миленькому красно заспівала.
- N. 3. Спївав би ја співаочкї, та коби то вдати,
А то чуджа сторононька, будуть сї сьміјати.
А то чуджа сторононька таї чуджїї лїуде,
А як не вдам співаочкї, встїдно мїшї буде.
- N. 4. Ої співаче, співаченьку, то співати виїєш!
Чому тогди не співаєш, як ізголодиїєш?
- N. 5. Ої деж ти сї дївчїнонько, співанок набрала?
По під гору високују на жито орала.
Ої деж ти сї дївчїнонько співанок навчила?
По під гору високују жито волочила.
- N. 6. Ої як ја си заспївају, два голоси мају,
Једен пушчу по дубровї, другїй по Дунају.
Ої як ја си заспївају по врїзкї, по врїзкї,
Пїде голос по під колос аж на передмїстї.
- N. 7. Спїваочкї мої лїубї, деж ја вас подїїју?
Збирав jem вас в лїсах, горах, по полїу розсьїју.

NN. 1 і 2 отсеї збіркї записанї Марїєю Гахоракївною в с. Ясенові пов. городеньського від Івана Гаушцака в р. 1890, решта записана мною в с. Нагуєвичах пов. дрогобїцького. В збірці п. М. Гахорак до пісні N. 1. прилетений ще ось якїїї конець, очевидно поцсований впривок з іншої пісні, як і в загалї весь N. 1. якийсь поплутаний:

Аж ксьондз увїшли до церкви ходити ся.
„Десь тут був дїак таї палазар!“

Дяк пішов бај до міста, патамар до млина,
Стоїт церква неметена, велика провина.
Я на того бај дьаченька нагіју, нагіју:
Буде церква заметена на другу вегілю.

До Н. 6. додам, що „по врізкѣ“ походить від Уріж або Уроже, село сусідне до Нагуєвч. Се натякає на те, що майже кожде село в нашій країні має свої спеціальні коломиївки і особні до них мелодії. На коломиївки, що говорять о піснях і співаню, звернув увагу проф. Сумцов у своїй статі о коломиївах (Кіевская Старина, 1866, мартъ), бачучи в них доказ великої творчої сили і самосвідомости галицько-руського народу, тям більше, що де інде таких пісень в устах народу нема. Лише тільки, що проф. Сумцов при сьому асилає ся переважно на коломиївки зі збірки о. Щасного Саламона (Коломиївки и шумки собраны Счастливым Саламоном, Львовъ 1864), передрукованої в великій збірці Головацкаго (Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, Москва, т. II ст. 739—841), а збірка та в значній частині складає ся з пісень скомпозованих самим о. Саламоном, і власне пісні приведені проф. Сумцовим, переважно належать до ряду таких фабрикатів. Взагалі збірка о. Саламона мусить бути виключена з ряду етнографічних видань відповідаючих вимогам науки. До Н. 1. додати ще треба, що укр. перекази про походженє пісень від якихось надиродних істот находимо у Куліша, Записки о Южной Руси т. II, 36, у Чубінського, Труды, I, 24.

II. Смерть богача.

Оре богач на пшеничку голубили воли;
Гадав богач, шчо не зійде на біду ньколи.
Узьила си пшениченька на кукіль зводати;
Ой взяв богач помаленьку на біду сходити.
Богачеви нима біди, в богача корови,
Гадав богач, шчо не буде вхирати ньколи.
Гадав богач, шчо не буде ньколи вхирати,
Та првїшла смерть тај до него, вазала потинати.
„Іди-ко ти, грїшна смерти, не ближ-ко си д мнїні!
„Ој је в мене стадо коней на панські долини“
А смерть того не питає, вазала потинати, —
Узьав богач свої слуги по сусїдах слати.
Положили богачика на тисові лави,

Тај узьили богачеви на подзвін дзвонити, —
Посторонкі не дајут си, каже, в руки взыти.
Пірвали си посторонкі, попукали дзвони:
Такї, брате, богач грїшнїй, Господи борони!

Записала Марія Гахораківна від Параски Нашевко в с. Трійці, святинського пов. в р. 1887. Ся пісня — відгомін дуже розширеної в староруській літературі повісті про Ашкү-воїна, звісної у нас більше н. а. Казка про лицаря і смерть. Її розширене в європейській книжній словесности показав проф. Тіхонравов (Н. Тихонравовъ „Повѣст о прѣвнї живота съ смертью“, Лѣтописи русской литературы и древно

ств. Москва, 1859, т. I. стор. 183-193). Южноруський текст повісти „О чловеци и смерти“ з рукописі XVIII. в. буде надрукований в одній з дальших книжок „Життя і Слова.“

III. Лукіяна Кобиллиця.

- Казали нам депутати, що нам гаразд буде,
Збунтували всю громаду, комісія буде.
Збунтували депутати цілую громаду,
Самі пішли до маршевки (?) усіма по раду.
5. Ци ви чули, льуде добрі, за такі побліки,
Шьо написав Кобиллиця з маршевок супліки.
Ој як уни написали, дали до крсаенту, —
Іде вояска в Путилову аж пів ргіменту.
Будујут си у Чернівцех три доми мовіји,
10. Там сидлаје пан староста коньї вороньїї.
Ој осьдлає пан староста коньї вороньїї,
І виводит в Путилову шче три кушпаньїї.
Ој виводит в Путилову, вже си зглядували,
Молодци јак то вчули, вси си позбігали.
15. Суха верба суховерха ни хоче родити;
Пішло вояска аж у Плоску Кобиллицю јмити.
Јмилиж уни Кобиллицю, супліки читали,
Катували біте кіло, вошов відливали.
Ој звиззали Кобиллицю миццями ливаши,
20. Провадили у Сторонец з острими шабляши.
Кујет, кујет зазуленька з долішого кіньца;
Провадили Кобиллицю до старости-вімца.
Староста потрокол (sic!) нише, мандатор питаје,
А Базилько Кобиллицю буком потыпаје.
25. Заревіли свірі воли, молодци мліјут,
Джурджуван, то пан великиј, нічого ни вгіјут.
Ој Джурджуван, то славниј пан, ціла 'го Влжниця,
Зажурив си у неволи батько Кобиллиця.
Колес хоків, Кобиллиця, з жінков газдувати,
30. Було не јти у Сельптии льудј бунтувати.
Із за гори високојї зазорьали зорі;
Поховали Кобиллицю у міські Гуморі.
Кујет міни зазуленька конец Рачучила;
Ој уже си Кобиллиця сіванка скіпчила.

Пісню сю на просьбу д. Олександра Колесси записав від старих людей молодий письменник Гуцул Волошник у с. Сергіях на Буковині від тамошніх старих людей. Лукіяна Кобиллиця був послом на сойм кон-ституційний 1848 р. у Відні, відтак в осени тогож року счпив розрух у буковинській Гуцульщині, був арештований і суджений у Чернівцях. Докладніша розвідка про него буде опублікована в „Зорі“. Із пісень, котрі про него згадують, досі звісна тільки одна в збірці Купчаника (Записки Югозап. отд. Ими. русск. Геогр. Общ. Кієвъ 1874 т. II ст. 555 до 556) Для поясненя пісні ще кілька уваг. Рядок 6: Кобиллиця вніс в осени

1848 р. до Кромержа негіцію о сполученє Буковини з Галичиною і о урегульованє буковинських відносин. Ряд. 7. кризент — хабуть Kreisamt; д. Колесса догадує ся, що се Кромерж. Ряд. 13. зглядувати ся = стат в ряди, з ним. in Reih und' Glied. Ряд. 16. Плоска — рідне село Кобилиці. Ряд. 17—18. На ділі військо в р. 1848 не зловило Кобилиці в Плоській. Він адужав утекти в гори і держав ся там ще цілу зиму, а тільки весною 1849 р., коли горами задулав переобрати ся на Угорщину і зайшов в Жабю до знайомого уніятського священника, той віддав єго в руки стражникам фінансовим. Сценн кровавих езекуцій, описані в піснн, припилені сюди хабуть з інших подій і навіть з давнішого часу ім. з р. 1843. Ряд. 26. Джурджуван поміщик, властивець многих сіл у русько-кімполюнгських повіті. Пісня наткає на те, що військова езекуція против Кобилиці впряжена була головно на наляганє поміщиків. Ряд. 30. Сельттин — село близько Сторонця і Плоської. Ряд. 32. Після інших звісток Кобилиця похованій у Вахі. Єго засудили були на виселенє з Плоської. Ряд. 33. Ралучлю — гора в Сергіях, пів милі від Сторонця.

Ів. Франко.

Б. Легенди.

І. Початок і конець світа.

Сперед віку не було нічого, тільки тьма і вода. Отець предвічній був у небі. Діавол уперід був також ангел і жив з паном богом у небі. Розгадав собі господь бог за сьвјату земљу і плоди і всякі порьядки і каже до ангела: „Иди — каже јему господь бог — у преісподнью по земљу і скажи: „Беру в імя боже!“ Він пішов і сказав: „Беру в імя своје!“ То поки відшов на тору, то вода јему всю земљу виполокала з јего пазурів. Приходить він до господа бога і каже: „Вода виполокала міні всю земљу!“ Господь бог каже: „Иди другій раз і бери во імя боже!“ І знов вода виполокала, бо він не казав во імя боже, а тільки во імя своје. За третим разом бог розгнівав сьа і казав јему конче говорити „во імя боже“. Він пішов і як зі алістью сказав: „Беру во імя боже“, тогди вивьіс жинку земљи. Дав він тоту жинку господу богу до рук, і в тој час господь бог узьав тај засьїјав тоту земљу: кинув на море на всі штири части, і тогди вже стала земља рости. Як господь бог іще зробив сонце і місяць, зробив сьа день і не було тьми. Тогди господь бог зьіг відпочивати на тој кавалочок земљи — а јејі було лиш тільки, шчоби міг зьагти једен чоловік. А тој ангел зачав сьа тогди дуже злостити і хотьів пана бога здрулити в воду: взьав јего в руки тај несе, шчоби веречи до води. Је, је, а земља все росте під јего ногами, а вода робит сьа все дальше і дальше від нього. Дивит сьа він з другого боку, там вода близько і загадав тај здрулити пана бога. Знов несе, а земља знов росте під јего ногами, а вода вже далеко зробила сьа від пана бога. Тогди пан біг пробудив сьа, увидьів, шчо тој ангел такій фальчивій тај каже до нього: „Проклятій вороже, а ти шчо хотьів зо мнов зробити?“ А чор-

јому каже: „шчо ж, ја винис земљу, а ти засіјав, то хочу хати спілку с тобою.“ А господь бог каже јему: „Добре, при кінци сьвіта ја собі возьму посади, а тобі дам чільне“. То нїби значило, шчо јому дасть усіх богатих та вельможних а злих, собі возьме бідних а кобожних.

Але чорт на того не зважав і конче хотїв тоту земљу спустошити і згубити, хотїв увесь сьвіт затрясти. Справляв бурю, град, бив громами, блискавицями, заливав водами. Тогди пан біг казав јего окувати в ланьцухи і пријати в пеклы до зельзного стовпа, шчо би там стојав аж до кінцѣ сьвіта.

А як маје бути конець сьвіта, то будут такі знаки: сьім лїт дожджу не буде, і буде ворогувати царь на царя, брат на брата, отець на сина, син на вітцѣ і всі луде зненавидять сѣа. Тогди чорт буде зіпјатї з ланца, шчо на нїм стоїт припјатї від почьатку сьвіта. А як буде зіпјатї, тогди возьме терноуї вінець на голову, ребра собі прибіје і буде казати, шчо він господь бог. А Илија пророк — він не вишрав на земли, бо јего на огнисьтї колїсници вьзато на небо, — то при кінци сьвіта він пријде на сеї сьвіт умирати, і буде ходити всьуди по сьвітї і буде лудї навчати і буде казати: „Дајте сѣа на муку, але не дајте сѣа на підмову, бо то злиї дух, бо то чорт буде їздити, абисте сѣа не дали на підмову!“ А тої чорт буде возити с собов воду, але то не буде вода, а тїлькo з великоднoї пјатниці зола: хто в великодну пјатницю золит шматье, то тоту золу чорт зїпраје і ховаје, шчо би було при кінци сьвіта чин лудї поїти. Хто сѣа тої води наїје, того чорт зашише собі, а хто не хоче нїти, того верже у такї зельзавї пјецок, шчо в нїм страшнїї огонь горит. Але тої огонь не буде печї, то так тїлькo чорт буде страшити лудї, же би му сѣа всі луде підвисали.

По тїм усім такї сѣа випасе віл, же він сьім гір травивпасаје а сьім рік води випиваје. А як тої віл згине, то шкіра з нього буде мати сьім миль довготи і сьім миль широкости. То тогди чорт скаже сьвјатого Илију злупати, і тоту шкіру простерти, і на тї шкірі будут сьвјатому Илиї голову стинати, а то тому, бо чорт знаје, шчо як сьвјатого Илиї хоць једна капка кьрви на земљу капне, то земља сѣа запалит. Але як јому зітнут голову, то једна капка тої кьрви бризне аж за сьім миль, упаде на земљу, і відси земља зачне горити і згорит камінь, дерево і гори, все згорит і цїла земља перегорит на полі. Потому повїе вітер і зрівнајутсѣа гори з долинами. Тогди загрубјат ангели в труби і кождї жертвї буде вставати на страшнїї суд. Пријде господь бог судити і буде казати: „Станьте ви праведники по правици, а ви грїшники по лївици!“ І всі будут сѣа видѣти і пізнајут, котрї грїшнї, котрї праведнї. І скаже потїм господь бог: „Ідїт ви праведники до вітцѣа мого, там мајете царство насльїдувати, а ви грїшники їдїте ви в огонь прокльатї, там будете мати страх і скрежет ауба. Був јем голоднї, не накормилсте мене, був јем прагнушчї, не напоїлсте мене, був јем наг і не приодїлисте мене“. А вси скажут: „Ми тебе боже не видїли.“ „А не видїлисте мене, то сте видїли ближнього свого.“ А шче по тїм усім сьвјата Покрова шїје рїау

від початку світа до самого кінця світа. І вна з того жеї шије, шчо хто даје до церкви, якъе будь убрание або бідному од'їж, а вна з того шије рязу. То тогди, як господь бог скаже тих грішникам іти до пекла, то вна тих грішників вакрыје тов рязов. То ты, шчо будут накрпты тов рязов, то шче будут спасені, а лиш ты, шчо на них тої рязи не встане, шдуть у вчну погпбиль.

В Болехові від служниці дівчини Марти в р. 1888 записала

Ольга Франко.

Оповіданє се очевидно зложене з кількох. І так аналогічні оповіданя про сотворенє світа гл. Чубинський, Труды I, 142—144; Драгоманов, Малорусс. нар. пред. 15, 89—91, а також болгарське оповідає таж же 429—420. Про конець світа порівнай О. М. Калитовскій. Матеріалы до рускои літературы апокрифичнои; Н. Тихонравовъ, Памятники отреченной русскои літературы II, 213—281 (чотири списки Слова Методія Патарського) і статью про сей памятник А. Н. Воселовського, Опыт изслѣдованія о развитіи христіанскои легенды (Журналъ мн. нар. проев. 1876). Оповіданє про вола, що спасє 7 гір трави і випивє 7 рік (у один день) взяте з Тальмуда, а приваїмі з него виводить єго руська книжечка „Писми Талмудовы ѿ самихъ жидовъ оузнаныя“ і т. д. (опис єі і інші виписки подаю в одній із слідуєчих книжок) видана в Почаєві 1782 р., в котрій на карті 10. recto читаємо: **Два мѣста въ Івнѣ шѣходатъ жидове праздникъ Пѣконскъ: сімѣть недѣлю седмью по пасцѣ, къ кій день должны своа дома оукрашати кѣтвіемъ и зеліемъ. Писмъ даєтъ Талмудъ сію: шкъ дреко посѣченноє оусихуєтъ, такъ и жидове, которіи прѣжде процѣтали, нынѣ изсуша. И пѣютъ пѣсни въ Левіаданѣ рынкѣ, и такъ стрѣатса аки на комедію, єдинъ берєтъ на себе лице Левіадана, вторый Шороборъ вола, третій лице Гда Бга: и єснословатъ, шко воля єванкій Шороборъ всєгда брань творитъ съ приваїєю рыкою Левіаданомъ, а къ то время Гдѣ Бгѣ приходитъ, и заклаетъ обонъ, и ѿ нухъ жидовъ оучрежденіє каліє на нѣстѣхъ солѣлокитъ”. А польська книжка „Złość żydowska... na objaśnienie Talmudystów“ видавана кілька разів у Кракові ще перед руською брошурою, свято се зве „Szewues“ і кладе на л. 5 місяця Сивена, називає вола „Sor Hobor“ і додає: „Talmud w księdze „Szabes“ rozdz. 15 karta 120. taką o tym przywodzi basznię Pan Bóg stworzył Lewiosona oraz y żonę jego, poznawszy zaś, że będą mieli potomstwo, kazał żonę zarznąć y sam nasolił w beczkach mięso iey, które zachowane jest na bankiet po sądnym dniu dla sprawiedliwych żydów. Stworzył też potym... wołu wielkiego, który takiej wielkości jest, że z gór 30 na dzień trawę ziada y dwoie morza wypija“ (стор. 790—791).**

Ів. Франко.

II. Відки взяла ся жаба ?

Коли Ісусъ Христосъ ходивъ по землі пзъ св. Петроу, то они пришли підъ єдиному валату (селу) и сѣли собі подъ дичку (грушу), котра стояла на концу валата. Іде чоловікъ дорогою около нихъ и плаче.

— Што тобі небоже? каже Ісусъ Христосъ.

— Народила ся у мене дѣтина, та нехоче никто пти за куна, жемъ худобный.

— Неплачь, піду я

И пішовъ до нього Небесный, подержавъ дѣтину підъ свягу воду; пришли домивъ, а тамъ ужъ вшытко стояло на столѣ, чого требао підъ гостинѣ. Наѣли ся и напилн ся чамяно (гарно), а потоху коли Христосъ ставъ зберати ся, то знявъ пзъ худобного свого кума бочкору (ходаки), завадивъ на вѣшало, а обувъ го въ нові чижлы (чоботи) и каже: обысь нигда не знимавъ очи пзъ бочкірь, та добрі ті буде. — И пошовъ.

И ставъ ся пзъ худобного чоловіка богачъ подъ рокомъ, а вишь якъ збогатѣвъ, такъ и набравъ ся пыхи, ставъ ганьбити ся своихъ бочкірь и шмаривъ (викинувъ) ихъ вонъ.

Неодовго пде Ісусъ Христосъ черезъ того село и каже Петрови: „Петре, нащивити (відвідати, з чеського „navštiviti“) бы нахъ нашего кума, якъ ёму веде ся.“ — Добрѣ, господе, нащивме. — И зашли къ ньому по надъ вечеръ; вошли до хижн, сѣла собі за стілъ, а газды не было дома. — Приходить овинъ домивъ, отворяе двері и отразу згукъ (закричавъ):

— Вонъ пзъ хижн, пундравы зобраки!

— Куме, куме — каже Ісусъ Христосъ, — не сердьте ся.

— Чортъ вамъ кумъ, не я.

— Но, кедь чортъ зобѣ кумомъ, то пдѣ и ты пдѣ чорту, твою кумови, — и шмаривъ ёго у млаку (озеро); а пзъ нього доразъ справля ся жаба.

Ажъ тогды вінъ обачивъ ся и ставъ кричати: кумъ, кумъ, кумъ!

— О, нѣтъ, не кумъ, забывъ ты на свои бочкору. — И пошовъ Христосъ далей.

Записав на Угорській Русн с. Анатоль Краліцкей.

Отсе оновідане разом з кількома іншима, котрі надрукуемо в дальших книжках, одержали ми від проф. М. Драгоманова, котрому воно ще в р. 1886 прислано було с. Анат. Краліцкей з Угорської Русн для его збірки „Малорусскія народныя преданія и рассказы“, та прийшло за пизано, коли збірка вже була видрукувана. Ми друкуемо речі записані с. Краліцкей, заховуючи его власну правопись.

Редакція.

Сучасні діячі словянської науки і літератури.

Хоча „Житє і Слово“ не хоче бути органом так званої „славістики“ а визначує собі далеко скромнішу програму — знайомити своїх земляків, Русинів-Українців, зі здобутками сучасної науки, в тім числі й словянської, то все таки ми вважаємо, що іменно знанє важніших праць і явищ науки і літератури власне в обсягу словянського племені повинно бути одним з головних складників освіти кожного Русина. До сеї мети ми будемо підходити з різних боків. Одним із способів, що ведуть до тої цілі, є без сумніву подаванє житєписів і характеристик видних діячів словянської науки і літератури. Ряд таких житєписів, до котрих по згоді додавати будемо й портрети, розпочинаємо чоловіком, котрого імя повинно бути знайоме і дороге кождому Русинови-Українцеві без огляду на те, чи він згожуєть ся з усіми поглядами і з усіми частями єго обширної і многоплідної діяльності.

Редакція.

I. Михайло Петрович Драгоманов.

Обставива, що „Житє і Слово“ має честь числити М. П. Драгоманова між своїх головних співробітників, накладе на нас певні обмеження, і для того замість обширної розвідки, на яку без сумніву заслугує наукова і публіцистична діяльність сего мужа в рамах української мови і літератури як також і в рамах ширших, загально-словянських, ми мусимо обмежити ся на поданє єго короткої біографії, котру опираємо на дані, достарчених самим Михайлом Петровичем, по частини в єго „Австро-руських споминах“, по частини в німецькій книжці Туна (Alphons Thun, Geschichte der revolutionären Bewegungen in Russland. Leipzig 1883“, стор. 310—315, примітка), а по частини в листах до нас.

Михайло Петрович Драгоманов родив ся в Гадачі, полтавської губ. в р. 1841. з небогатої дворянської сім'ї. Батько єго ще в 20-тих роках, живши у Петербурзі, обертав ся в тамошніх ліберальних кружках і писав навіть українські вірші, а пізнійше, живучи на Україні, не покидав ся своїх ліберальних думок і сімнатій до простого люду, допомагав мужикам чим міг і списував людві пісні. Мих. Петрович ходив з разу до уїїадного училища в Гадачі, потім до гімназії в Полтаві, де єму пощастило ся найти кількох талановитих і щирих учителів, котрі розбудили в нїм замиленє особливо до старинної історії і клясичних писателів. Рівночасно з тїм ті вчителі заїнтересували єго й новітніми поривами Росії до свободнійшої громадської праці: вже в гімназії він читав не тільки всего Тацїта в ориґіналі, але також Шевченка й Герцена.

Коли від р. 1857, по смерті царя Миколи, розпочалась серед російської суспільности агітація за знесенєм кріпацтва, видавали пол-

тавські гімназісти рукописну часопись, і Драгоманов був її редактором. В осені 1859 р. він вступив на київський університет, котрого куратором був тоді знаменитий хірург Пірогов. Під его опікою університет тішився майже повною академічною свободою. Між студентами йшли горячі дебати, всі рвалися до політичної діяльності, хоч і в різні бoki. Щоб зблизитись до простого народа, почали заводити недільні школи, з разу з цілями політичної пропаганди, та переконавши ся, що з малими дітьми і неписьменими старшими про політику годі говорити, обернули ся просто до освіти і педагогії. Та коли в р. 1862 недільні школи покасовано, Др-ов з деякими товаришами став учителем в учительській семінарії. Але на него швидко поспішали ся доноси з боку попів як на нігіліста і українського сепаратиста і его відправлено з семінарії. За весь той час він не покидав університету і майже рівночасно з відставкою від семінарії скінчив університет і здобув собі право навчати в середніх а навіть у висших школах.

Чимале значінє для его дальшої долі мала хова, котру він на весні 1871 р. виголосив як делегат студентів, що вчили в недільних школах, на прощальнім бенкеті устроєнім на честь уступаючого Пірогова. Промова була вільнодумна і зробила велике вражінє; часописям заборонено й згадувати про неї при описі бенкету, а ректор університету Бунге (нізнійший міністер фінансів) дістав за неї нагану. Драгоманов увійшов у круг ліберальних професорів, розширив свої студії, що доси обмежувались на старинну історію, також на новітню; ему роблено надію, що поставлений буде кандидатом на катедру професора всевітньої історії, опорожнену в р. 1862. Та польське повстанє стало на перешкодї осягненю сєї ціли. Ліберальні професори сгратили вплив, вислани за границю на кошг правительства годі було дочекати ся, і Др-ов докінчив свою магістерську дисертацію про Таціта і габїтігував ся в р. 1864 на доцента всевітньої історії на київським університеті.

В ту пору вхер его батько і ему прийшлось дбати о впливане сестри (Ольги Пегровни, авісної письменки Олени Пчілки). І сам він оженив ся, то й мусів для прожитку давати приватні лекції і заробляти на хліб перох. Крім історії его тягло й до педагогії, з котрою він основно познайомив ся ще з часу недільних шкіл. З педагогічного боку він висступив у пєтербурських часописах за тїм, щоб у початкових школах на Україні розпочинати чити по українськи і поступенно йшли до російської літературної мови. Случайно статя его видрукувана була 6 апріля 1866 р., т. є. в сам день вистрілу Каракозова. Звісний Катков зовсім сурфізно добачив в тім залаху до українського „сепаратизму“ звязок з замахом Каракозова. Куратор денунціював Драгоманова як українофіла і поставив его під свєй особливий догляд. Силою зовсім природної реакції обернув ся Др-ов від тепер власне до українських питань, з разу педагогічних, а далі йзагалом національних. Зачав збирати матеріали до укр. етнографії й літератури, а в політиці дійшов до демократичного федералізму. Як доцент університету він мав великий вплив на молодіж, що власне тоді була глибоко зворушена соціальними питаннями, організувала кружки, каси, бібліотеки. Найкрасна з таких бібліотек у Києві, в котрій сїсте-

манчно підібрані були книжки як по історії і суспільним питанням, так і по українознавству, устроєна була іменно під проводом Драгоманова.

Тільки в р. 1870 уряд „відкомандував“ его за границю для доповнення студій. Др-ов поїхав через Львів, де у-перше познайомився з галицькими Русинами, побув у Будшвині між лужицькими Сербами, далі в Празі, студював у Гейдельберзі, а відтак прожив довший час у Флоренції, відки в р. 1873 через Цюріх, Відень і Львів вернув у Київ. Тут повстав тимчасом „Югозападний відділ географічного товариства“ і Др-ов став одним із его вайдіяльнійших членів. В ту пору повстали его найважнійші наукові роботи: видане двоє перших томів укр. історичних пісень, доконане спільно з Антоновичем, та головно працею Др-ова, котрий додав до текстів свої многоцінні uwagi і бібліографічні вказівки, далі невеличка але дуже важна статя „Рицарські отголоски въ укр. нар. пісняхъ“ — перша на Україні проба приложенья нового, порівнюючо-історичного методу до вьясненя народної поезії, в кінці богата збірка народних оповідань, казок, легенд і т. і. Рівночасно (1873—74) друкував він у „Вѣстникѣ Европы“ ряд політичних статей „Восточная политика Германіи и обрусение“, „Русские въ Галиціи“, „Литературное движеніе въ Галиціи“, а в львівській „Правді“ обширну працю „Литература російська, великоруська, українська і галицька“. Про зміст і характер его університетських викладів дає вобразне статя „Борьба за религіозную свободу въ зап. Европѣ въ XVI—XVII стол.“ друкowana в „Отечественныхъ Запискахъ“. Рівночасно був Др-ов у Києві душею редакції „Кіевского телеграфа“, що тоді був певно вайліпшою з провівіціональних газет у Росції. Був також одним з організаторів кійвського археологічного зйїаду 1874 р. Після сего зйїаду тодішній редактор львівського, „Слова“ денунціював его як агента польської революційної пропаганди. Власть шкільні почали тіснити его закидуючи ему, що серед молодіжі ширить соціалізм. В маю 1875 р. міністер освіти велів ему подати ся в відставку, та Др-ов не схотів, виставляючи тяжкий мстів, що подаючи ся в відставку він тим самим признав би правдивість усіх тих клевет, що на него зводжено. Не дожидаючись рішеня сего діла він літом 1875 р. поїхав опять у Галичину. був на перших руських вічу в Галичі, і хоч не виступав там прилюдно, найшли ся люди, котрі зателеграфували в Росцію, що він говорив промову і закликав до сполученя України з Польщею і відірваня обох від Росції. Через се в сентябрі 1875 р. его відставлено від університету і взначено спеціальну комісію під проводом звісного М. Юзефовича, що мала здати справу про характер і значіне укр. письменства. Не дожидаючись рішеня сеї комісії Др-ов у осени 1875 р. ввійхав за паспортом за границю, прожив якийсь час у Відні, а відтак 1876 р. переселив ся в Женеву, де прожив цілих 15 літ. Перед его відїадом кійвські его товариші задумали було розпочати українське політичне видавництво. Друкувати его в Росції не було що й думати, тим більше, що в маю 1876 р. ввійшов звісний „закон Юзефовича,“ котрим зовсім заборонено українську літературу. І от на Др-ва положено завданє вести се видавництво за границею. З разу була думка друкувати его у Відні, де Др-ов в початку 1876 р. видав по російськи брошуру „По вопросу

о малорусської літературі". Та після конфіскації соціалістично-бунтарської брошури „Правдиве слово хлібороба до своїх земляків“, друкованої у Відні без его відома, він покинув сю думку і розпочав видавництво „Громада“ в Женеві. Та кїївські товариші з часом змінили свої погляди, обіцяні праці не приходили і „Громада“ виходила дуже похалу (до 1883 вишло 5 т. мів і 2 хенші випуски). Рівночасно публікував Др-ов у Женеві багато політичних брошур про біжучі факти російського життя, налягаючи на конечність політичної волі у всіх ліберальних і революційних програмах, на конечність автономії громад, повітів і територій, а також на конечність звертання уваги на національні і місцеві особливости при всякій пропаганді і загалом при всякій політичній роботі. Найважнішою з тих его праць є „Историческая Польша и великорусская демократія“ — майстерна аналіза помилок, у які попадали найталантовитїйші політики та публіцисти польські й російські стоячи на становищі т. зв. державних народностей і ігноруючи недержавні, плебейські. Праця та друкована була первісно в видавній у Женеві ліберальній російській газеті „Вольное слово“, котрого Др-ов опісля став редактором і в котрій помістив багато статей про російські і українські справи.

Крім „Громади“ видав Др-ов у Женеві по українськи роман Мирного і Білика „Хїба ревуць воли як ясла повні“, один із перлів нашої новітєвої літератури, далі твори Шевченка заборонені в Росії і ряд популярних брошур: „Про богатство та бідність“ (також по білоруськи), „Про хліборобство“, „Про те як земля подїлена“, „Про те як земля наша стала не наша“, „Marija maty Isusowa“. В р. 1881 розпочав далі працю над укр. історичними піснями. Видав наперед книжечку „Нові укр. пісні про громадські справи“, а потім два випуски пісень про конєць козаччини в XVIII. віці. Від тоді він обернув ся знов до праць над укр. літературою і етнографією, друкував чимало статей в „Кїевской Старинї“, „Вїстникъ Европы“, „Русскомъ Богатствѣ“, „Русской Мысли“ (звісно, під псевдонїмами), а також дещо в галицьких виданнях (Свїт, Товариш, Літературно наукова бібліотека).

В р. 1889 его покликало до Болгарії, де правительство задумало оснувати університет, щоб викладав усесвітню історію. Рівночасно міністерство освіти розпочало видавництво „Сборника“ наукового, в котрї Др-ов напечатав цілий ряд статей про народні пісні, казки та легенди. Найшовши ся при улюбленій своїй праці — вчителя і ученого писателя, Др-ов немов набра вся в десятеро більше сили. Та здоровлє его ще від жєневських злиднів і гризот було підкопане і перед двома роками его постигла тяжка слабість, аневрізм аорти, з котрою відєньські лікарі вїщували ему нехїбну і швидку смерть. Та в Парижі найшов Др-ов ліпшу пораду і поміч, хоча, звісно, здоровлє давнього не відзискав. Помимо тяжкої хвороби і не менше утяжливого ліченя він і досі з неослабною і справді подиву гідною енергією і свїжістю думки читає лекції, вїстивь щораз нові статї в болгарських „Сборнику“, записує своїми працями „Народ“, пише до „Буковини“, видає популярні брошури („Шість сот літ швейцарської снілки“, „Іван Віклїф“ і т. і.) і загалом інтересує ся ходом справ українських і галицьких, літератури, науки і публіцистики так само живо, як ходом життя політичного

в Росії і західній Європі, як розвитком улюблених его наук історії і фельклористики. Кінчачи сей коротенький, побіжний і далеко не повний начерк побажасмо нашому талановитому писателеви і вченому, нашому духовому батькови, ще як найдовше жити і працювати, і дождати ся в Росії і в Галичині красних обставин ніж ті, против котрих він в такою енергією і з таким талантом стілько літ боре ся.

Іван Франко.

Критика і бібліографія.

I. Наукові методи пр. Сумцова.

Між руськими ученими, котрі посвячують свої праці українській народній словесности, одно з виднійших місць займає професор харківського університету Сумцов. Остатніми часами він рішуче став уживати порівнюючого методу і набув собі велику начитанність у фольклорному матеріалі ріжних народів, так що міг би пролити багато світла на еволюцію ріжних фольклорних тем не лиш на Україні, але й у цілій Європі, бо звичайно західно-європейські фольклористи, навіть найбільше вчені, не знають мов слов'янських. Тим часом майже всі порівнюючі студії д. Сумцова зостають ся без результату, коли не вважати за него звід бібліографічних вказівок, котрі по самій суті діла не завше можуть бути навіть повними.

Такий суд приходить ся сказати про многоочені праці д. Сумцова, напечатані в „Етнографическомъ Обзорніи“, як „Воронъ въ народной словесности“, „Заяць въ народной словесности“, „Мышь въ народной словесности“, в котрих автор вгляне ся за ріжними птицями і звірами по фольклору всего світа, не звернувши уваги перш усього на те, що в ріжних байках, казках і т. п. оповіданях властива індивідуальність того чи іншого животного грає ролю підрядну, що навіть іноді в варіантах певного оповідання серед одного народу ті особи перемінюють ся. Далеко більше б хісна було для науки, коли б д. Сумцов прослідив, напр. говорячи про байки і апологи т. зв. животного епосу, не особи животних, а самі фабули, в чім вони сходять ся у ріжних народів, в чім різнять ся, які з них мусіли скластись в ріжних країнах відповідно їх клімату, географії, землі, фауни, звичаям, історії, — а які запозичені були у других народів і як розходились по світу, при чому перемінялись *fabulae personae* з переменою красних обставин, фауни, звичайів, а іноді і просто капризу оповідачів, їх недочуванню і т. і.

Інші студії д. Сумцова, напр. „Отголоски христіанскихъ преданій въ Монгольскихъ сказкахъ“ в „Етногр. Обзорніи“ (мн. VI.) викликають друге бажанє, а власне, щоб автор рівняв між собою фабули дійсно однакові або хоч споріднені, а не такі напр. як європейські казки про страшного грішняка, котрі пішли від апокріфа про Лота, і монгольську казку про Шіддікур-бурхана, котра єсть ніщо інше, як устний варіант монгольські книги Шідді-кур, переробленої з індійської Ветапапанчавінсаті, про котру на диво не згадує д. Сумцов у своїй студії, — а також, щоб не забував, що христіансько-візантійська культура, а котрої д. Сумцов хоче виводити багато фольклорних тем, замість індійської, сама по собі складна і пізня і яко така, сама вбрала в себе багато елементів старо-азіатських (включно до індійського і навіть китайського), африканських, клясичних і др. Відповідно до сеї, сподіваємось, безспорної думки, коли ми зди-

буємо напр. в середній Азії а іноді й у східній Європі фольклорні матеріали, котрі нагадують біблійно-християнські теми, то треба себе спитати: чи не могли вони піти туди і незалежно від жидівсько-християнського впливу, просто з тих жерел, котрі впливали і на самий біблійно-християнський матеріал, — напр. з Халдеї, Ірану, Індії і т.? Вкажемо один лише примір з тих, про котрі говорить д. Сумцов: на віщо було Монголам ждати, поки до них заїде християнська легенда про те, як Сатана спокушав Христа, коли в Ірані була старша легенда про Аримана і Зороастра, від котрої певно пішла й буддійська легенда про Будду і Мару, як і сама євангельська легенда.

Найновіша праця д. Сумцова „Народныя пѣсни объ отравленіи змѣинымъ ядомъ“, напечатана в „Кіевской Старинѣ“ 1893, Ноябрь, викликала в першій ділі сю нашу замітку своєю фальшивою метою, або лише браком усякої методи в приложенні вченим автором порівнюючого досліду. Д. Сумцов погнався за другостепенною річю: отрутою, та ще й за зовсім принадковою — змичою отрутою, тоді як в піснях, котрі він хоче розбирати, отрута робить ся іноді і жабою, рибою, зідем, — а відвернувся від головного, від забули пісень, дієвих осіб її, мотивів подій. Через те він перемішав пісні зовсім ріжних тем: отруту брата сестрою, сина матірю, чоловіка жінкою, полюбовника любовницею (у нас вдовою, — про котру була в „Кіевской Старинѣ“ 1887. К. 12., студія, пропущена без уваги д. Сумцовим, хоч там були зведені і рукописні варіанти) і др. Через се омбріогенія і навіть географія варіантів сих усіх осібних тем переплуталась у д. Сумцова і вся його праця звалась власне ні на віщо, тоді як вже один географічний розклад ріжних варіантів кожної теми міг би коли ще не привести автора до точного виводу, де склався ві первообраз, то хоч де покажу, як во ни розійшлись хоч по Європі.

Д. Сумцов в кінці своєї студії нахильяеть ся до того, щоб вивести початок пісні про отруту від казок про матір-зрадницю і протягає навіть епізод із роману про Бову, епізод, котрий знайдете в казках ріжних тем у Європі й Азії. Ми мусимо нагадати, що в варіантах тієї казки часто буває замість матері сестра, а головне в ній отрута зовсім не завше являеть ся і зовсім не єсть суцільною; часто зрадниця зарізає героя або замкає его, або саме в той час, коли зрадниця і змій-полюбовник її готують ся згубити героя, являють си его вибавителі-звірі, слуги его і інші. Нагадаймо також, що європейські устні казки про матір або сестру-зрадницю мають собі в староруській письменности прецікавий варіант в повісті про Івана, паламарського сина, виданій Костомаровим (Пачятники стар. р. лтер. вып. II, 319 і д.) на котру звернув увагу і д. Рамбо в своїй книзі *La Russie Erique*. Цікаво, що героїня сего оповідання, котре безпряміно переказане було на староруську письменну мову з візантійської, з-веть ся Клеопатра. Се імя не дурно відводить нас у Єгипет! Бгато подробиць сего оповідання і споріднених єму устних казок, в тім числі й наших, привязує сі всі історії до староруської казки про двох братів, котра єсть найстаріша відома тепер *Притча о женѣхъ и злѣхъ*. (Див. про се між інчим студію Коскова *Le conte égyptien des deux frères* друковану п-рвісно в журналі „*Revue des Questions historiques*“, ки. за октябрь 1877 р., і передрукованій в передмові до его-ж „*Contes populaires de Lorraine*“. Paris 1884, т. I стор LVII—LXVII.

М. Драгоманов.

II. Польський фольклорний журнал.

(*Wisła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny*. Т. I—VI. Варшава 1887—1892 стор. 366, 902, 1002, 998, 1039, 1020 in 8° maj.

В 1887 р. невеликий гурток польських літератів заклав у Варшаві географічно-етнографічний місячник „*Wisła*“. У першому річнику сего часопису було заміщено кілька цікавих праць з обсягу етнографії та статистики етнографічної і трохи матеріалів етнографічних *in crudo*, але в загалі місячник сей не робив вражіння часопису строго наукової, які тоді вже істнували у Французів, Італіяців та Англічан. „*Wisła*“ не мала навіть ясно поставле-

ної програми, а хотіла бути „скарбницею відомостей о тих властивостях і прикметах польського племені, котрі відрізняють его від інших.“

Та вже з початком 1888 р., коли керму редакції взяв у свої руки звісний польський вчений д-р Ян Карлович, „Wisła“ зовсім змінала ся. Д-р Карлович задумав зробити її часописю, котраб стояла на висоті сучасної науки, була зеркалом цілого руху фольклорного в західній Європі і подавала праці не тільки з обсягу етнографії, але також з історії цивілізації в як найширшій значію. Він рішав не обмежувати ся вузкими рамками польського племені, але звертати увагу на цілу Словянщину, а по змозі й на інші людські породи. Завдяки заходам д-ра Карловича „Wisła“ невдовзі зробилася органом відповідаючим усім науковим вимогам, одною з найкращих часописів фольклорних в загалі, коло неї згромадились незабаром не тільки всі наукові сили польські, але й деякі інше-словянські, як от приміром Чехи Зібрт, Подівак, Відерле, Черня, Русини-Українці Франко, Сумцов, Стороженко, Явчук, Хорват Мошков, Словенець Міклавець і інші.

„Wisła“ власна о не місячник, як стоїть у заголовку, але кварталник. Кождий з чотирьох зошитів „Wisły“ містить поперед усього студії та причинки етнографічного, антропологічного та географічного змісту: далі йдуть т. з. „poszukiwania“, в котрих редакція обертаєть ся до загалу читаючої публіки з просьбою прислати спеціальні вказівки та відповіді і тут-же їх і поміщує; відтак слідуєть довші і коротші реферати о нових працях та часописах, що відносять ся до спеціальности „Wisły“, і обширна бібліографія. На кінці кождого зошиту подибуємо хроніку фольклорних та антропологічних звіздів, вистав і т. і., жителі і та некрологи, вирізки і передруки з давніх книжок, часописів і дневників провінціальних, нарешті дрібніці етнографічні, дрібні питання, замітки, т. зв. *curiosa* і т. і.

Побіч „Wisły“ від 1888 р. виходить у неозначених з горі речницях (також під зарядом д-ра Карловича) окреме видавництво „Biblioteka „Wisły““, в котрій друкують ся або цілі збірки спрх матеріалів з якої небудь одної місцевости, або більші монографії. Досі вийшло 11 томів „Biblioteki“.

Із того, що заміщено в перших шістьох томах „Wisły“, ми вкажем тут тільки дещо важніше, щоби кождий з читачів знав, чого має в ній шукати. Найбільше місця уділяє „Wisła“ етнографії і то, розумієть ся, переважно польській. У тім відділі друкують ся загальні характеристики людности і місцевости, описи звичаїв та обрядів. Наприклад побут селян седлецької губернії описує В. Гавевський (т. III); С. Василевський подає докладний образ суспільних, сусідських та товариських відносин у селі Ягодне дуковського повіту (т. III); К. Смолендуана дає опис села Хмельник у Люблинщині та его мешканців (т. III.), а І Шойнтковська знайомить нас з життям люду серадської та каліської землі (III). І Сембзицький подає причинки до характеристики пруських Мазурів (III); Д. Надморський студіює суспільний побут, звичай і говір у Мальборщині (III); К. Скинська описує село Кричиці в Томашовськім повіті (IV); С. Зелінський розказує про мішану людність села Басівка недалеко від Львова і наводять пісні у мішаній русько-польській мові, котрих співають мешканці того села (IV); відомости про життя фабричної людности Пабяниць знаходимо в статі І. Лорентовича (IV); Ф. Рейнштейн зображує в статі „Pani majstrowa z Podwala“ життя дрібних мішан ремісників Старого Міста у Варшаві (IV). Цікавий образ боротьби словянського елемента з германізацією показують праці: Р. Лазенги „Ziemia Chełmińsko-Michałowska“ і „Germanizacja powiatu Olawskiego“, А. Парчевського (IV). Богато подробиць етнографічних, а побіч того і археологічних знаходимо в баристо і займаючо написаних справозданях і згадках з екскурсії З. Глогера „Podróż Niemnem“, „Na falach Bugu“, „W dolinie Riebrzy“ (II—IV). Богато навчаючого і цікавого подибуємо в гарних замітках Е. Ожешкової „Ludzie i kwiaty nad Niemnem“, посвячених переважно білоруській етнографії (II, V). Білорусами займаєть ся й Е. Гленська, котра в своїй праці „Wieś Kotagowicze w powiecie Mozyrskim“ (V) подає докладну картину життя білоруського люду одної з найбільше відрізаних від світа місцевости Поліся. Стата Б. Грабовського „Zadruga“ (II) знайомить нас з одною з форм родичного життя полудневих Словян — Сербів, Хорватів та Чехів. Згадаємо тут, що

про зостанки задруги у Русинів писала О. Франко в „Першій Віснці“ та В. Охримович у „Вароді“. Тойже Б. Грабовський (IV) подає зміст праць чеського етнографа Л. Ербена про Словаків та Галяків у полудневій Моравії, а П. Міклавець описує жите і обряди Словинців (VI). Пані В. Марєне знайомить нас з житем Сіциліанців по монографії Дж. Пітре „Usi, costumi e pregiudici Siciliani“ (VI). „Wisła“ друкує цілий ряд статей посвячених дітям, як „Chłopskie dzieci“ і „Gry dziecięce“ К. Смоленцувни (II); „Bajki i zagadki dziecięce“ В. Масляновського (II); „O lalkach“ Богдановички (V) і т. і. Злодійським фольклором займають ся праці „Przegląd złodziejski“ Вієнського (V) і „Przyczyunki do słownictwa złodziejskiego i kilka próbek poezji złodziejskiej z okolicy Dąbrowy Górniczej“ І. Земби (IV).

Крім тих і багатьох інших менших статей, посвячених загальній характеристиці народу „Wisła“ містить велике число праць з обсягу поодиноких відділів етнографії. І так вона надрукувала багато народних пісень крім тих, котрі находять ся у поміщені згаданих монографій. З. Глогер подав пісні при хрестинах і похоронах у Подлясью надбарвнянським (III); Б. Грабовський і З. Вольський „Ліричні пісні про битву під Віднем“ (II); М. Довойна-Сльвєстрович текети (пісні) дрібної „застінкової“ шляхти польської на Жмуди (II) і т. д. З. Глогер видобуває з писань польського літописця XV. в. Длугоша всі свідчення і відомости про пісні народні (III), а Я. Карлович у статі „Systematyka pieśni ludu polskiego“ (IV—V) зводить до купи і обробляє порівняючо „dumki“ польські після знаменитої праці Американця Чайльда (Child, „The English and Scottish popular ballads“). Чайльд бере за вихідну точку англійські баллади і згромаджує коло кожної з них всі звісні йому варіанти і рефлекси в народній словесности цілого світа: він шукає не тільки пісень споріднених з даною темою пісні англійської, але також переказів та легенд у всіх народів європейських і позаєвропейських, тому то праця его має величезне значіння для науки, бо кладе міцну підвалину під усі дальші роботи на полі систематики народних пісень. Досі вийшло вісім томів того многочислового діла, котре повинно бути в руках кожного вченого фольклориста, котрий би хотів розпочати яку небудь працю над змістом, історією і вандрівкою народних пісень. Для Русинів-Українців, для котрих діло Чайльда буде недоступне і через мову і через те, що воно дуже дороге (поверх 100 гульд.), дуже корисна буде згадана праця Карловича, котрий подавши коротко зміст Чайльдого діла, побільшує его матеріал великим числом польських та слов'янських варіантів, в тім числі й українсько-руських.

Пані В. Марєне знайомить нас з характером народних пісень Сіциліанців, подаючи обширний зміст передмови (власливо цілої спеціальної монографії) звісного італіанського етнографа Дж. Пітре до 2-го видання его збірки пісень „Canti popolari siciliani“ (VI). Звісний чеський етнограф А. Черня у споминах з вандрівки по Лужицях „Za pieśnią lužycką“ (V) подає багато інтересних відомостей про музику лужицьку в загалі, а про пісні і танці почастино (V). О. Кіборт (I) наводить зразки моравських пісень (у перекладах) а С. Цішевський пісні сербо-хорватські в оригінальних текстах побіч дословних перекладів польських (VI).

„Wisła“ друкує також і текети вертепних драм з ріжних сторін Польщі з поясненнями. До того відділу належать статті К. Матіяса „Dramat gminny polski“ (I); М. Янчука „Szopka w Koznicy“ (II); С. Уляновської „Boże Narodzenie u Górali zwanym Zagórzanami“ (II); С. Васильєвського „Szopka i herody“ (VI) і інші.

Дуже численно заступлені у „Wisła“ казки, перекази та легенди і як сирий матеріал і у порівняючій обробленю. Найбільшу наукову стійність у тім відділі мають справді взірцево оброблені студії Я. Карловича, напр. „Podańie o Madeju“ (III—IV). Карлович уважає поки що передчасними і не потрібними загальні досліди про первісне походження і значіння переказів. Доки не зведемо до купи і не порівняємо вже записаних варіантів і фрагментів, доки не пізнаємо споріднені з ними мотивів переказових у прочих Словах і інших народів, доки не зрозуміємо спорідненя і родоводу поодиноких мотивів, доки не будемо як треба підготовлені до загальніших заключень і виводів. Тому то ми передовсім повинні зробити ту підготовляючу працю зібраня,

порівняння і класифікації переказів. Ми звертаємо увагу читачів „Ж. і Слова“ на сю студію Карловича, бо вона може служити взірцем і дати багато цінних вказівок особливо починаючим фольклорістам, котрі хотіли би познайомити ся з самою методою фольклорних дослідів. Грабовський подав дуже сумлінну статтю „Podania o związkach między najbliższem rodzeństwem“ (VI), у котрій розбирає цікавий цикл переказів про полові відносини між найближчими родичами. У надрукованій досі першій частині своєї праці він поки що обмежуєть ся одною з категорій того циклу, тоб то переказами про відносини матері до сина. Обробивши порівняючо всі звісні варіанти тих переказів д. Грабовський доходить до висновків, що спільне жерело їх єсть старогрецька історія Едіпа і не згоджуєть ся з доказами д. Драгоманова, котрий посвятив тому ж самому предметові особну студію в V. і VI. томах „Сборника болгарського міністерства просвіти“ п. з. „Славянскитѣ прѣправки на Едиповата история“. *) В. Вериго роздвляєть ся в численних варіантах дуже розповсюдженої казки про сплячих лицарів і виводить заключене, що головною причиною повстання тих казок був інтелектуальний став перлісного чоловіка, котрий не розрізняє ще докладно сну від смерті (III). В. Грабовський випишує перекази і легенди зі старих польських авторів (IV); З. Вистроль наводить польські народні перекази споріднені з легендою про св. Григорія (II), а С. Пішевський подає варіанти польських казок, нагадуючих казки 10-ї ночі. Крім того подібуємо в „Wisła“ багато інших більших і менших праць Карловича, Завіліньського, Франка, Бігеляйна, Мошкова, Зібрта (про шкуру Жіжки), котрих предметом є народні перекази і казки.

Народній мітології, тобто народнім віруванням, забобонам, чарам, замовлянням „Wisła“ уділяє багато місця. Причинки до народньої мітології знаходимо в статі Сумцова „Boginki-Mamuny“ (V), Щ. Ятшембовського „Przyczynki do wierzeń ludu o życiu pozagrobowym“ (V), Ф. Крауга „Powrót umarłych na świat“ (IV), „Czary i czarownice w Polsce“ Карловича (I), „Znachory na Ukrainie“ Сарнецкого (I) і м. др. Е. Мавський у студії „Waż w rojeściach i praktykach ludu naszego“ (VI) зібрав і оглянув усе, що тільки можна було знайти в польським, а по часті і білорусько-українськ-литовським етнографічним матеріалі про гадуку і на тій підставі дав основно оброблену монографію природничо-фольклорну, котра буде дуже важним причинком до дальших студій над народніми віруваннями в загалі, а передовсім над відносинами народа до звичаєвого світу. С. Удзеля своєю статтею „Religia i modlitwy u ludu Porzyskiego“ ще раз доказує, що релігійність та набожність простого люду не впливає з глибоки думи, а обмежуєть ся тільки поверховною релігійною формалістикою (III).

Богатий матеріал до діалектології згромадив „Wisła“ і в піснях, казках, приповідках і в деяких „poszukiwaniach“ і в окремих статях, як Сембальського „Gwara Mazurów pruskich“, (III) А. Закшевського „Słownik wyrazów Kurpiowskich“ (II) і інших.

„Wisła“ друкує також чимало розвідок загального характеру з обсягу методології, систематики та історії фольклору і антропології. І так подала вона переклад цінної праці Т. Ахеліса „Die Entwicklung der modernen Ethnologie“ (V). Праця та являєть ся пробою зовсім об'єктивного зображення розвитку новочасної етнології в її головніших напрямках. Ахеліс держить ся тісних границь, ухиляє непотрібні подробиці і головну мету бачить у вясненню методи і найважливіших питань етнологічних. Переклад праці Тайлора „О методі дослідів над розвитком і етніціей в пенкляді до прав подружжя та походження“ (III) може служити за взір розбору певних суспільних явищ при помочи числової класифікації. „Szkic dziejów antropologii“ написаний одним зі звісних чеських антропологів Л. Нідерле (IV) знайомить нас докладно з початком, розвитком і сучасним станом антропології і подає багато вказівок

*) По нашій думці д. Грабовський просто покористував ся матеріалами нагромадженими в статі Д-рова, не додав від себе майже нічого нового, а те, в чім він не згоджуєть ся з Д-ровим, річ зовсім підрядді, тай то відмінні погляди д. Грабовського майже нічим не мотивовані. — Редакція.

бібліографічних з різних відділів цієї науки. С. Цішевський подає історично-бібліографічний перегляд хорвато-сербського фольклору (V і VI). Оскільки можна судити по початку цієї праці, об'ємному найбагатший відділ полуднево-слов'янської етнології, тобто пісні. Цішевський дає нам таку вичерпуючу історію і бібліографію хорвато-сербського фольклору, якої ще не має ані один зі слов'янських народів. (Діло Пипіна містить багато такого, що зовсім до етнології не належить, і має багато хиб). Добрий бібліографічний перегляд чеських праць з обсягу етнології маємо в статі Ю. Полівка „Folklorystyka czeska“ (II). Знаходимо тут спис не тільки чеських, але і словацьких збірників пісень, переказів, казок, приповідок, загадок і т. і. від початку цього століття аж до 1886 р. В статях „Zdobycze naukowe etnografów-socjologów amerykańskich“ і „Nowe prace amerykańistów“ (II). О. Кшивіцький знайомить з розвитком соціології і найблизших до неї галузей знання в Америці. Стата тогож автора „Antropologia w historii i socjologii“ (II) се критичне справоздане з цільних праць антропологів Лануґа і Пенка, котрі намагають ся при помочи антропологічних даних вияснити цілий хід подій історичних і хочуть зробити антропологію підкладом усякої політики. „Kroniki geograficzne“ В. Налковського, котрі знаходять ся в кождім томі „Wisły“, дають понятя о тім, що робить ся на полі географії в західно-європейській науці. Праця К. Стшельбіцького „Wskazówki do badań antropometrycznych nad ludem“ (VI) знайомить з принципами, методом, системами та інструментами потрібними для кожного, хто хоче справді науковим способом займатись антропометрією, „Wskazówki“ ті мають велике значіння, бо остатніми часами антропологією почала зацікавлюватись і ширша публіка, а антропометрією почали займатись не тільки вчені спеціалісти, але також лікарі, вчителі народні і інші дітянти.

Все, що ми тут побіжно переглянули, се тільки невеличка частина того багатого матеріалу, котрий знайде у „Wisły“ не тільки фаховий етнолог, але в загалі кождий, для кого народне житє представляє який небудь інтерес.

Спеціальніші подробиці з різних відділів етнології містять ся в „rozszukiwaniach“. Завдяки тим „rozszukiwaniom“ редакція „Wisły“ завязала безпосередні зносини зі своїми читачами як фаховими, так і нефаховими, котрі присилали відповіді на поставлені редакцією питання. На декотрі питання давали відповіді по кілька сот чоловіка. В перших VI тт. згромаджені відповіді до 20 „rozszukiwań“. Деякі з них були оголошені в формі обширних квестіонарів, як приміром „Zwyszcza je prawnicze“ (квестіонарь В. Грабовського з 686 питань, зложений на взір подібних квестіонарів Богішіча і Харузіна); два квестіонарі посвячені питанню, що читає народ. З інших „rozszukiwań“ найбільше доси заінтересували загал читачів: формулки вживані дітьми при грах (mentowanie); кліканє худоби; ката (між іншими причинками до сего „rozszukiwania“ заміщена вичерпуюча монографія лужицького обійстя з великим числом рисунків А. Черного); приповідки, писанки, обряди купальні і т. і.

Наукову стійність „Wisły“ побільшує те, що вона звернула особливу увагу на відділ критики і бібліографії. В кождім зошиті знаходимо масу справоздань і рефератів з нових книжок, розправ, студій і часописів, посвячених етнології, антропології і історії релігій, історії цивілізації, географії і подорожів. Деякі з тих рефератів можна вважати самостійними розвідками, як от справозданя Я. Карловича з творів Лянґа; в тих справозданях знаходимо показаний образ здобутків, до яких дійшла наука мітології і характеристку поглядів різних шкіл мітологічних від М. Міллера до А. Лянґа.

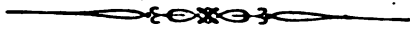
Що до бібліографії, то вона у „Wisły“ дежить повна, оскільки, розумієть ся, тому не стоїть на перешкоді російська цензура, котра не дозволяє напр. подавати навіть заголовків українських книжок, друкованих у Галичині, або справоздань із дозволеної в Росії „Зорі“.

Л. Василевський.

Федьковича. Він покористував ся для своєї праці в першій лінії листами самого Федьковича, головню двома обширними з початку 1863 р.: до Д. Талачкевича (опублікований мною в „Товариші“) і до К. Горбадя, друкований в „Зорі“ 1892 р., далі его автобіографічними повістями, урядовими документами позбираними в різних сторонах поета і споминами та оповіданнями про него ріжних людей, що его особисто знали. З того погляду праця д. Колесся дуже цінна і може служити взірцем старанности, подекуди аж педантичної. В загалі піднести ще треба тверезий, критичний, та при тим і далекий від зарозумілости суд д. Колесся про Федьковича як про чоловіка і писателя. Маючи на меті поперед усього встановлене дат біографічних, автор не дав нам образу літературної діяльности Федьковича на тлі тодішнього часу і сі значія для того часу, та за те своє тісніше завдання сповнив совісно і гарно. Закінюти б можна его розвідки хіба деяку хаотичність в розкладі предмету, особливо в початку розвідки (світлі сцени з життя Гудулів після повісти Федьковича, історія аграрних відносин на Буковині, довгі вписки з повістей Федьковича, котрі мають показати его писателську манеру, процеси мужиків з панями із за аграрних відносин, де згадка й про Лукіяна Кобилицю, типі поїв в повістях Федьковича, порівняне способу писання Федьковича з Квіткою і Марком Вовчком і загальна характеристика повістей Федьковича — отсе зміст першої половини праці д. Колесся (стор. 3—43), і нам здаєсь, що такий розклад предметів віхто не назве взірцевим. Друга часть скомпонована далеко краще і робить одноцільне, навіть артистичне вражіння.

Потуючи появлене сеї гарної праці нашого товариша і співробітника окремою книжечкою (вона 1893 р. друкувала ся в „Зорі“) і бажаючи ему як найкращих успіхів далі на сьому полю та скорого викінченя нових праць, котрі він у примітках отсеї книжечки заповідає, позволимо собі на закінчене піднести деякі подробиці, в котрих его погляд нам видає ся хибним. Стор. 31. Кобилиця названий „дослом ради державної“, що відбувала свої засідання в Кромерижі“ і сказано далі (31—32) „Вибухла революція на Уграх — раду державну розвязано. Посли угорські повертаючи домів, уміли з'єднати для своїх плянів Кобилицю“. Факти і хронологія в тих словах зовсім спутані. В 1848 році не було ради державної, тільки сойм (Reichstag а не Reichsrath) прозваний конституційним. Він від юля до кінця октябрю засідав у Відні, і там також був Кобилиця. В Кромерижі Кобилиця не був ніколи. Сойм розвязаний був у марті 1849 року, а революція на Уграх вибухла літом 1848. Посли угорські були в сентябрі у Відні і там міг з нами порозуміти ся Кобилиця, хоча порозуміне се по мойій думці не така ще певна річ, як се приймає д. Колесся і як думає Федькович, котрий в загалі, коли судити з его поемки „Лукіяна Кобилиця“, правдивої історії Кобилиця знав дуже мало. Стор. 77. не зовсім годимо ся на суд д. Колесся про „Новобранчика“, котрий бачить в нім „свіжість правдивого поет. вітхненя“. Нам ся поемка видаєсь слабобою і водянистою, так само, як і блідий „Лукіяна Кобилиця“, котрого підносять д. Колесся на стор. 95. Не даром обі поемки не діждали ся тоді друку. Натомість думаємо, що д. Колесся не зовсім справедливо въ своїм розборі поминув поезії Федьковича видані в Колодзі, особливо „Дезертира“, одну з ліпших его поем поміж наслідуваня Шевченкової писателської манери. І в сіх поезіях розсипано чимало натяків автобіографічних, котрі варто було визискати.

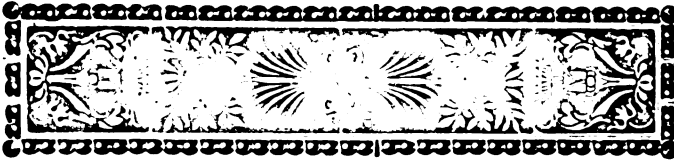
ІВ ФРАНКО.

Nikola C. Trizonjacob

В світ за очі!

I.

Ранні хиари серед неба
Мерехтіли,
Як лебеді тиху воду
Сколотили.

Не лебеді злопотіли
Крилоньками:
Виходили бідні люде
З дітоньками.

У незнаму вибирались
Сторіноньку,
Покидали свою рідну
Родиноньку.

Покидали рідні хати
Без опіки,
Вандрували за далекі
Гори, ріки.

„Може річку глибокою
Переплинем,
А у рідній сторіноньці
Марне згинем.

Ките і Слово.

„Ой чужая сторінонька,
Чужі люде,
Та вже гірше на всім світі
Нам не буде!

„Ой далека сторінонька
І незнана,
А у рідній що заробиш,
Все для пана.

„Опадають чорні руки
Від роботи,
Марне гинуть наші діти
По під плоті.

„Та не жаль нам працювати,
Гарувати,
Аби пальців із голоду
Не глодати!“

II.

Закувала зазуленька
У городі;
Ой прощала хати сина
На відході.

„Не жури ся, не вбивай ся,
Рідна мати,
Не дам тобі старесенькій
Загибати.

„Ой буду я заробляти
Гроші білі,
Буду тобі посилати
Що неділі.

„Та хоть руки поїдходять
Мозіями,
Буду знати: що зароблю,
Все для мамі.“

III.

Ой на дубі воркотіли
Голубята;
Виходили до схід сонця
Спротята.

Хилком, нишком через лози
І яруги
Утікали із панської
Із послуги.

Забирали всі достатки
О півночі:
Робучії добрі руки,
Чорні очі.

Заробили богачеві
Повні скрині,
А втікали в полотняній
Кшндячній.

„Подиви ся, мій миленькій,
Берегали,
Чи не женуть окомани
Та за нами?“

„Женуть, женуть, моя мила,
Два шандарі,
Не дадуть нам молоденьким
Жити в парі.“

Стали вони по тім боці
За водою:
„Вже тепер нас не розлучать
Із собою!“

IV.

Відлітали всі ластівки
Рядочками,
Та кликали ластівочку:
„Лети з нами!“

„Ой як міві летітоньки
Аж за море,
Коли одно ластівятко
В мене хоре?“

„Як ти свого ластівятка
Не покнеш,
Ми полетим у впрейі,
А ти згнеш.“

„Почекайте, подружечки
На тій гильці,
Візьму хоре ластівятко
Я на крильці!“

То не дрібна ластівочка
З ластівятком,
Ой то мати вандрувала
Із дитятком.

Перебрили бідні люде
Через річку;
Дала мати дитиноньці
В руку свічку.

Ой свічка ледви горить,
 Догарас —
 Плаче мати: дитяточко
 Умирає.

На дубочку буйне листя
 Зашуміло;
 Плаче мати: дитяточко
 Скостеніло.

Розступи ся сира земле
 Під ногами,
 Візьми мене з дитяточком
 Враз до яни!

V.

Ой від вітру дубровонька
 Застогнала;
 Родинонька на відході
 Заридала.

„Ой нема в нас у коморі
 Ані шматки!
 Все забрали комісари
 За податки!“

Обшукали бідні люде
 Всі куточки,
 Та забрали із собою
 Дві сорочки.

Зайшла мати до пустої
 До комори,
 Та винайшла шкірку хліба
 Для дітвори.

Обходили рідну хату
 На всі боки:
 Обіймав їїх сиру душу
 Жаль глибокий.

„Хатко-ж моя рідненькая,
 Не моя ти!
 Буде в тобі жид невіра
 Панувати.“

Вийшли вони за ворота
 З дітвочками,
 Оглянулись, залили ся
 Слезоньками.

Вийшли вони за високі
 Перелазы,
 Вертали ся із дороги
 Ще два рази.

Вернули ся, заглянули
 До хатини:
 Стоить пуста, обідрана —
 Голі стіни.

Вийшли вони по за село
 Аж на ниву,
 Та згадали свою долю
 Нещасливу.

Принав батько до облогу
 І ридас,
 І себе й людей і світ весь
 Проклинає.

„Або верніть молодую
 Мою силу,
 Або верніть батьківську
 Рілю милу!“

„Візьміть ренту ного поту
 Із слезами,
 Верніть поле загарбане
 Лихварями!“

„Ріле-ж моя, кровавице,
 Не моя ти!“

Тяжко-ж тебе, рідна ниво
Покидати!⁴

Взяли свої землі грудку
У шнатику,
Аби було що покласти
В домовину.

По тім боці оглянулись
Із під гаю:
„Будь здоровий, нещасливий
Рідний краю!“

VI

Кудиз ви ся, сірі гуси,
Збираєте?
Доріженьки далекої
Не знаєте.

„Однаково загинати
У дорозі,
Або дома із голоду,
На морозі.“

Ой чого ви, бідні люде
Виходили?
Панські стрільці всі дороги
Обступили.

„Нема в світі таких стрільців
І не буде,
Та щоби їх бояли ся
Бідні люде!“

Ой верніть ся бідні люде
Від границі:
Дістанете за день жнива
Сніг пшениці.

Ой верніть ся бідні люде
В свої села!

Без вас панам годнионька
Невесела.

Ой верніть ся бідні люде
В свої хати,
Нена кому панам з поля
Позбирати!

„Деж ви тоді, приятелі,
Пробували,
Як з голоду наші діти
Умлівали?“

„Ой як ви нас прийняли
На зарібки,
Не мали ви тоді серця
Аві дрібки.“

„Не знали ми поратунку
Ні потіхи,
Як жиди нас виганяли
Із під стріхи.“

„Хоть голодно і холодно,
Болять ноги,
Не будемо вертати ся
Із дороги.“

„Не дай боже за те кари
Та над вами,
Що пустили нас по світі
Ви з торбани!“

„Хоть будете каяти ся
Без облуди,
Тоді для вас поратунку
Вже не буде.“

„Бодай же ви не зазнали
Та ніколи,
Як то тяжко покидати
Рідне поле!“

„Бодай же ви не зазнали
І на віки,
Як то тяжко йти світані.
Як каліки!

Заріче, 23 октября 1892.

„Бодай же вам не снило ся
Серед ночі,
Як то гірко вандрувати
В світ за очі!“

Олекса Ходомцький.

Основи суспільности.

(Повість із сучасного життя.)

Часть перша.

II.

— І по що ти, бестіє, раз у раз оте вікно на ніч заклонюєш? Чи я тобі не казала, що не можу спати при заклоненім вікні? — лаяла пані Олімпія Параску, що раптом збуджена зо сну схопила ся на рівні ноги та кулаками протирає очі.

— Та бігнеш-то, що се не я! — бубоніла Параска, не рушаючи ся з місця. — Се певно Гади́на. Він тут щось порядкував вечером у покою.

— Гади́на, Гади́на! — гнівно відмовила пані. — Тобі щоб тільки на кого небудь скинути! А я певнісінька, що се ти зробила.

— Ні, скажиж то мя господи, що ні! — божилася Параска.

— І не божися на дурно, ти погане насінє! — крикнула пані.

Знаю я тебе так само, як і того твого Гади́ну. Обое ви добрі гадюки! Ну, та чого стоїш? Іди, буди других! Адже певно всі сплять, хоч уже сонце он як високо!

— Та нині, прошу ясної пані, неділя.

— О, так, вам аби неділя! То що, в неділю йісти не треба? Бігтай, збуди Гади́ну, нехай зараз біжить до пахтяря по молоко і сметанку. Не бійся, той певно давно встав і корови подойів. Може вже й до Львова поїхав.

— Як поїхав, то молоко й сметанку для ясної пані лишив у пивниці, -- вспокоювала Параска, очевидно мало що собі роблячи з грізного голосу пані Олімпії і все ще позиваючи та чухаючи розпатлані, певно нечесані коси.

— А потоку збуди Гапку і кажи їй, щоб зараз розпалювала під кухню. Старий Демчук певно вже й без тебе встав. Ну, ти ще стоїш? Та хахай, тупане!

Параска врешті рушила з місця, та коли пані відвернула ся від неї, вона підняла обі руки до лица і закрививши вказуючі пальці немов різки приложила їх до чола, а перекрививши лице, зробила огидливу гримасу в сторону пані, помахала головою і прожогом кинула ся бігти зі спальні. Та в темних сінях мало що не впала, спіткнувши ся о стару масницю, котрою були підперті сінешні двері.

— Тьфу! Пек тобі! — крикнула в сінях Параска, та так голосно, щоб пані могла чути. — І все якась нара ставить оту масницю під двері, бодай їй руки покривило!

І Параска люто колнула масницю ногою, так що посудина з лускотом покотила ся геть у сіни. Параска добре знала, що не хто, а тільки сама пані поставила масницю під двері, та хотіла хоч тии невинним способом помстити ся на пані за перерваний сон і ранішню лайку.

А пані Олімпія тимчасом узяла ся до своєї туалети. Вона вмилала ся і причесавши перед зеркалом сиве та буйне ще волосє, наділа свою звичайно чорну сукню, котру носила вже пару літ. Давно вже перестала вона строїти ся — раз що по смерті мужа відносини масткові геть-геть попсували ся, а по друге — не було й для кого. Сімья сі не то відцурала ся, а так якось мовчки забула, а сусідами ще за життя графа вони не жили, тож і гості не бували в Торках майже ніколи. Убравши ся, графиня виходячи накинула поверх сукні таку-ж чорну мантілку, бо літній, росистий ранок був холодний.

Виходячи зі своєї спальні, що була разом зі канцелярією і уборною, пані Олімпія озирнула ся довкола з якоюсь турботою, мов з острахом. Вона не довіряла нікому з тих людей, що її окружали, знала, що всі її ненавидять, що ніхто її не любить і добра їй не бажає, і жила між ними мов у лісі між дикими звірями. Ніколи від страшної катастрофи, що була причиною смерті її мужа і пожару двора, вона не мала спокою. Все переслідувала її тривожна думка: а нуж ті люде, ті дикі звірі кинуть ся на неї, розірвуть її! Вона зразу думала лагідним обходженням підобрити їх, але швидко з переляком побачила, що лагідне обходження тільки осмілює, розвужалє їх, а зовсім не привертає їх серця до неї. І вона знов вернула до свого давнього способу: держати „ті bestii“ з далека від себе, на кождім кроці давати їм почути свою погорду. От тии то й жила вона в вічних острасі. Убють, обрабують — такі картини раз у раз вертіли ся в її уяві. Виходячи вона озирнула

свою спальню по старій привычці, хоч і знала, що рабівник, коли б в сі неприсутности сюди дстав ся, не найшов би майже нічого такого, що би єму оплатило ся забрати. Правда, горіхова шафа для убраня, нагоньовий викладаний столк для туалетових приборів і комода з бізною свідчили про колишню заможність. Та в шафі висіли якісь старі, давно відложені сукні, в шуфлядці столика лежало хіба пару старих і повпаублюваних гребінців та слоік помади до волося, а в комоді також не великі були скарби. На стінах висіли два чи три старі портрети, а в кутку коло ліжка пані Олімпії стояла невеличка, дубова, зеліаними штабами окована і міцно замкнена скринька — каса пані Олімпії. Та тільки біда, що каса та звичайно дуже бувала вбога, а нині була майже зовсім порожня, коли не числити жмені мідяних монет, що були розсипані по дні. Та про те пані Олімпія не любила нікого допускати до своєї спалні, особливо в день, і виходячи замкавала віконниці з середини, а двері на колодку в надвору.

Зо спалні пані Олімпії виходило ся в вузкі і темні сіни; світло до них падало тільки крізь мале, подовгасте віконце над дверима. Колись в тім віконці були шибї з грубого, матового скла, але вони давно були повпбивані, так що по полудни сонце світило прямо в сіни, але ранком у сінях було досить темно. З противного боку до тих сіней притикав „салон“ — обширна кімната, прибрана сляк-так по панськи, та звичайно замкнена. Єї відчиняли тільки для „гостей“: прийде часом у село комісар або лікар або навіть пан староста, чемність велить зайхати у двір, і от пані Олімпія хоч в душі кливе нахабників, все таки рада не рада відчиняє „салон“, провітрює і отоплює єго і приймає гостей. В остатніх часах син єї троха частійше заставляв єї відчиняти салон. Гуляючи часто у Львові, він привозив інколи з собою своїх молодих товаришів і знайомих — троха мішаве, та за то голосне і веселє товариство. Тоді салон графні наповняв ся шумом молодих голосів, сміхом і жартами, димом сигар і атмосферою різних перфум, котрих уживали ті „добре виховані“ молоді люде — бо звісно, тільки з такими й товаришував молодий граф Адає Торський. До пізної ночі пили чай, гралї в карти або вели ся широкі розмови. Пані Олімпія була одинока женщина в тім товаристві, та все таки чула ся в своїм елементі, чула ся між рівними собі, віддыхала душею після того ненастанного пригноблення, в котрім пили єї житє. Правда, спосіб життя сина був для неї жерелом незлічених прикростів і турбот, та в молодій, веселій кумпанії вона забувала про все і вдячна була синовї за ту розривку.

Ось і нині вона надіє ся тих гостей. Адає учора сам приїзджав із фільварку ще в ранці. Вчора по обіді він поїхав до Львова,

а сьогодні к обідови нас вернути з кумпанією. Пообідають на фільварку, де Адає отсе перший рік трібував сам завідувати господарством і провадити адміністрацію, — а після обіду зайдуть на чайок до двора. Та пані Олімпії бажало ся подати гостям замість голого чайку — каву, і ось вона замовила у жида, що арендував двірське поле wraz з худобою і торгував молоком у Львові, достаточну порцію сметанки. Знаючи добре, що ані на Параску, ані на Гадину не можна було спустити ся, вона убравши ся як зога швидше і закнувши свою спальню, вишла з сіней на подвірє, щоб самій усе доглянути.

— Ах, як же тут чудесно! — мимоволі вирвало ся з сі уст і вона глибоко відітхнула, захапуючи в груди як зога більше повітря. Чисте, свіже повітре насичене було пахощами липового цвіту та жасміну, що адоровими кущами обплітав і вкривав сужовні руїни — згарища панського мурованого двора. Вийшовши з сіней і заперши двері за собою, пані Олімпія поперед усе звернула очи на ті згарища. По старій звичці, без сумніву. Пятнадцять літ, від смерті! мужа, оті згарища єго двора стояли перед сі очима — понурі та непривітні, як єі згадає про графа Торського, та при тім невідступні, незнищні. Якоюсь магічною силою тягли вони до себе єі очи. Не було на світі місця, котреб вона так горячо, завзято ненавиділа, як оті згарища. Аджеж тут безсердечний тираничув і катував єі довгі-довгі літа! Тут убито єі молодість, потоптано єі красу, скалічено єі душу, затроєно серце і думки! А прецінь пані Олімпія не могла перейти через подвірє, через вулицю, через сад, через алею, щоб з кожного місця не озирнути ся на ті згарища. І з кожного місця вони двво якоесь вражали єі серце, будили холодну дрож у всіх суставах, мов піма, тасина а страшна погроза. По смерті графа люде в Торках довго розповідали, що небіщик граф ходить по згарищах, немов шукає чогось, голосно стоєне і ридас. Графиня не вірила тому, гнівала ся, коли хто передавав їй єі оповіданя, та про те смертельно бояла ся ніже вийти на подвірє і поглянути на згарища. Чи мала-ж би се бути прэвда? Чи мав би єі мучитель ще й по смерті не давати їй спокою? Не раз і не десять збирала ся пані Олімпія усунути ті згарища. Раз уже навіть робітнички були наняті. Та все якась несподівана пригода не давала виконати сей замір. То живна наглі випали, то буря робітників розігнала а потім град абіже виток і гроші відложені на випратанє згарищ ішли на іншу ціль. Немов якась фатальність висіла над ними, змушувала паню Олімпію жити під ненастанним вражінєм сеі ненависної руїни.

— Та вже тепер, коли мій план удасть ся, то певно поперед

усего сі згарпща кажу вивезти і пляц очистити, — лигнула думка в голові пані Олімпії. Вона перехрестила ся і відвернула взір в протвиний бік, на подвірє і малі офіцини — низенький а довгий будиночок, що ограничував подвірє насупротив тої офіцини, в котрій була сі спальня і салон, і одним кінцем вганяв ся в сад. В тій самій лінії, що „велика офіцина,“ але віддільно від неї, стояла обширна стайня, а далі мурована возівня. Будинки ті з двох боків обграницувади обширне подвірє, перерізане півперек високим дощаним парканом, що на схід сонця притикав до угла возівні, а к заходови добігав до малої офіцини. Та що та офіцина була довша і вбігала ще в сад — очевидно пізнійше добудованим помешканєм, зложеном з двох невеличких якоїїв, — то паркан на які три кроки перед тою офіциною уривав ся, припираючи до штахіт, котрі обколювали маленький цвітовий городчик перед вікнами офіцини.

Пані Олімпія йшла подвірєм, пильно озираючи ся на всі боки. В малій офіцині поміщалась служба локай Танаско Гадина, кухарка Гапка і старий Юрко Деменюк, колись гуменний, а тепер, коли графиня хозяйства не вела і поле адавала жидови в аренду, пасічникта загальний доглядчик. Тут була й кухня і покій для пахтаря, що арендував і поле графині. Решта господарських будинків стояла оддалік за гостинцем.

В кухні вже палило ся. Дим рівним, синьовато-рожевим струмочком плив із комина прямо в гору, немов силкував ся вибігти по над верхки розлогих, вікових лип, що немов величезні темнозелені голови бовваніли по за невисоким дахом офіцини. Та колиб не той дим, можнаб було подумати, що все оте обійсте, окружене старезними липами, немов відгороджене від світа, не має в собі ані живої душі. Ніде не було чути ані голосу, тільки соловії лящали між гильками липи. Пахтарь давно вже подоїв коров і поїхав з молоком до Львова, єго пастих погнав коров на псовиско. Деменюк ще досвіта пішов кудись, а молодіж заспала трохи довше, дякуючи святій неділі, хоча, звісно, і в будні вона тут не дуже потіла над роботою. Та все таки пані Олімпії немптою була ся тиша в білий день, і вона почала пильнійше прислухувати ся і приглядати ся, що робить сі служба. Вона тихо, з вільна перейшла півперек подвіря, колісь гладко утопаного, а тепер зарослого травою, і наблизла ся до вікон кухні, щоби заглянути до середини. Вона йшла близько стінки, крадучись звільна, та роблячи вид, немов і не думає ні про що. Служба добре знала сей єй поганий звичай.

— Zaczniście wargi wasze chwalić pannę świętą! — роздав ся параз в кухні побожний спів Гапки. Була се старковата вже дівка, що

виховала ся при дворі та не виїшовши зауж так і ливила ся тут. Колись вона була веселої вдачі, гуляла і з панничками і з парубками, відсиділа пару літ у криміналі за страченє дитини, та вернувши відтам, як одинокий здобуток тюремної цивілізації ввнесла непоборимий нахил до побожности і до проклять. В сі голові спокійно жили поруч себе Христос і Беліаль: множество набожних пісень та молитов, котрі шептала раз у раз або співала якимось скрипливим, розбитим голосом, і ще може більше множество найпоганніших проклять, котрими спала на право і на ліво, як чорна хмара градом. Пані Олімпія аж стрепенула ся, почувши той голос.

— Ну, розспівала ся! — буркнула вона. — Та вже, нехай співає! Ліпше, коли співає, ніж колиб мала клясти. Хоч то здає ся — мигнуло їй у думці і усміх перебіг по лиці, — що пан біг так само не слухає сі побожного співу, як і сі проклять.

Не доходячи до вікон кухні, пані завернула знов на бік, перейшла через подвірє і пішла заглянути до стайні, котрої двері були отворені. З нутра темної стайні доходив до неї якийсь шелест, помішаний з шептани і здавлюваним сміхом. Пані стиснула ся, притулила ся до стіни близько дверей і слухала.

— Ну, та ходи, дурна Параско! Чого тобі бояти ся? — шептав Гадина.

— Не хочу, дай міні спокій! — відмовляла Параска.

— Але ходи! Прислї богу, що тебе не одурю! В осени поберемо ся.

— Знаю я такж як ти. Поберемо ся, то тоді піду, а тепер зась тобі!

— Але не бій ся! Ходи!

Гадина очевидно сплюю трібував спонукати Параску, та вона була сильнійша від него і похнула єго так, що він мало за двері не вискочив.

— От дурна! І говори з нею! — маркітно мовив Гадина.

— І не говори! — відмовила якось неохітно Параска, шелестячи соломою.

— А хочеш зауж за мене йти, правда?

— Ова! Таке міні велике добро! Не візьмеш ти, то другий візьме.

— Але за другим не буде тобі так як за мною.

— Говори! Не виділа я твоїх статків. Хіба буду тобі помагати з голоду здихати.

— Дурна, дурна! — ментав Гадина нахляючи ся до неї. — Я вже нині маю стілько, що міг би грунтець і хату купити, а сими днями буду мати ще більше.

— Може цілі Торки купиш? — жартувала Параска.

— Торки не Торки, але буду мати стілько, що буде до смерти і для нас і для дітей наших.

— Та що ти плетеш, навіжений? — голосно промовила Параска. — Відки ти тільки гроші дістанеш?

— Відки діставу, то дістану. То моя річ.

— Ну, скажи, най і я знаю.

— Е, в тебе язик довгий.

— Присяй богу, що нікому не скажу!

— Та не присягай ся! По що тобі се знати? А в тих хто знає, може й нічого з того не буде. Ліпше зачекаємо.

— Та скажи, скажи, Танасочку! — підлещувалась Параска. — Скажи, то піду з тобою.

— Підеш? — живо скрикнув Гадина.

— Ій богу, піду.

— Зараз?

— Ну, ні! Але потому. Нині вечір.

— Е, дурниш! Як підеш, то тоді й скажу.

— Та ні, скажи зараз. А то не піду ані нині, ані завтра, ані ніколи. І знати тебе не захочу.

— Ну, так слухай же. У нашого всьондага — —

— У котрого?

— Та у старого, того, що тут у офіцні живе. У него є гроші. Великі гроші.

— Е, в шпаркасі!

— Те, що в шпаркасі, то осібно. Але є й готові. Він їх усе переховує, що день у інше місце. Купочку тут, купочку там. Я его давно вже підстерігаю, та осторожний унир. А найбільше пес на перешкоді. Все, скоро я троха наближу ся, пес почує і сполошить старого. Але одну купочку я таки вже циннув.

— А багато?

— Параско! Параско! — роздав ся в тій хвили з кухні голос Гапки. — А щоб за тебе бог забув і всі святі, як ти про роботу пам'ятаси! Параско!

— Ой лишенько! — скрикнула Параска. — Вже Чува рипить! Післала мене по дрова, а я тут з тобою забалакала ся. Пусти!

— Та нобудь іще хвилечку! — просив Гадина.

— Нега часу. А то ще стара уприця прийде та наробить крику.

І Параска прожогом вибігла зо стайні і найже лицем в лице на-
ткнула ся на паню Олімпію.

— Ой Господи! — скрикнула вона і задеревіла на місці.

— Ты що тут робиш? — строго запитала єі пані. — З ким тут розмови ведеши?

— Та ні з ким, — брехала Параска, почувши в стайні легкий шелест і знаючи добре, що Гадина одини скокон був уже на поді, а другий крізь діру в даху вискочив у сад. — Мене Гапка післала за дровами.

— Та тут у тебе дрова?

— Та я хотіла набрати троха соломи на підпал.

— Ну, але скажи, з ким ти говорила?

— Та скариж то ня господи, що ні з ким.

— Ах ти прокляте насівє! — сердила ся пані. — І в живі очі міні смієш брехати! Аджеж я сама чула! Гей ти, Гадино! — крикнула вона до середини стайні. — Де ти там? Ану, покажи ся сюди!

— Та де тут ясна пані якогось Гадину бачили? — говорила Параска зовсім уже осмілившись ся і думаючи, що пані прийшла тільки на крик Гапки. — Прошу поглянути до стайні, чи там є яка жива душа!

Пані ввійшла до стайні і почала роззирати ся за Гадиною, а Параска тимчасом, рада, що таким дешевим коштом позбула ся єі, побігла до дривітні, що була обік возівні, швидко набрала наручє дров і побігла до кухні, ще заки пані ввійшла зо стайні.

Пані чогось уся дрожала. Підслухана розмова неначе сахнула на неї чимось таким поганим та огидливим, що їй не повинно було виявлати ся під отсим чудовим, темносним, погідним небом, серед пахо-
щів лиц та співу соловіїв. Не бачучи Гадини в стайні вона мов у не-
тямі почала шелестіти соломою в жолобах, заглядати в засіки та по під жолоби, шукаючи, чи він там десь не сховав ся. Далі зупи-
нила ся.

— І по що властиво я єго шукаю? віркувала вона. — Чого міні від него треба? що я єму скажу і що їй ложу сказати? Погань, гниль, огида! В них вони почались, в них родились, в них живуть, в них і пропадуть. Чи я ваю їй виїмати з тої калюжі? наvertати з тої до-
роги, що так відповідає їй натурі? О ні, чорт з ними! Нехай ідуть, нехай бредуть! Аджеж обоє вони — єго діти, мого мучителя, мого ті-
рана! Аджеж обоє вони, закии іще на світ прийшли, вже були наругою для мене, вже пожагали рвати мою душу, нівечити мою честь, мє до-

бре іня! Нехай ідуть тою дорогою огиди і ганьби! Я їх певно спитати не буду!

І вона взяла з жолоба стебло соломи і звільна перекусувала єго зубами, випльовуючи відкушені шматочки. Думка сі титчасом перескочила на інше.

— Але злодюга отсей Гадина! Чи бач, уже зачав підстерігати попа. Ну, той коли зачав, то свого не покине. Та що се значить ся, що він обіцюзав їй сими двома пати ще більше грошей? Не вже він нав би — —? Треба буде остерегти старого. Або ще краще — — що то поможе єго остерігати? Краще хіба самій єго пильнувати. Можеб Адаць — — Та ну! Чорт з ними з усіма! Побачимо!

І пані захнула рукою, немов прогонювала якусь уперту, влазливую нуху, і швидким ходом вийшла зо стайні, в котрій півсумерк і тепле повітря, повне випарів худоби, що тут недавно ще стояла, навівали на неї важкі, неприсні думки.

Вона пішла тепер до кухні, щоб ураз із Гапкою уложити пляннинишньої гостини. Ще на подвір'ю до неї крізь отворені вікна кухні доносив ся голос Гапки — сии разом уже зовсім не побожний спів, хоч бог і всі святі споминались і тут доволі часто.

— А дав би бог милосерний, щоб вас тут усіх громи вибили! Щоб вас холера витерла та викршила до лаби! І як іще земля свята носить вас на собі, не розпаде ся під вашими ногами та не прогине вас?

— Алеж Гапко! — чути було голос Параски, — чого ти мене чіпаш ся? Що я тобі зробила?

— Та мовчи, огиднице! — кричала Гапка. — Хіба я не бачила, як ти замість до дровитні, та просто шипгнула до стайні? О, не бій ся, знаю я тебе! Я добре бачила, що він там був, що ти до него біжиш.

— Та якій він? Хрести ся та мов оченяш! — відбріувала ся Параска.

— Я тобі вичитаю оченяш, не бій ся! — торохтіла Гапка. — Ей дівко! Коли вже встиду в лиці не маєш, то повинна бишь хоч бога бояти ся! Адже се твій брат! Адже ви обоє з одної гилі ягоди! І як же ти можеш собі з ним заходити? Адже тебе грим божий забє! Земля під тобою розступить ся!

— Та скариж то ня господи, коли я з ним що небудь!... божил ся Параска. — І чого ти мене чіпаш ся?

— А нехай тебе, ребонько, той чіпає ся, що в смолі кіпить! Я

до неї говорю, як до доброї, а вона ніні ось як відповідає. Та пронадай ти від мене в озеро! Роби собі що хочеш! Про мене й вішай ся, то нічого тобі не скажу!

— А щоб тобі вже раз закленило та занішило оту хавку, то певно ліпше б було! — буркнула злісно Параска, дуснула якоюсь бляшаною посудиною, котру набуть мила, і вибігла з кухні. Та в дверех зустріла паню Олімпію. Не бажаючи, очевидно, бути тепер з нею, вхопила коновки і побігла по воду, воркочучи по дорозі: „Чума проклята!“ Чуною в дворі і в цілій селі прозивали Гапку.

Гапка й собі бурчала щось під носом, коли пані вийшла до кухні.

— І чого ти, Гапко, так розкричала ся? — запитала пані Олімпія, сідаючи на лавці біля печі. — Ніні свята неділя, цілий світ радує ся, а ти вже кричиш і клинеш на ціле подвірє.

— Але бо то, прошу ясної пані, невтримана година з тою поганню! Я не знаю, чи є де в світі поганійші люде, як тут у нас зібрали ся.

— Ну, тай що з того? — спокійно відмовила пані. — Чи гадаєш, що криком та прокляттями їх направиш? От волілабись богу помолити ся за їх душі, щоб їм бог дав отямити ся та покинути злі дороги.

— Та хіба я не молю ся? — скрикнула Гапка, не розуміючи паньної іронії... — Аджеж молю ся й за них, бог би їх тяжко побив! Але сумління ніні каже, що не варті вони моєї молитви. Що чортове має бути, того вже ніяка молитва з пекла не відкупить.

— Ну, ну, Гапко, — сказала пані встаючи, — покиньно про се говорити. А ось ліпше поміркуймо про внншній підвечірок!

— Та я вже дещо троха міркувала. Не знаю тільки, що ясна пані на се скажуть. Я думаю, що можна би курячу потравку з рижем.

— Як би були курята! — перебила пані.

— Та я післала Гадину в село. Чень десь напитає.

— Ну, а потону?

— Потому гербата, а до неї треба сухариків напечи.

— А маєш масло?

— Масло є, хоч і не дуже свіже. На стіл єго давати не можна, а до печива війде. Тільки клопіт, що цукру нема.

— Ну, цукру ми у жйда діставено.

— На борг не дасть, — завважила Гапка.

— То заплатимо. На тільки грошей у мене є. Ну добре! Нехай і так буде! Тільки добре міні справляй ся!

— А багато панів буде?

— Не знаю. Може зо п'ять.

— Ну, се би ще нічого. Але як би з десять, то моглоб не ви-старчити ані мукки, ані рижу.

— Е, ні, Адась знає, що у мене достатки не такі, щоб можна купи гостей приймати. Ну, а нам на обід що буде?

— Та я хотіла зладити картопляну зупу —

— Ксьонда сі не любить! — замітила пані.

— Е, буду я дивити ся, що ксьонда любить, а що ні! — гнівно буркнула Гапка. — Не вхопять его, як і картопляної попоїсть. А на друге пиріжки з сиром.

— А з мяса нічого?

— Та відки у нас мясо візьметь ся? Як будуть курята, а гості де-що лишать, то буде для ясної пані на вечерю.

— Та міні про себе байдуже, — відказала пані Олімпія. — Я й картопляної зупи попоїм. А от ксьонда...

— І ще так ясна пані тии ксьондзом турбують ся! — промовила Гапка. — Що він, ясної пані сват чи брат?

— Ну, Гапко, не можна так казати. Десять літ жие в мене, платить міні за ціле удержанє, то не гарно б було, як би почав жалувати ся, що его голодом моримо.

— Платить ясній пані! — аж скрикнула Гапка, оперши ся ва-ришкою о ріг кухонної печі. — Той скрипра платять пані! І що він платить? Певно з десять ринських на місяць за хату, страву, пранє і всю прислугу!

— Не десять, а двадцять і п'ять, Гапко. Та не в тім річ! Що платить, то платить, а коли я згодна ся, то треба свого слова дер-жати ся.

— Двадцять і п'ять ринських! Ха, ха, ха! — реготала ся Гапка. — Адже за такі гроші сму й бараболяної зупи за багато! А ясна пані пхають в него, що тільки можуть. Рано молоко, потім каву, потім обід, потім підвечірок, потім гербату на вечерю! Ні, я на таке не годжу ся! Адже сей старий скушндря може і по сто ринських місячно платити, і певно не збідніє.

— Ні, Гапко, — уговкувала сі пані. — Дай спокій! Ти сего не розумієш! А на обід конче треба для отця Нестора щось з мяса при-лагодити. Хоч курятко одно сму всмаж.

— Сму всмаж! А ясній пані ні?

— Та вже вснаж кому хочеш! А кава готова?

— Готова.

— Ну, то давай сюди. Я сама наллю. А не знаєш, отець Нестор встав уже?

— Не знаю! — сердито буркнула Гапка, котра дуже не любила о. Нестора і вічно дивувала ся, чого се пані так про него турбує ся. Правда, вона знала по троха історію, яка скоїла ся між панею а о. Нестором. Але то колись було, а що було, се по думці Гапки пропало і не повинно мати ніякого впливу на те що є. Так бодай вона дивила ся на свою власну, непринадну шпунувшину, і такою міркою, мірила й усіх других.

Пані тимчасом узяла ся наливати каву. Вона ніколи не повіряла сего Гапці. Особливо для о. Нестора вона старала ся прилагодити каву так, як він любив. Вона старанно збрала весь ковшок зі сметанки і положила в сго філіжанку, влила також чільну сметанку і не багато чорної кави, а й цукру поклала далеко більше ніж собі. Наливши дві філіжанки решту лишила Гапці.

— А булку жасно? — запитала пані.

— Та ще обрайчик. Не багато.

І Гапка виняла з шафки невеличкий шматок булки домашнього печива.

— Ну, добре. Для о. Нестора буде й сего. А я й з хлібом випю, — сказала пані, і поставивши каву призначену для „ксьондаа“ на кухню, щоб ще троха пригріла ся, сама сіла опять на лавці, вкročила собі шматок хліба і звільна почала пити каву, не перестаючи при тім розмовляти з Гапкою. Гапка тимчасом з квасним видом заглянула до горщиків, у котрих були зостанки чорної кави і сметанки і виливши їх у один горщик, долила праженого молока, кинула невеличкий шматок цукру і також поставила на кухню, а сама сіла на порозі і почала оббирати картоплю.

— А тиж Гапко чому не снідаєш? — мовила пані, ледви-ледви звякаючи зостанками зубів черствий хліб, розмочений у каві.

— Та я маю час! — відповіла Гапка. — Я не привикла так рано.

Пані Олімпія добре знала, що Гапка бреше, що вона не для себе злагодила отсю каву, а для старого Деменюка. Той старий, мовчазливий дід, той строгий мораліст, котрий раз у раз колов Гапці очі сі власною грішною молодістю, котрий спокійно, мов крізь сон говорив їй такі річи, яких би вона не була ні від кого знесла і котрі нераз доводили сі аж до сліз, був усе таки слабою точкою в вигаслім Гапчи-

ним серці. Гапка воліла сама не дійсти, не допити і не доспати, щоб тільки старому Деменюкови достарчити як найбільше вигоди. Пані знала се добре і їй захотілось помшувати грохи Гапку в те слабе місце.

— А де твій Деменюк? — з усміхом запитала вона.

— Мій? Чому мій? — живо відповіла Гапка.

— Ну, та певно, що твій! Хіба я не знаю, що ти для него отсю каву лишаеш, а сама єї пити не будеш?

Гапка аж поблідла на лиці. Картопля випала єї з руки і вона не рушаючи ся в місця, підвела звільна очи на паню з виразом такої злоби, що в пані Олімпії аж мороз пішов по за плечима.

— А ясній пані хіба кривда? — процідила вона.

— Та бог з тобою, Гапко! — вспокоювала єї пані. — Хіба я тобі що кажу? Глядиш на мене так, мов зїїсти мене хочеш.

— А щож ясна пані мене поприкають Деменюком?

— Та я не поприкаю. Тільки так, до слова прийшлося. А видиш, ти мене поприкнула о. Нестором, а я тобі нічого не мовила. Адже у нас обох подібне діло. Обі старих дідів доглядаємо.

— Що ви, пані! — з якимось переляком скрикнула Гапка, забувши навіть про звичайну титулятуру. — Хіба можна Деменюка порівнувати з тим ксьондзом?

— А чому ж би не можна?

— Гріх вам, ясна пані, і думати про таке. Деменюк — святий чоловік! Без крихти злоби. Чиста душа. Як би не він, то я певна, що весь отсей двір, усе село давно б занали ся, в озеро б заклекотили. Із за него нас пан біг усіх на світі держить. А отої піп — прости господи гріха!... Ні, що я буду говорити! Ясна пані ліпше знають, який він!

— Нічого злого про него не знаю, — спокійно відповіла пані.

— Так? Ну, то... Та щож, не моє діло говорити на него. Як собі ясна пані знають.

Пані Олімпія тимчасом скінчила сніданє. Вона встала і не говорячи більше нічого, поставила на тацу два імброчки, один зо сметанкою, а другий з чорною кавою, поклала кілька шматочків цукру на бляшаву тарілочку, пригріту булку, і пішла з тим усім до о. Нестора. Йдучи вона думала про свої відносини до Гапки. Отся непринадна жінка, з вісповатим лицем, з вічними молитвами та прокляттями на устах, з запламненою минувшиною, була все таки одинока людина в єї найблизшій окруженю, з котрою вона могла говорити щиро, як жінка з жінкою, без тої злоби, що ворушилась у єї серці на саму згадку про Параску, про Гадину, про пахтаря, про настуха і інших єї знайомих.

Навіть старий Деменюк, хоч по душі Гапка святий чоловік, видавав ся пані Оліпії далеко не таким святим. А головню, пані чула, що старий не любить її, вважає її злого і грішного, і для того не могла відносити ся до него прямо і отверто. Та відки прийшла до того Гапка, що пані могла отак розмовляти, могла якось по людськи, хоч і без особливої симпатії відносити ся до неї? Пані Оліпії і сама собі того не вміла вяснити.

— І що властиво отса Гапка? — думала вона йдучи подвір'єм та ступаючи звільня і обережно з татою. — І погана вона, і криклива та сварлива за грюх, а все таки щось мене до неї тягне. Не думаю, щоб мені широко служила. В тих пункті всі вони однакові, втопили б мене в ложці води. Ну, та в дрібницях я випробувала її — чесна. Не краде, бо не має для кого. Ну, таї пройшла не аби яку школу. Бідна жінка! Як раз тридцять літ буде, як прийшла сюди молоденькою, гарною дівчиною. Яка була гарна, весела, співуча, жартоблива! І ось що з неї зробила двірська служба. За сих 30 літ тільки раз відси віддалявала ся — тоді, коли шандарі повели її сковаву до Львова, до кривизалу. Відбувши кару знов сюди вернула. Граф тоді вже був небіжчик. Упала мені до ніг... „Не відговняйте мене, пані! — сказала крізь сльози. — Прийміть, дайте роботу, а то піду і втоплю ся! Адже мені нема більше ніде світа, нема місця. До свого села вертати, до родичів, після того, що зо мною було — краще вмерти. Тут я стратила свою молодість, свою добру славу, тут і жити і вмерти буду!“

Пані Оліпії добре тямила сю сцену. Гапка не кидалась, не кричала, не докоряла ані їй ані памяти небіжчика графа, тільки стояла біля порога і тихо плакала. Пані привяла її — і не пожалувала того. В тюрні Гапка хоч стратила свою красу, перебувши тяжку вісну, та за те навчила ся куховарства. Правда, таи вона набрала також деяких негарних звичок, в тих числі й тих: голосно співати набожних пісень іноді до пізної ночі, і не менше голосно проклинати та лягати ся. Лексікон прокловів і лайок вона винесла пребогатий і мабуть ненастанно ще збогачувала его власною фантазією. Через отсі звички проча служба дуже не любила Гапку і не називала її інакше, як тільки чумою. Та пані інстинктивно чула, що Гапка одна з усіх двірні відносить ся до неї без ненависти а навіть зі співчуття, що рауміє її важке положінє і хоч бурчить та клине, все таки по своєму дбає про неї і про її інтереси. І се були ті таємні нитки, що сполучували тих двох жінок, так далеких від себе і суспільних ставовищем і традицією і життя і характерами.

І Гапка по відході пані, оббираючи картоплю, також прийнялась по своїйому філософувати.

— І хара сі арозуміє, оту нашу графину! Чи добра вона, чи лиха? Не правді говорить, чи бреше? Ніяк не зміркую. Здасть ся, говорить часом як людина, а з боку глянеш — відьма якась. Аджеж я бачу, як вона ненавидить усіх! Навіть отого свого спночка коханого! Кажуть, що вовчиця таку має натуру, що іноді хестити ся буде, а в іншу пору кидає ся на чоловіка чи навіть на вовка і гризе та рве зубами. А до отсеї поганої руїни, до тзого скупнядряги пона то так припадає, як до рідного батька. І чого вона від него надіє ся? Чи думає, що він свої гроші лишить їй і сі марнотратникови синови? О, сли так думає, то нуста сі думка! Я міркую, що старий радше попалить свої банкноти та книжки шпаркасові, а їй не лишить нічого. І що вона ніні бреше, що він їй платить за хату і страву, коли я добре знаю, що вже два роки вона держить его зовсім за дурно. Господи! От іще люде бувають. Такий богатий чоловік, що міг би собі жити як найстарший дідич, а він возить ось тут валяги ся як якийсь старець, у нужденній кошмірчині, без ніякої вигоди, на ласці от сеї зруйнованої графині та сі сина! Ні! Прости Господи гріха, але таким людем не можна не клясти, щоб їх тяжке безголове вкрило!

Сі побожні бажаня та міркваня, котрі вона розводила голосно, з жаром, немов розжовляючи з кимось і переконуючи якусь дуже забиту голову, перервала поява досить оригінальної фігури. Се був мужик около 35 літ, низького росту, худий та обшарпаний, з виразними слідами алькоголізму на набресклим лиці в невеличких, неприродно блискучих очах, котрими він раз у раз неспокійно водив сюди й туди. Він був у сорочці брудній та діравій, хоч сьогодні була неділя. Поверх сорочки мав такий же брудний лейбик, а на голові старий соломяний канелюх з поломаними та пообторганими крисами. Босими ногами він ішов так тихо, як кіт, так що Гапка й не чула, коли він надійшов, і аж стрепенула ся, коли его тінь рпштом перед нею впала на землю.

— Агій! — скрикнула Гапка, раптом підводячи очі. — Чи се ти, проклятий Цвяше! Тьфу, пропадь до тристенного! А ти по язю зломану голову сюди приходиш?

— Ого! По зломану голову? — глупо всміхаючись цідив Цвях. А хто знає, може я тут більше право маю, як ти.

— У болоті, в синім озері певно більше право мзеш, ти ледаре, ти котюго! — сварила ся Гапка, не покидаючи своєї роботи, та при тім раз у раз пильно пзираючи на Цвяха, котрий, як говорить ся,

„лав не-руш у руках“, любив потягнути все, що лежало без догляду. Гапчина сварка ему зовсім не дошкуляла. Він сів на лавці, все однаково всміхавчесь і водив довкола своїми котячими очима.

— Ге, ге, ге! В болоті! Ой, брешеш Гапко! Тут мое право! Тут моя вітчизна! Аджеж признай сама, чи я не правдивіший дідич отсего двора, ніж той слинявий панич, той попович, що тепер не знати з якої рації називає себе графом Торським? Такий він граф Торський, як я твій чоловік, Гапко! Га? чи не правду я кажу?

В Цвяхових очах при сих словах на хвилию блисла днба злоба і завзята ненависть. Та проблеск сей швидко щез і він знов почав по давньому всміхати ся.

— Та йди к нечистому з твосою правдою! — крикнула Гапка. — Отто Соломона знайшов, щоб ему правду розсудив! Іди, свого вітчизна поганого про се питай!

— Еге, вітчизна! Коли бо ему дійхали кінця! Не бій ся, він би мене не був так на жєбри пустив, як собаку вигнав, як отся проклята відьма! Але я ще єї запопаду в свої руки! Я ще їй дам себе знати!

І Цвях схопив ся з лавки і почав неспокоїно не то ходити, не го кидати ся по кухні, мов та сполохана птиця, що перхає в різні боки. Гапка також устала.

— І якої дідьчої матери ти сюди приходиш, ти відьмо людська, га?

— Бо так міні хоче ся! — гнівно буркнув Цвях

— А коли тобі хоче ся, то йди до неї правдати ся, а не до мене.

— До неї? Нібито до мачухи? О, ні, не хочу. Боюсь єї! Вона відьма! Вона всю кров з мене виссе.

— Не мала б чини лакомити ся, та твосою кровю! Там певно більша половина тої поганої парухи.

— Ге, ге, ге! — сміяв ся Цвях. — Я єї видів, з далека, як від тебе йшла, несла каву своему давньому любасови! А, покарав їй бог обоє, але ще їй тяжше покарає за мою кривду! Іде і щось собі під носом воркоче. Певно міркує, кому б єєї ночи кров виссати з серця. Адже ти знаєш, Гапко, що вона чужою кровю живе.

— Та йди геть, поганий язиче! — накинула ся на него Гапка. — Ще пані прїйде та почує, що ти тут говориш...

— А ти, собача душа, боїш ся й слухати правди! Ні, не піду, не вступлю ся, хїба даш отих кільканадцять бульбів.

І Цвях, зупинивши ся раптом коло шапки з картоплями почав

швидко обола жненням хапати картоплі і ховати їх по за обі пазухи.

— Ого! Я так і знала, що ти насеш тими поганими очка, щоб що потягнути. Геть від картоплі, погана паро, геть!

І вона кинула ся на Цвяха і почала видирати ему картоплю з рукі і з за пазухи.

— Алез Гапка, Гапцуню! Бій ся бога! У мене жінка й діти — нині неділя — плачуть — нема що раз в рот вложити —

— Бо ти все прошив, собако!

— Бігме ж то нема що раз укусити! — лебедів Цвях, шарпаючи ся з Гапкою і не пускаючи нахапанних картопель. — А у вас прецінь богато є!...

— Щоб тобі так богато віку було! — кричала Гапка, та все таки згадка про голодну жінку і дітей Цвяхових зворушила троха єї серце і вона попустила троха его руки. Користаючи з сего Цвях копив іще кілька барабоць, а відтак прожогом кинув ся до дверей.

— Бувай здорова, ти уприще, — крикнув до Гапки, — ти худа собако, ти копчене поліно, ти вороняче горло! Дав би тобі бог ласку, щоб тебе на завтра осліпив, оглушив і онімив, міні на радість!

— А ти погана душе! — крикнула Гапка, вхопила поліно і кинула ся за Цвяхом. Та сей вискочивши з сіней хильцем перебіг подвірє, влетів до супротивної стайні і за хвилю вшмагнув з неї тою самою дорогою, котрою недавно втівав Гадина перед панєю Олівією.

— А щоб тебе грім божій побив та поразив, щоб ти на місці мазем розіляв ся! — кляла Гапка. — От іще чоловік! потвора! І на яку кару господь бог таку худобу на землі держить? Ой, неспасенна душа того батька тай тої матери, що его такого виховали!

Гапка добре знала, що Цвях був неслюбна дитина і що всі говрили, буцім то покійний граф Торський, у котрого служила его мати, мав его вроджене на своїм сумлію. Вона знала, що се була й правда, а колиб не вірила людській поговірці, то ненависть графині до Цвяха і его матери була б сі в тім упевниці. Та проте й сама вона не любила Цвяха, а особливо ненавиділа его за погане обходжінє з жінкою — доброю та тихою людиною.

— Господи! — міркувала вона, пораючи ся в кухні, — і десь то бог милосервний підведе першу ліпшу жінку під таке пекло, під таку страшну кару, щоби жити з отаким чоловіком! Йой! Таже коли подумаю собі про долю тої бідної Марти, жінки отсего поганця, то моя власна щербата доля видась міні раєм! Ось і нині! Неділя свята, людя радість, відпочивок, а у неї з дрібними дітьми нема що раз уку-

сити! Йой! Таке я би сікла, вішала, зєліаом некта такого чоловіка! А він певно нахапавши в мене бараболі, побіг з нею до коршми, не до дому!

Гапка очевидно добре знала Цвяхову натуру, бо й справді він сключєсь дурновато та півголосом балакаючи сам до себе — все про ту „погану відьму“ та „дуприцю“ — підюпцем біг до коршми, щоб за нахапану у Гапки бараболю вижебрати у жєда хоч чарку горілки. Правда, і в єго уяві змгнув образ жінки — помарнілої, сунної та голодної, ситої хіба побоями та сльази, образ двоїх дітєй, що вже кількє дєнь хіба тиж жєли, що їїх з милосєрдя давали сусїди, — в єго серці ворухнув ся порив — вернути ся і завєсти їїх хоч отсі картоплї на обїд. Але в єго адеморалїзованїй душі добрий порив не мїг удержати ся довше, як вода на рєшетї. Він махнув рукою і засмїяв ся.

— Нєхай їїх чорти беруть, про мене! Буду я ще нїли турбувати ся! Нєхай їдуть так само на роадобутки, як я! А не хочуть, то най здихають! Я про нїх дбати не буду!

І вєспоївши таким способом своє сумлїнє він потяг до коршми.

А Гапка впливши на Цвяхову голову повнїй-вєрховатїй кївш проклять і постановивши собі в душі відвідати по обїдї Цвяхову жінку та завєсти їїй і дітєям декякі недойїдки з обїду, впаєла в дуже покутний настрїй. і пораячєсь коло печї зятягла якїхсь гробово-плаксєвнїм голосом стару аскетичну пісню:

Przed oczy twoje, Panie,
Winy nasze składamy,
A karanie,
Które za nie odbieramy,
Wygównujemy.

Kiedy nas karzesz,
Prosimy cię, abyś się zmiłował.
A gdy się zmiłujesz,
Pobudzamy cię znowu,
Abyś nam nie folgował.

(Далї будє.)

Іван Франко.

Щісня про Роланда

Старсєранцузький епос.

LXI.

„Володарю,“ сказав барон Роланд,
 „Дай лук міні, котрий в руці держиш;
 Не виаде, сподіюсь, докір на мене,
 Що впав він міні на землю з рук,
 Як в Ганелона палиця твоя.“
 Схилив, понурив голову володар;
 Він гладить бороду, він крутить вуса,
 В очах не в силі довше скрити сіа.
 Оттут зближає ся до него Найн —
 Ледви хто був вірнійший при дворі, —
 І так до короля: „Ти чув як слід.
 Роланд хоробрий, бачиш, лютий дуже;
 Ђму припало йти за нами з військом,
 А деж є той, щоб відказав ся тут?
 Тож дай єму вже раз напнутий лук
 І вибери єму дружину гарну.“
 Король дав лук, Роланд єго прийняв.

LXII.

Сестрінка свого кличе наш володар:
 „Мій гарний нане, каже, знаєш що?
 Я половину свого війська лашу
 Тобі. Бери єго, безпечний будеш.“
 „Не зроблю сєго,“ каже граф. „Най Бог
 Побє мене, сли скривджу кров свою.
 Я возьму дваїцять тисяч бравих Франків;
 Ти вивозом цілком безпечно йди,
 Нікого, поки я живу, не бій ся.“

LXIII.

Сів на коня хоробрий граф Роланд...
 За ним іде товариш Олівер,

Іде Жерін і сміливий Жерер,
 За ними Отес, Беренгер, Сансун,
 Старенький Анзеїс іде за ними,
 І лицарський Жерарт із Руссілону.
 Прийшов сюди і воїнний князь Гайфер.
 „Піду і я,“ озвався архієпископ.
 „І я піду“, говорять граф Валтер;
 „Роланд мій пан, Роланда не покину.“
 Ті дваїцять тисяч лицарів дібрали.

LXIV.

З далека кличе граф Роланд Валтера.
 „Возьми з собою тисяч наших Франків
 І обсади всі просмики, всі гори,
 Щоб цар не втратив ні одного з наших.“
 „Для тебе зроблю все“, сказав Валтер.
 Взяв тисяч Франків з Франції з собою,
 Розсівав їх по просмиках, по горах;
 На знак тривоги лиш уступить він,
 Сім сот мечів на знак тривоги блисне.
 Сьогодні Алжаріс, король Белферну
 Готуєть їх страшний, пагубний бій.

LXV.

Високі гори, темні яри,
 І сірі скали й просмики без ліку.
 З великим трудом Франки йшли за дня
 Пятнаїцять миль вокруг лунав їх гомін.
 Зблизжились до Великої Землі.
 Ось і Гасконія, земля Карлона.
 Згадав тут кождий власні левна й добра,
 Дівчат і гарних жіночок згадав,
 Згадав, заплакав з туги-жалю кождий.
 У всіх тривога, більша ще в Карла:
 В Іспанії лишивсь єго сестрінок!
 Карло не в сплі з туги скрпті сліз.

LXVI.

Ливила ся в Іспанії дружина,
 Дванаїцять перів. дваїцять тисяч Франків;

Не лячно їм, ні смерть їм не страшна.
 Вертає ся до Франції володар,
 Вертаючи плещем лице закрив.
 Зрівняв ся з ним князь Найн і промовляє
 До короля: „І звідки ся журба?“
 Карло на тес: „Краще б не питав ти!
 Як не зітхати в тім великім жалю?
 За Ганелоном Франції не бути.
 Я мав небесний сон сю ніч. Приснилось,
 Що він сей спіс в моїх руках зломив.
 Сеж він сестрінка вибрав до сторожі,
 А я й лишив его в чужій країні.
 Коли й Роланда втрачу, Боже мій,
 Ніхто міні его вже не заступить“ .

LXVII.

Не в силі скрити сліз Карло Великий.
 Сто тисяч Франків смуток чує з ним.
 Так банно всім, так тужно за Роландом.
 Спродав его зрадливий Ганелон,
 Взяв шивий дар в певірного царя,
 Набрал одезі, злата, срібла, шовку,
 Верблюдів, мулів, коней, левів набрал.

LXVIII.

Марсієль позвав з Іспанії баронів,
 Всіх полководців, графів та князів,
 Емірів і синів своїх коштурів.
 В трьох днях зібрав їх круглю триста тисяч,
 І в Сарагоссі бубинти звелів.
 Ген, ген на вежу ставлять Магомета;
 Поганці славлять всі его і молять,
 А татки мов на взаводи спішають
 Верхи на конях, горами, ярами.
 Аж глянь, — і Франків хоругви сторчать:
 Се йде сторожа, в ній дванайцять перів.
 Гай, гай, без бою тут не обійдесь!

LXIX.

Зближає ся сестрінок до Марсієля
 На мулі, поганяючи цінком;

Всміхнув ся любо й так до вуйка каже:
 „Мій гарний пане, тільки в тебе служу,
 Зазнав для тебе тільки горя й бід,
 І тільки в полі вже придбав побід...
 Дай в ленні честь міні — з Роландом битись.
 Сидь копея острим я пробю его,
 При Магомета похочи ласкавій.
 Цілій Іспанії свободу дам
 Від Піренейських гір по Дірестан.
 Карло охляв, з Карлом присіли й Франки.
 Ти поки жив не знатимеш війни“.
 Марсіль подав ему лиш рукавицю.

LXX.

Коли сестрінок рукавицю взяв,
 Він гордим словом так до вуйка каже:
 „Мій гарний пане, дар то не малий!
 Назнач міні й дванайцять ще баронів,
 Дванайцять перів з ними я побю.“
 Тут зголосив ся перший Фалзарон,
 Марсілеви він братом доводив ся.
 „Ходім оба, мій гарний пане!“ каже.
 „Будь там, що будь, як розпічнено бій,
 Карлових військ великую сторожу
 Нам суджено розбити — й розібсн.“

LXXI.

А там озвав ся й Корсабліс, король
 З Берберії, свідущий хитрих штук,
 Озвав ся й каже як вазал хоробрий:
 „За злото в бога все не буду трусом!“
 Палкий з Бріганту Мальпріміс прискочив,
 Сей загудів знов так перед Марсілем:
 „Я також тіло в Ронсеваль несу,
 А де стріну Роланда, там і вбю.“

LXXII.

Був там один емір із Балагету.
 Став благородний, гарний, гордий вид,
 А сяде в повній збруї на коня,
 У двоє кращий та пишнійший стане.

Сей вдачею лицарською прославивсь;
 В Христовій вірі він бароном був би.
 Він так перед Марсілем гомонів:
 „Я також тіло в Ронсеваль несу;
 Знайду Роланда — смерть ему нехибна,
 І Оліверови і перам смерть!
 Всі Франки згинуть серед ганьби й муки.
 Карло Великий немічний, постарівсь;
 Махве рукою він на сю війну,
 І лишить нам Іспанію в спокою.“
 Король Марсіль подякував за слово.

LXXIII.

Був там і Мавритауський полководець,
 В Іспанії над зрадниками зрадник.
 Перед Марсілем так чванить ся він:
 „І я дружину в Ронсеваль веду.
 Є в мене дваццять тисяч списів, щитів;
 Коб лиш зустрів Роланда, смерть ему.
 Не буде дня в Карла, щоб він не плакав“.

LXXIV.

Був граф Тургіс там з Туртелюзп-міста,
 Се-ж місто власнеє его було.
 Бажаючи всім христіянам згуби,
 Він з прочими перед Марсілем став
 І так до него: „Не жури ся!“ каже.
 „Наш Магомет, то не святий Петро;
 За службу він віддасть нам честь у бою.
 І я йду на Роланда в Ронсеваль;
 Від смерти не спасе его ніхто.
 Чи бачиш меч? Який міцний він, довгий!
 Я з Дурендалем *) зміряю его.
 Котрий з них верх тоді візьме, почувеш.
 Здадуть ся Франки нам на ласку, згинуть!
 Старий Карло діжде ся смутку й ганьби,
 В короні не пишатись більш ему.“

*) Дурендалем звав ся Роландів меч. У всіх богатирських піснях мечі мають свою назву і бувають предметом великого пошанівку.

LXXV.

Був там і Сараценець Ескреміз,
 Володар, пан Вальтернської землі.
 Сей так з юрби перед Марсілем править :
 „Я в Ронсеваль буту піду спирити ;
 Знайду Роланда — голови позбудесь,
 Позбудесь голови і Олівер,
 І перах всім судилось полягти.
 Як агнуть Франки, Франція в смирцітві
 Знайдесь ; Карло вазалів не знайде.“

LXXVI.

А далі йде й невірний Естурганц
 З товаришем своїм Естрамарізон, —
 Два зрадники, яких не бачив світ.
 „Панове, каже їм Марсіль, ходіть,
 Оба підете в Ронсевальський вивіз ;
 В порядку військо вести поможіть —
 Вони на те : „Ти лиш розкажуй, пане !
 Ми йдемо на Роланда й Олівера ;
 Від смерти перів не спасе ніхто.
 Мечі в нас добрі й острі — ті мечі
 В червоній крові ми закрасимо.
 Всіх Франків смерть прийме, Карла жде туга.
 Велику Землю в дарі віддамо
 Тобі, наш пане. Сам приїдеш, побачиш !
 Ми в дарі ще й Карла тобі дамо“.

LXXVII.

Надбїг і Маргаріз сюди з Сїбілі,
 Що землю сю по моря край держить.
 Їго краса для всіх живок принада.
 І деж є та, котра б не спаленїла
 На вид его, не усміхнулась в мить ?
 А лицарь був, як мало хто з невірних.
 Він крізь юрбу пропхавшись, гохонів
 Оттак цареві : „Не жури ся, пане !
 Я в Ронсеваль піду, убу Роланда,
 Не встигне й Олівер з життя втекти.
 Дванадцять перів здїбле люта смерть.

Чи бачиш меч, мій златоглавий меч?
 Днесь, ручу, кров єго вкрасить червона.
 Погибнуть Франки, Францію жде ганьба.
 В Карла, котрому борода цвигте,
 Не буде дня без горя і журби.
 А через год ми й Францію здобудем.
 Тоді й спічнем на завку в Сент-Дені.
 Король єму лиш низько поклонив ся.

LXXVIII.

Відтак виходить і Хернубль з Мунігри —
 Волосем землю замітати міг би.
 Він граючи ся тягарі підносить,
 Яких і мулам трьом двигнуть не в силу.
 В тім краю, кажуть, з рідки він приходить,
 Не світить сонце, ні земля не родить,
 Нема дошів там, не паде роса,
 Там камінь чорний, білого ж не має,
 А дехто каже, — там дідьки живуть.
 „Є в мене добрий меч“, озвавсь Хернубль.
 „Зачервонить ся він у Ронсевалі.
 Коли Роланда по дорозі стрічу,
 І не убою, будь я брехун по вік!
 Візьме мій меч над Дурендалем верх!
 Жде Франків смерть, а Францію спріцтво.“
 Знімають ся усі дванайцять з місця,
 Знімає ся сто тисяч Сараценів,
 Всі закривають ся до бою, рвуть ся,
 І йдуть оружитись в сосновий бір.

LXXIX.

На кождім з них є панцир сараценський,
 По більшій частині кутий в Сарагоссі;
 Шолом у кожного тугий, потрійний,
 Сталевий меч — вієньська славна сталь;
 Порядний щит і валентійський спіс,
 Червоні, білі й сині хоругви.
 Всі зсіли з мулів і з парадних коней,
 В тісних рядах всі на воєнних йдуть.
 День ясний буз, світило пияшно сонце,

Поліскувала ся до сонця збруя.
 Щоб краще йти, заграли в тисяч труб;
 Пішла така луна, що й Франки чують.
 „Здає ся, друже, каже Олівер,
 Що з Сараценами прийде нам битись“
 „Дай Боже,“ відповів єму Роланд.
 „Тут нам постояти за короля.
 За свого пана треба наразитись
 На всю біду, на спеку і мороз,
 А хоч би душу й тіло положити.
 Най кождий лиш глядить, щоб добре був,
 Щоб злих пісень про нас не заспівали.
 За нами правда, зрада за невірними.
 Я алого прикладу не дам нікому.“

LXXX.

Став Олівер на шпилечку гори,
 Глядить на право, луг зелений бачить,
 А лугом тим погане військо йде.
 „Товаришу“, промовив до Роланда,
 „З Іспанії такій тут чути гомін!
 Що там шоломів, панцирів мигоче!
 Здаєсь, не радість Франків жде від них.
 Знав добре се зрадливий Гавелон,
 Коли нас вибрав перед Карлом.“
 А граф Роланд: „Мовчи бо, Олівере!
 Ні слова більше, — він їні вітчим!“

LXXXI.

Став Олівер на шпилечку гори,
 Докладно бачить все іспанське царство,
 Докладно бачить Сараценів хиари.
 Горять шоломи золотом-самоцвітом,
 В огни сталені панцирі блискочуть,
 Поліскують щити і списи й копя,
 А стягів, полків годі й почислити.
 Така їх сила-безліч там була,
 Що Олівер аж сам забув ся з дива.
 З верха гори до Франків збіг він живо,
 Прийшов до них і все їм розказав.

LXXXII.

„Так много, каже Олівер, невірних,
 Як я їх бачив, вже не вдрить ніхто.
 Сто тисяч буде щитоносців талки,
 А всі в шолохах, в панцирях блискучих;
 Блищать в них бурі копя й довгі списи.
 Жде січа нас, яких ще не було.
 Нехай вас Бог кріпить, пани барони!
 Щоб не побили нас, держіть ся поля!“
 А Франки кажуть: „Горе трусам всім!
 Хоча б на явну смерть іти, ходім!“

LXXXIII.

„Поганців много, каже Олівер,
 А наших Франків, бачу, мало дуже.
 Гей затрубить тіба, Роланде друже!
 Карло почує й верне ся тепер.“
 На те Роланд: „Не мудро б я зробив;
 В солодкій Франції позбув ся б слави.
 Волю що сил рубати Дурендалем,
 Хоч би по золоту ручку сплив він кровю.
 По горе зрадники прийдуть в сей вивіз.
 Я ручу вам, їх жде нехлебна смерть.“

LXXXIV.

„Гей затрубить на Оліфанті, *) друже!
 Карло почує й верне ся ще з військом“
 На те Роланд: „Най Бог мене боронить,
 Щоб я свій рід неславою покрив,
 Щоб сорому я Франції набавив!
 Ні, я волю рубати Дурендалем,
 Отсим мечем, що тут при боці висить;
 Побачите, се вістрє кров сплоче.
 На лихо постягали ся поганці;
 Я ручу вам, всі смерти пожнють!“

LXXXV.

„Гей затрубить на Оліфанті, друже!
 Карло йде зивозом тепер, почує.

*) Оліфантом зве ся Роландова труба.

Я ручу, що повернуть ся ще Франки*.
 „Най Бог боронить, каже граф Роланд,
 Щоб мав сказати хто з людей, що я
 Трубив із боями перед невірними.
 Не стріне сей докір моїх батьків!
 Коли вже раз піду в завязтій бій,
 Я вдарю тисяч сім сот раз мечем.
 Кров попливе по вістрію Дурендаля.
 Хоробрі Франки теж до бійки добрі;
 Ніщо від смерти не спасе Іспанців.“

LXXXVI.

„Щож тут за сорог?“ каже Олівер.
 „Я ж бачив сам іспанських Сараценів.
 Вони собою гори й доли вкрили,
 Засіяли поляни всі й поля.
 У тих чужинців є велике військо,
 А щож у нас? Дружиннька мала.“
 На те Роланд: „За те ж завязття більше.
 Най Бог, най ангели мене боронять,
 Щоб через мене Франція втерпіла.
 Я б мав дожити сего? Краще вмерти!
 Хто добре бесь, той в ласках у Карла.“

LXXXVII.

Роланд хоробрій, Олівер розсудний,
 Відвага незвичайна у обох;
 Хто з них у збруї раз сів на коня,
 Будь там і смерть сму, не виїде з бою.
 Хоробрі графи й горді їх слова!
 В завязттю йдуть зрадники поганці.
 „Роланде, каже Олівер, дивись!
 Вже й маєш їх, а наш Карло далеко,
 Бо затрубіти ти не ласкав був.
 Коли б Карло тут був, не мали б шкоди.
 Гляди-но там, де сей іспанський вивіс;
 Чей бачиш? Гей, смутна дружина наша!
 Хто в сій дружині є, не буде в другій“
 „Не лихослов так!“ каже граф Роланд.
 „Злий серцем, хто трусливість носить в груди.

Ми станьмо сміливо на сему місці,
Бо тут нам бій почати, тут нам битись!

LXXXIII.

Коли Роланд удрів, що буде бій.
Він відважніший став від льва і тигра.
Взявас Франків, кличе Олівера:
„Лиши сю нову, каже, друже-брате!
Володар, що тих Франків нам лишив,
Він двацять тисяч що найліпших вибрав;
Був певний, що нема між ними труса.
За свого пана і найбільше лихо
Перетерпіти треба, студінь, спеку,
А хоч би й кров пролити й трупом власти.
Є в тебе спіс, є в мене Дурендаль,
Мій добрий меч, Карловий гарний дар;
Коли помру, новий властитель скаже
Колась про него: „В добрих був руках.“

LXXXIX.

Тут де не взявсь Турпін архієпископ.
Острогами коня бє, мчить ся по лем,
Скликає Франків і говорять так:
„Карло лишив нас тут, пани барони!
За свого короля і смерть хороша.
Христову віру вам спасати днесь
В борбі, — без неї вже не обійдєсь,
Бо чейже бачите вже Сараценів.
Тож сповідайтесь, Богови моліть ся,
Я вас спасення ради розрішу.
Хто впре, блаженний мучеником буде,
У рай піде, вінець здобуде в раю.“
З коня зсів кождий, ниць паде на землю.
Турпін благословить всіх в імя боже.
А за покуту каже лиш боротись.

XC.

З землі на ноги Франки всі знялись,
Опрошене гріхів усі прийняли,
Й благословенство боже в рук Турпіна.

На скоропадні коні посідали,
 Узброєні, як лицаря і слід.
 До бою всякий з них готовий був.
 А граф Роланд озвався до Олівера:
 „Ти, друже-брате, дуже добре знаєш,
 Що всіх нас тутки зрадив Ганелон.
 Взяв він за те мастки, злото в дарі,
 Однак Карло пімстити нас повинен.
 Король Марсіль зробив собі з нас торг,
 Та ми єму мечем і сплатимо.“

XCI.

Роланд іспанським вивозом несе ся
 На борзому коні, на Вейлантіфі.
 Цілий у збруї — гарно-ж в ній єму!
 В руці барон тримає спис пальмовий,
 Що к' небу вістрем звернений тремтить,
 А хоруговка біла аж сліпить,
 Аж по руках кутаси золоті бють.
 Сам лишній, пишній! Вид погідний, ясний.
 Слідом за ним єго товариш йде.
 Спасителя в Роланді бачуть Франки.
 На Сараценів він глядить завзято,
 На Франків дивить ся він чужо й любо,
 Ввічливим словом промовляє так:
 „За легкий хід у вас, пани барони
 Прийдуть собі невіри ті по згубу!
 Богате й гарне жде нас нині живо,
 Якого ні один король не мав ще.“
 Сказав, а вороги вже приблизились.

XCII.

„По що тут слів?“ говорять Олівер.
 „Коли не ласкав був ти затрубити
 На Оліфанті, не спасе Карло.
 Не знає добрий, тож не випен тому.
 Тих, що далеко суть, ввипити годі.
 Тож далі наперед, пани барони!
 Галоп! що сили, з поля не вступайтеся!
 Я пробі молю вас, кріпите ся духом

І все ударом за удар платить.
 На тягці все Карлове гасло найте.*
 А тут всі Франки як не закричать!
 Хто б чув сей крик, се „Монжуа“*) хтоб чув,
 Піанав би тут же їх лицарську вдачу.
 І знову в путь. А як відважно, Боже!
 Острогами що сили коней бють,
 Щоб швидше битись; що-ж робити мають?
 Не наполохались і Сарацени,
 Стрічають ся вже з Франками невірні.

XСІІІ.

Цілому війську на кони Марсілів
 Сестріпок Аелрот перед веде,
 І з наших Франків так собі кепкує:
 „Тепер вам з нами зміритись, нікчемні!
 Хто вас спасати мав, сей зрадив вас.
 Дурак ваш цар, котрий вас тут лншив!
 Днесь втратить Франція солодка славу,
 В Карла днесь правої руки не стане.“
 Коли се вчув Роланд, спазнув зі злости,
 Острогами коня ударив; кінь
 Пігнав що духу. Граф як влучить списом,
 На скрізь єму пробив і щит і панцир;
 Прощибши грудь і положивши кости,
 Хребетну кість від спини відділив,
 І списом душу вигнав з тіла геть.
 А вдарив так, що труп схитнувшись вправ
 О спис цілий далеко від коня,
 Й зробило ся з одної шиї дві.
 Не призабув єму Роланд сказати:
 „Так, драбе, гнів тепер! Карло не дурень,
 Ніколи зради не любив і славно
 Зробив, що вислав нас сюди, в сей вивіз:
 Солодка Франція не втратить слави.
 До бою Франки! Сей удар вже наш.
 За нами правда, зрада за поганцем!“

*) Монжоїе, Карлове гасло, котре деякі толкують „гоґа щастя“, в про-
 чім неясне.

XCIV.

Був такий князь, що звав ся Фалларон;
 Король Марсиль і він — то рідні брати.
 Він в Атліоні й Балбіоні правив, —
 Гільтай, яких під небом не було.
 У него між очима так широко,
 Що спорої б пів стони там пішло.
 Коли сестрінка свого смерть zobачив,
 З юрби сердитий вийшов сам один,
 Гукнув своє погане гасло й Франків
 Згірдливими словами привитав:
 „Днесь Франція солодка втратить славу!“
 Вчув Олівер се, гнівом закипів,
 Острогами коня що сили вдарив,
 І справивсь як баронови пристало:
 На прах єму розбив і щит і панцир;
 По деревище спіс у тіло ввій ся,
 Бездушний труп з сідла впав стрімголов.
 Глядять на землю, бачить, як той веть ся,
 Глядять і гордо так до него каже:
 „Не дично нам твоїх погроз, ледащо!
 До бою Франки! Днесь побіда наша!“
 Знов клич Карла лунає: „Монжуа“.

XCV.

Був і король там — Корсаблісом звали,
 З Берберії, з далекої країни.
 До Сараценів він озвав ся так:
 „Ми вийдемо побідно з сего бою.
 Дивіть на Франків. — дуже їх там мало
 Страхати ся не маємо чого.
 Карло й одного не спасе від смерти,
 Бо нині всім їм суджено умерти.“
 Зачув сю річ Турпін архієпископ.
 Ворогувати він не ввів ніколи,
 А тут коня острогами вколов,
 Завзято, сміливо пішов на него.
 Розтріскав щит єму, розбив і панцир,
 Свій спорий спіс втопив єму у тілі.
 А вдарив так, що смерть ини захитала,

На спіс далеко труп на шлях унав.
 Турпін глядить, як шибеник сей всть ся,
 Глядить і в слід за ним промовив так:
 „Невірний трусе ти, брехню говориш!
 Наш пан Карло за нами все обстане,
 Не в гадці наших Франкам утікати.
 А вам ні кроком далі не піти,
 Бо всіх вас, кажу вам, чекає згуба.
 Рубайте Франки, не щадіте рук,
 Удари перші наші, слава Богу!“
 І знов лунає в доли: „Монжуа.“

XCVI.

Бесь з Енгелером Маліріміс з Брігглю.
 Щит не поміг ему ні за денара.
 Стовок галку Енгелер ему з хрусталим
 На части дві, — одна на землю впала.
 Пробив і панцир до самого тіла
 І острим спісом грудь прошиб на скрізь.
 Поганець тут же впав на місці труном,
 Невірну душу в пекло чорт поніс.

XCVII.

Жерер товариш взяв ся до еміра,
 Щит потрощив ему, розбив і панцир,
 Свій добрий спіс загнав у серце так,
 Що геть прошиб его. На спіс цілий
 Далеко смерть нли кинула на поле.
 „Тай славно ж бють!“ промовив Олівер.

XCVIII.

А князь Сансун побив ся з Алмазуром,
 Цвітистий, золочений щит лонас
 Невірному. Й тугий не в поміч панцир:
 Сансун пробив печінку, лехкі й серце,
 Не дбав, чи лютий буде хто, чи ні.
 Турпін сказав: „Отсе міні барон!“

XCIX.

І Анзеіс пустив ся на кони
 На стрічу Тургісови з Туртелюви,

Розбив ему понизше галки щит
 І поломив на нім подвійний панцир.
 Сталевий спис він так загнав у тіло,
 Що вістрє геть на скрізь его прошибло,
 Що труп на спис цілий далеко вправ.
 „Сеї славно вдарив!“ каже граф Роланд.

С.

Гасконець Енгелер з Бордо коня
 Острогани бє, поводи пускає,
 З Вальтернським Ескремізом в бій пішов.
 На кусні щит розбив ему на шиї
 І відорвав від панцира візир.
 Так між два ребра внірив у груди,
 Що той з сідла упав на землю трупом.
 Відтак сказав ще: „Ти прийшов по смерть.“

СІ.

Вальтер напав невіру Естурганца,
 В край щита вдарив так, що той розпав ся
 На части дві — червону й білу часть;
 Порвав ему всі заціпки в панцирі,
 А острый спис втопив так зручно в тілі,
 Що впало з борзого коня пробєте.
 Вальтер сказав: „Шукай тепер заццти!“

СІІ.

А Беренгер донав Естрамаріза,
 Розбив на ньому панцир, щит зломав,
 І вістрєм спорний спис у тіло вбив.
 Він трупом вправ, як тисяч Сараценів.
 З дванадцяти вже десять перів впало,
 Живих лишило ся всего вже двох, —
 Граф Маргаріз лишив ся і Хернубль.

СІІІ.

Тай бравий лицар вдав ся Маргаріз!
 Красавець був, силач, меткий та жвавий.
 Вколов коня, на Олівера вдарив,
 Розбив ему на щиті злоту галку.
 Ось - ось і бік пробє ему вже списом!..!

Та Бог так дав, що не влучив єго ;
 Спіс розколов ся не займивши тіла.
 Він далі йти, — не спинював ніхто.
 Заграв в трубу, щоби зібрати своїх.

CIV.

Скрізь, де не глянь, страшний лютує бій.
 Ба й граф Роланд не криє ся за других ;
 Як довго служить спіс, вдаряє спісом,
 Аж за п'ятнадцяти зломивсь ударом.
 Тоді за меч хватив, за Дурендала,
 Вколов коня й пустив ся на Хернубля.
 Розбив шолом брілянтами світючий,
 Розтяв єму волосєж вкриту чашку,
 Розтяв лице і очі на дві часті,
 З дрібними заціпками панцир ясний,
 Враз із грудьми від шиї аж по бедра,
 Враз із сідлом, що золотом палало.
 Меч опинивсь доперва на коні,
 Ще й тут хребет розтяв, усім на диво.
 Граф трупи два в траву зелену вклавши
 Сказав: „По лихо ти приходиш, трусе !
 Ваш Магомет вам тут не допоможе,
 Ні драб такий в борбі не переможе.“

CV.

По боввищї йїде граф Роланд
 З мечем в руці, що славно тне й рубас
 І много страт наносить Сараценам.
 Хто б бачив, як він клав за трупою трупа,
 Як по землі плила червона кров,
 Зрошаючи у него руки й панцир,
 Єго коневі гриву й лопатки !
 І Олівер не лінував ся бити,
 І жаден пер не яв чого встидатись,
 А Франки теж як слід вдаряють, бють ся, —
 Невірні гинуть, другі в боях вють ся.
 Архієпископ каже: „Слава нашим !“
 Знов клич Карла лунає: „Монжуа !“

CVI.

Чвалає Олівер по босвици,
 Спіє потрощив, в руці лиш деревнище.
 Поміряв ся з невірних Малеонен,
 Щит золотом квітчаний ему пробив,
 Пробив і вибрав з лоба очі й козок,
 Що так і вилів ся ему під ноги
 Поклав на сімсот трулів ще одного,
 Відтак Тургіса й Естрагуза вбив.
 Зломив свій спіє, остав лиш кусень в жмени.
 „Що дієш, друже?“ каже граф Роланд.
 „На що в борбі тій налиця здала ся?
 В азелі, в стали спла вся тепер.“
 „А деж твій меч, що зве ся Гальтеклер
 З золоченою ручкою з хрусталу?“
 „Не встиг добути, каже Олівер,
 Бо за ударами часу не стало.“

CVII.

Пан Олівер добув в кінці меча,
 Як сего друг Роланд собі бажав.
 З мечем в руці як лицар пописав ся.
 Ударив на Юстина з Валь Ферре:
 На двоє лоб ему перерубав
 І грудь укриту в дамасценський кирас.
 Розтяв сідло, що золотом і камінєм
 Аж капало, в коня хребет розтяв
 І положив на лузі пару групів.
 На те Роланд: „Тепер ти брат міні!
 Володар рад нам за такі удари.“
 Знов „Монжуа“ гремять зі всіх сторін.

CVIII.

Ось граф Жерін на коньку - каштанку,
 І друг его Жерер на Пассесерві.
 Пустили поводи, вкололи коней
 І вдарили оба на Тіхозеля
 Одні бе в щит, а другий в панцир бе,
 Аж щитом вищербивши в тілі спіє,

У чорну борозду зішхнули труна,
 Лиш того я не чув і вже не скажу,
 Хто з них обох при тій зручнійшій був.
 Був там Бірделів син, Есприварі;
 В він Енгелер з Бордо втопив свій спіс.
 Турнін чарівника вбив Сільорезя,
 Що завдяки своїй магичній штуці
 І в пеклі з Юпітером вже бував.
 „По забулись ви его!“ Турнін сказав.
 На те Роланд: „Покований вже клятий!
 Отсе удар був, Олівере- брате!“

СІХ:

Між тия кровавий бій лютує далі,
 З обох сторін падуть страшні удари,
 Один вдаряє другий відбиваєсь.
 А що там спісів зломаних, у крові,
 Що прапорів та хоругвів подертих,
 Що Франків в цвіті літ пожило смерті!
 Не бачить їм вже хатерів, жінок,
 Ні Франків тих, що в вивозі їх ждуть

СХ.

Заплакав, зажурився Карло Великий.
 Та що їм з того? Помочи не буде.
 Зле прислуживсь їм Ганелон, коли
 Спродати їх у Сарагосу вибравсь.
 Наложить горлом він за те, житей!
 Суд в Ахен вішати его прикаже,
 Его і трицять свояків его,
 Хоч смерти з них не сподівався ніхто.

СХІ.

Страшний, завзятий бій лютує далі.
 Роланд і Олівер хоробро бють ся,
 Турнін звиш тисяч вже разів ударив,
 Не відтягають ся від бою й перя,
 І Франки бють ся, скрізь іде борба.
 Падуть сотки і тисячі невірних.
 Хто не втече, той смерти не кине.
 Рад чи не рад прощає ся, а житей.

І Франки лицарів найкращих тратять;
 Батьків, рідні не бачити їм вже,
 Як і Карла, що в вивозі їх жде.
 А в Франції грізна зняла ся буря:
 За громом грім вдаряє, вихор вис.
 Град, дощ паде без міри, без кінця,
 І грають блискавки короткі часто,
 І залітно трясесь ціла земля
 Від Сен-Мішель ді Періль аж до Сени,
 Від Безансону до Віссантських бран
 Нема шматка землі, де б мур не падав.
 В само полудне стало скрізь так темно,
 Що тільки й світа, як прорве ся небо.
 І не було душі, що б не зжахнулась,
 І не один казав, що се день суду,
 Що се цілому світові кінець.
 Не відають вони, не скажуть правди,
 Що се велика туга по Роланді.

СХІІ.

Завзято, сміливо вдаряли Франки.
 Невірних гнуло по тисяч в лаві, —
 З десятки тисячів не стало й двох.
 „Хоробро бесь наш брат!“ сказав Роланд.
 „Під небом ліпших вже й нема від наших.
 Се вже в історії стоїть французькій,
 Що бравих має лицарів володар!“
 Відтак глядають всі по полях своїх,
 Дрібними плачуть з туги-жалю очі
 За любов, сердечною ріднею.
 Йде цар Марсіль з дружиною своєю.

СХІІІ.

Долиною Марсіль іде вже з військом,
 Велику армію зібрав собі.
 Він двацять полків випровадив в поле.
 Блищать шоломи золотом, самоцвітом,
 Блищать щити та панцирі з Дамаску,
 Сім тисяч труб нараз до бою грає,
 Несе ся говін по цілому краю.

„Мій Олівере, друже-брате, каже
 Ролянд, на смерть нас видав Гамелон.
 Та вже не довго зможе вкритись зрада.
 За нас пістить ся люто наш володар,
 А тутки жде нас довгий бій, важкий;
 Такої сили ще ніхто не бачив
 Я тут рубати буду Дурендалем,
 Ти Гальтеклеро, друже мій, рубай.
 Ми тільки світа вже сходили з ними,
 Так много ними вже рішили бойів.
 Не зложать пісні вже про них лихої.“

CXIV.

Коли Марсіє побачив війська згубу,
 Як стій в роги казав заграги, в труби,
 З великим військом рушив наперед.
 Був Сараценець з ним Абіс. Дружина
 Їго не знала зрадника над него.
 Він з віроломства й проступків мав славу.
 Не вірять в Бога він, Марії сина.
 Сам чорний, як розтоплена смола.
 Кровопродите й зраду більше любить,
 Як всі масткн й золото Галлійське.
 Ніхто не чув від него жартів, сміху;
 Він знав одно — відвагу і шаленість;
 За те й дружив з ним зрадник цар Марсіє.
 В его руці военний знак був — смок.
 Турпінови з ним певно не любитись,
 Бо лиш удрів его, заблаг побитись.
 І вишком так з собою говорив:
 „Отсей то вже великий десь сретик!
 Здало б ся тут ему зробити смерть.
 Бо трусів ні трусливости не люблю.“

CXV.

До бою почин дав архієпископ.
 Сів на коня, що взяв его в Гроссея
 Царя, котрого в Данії убив.
 А коник був живий собі і бистрий:
 Копита складні й гарні, ноги рівні,

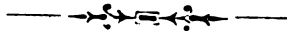
І всіх гребців назвати ім'я своїм.
 Він зрадою вже взяв Єрусалим;
 Храм Соломонів збезчестивши, вбив
 Перед християнницею патріарха.
 Сей слово взяв від графа Ганелона,
 Дав меч єму і тисячу мангунів,
 А сам сів на коня, на Грамінунда,
 Що бігом славивсь більш, ніж сокіл летом;
 Вколов єго острогами і прямо
 Пустивсь на кожного князя Сансуна.
 Розбивши щит порвав єму і панцир,
 По хоруговку спис втопив у тілі,
 Й мертвого трупа викинув з сідла.
 „Вдаряйте, вірні, тут побіда наша!“
 А Франки: „Боже, шкода нам барона!“

СХХ.

Коли Роланд побачив смерть Сансуна,
 Піймете вже, який він біль почув.
 Коня вколовши київсь з Дурендалем
 В руці, що більше варт як щире золото,
 На Валдабруна. Вдарив, що мав сили,
 В шолом, що капав золотом і каменем.
 Розчерепив єму лоб, кирас, груди,
 Й сідло, що золотом і каменем сяло,
 Завдав коневі теж глибоку рану,
 І вбив обох, — хвалить се, чи гудить!
 Невірні кажуть: „То удар був сильний!“
 На те Роланд: „Таж не такій як ваші!
 По ваших боці лиш бута й неправда.“

(Далі буде.)

Із французького перекладу
 Василь Щурат.

Літературні стремління галицьких Русинів

від 1772 до 1872 *)

Не мож заперечити, що галицькі Русини за останніх сто літ поступили на перед не лиш в політичній, але і в літературній відношенню, що світогляд їх розширив ся і участь їх в життю цивілізованих народів з кожною днинною більшає, особливо в останніх роках. Нема в тім нічого дивного. Поступ загальний не міг лишити ся без слідів і в нашій життю.

Але з другого боку не мож заперечити і того, що в порівнянню до пережитого часу і до поступу інших народів наш поступ дуже малий і незначний. Ми все таки в порівнянню до других народів остали ся з заду і наше духове житє не може навіть рівнати ся до їх житя. Ані в політиці ані в літературі ми не можемо похвалити ся великими успіхами. Противно: так довго ми вже боремо ся за наші народні права, за свободу, за літературну самостійність нашу, стільки щирої і совісної праці вкладали найліпші люде з поміж народа в сю борбу, і все ж таки так жалю вишло з неї. Як в блудній колесі крутимо ся ми в круговороті неприхильних обставин, історичних злиднів, і наші гуманні змагання розбивають ся як о камінну стіну від напору супротивних стрелів. Історія наша, то історія безнастанних неудач і розчаровань. Майже все нам уривало ся; майже нічо не удавало ся.

Чому? На се питає годі дати правдиву відповідь від разу. Сказати, що тому, бо ми не годні оперти ся неприхильним обставинам, бо шкода всіх щирих наших заходів, бо борба безнадійна, — така відповідь дуже легка, але не витримає критики. Бо вже сам факт, що народ живе, що після кожної неудачі і розчарованя він все таки підоймає ся і не йде в зад але наперед, хоть погалу і з великими перешкодами, — вже сам цей факт єсть очевидним доказом, що наші заходи і змагання, то не пуста забавка, не безнадійна борба, але вплив природної

*) Праця ся написана ще перед 8 роками. Від того часу у нас і за границею повиходило декілька цінних праць, що доторкають ся з різних боків той самої теми, та автор отсеї праці не міг достаточо узглядити їх здобутків, хоч, звісно, вони не були б багато вплинули на зміну его остаточних виводів. — Р е д.

конечности, котра помило всіх неудач пре нарід до дальшої праці над собою.

Не в безнадійности борби, але в способах, якими ми єи вели, треба шукати відповіди на се питанє; не в загальній формулі одже, але в історії. Коли б написана була докладна історія нашого життя за ostatnich сто років, то відповідь правдива була б готова, бо опиралась би на фактах, котрі, як відомо, суть найліпшим аргументом в спорних справах. Але історії такої нема, та й ледви чи зараз буде.

А тимчасом серед тяжких історичних обставин, в яких нашому народови довело ся тепер жити, питанє се само собою насуває ся кождому инслячому чоловікови. Поминути єго не мож, і відповісти на него треба. В роботі, котру передаю нині під суд читателів, я трібую відповісти на него. Історії написати я не беру ся, бо при недостатку матеріялів це була б робота, як думаю, неможлива. Але єще другий спосіб, котрий хоть може не так докладно доведе до ціли, але по крайній мірі причинити ся може до роз'ясненя трудного завдання. Це єсть о скільки мож вірна і сумлінна характеристика літературних стремлінь руської інтелігенції в Галичині. Бо в літературних стремліннях як в зеркалі відбивають ся всі заходи нашого народа коло свого піднесеня, а також і обставини, серед котрих він жив і розвивав ся, котрі впливали на єго розвиток і на єго регрес, а також і на причини єго неудач.

Робота, як бачимо, хоть трудна, але варта, щоб коли не цілком зробити, то хоть взяти ся до неї. Правда, — предмет єи скромний і малий, так як малий той кутик нашого рідного краю, в котрім ми живемо. Забитий і забутий він і ми з ним. Не найде одже ніхто в мойій роботі ані великих героїв, ані важних історичних подій, ані нічого такого, що би високо підіймало духа по над зовсім звичайне і буденне житє. Все в ній мале, понуре і одностайне, як слотиста осінь. Але тому, що воно мале, воно не перестає бути цікавим, не лиш для нас, Русинів, але і для посторонних людей. Бо і о наш галицький кутик відбивав ся відгомон ширшого життя і інтересів, хоть правда, що відгомон цей був нераз такий тихий і слабенький, що ледви мож єго дослухати ся. Прослідити ті виточки, якими вяже ся єго житє з житєм загальним, позв'язувати те, що було пороакдане, позбирати до купи те, що на око зовсім купи тримати ся не хоче і відшукати між усім тим органічну звязь, — річ дуже цікава для инслячого чоловіка. Жаль, що органічної звязи найшов я не багато. Послідуючі по собі періоди слабо розвивають ся одні з других; кождий кусень впливає переважно з внїшних обставин і причин, котрі то сюди то туди вертять нашим житєм,

тут его переривають, там знов до чогось нового навязують і все таки жите те мало посувають на перед.

I.

Звідки взяла ся руська інтелігенція в Галичнині? Коли Австрія відбирала від Польщі Галичнину, їй і в гадку не приходило, що край, котрий вона забирає, є переважно не польський але руський. Австрійський уряд добре адивував ся, коли один із его урядників присланих до Галичнини, щоби придивити ся ново придбаній провінції, гофрат Коранда, поміж іншими цікавини і новими справами відкрив — цілий нарід, живучий на найбільшій половині краю, нарід не польський, котрий говорить бесідою близькою „до бесіди російської або ілірійської.“¹⁾ То були мн. Русини. Але інтелігенції руської і Коранда не міг відкрити, бо — сі не було.

Був, правда, єпископ Шептицький, але граф Перген, перший галицький губернатор, знав про него лиш тільки, що він є „der hiesige griechische Bischof“ і є „ein Bonvivant und passiret vor sehr intriguant.“²⁾ Більше про него він не знав. Було коло єпископа кілька висших духовних осіб, але й вони самі собою не могли становити руської інтелігенції, хоть би навіть були мали бодай крихіточку народного почуття і свідомости. Вони були греко-уніятські священники, та й годі; священники зовсім ополячені, котрі ледви з імени звали себе Русинами. Та й положене їх під неустанним натиском польським було таке, що вони ледви могли дихати, і хіба лиш у своїх церковних справах по-деколи давали ознаки життя, ознаки схожі більше на остатні поривки чоловіка конаючого, чим чоловіка живого і здорового. „Я вже зовсім язвив ся з гадкою“ — писав 1773. року львівський консисторський офіціал Левінський до архідіакова Левінського в Варшаві³⁾ — „що борше Русь згине, ніж ми чим будемо. Шкода велика..., що ми вчили ся чого, бо коли б ми були так як наші батьки нічого не вміли і не знали, то би ми не чули і тих кривд, котрі невинно терпимо, тай не лиш це понижене не було би нам таке прикре, але і відбуване підвод, так як наші батьки їх відбували, а наконєць і наказ робити панщину

¹⁾ Helfert, J. A. Die österreichische Volksschule.. Prag 1860. I. стр. 461.

²⁾ Рукопись бібліотеки імени Оссолінських № 525, картка 59.

³⁾ List Imci X. Lewińskiego Oficyna do Imci X. Lewińskiego Archidiacona у Prokuratora w Warszawie 21. Aprilis 1773. (Акта относящієся до затвердження Капитулы Епископского Собора во Львовѣ, сообщилъ Ант. Петрушевичъ. Галичанинъ 1872. Книга I, Выпускъ I стр. 140. 141.)

не був би нам такий прикрий, як теперішня недоля. А коли би нам була надойшла панщина і підводи, то яко мужики православні легко могли би ми найти опіку в Московщині... І певне борше би ми єї там найшли як тепер в Римі... Шкода, що конфедератам не повело ся, були би нас може вже вирізали і ти би були успокоїли ся, а так бють нас, бють, а не убють...“

Так діяло ся між висшими кружками руського духовенства в Галичині. А сільське духовенство було зовсім прибите і темне. Дідичі уважали руських попів яко простих мужиків і своїх підданих; уживали і гнали їх свлою до всякої двірської роботи. Року 1774⁴⁾ скаржив ся єпископ Лев Шептицький в поданю до цїсарєвої Марії Тереси, що пани обходять ся з поповичами як найгірше і виганяють їх на панщину,⁵⁾ ба декотрих попів ще й за австрійського панования потягали пани ad *solvenda rusticalia*. В році 1777, одже аж в 5 літ після австрійської окупації, уряд увільнив їх вправді від цього постидного яра⁶⁾, але пожило того, як оповідає Микола Устїянович, „ще року 1792 гнано на панщину священника з Яликоватого, села належачого до Скільського скарбу, а то в сам понеділок Великодних свят. В вівторок велїв священник запрягти воли до воза, а вїсто вислати слугу вибрав ся сам з своїми парохїянами до Скольного ботюки на пилу возити. Але там польшив він воли на божу волю, а сам удав ся пішки до владки в Перемиськ. В наслідок пересправ ведених в тій справі запретила ц. к. надворна канцелярія раз на завше потягати священників до яких небудь підданських повинностей двірських.“⁷⁾

Вже хоть би за для самої матеріальної нужди, в котрій воно ледви перебивало ся зо дня на день, сільське попівство руське не могло ані само живо інтересувати ся висшими духовними і народними справами, ані вести за собою нарід, ще гірше від него приголомшений. Річний дохід попа не виносив більше як 15—25 гульд. На его удержанє давав пан такий ґрунт, який нав кождий мужик; часом лиш дотація доходила до подвійної пайки ґрунту мужицького. Щоби як небудь прожити, він мусїв сам з родиною брати ся до сільської роботи. (Hagasiiewicz l. c. 554—555). Житє его було зовсім мужицьке, мужицька

⁴⁾ Добрянскій А. Короткая вѣдомость историческая о Епископахъ рускихъ въ Черемышля. Черемышлянинъ 1857, стр. 95.

⁵⁾ *Copia instantiae* єпископа Льва Шептицького *Imperatrici porrectae* die 17. Julii 1774 in audientia (per Joannem Gutz). гл. Hagasiiewicz Mich. *Annales ecclesiae Ruthenae...* Leopoli 1862. стр. 559.

⁶⁾ Hagasiiewicz, тамже, стр. 580.

⁷⁾ Устїяновичъ Николай. Местъ Верховици, оповѣданье. Во Львовѣ 1879, стр. 84, замѣтка 4.

одежа, мужицькі звичаї і обичаї. „Сільський діл. пише Браттер, како ріжнить ся від мужика що до свого фізичного образования і звичаїв. Жне в нужденій хатині як мужик, оре, пл, бідує як мужик... На селі нераз мож бачити, як священник в подертій одержні, з обойчком на шні, з люлькою в роті, з батогах у руках іде коло своїх коней або вєлів.“⁹⁾

Можна би одже сказати, що не-то-що самостійної інтелігенції, але навіть і властивого духовенства такого як в краях цивілізованих у нас не було. Щоби стати попом, треба було вжити лиш по польськи і по руськи читати і троха писати. В Перемпській дієцезії кандидати духовного стану приходили до живних у Валяві єпископів і тут як могли містпли ся по мужицьких хатах, помагали в днину мужикам молотити, а вечерами учили ся „пацуру і какусів“, поки їх владика не висвятив на попів. (Добрянскій Я, I. сіт. 96).

Були одже в Галичині по містах і місточках омужичені міщане руської вародности, викинуті далеко на передмістя⁹⁾, і були по селах руські мужики, а з поміж них декотрі, навчивши ся від біди читати і писати і пізнавши з виданої у Львові 1760 року книжки: „Богословія нравоучительная или Собрание припадковъ духовнымъ особомъ потребное“ деякі елементарні богословські понятя, в свобідних від роботи коло плуга часах сповняли службу сільського приходника. (Головацкій Я, I. сіт. 11). Інтелігенції-ж руської, образованої, з почутєм народним тогди в Галичині і сліду не було.

При таких обставинах не було великої надії, щоби нарід руський в Галичині під австрійським панованем міг піднести ся з упадку і виратувати ся від неминучої національної потгібелі. Цісарєва Марія Тереса не богато аминила ті порядки, котрі застала в Галичині. Її строго консервативні переконаня, єї прихильність для шляхти¹⁰⁾ лагодили ся

⁹⁾ Kratter, Briefe über den itzigen Zustand von Galizien. Leipzig 1786. II. фстр. 1—7. Дивись також: Rohrer Joseph, Bemerkungen auf einer Reise... durch Ost- und Westgalizien... Wien 1804, стр. 94—96, котрий каже, що ще в перших роках 19. віку noch mancher Pope ausser der Kirche sich nicht im geringsten in seiner Kleidung von dem gemeinten Bauer unterscheidet.

⁹⁾ Навгуло Русын (Головацкій Яків), Zustände der Russinen in Galizien в Юрдана Jahrbücher für slav. Literatur 1846. стр. 365 і тогож автора: О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи со временемъ Австрійского владѣнія въ той землѣ. Львовъ 1865. (Особый оттискъ изъ II. Выпуска Наукового Собрания 1865). стр. 24.

¹⁰⁾ Patent verordnet, dass kein eingesetzter Unterthan ausser der Verwilligung seines Grundherrn ein Stück Zugviehe zu veräußern sich unterfange. 10. März 1774. Уступки: die Willkührlichkeit verschiedener Unterthanen, mit welcher

вправді під впливом єї побожного, безперечно щироґо і доброго жіночого серця. Індівідуальну недолю вона де могла так усувала; слюзи і скарґи поодиноких людей находили у неї завсіґди щирю порадицю і помічницю. Вона казала прийняти 14 молодих Руснів у духовне заведење у Відни, ¹⁷³⁴ Барбареум, з котрого виходили потоу висні достойники галицько-руської церкви; старала ся хоть по части направити долю мужиків, і там де інтерес держави і монархічної власти конечно викаґав, вона новими інституціями політичними кріпила свою власть і оґраичувала привілеїі шляхти. ¹²) Але то були лиш перші початки; поволи, осторожно старала ся вона позаґладжувати ті острі кінчички суспільних і політичних безпорядків, котрі вже за надто різали в очи.

Річ ясна, що такий спосіб заспокоєня потреб часу мало і дуже невзначно міґ поправити долю народа руського, котроу не лиш доїдали заострені кінчички і безправности системи, але котрого „бути або не бути“ залежало від перемини самої системи, того строю феодального, котрий не лишень ссав кров і працю з руського тіла, але затроював і убивав руського духа.

Аж реформи Йосифа могли зробити переворот в доли галицько-руського народа. Не так тому, що він, як може де-хто подумає, з особливою симпатією відносив ся до руського народа, що він розжалував ся над єго нужденним положенєм. А тому, думаю, що своїми реформами він хоть і не знищив усеї системи феодальної, але єї підкопав і єї основи сокрушив. З небувалою в Австрії енерґією і смілістю він відбирив вплив і значіне політичне іменно тій суспільній верстві, котру єго мати уважала яко підвалину державного порядку, котрої самоволю вона три-

sie ihrer Pflicht ungetreu sich von ihren Schuldigkeiten zu entfernen suchen, ist ein Uibel, welchem, wenn man die gute Ordnung und in dieser die gemeine Wohlfahrt retten will, standhaft vorgebeugt werden muss... da nun die Rechte der Obrigkeit, nebst dem damit verbundenen allgemeinen Wohl zu schützen, die Unterthanen an ihrer Pflicht fest zu halten und den die Ordnung bedräuenden Missbrauch zu unterdrücken gleich billig und nothwendig ist. В р. 1775 вона видала „Patent die Einricht- und Verfassung der galizischen Landesstände betreffend“; того-ж року вийшов „Avertissement“ о продажі коронних дібр лиш галицькій шляхті і т. і.

¹¹) Patent Kraft welchem unter Straffälligkeit verbotthen wird, bei Einnahme deren Contributionsabfuhren, die vorher nach Masse der mehr oder weniger abgegebenen Steuer üblich gewessten Zahlungspfennige von denen Contribuenten mehr abzunehmen. 4. Juni 1774.

Patent in Angelegenheit der zu entrichtenden 1775-jährigen Rusticalsteuer, 18 April 1775. сержий уступ.

Patent zur Abstellung dereu in den Königreichen Galizien u. Lodomerien bei verschiedenen Dominien verübenden Unterthans-Beдрückungen. 3. Juni 1775.

бувала злагодити, але котрої становиско вона хотіла задержати. Ві всіх австрійських провінціях шляхта стояла поперек єго далекоюсягаючих плянів, була завзята противником єго державно-політичних і економічних переконань. Борба з шляхтою заповняє увесь час єго короткого панованя. Зломати силу могутого противника він хіг лиш тим, що старав ся оперти ся на тоту верству, котра до тепер була безправною але представляла в собі силу спосібну знеутралізувати сили противника і прочистити дорогу для переведеня єго плянів. Тота сила були мужики. В Галичині ж оборона інтересів мужицьких приносила цісареві двоякий хосен. Галичина лиш недавно ще прийшла під австрійське панованє, не мала отже ані ніяких традицій австрійських ані тої внутрішньої звязи з державою і короною, котру в других провінціях виробило довговікове жите під рукою дінастії. А крім того і противний елемент — шляхта — була тут багато дужша і глубший корінь запустила в жите краю, як шляхта в давних провінціях. Вона була тут не лишень верствою економічно і політично упривілейованою, вона була самодержавною властителькою краю, була в Галичині сама народом, державою і дінастією.

Опирючи ся одже на галицьке мужицтво, Йосиф не лиш хомав силу всемогутюї шляхти, але й находив у єаним краю верству, котра вязала і лучила свіжо придбану провінцію з єго дінастичними і державними інтересами і з цілєю Австрією. Цим способом Австрія переставала бути для Галичини чужою державою, котра лиш поверховним способом вязала єї з собою, але набрала внутрішньої ваги і зживала публичне жите галицьке з житем австрійським.

З фактичних обставин публичного жита галицького виплило вже само собою, мнимоходом, без ніякого постороннього змаганя, що реформи Йосифа приносили користь і третій силі, котра так само як мужик була придушена і безправна. Під впливом цих реформ піднесла ся і народність руська в Галичині, піднесла ся тому, бо інтереси єї зовсім зливали ся з інтересами руського мужика. Великий рух, який несподівані економічні реформи цісарські викликали між мужицтвом, мусів конечним способом відозвати ся і на єго інтересах моральних і на тих, котрі вже з природи річи і з свого положеня були в Галичині сторожами тих інтересів, на уполіжденім і рівно як мужик кривдженім духовенстві руськім.

Кождий знає, як іменно реформи ті відозвали ся на руськім поцівстві. Щоби піднести єго із тьми крошіної, в якій воно жило, заведена була 1783. року перша руська духовна семінарія з руським викладовим язиком; 1785. року ця дієцезальна семінарія переіменена була в генеральну, до котрої приймали увесь клір уніятський не лиш із Га-

личини, але і з угорської Руски, з Хорватії і Сємиграду. На просьбу єпископа Білянського, щоби на заложені 1784 р. львівськїм університеті всі предмети богословські і філософічні для Русинів викладані були по руськи, заведено руські виклади на богословських і філософічних факультеті. (Головацкїй, Первое движеніе 12, 13.) Тим духовним, котрі покінчать вауки в тій семінарії, піднесено плату і забезпечено такім способом їх моральне і матеріальне положєнє. Для народности руської тут би ще не велика користь. Але їх положєнє піднесєне було на те, щоби вони одержавши відповідну для свого становисєка освіту, несли тоту освіту між темним нарід, між котрим і з котрого мали жити. І тому іменно, щоби улекшити їх їх будучу діяльність на селі і в народних школах, щоби нарід їх зрозуїв і з їх просвіти скористав, вони вже в семінарії учити ся мали язиком того народа (Декрет губернатора гр. Брігідо з д. 27 іюля 1786). Не лиш філософічні і богословські науки мали для них викладати ся по руськи, але і в семінарії мали відбувати ся для них практичні роботи, проповіді, науки катехитичні і пр. в руськїм язичі. (Головацкїй I. сїт. 13).

Піднести духовенство з такого упадку, в якїм єго уряд австрійський застав, було обовязком кожного хоть грошечка гуманного уряду. Це була річ простої людськості, більш нічого. Яко така вона могла духовенству принести хосєн і навіть по часті єго принесла. Але історичне значєнє цєї на перший погляд дрібної реформи лежить в тїм, що з нею звязані були і на неї вплинули інтереси мужицтва, котре було руським. За-для того, що мужик був Русином, треба було нести єму просвіту в тїм язичі, котрий він роазуїв і котрим говорив. За-для того одже і просвіта єго будучих просвітителів мусіла бути така, щоби не відрубувала вченого просвітителя від народа, але єго до него зближувала і з ним зливала. Просвіта мусіла одже бути народньою; а що нарід був руський, то і народна просвіта мусіла бути руською. За-для руського мужика одже, котрого він хотів з собою звязати і для себе зробити прихильним, коронований реформатор підніє руське попівство, а по при него посередно і руську народність.

Та й сам дух реформи, новий, свіжий, неслуханий і невиданий за часів польського панованя в Галичині, сам рух викликаний між народом тими реформами, нове освітленє, в якїм мужик побачив себе самого, нові мисли і надії, котрі породились в єго голові, могли зробити великий переворот в історії руського мужицтва і в звязаній з ним тісно історії руського народного і літературного життя. Увесь розвиток реформи казав сам собою сподівати ся дальших перемін; їх недокінченість і поховичність з заданною конєчністю перла до дальшого розвою, до поправи

Їх недостатків, до доповнення здорових сі сторін, до остаточного рішення порушених ними справ і питань. Тоді і тепер, придавлена неволею масса народа могла стати ся живим, сильним і здоровим організмом з самостайними інтересами і думками, з самостайними матеріальними і моральними потребами, котрий уже своєю природною внутрішньою силою став би живою основою і підпорою вирстаючої для задоволення тих потреб інтелігенції. Таким способом давній підневольний мужик-хлібороб і такий же підневольний мужик-піп, так як стогнали давніше під однаким ярмом і однаку панищину робили, як рівні і однаки були в неволі і темноті, так би і тепер, під благодатним впливом поступу і культури, були б остались, росли і розвивались далі рівні і однаки в волі і просвіті. А з ними росла би була і розвивалась Їх народня освіта і література.

На разі це зовсім нічого не вадило, що Йосиф з переконання і характеру був самодержавець. Неволя, в якій нарід руський жив до австрійського панованя, була така велика і убиваюча, що самодержавні стремління австрійського цісаря ні крихіточки не давали ся ему в знаки. Его самодержавної руки він не чув і не бачив. Він чув і бачив лиш, як тота рука звільнила его невольницькі кайдани, і як вона мов на дикого степового коня накладала вудила на того, хто его в ті кайдани був закував. Цего з него було доволі. Пізніше, з природним розвитком державних реформ, самодержавство було би м'якше, лишаючи чини раз більше простору для життя народніх мас.

(Далі буде.)

ср 354-370.

Іван Баневич.

З Віктора Гюго.

I.

Qui que tu sois, esprit. génie...

Геній, змісленик, з сіянням на чолі,
 Ти, що одвагу в собі почуваш
 Завше однакову в славі й в недолі, —
 Силу в величній душі ти черпаш!

Дарма, що сая у гурті пробувася, —
 Сая в своїм серцю поживок ти маєш!
 Сая собі — гини і від юрбища рев,
 Сая себе промінням, полумям грієм,
 Сая собі зіркою в хмарі зорієш,
 Сая — і печера, і лев!

Хай твої часи негодою вкриті,
 Млостею, страхом, затінком глибоки, —
 Твердо іди! Памятай, що на світі
 Голиа Гомер був, а Дант одинокий.
 Хвилі ворожі хай путь заступають,
 Юрби нехай у знесиллі дрімають,
 Твердо іди собі, — серцем святий,
 Весь церейнятий завданням поважним;
 Між полохливими будь ти — одважним,
 Будь проміж мертвих — живий!

Часом душею людською панує
 Дивне якесь-то, чудне помрачення:
 Так замерзаючий кригу цілує,
 Любе сліпому єго осліплення.
 Тяжке спотворення думки й природи!
 Речі не мають належної згоди,
 Люде дрібніють і бачиш — прийшло
 Ніби до того, що в них одиначив ся
 Стрій саний тіла: що там уявив ся
 Тлунок, де серце було.

Леле! ти бачила, Греція красна,
 Риме, дознав ти соромної долі,
 Як вашни людом утома нещасна
 Запанувала й він мовив: „Доволі!
 „Досить Аяксів, і досить Ахіллів,
 „Досить і Брутів, Солонів, Есхілів,
 „Досить героїв із ясни чолом!
 „Досить уже тих воріт прославлених!
 „Ряд простягнув ся аркад нечисленних
 „Геть великанський мостом.

„І Пропілеїв високих доволі,
 „І Пантеонів, і тих Партеонів!

„Досить людей із зорею на чолі!
 „Досить великих людей!.. Між колонів
 „Бенкет справляймо! Історія — ірмія
 „Слава бенкету! в ній дух веселіє!
 „Слава гріху без покути в устах!
 „Жінка хай теж біля нас бенкетує
 „Гола, в самому вінку лиш красує,
 „В перстнях золотих на ногах!

„Влиймо в життя наше — хвилі новії,
 „Будьмо такими, яких не видали!
 „Зробим, щоб Рим і Атези дивнії
 „Іменем Дава, Терсіта назвали!
 „З слави, поезії зробимо нині —
 „З давніх добутків — служниці - рабні.
 „Життя! — ось маєш жадою одну!
 „Тішмось безбожним життям веселішим,
 „А на вогні Прометея давнішим
 „Зварим вечерю смачну!“

Отже ті юрби в розвертаті безодню
 Кинуть ся раптом, не маючи вплину,
 Чадную взявши у руки походню
 Чадіють хутко в шалену годню.
 Ніч розпочнеть ся тоді навислая,
 Темрява душі укріє густая,
 Чола, і очі, ступні, і серця;
 Юрба жере, і гукає, й регоче,
 Повзає, спить, — і Аврора не хоче
 В небі виявити лиця...

І зарпда тоді жінка - дружина
 Над чоловіком, що криз він не має,
 А за єї народженого сина
 Сорому краска її вид укриває.
 Гевій зміслевник, в ту тяжку годню
 Маєш бороти ся ти без вплину!
 Вказауй і думку, і світло в той час —
 Людям, що вірити більше не сміють,
 Бо у них в серці вже й іскри не тліють,
 Божпий огонь вже погас.

Хай у твій вік, при лихому випадку,
 Люде вікчемні стають іще гірші,
 Будь передовцем! В годину упадку
 Люде великі здають ся ще більші.
 Глянь на лежачі руїни сумні
 І на високі колони ставні:
 Порохом вкриті камення лежать,
 Все обвалилось в будинку лихому, ---
 Але колони, між грузу і лому,
 Чи не величні стоять?

II.

Monte au vain philosophe...

Сором філософу жарному, сором майстрові,
 Що не вклада у свій стіль — свого серця і крові!
 Сором софісту, що сів на порозі ^(у цноті)
 Править Платона, до Брута ж не має охоти.
 Сором і ти, що отчизну так люблять на слові,
 Ідола роблять із неї в публичній розмові,
 А як настане година сувора страждання,
 То за для неї не схочуть піти на вигнання!
 Сором трибуну, що каже: „За мною, панове!“
 Серце-ж его тільки роскіш любити готове.
 Знати ж Голготи не хоче, гукаючи: „Вічність!“
 Рітору сором; кричить він: „Прогрес, чоловічність!“
 Можуть вони і Аteni і Рим счарувати,
 Спарту купити, — та чесність людську ошукати
 Ні, не здолають! вона розділяє всім славу,
 Їїхні писання й слова всі положить на лаву,
 Наче монету фальшиву, — а час все розсудить,
 Той що розважає все, і що хвалить, і гудить:
 Тому говорять „іще!“ а другому — „доволі!“
 Вам не присудить ніколи безсмертної долі.

III.

Розважання — забування.

Як хутко жаль у серці погасає!...
 Ох! ледве у могилі тинь зникає

Того, хто ясною сіяв зорею,
 Поки для нас не згас тах під землею, —
 Найперше бажання, найпильніше,
 Позбутися пам'ять мила як хутнійше.
 Геть, старцю, геть!... Один гукає, — жиймо!
 Се призначення наше! Йіжмо, пиймо!
 Не одмовляймо світовій потребі! —
 Другий — свій погляд присниляє в небі;
 Гадає, марить в спогаданню тоху, —
 І сохнуть сльози в промінню ясному...

Коли не зломить нас печаль раптово,
 Все для забуття буде нам готово!
 Природа нас колише, присниляє:
 На крилах мрії серце розгубляє,
 В блакить летючи, спогади близькі,
 Могла дорога все далі мріє!...
 Той хто співає, меду солодкі варить;
 Словач умерлих хутко той хто марить.
 Не краща урна для ховання горя:
 Заповнить душу світлом неба, моря.
 Плавук-забуття ниточку чіпляє
 До серця, другу — де зоря сіяє!

З французького переклада

Олена Пчілка.

Ж м а р а .

Душний, сухий, без тяжку горячий, скажене пекучий день. Здається ся, ніби десь щось горить і наповняє землю невитримним палом; виразно чути навіть, як тягне горілим; повітря вливається у груди немов розтоплене золото; немов горить в середині, пекельна згага лущить чоловіка..... Ні вітру, ні гуку, ні руху..... Пожовклий, вигорілий степ, — неваче хто розпеченим залізом його пройшов.

Ой, не страшний був сей степ, не страшне було се поле, як на весні з під снігу уявилося, як тихо свіжою та ярою рунню хвилюва-

лось, дрібними дощани умивалось і тішило людей, веселі та сміливі думки й надії в головах будило. Забули вже люде, яке воно було тоді, коли, бувало, хмари з золотими берегами, спершу ясні, де-далі темніші, пелов наливаючись, летіли за вітром, пелов кораблі по синьому морю, по веселому, весняному небу, і одразу спадали до долу блискучи дощем, жита і трави напуваючи... Настав час квітувати, наливатись колосу, жита викинули тоненькі стрілочки — і не стало тоді дощу, забракло роси, не було більш милосердя! Степ сумний, згорілий, страшний як жовті, сухі кості мерця; небо блакитне, чисте, звитяжене; шалена спека, горяче, люте сонце палить, пече без кінця, без краю, і небо скупес ні краплі роси не дає. Жовкне колос, сохне лист і репасть ся земля і все нижче хлить ся голова людська. ... Аж сліпнуть жорстоке сяйво сонця.... Тиша, — тиша смерті, а не спокою.... Ні гуку, ні руху. Вітрові немов авязано крила.... І довго триває, довго, довго усе одно й те саме.... Коли-ж припадком на вічно чистому небі з'являлась заблукана хмаринка і всі очі здіймались на неї, повні прохання, жадоби, — вітер мов виривав ся з кайданів на волю, кидав ся, мчав, шматував, в одну мить розганяв, розносив сі, руйнував усі людські надії, а далі опадав немов підстрелена птиця.... І знову настає смергна тиша і знову млеть ся з блакитної бездонної чистої гори безжалісне, пекуче сяйво сонця.... Все сохло, все гнуло! Сохли збіжа, сохли серця людей.... Руки ждали звичайної важкої роботи, хтіли жати, косити, вивати, бо час настав, хтіли багато, довго жати, більше, довше, яко мога більше, до повного виспелля; але не має праці, нічого збирати! До болю ждало серце тих весняних надій, сподівання врожаю. Дарма, не вродить! Не буде хліба й сей рік. Нема...

Не буде хліба знов? Як думати се людям, коли вони вже перебули один голодний рік. Що то за лихо, за горе було!.. „Горе!“ — то сама смерть була, погибель! Хіба не помірало мале й старе від немочі голодної, від слабостей усяких?

І от треба було знов звикати до думки про засуху, голод, смерть... Важко крізь пекуче сяйво бачити темряву без просвітку, в шалену спеку холодіти, з вічного блакитного спокою пити муки роспачі й турботи... Так довго не могло тривати, але воно тривало і було так.

Після тяжкого, душного дня настала таки ніч; але ніч без вітру, без роси; однаково душно, однаково важко дихати, лише нема того колючого жорстокого сяйва, що від нього нема де подітись у день; нема й місяця, одні зорі горять нечисленні на чистому темному небі,

— третять сі великі сльози. Се ніч-пати плаче огненними сльозами над пещасною землею, над полен безкраім, спаленим, зжовклим. Геть-геть простягло ся поле, і кінця й краю сьому полю нема, усюди воно розкинулось і губить ся серед нього маленьке селце. Лише хрест на дзвіниці ледве виготить у повітрі, — тільки й знаку. Ні вогню в хатах, ні гуку людського, ні бреху собак. Нічим не дає себе знати світові село. Чорним рештуванням ледви бовваніють обідрані стріхи... Степ підходить впрост до хат. не спляють його ані тини, ані садки, він хапає хати у своїй страшній обійми.

Спить село, спить мов умерло, спить поле, спить вітер, сплять важким передсмертним сном безкраїм життя. Все заснуло. Здасть ся сама ніч спить, небо спить... Але ні, щось чудне дієть ся на небі; ніби хмарина заблукалась на чисте небо... може се Авраїль крила свої в високости розпускає, чи то смерть шати свої розпростерла? Ні, се хмарина; ось вона росте, темніє, ясній визначаєть ся, повзе, йде, тягнеть ся, біжить; се хмара нарешті, хмара, величезна хмара. Вона вкриває, ковтає зорю за зорею і захоплює пів неба... Все ближче й ближче насуваєть ся вона, ніби приглядаєть ся долі, на землю, — що там дієть ся? Чи єсть там хто небудь? Чи живий ще хто? Прокинув ся, зняв ся вітер, спершу тихий як слово коханця, де-далі сильніш та сильніш гомонить, шумить, гуде... Полетіла туча громовая, за вітром кучері розпускає; ось вона, майже все небо укриває, і хоч уже час світати, а не дніє, нема бряску... Зараз буде дощ, ось-ось... Але деж люде? Невже не бачать, не знають, сплять?... Ось вони! ось — ті змучені, змарнілі постаті! Попростягавши руки, підвівши в гору очі до сеї тазмичної хмари, перебігають вони з хати до хати, хапаючись, радісно, боязно шепочуть, ніби боять ся налякати хмару, переказуючи радісну надію... Хтось один прокинув ся, бо занадто турботний сон его був, занадто мучливі важкі, смутку повні думи; хтось один споглянув на небо і забачив темну хмару, і ось він зняв, збудив усіх, хотів щоб з ним раділи всі, своїй й чужі, всі, всі, щоб радість його стала від того більша в двоє, в троє, в сто раз..

І всі прокинулись, всі стрепенулись, всі зраділи, забуто горе вчорашнє, ніби ніколи не було часів жаху, розпачі; всі очі вковали ся в хмару, всі руки до неї простягли ся з благанням. На блідих, страшних обличчях, мукою поораних, воскресла надія, коваюча надія. Скільки часу ці очі дивились на небо, а звідти на них позирала смерть і кожний новий день приносив нові муки, нові страждання. Воскресла надія і бліді уста, зредені мукою, пробують усміхнутись... Всі бігли, як один чоловік, одним рухом, одним кроком; біжать геть в поле і там надають

ниць на переналену землю, мов закахьавілі ждуть першого слова від неба...

А хмара тих часом повертає на бік, ухпляєть ся і поволі, важко, ніби спускаєть ся, осідає, наче рушає геть од снх воскреслих, для нової смерти оживлених людей... Крик, стогін, лежент, рев неначе звірячий розірвав од разу повітря і кинув ся у слід за хмарою. Безплі людські постаті там долі знов і знов простягали свої зведені корчем руки за своєю надією і плакали: „Змилуй ся, постривай, не тікай!“ Люде в росначі бьють ся головами об суху землю, благаючи хмару зглянутись.. Але ні, вона піде геть, напевне піде, дощу не буде, ні.. ще раз одурить людей, люто поханить, всю душу виїме і піде! Завжди так робила вона, ся страшпа, потужна, безжаїсна хмара...

Сухий, гострий, мов одірваний грім, і дощ мов звір з клітки кинув ся на землю, вішаючпсь з людськими сльозами...

Михайло Обачний.

Із старих рукописів.

II. Апокрію про дїтство Ісусово.

І отсе апокріфічне оповіданє виїжаю з више описаної рукописної збірки, в котрій воно стоїть на четвертому місці (карта 17 recto — 21 г.) і займає 9 сторін пєсьма, впрочім о стілько неповних, що на початку і на кінці тексту находять ся досить великі рисунки: на початку мати божа з дитиною, а на кінці щось ніби храм з 15 вежами і з підписом в нпау: Рече бизьвменъ ко срѣдци скоумъ мѣсть кгъ. се есть домъ римланскій то есть косколъ. budował go dariusz krol persydskiy y polskiy obładatel ruskiy administrator welkiy хазенєс polskyy ruskiy y wsey welkey polszczy pruskiy mazowecki y moskewski y nimecki y Samyy korona car. Anno domini 1732 roku panskiego 1732. marca 11. Хоча підпис доволі безглуздий, та все таки цїнна в ньому дата, котра певно відносить ся до часу написаня сеї рукописі. Впрочім текст сеї, як побачуть читачі, не зовсїя добрий, а особливе духове збоченє переписача обявляє ся також тия, що він де треба і де не треба наконпчує epitheta organia: цар, бог, господь, вседержитель і т. і.

СЛОВО ЧЛЛОВѢЧЕСКОЕ Ѡ МАЛАДЕНСТВѢ ІС ХРІТОВѢ
ЦРЬСКОМЪ

(I) И еще Гдѣшнѣ Іс Хрѣтѣ Црѣю двома лѣтома бывешъ и граша во рѣчнѣшахъ со жидовскими дѣтми и сотвори ис кааѣ дванадѣсатѣ птыцѣ, и сплѣснѣвѣ рѣкама, а шны возлетѣша. и вѣсть же въ сѣботѣ играша и (сѣтъ) мнози дѣти блухъ снимѣ играюще. видѣ же то единъ жидовинъ шедъ скоро возвѣстити (Ѡцѣ) Іушиѣѣ Ѡцѣ его сице глѣа: Ѡрокъ твой во рѣчнѣшахъ играетъ и вземъ кааѣ и сотвори ис кааѣ дванадѣсатѣ птыцѣ и сплѣснѣвѣ рѣкама а шны возлетѣша. wskвернивъ есть намѣ сѣботѣ. и шедъ Іушиѣѣ и призва его, Іс же играа воскочи к' немѣ на ramo. Іушиѣѣ веде его на мѣсто и наѣчи. Іс же рече томѣ жидовинѣ: се ииѣ швѣдѣлъ ма еси! и не донде жидѣ до дому, аѣи вѣпадѣ и оумре. видѣвъ же тѣе дрѣгѣи жидовинъ и возопиша глѣюще: Ѡкъдѣѣ Ѡроча? и пришедша родитѣла нападеша. и рѣша ко Іушиѣѣ: что са коа (sic! забыть захѣсѣ: такое) Ѡроча маишъ? и то не имашъ съ нами во градѣ быти; аще (наб. пропушено: хоушиши с нами быти), то хитре оучи его на доброе, да неѣан не клинетъ чѣжихъ дѣтей и не искѣшатѣ.

(II) Призвавъ же Іушиѣѣ Іса и вѣтан оучаше его: по что клинѣши чѣжихъ дѣтей и мрѣтъ? прѣто насѣ хоуѣтъ изгнати из сѣго града. Іс же рече ко Іушиѣѣ: сѣа ты глѣо Ѡтче мой: оу послѣшавшого ма примолчи, а тѣи да мрѣтъ по дѣлома сконма, тѣѣѣ ненадобѣ. а тѣи глѣюще нанѣ вси шхромѣша и шслѣпоша. и тѣи видѣвше и оубома са. потомъ же не разѣмѣютъ никтоже гнѣвати са нанѣ. Іушиѣѣ же емѣ его за оухо и возвѣче ѣ. Іс же рече емѣ не гордѣа (наб. зах.: негодѣа): не владѣетъ менѣ искати, и швратиша ма во разбойнически. во истиннѣ не вѣдѣашъ, что а творѣ, и з мора ѣко единъ день. и тѣи неоскъдѣютъ менѣ. твой емѣ азъ, к' тѣѣѣ волеж прѣдохъ.

(III.) Оучитѣль же именѣма Захѣиѣ стоа и слыша глѣща Іса Ѡцѣ дивнѣса, и рече Іушиѣѣ: и се глѣши Ѡроча мадрѣе, и дай его да вѣвчимѣ грамотѣ. поимъ Ѡроча Іушиѣѣ веде его и рече оучитѣлѣ: братѣ, пойми его ко сѣѣѣ. слышавъ же Іс Ѡца своего глѣща розсѣѣа са и рече манстрѣ дидаскалѣѣѣ: констиннѣ вѣма (наб. зах.: повѣма) ти вѣлко рече Ѡцѣ мой: истиннѣ глѣо, ижѣ всѣма томѣ а гдѣ емѣ, вы же чѣжди есте и не вѣсте, ако миѣ вѣдинома власть естѣ дана. азъ емѣ прѣжде всѣхъ вѣкъ, ииѣ

родивса и не кѣсти, азъ ѿвѣдѣю есмь или кто азъ. вѣдѣю колѣно лѣтъ живота нашего. вѣстиннѣ глѣхъ ти оучитель: егда ты раждаешиса, и азъ тѣ столѣхъ прежде рождествя твоего и видѣхъ азъ. вѣстиннѣ аще хоушиши совершѣнѣ быти оучитель, то послѣшамъ ты мене, азъ тѣ наоучѣю премѣдрости, еже никто же не кѣсть развѣ мене. яко вѣмъ истыннѣ рекѣ, и егда оузрѣти крестъ, тогда речеши: ѿцъ мой еси ты! сѣшѣи же то жидове слышавши словеса глѣюще: пать лѣтъ (яб. пропущено: имѣтъ), что ѿроча сѣ глѣтъ, нже не слышашомъ ни ѿ архіерей, ни ѿ фарисей, ни ѿ оучителей. рече же имъ Іс: не дикнѣтеса томѣ! вѣдѣю, егда миръ созданъ бысть. слышавши словеса сѣа жидове и оубоашася и ничтоще можахѣ рещи. Іс же рече: вѣдѣю, оучителю, ако есте слѣпѣ — горе вѣмъ! и хромѣ — горе вѣмъ! ако мене оучите, а себе хвалѣте. Закуей же вѣмъ его за рѣкѣ и веде его ко ѿцѣ, и рече оучитель: горе мнѣ! пойми ѿроча сѣа Іуцифе, ако не могѣ его оучити, але ѿнѣ мене оучитѣ.

(IV.) Іс же играа по обычаю со жидовскими дѣтми, вошедши вѣ жидовскій храмъ, тече предъ ними по слѣнцѣ и стаа высоко, и повелѣ кѣмъ нти по слѣнцѣ и стати (яб. насъ быти: стѣна) высоко и повелѣ (яб. пропущено кѣлька слѣв, в котрихъ сказано було: щобъ ішли за нимъ у низъ по соняшному промѣні; і діти ішли за нимъ) стрѣмъ главъ растѣпитиса (яб. зах.: растѣпиша сѣа) [по] слѣнцѣ и оубишася вси и нача Іс смѣлатиса, избѣгшъ Ісѣ по слѣнцѣ.

(V.) Прійде дръгій маистеръ ко Іуцифѣ и рече вѣмъ: приведи ѿроча свое, да нажжъ его грамотѣ. Іуцифъ вѣмъ его за ржжъ и веде его ко маистеръ и оумоли его, да наоучитъ его алфавита. воспроси же маистеръ Ісѣа дальнаго слова алфавита. Іс же не рече и молчаше. маистеръ же оударѣ Ісѣа вѣ ланитѣ. Ісѣ же рече вѣмоу: по что ма кѣши, злодѣю? азъ ты повѣдажъ, да что ма оучиши, а самъ не вѣдаешъ. аще еси правый оучитель, протолкѣи мнѣ, [что] зовѣтса алфавита? и рече по снхъ: азъ есмь единъ и книги во мнѣ сжѣтъ яко мѣдъ зѣкнѣшася. слышавши оучитель и смѣтѣса и не оумѣ слова ѿвѣщати ко Ісѣ. и рече: оухъ мнѣ шкѣанномъ! азъ измѣнихса, самъ на себе срамотжъ наведеохъ ѿроча сѣа наставаючи на всю рѣкнѣсть! (Пропущено яб. кѣлька слѣв, до розказано було, якъ „маистеръ“ узавъ Ісуса і запровадивъ назадъ до Іосифа).. пойми брате Іуцифе вѣго ко себѣ, не стѣрпѣжъ страсти его. и сѣа ѿроча нѣсть ѿ земного родѣ, но прежде сотвореннаго.

(VI.) Потомъ жноша младо и посѣкшоша древо во сосѣдѣ (яб. зах. во свѣдѣствѣ) Іуцифовѣ. и оудариса секирою и растѣрза

пласиѣ и нозѣ скон, паде и в'мираше и в'моуѣ велицѣи бываше. Іс же емз его за правѣю ногѣ и престаг, и емсть нога цѣла колѣца. и гла Іс: жноша, востаны: и прѣхватиши жноша соннѣи и шелобиза ѿ. Народ же многу днен са и рѣша Ісх: во истиннѣх Бгѣх живеть в' немз!

(VII.) Бывшѣ же Ісх шѣсть лѣтъ и посла мати его по еодѣ, а онз тече скоро и разен корчѣице и нѣчомз емѣ води приности. онз же божеса матери своей и знаев из' себе сорочкѣ и начерпа води полих и принеси мѣри. видѣши же то жидове и днеша са. и прѣхватишиса ко матцѣ шелобиза ѿ.

(VIII.) И паки во время стѣнѣа иде Іс со ѿцемз стѣати пшеницѣ на нѣх. Егда ж ѿцз его шѣдаше, и посѣавз пшеницѣ еднѣ спѣдз. во едннѣ же днѣ пожне и сотри и принеси десѣть спѣдовз пшеницѣ ѿцз своимз. и везав Іушифѣ и цѣлова его, призавз же оубогиу и разда пѣть мѣрз, а себѣ пѣть мѣрз штавилз.

(IX.) В' тоужь время созда Іушифѣ полатѣ мѣжж богатѣ зѣло во градѣ. и не имѣаше мѣры, и коротко емсть еднѣ ервино, и печаленз емсть Іушифѣ велинѣ. прѣиде же ко ѿцѣ Іс и рече емоу: [по что] печаленз еси, ѿче мой? и рече Іушифѣ: зѣ ли са стало. и рече Іс: положи правило на земли! и положи Іушифѣ правило на земли, и пристѣпи Іс, емз за коницѣ краткое ервино и протагз равно з' дръгимз. и рече Іс: не тѣжи ѿче мой! что ти покажж, призови мене, ѿ тѣбѣ сотворѣ дѣло свое (хб. зах. твоѣ). и рече Іушифѣ: волозѣ мнѣ бѣтъ твоеѣ ѿроча далз!

(X.) И емз его за рѣкѣ Іушифѣ и веде его ко майстрѣ, нѣ полотница робитѣ. а майстерѣ далз Ісовѣ тридцѣть хѣмо[вз] бѣланѣх и рече: оуклади оу рознѣи цѣтѣи: шво в' червленноѣ, шво в' зеленоѣ, шво в' багровоѣ, шво в' витканоѣ, азз же на шрѣдѣи идѣ. Іс же веземз хѣми (пропущено: вложи) оусѣ оу чермнѣ кадѣ. и прѣиде майстерѣ и рече: чи оуложилаз еси хѣми? Іс же рече: оуправилз всѣ в' чермнѣ кадѣ. шнз же возопи великим гласомз и растерза ризы своя: чѣмз еси оуклалаз оу едннѣ кадѣ? азз тѣбѣ рекоух: оу различнѣи кади оуложи! и восхити нанѣ копѣ. Іс же оубожеса и повѣже. и ста за Ісомз древо велико, шко дѣвз. и видѣ сѣи чѣдо майстерѣ и оубоже са. потомз призва его. и прѣиде Іс Хс гдѣ бѣ црѣ и ста надѣ кадѣю червленною и рече: не тѣжи майстрѣ! жнхѣ тѣбѣ хѣмовз надовѣ? шнз же рече: всакѣи. и вынмалз Іс Хс гдѣ бѣ црѣ вседержитель хѣми ѿ различнѣх цѣтѣтов не червонои кади. и прѣшовз ко Ісовѣ Хртовѣ гдѣ егда

црѣвѣ кседрожителѣ майстерѣ и оудари чоломъ: во истиннѣ снѣ
человѣческѣй, снѣ бжїи цркїи ты! и приведе его ко ѡцѣ его [и
рече]: пойми Іушифѣ! се дивна чждеса видѣхъ.

(XI) Поємъ его Іушифѣ и веде его ко майстроу книжному, да
научитъ его алфавита, гла жидовинъ (тут очевидно щось пропущено)
.. ста многожды. Іс же гла емоу: аще (sic, зах. аще) ты правый
оучитель и наоучонїи добре писала, то рци мнѣ алфавита, азъ же
ты ѡвѣщаю. (Тут опять щось пропущено) разгнѣкавса и оудари Іса
Христа црѣмъ бга по алнитѣ. Іс же рече: проклатнїи оучителю! [и]
паде шнїи оучитель и в'мре. Іс же прїйде ко ѡцѣ, и wskорбѣ
Іушифѣ ш чадѣ.

(XII.) Прїйде ко Іушифѣ другїи майстерѣ и рече: приведи снѣ
своего во наказанїе, низли (sic!) могоу легко надчти его еллин-
скимъ книгамъ. и рече Іушифѣ: пойми брате его со собою! и оуземъ
оучитель со шпасенїемъ и веде его. Іс же иде снїмъ, конїйде во
домъ его ко другимъ оучителемъ, шбрѣте книги лежащїа на ла-
кицѣ, разгнѣвз книгѣ лежащїю великѣю нача чтити дхѣомъ стѣмъ.
оучитель же прїйде и послѣша его гла. да болѣе глѣтъ. народъ же
много прїйде и послѣша его. и рече оучитель: Іушифѣ. азъ помѣхъ
ако оученика севѣ, а шнѣ исполнїхъ влгдти бжїа и прлдрости.
и рече: брате Іушифѣ, пойми его ко севѣ!

(XIII.) Оутрѣ же бывшѣ посла Іушифѣ снѣ своего Іакова по
хврастїе. и се змїа лютаа оусккивла его за рѣкѣ; паде Іаковъ
издши. Іс же днѣвз на лице и оугризнокенїе аспидѣ испаде, Іа-
ковъ же прозрѣ, а змїа распадеса на тры части.

(XIV.) И паки жинѣ его (заб. ваз бутп: нѣкой) ѡроча оумре.
и плака са жена. слышавз же Іс и пришедз тамъ видѣкз ѡроча
мертво и рече: ѡроча, не оумирай, но живо буди! и разсмѣа са
ѡроча и воста. и рече Іс: жино, прїйми ѡроча свое и дай емоу
асти. видѣвшн же народи многи и рѣша: ко истиннѣ бгѣ живитѣ
в' немъ!

(XV.) И паки бывшии высотѣ созданной и спаде человекъ
с высоты и разбеса и оумираше, и стеченїю бывшѣ много людей.
слышав Ісвсз Хс тече тамо и видѣ человека мертва лежаща, и
ем' его за рѣкѣ и рече емѣ: человекѣ. костани и сотвори дѣло
свое! и акїе коста и поклонн са ногам' Ісовым'. и видѣвши на-
роди многи и чднша са.

(XVI.) Оутрѣ же бывшѣ Іушифѣ и мати его искаста его тѣ-
жаща и шщща, и по трыхъ днѣхъ шбрѣктоша его во цркви стоаща
посредѣ оучителей. и послѣшаша его, да развѣкють ѡ него, дн-

вляхъ са же и мысляхъ к себѣ: како ѡроча приидеть страшнаа книжники? Іѡсифъ и мати рекоста к' немѡ: что сотворилахъ еси намъ, чадо? тако нѣкъ скорбаше и колаше ш тебе! рече же Іс: что ищете мене? се сътъ шестелн ѡца моего, и повелѣ мнѣ кыть к ныхъ. или не вѣсте, ако ѡцъ мой на небесихъ живеть? фарисей же рѣша ко матрон: ты ли еси мати ѡрочати сего? она же рече: азъ есм'. и рѣша ей фарисей: блженна ты во жинахъ и блгословенъ плодъ чрева твоего! таковаа слыи не видѣхомъ ни ѡ коже. и воста Іс Хс Гдъ Нгъ Црѣ Вседержитель и иде во слѣдъ мѣре своеа. ѡроча же расташе и крѣплаше са дѡмъ и силою. нѣкъ и рѣно и во вѣки вѣкомъ аминь.

Выше напечатаний текст е в головній основі тождный з тѣмъ апокрифичнымъ евангеліемъ Томи, напечатанымъ у Тішендорфа в двох редакціяхъ, грецькій і латиньскій (Const. Tischendorf, Evangelia arosyruha. Lipsiae 1853, pp. 135—170). В словянській апокрифичній літературі се евангеліе стрічае ся дуже рідко; руського тексту доси не звісно ані одного, а звісні тільки два сербські тексти рукописні, з котрихъ один надрукований в книзі „Описаніе рукописей Хлудова“ при N. 162, стор. 320—325 (гл. И. Я. Порфирьевъ, Апокрифическія сказанія о новозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ по рукописямъ Соловецкой бібліотеки. С. Петерб. 1890 — Сборникъ отд. русск. языкъ и словесности Имп. Акад. Наукъ, т. LII, стор. 2 прим. 5.). Не маючи під рукою сего тексту, не можу его порівнати з нашими, і для того ограничу ся на порівнаню нашого тексту з грецькимъ і латиньскимъ. Здасть ся впрочімъ, що в нашихъ закутку апокріф сей не бувъ такий рідкий, якъ в іншихъ частяхъ Руси, бо в збірці свящ. Ліі Яремецького-Білашевича, писаній по часті на Покутю, а по часті на Буковині в рокахъ 1742—1750, находимо такожъ шматокъ сего апокріфа, котрий тутъ для порівнаня подаю.

Саово ш Гдѣ ншѣмъ Іс Хѣтѣ, како игралъ са со дѣтми жидовскими и сотворивъ кі птиць.

(I) Во єдино лѣто іграюще са Гдѣ ншѣмъ Іс Хѣтѣ со дѣтми жидовскими на єдномъ мѣстѣ, и вземъ Іс Хс калъ, и сотворивъ кі птиць, и пласнѣлахъ надъ ними рѣками, а шнѣ птицькѣ шжили и полетѣли. оучѣвши же тоѣ жидове, и зійшли са до ради, и пошли до Іѡсифа и мовалъ: Іѡсифе, штрокъ твой играетъ в рѣчи дивнѣ: вземъ калъ и залѣпнѣхъ кі птиць и пласнѣхъ рѣками надъ птицьми, а птицькѣ шжили и полетѣли, і усквернила намъ сѣботѣ.

Пойдеже Іушиѣ ко Ісѣ. Ісѣ же играхся и скочил Іушиѣѣ на рамена. Іушиѣ же прине Ісѣа на мѣсто свое и навчи его. Ісѣ же рече жидовинамъ: се по нинѣ шѣалилисте ма еси! и се жидове не дойдоша до домѣ и азѣ падоша и оумроша. Дрѣвѣи же жидове возопиша и глѣюще: Шкѣдѣ се ѡроча? и нападоста Іушиѣа глѣюще: что такое ѡроча имашь хитрое? оучи его на доброе, нехай не кланет і не искѣшатъ нашихъ дѣтій, бо ти Іушиѣе не бѣдеш жити с нами во градѣ, але та вижинем.

(II) Призвае же Іушиѣ Ісѣа и глѣи: по что ти кланеш чѣжихъ дѣтій, що мрѣть? прето хотить нѣ кигнати из града. Ісѣ же рече ѡцѣ своему Іушиѣѣ: ѡче мой! тѣи, нже на насъ гѣть противѣ дѣлом своимъ, нехай ѡглахнѣтъ и ѡслѣпнѣтъ! и тое оубѣдаше жидове вси оуболашася и не смѣшаше ничтоже на Ісѣа рещи и гнѣватися.

(III) Оучитель же еденъ іменемъ Затхей (sic!) слыша Ісѣа глѣуща (хб. пропушено: прїиде) ко Іушиѣѣ и рече: Іушиѣе брате, се ѡроча имашь мѣдро. дай его мнѣ, нехай оучитъ грамотѣ. поем Іушиѣѣ ѡроча і воведѣ его ко учителю и рече: оучи брате ѡроча сїе! слыша же Ісѣ Іушиѣа глѣущаго и засмѣяхся и рече: даскамъ во истиннѣ вѣмъ, елико ти рече ѡцѣ мой Іушиѣѣ. аз есмь господь, ви же не вѣсте, шкаш мнѣ едномѣ власт, шко аз есмь прежде вѣкѣ. а нинѣ родихся с вами, и аз кѣмъ, колко лѣтъ живота вашаго. очителю, послѣхай мене, аз ти навчѣ премѣдрости, елико никто не вѣсть развѣ мене и пославшаго мѣ ко вам. свѣщїа жидове оуслышавши словеса сїа глѣуща: е лѣтъ ѡтрочати семѣ, и глѣтъ, еже не слышахом ни ѡ архіерей ни ѡ оучитель ни ѡ фарисей. рече Ісѣ: что семѣ дивитися? вѣдаю, егда вистѣ мир создани. в той час оуслышавши жидове и збѣашася и не смѣхѣш ничтоже рещи на Ісѣа. Хрѣтосъ же играхся и скача глѣюще: вѣдаю, очителю, шко ви есте слѣпїе — горе вам! шко мене оучите, а сами не знаете хвалитися! Затхей же вземъ его, Ісѣа, за рѣкѣ и приведе его ко Іушиѣѣ и рече: пойми, брате Іушиѣе, ѡтроча сїе! ш не могу его оучити. ш горе мнѣ! ѡроча тое мене очитъ.

(IV) Ісѣ же вонїде по шенчаю во жидовскїй храмъ, іграхся со дѣтми многими жидовскими. Ісѣ же побѣгне по слонцѣ по проминахъ предъ дѣтми и ста високо, а дѣти жидовскїе пошамъ за Ісѣсомъ и полетѣли стрѣм главахъ и побили сѣа вси. І начат Ісѣ смѣятися и звѣже по слонцѣ.

(V) И рече дрѣвїй майстеръ ко Іушиѣѣ: приведи ми ѡтроча и навчѣ его грамоти. Іушиѣѣ же емъ Ісѣа за рѣкѣ и веде его ко май-

стрѣ. майстер же взим его учити грамоти. Іс же молчаше, ни рече емѣ ничто же. майстер же ударил его в главу. Іс же рече емѣ: по что мы еси оударилъ въ главу? разбойникѣ, злодѣятелю, гори твѣ! да чого мы оучиши, а сам ничтоже ни вѣдаеш? аще-с правїи учителъ, протолкѣи ми, что мовентъ алфавента? аз же и по сиу... книги во мнѣ сѣт. майстер же в той чѣ ужасе си и ни смѣи ничтоже ізрещи протѣвко штрочати и рече: шх мнѣ! аз шканинїи сам на себе срамотѣ наведушъ. и рече: пой ми врате Іушифе штроча сїе. сїе шроча нѣсть ш зимнаго рода, но пржде сотворенїа.

(VI) Бдинъ юноша младїи рѣвалъ древа в сѣсѣда Іушифоваго и ударилася секироу: сѣи секира пласемь ноги его и пад оумираше, и б молевѣ велициѣ внешн истеченїю тамо народа много. Іс же пойдѣ тамо. леда прошед сквоз народѣ, и прїидѣ идеже лежа штрочѣ. и ем его Іс за правѣю ногѣ зарѣвалю и протыгъ и бнсть нога болишам здраваш. и рече Іс: юноша, твѣ глѣ востани! юноша же абїе воста. народ же велии чѣдишася и рече: констннѣ, в сѣи шрочати бгъ живѣтъ!

(VII?) (IX?) Потом же Іс хождаше по водѣ и созда снѣтъ храмїнѣ каменнѣю, народи же іудейскїи зѣло чѣдишася таковомѣ виденїю.

(XIII.) Потом же Іушифъ послал сїна своего Іакова по херастѣ. и змѣи лютаѣ. укѣсила его во рѣкѣ, и пад Іаковѣ і шмираше. Іс прїидѣтъ тамо и дѣнѣл на лице его, и шгризнаванїе змїннѣ іспадѣт, Іаковѣ прозрѣвѣ, а змїи распадѣси на г части.

(XIV.) Потом жинѣ одной штроча шмретѣ, и плака си жена злѣ за шрочатем. саншав же Іс и тече тамо и видѣ шроча мрѣтво. і дѣнѣл Іс на уста его и рече: востани шроча и живѣ бѣдѣ! абїе воста штроча и розсмѣи си. и рече Іс: жїно, прїими шроча и дай емѣ исти. видѣвши тоѣ народи многи и рѣша: во істиннѣ, в сѣи шрочати бгъ живѣтъ.

(XV.) И пакн внеше созданїю високомѣ, и впаде члѣкѣ з бѣдннѣкѣ велимїи високаго и развнѣ сѣ і шмираше. и зїшло си людїи много над шнаго члѣка. и прїидѣ Іс тамо и видѣ члѣка мрѣтвваго лежаща. і емѣ его Іс за рѣкѣ и рече: твѣ члѣоче глѣ, востани и твори дѣло свое! и абїе члѣкѣ коставѣ и поклоннл сѣ Ісусови. и видѣвши тоѣ народи и чѣдишася велии.

(XVI.) Іушифъ же и лїти его ищїиѣ во іерлїмѣ, и шертѣста его по г днѣхъ во церквн посредѣ оучителїи. и послѣшавша его, да развмѣютѣ, и дивлшхѣ си, како штроча прїидѣт старшїи книжнїци и фїлїозофи. Іушифъ же и лїти рекѣста ісоки: почто,

чадо, сотворило-с нам, кже нам велимі вилла скорбѣ. Ісѣ же рече: почто нищѣ мене? многі сѣт шевтели ѿ ѿца моего, повелѣ ми в нихъ бити. не вѣсте ли, како шѣце мой ісѣ на нѣсѣхъ? фарисе же слышавши і рѣша: ти ли еси мѣти семѿ ѿрочати? Мрїи же рече: азъ есм. фарисе же рѣша: бл҃гословенна ти во жинахъ и бл҃гословен плодъ твоего чрева! такоуи слѣви, такоуи силѣ не видѣхомъ николи же. воставши же ісѣ і иде во слѣд мѣри своимъ и вистѣ слышавши мѣри своимъ и повинивши сѣ. ісѣ же спѣшше мудростію и тѣломъ и бл҃годать и исцѣленіи творыши. ми же прославленъ ѿца и сїна и ст҃аго дѣха нѣтѣ и нр҃но и во вѣки вѣкомъ аминь.

В скобках перед поодинокими епізодами сего оповідання ми поклали римські цифри, котрі уможливають докладне порівняне змісту обох сих текстів один з одним і з грецьким оригіналом. Ми обмежили ся тут на такім поверховім порівнянню змісту, лишаючи на пізнійше детальний розбір текстів і дослід над їх розгалуженнєм.

Із нумерації епізодів у обох наших текстах бачимо, що главн I—VI в них зовсім однакові (що до змісту); так само однакове й закінченє (гл. XIII—XVI). Тільки шістьох середніх глав нема в тексті Яренецького-Білашевича, коли не лічити коротенького реченя про ходженє по воді і будованє камяного дому, де за темною стилізацією можна добачити натяки на гл. VII і IX іспаського тексту.

Порівняне нашого тексту (приймаю оба варіанти як впливніші з одного тексту — се впрочім не трудно й докзати) з апокріфічним євангелієм Томи, звісним у грецькій і в латинській (троха коротшій) версії, показує ось що: грецьке євангеліє Томи має глав 19, значить, о 3 більше від нашого тексту; версія латинська має глав XV, значить, о одну менше від нашого тексту. Та коли зважити, що в лат. версії пропущена власне та глава, що у нас є XVI (епізодуятий із канонічного євангелія Луки гл. II. 41—52), то побачимо, що наш текст в тім пункті ближши до латинської версії, чим до грецької. Та гляньмо на зміст і порядок глав, виходячи все від нашого тексту.

Гл. I. Історія з 12 глиняними пташками, що за волею Ісуса полетіли, аналогічно розказана в грецькій версії єванг. Томи гл. 2, в латинській версії гл. 4, в грецькій *Σύστασις τοῦ ἁ. ἀπ. Θώμα* гл. 2, в тав. арабській євангелію вродження і дїтства Ісусового (*Evangelium infantiae Arabicum*) гл. 46 і в фальшивім євангелію Маттея гл. 27.

Гл. II. Йосиф упоминає Ісуса, щоб не кляв, Ісус истить ся на тях, що на него жалувались, Йосиф тягне єго за вухо, пор. *Ev. Thomae*

ггаесе гл. 5, Ev. Th. lat. гл. 4 і 5, Syngg. Th. гл. 3, аналогічні місця є і в Pseudo-evang. Matthaei гл. 29.

Гл. III. Історія з учителем Закхесю займає в грецькій версії св. Томи три глави (6, 7 і 8), в латинській версії одну гл. (6), в еванг. арабським одну гл. (48), у псевдо-Маттея одну (30).

Гл. IV, в наших текстах досить неясно стилізована, в такій формі не існує в жаднім іншим тексті. В текстах грецьких і в латинським (св. Томи грецьке гл. 9, лат. гл. 7, Syngg. Th. гл. 6, св. арабське гл. 44, св. псевдо-Матт. гл. 32.) розказано в аналогічних місці, що Ісус бавив ся з дітьми на даху, один хлопець упав з даху і забив ся, прочі діти повтікали, родичі вбитого хлопця обвинуватили Ісуса, а той оживив забитого. Як бачимо, епізод зовсім не схожий на наш, де по при всій неясности оба варіанти згідно говорять про „ходженє по сонцю“, т. є. по сонячній прохінї в голу і в низ і про те, що всі діти, наслідуючи в тім Ісуса, попадали і побили ся. Чи наш епізод властивий тільки словянським перекладам сего апокріфа, чи може має своє жерело в якійсь іншій, доси незвісній грецькій версії?

Гл. V, епізод з другим учителем, що вдарив Ісуса в лице, а потім завстиданий відвів єго до Йосифа, повторяє ся в нашім тексті в гл. XI. В грецьких текстах находимо ураз із Закхесю тільки трьох учителів Ісусових; наш текст говорить про чотирьох, т. є. про трьох без Закхєя. Епізод з другим учителем, котрий ударив Ісуса в голову і за те був покараний тим, що єму рука всохла, находимо в грецьким еванг. Томи гл. 14, лат. св. Th. гл. 12, св. арабське гл. 49. Наш текст найбільше ще схожий на оповіданє псевдо - Маттея (гл. 31), де другий учитель названий Леві. Той зачинає вчити Ісуса азбуки, але Ісус мовчить. Леві вдарив Ісуса ріакою. Тоді Ісус толкує єму значіне поодиноких букв. Леві кричить, що сей хлопець варт висіти на хресті і тікає від него (Tischendorf, Evangelia arosypha, стор. 94—96). Інтересно, що з усіх апокріфічних евангелій власне тільки одно евангеліє псевдо-Маттея говорить так само як і наш текст про чотирьох учителів Ісусових.

Гл. VI. Виліченє хлопця, що рубаючи дрова розтяв собі ногу, розказано в св. Томи грецьким гл. 10, в лат. гл. 8.

Гл. VII, про те, як Ісус розбивши коновку приніс води в сорочці, розказана в св. Т. грець. гл. 11, лат. гл. 9, св. арабським г. 45, псевдо-Маттея гл. 33.

Гл. VIII, історія чудесного посіву пшениці, розказана в св. Томи грець. гл. 12, лат. гл. 10, псевдо-Маттея гл. 34.

Гл. IX, про Йосифове тєслярство і чудесне натягненє прикороткого

дерева Ісусом розказана в св. Томи грецькій гл. 13, латинській гл. 11, Synggramma Thomae гл. 9, хоч усяди досить відмінно від нашого: Йосиф — столяр і робить ліжку, а Ісус продовжує коротку дошку. У псевдо-Маттея Йосиф також робить 6 ліжок і каже Ісусови порізати дошки після поданої міри. Той не слухає, ріже одні коротші, а другі довші, а опісля чудесно рівнає. Як бачимо, наш текст не сходить ся з жадним доси звісним апокріфом.

Гл. X. Фарбоване полотен. В Тішендорфовських текстах євангелія Томи сего епізоду не находимо; с він тільки в однім рукописі сего євангелія, що находить ся в Паризі і опублікований був ученим Тіло (Thilo, Codex aroscurphus, стор. 289), і в євангелію арабській гл. 37, хоча оба сі тексти подають сей епізод досить відмінно від нашого. Інтересно, що версія зовсім подібна до нашого тексту находить ся тільки у нагометанських писателів (гл. Rudolf Hofmann, Das Leben Jesu nach den Apokryphen, Leipzig 1851, стор. 235).

Гл. XI. Епізод з третім учителем, котрий ударив Ісуса і тут же на місці вмер, зовсім аналогічно розказаний знов тільки у псевдо-Маттея гл. 38. В євангелію Томи (грець. гл. 14 і лат. гл. 12) учитель б'є Ісуса по голові, задля чого Ісус закликає сну, учителеви зараз усхля рука і він упав лицем до землі; впрочім пізнійше Ісус уздоровив сну всошму руку.

Гл. XII. У четвертого вчителя Ісус без науки читає і толкує книгу, пор. єванг. Томи грецьке гл. 15, лат. гл. 14, псевдо-Маттея гл. 39, єв. арабське гл. 49.

Гл. XIII. Ісус уздоровлює Якова вкушеного гадюкою, пор. єв. Томи грецьке гл. 26, лат. гл. 14, псевдо-Маттея гл. 41, арабське гл. 43.

Гл. XIV. Воскресенє дитини, епізод скопійований з канонічних євангелій, де розказано про дочку Яира, пор. єванг. Томи грець. гл. 17, лат. гл. 15.

Гл. XV. Воскресенє робітника, що впав з високої будівлі, находимо тільки в грецькій версії євангелія Томи гл. 18, — в жаднім іншій апокріфі сего епізоду нема.

Гл. XVI. Ісус у храмі між книжниками, — онять переробка з канонічного євангелія з апокріфічними додатками, котрі впрочім в наших текстах значно понкорочувани (пропущена розмова Ісуса з книжниками, з звіздарем, з лікарем), гл. єванг. Томи грецьке гл. 19, арабське гл. 50—53.

З порівняня змісту сих апокріфів бачимо ясно, що наш текст не

е перекладом жадного із них, але являє ся особною і то з многих поглядів дуже інтересною редакцією так званого евангелія Томи і містить в собі такі легенди, котрі досі були незвісні в апокрифах про дитство Ісусове. Де і під якими впливами повстала ся редакція, на разі годі розсудити, та все таки можна сказати, що далеко більше подробиць вказує на сі східне походжене, ніж на західне.

Іван Франка.

Із фольклорного руху в Західній Європі.

„Житє і Слово“, як перший фольклорний орган на українській мові, мусить передовсім числити на читателів та співробітників у Галичині, де ніякого фольклорного руху зовсім ще не ма, де тільки етнографія ще якомсь розвиваєть ся і де через те публіка про фольклор апає дуже мало. Тому то ми думаємо, що не буде лишнім зглянути хоч по-верхово те, що робить ся на полі фольклору в західній Європі, розумієть ся, не подаючи ані повної бібліографії предмету, ані пускаючись у подробиці, бо-ж пишемо не для спеціалістів, але для ширшого загалу публіки.

Під назвою фольклору¹⁾ розуміємо науку, котра займаєть ся в порівняючий спосіб дослідями над устною словесністю. Наука ця найтісніше сполучена з історією літератури, бо звичайно дуже трудно провести докладну граніцу між устною словесністю, а письменством; з другого боку вона втягає у свій обсяг подекуди і психологію і історію релігійної та соціальної еволюції людськості і через те має деякі точки стичні з тзв. етнопсихологією (Völkerpsychologie), мітологією, соціологією і історією культури в загалі, тия більше, що і всі ті спеціальні галузі знання опирають ся, як і фольклор, у значній мірі на етнографічний матеріал.

Фольклор — наука ще зовсім молода, бо хоча заінтересоване народною словесністю полибуємо ще в другій половині XVIII. в.²⁾ — однак властиво фольклорний, космополітично-порівняючий напрям дослідів наукових почав ся саме перед 30 роками, а розвинув ся найбільше за останні 10—15 літ.

На початку цього століття, доки зібраний матеріал не виходив поза межі кількох європейських народів, учені намагались предавати людям

¹⁾ Фольклор — слово англійське (folklore) зложене з двох слів: folk і lore, з котрих перше значить народ, люд, а друге — знане, відомість.

²⁾ Томас Персі видав у 1765 р. народні англійські пісні, а Гердер через тринадцять літ після нього свою знамениту збірку „Stimmen der Völker in Liedern“.

народної творчості головно мітологічне значінє і шукали в них якогось спеціального духа певного народу, на підставі чого можна б було будувати специфічно-національну філософію. Згодом, коли матеріали чим раз більше зростали, коли вчені познайомились з народною словесністю Індії і коли побачили, що все те, що вважалось за індивідуальну власність поодиноких народів, існує і у інших, часом дуже віддалених племін, повстала теорія, що всі індоєвропейські народні сюжети мають одно спільне жерело і що сучасна народня словесність усіх Арійців — це зостанки давньої минувшини, коли то всі Арійці жили ще спільним життям у спільній своїй вітчизні. Батьками цієї теорії були німецькі вчені брати Яків і Вільгельм Грімми³⁾. Між їх учениками визначають ся: Макс Мюллер⁴⁾, Анджело де Губернатіс⁵⁾, Ган⁶⁾, Шварц⁷⁾, Бреалі, Бодрі, Дармстетер, Кокс, Келлі, Афанасьєв і інші.

Але ця теорія була вже швидко захитана у своїх основах. Завдяки подорожникам та орієнталістам збиралось що раз то більше матеріалу до порівняння. Почало відкривати ся, що сюжети народних творів спільні не тільки у народів арійської родини. Деякі вчені звернули на це пильну увагу. Вже 1829 р. Лобек у своїм „*Aglaophamos*“ і натякав на споріднене грецьких переказів з казками сучасних варварських племен. Француз Морі теж користував ся порівнянням переказів народів дуже від себе віддалених⁸⁾. Досліди археологів виказали, що взаємини між різними народностями існували в далеко більших розмірах, ніж доси здавалось. Відкриття санскритологів, ассірологів і єгиптологів доказували, що вплив східних культур на європейські народи був дуже сильний. Все це було причиною зміни поглядів на устєво словесність. Показалось, що величезна частина спільного у різних народів повстала дорогою запозиченя одним народом від другого вже в часах історичних і то навіть досить пізно, так, що письменство відіграло в тім процесі дуже важну роль. Число прихильників і стороники доктрини Гріммів (т. з. мітологічної) почало зменшатись. Головна заслуга у цім повороті належить професору лийського університету Т. Бенфею, котрий у пе-

³⁾ Їх годовні праці: „*Kinder- u. Hausmärchen*“ 3 т. Берлін 1812—1822 і „*Deutsche Sagen*“ 2 т. Берлін 1818—1822.

⁴⁾ „*Chips from a german workshop*“ Лондон 1863—75; „*Essay on comparative Mythology*“. Л. 1878; „*Lectures on the origin and growth of religion as illustrated by the religions of India*.“ Л. 1878

⁵⁾ „*Storia delle novelline popolari*“ Мілан 1883; „*Letture sopra la mitologia comparata*“ М 1860; „*Mythological Zoology*“ Лондон 872; „*Mythologie des Plantes*“ Париж 1878—1882.

⁶⁾ „*Griechische und albanesische Märchen*“ Лийськ 1864; „*Sagwissenschaftliche Studien*.“ Гна 1872—1874.

⁷⁾ „*Der heutige Volksglaube u. das alte Heidenthum*“ Берлін 1880, „*Der Ursprung der Mythologie, dargelegt an griechischer u. deutscher Sage*.“ Берлін 1860; „*Die poetischen Naturanschauungen der Griechen, Römer u. Deutschen*“ Б. 1864—1879.

⁸⁾ Maury. „*Légendes pieuses du Moyen-age*“ 1843; „*Croyances et légendes de l'antiquité*“ 1861.

днів слові та коментаріях до переложеного Її індійського збірника казок „Панчатантра“⁹⁾ доказав, що більшість сюжетів народної словесності європейських народів запозичена на Сході, передовсім з Індії, звідки двома шляхами (через Персію та Арабію і на північ через Монголію) йшли ці сюжети в Європу. Погляди Бенфея з кожним роком здобувають усе більшу прихильність учених, котрі з великим успіхом працюють на вказаній ним дорозі, так що недобитки мітологічної школи незабаром певно вже зникнуть з наукового поля. Школа Бенфея поки що посвячує найбільше заходів дослідям над розповсюдженням, мандрівками та запозичуваням поодиноких сюжетів народної словесності, полишаючи на боці питання про Їїх первісне походження, тоб то процес Їїх повстання, бо ця справа більше відносить ся до мітології і етнопсихології (Völkerpsychologie) і може бути поладжена тільки тоді, як увесь зібраний матеріал буде рекласифікований, і об'яснений порівняючо.

Майже до останнього десятка літ фольклорний рух обмежував ся на видаваню окремих книжок, брошур, студій, розправ ітп., але коли рух той почав захоплювати що раз то ширші круги вчених, явилась потреба закладання спеціальних товариств фольклорних та видаваня спеціальних часописів.

Рух у тім напрямі найспільніше об'явив ся у Франції і це зовсім не диво, коли будемо мати на увазі, як багато Французів працює на полі фольклору. Досить буде згадати такі імена як: E. Cosquin, N. Gaidoz, P. Sébillot, G. Paris, A. Rambaud, N. Carnoy, Maspero, Pui-maigre, E. Rolland, Theuriet, Vicair, Vinson, X. Marmier, E. Hamy. Brueyre, Ducoudray, Bourgault і інші.

1878 р. Rolland і Gaidoz почали видавати двотижденник „Mélusine, recueil de mythologie, littérature populaire, traditions et usages“. Але вже у 1879 р. часопись ця перестала виходити, позаяк у Франції мала тільки 17 передплатників. Та вже весною 1884 р. „Melusine“ воскресла і з того часу виходить вже без перерви під редакцією самого Gaid z'a.

Любителі народної словесності ще в 1882 р. почали у Франції сполучатись. Так у Парижі сходились вони кожного останнього дня в місяці на засідання, котрі названо „les diners de ma mère l'Oye“. Кожний такий обід закінчав ся співом народних пісень на різних мовах. На останній обіді в 1885 р. повстав проєкт заснованя „Société des Traditions populaires“. Проєкт той швидко був осушений і в 1885 р. засновано товариство, котре має збирати і вяснювати народню сло-

⁹⁾ *Pantschatantra, fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung u. Anmerkungen von Theodor Benfey.* 2 t. Leipzig 1859. Годить ся згадати, що головна суть думок, розвитах Бенфеєм, що 1838 р. висказана була Французом Loiseleur des Longchamps у его книжці „Essai sur les Fables Indiennes et leur propagation dans l'Europe“, а описля повторена німецьким орієнталістом Брокгаузом (Dr. Hermann Brockhaus. Die Märchensammlung des Somadeva Bhatta aus Kaschmir. Leipzig 1843. передмова стр. VIII).

весність. Товариство це придбало собі членів серед учених, літератів і артистів усяких народностей, між котрими єсть багато імен європейської слави, як от Богішіч, Бреаль, Novelaque, A. Lang, Quatrefages, Renan, Торінард і інші. Головою товариства вибрано звісного французького етнографа P. Sébillot'a. Згадана „Société“ почала видавати свої органи: місячник „Revue des Traditions populaires“ і річник „Annuaire des Traditions populaires“. Але вже в першому році існування „Revue des traditions populaires“ почались деякі непорозуміння в редакції часопису: деякі сі члени не годились на предметовий характер того місячника, бажаючи не тільки громадити, порівнювати і класифікувати перекази, але робити досліди над їх відносинами до штуки і літератури. Тому то відділив ся гурток людей під проводом F. Carnou (видавця фольклорних матеріалів пікардійських, алжирських казок та французьких легенд) і застав новий орган „La Tradition, revue générale des contes, legendes, chants, usages, traditions et arts populaires“. Цей орган стараєть ся оминати назви фольклор, фольклорист, а звинас назв традиціонізм і традиціоніст. Крім того „La Tradition“ відрізняєть ся від „Revue des traditions populaires“ і тим, що подає багато поезії мітологічного та легендарного змісту. При місячнику „La Tradition“ виходить „Collection internationale de la „Tradition“, у котрій межі іншими працями вишла монографія Carnou „Les contes d'animaux dans les romans du Renard“. Крім тих часописів від 1883 до 1890 виходила ще „Revue d'Ethnographie“ — орган етнографічного музею у Парижі, в котрій були захищені теж деякі фольклорні праці. Фольклорові уділяють місце ще й інші французькі часописи, як: „Romania“, „Revue Celtique“, „R. Britannique“, R. littéraire“ і т. і.

В Італії рух фольклорний теж досить сильний. Вже від 1877 до 1879 р. звісний етнограф, котрий найбільше працював над сіцилійськими піснями, G. Pitre видавав часопис „Rivista di letteratura popolare“. Той самий вчений у спілці з S. Marino почав 1882 р. видавати у Палермо орган „Archivio per lo studio delle tradizioni popolari“, в котрім багато місця уділяєть ся і іспанському і португальському фольклорові. В Неаполі тогож самого року появил ся під редакцією L. Molinaro del Chiavo місячник „Giambattista Basile, archivio di letteratura popolare“. Із співробітників усіх тих часописів найбільше звісні: Nigra, d'Ancona, F. Cannizaro, D. Comparetti, Finamore, V. Imbriani, Salomoni, Tigri і інші.

І на Піренейськім півострові дуже зріс інтерес до фольклорних дослідів. Майже у всіх більших містах позавязувались фольклорні товариства з центральним зарядом у Мадриті під назвою „Sociedad folclorico Espanol“ (1882). Головним ініціатором того був Antonio Machado у Alvarez, котрий видав кільканадцять томів бібліотеки творів народньої словесности. В Андалузії найбільше працюють Alexandro Guichot у Sierra (Севіля) і Francesco Rodriguez Maria (котрий видав п'ять томів „Cuentos populares espanoles“). У Естремадури — Luiz Romero у Espinoza видавав часопис „El Folklore Betico Extremeno“, до співробітників котрої належали: D. Costa, Machado - Alvarez, Fon-

tañales і другі. Крім того існують товариства фольклорні в поодиноких провінціях, котрі спеціально займають ся досліданнми над місцевою народною славеністю і мають свої органи, котрі однак дуже ефемерні і звичайно існують не довго. До таких спеціальних товариств належить: „El Folklore Castellano“ під проводом знаменитого поета Nunez de Arce; „Folklore catala“ в Барселоні; „Folklore Gallego“ в Галліції; „El Folklore Basco Navarra“, котре видає часопись у нові Басків „Euskalleria“. У Логроньо виходить часопись „Folklore riojano“.

Із Іспанії рух той перейшов і до сусідньої Португалії, де в 1885 р. засновано товариство „Folklore portugués“, але часопись, котре видавало це товариство під редакцію Ad. Coelho, упала через недостачу передплатників.

Серед германських народів найбільше розвинув ся фольклор у Англії. Там властиво засновано перше фольклорне товариство в Лондоні 1878 р. „Folk-Lore Society“, котре почало видавати аж три органи: „Folk-Lore Record“, „Folk-Lore Journal“ і „Folk-Lore Magazine“, котрі займались громадженем фольклорних матеріалів не тільки англійських, але східньоазійських, африканських, австралійських і американських, що особливо легко для Англічан, котрі мають ностійні зв'язки зі своїми позаєвропейськими колоніями. Тепер замість „Folk-Lore Journal“, котрий злучив ся з часописю „Archeological Review“, виходить місячник „Folk-Lore“. У Бостоні в Сполучених Державах Північної Америки від 1880 р. виходить під редакцією Nevell'a англійська часопись „The Journal of American Folklore“.

Німці якось досі не дуже далеко посунулись на тім полі. В р. 1881 у Рендсбурзі почала появлятись невеличка часопись „Am Urds-Brunnen, Mittheilungen für Freunde volksthümlich-wissenschaftlicher Kunde“, котре тепер під заголовком зміненн на „Am Ur-Quell, Monatschrift für Volkkunde“ виходить у Ландені в Шлезвіку під редакцією Ф. Крауса, що живе у Відні. Тільки в 1891 р. почала виходити „Zeitschrift des Vereins für Volkskunde“ в Берліні під редакцією Ф. Вейнгольда, котре може стати на рівні з подібними часописями у Франції та Англії. Але багато статей фольклорного змісту подають часописі не спеціально фольклорні, як: „Das Ausland“, „Globus“, „Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft“ та видавництва академії, особливо віденської, монахійської та берлінської.

Шведи видають у Штокгольмі від 1878 р. орган „Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmalen sek svenskt folkliif“. Це єсть орган наукових товариств в Упсалі, Гельсінгфорсі і Лунді. Із шведських фольклористів найбільше звісні: Bondesen, Svensen і Quanten.

У Бельгії фламандське товариство „Het Taalverbond“ заклало в Антверпії 1887 р. спеціальний відділ для студій фольклорних. Крім того існують фламандські фольклорні товариства в Брюсселі, Антверпії і Гандаві.

А. Василевський.

СТАРИ ХАРТИ ВІЛЬНОСТІ.

I. Вступні замітки.

(Далі.) Геродот став на тому, що об'єктивно звів різні думки про хиби і добрі боки трьох політичних систем: монархії, олігархії і демократії. Але більша частина пізніших писателів грецьких явно дивить ся з незіттю на демократію і обертаєть ся прихильно до олігархії і навіть до монархії. На те було багато причин, і ми далеко б зайшли, коли б почали розбирати їх. Ми можемо тут лишень коротко вказати на найголовніші з них.

Безспорно, що безпосереднє порядкованє всіх справ державних, в тім числі і заграничних, народньою радою мало свої невгоди, між інчим через непостійність палкого народу. Сю хибу атенської демократії вказав напр. речник Ісократ в промові про мир (52 і далі). Значні невгоди мала і постанова урядників по жеребу, про котру говорить Отан у Геродота як про одну з головних ознак демократії, хоч напр. в Атонах важні урядники, стратеги, в руках котрих було військо, дипломатія і фінанси, ніколи не поставлялись по жеребу, а вибирались у народній раді. Така постанова урядників по жеребу, як і подія уряду між кількома особами (два царі в Спарті, кілька архонтів в Атонах, два консули в Римі і т. п.) витікали з вічного страху старих республік, щоб який урядник не захопив у свої руки верховної власти, а сей характеристичний для тих республік страх витікав з почуття їх хнеткости. Але звісно, такий спосіб постанови урядників, по правді, викликавав проти себе закиди і насмішки подібні до тих, які говорив Сократ. (Гл. Ксенофонт, Спожнини про Сократа I, 2, 4.). Мусіла відвернути многих Греків від демократії або навіть в загалі від республіки і та жорстока, руйнуюча боротьба між партіями в часи Пелопонезської війни, яку описав Тукідід і котра піддала ему премудру, хоч гірку увагу: „Беушній чоловік! щоб подужати своїх ворогів, він хоче зламати ті самі закони, котрі в часи подібних заколотів стояли б на сторожі для спільного добра; він нищить те, що могло б охоронити его самого, коли б ему прийшла потреба стати під захист тих законів.“ Гіркота сеї уваги ще вбільшуєть ся думкою Тукідіда, що „чоловік і під управою законів легко склоняє ся до проступків.“ *)

З часів Пелопонезської війни не тільки явний реакціонер Арістофан пише злобі карікатури на демократію (див. особливо комедію

*) Тукідід. Пелопонезська війна, III. 84. Треба завважати, що в Атонах, де народ здівна прывик до демократичного уряду, він держав себе далеко спокійніше, аніж деінде, і не було таких проявів кровавої боротьби партій, як напр. на Керкирі.

„Кіиники,“ в котрій Демос виставлений зовсім ідіотом), але і Сократ, котрий не хвалів олігархічного перевороту 412 р., висміює демос. Ученики Сократа, як Ксенофонт і Платон, пішли далі на сій дорозі. Тут ми бачимо ітересну річ, як в грецьких громадах поступ моральної філософії почина йти об руку з політичною реакцією.

Головна причина такої чудної речі лежить у тому, що, починаючи з Сократа або навіть ще з Пітагора, древня філософія вступила в період, котрий завершив ся виробом думок християнських, і серед неї почав вироблятися абстрактно-ідеалістичний світогляд, котрий прикладав до людських осіб і громад абсолютну шірку, проти котрої всяка людська громада виявлялась так несовершенною, що се мусіло викликати до неї у мораліста тільки огидливість. Сей моралістичний ідеалізм привів уже стоїків до явного пессімізму, котрий з часом у християн дійшов до повної зневаги до громади земної для громади небесної, божої (Civitas Dei св. Августина), до монашеського втіканя від людського товариства.*)

В ранійші часи початки таких поглядів приводили філософів до думки про те, що урядова власть в громаді мусить бути в руках не реального народу з его хибамі і слаботами, а в руках совершенних людей, аристократій (уряду ліпших), наймудрійших, або в руках наймудрійшого і найдобродітельного — тиранна.**)

Але позаяк ідеалістична філософія не давала ясної відповіді на запит, яким же способом можна знайти і держати на висшому уряді таких найліпших людей, то ся філософія в житю політичному лишень піднірала реакцію проти демократії, на користь фактичної олігархії і тираннії, далеких від совершенства. Се ніж інчим поясня те, що деякі ученики Сократа взяли участь в олігархічному перевороті 412 р. і начіть в уряді 30 тираннів 404 р., а Алкібіад держав себе часто як звичайний тиран.

З політичних писателів, учеників Сократа, Ксенофонт в однім

*) Се втіканє мало собі попередників і в старі віки, особливо в Єгипті, де перш усього розвилось і християнське монашество, але на жаль ми мало об тім знаємо. Більш відоме відшельництво індійське, про котре з часів походу Александра Македонського почала доходити чутка і в світ погречений і грецький.

**) Думки самого Сократа про се Ксенофонт передає в таких словах: „За царів і архонтів Сократ уважав не тих, хто держав скипетр або котрих вибрали низші від них, але тих, хто вмів урядувати.“ З дальших слів Ксенофонта видно, що Сократ волів більше уряд найбільше мудрого монарха або тиранна, і коли его питали, що буде, коли тиран не схоче слухати правдивих уваг або почне вбивати тих, хто їх робить ему, то Сократ не находив відповіді окрім такої, що тоді самому-ж тираннові гірш буде, що він же сам тоді скорше згине. (Ксенофонт, Спомини, III. 9, 10—13.) Так в політичних думках знаменитого мораліста не було власне політичного, конституційного елементу.

своїм ділі (Держава Атенян) висміяв атенську демократію, в другім (Держава Лакедемонян) похвалив фактичну олігархію спартанську, а в двох теоретичних ділах „Гієрон або про тіраннію“ і „Киропедія“ явно виставив своїм ідеалом монархію, навіть обставлену перехоніалом на азійський лад, віддаляючи підданих від монарха як від істоти висшої. Тільки-ж треба памятати, що монархія Ксенофонта, як у загалі древніх учителів, восточних як і класичних, зовсім не монархія дінастична, а дійсно диктатура „найліпшої особи, котра по всьому ліпша від своїх підданих.“*)

Другий знаменитий ученик Сократа, Платон, в своїм ділі про Державу виложив ідеал олігархічний (урядуване філософів і вояків, про котрих Платон мав думки мало відмінні від думок брахманів про касту), тоді як в розмові Політик Платон дивить ся на царів, по гомеровському, як на пастухів народу. В розмові про Закони Платон хоч збудував сложну конституцію із урядів демократичних і з аристократичних, а тим, що олігархія в лиці 10 найстарших з ради сторожів закону (номофілактів) ставить ся на чолі держави, та все таки говорить, що найліпший уряд був би уряд „молодого, розумного, спосібного до науки, памятливого, сміливого, великодушнього тірана.“**)

Тимчасом, як найвидніші грецькі учителі так віддалялись у своїх ідеалах від демократії і навіть від республіки, жите поставило перед Греками ще нову справу: національну єдність. Ні Атени, ні Спарта, ні Теби, котрі по черзі здобували собі перевагу і провідність (гегемонію) серед грецьких громад, не були в силах установити єдності. Тим часом та єдність була потрібна в імя многих матеріальних і моральних інтересів в самій європейській Греції, а окрім того розселене Греків по берегах Середземного моря і навіть в середині Єгипту і Азії і конкуренція їх з Фінікіянами піднімали

*) Киропедія. VIII, 1, 40. Ми побачимо далі, що „двигітна“ монархія — се уряд пізнішого часу, і власне більше західний ніж східний. З поводу діла Ксенофонтowego про тіраннію, виложеного як розмова між поетом Сімонідом і сиракузьким тіранном Гієроном, ми зауважаємо, що грецька історія робить звичайно переважно республіканської. між інчим через те, що в ній звичайно виставляють на першій плані Спарту і Атени, тоді як у Сіракузах тіраннія була майже постійною формою уряду, Сіракузи ж теж грали важну роль в грецькому світі, політичну і культурну.

**) Платон, Закони, III, 709—710. Звісно, що учені не згоджують ся в справі, чи дійсно діла „Держава Атенян“ і „Держава Лакедемонців“ написані Ксенофонтom, а „Політик“ і „Закони“ Платоном. Та для нас тут важна не справа особистого авторства сих діл, а ті думки, котрі в них виложені, і котрі ходили під тим чи другим іменем.

справу ще про ширшу політичну спілку. Після невдачі попередніх проб гегемонії серед грецьких громад, замір звести Греків до одностайності заявили погречені чужинці (варвари) царі Македонії, Филип і Александр, і на перших порах їм се й удало ся. Не всі Греки були раді такій на пів варварській і царській гегемонії, але були між грецькими вчителями такі, котрі привітали єї, хоч і не зрікались зовсім привичного республіканського уряду в рідних їм громадах. Так атенський речник Ісократ в листі до Филипа радить єму „встановити між Греками згоду, а воювати з варварами.“ Атенський речник змагаєть ся так виложити спосіб поступуваня македонського царя з ріжними народами, єму підданцями: він мусить „Грекам добродійствувати, над Македонцями царювати (по царському, а не по тиранському, прибавля Ісократ), а над варварами господарювати“. (Ісократ, Филип, 16, 154, 155.) На ділі важко було вдержати такі тонкі відміни, -- і вже Александр Великий почав брати собі вид і звички азіатського деспота, котрих в принципі, як ми бачили, не відкидав і Ксенофонт. Грецькі держави, основані після Александра В. в Єгипті і в Азії, були вже чистими деспотіями і мусіли впливати своєю політичною формою на увесь грецький світ.

Македонсько-царська гегемонія була зрештою дуже поверхова, побічна проява в самій Греції і через те там не могла держатись міцно. Окрім того Греки занадто вже привикли до республік, а многі грецькі громади і до демократії, щоб зректись зовсім сих форм уряду. Через се новий період тиранив у Греції (перший період може бути вложений у роки 650—500, другий в р. 350—150 до Р. Хр.) був там добою завязтого взаїмного вибиваня ріжних громадських елементів. А в той же час поєднанє Греків на основі республіканській не могло виробитись не тільки по побічним причинам, а і через те, що інтелігенція грецька, як ми бачили, віддалилась від республіканського ідеалу задля ідей абсолютного морального совершенства.

В період македонській грецька думка пробовала стати на більш позитивну точку при обєсуджуваню справи форм державних, на точку відносно-історичну, котра одна тільки й може бути признана за політичну. Сей замір видно в Політиці Арістотеля і в VI. книзі історичного діла Полібія. Але Арістотель власне ухилив ся від обєсуду справи політичного ідеалу, а дав переважно класифікацію відомих єму форм державних, поділивши їй на три правильні: царство (*Βασιλεία*), арістократія і політія (*πολιτεία*, поміркована демократія) і три неправильні: тираниія, олігархія і демократія. Коли в новій Європі Політіка Арістотеля вважалась джерелом лібе-

рально-демократичних думок, то більше через звод історично-політичного матеріалу, ніж через свої думки.

Полібій власне розложив Арістотелевих шість статичних видів уряду в динамічному, історичному порядку, показав, як царство (котре Полібій вважає перше за виборне, а далі за наслідственне) переходить в тираннію, як утиски тираннії викликають аристократичний переворот, як аристократія переходить в олігархію, як ся остатня викликає демократію, котра потім переходить в охлократію (пануванє юрби, черні), а ся дає на останку привід до появи опять пана і монарха (*δеспότης καὶ ἡβαστοχός*). „Такий, каже Полібій, круг урядів, природний порядок, по котрому вони міняють ся і впають вертають ся до початкового уряду.“

Спинити такий кругохід і вдержати вільність (*ἐλευθερίη*) пощастило ся з грецьких громад, по думці Полібія, лишень державі Лікурга, котрий вілляв у одно елементи монархії, аристократії і демократії. Але ще мудрійший з сего погляду, по думці того знаменитого Грека історика, державний уряд Риму, котрого гегемонію над вселенною (*οἰκουμένη*) Полібій радить отверго признати своїм землякам.

Поки що ми не будемо розбирати думок Полібія про римську державу, а вкажемо лишень на те, що й сей найрозумнійший із древніх істориків не доглядів, що форми римської республіки були так само як і форми грецьких республік прилагоджені лишень для держави городської, а з всім не для національної, а тим менше для інтернаціональної.

Писана історія показує нам з самого початку Рим як монархію, з царями виборними і дожиттєвими. Мабуть се не найстарша форма, перед котрою мусіла бути монархія героїчно-династична, подібна до тих, які ми бачимо в гомерівській Греції. В усякім разі писана історія розказує нам, як в кінці VI. в. до Р. Хр. римська монархія була замінена республікою аристократичною, котра потім приближалась до демократії. Тільки ж не глядючи на те, що в Римі досить довго існувала республіка досить демократична, література римська не дає нам примірів такої республіканської свідомості і в загалі таких політичних писань, які бачимо в літературі грецькій. Єдине римське писане, котре можна поставити поряд зо згаданими грецькими, се розмова Ціцерона про Державу (*De Republica*), котра на жаль дійшла до нас не цілою, як і многі власне найліпші історичні писання грецькі і римські (як Політика Арістотеля, Історія Полібія, писання Таціта і др.) — ознака, що древня публіка не дуже то ними інтересувалась.

Писане Ціцерона є власне викладом думок Полібія про римську державу, з тою відміною, що ідеалом для Ціцерона являється все таки

монархія в роді тієї, про яку мав автор діла про Закони, котре приписує ся Платону. Через те Ціцерон оступаєть ся і за римську історичну монархію, кажучи, що переступки останнього царя не можуть вивешувати гарних боків усього монархічного порядку.*)

Тут ми завважасмо, що напроти думок Полібія і Ціцерона в римській державній ладі по вигнаню царів переважав аристократичний елемент — сенат, на склад котрого народ ніколи не мав прямого впливу. В відміну від ради (*βουλή*) атенської і навіть сенату спартанського (*γεροσσία*), сенат римський ніколи не був виборною колегією: сенаторів з початку наставляли царі, потім консули, опісля цензори. Народний вибір впливав на склад сенату лишень по часті і посередно після закону 325 р. до Р. Хр. (*lex Ovinia*), по котрому виборні висні урядники, як консули, претори і курульські еділи обовязково становились сенаторами. Але самодержавні в своїому крузі і нікому не відповідаючі цензори могли виключити всякого зо спису сенаторів, котрих робив ся раз у 5 років. Се цензорське самодержавство в купі з другими подібними єму перейшло з часів Сулли на різних імператорів, від котрих став зовсім залежати склад сенату. Нам відомий склад сенату в 179 р. до Р. Хр., в часах найбільшого демократизму римської держави. Тоді на 304 сенаторів аристократія (патріціанська і плебейська) мала своїх 179 членів, між котрими одна патріціанська родина Корнеліїв мала 23 сенаторів (Willems, *Le senat romain sous la république*). Як мало демократичного елемента могло ввести в сенат те, що в нім мусіли сидіти бувші вибрані народом висні урядники, видно з того, що в найдемократичнішу добу римської історії, від р. 300 до 150 до Р. Хр., 305 консулів узяті були всего з 67 родин, між котрими 9 родин дало 160 консулів.

Полібій помилив ся також, вбачаючи монархічний елемент римської республіки в консулах. Консули були власне урядниками вповняючої власти, цілком республіканськими, котрих вибрив народний збір, а контролював сенат. Монархічний елемент в римській республіці був у диктаторах, котрих назначали консули по постанові сенату, в цензорах, а особливо в трибунах плебейських, хоч і як се чудним може по-

*) Див. особливо кн. II. Ціцерон перекладає слово *τίραν* словом *δολίπις*, синонімом грецького *δεσπότης*, відрізняючи єго від слова *царь-гет*. Більше республіканського духу видно в словах, котрі Саллаустій вкладає в уста Меммія: „робити все що схоче ся, єз страху кари, значить бути царем.“ (*Nam impune quaelibet facere, id est regem esse. Bell. Jug. XXXI.*) Нема що шукати сих слів у нових російських виданях Саллаустія, бо слова сі там тепер викладають.

казатись на перший погляд. Трібуни плебейські були власне не стільки конституційною уступкою патриціїв плебсови (в роді тих, які ми бачимо в Атенах, починаючи від реформи Солона), скільки викруткою аристократії, котра, вдержуючи в цілості основи аристократичної конституції, давала плебеям урядників, котрі могли в окремих випадках спиняти єї пекучі прояви, при чому показалось, уже в часи Гракхів, що аристократія могла знайти серед самодержавних трібунів інструменти для того, щоб спинити заходи на користь демосу. З часів Сулли і Цезарів римська монархія виробилась через надаване певним особам до смертї або на довгий час властї диктаторської і трібунської, а також цензорської, котра впливала на склад сенату. Напроти надїям Полібїя і Ціцерона вільність стала менше забезпеченою в мудрій римській державі, ніж в Атенах, котрих демос нажив собі славу легкодушного. *) До такого ж наслідку привела прославлена мудрість римська і в справі відносин Риму до підданих єму країн.

Вже в II. в. до Р. Хр. римська держава показувала з себе чудну появу: городська республіка правила як деспот великою країною, котру вже Полібій звав більшою частиною вселенної. По середній між властивими провінціями, котрі вправлялись римськими чиновниками і Римом-республікою стояли союзники латинські і італійські, котрі задержали внутрішню автономію з порядками подібними до римської республіки, але котрі були піддані Римови по всім справам вишньої політики і були без захисту проти насильства римських чиновників або навіть усякого знатного Римлянина. Союзники, котрі належали до націй або зовсім однакових з римською, або близьких до неї, перші забажали порівняня прав своїх, цивільних і політичних, з правами Римлян. Римляне не хотіли вступити, і справа дійшла до союзницької війни 90—88 рр. до Р. Хр.

Се була рішуча хвиля в історії підданої Римови вселенної. Коли б порівняне прав союзників і Римлян сталося при впорядкованю федеративних відносин, то зложилась би була невидана доси велика всеіталійська федерально-республіканська держава, на взорець котрої описли впорядкувались би і відносини до неї провінції, — і в історії раво показав ся б примір величезної держави, римської вселенної (ог-

*) Уже Грот в своїй історії Греції замітив, що Ацени менше мали політичних заколотів і переворотів після вигнання тїранна Гіппія, ніж яка друга стара громада. Тим часом римська республіка постійно трясалась від страху. коли б хто не поновив царства і беззаконно вбивала дійсних чи вдуманих претендентів на царство: пригадаймо історію Сатурія Кассія, децемвіра Аппія Клавдія. Сп. Меллія, Манлія Капітолійського, двох Гракхів.

his hominibus) рівноправної і вільної. На жаль, ми мало знаємо про порядок, котрий дали собі союзники повставші проти Риму. Древні історички заняті майже виключно оповіданнями про пригоди вояцькі, не спинались над такими справами. Тільки ж все таки ми знаємо, що повставші проти Риму союзники звали себе Італією і мали федеральний сенат в Корфініумі. *) В сенаті, про спосіб вибору членів котрого ми зрештою нічого не знаємо, була вся сила конфедерації, хоча існуване подібної делегації і не було зовсім новиною в старім світі. Коли б сей сенат удержав ся, то ми мали б в нему міцний початок всеіталійського представительного правління.

Тільки ж римський сенат нізачо не хотів допустити в свою середину федеративного представительства. Він згодив ся лишень на уступку, котра зовсім подібна до тієї, яка була зроблена плебеям, коли встановлено трибунат, — то б то союзникам, котрі zostались вірними Римови або потім віднали від Італії, була дана рівність цивільних прав з Римлянами, а що до прав політичних, то ніякого представительства в сенаті римським їм не давалось, а всі Італійці були допущені лишень у народню раду в Римі, з тим, що вони були вложені в 8 або 10 нових триб, котрі мали подавати голос після 38 старих, римських триб, то б то тоді, коли власне справа бувала вже порішеною.

Окрім політичної несправедности така постанова мала в собі і політичний абсурд, бо допущене всіх вільних Італійців у народню раду на тіснім римським форумі, то б то повертає всеї Італії в один город Рим могло привести лишень до того, що римська народня рада стратила всякий порядок і зміст. Се спершу дало тим більшу перевагу сенатови в проводі державних справ, але скоро виявилось, що невпорядковані народні маси вкуні з військом стали підпорою для всяких претендентів на диктатуру, на монархічне самодержавство. Сенат не мав сили оперти ся тим претендентам і навіть сам перший освятив початок нової монархії в Римі, признавши за Суллою титул і імператора, давши єму військом, і встановивши для него доживу диктатуру, котра мусіла служити інтересам аристократії. Монархічне самодержавство встановилось міцно вже в часи панованя родини Цезарів. Уже Тіберій скасував позбавлену всякої рації народню раду, перенісши єї функції в сенат. В сей сенат римські самодержці стали вводити і Італійців, а потім і провінціалів, звісно між інчим і для того, щоб ослабити в се-

*) Діодор Сицил., Бібліотека. XXXVII, 2 Рисунки интересних момент з нарисом Italia див. у Vanucci, Storia dell' Italia Antica, II, 171—176.

наті республіканську опозицію. Се було добре для розширення в римському світі думок про цивільну рівність прав між Римлянами, Італіянами і провінціалами, але з політичного боку добивало достатки республіканських споминів серед вищої верстви римської людности.

З того часу римська держава поступала наперед в справі розширення цивільних прав провінціалів, котри імператори давали права римських горожан, аж поки при одному з найгірших імператорів, Каракаллі (211—217) не завершилась одна з найважніших подій в історії, то б то: римське право горожанства було дано всім вільним (не рабам) мешканцям римської держави. Ся велика подія навіть мато звернула на себе уваги сучасних Римлян (сучасні римські писателі не зволили навіть дати нам сілько небудь точних звісток про неї), але в пізнійшу добу (в V. ст.) наслідки єї прекрасно були показані в словах поети Рутілія, обернутих до Риму:

Fecisti patriam diversis gentibus unam:

Urbem fecisti, quae prius orbis erat.

Ти вробив спільну батьківщину для різних народів,

Ти вробив городом те, що було перше вселенню —

і в словах Клавдіяна: Рим „дав спільне імя для роду людського“ (*Humanum genus communi nomine fecit.*)

Тільки ж сей прогрес в цивільній, горожанській рівности, котрий становить головний змісл і славу історії Риму в усему світі, ішов фатально, від часів невдачі італійської федерації, поряд з регресом в справі політичної вільности. Окрім чисто політичних причин сему помагав і дальший розвиток філософської думки греко-латинської в тім напрямку, котрий ми вже схарактеризували вище, обговорюючи грецьку філософію до тих часів, коли вона була перенесена в світ латинський. Абсолютно моралістичний світогляд розвивав ся далі в сій філософії в куші в початком космополітизму або гуманізму. Але позаяк світ, вселенна, людність тоді ще менше ніж тепер була політичною, організованою громадою, то сей космополітизм приводив лишень до індиферентізму (байдужости) до власне політичного життя в дійсних громадах. Сенека кавав: „Ми обнімасмо духом дві громади (*respublicas*): одну велику і дійсно спільну (*publicam*), в котру входять і боги і люде, а другу, до котрої зачислив нас випадок народження, — і через се мудрець, навіть коли б він і виїшов зі своєї громади, то може залишивши один куток, перейти в другу і ліпшу.“ З такими думками і маючим ідеалом само поліпшенє особисто-моральне, Сенека дивуєть ся, як Катон Молодший

міг не пережити кінця республіки в Римі (De Otio sapientis, VI, 1; Epistolae, 68, 2, 71).

Се значило проповідати політичну байдужість. В громадському життю космополітизм філософії римського періоду безспорно впливав на розширенє горожанської рівності і на засуд рабства, бо космополітизм філософів, як Сенека, Епікет і др. навчав, що і раби і пани рівні по природі. В сему з філософами стали згоджуватись і юристи, як Флоренціан, Ульпіан, котрі говорили, що рабство єсть установа права природного, а не природного. Тільки ж абсолютво-моралістичний світогляд перешкаджав філософам домагатись навіть увільнення рабів у громаді. Епікет, хоч сам був рабом, говорить що „дійсні раби се ті, хто вважа побічні дя душі речі за добро, а дійсні вільні люде се ті, котрі не залежать від таких побічних річей; вони вільні навіть тоді, коли тіло їх знаходить ся під властю другого. Ось де єдина дорога, котра веде до вільности“.*)

Учителі християнські зовсім увійшли в круг подібних думок і провели їх ще далі. Будучи провінціалами, переважно Азіатцями і Африканцями, вони зовсім були чужі споминам старих республік Греції і Італії, а в той же час розрив з жидівською синагогою відірвав їх від біблійного поповсько-пророцького лібералізму. Євангеліє признає власть цісаря, а апостол Павло навча, що „всяка душа мусить повпнувати ся висшия властями, бо нема власті не від Бога, так що противлящий ся власті противить ся божій волі.“ (Лист до Римлян, XIII, 1—2, порів. лист І Петра II, 13—14). Признаючи рівність усіх людей перед Христом в справах віри, (Павла Лист до Галатів, III, 25—28) апостоли в той же час не відкидають рабства громадського, кажучи рабам: „повпнуйтеся панам не лишень добрим, але й жорстоким“ (I. Лист Петра, II, 18—22; Павла Лист до Ефесян, VI, 5—9, до Колоссян, III, 22—25, до Тимохвія, VI, 1—4, до Тита II, 9—10) „Повпнуйтеся зо страхом і тремтючи в простоті серця вашого, прислугуючись не на очі саме, як чоловікоугодники, але як раби Христові, вповняючи волю божу від душі, служачи щиро як Господу, а не як люді, знаючи, що кожний получить від Господа в міру добра, котре він зробив, чи раб, чи вільний“ (Павла до Ефесян, VI, 5—8).

З п-гляду реально-громадського гуманно космополітична, але абстрактно-моральна постанова справи про рабство класичними і хри-

*) Розмови. Дюп. Laurent, Etudes sur l'histoire de l'humanité, III, 455—469; Janet, Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale, I, 239—250.

стіянськими гуманістами була ступінь назад навіть проти постанови сі у редакторів жидівських старозаконних книг. Сі редактори стояли на точці національно-релігійній і вважали хоч самих жидів, але всіх, за слуг і дітей національного бога Ягве і через те думали, що жид не може держати по крайній мірі жида в вічній неволі. Біблійний закон дозволяє жидови держати жида в неволі лишень до сегого року, або до року ювілейного (50-го) (Вихід, XXI, 2; Левіти, XXV, 40). Мабуть такі ради зоставались більш ідеальними, як багато приписів старих азійських книг, котрі не зовсім точно звать ся Законами і котрі ніколи не мали в громадських справах сили наших законодавчих кодексів. Та все таки треба замітити, що по крайній мірі коло 400—300 рр. до Христа, коли складались книги приписані Мусію, в жидівській церкві-громаді національно-релігійна монолатрія (служба одному богу), коли ще не універсальний монотеїзм (однобожество), привели до признання рабства жида в жида ділом беззаконним по тій расі, що всі жиди „слуги бога, котрий ввів їх усіх із Єгипту, і не можуть бути проданими як раби“ (Левіти, XXV, 42).

Думка стоїків і християн, що всі народи, всі люде рівні по природі і перед всевітнім богом показує виспу проти біблїї ступінь релігійного погляду, універсального, — але абстрактна від громадських відношенн постанова справи про рабство усіх універсалїстів була одною з причин, через котрі рабство все таки задержалось на довго, не гляючи на те, що вже від часів імператора Клавдія, при дворі котрого мали вплив вільновідпущеники, починають ся слабі юридичні заходи, щоб обмежити сваволю панів над рабами. Древнє рабство вимерло в західній Европі лишень в середні віки і не через вплив церкви і законів державних, а через упадок ремесел, при котрім раби змішались в колонати і дружини на пів вільними селянами хліборобами.*)

А ми вже казали, ще існуванє рабства приватного відбивалось і на зрості політичного деспотїзму.

Учителі християнські тільки в одній точці відкидали всяку слухняність перед начальством, в справах віри. „Подумайте, чи добре буде перед богом послухати вас більше ніж бога?“ казали, по словам автора Дїив А постольських, ап. Петро і Іван начальству єрусалинському,

*) Треба одначе пам'ятати, що останки рабства дежили і в західній Европі до XVI—XVII ст., коли рабство було перенесене в Америку, де християне до останніх часів держали рабів-Негрів, оправдуючи се рабство між інчим тим, що Негри — потомки Хама, к трого дітей прокляв сам бог, щоб вони були рабами дітям Сема і Яфета (Битія, IX, 25—28).

коли те забороняло їм ширити їх віру. (Дії Апост., IV, 19). Сі слова стали вихідною точкою для відділу віри від політики або такого поєднання їх, при котрому власть церковна панувала б над світською. Але перше, то б то відділ віри від політики, церкви від держави, приходило на ум християнським учителям лишень тоді, коли світське начальство переслідувало християн, а до другого то, б то до панування церковної власті над світською християнські проводирі обернулися не скоро, аж тоді, коли серед церкви християнської вироста своя сарархія, єпископат та папство, котрі й заявили претензію перше на привілегії в державі, а потім і на пануванє над державою. Ці претензії мали деякий вплив на виробку нових європейських думок про державну вільність, — але се сталося не скоро, аж у середні віки.

В перші ж часи християнства відмова християнина слухати начальства в справах віри давала ему в его власних очах лишень одно право або скорше обовязок — стати мучеником! До того ж занятій виключно здобуванєм собі місця в царстві божому, християнини зовсім зневажав справи держави людської. Тертуліан, забороняючи християнину бути воююком або навіть державним урядником казав, що для християнина нема нічого більше далекого над справи громадські. (*Nec ulla magres aliena quam publica*“, гл. *Havet, Le christianisme et ses origines, I, 355.*)

Так багато причин приводило до того, щоб держава „римського світа“ прийняла к часам Діоклетіана та Констант. Велич. політичні форми зовсім подібні до азійських деспотій і щоб в сім світі розвинулись політичні думки про обовязок покорятись державному начальству, такі, яких не знав навіть і старий Восток. Інтересно, що навіть спомини про республіканську основу первісної власті римських імператорів, котра вироста через перенесенє на одну особу найвищих республіканських урядів (*magistratus*), послужили одним з джерел такої думки про абсолютизм римсько-візантійських імператорів, проти котрої власне виступали восточні теоретики царської власті в пізнійшу добу, як ми се бачили вище. На Востоці царська власть мусіла лишати нетknięтими національні звичайі і поліські приноси, котрі звались законами поперед усього. Тимчасом по думкам римських юристів „те, що подобалося государю, імператору, має силу закона, бо постановою про его царство народ передав ему і переніс на него всю свою власть і силу.“*)

*) Ось оригінал сеї знаменитої тези: *quod principi placuit, legis habet vigorem, utpote quum lege regia, quae de imperio ejus lata est*

На сім ґрунті вироста думка, що імператор „волеи від закона“ (legibus solutus, absolutus). А позаяк на імператора перенесена була і релігійна святість держави, бога-Риму, то абсолютний імператор став і богом (deus), не рахуючи вже того, що по уряду верхового жреця (pontifex maximus) він мав право і над релігією. Християнство виявило конкретний політеїстичний дух такої думки про божественність імператора, але мало перемінило его практичну суть, бо і воно завше признавало божественність початку імператорської власті, в чому зовсім упевнилося, коли імператори стали християнами. Так к часам Юстиніана, коли було завершено римське право, котре перейшло в спадок і новим народам, вироста думка, котра перейшла і до нових народів, виголошена в рескрипті Юстиніана до Трібоніана, що імператорська власть передана цареви богом (Deo auctore nostrum gubernantes imperium, quod nobis a coelesti majestate traditum est. Digestorum prooemia.) Імператор став паном (dominus, δεσπότης, κύριος) підданих, в значію їх господаря, а піддані стали его рабами (δοῦλοι, servi).*

Сей вплив політичних думок римсько-імператорських і християнських знайшов собі повний вираз в державі Візантійській. Але ж інтересно, що ся монархічна держава зовсім не показує нам приміру легітимізму: звісно бо, що з 109 імператорів єї лишень 34 вмерли спокійно, а 12 самі зреклись престолу, 18 вмерло в тюрмі, у 18 відрізано руки або носи, 20 задавлено або отроєно. Так були ніцпі в Візантії на практиці спомини восточні і римські. Легітимізи виходять річю більш новою, ніж древньою і більш західно-європейською, ніж східньою. Він виріс, звісно,

populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat. (Ульпіан в Digesta. I, titul. IV, 1. Тезу сю повторив Юстиніан в своїх Інституціях, I, tit II, § 6)

*) Про зміст сих думок див. I. Marquart und Th. Mommsen, Handbuch der römischen Altherthümer, 2 B. II. Abth. Треба додати, що в документах законодавчих вживалось і в Візантії іншого, м'якшого, терміну, ніж раб, а власне *ἐπικτός*, *subditus*, котрий у нас перекладає ся: підданий, *subject*, *Unterthan* і т. п. Але коли самі піддані обертались до імператора римсько-візантійського, то звали себе рабами его. Навіть перші королі варварські, котрі сіли в провінціях західно-римських, пишучи до візантійського імператора, звали себе *servus tuus*; така термінологія перейшла і в нові держави і мови, лишень поступенно тратячи свій первісний грубий змісл. Відповідно тому, як старе рабство вм'якшувалось і як навіть слово *servus* (*serf*, *vilanus*) відділялось від *slavus*. В Росції в московський період піддані звали себе холопами и цря, а в петербургський період аж Катерина II. заборонила їм підписуватись: рабъ, а звеліла писатись в ѣриоподданный.

на основі римсько-християнських політичних думок, але для своєї реалізації потребував тих більше складних відносин, які склались у західній Європі в середні віки, і ніж інші феодальні відносини воєнсько-землеволодчого (рицарського) класу до свого шефа-короля, а також скасував особистого рабства і всіх тих відносин, звичок і почуттів, які з тих зв'язані у панів і у рабів.

Щоб пояснити сю вашу думку, ми мусимо трохи завітати наперед і порівняти в справі легітимізму з Візантією другі християнські держави.

З новоевропейських великих монархій до типу Візантії найбільше приближається Росія, в котрій з 23 царів від початку московського однодержавства при Івані III. до наших часів (1462—1881) убито було 6 царів (та 2 наслідники престолу), умер на чужині скинутий царь 1 (та 1 наслідник престолу вмер у тюрмі), та окрім того ще вступило на престол через „двірцевий переворот“ 4 царі, — всього на 23 царів 14 переворотів, з котрих 12 так званих дворцевих. Прямір середньовічного, християнсько-феодального легітимізму показує аж до самого кінця XVIII. ст. Франція, де з 33 королів від Гугова Капета до Людовіка XVI. (987—1792) убито було тільки два королі, вже в XVI—XVII в., і то з релігійного фанатизму, поки на решті в 1793 р. 1 король був присуджений на смерть народнім собором, після чого Франція вступила в добу новітніх революційних переворотів (3 республіки, 2 імперії, 2 конституційні королівства).

Англія і в сему показує оригінальну варіацію загально-європейської історії: тут з 35 королів від часу Вільяма Завойователя (1066) по династичним причинам було скинутих 3 королі (з котрих 2 були вбиті в тюрмі, 1 в битві з противником), при участі парламенту було скинуто 4 королі (з котрих 2 убито в тюрмі, одного покарано на смерть парламентом, 1 умер на чужині). З часу конечної установи парламентської управи, після революції 1688 р., Англія стала приміром новітнього легітимізму, конституційного, при котрому монарх мусить бути верховним символом законної держави і навіть сторожем конституції перед партіями. Інтересно, що і в Росії найбільше було легітимізму при трьох перших Романових (1613—1682), коли царі часто скликали земські собори.

Тільки ж яка там не була римсько-візантійська практика, а римсько-візантійський ідеал монархічної держави наслідували в середні віки в купі з християнством і нові європейські народи: Германці, Слов'яне, Фінно-Угри.

Головний інтерес середніх віків і головна трудність їх досліду лежить у тому, що все середньовічне життя єсть дуже складним конгло-

мератом явищ, з котрих одні були принесені в римський світ новоевропейськими народами, що стояли на таких ступнях розвитку, які вже давно були пережиті Греками і Римлянами, а другі вдержались з часів греко-римо-християнських і після нападу свх варварів і розвивались в їх нових державах. В дальших статях ми будемо подрібніше говорити про основні явища політичного порядку середньовічного і через те тепер подамо лишень загальний нарис їх зросту, на скільки се треба для вступної статі.

Між істориками і доси йдуть спори про те, які з середньовічних порядків у Західній Європі треба приписати „началам“ римських, а які новим „варварським“, котрі не зовсім точно звуться германськими, бо одні з них, напр. народні ради того типу, якві описані в Тацитовій Германії, були порядки спільні всім варварам, а другі, напр. порядки феодально-класові, склались уже досить пізно після завоювання Германськими римськими країнами.*)

В усякім разі думки школи, котра виводила новоевропейську вільність з представленими (парламентарними) порядками з „начал“ германських, тепер дуже підрізана. Нові, мікроскопічні досліді римської імперії і початку середніх віків показали, що напр. зерна представлених порядків були і в римській імперії в зборах провінціальних**), не кажучи вже про собори церковні, і що ще в римські часи почали складатись і початки феодалізму, котрі і без варварів могли згодом повести до тих класових відносин, які в середні віки роздробили і ослабили центрально-державну владу і допомогли до зросту красної самоуправи і парламентарізму, не кажучи вже про самоуправу муніципальну, котра в римській імперії була дуже притиснена після періоду розцвіту, але зовсім не була скасована***).

*) Порівняне народніх рад у різних азійських народів див. у Фрімена, (Friseman, Comparative Politics; єсть і рос. переклад п. з. „Сравнительная политика“); Герб. Спенсер, зводячи в купу народні ради різних племен старого світа і нового, приходять до виводу, що вільна, народня форма держави єсть первісною формою (H. Spencer, Sociology t. III, єсть і польський і російський переклад п. з. „Развитіе политических учреждений“). Порівняючий антропологічний дослід дуже підрізав старі націоналістичні думки про яковість відмін „начал“ (елементів, принципів) класичних, германських, словянських і т. і і розширив думку про те, що відмінні в порядках різних народів у різні часи мають характер лишень історичний, при чому бувають і комбінації різних „начал“, то б то ступнів еволюції.

**) Добру монографію про них дав Guirant, Les assemblées provinciales dans l'empire romain.

***) Постійність і зріст римських порядків і в перехідну добу, в V—IX

Тим часом ще недавно учений такої компетенції як Фрімен уважав можливим виводити, як і Монтеск'є, англійські парламентарні порядки просто від старогерманських, котрі вдержались би то в чистім виді в тих швейцарських кантонах, що мають управу т. зв. прямої демократії, законодавчі всенародні віча (*Landesgemeinde*). Другі як напр. Стебе (*Stubbs*), автор класичного діла про історію англійської конституції, дуже обмежують подібні думки, вказуючи на пізвійші історичні умови, котрі прид алианглійським вільним порядкам їх характеру форму*).

Важко не признати, що старогерманські порядки дуже перемінились з того часу, коли вони були перенесені з малих громад на великі країни, після того як германські громади або товариства завоювали провінції римської імперії, і стрігались там з римськими адміністративними порядками і підпали під вплив християнського попівства, котре в першу середньовічну добу, коли християнство ширилось за помічю королів, підипрало в нових європейських державах зачатки монархії. Розслідуючи історію без наперед узятих думок не можна не бачити, що в першу половину середніх віків в повоевропейських державах, навіть чисто германських, не тільки розрослись класові поділи між людністю, а і політичні ідеали і навіть порядки приблизились дуже до римсько-візантійських, хоч, звісно, вже одна варварська роздробленість адміністрації не давала тим порядкам дійти зовсім до римсько-візантійського ідеалу. Навіть швейцарські демократичні тепер кантони перейшли через період класової дифференціації прав і підданства князям, так що настоювати па безперервности швейцарських *Landesgemeinden* від Тацітівських часів значить робити натяжку, котра не оправдує ся документальною історією. Знамениті „старогерманські принципи вільности“, котрі проявлялись в народніх радах Тацітової Германії, коли і вдержались

ст. по Р. Хр., старають ся показати, часто з блискучим успіхом, французький учений Фюстель де Куланж у своїх многочисленних працях, котрі тепер винодять, по его смерті, під назвою „*Histoire des institutions de l'ancienne France*“. Германську націоналістичну традицію, хоч дуже ослаблену, відповідно до новітших методів наукового досліду, все ще вдержує Вайтц у своїй капітальній праці „*Deutsche Verfassungsgeschichte*“, 3 вид.

*) Коротко обидві теорії виложені в ділах Фрімена і Стебе, переложених на рос. мову в книзі Э. Фрименъ и В. Стебъ, Опыты по исторіи англійской конституції, перев. под ред. М. Ковалевскаго. Важніше діло Фрімена: Історія норманського завоювання Англії, его причини і результати. (*The history of the Norman conquest, its causes and results*) і Стебе конституціональна історія Англії (*The constitutional history of England*) включно до XV. ст.

в новоевропейських державах після великого переселення народів, то в усякім разі дуже атрофувались, так що новоевропейські вільні політичні порядки, коли і проявились в середні віки в ясно означених формах класових привілеїв і в класових і ґенських радах, в представительних соборах, то лишень в добу дуже віддалену від великого переселення народів, вже в XIII—XIV ст.

Ми будемо говорити про се докладно в самих наших начерках, коли нам прийде ся характеризувати середньовічні ґенські ради і хартії вільності. Тепер же вкажемо лишень на те, що напр. у франкській державі зараз після того як вона склалась на ґрунті римської Галлії, стара германська рада народня втратила і свій демократичний характер і своє політичне верховенство і обернулась у збір висшх духовних і світських урядників, залежних від короля, котрий *de jure* вважав ся таким же самодержцем, як і імператор візантійський. Та державна вільність, котра проявляє ся в ґенсько-класових радах XIII—XIV ст. і в відповідних їм хартіях, може бути названа старою лишень проти того абсолютизму, який розвив ся в європейських державах в XV—XVI століттях.

Але ж справді, коли ми поглянемо на західню Європу напр в XIV ст., то побачимо скрізь досить подібні політичні порядки. Найбільше характеристичними з них являють ся класові і ґенські ради під ріжними назвами: парламенти, *états*, кортеси, ландтаги, сойми, собори і т. і., при чому племенні відміни між народами не мають великої ваги, бо подібні між собою порядки ми бачимо у народів германських, слов'янських і у фінно-уральських Угрів.

Правда, в слов'янському світі ми бачимо в сю власне добу відміни від порядків держав романських і германських, тільки ж ці відміни виходять не з якоевої відміни національних „начал“ цивілізації, а від ріжноти в часі, коли ріжні племена увійшли в історично жите, від їх географічних і культурних обставин і т. і., при чому против гіпотези про якоеві відміни племенних характерів говорять і відміни в політичних порядках самих Слов'ян.

Так в XIII—XIV ст., в часи, коли в романській і германській Європі склалась уже більше або менше подібні проміж себе по своїм формам парламенти, в котрі входили представителі трьох або чотирьох класів, у більшої часті Слов'ян західних ми бачимо ще перевагу власти царської, подібної до власти перших Каролінгів, з соборами або соймами аристократичними: духовних і бояр, шляхтичів ще не відділивших ся від королівських урядників. При сьому у Чехів, котрих історія втягала в німецьку імперію, сойми починають уже й тоді приближатись до

типу німецьких ландтагів через поступенний допуск до них представителів городів, а у Поляків демократизація соймів починає трохи з годою іти лишень в напрямку вояцькому, землевладному, то б то в сойми з XV. ст. допускаєть ся дрібна шляхта. Сі польські політичні порядки XV ст., котрі потім в XVI—XVII ст. розвиплись в так звану шляхетську демократію, можна порівняти з англійськими соборами прямих королівських вассалів, великих і малих, при норманських і перших анжуйських королях*).

Руські Словяне, розкинуті на безмірному обширі і пізнійше других вступивші в спільну європейську історію, ще і в XIII—XIV ст. більше других задержали у себе застатків старої „демократії“, котру бачили у Словян південних візантійські писателі VI—VII ст. У руських Словян ще в XIII—XIV ст. задержувалась автономія дрібних країн (удільних князівств) і в них задержали ще стару силу всенародні збори, віча, подібні до зборів Тацітових Германців; се був — „удільно-вѣчевою порядо кь“, кажучи терміном Костомарова. Але з XIV—XV ст. Русі західні (Біла і Мала, або Україна), піддані князям литовським, котрі стали потім і королями польськими, починають набувати політичні порядки польські, котрі на решті і запанували в них після конечного прилученя Литворуської держави до Польщі в 1569 р. В той же час Русь Восточна, Велика, зведена в одну державу князям Московськими, переходить без посередніх ступнів (коли не рахувати думи боярської) від старих вічних порядків до таких, які мала Франція в XIV—XV ст., бо московські царі з 1550 р. починають скликати земські собори зовсім подібні до *états généraux*, бо в них брали участь духовні, шляхта і міщане**).

*) Про віча, собори і сойми у західних Словян дивись Вл. Дьячанъ, Участіе народа въ верховной власти въ славянскихъ государствахъ до измѣненія ихъ государственнаго устройства въ XIV и XV вѣкахъ. (Варшава 1882); Латкинъ, Земскіе соборы въ древней Руси; Карѣевъ, Историческій очеркъ польскаго сойма. Скупі покази на собори болгарські у Ніречка, Історія Болгаръ, перев. Бруна и Палаузова (Одесса, 1878) 524—525.

**) Література про староруські порядки тепер досить велика. Суть діла про них неспеціальний читателъ знайде в працях: Сергѣевича Вѣче и князь (2-е вид. в Русскихъ юридическихъ древностяхъ); Костомарова Сѣверно русскія народоправства і Земскіе соборы въ Московскомъ государствѣ; Латкина Земскіе соборы въ древней Руси. Для характеристики аристократичних рад в старій і Московській Русі важна праця Ключевського Боярская дума. — Про провінціальні сойми в Західній Русі в польську епоху див. Иванішев а Содержаніе постановленій дворянскихъ провінціальныхъ

Для повноти картини різноманітності слов'янських політичних порядків в XIV—XVII ст. ми мусимо нагадати, що одночасно зі зростом польських шляхетських соймів і соймків і московських земських соборів в руських степах виростають козацькі громади, котрі в своїх радах (на Україні) або кругах (в Московщині) протягають традицію старих віч, при чому на Україні ці архаїчні народні збори починають підпадати під вплив польських і класичних республіканських думок. В кінці XVII і в початку XVIII ст. в Малоросійській Гетьманщині, котра стояла в підданстві царя московським, скликають ся гетьманами зйїзди висших достойників, свого роду нотаблі*).

Таким роєм і в Слов'янщині можна знайти соборні порядки подібні до тих, які були в романських і германських країнах, тільки вони розкладають ся в інших хронологічних ряжках.

В XV ст. в романських і германських країнах ясно визначає ся різниця в еволюції політичних порядків у різних сторонах. В одних власть государів і бюрократії почина брати перевагу над земсько-класовим представництвом і самоуправою, так що поступенно доводить се представництво і відповідні єму автономні управи (напр. муніципальні) до більше чи менше повної атрофії (упадку). Типом і приміром таких держав служить Франція. В других державах представництво і самоуправа вдержує ся, хоч на час теж ослабляє ся, як напр. в Англії з кінця XV і в XVI ст., або вдержує уперту боротьбу з абсолютизмом, як у Нідерландах XV—XVI ст., що дістались під бургундсько-габсбурзьку династію, або як у Швейцарії, де муніципально-кантональна самоуправа, оперта спершу на імператорські привілеїї, як і в деяких других країнах германської імперії, поступенно з XV ст. доходить до

соймовъ въ Югозападной Россіи (1569—1654) і Стороженка Западно-русскіе провинціальныя сеймики в XVII в.

*) Про козацькі ради на Україні найбільше вказівок дають: Скальковскій, Історія Новой Сѣчи і Эварницкій, Історія Запорожскихъ козаковъ. Вплив європейських ліберальних думок на Запорожців старались ми показати у вступних увагах до „Політичних пісень українського народу XVIII—XIX ст.“, вип. I. В загалі всякого роду ради і зйїзди в козацькій Україні заслуговували би на спеціальні роботи, котрих слід ждати від українських учених, котрим доступні архіви. Роблючи єї остатні в сій вступній голові бібліографічні вказівки, вважаємо нелишнім сказати, що позаяк наші статі назначають ся для публіки звичайної а не спеціальної, то ми не маємо на меті давати повну бібліографію, а лишень вказуємо книги, котрі не важко знайти по кр. мірі в місцях, де єсть висші школи, на той випадок, коли б хто з наших читателів хотів довідатись більше про яку небудь з зачеплених нами справ.

свідомих республік в незалежній федерації. В XVI ст. половина Нідерландів в кінець увільняє ся від государя, котрий хотів бути так абсолютним як в Іспанії, і склада другу в новій Європі федеральну республіку, а в XVII ст. Англія рішуче побіжда у себе королівський абсолютизм, оборонивши від него свої середньовічні вільні порядки, котрі з того часу розвивають ся відповідно новим потребам державної управи (кабінет парламентських міністрів) і новим думкам про права особи (право петиції, воля печаті, воля совісти, пізніше розширене виборчих прав і т. і.)

Одночасно нідерландські і англійські вільні порядки переносять ся в Новий Світ, де з їх сумішки розвивають ся колонії Північної Америки, котрі на решті в XVIII ст., опираючись на основи англійського ж державного права, перестають піддаватись абсолютизмови не лише англійських королів, а і самого англійського парламенту, в котрому вони не мають своїх послів. Складає ся третя новоевропейська федеральна республіка — Сполучені держави Північної Америки, при чому в нових, вже систематичних конституціях як особливих держав тих, так і цілої федерації, права особи формулюють ся ясніше і повніше, на основі прав англійських, але відповідно формулам нової політичної науки.

Така еволюція однієї частини європейських народів, удержавших у себе і розвивших старі вільні порядки, не могла зостатись без впливу і на ту частину, в котрій узяв перевагу абсолютизм монархів і їх бюрократії. І в сій частині зародив ся ліберальний рух, котрий, як ми бачили, оправдував себе між інчим і історичними показаннми на древність вільних порядків. Рух сей проявив себе ще в XVIII ст. у Франції великою революцією з виголосом, по приміру американських Англічан, прав людини і громадянина. В XIX ст. відповідно сям принципам сего нового лібералізму перероблюють ся політичні порядки всіх абсолютних держав зах. Європи і встановляють ся державні порядки у народів балканських, увільнених від турецького ярма: у Греків, Сербів, Румунів, Болгар. Всі такі не давно ще абсолютні держави стали конституційними. Тільки ж після такої перемены виявилось, що нові конституційні держави позичили собі в старих вільних держав більше форму ніж суть, більше загальні формули прав ніж їх основу. В нових конституційних державах установлені були центральні парламентські уряди і були виголошені права людини і громадянина, але адміністративні уряди зостались старого типу, бюрократо-централістичного, і навіть розвились ще в старому напрямку, а права людини і громадянина зостались без підпор, котру дає корпоративне життя,

Житє і Слово.

і без гарантій в певних порядках судових а також в політичних звичаях, котрі виробляють ся довгими часами.

Новий науковий дослід старих вільних порядків у Європі показав власне, що в тих порядках проби обмежти абсолютизм государів і їх урядників направлялись далеко більше в круг справ адміністративних і судових ніж державно-політичних. Виявилось також, що старі вільні порядки давали громадянам певну систему самоуправи і корпоративного життя, дуже неграбну по нашим теперішнім духам, але таку, котра розвивала у тих громадян навичку до контролювання ходу громадських справ, уміність самим вести ці справи, уміність на ділі користуватись написаними в заковах правами. Такий дослід не тільки показав нові перспективи в науці історично-політичній, але і дав наукові основи для нових громадських змагань. Сі змагання направляють ся до того, щоб і в нових конституційних державах ідеальне признание за людністю певних прав стало дійсним, а в кінці з тим щоб і центральний парламентаризм став менше фіктивним.

Ось де причина того, що політична археологія в Європі має такий живий інтерес і притяга до себе тільки наукових сил. В наших начерках ми ставимо собі на ціль показати нашій читаючій громаді частину з результатів, здобутих сею археологією про старе європейське політичне життя і про вагу его для виробу новітніх політичних порядків і прав. Подрібніше ми спинились на документах, котрі в старі часи відновляли новим конституціям і котрі можна назвати, по приміру деяких англійських документів, хартіями вільности. Ми і почнемо огляд їх з хартії англійських.

(Далі буде.)

М. Драгоманов.

Н О В И К.

О П О В І Д А Н Ё.

VI.

Настала весна та така чарівна,
Що в келії годі всидіти;
Черці похожають по своему саду —
У них садовина і квіти.

Город був просторий, тінкстий, старий,
 Потятий вузьким стежкам,
 Порослий буйною муравою скрізь,
 Шильований добре черцяж.

У тихому закутку новик сидить,
 Нещасний Івасьо удовин,
 І слухає, дивить ся шильно у ліс,
 Що співу і радості повен.

У лісі був проруб, неначе вікно,
 Покрите все вічною тіню
 Крізь него ясточко в долині видать
 У соняшнім промінію.

А сонце на заході пишне, ярке,
 Велике, рум'яне, сьміє ся,
 Зазулі кують, соловії лящать,
 І рев десь худоби несе ся.

Сидить собі новик Іван у саду,
 Краси весняної не чує,
 Кров тихо-спокійно у жилах пливе
 І так він гадає-сулує:

„Любувавсь і я також колись
 Весною чарівною,
 Та часи ті вже перевелсь,
 Прожились, наче спились.

„В серці згадка лиш живе одна,
 Прибита, сумовита,
 Як будила у мні весна
 Ті мрії і надії.

„Пережиті досвіди життя
 Пустого і гіркого
 Заморозили уже чутя,
 Зв'ялили і убили.

„І не стало поривів давних
 Блискучих і могучих,
 Неспокійний дух уже притих
 І тихо зносить лихо.

„Най співає любо солоній
 У гаю при ручаю,

Вже не збудить тих солодких мрій,
Так милих, блистрокрилих.

„Я дивлюсь, а чарівна весна
Не ладна, не принадна,
Мрій давних у серці вже нема,
Байдужно і не тужно...”

VII.

У церкві молебен. Побожні черці
Там коло престола виводять
Так гарно відавничих, побожних пісень,
Аж очі сльозами заходять.

Пісні ті понурі жалю завдають
І низько ти голову клоняш,
Про світ забуваєш, душею третини
І в тайнах негаданих тонеш.

Ах, Боже наш милий, прости нам, прости,
Що кождий з нас землю так любить,
Дурне се життя і ті роскоші всі,
Бо смерть нас усіх приголубить...

А церков прекрасна. Молитва сама
Пливе в ній із серця журного.
В ній сумрак і в день, а свічки додають
Обставі ще виду сумного.

У церкві на лавочці панна сидить
І з книжечки молить ся Богу,
А інші християне стоять і клячуть
Та часто цілують підлогу.

Між сими людьми якась тітка стара
Зігнула в двоє плечі,
Зітхає і молить ся, то знов мовчить,
Як спів розжалобить чернечий.

В тім хорі она чує голос один
Такий уже милий та польний!
Вона забуває молитву — і жаль
Приймає сі невмиговний.

То знову там тішить він жінку стару,
Як старця весняне проміне,
І радо пішла би вона між черців,
Та ні, вона йде на підсіне.

Тут вона вижидає когось...
 Молебєн святичний предвгий...
 На камінь холодєн сїдає собі,
 Зболїли, бач, дряхлїї ноги.

Аж ось і виходять черці вже рядом...
 Бабуся немов у тревозі
 Зриває ся скоро, як хлопчик який,
 Стає на церковних порозї...

Їдуть всі черці чорнорпї, сумні,
 Покриті каптурами,
 За ними та панна і люде їдуть,
 Покрішлені всі молитвами.

Ї дивить ся панна: а жїнка стара
 Черцяж заглядає так в очї,
 Шукає когось і не може найти,
 Аж ось на одного як скочить,

Як скопить за рясу, як стане ридать,
 Як стане смїятись крїзь сльози,
 Черці зупинились і кожного з них
 Той плач і той смїх ажорозив.

Она-ж не питає, що люде стоять,
 А кличе: „Іване, мїй сину!
 Я таки тебе віднайшла! Ти забув,
 Покинув мене старовину!

„Чекай, най приглянись тобі, не втікай!
 Я-ж, сину, мати рїдна!
 І як ти змінив ся! Здоров, сиоважнів,
 А я, бач, постарїлась бїдна...

„Та не до лиця тобі одїж отся!
 Скинь той каптур поганий!
 Коби-ж ти був бачив, як плакала я,
 Івась мїй любий, коханий!

„Чекай же, нехай поцілую тебе..
 Ах, мїй золотенький соколе!
 Отож то ти школу собі пошукав:
 Сидить тут черцєж у неволи!“

„Ой, мамо, пустїть та мовчїть, не хулїть...--
 Пручає ся новик несмїлий

І маму стару на подвір'я веде,
Завстиджений та счервонілий.

До них приступає старенький чернець:
„Ідшіть єго, мати, в спокою
І Бога за те не гнівіть, що єго
Він вибрав для себе слугою.

„Чого вам журитись? Що сні ваш Іван
Не стане світським паном?
За місяць, за два вже він пробу скінчить
І стане отцем Епіфаном“.

„Я в Бога все вірю, нехай він простить,
Піфана ж якогось не знаю,
Мій сні був Іваном, бо так він хрестивсь,
І сніна Івана я маю!“

„Та ні! ви не гнівайтесь, отче, за те...
Ой Боже, що я дію!
Грішу я, бо серце у грудях болять.
Бо трачу єдину надію“...

Черці усміхають ся, потай людей
Вони вже від давно по пробі,
А новики очі понурили в низ
Та все спозирають по собі.

Християне цікаві стоять навкруги,
Дивують ся дивній пригоді,
Між ними і панна стоїть, спозира'
І рада-б сміятись, та годі.

Дві сльози в очах таких чорних як ніч,
Заблесли, затрєтіли,
По личку рум'яним скотились у низ,
Із камінь холодний злетіли.

Уста малпнові дрожали чомусь
І в горлі немов задавгло,
Вона відвернула ся, на бік пішла
І стало їй гірко, немилго.

А мати Івана пішла тих часом
В гостинну з клунком за плечима,
І вийшла небавом сумна, як була,
З червоними очима.

Де вона гаси і прорубом тям,
А там на пеньку під сосною
Сидить отся панна, як мавка ліена,
У мріях, підпершись рукою.

VIII.

— Куди ви, жатусю? — „До Луга іду.“

— А є в вас знайомі у Лугі?

— „Нема.“ — То ходить ви до нас від-
По довгій дорозі і тузі. (почить)

— „Та я вас, паннуцю, не знаю, хто ви,
І вперше я бачу вас нині.“

— Я Ольга зовусь, а донька я попа
З містечка того, що в долині.

„А вас я у церкві пізнала тепер
І жаль міні вас дуже,
Недоброго сина ви маєте там,
За вами він, бачу, не тужить.“

„А шкода, що хоче зістати черцем,
Бо з него хороший хлончина,
Та видко краса невеличке добро,
Невдячного маєте сина.“

„Ні, панночко, син мій Іван не лихий,
Та розум у него ще ярий;
Злякав ся людей і утік в монастир,
Намова якась тут, чи чарн...“

— „Здалека прийшли ви? — „З далеких
Мпль дваццять старими ногами (сторін
Пройшла я. Ой, правда, так ноги болять,
Хіба собі сяду тут з вами.“

— „Ви втохлеві дуже, то троха спічніть,
А потім зі мною підете.
Не бійте ся, я вам бажаю добре,
У нас ви хоч тиждень спічнете“.

— „Бодай ви, паннуцю, щасливі були!
Та я би хотіла ще нині
У вашому місті на службу піти,
Щоб бути все близько при сині.“

„Міні недалеко до смерти, та ще
Без праці я жити не хочу.“

Стара я, та сили ще троха найдесь,
Нераз засорожю й молодшу.

„То сні мій лінивий, боїть ся біди,
Неначе граф той з роду,
„Олихане, паночку“ дай все сну,
Він любить спокій і вигоду.

„І де він тих панських звичайів навчивсь,
Та-ж я его йїх не навчила!
Готового хочесь сну, ну! панок!
А чпж заробити не сила?!

„Біда, що-ж біда? Побідуеш рік, два,
Привикнеш, і злиднів не чуєш,
Живеш собі тихо, як в хріні робак,
За морквою і не бануєш.

„А щеж і хвилина найдесь не одна
Щаслива і радісна, тиха,
Забудеш і злидні, співаєш собі,
Смієш ся зі світа і з лиха.

„А він же і школи якісь там кінчив;
Ще троха було потерпіти,
Літ кілька, і був би зістав вже попом,
Як інші людські діти.

І був би дружиноньку взяв де собі
І жили-б обоє щасливі,
А в хаті павята найшлись би дрібні,
Русяві такі, щебетливі.

„Ой, Боже! І як би любила я йїх,
Мойїх тих унуків коханих,
Про гарних царівен казала-б я йїм,
Зжив-людойїдів поганих;

І гарних пісень я співала-би йїм,
А я йїх умію немало, —
І кожде з них слухало-б казки, пісень,
Та в очі б міні зазирало.

„А далій здрімались би й спати їти
Казали би своїй бабуси;
А я встала-б досвіта, в стайню пішла-б,
А потім ніж кури і гуси...

„І як би я радо робила все їй,
Не так, як та найничка в місті,
Від рана до ночі годила-б я їй:
І синові своєю й невістці.

„Та-ж він однак мій, а я вже вдова,
Для кого-ж мені тепер жити?
Тепер він у чорних тих мурах сидить,
А я їду служити!..

„Він каже: „Чей буду попом я і так.“
Дурний же він з розумом своїм!
Нехай би ще світа зажив і я з ним,
В могли ще час нам обоім.

„Гукми до мене: „Він божий слуга,
Чернець побожний в рясі.“
А я їй: „Він божий слуга, а мій син
І ван до него засі!

„Не верну до дому, нехай сму цур!
Про мене нехай завалить ся!“
Бо доки мій син у неволі сидить,
Я звідси не можу вступити ся.“

IX.

І слухала Ольга нарікань вдови,
І рада була їй не чути,
Хотілось їй дуже вдові допомогти,
Щоб сина назад їй вернути.

У лісі шуміло тихенько. Вітрець
Хптав і галузе і трави.
І панночка встала з пенька і собі-ж
Вдова підняла ся з мурави.

„Ходіть — каже Ольга — до нас на нічліг,
У нас простора хата,
А то і останетесь мабуть у нас
Дрібні пильнувати „панята“.

„Я спрота, мати померла мені,
Сама я і господарюю,
То трудно дати собі раду з дітьми
І помочи я потребую.“

Ой панночко мила — вдова так на те —
 Які ви на мене ласкаві!
 Я плати не хочу і я не зросла
 На панській вибраній страві.

Коли вже служити міні довелось,
 То радше у вас, як у кого,
 Бо як би не син мій, не вчинки єго,
 То я-б не служила ні в кого.

Приходять домів і пригоду цілу
 Розказує батькови Оля,
 А батько на неє: „Та я пристаю,
 Останьтесь у нас, коли воля“.

Вдова аж заплакала; Оля-ж пішла
 У другу кімнату гостинну
 І в зеркалі там оглядала себе
 Так шпильно чималу хвильну.

Легесенькій усміх на личку єї
 Проблескував промінем сворни,
 Палкі очепята яріли огнем —
 І рада була з тих обзорни.

А потім і брата спитала вона:
 „Чи гарне в мене личко?“
 Та брат малолітний поглянув лише
 І скрививсь: „Не знаю, сестричко.“

Вона відвернулась і стала гадать
 Як біду добути з нещастя
 І шепнула тихо до себе сама:
 „Стрібую, а може і власть ся.“

X.

Ніч ясна — і місяць блідий зазира
 У келію тиху понуру;
 У лісі лящуть соловії, а другий
 У клітці прийнятій до муру.

І легіт і запах отвертим вікном
 Непрошені в келію входять,
 Та повпка Івана на ліжку дразнять,
 Цілують і мрії наводять.

Чи спів соловійний чудовий такий,
 Чи чари весняні напали,
 Не може заснути Іван, хоч другі
 Дасно вже у келіях спали.

Вже північ понурій годинник з вежі
 Звістив і вже дальше спішив ся,
 А новик на ліжку твердим обертався,
 Не спав, а гадав і молив ся.

І був він на місяць гнівний і на те,
 Що гучно лячать соловії,
 Гнівний був на себе, на ліжку тверде,
 На спогади всі і на хріі.

Так все те на него негов сприсяглося,
 Що ні суди Боже заснути,
 Як равна пригода у пам'ять зайшла,
 Так годі єї вже забути.

Все мати стоїть перед ним та єму
 Так в очи все дивить ся пильно,
 І лає єго і ридає сама
 Та рясн чіпає ся сльово.

Чого вона хоче і по що прийшла?
 Спокій єго тихий забурить?
 Таж він на заваді вже їй не стоїть,
 Вже просьбами мамі не журить.

Чи хоче із тихого монастиря
 У світ затагнути знов сина?
 Ой ні, не так легко намовить єго,
 Івасьо уже не дитина.

І перед очима єго все стоїть
 Ціла та подія поранна,
 Ззирають ся новики, люде, черці
 Та ще й на нещастє та панна.

Він бачив єї вже колись, бо вона
 Молилась нераз в їх святині,
 І знав, що вона понадянка була,
 З містечка того, що в долині.

Поглянувши вколо нараз він уздрів
 На очах єї дві сльозини

І матери плач так его не вколов,
Як сльози тієї дівчини.

І марив Іван про сльозинки ті дві,
Немов про нечувану тайну,
І в співі гучних соловіїв почув
Він нуту нову і нечайну.

Як гарно співає він! Нічка як день,
Ось-ось зазоріє вже рано.
Вже ластівка цвіркає, тільки сова
Кричить на вежі так погано.

І холод шиленький і запах м'який
І ліс так ташно шепоче...
І мати і панна і люде й черці
Все теє стає перед очи,

Зливає ся в морево в пісню якусь,
Слує ся, звенить гармонійно...
Іван обернув ся на ліжку твердим
І звільна заснув неспокійно...

XI.

Неділя була. Вже молебні скінчивсь
І з церкви черці виходили.
Між ними Іван; він оглянувся на бік
І почервонів у тій хвили.

На лавочці Ольга сиділа сумна
І тихим допитливим зором
На новика Івана зирнула вона,
Неначе з жалем і докором.

По полудні вийшов Іван на город,
Що геть розіславсь по узгір'ю,
І довго дивив ся на тихе житє
На довгим чернечім подвір'ю.

Там кури ходили чубаті, товсті,
А ними когут любував ся,
То шпав, то в землю крилом ударяв
Та все до курей женихав ся.

І спору громадку жовтеньких писклят
Вела за собою вже квочка;

Під кришею дому швидко ластівки
Ліпали мистецькі гніздочка.

Два бузьки літали над своїм гніздом
І голубів білих чинало —
І все те втішало ся світом, життям,
Жило і про смерть не гадало.

І новик про смерть не гадав вже тепер,
А жити бажав і сто років,
І кров бушувала у жилах его,
Як вода карпатських потоків.

По довгій алсі зачав він ходити
І думати довшу ще думу,
Аж радість якась домішалась нараз
До того чернечого суму

яеним промінєм уже любувавсь
І в тіни дерев холодочком.
На краю города було жерепо —
Там сів він собі над струмочком.

І слухає він: а в місточку гуде
Весільна музика криклива
І голосно пісню веселу веде
Весільна дружина щаслива.

Якісь молодята се мабуть ідуть
Від слюбу із церкви міської,
Звінчавшись вертають щасливі домів,
Щоби бідувати у двох.

І спів і музика отся голосна
Єму райським співом здаєть ся,
І вуха вражає так любо, притьмом
Заходить до тужного серця.

Аж слухає він: а в лісній тишині
Звенить якийсь голос дівочий,
Такій уже милий, такий чарівний,
Немов соловійів серед ночі.

Він скоро стає і до тина іде,
Стає над низьким перелазом,
І бачить: там Ольга із братом іде
І пісню співає з ним разом.

А потім і бавить ся з ним у мяча,
Як вивірка бігає звинно,
Мов дзвоником дзвонить, снієть ся усе
Та з братом щечече невпинно.

Іван заховав ся цілий за корчем,
Череха зовсім его верпла,
А Ольга як кинула в корч той мячем,
Трохи его в лоб не влучила.

Він скоро відскочив, зжахнувся, завстидався,
„Покуса“ — сказав і понурий
На стежку ступив та з вагою поплівсь
У тихі чернечії мури.

Там ждала вже мати, що з туги прийшла
Відвідати сина в неволі,
Вона розповіла слу, як живе
За ласкою доброї Олі.

І много похвачи наслухавсь Іван
Від матери на попадяку...
Ігумен, що слухав і книжку читав,
Так крививсь чогось без настанку...

(Далі буде.)

Осип Маковей.

Будда і Буддизм.

Обрисв Леона Фера.

II. БУДАИ.

(Наслідники Будди. Совершенство буддів. Дванадцять подій з життя буддів. Пятнадцять прикмет буддів. КонTEMPLаційні будди. Виображення буддів Назви буддів. Живі будди.)

Будда Сакіямуні появил ся в певній хвили часу і в певній хвилі, не дуже далекій від попередньої, его не стало. Значить, світ мусів би бути позбавлений буддійської науки через увесь безконечний ряд віків, коли би вплив Сакіямуні, одинокого Будди, не трівав безконечно в цілій своїй чистоті і силі. Та власне се припущене являє ся в разячій

суперечности зі звичайними буддистськими ідеями про абсолютну непостійність усіх речей і про неперервну еволюцію, котра раз у раз фатальним способом доводила буддистів до того, що вони мусіли видумати неперервний ряд буддів — і се й справді стало ся.

Для Сакіямуні визначено обсяг 5000 літ, а як ті живуть, то мусить появити ся новий будда, котрого імя вже звісне, Маїтрея, і котрого навіть візерунки малюють. Але коли дійсний Будда, „наш багават“, як его називають, Сакіямуні-Готама, мусить мати наслідника, то так само він мусів мати й попередника — і справді, він мав его, се був Будда-Касіана. Але Касіана мав також попередника, а Маїтрея буде мати наслідника. Таким способом маємо цілий ряд буддів живущих і будущих, а в середині того ряду находять ся Сакіямуні як звичайне огниво ланцюха.

Правда, говорять ся, що поява Сакіямуні була чимось новим, незвичайним; що, загально беручи, поява будди є величезною рідкістю; але все те треба брати у зглядному розумію. На ділі будди є величезна рідкість; в теорії світ ніколи не був без буддів, в тім значінню, що кождий будда має довший або коротший обсяг часу, але завше кілька тисяч літ, підчас котрих вплив его триває, далі загибає як усяка річ на сім світі і уступає місце впливови нового будди. Одна з книг Полудневої збірки, „Буддавайса“ оповідас сумарично історію 25 буддів, з котрих перший є Дінанкара, а остатній Готама Сакіямуні, Будда історичний. І перед Дінанкарою були будди, але він розпочав спеціальний ряд, бо від него Сакіямуні, що тоді був звичайним брахманцем, одержав обіцянку, що колись буде буддою і одержить гідність бодісатви. Крім Дінанкари найблизші попередники Сакіямуні, про котрих найчастіше згадуєсь, називають ся: згаданий уже Касіана, Канакамуні, Кракуцанда, Вісвабу, Сікі і Вінасі. Північні буддисти далеко більше від полудневих попустили вудла своїй фантазії, намножуючи число буддів: вони знають їх три тисячі, поділених на три віки або періоди. Вік живущий мав 1000 буддів, вік будущий буде їх мати 1000 і вік теперішній має їх також 1000. Вік теперішній доторкаєть ся нас найбільше; він називає ся „щасливий вік“ (Bhadra Kalpa) а одна тибетанська книга під сим заголовком вичислює 1000 буддів сеї доби, придаючи кождому з них прикмети, про котрі у нас далі буде мова. В сьому вичисленю Сакіямуні займає четверте місце після Кракуцанди, Канакамуні і Касіани; его наслідник Маїтрея стоїть на п'ятому місці. Взяті разом вони становлять те, що іноді називає ся „пять буддів“. Як бачимо, находимо ся тільки в початку „щасливого віку“ і перед нами лежить іще довге будуще.

Сей безмірний ряд буддів впадає конець кінців у втомляючу однообразність і монотонію. Всі будди на себе схожі, всі ширять однакову науку і переходять однакові пригоди в життю. Особа і життя Сакіямуні, се той тип, після котрого потворено особи і життя всіх буддів. Що до особи, кождий з них має на собі 32 головних і 80 побічних знаків. Варто згадати хоч про три з тих головних знаків: нарiст на тімю (учніча), космик білого волося в середині між очима (урна), кружок (чакра) витиснений на підшві ноги. Але тих 112 знаків не є признакою самого будди; вони появляють ся також у тих, що мають стати ся царями всего світа (раджа чакравартін). Признаки, котрі належать тільки до будди, се досконалости моральні, такі як 10 сил, 4 неустрашимости, 4 основи надприродної сили і т. і. Не можемо над ними довше спиняти ся, але мусимо сказати кілька слів про сю надприродну силу, котрої деякі прояви впрочім ми вже приводили. Надприродна сила (рідді) полягає в тім, що чоловік може пізнавати думки другого, може літати в повітря, змінити свій власний вид і змінити вид других людей. Сюди належить також дар віщування будущини і дар сміху. Сміх будди — річ дуже важна. Се предтеча якогось відслонення великих тайників, що має вийти з его уст. Коли будда сміє ся, то з уст его виходить проміне всіх колірiв, розсипає ся по небі, по землі і по безодні, творить там чудесні діла і вертає назад до особи будди, входячи до неї такою чи іншою частинною его тіла відповідно до того, яке було его відкритє: коли воно доторкало ся минувшини, то проміне входить у его тіло через спину; коли доторкало ся будущини, то входить через груди; коли се було віщуванє відродни в підземному світі, то проміне входить через підшву ноги, а коли було віщуванє совершенного „боді“, то входять через нарiст на тімю і т. д.

Історія земного життя всякого будди відбуває ся після порядку звісного і з гори усталеного. Житє Сакіямуні поділено на певне число „подій“ (одні числять їх 12, другі 8), котрі повторяють ся в життю кождого будди. Ось ті події: 1. зступ із одного поверха небесного, 2. вступ у лоно матері, 3. вродивни, 4. віданаченє у всіх науках і штуках, 5. женитьба і житє родинне, 6. стріча зі старцем, з хорим, з жерцем і з монахом (так звані „чотири стрічі“), 7. втека з дому, 8. умертвленє тіла, 9. покуси з боку Марі і осягненє „боді“ (іноді сі дві події розділюють ся), 10. обертанє колеса закона (т. є. проповідь науки), 11. нірвана, 12. подія реліквій. Бувають і відміннє в тій класифікації. Ті, що начислюють тільки 8 „подій“, викладають з повисшого ряду н-ри 2, 4, 5, 12.

Окрім сих 12-ти подій, що становлять ряму життя всякого будди,

про кожного з них подають ся певні відомости впорядковані після 15 віддільних рубрик. Тибетанська Сутра (книга) про „щасливий вік“ вчислює ті відомости для всіх 1000 буддів тої благословенної доби. Щоб дати понятє о тих вчисленнях, ми подасмо отсе табличку з тими 15 рубриками і уложеннями після них відомостями про Сакіямуні, его попередника Касіану і его наслідника Маїтрею.

1. Імя :	Касіана	Сакіямуні	Маїтрея
2. Місце вродження :	Четана	Капіявасту	Раджакулінагара
3. Каста :	брахманець	кшатрія	брахманець
4. Довгота світляних промінів :	500 сяжнів	1 сяжень	4.000 сяжнів
5. Імя батька :	Брамадатта	Судлодана	Брамабhadра
6. Імя матери :	Дананаті	Маїядеві	Браманаті
7. Імя сина :	Сартавага	Рагуля	Пуніябала
8. Повіринк або начальник дружини :	Амітра	Ананда	Сагара
9. Наймудрійший ученик :	Барадваджа	Саріпутра	Джніанасті
10. Найспосібнійший ученик :	Тічія	Маудгалія-Іана	Удіота
11. Число учеників :	20.000	1.250	960.000.000
12. Тривок життя :	20.000 літ	100 літ	84.000 літ
13. Обсяг періоду его впливу :	70.000 літ	5.000 літ	80.000 літ
14. Число реліквій :	одна масса в виді кулі	велике число часток	одна масса в виді кулі
15. Число памятників надгробних :	одна чайтія	много чайтії	одна чайтія

Імена власні що відносять ся до Касіани і Маїтреїї в повнешій таблиці, переложені з мови тибетанської на санскрит і для того ми не можемо в повні ручити ся за їх вірність. Та се в нашім випадку діло не важне і не зміняє навчаючого характеру сеї таблицки, в котрій відразу так і кидаеть ся в очи ріжниця цифер приписаних до Сакіямуні і тих, що відносять ся до его попередника і до его наслідника. Чиж не видно з них, що тільки один Сакіямуні є особою реальною а два другі вдуманими ?

Та для буддистів не досить було й того, що вони до історичного Будди доложили ще множество буддів вдуманих ; вони надто ще натворили собі буддів іще більше далеких від реального істнованя, котрих вони зовуть „діяні-будда“, будди контемпляційні, котрих вони су-

Житє і Слово 18

протиставлять буддам реальним або „людським“ (нанучія-будда), про котрих досі була мова. Далі, в статі про буддизм, ми будемо докладнійше говорити про тих „діяні-буддів“, а тепер скажемо ще кілька слів про фігури і візерунки Будд.

Фігуральні виображення Сакіямуні мали дуже великий вплив на розширене буддизму. Їго виображують раз стоячого, то знов сидячого. Стояча фігура означає, що Будда проповідує; вона трапляє ся рідше; далеко частійша сидяча фігура показує Будду потонувшого в задумі. Звичайно Будда сидить на престолі поділенім на дві часті покладені одна на одну, з котрих кожда обведена листем — очевидно, щоб нагадати травяний ковер, на котрім сидів Будда під бодімандою. Авреоля окружає інколи саму голову, а інколи все тіло; часто бувають дві авреолі: одна окружає все тіло, а друга, менша, поміщена в більшій, окружає голову. Орнаментика престола, авреслі а то й самого Будди буває більше або менше богата; інколи окраїни авреолі мають форму огняних язиків, уставлених мов цвітові листочки. Будда сидить завжди в ногах навхрест підібганих під себе; тільки положенє рук буває різне, про що ще поговоримо. Учніча (наріст на тімю) і урна (між очима) завжди зображені; чакра (на підшві ноги) також звичайно знаходиться. Характеристична, та трудна до виясненя прикмета, се довгі вуха — тим дивнійша, що в вичисленю признаків Будди про неї не згадує ся. Лице спокійне, погідне і лагідне, завжди без бороди, та тіпу дуже різко індійського, ніс орлийний. Та народи не-арійські, котрі прийняли буддизм, поєсували троха ссї тіп і не змінюючи єго дуже, приближали єго, по зовсім природній тенденції, до свого тіпу національного, замінюючи осбливю ніс орлийний більш або менше притупленим. Та многота буддів примусила робити деякі відмінї в буддійських іконографіях. Звісна річ; годі було й подумати про те, щоб спортретувати всіх 3000 буддів, та все таки деякі з них заслугували на те, щоб їх фігури були зображені, а особливо Діпанкара, той що наперочив будущому Сакіямуні здобує „боді“, і Майтрея, той сподіваний будда, сказати б — мессія буддійський. Виображення тих осіб не різняться ся дуже що до тіпу аві що до іншх подробиць, бо тут усі Будди підлягають одному правлу; значить, розрізнити їх можна було тільки положенєм рук. Сакіямуні звичайно ізображує ся з правою рукою простягнутою і звислою в нє: дїва, зігнута, спочиває на ногах і держить чашку для абирания милостинї (патра). Противно, Майтрея зображує ся з руками простягненими на перед, іграючи пальцями, немов би числив або комуєть щось вяєнював. На мальованих або рисованих образах Сакіямуні майже ніколи не буває сам; звичайно супроти него стоїть Діпанкара або Май-

трейя або его син Рагуля; інколи по обох его боках бачимо дві особи, котрі зображують чи то двох его головних учеників, чи то одного з них і Буддового сина або Маїтрейю.

Між різними назвами, які прикладають ся до імені Будди, найважніші ось які: аргат (достойний) — назва, котра у буддистів набрала спеціального значіння; джін а (побідитель); татагата, по китайськи джу-лай (той, що прийшов або пішов так як другі будди), — але се толковане, хоч загально приivate, мабуть не є докладне, — татагата значить радше „істота така як другі“; сугата (той що прибув у добрий час); багават (шасливий, триумфатор) — назва дуже часто уживана, тільки що брахманці прикладають єї до своїх богів, до Вішну а навіть до Сіви. Хоча всі ті назви можуть заступати і дійсно заступають деколи назву „будда“, то про те часто дучать ся з сею назвою. І так говорить ся не раз: багават Будда, татагата-Будда. З усіх тих назв назва „Будда“ видасть ся ще найбільше докладною і найвірнішою; єї відповідність підносить ще й те, що вона стоїть у близькім звязку зі словом „боді“, котре означає буддійське знанє. Ся назва перейшла до переважної частини народів, що прийняли буддизм. І так монгольське „буркан“, китайське „фо“ (фо-то), сінгапезьке „буду“, японське „будзу“ — все се тільки більш або менше вірні репродукції назви „будда“. Звичайно назва ся, уживта без дальшого додатку, означає будду історичного, Сакіямуні; та про те его часто називають також Сакіямуні, особливо на півночі; натоміць волудневі буддисти частійше називають его по отчеству Готама, додаючи до него ще й назву „самана“ (аскет); відси пішло сіямське „Сомана-Кодом“. Сполученє двох імен Сакіямуні-Готама, або Готама-Сакіямуні, котре, здавалось би, повинно б бути часте, трапляє ся рідко, та все таки трапляє ся.

Китайці вживають терміну, „Го-фо“, дословно „живий будда“, котрим означують бонзів (звичайно начальників монастиря), котрі після їх віруваня завсїгди в 2—3 роки по смерті опять вертають до життя. П. Георгі називає їх *Lamae renati* (відроджені Лами), а Монголи також називають їх „кубільган“ (перемінені). Таких „живих буддів“ начислюють 150—200 в монастирях Тибету, Монголії і Китаю. Одних із них, найважнішим і найславнішим, є знаменитий Далай-Лама. Та єї особи не є правдиві будди і навіть не можуть ними бути: адже звісно, що власне привілеگیєю правдивих буддів є те, що вони не потребують по смерті вертати опять до земного життя. На ділі „живі будди“ є властиво „бодісатви“ (аспіранти до осягненя „боді“) і ся назва їм належить ся. Та вони все таки призначені стати колись буд-

дані і для того вірні *anticipando* дають їй сю назву, хоч вона до їїх теперішнього положіння зовсім не надає ся.

(Далі буде)

ІЗ УСТ НАРОДА.

А. Пісні.

IV. Купала на Волині.

На Волині ще у многих місцях затримав ся звичай справляти стародавнє свято Купала.

В Ковельському повіті справляють Купала так: з вечора хлопці крадуть де небудь соломяника *) старого, — власне крадуть, бо просити не годить ся. Соломяника того звать „козубом“. Того козуба хлопці тягнуть по селі біжучи як найшвидче і співаючи, а на зустріч їм виходять люде і роблять „перейму“, себ то складають на вулиці тріски, поліна, старі кошники і т. і. -- все то знадоби для купальського вогнища. Все теє хлопці збирають і пакують у козуб. Таких перейм буває скілька і хлопці ледве можуть забрати все паливо. Козуба виносять на вигон за село. Там уже збираєть ся цілий гурт людей, більше молоді, але є й молодші молодиці, часами і з старших де хто. Співають тільки дівчата, та часом відповідають їм на сліві й хлопці. Починають з котрої небудь пісні, частійше „Ой молодая молодице“ (N. 3). Хлопці тим часом запалюють козуба, устроивши в нього високі тички, щоб вогонь горів висше. Люде, що приходять дивити ся на Купала, повинні принести з собою теж різний підпал. Кажуть, що в давнійші часи всякого, хто приходив з порожніми руками, хлопці били, через те й досі є купальна приказка: „хто прийде без поліна, той піде без коліна.“ Поки огнище палає, дівчата співають пісень, часом зачіпаючи хлопців у тих піснях; тоді хлопці й собі відповідають, часом піснями, а частійше жартами часом не дуже то призвоітими та лагідними. Вагагалі увесь час ведеть ся якоесь жартовливе змаганне дівчат з хлопцями. Так напр. від часу до часу хлопці вихоплюють з огнища віхті соломи з вогнем і кидают ся з ними поміж дівчат, тикаючи їїх дівчатам в лице і розганяючи дівчат по полі, але дівчата вертають ся і знов віддячують хлопцям насмішливими піснями.

Коли козуб згорить до половини і вогонь трохи понижає, тоді хлопці починають скакати через нього. Потім, коли вогонь почне пригасати, всі розходять ся з піснями до дому.

Вогню купальського не гасять, а лишають єго, щоб сам дотлів до останку.

*) Соломяник — великий кошник плетений з соломи, завбільшки з велике барило; в нього спляють збіжжя і борошно.

В Звягельському повіті хлопці кладуть огонь, а дівчата вбирають деревце, березку. Вбирають єї вінками, биндами і запаленими свічками. Деревце теє зветь ся купало. Сами дівчата убирають ся в великі вінки з різного зілля та квіток і мають при собі ще по вінку. Вони водять коло біля деревця і співають, хлопці тии часом скачуть через вогонь. Часом хлопці поривають ся вхопити деревце, тоді дівчата боронять єго і співають на хлопців різні прикрі пісні. Врешті хлопці хапають деревце і палять єго або кидают в річку, а дівчат, що пробувають оборонити своє „купало“, самих нерав „купають“ в тій же річці.

Одспівавши купала, часом дівчата ворожать на вінках. Дівчина пускає на воду два вінки, один загадує на себе, а другий на якого хлопця: коли вони зійдуть ся до купи на воді, то значить дівчина буде в парі з своїм хлопцем. Або так: дівчина тичкою спускає свій вінок на дно річки; коли він спливе на верх, то дівчина піде замуж у той рік.

Пісні з села Ксолодяжного.

Н. 1.*)

Ој на Купала-Купалочка
Не виспала сьа Наталочка.
Погнала бички дривајучи,
На кілки ніжки збивајучи.
Ој дај же боже, дошчі в ночі
На Наталчини чорни гочі.

Н. 2.

Темнаја нічка петрівочка,
Не виспала сьа наша дівочка,
Погнала бички дривајучи,
На кілки ніжки збивајучи,
Приточи, боже, більше ночі
На Наталчини чорни гочі!

(Порівнати Zbiór wiad. do antropol. kr. V, 29, N. 19; П. Галька, Народный праздник Купала, Львовъ 1831, стр. 19 N. I.; Чубинський, Труды III, ст. 262 N. 11).

Н. 3.

Ој моладаја молодице,
Ој вијди, вијди на јулицьу,
Роспали дівкам купалицьу!
Ој як ја мају виходити,
Вам купалицьу розпалити?
В мене свекорко не батејко,
В мене свекруха не матьунка.
Положить мене пізній себе,
Ізбудить мене раніј себе,
А до кужильу билејкого,

* Ноти до сих і дальших пісень будуть поміщені в особній прилозі до слідующей книжки „Ж. і Ст.“ — Ред.

А до каменю важнејшого,
 А до дитьатка налејшого.
 Би.у ја кужиль под лавицьу (вар. полицьу)
 А сама вижду на јулицьу.
 Бодај тој кужиль вогонь спалив,
 Бодај тој каминь у воду внав,
 Тому дитьатку на гочи внав!
 Вар.: Нехај тој кужиль поклучицьца!
 Мені робита не хочецца.

(Варианти гл. Zbiór wiad. do antropol. kraj. V, 26, N. 2; 27, N. 3; 33, N. 1.)

Н. 4.

Ој ти зелена добровојко,
 Як тебе рано спустошано,
 Траву на сіво покошано,
 Ој покошано ј пограбљано,
 Шче у копиці поскладано.
 Та застало сьа трој-зілљачко,
 Нікому ж його ополоти.
 Стојить Иванко при воротьах.
 Ој стојить же він при куточку,
 Ој граје, граје у дудочку,
 Ој граје, граје, виграваје,
 Своју Марисьу викликаје:
 „Вијди, Марисьу, серце моје,
 Ползьемо зілля мајовоје,
 Та побережось. серце моје!“

Н. 3.

Скаче жабојка над річкоју,
 Біжить Иванко з вуздечкоју:
 Постіј, жабојко, нагнуздају,
 Своју Марисьу одвідају,
 Ој чи дужаја, здороваја,
 Ој чи за мене готоваја?
 — Ој ја дужаја, здороваја,
 Ој ја за тебе готоваја.

Н. 6

Јіде Иванко на коньку,
 Везе Марисьу в постоліку;
 Ој на, Марисьу, тај обуј сьа,
 Свого татојка тај забудь сьа!

Н. 7.

Ој на городі бурьан, бурьан,
 Ходить Иванко як пан, як пан.

Ој на городі буряночка,
Ходить Марисья як панночка.

N. 8.

Ој на городі крокіс, крокіс,
Узяв чорт хлопців, поніс, поніс.
Ој на городі крокісниця,
Узяв чорт хлопців тай тишить сьа.
Ој на городі кропивниця,
Узяв чорт хлопців тай дивить сьа.

N. 9.

Ој наші хлопці стрільці, стрільці,
Забилн жабу в корчі, в корчі.
Ој Іван каже: раба жаба!
А Степан каже: жоја баба!
Андрію каже: переріжмо!
Терешко каже: цілу ззіжмо!

N. 10.

Ој на Купала вогонь горить,
А наші хлопцьян живіт болять.
Ој нехај болить, нехај знають,
Нехај Купала не заляють.

(Вар. Zbiór wiad. V. 27, N. 6; 33 N. 6; Чубинський, Труды III, стор. 199, N. 2)

N. 11.

Ој летів черчик буїним вітром,
Не чули дивки зозулі літом,
А як почувли, зьякали сьа.
Тай под місточок сьовали сьа.
Вони ж думали, шчо місточок,
Аж то пшеничний колосочок.

N. 12.

Чорна хмаројка наступає,
Ој то царојко виїжджає
Та до царівни (вар. до бондарівни) на за-
А царівнејка зьякала сьа, льоти.
Под тројдеро сьовала сьа.
„Ој слуги ж мої вірнејкі,
Крешіте вогні јаснејкі!
Будех палити тројдеро,
Будех шукати царівнојку.“
А царівнојка зьякала сьа,
Та до службојки озвала сьа:
„Ој слуги ж мої вірнејкі,

Гостріте ножі гостреїкції!
 Буду крајати кшутеїку,
 Поїду з царом до шльубоїку.“
 Не потрапила в полотенце,
 Тај розкрајала собі серце.
 „Ој лишче мају в землі гвити,
 Ніж за цароїком в світі жвити!
 Ој лишче буду землицеју,
 Ніж за цароїком царіцеју.“

N. 13.

Була вдовоїка в конець села,
 Ој мала ж вона три донеїк;
 Јідна донеїка, то Ганнусьа,
 Друга донеїка, то Марусьа,
 Третья донеїка, то Настусьа.
 Ој заказали ту вдовоїку,
 Ој заказали на воїноїку.
 „Моја Ганнусьу, моја донеїко,
 Ој поїдь, поїдь на воїноїку!“
 „Біг-ха, матьунко, не поїду,
 Бо ја кшпика не всідлају,
 Бо ја шабельки не впасају.“
 „Моја Марусьу, моја донеїко,
 Ој поїдь на воїноїку!“
 „Біг-ха, матьунко, не поїду,
 Бо ја коника не всідлају,
 Бо ја шабельки не впасају.“
 „Моја Настусьу, моја донеїко,
 Ој поїдь, поїдь на воїноїку!“
 „Біг-ха, матьунко, ја поїду,
 Ја коничеїка осідлају,
 Ја і шабельку опасају!“
 Мати Настусьу випроваджала,
 Мати Настусі приказувала:
 „Не їдь, Настусьу, поперед воїська,
 Не їдь, Настусьу, позад воїська!
 Поперед воїська — тебе забјуть,
 Позаду воїська — в полон уведуць.“
 Настусьа матері не слухала,
 Поперед воїська виїхала,
 Половину воїська звоїувала.
 Ој то виїхав царь турецькїї:
 Ој а шчо ж бо то за такоїе,
 Шчо Настусьа воїсько звоїувала?“
 Ој узав коня за гривноїку,
 Ој а Настусьу за ручеїку...
 (мабуть кінця нана.

N. 14.

Ој хто в тому лісі стукає-гукaje —
 Калино-малино! стукає-гукaje?
 Молода Іванко деревце рубає,
 Молода Марисья трісочки збирає,
 Трісочки збирає, він її питає:
 Чи злюбив ти мене, чи підеш за мене?
 Хоч ја тебе злюблю, за тебе не піду,
 Ја твојї матьунці ніччи не догуджу.
 Ој що ја похију, вона пережиє,
 Ој што ја не зроблю, вона переробить.
 Шче твоја матьунка навучить робити,
 Навучить робити, в неділю золити,
 Та на морі прати, на дубі вішати,
 На дубі вішати, камінем качати.
 А ја не жидівка, в неділю золити,
 Ој ја не татарка, шчо на морі прати,
 Ој ја не білиця, на дуби злізати,
 Ој ја не паньанка, камінем качати.

N. 15.

В полі конопелька тонька зеленејка,
 У полі стојала, вітця попускала.
 Ој то паньали сьа та буїниї вітри,
 Вони обмахали та буїниї віги,
 Не дали стојати, листьачком махати.
 Ходила Марисья по своему садочку,
 Ходила гульала, косоју махала.
 Ој то наїхали та добриї зьуде,
 Не дали ходити, косоју махати.

N. 16.

А в нашому сельці метьане деревце,
 Шчо під тим деревцем церковку мурують,
 Довкола малюють, в середні пишуть.
 Написали ж вони три місяці яснї,
 Три місяці яснї, шче ј три зорї яснї.
 Першиї місячєјко молодїї Іванко.
 (Ітд. як у всіх веснянках на подібну тему).

N. 17.

Була на Купали, послалпла гали,*
 Сором дівко, сором, женихи з' столом!**)

*) Гали — ноги, лїтки.

**) Приспівка замість „Калино-малино“, після кожного вірша.

Тільки дівка в хату, мати за лопату:
 Сором, дочко, сором, женихи за столом!
 Тільки дівка в сіни, женихи засіли:
 Сором дівко сором, женихи за столом!
 Дівка у комору, мати гонить з двору:
 Сором, дочко, сором, женихи за столом!

N. 18.

(Село Бізінь, ковельського повіта.)

Шла Марьусьа в поле, знайшла сине море,
 Споткнулась і впала, думала, шчо встала.
 А де вона впала, там церковка стала,
 Де голова впала, там одправа стала,
 Де косоїки впали, там зороїки стали,
 Де ручечки впали, там свічечки стали,
 А де впали ноги, там стали пороги.
 Усі льуде знають, шчо Марьї ненає:
 Вода замуїла, Марьусьу покрила.

N. 19.

(Село Рокита, ковельського пов.)

Вже Петрівочка минає цьа,
 Хлопцям гуляння вертає цьа.
 Ідіте хлопці погуляйте,
 Дівчат на вісень*) підмовляйте!
 Вже ми ходили, походили,
 Дівчат на вісень намовили.

N. 20.

Не куї, возуле, на лішчині,
 Шче ї накуєсь сьа на каліві.
 Не плач Марисьу у матьунки.
 Шче ї наплачесь сьа у свекрухи,
 Керез пороги ступаїучи,
 Чужі звичаї переїаїучи.
 Ої як переїмеш, хвалитивуть,
 А не переїмеш, судитивуть.

N. 21.

(Село Жабориця, звягельського повіта)

Посію ја рожу, поставлю сторожу,
 Стороноју дощчик іде, над ноїеју рожеју
 повноју.

*) Вісень — осінь

Поставлю сторожу, свого баченька :
 Недобра сторожа, обчичпана рожа.
 Поставлю сторожу свого мизенького :
 Хороша сторожа, нешчипана рожа.

(Пор. Zbiór wad. V. 28, N. 11; Галъка, Нар. празд. Купала, 41; Чубинський, Труды III. ст. 207 N. 20.)

N. 22.

По дощчу кладочку, вербову, вербову,
 Ој час нам дівчатка до дому, до дому.
 А ти, Марію, зостань сьа, зостань сьа!
 Та з своїм Іванком звичаєсьа звичаєсьа!

(Пор. Zbiór wiad. V, 35; Чубинський, Труды III, ст. 209, N. 24.)
 (Конець буде.)

Леся Українка.

У. Колядка про дівчину-воячку.

Була вдова близько двора,
 Рај-рожество!*)

Мала вона три донејки,
 Једна донејка Ганнусејка,
 Друга донејка Костусејка,
 Третья донејка Настусејка.
 „Ој моје дитє, а Ганнусејко,
 Појідь, појідь а на віноньку!“
 „Ој моја матінко а голубонько,
 Ја не вмію конья сьідлати,
 А на јому појіхати.“
 „Ој моје дитє а Костусејко,
 Ој појідь, појідь а на віноньку!“
 „Ој моја матінко голубонько,
 Ја не вмію конья сьідлати,
 А на јому појіхати.“
 „Ој моје дитє а Настусејко,
 Појідь, појідь а на віноньку!“
 „Моја матінко голубонько,
 Ја умію конья осьідлати,
 Тај на јому појіхати.“
 Мати дочку уряджала,
 Уряджајучи тај научала:
 „Моје дитє Настусејко,
 Појідь, појідь на віноньку!
 Навперед вієська не вибивај сьа,
 Назад вієська тај не оставај сьа!
 Наперед вієська — а намовојка.

*) Приспів за кожним віршем.

А назад вієська — та погоноїка,
 Посеред вієська — а розновоїка.“
 Вона хатівки не послухала,
 Наперед вієська виїхала,
 Ој виїхала, шче ј викрикнула,
 Шабелькоју та вимахнула!
 Рај-рожество!

Село Рокітниця, ковельського повіту, записала

Ол. Пчілка.

Ся колядка дуже интересна для порівняня з 13 н-ом. купальських пісень, записаних Лесею Українкою. В йогому рукописному збірнику єсть не мало колядок, котрі мають в собі основу чистих веснянок. Тема вислідження сеї близькості многих наших колядок з веснянками дуже цікава; ся близькість може коренитись у дуже давньому, зовсім іншому ніж тепер значію й обходію свята Коляди. Лишаючи доказувану зразками бесіду про се до іншого часу, подаю тепер сю колядкову пісню про дівчину-воячку, щоб вона уявила ся вкупі з купальською піснею, з якою вона так надзвичайно схожа.

Олена Пчілка.

По нашій думці обі ті пісні про дівчину-воячку не мають нічого спільного ані з основою Коляди, ані свята Купала, а попали ся в ряд колядок чи купальських пісень досить случайно, може на основі аналогії з іншими піснями величальними. У Антоновича і Драгоманова (Історическія пѣсни Малор. нар. I, 314—327) напечатано два варіанти сеї пісні, а надто приведено довжезний ряд подібних пісень білоруських (також купальська), моравських, словацьких, італіяньських, новогрецьких, португальських, сербських і великоруських, з чого можемо бачити, що тема нашої пісні зовсім не національна українська, а міжнародна, бродяча. Про сі пісні коротко згадує Потебня (Обьясненія Малорусских и средних народных пѣсень, II. Колядки и щедровки, стор. 698—699), не приводячи ніяких нових матеріалів і не вдаючись навіть у детальний розбір того матеріалу, який показано у Ант. і Драгоманова. Потебня зсплає ся на працю П. Са з о н о в и ч а, Пѣсни о дѣвушкѣ-воинѣ, напечатану в Русскомъ Филологическомъ Вѣстникѣ 1885, IV; 1886, I і д. — та ми не маємо сеї праці під руками.

I. Ф.

Сучасні діячі слов'янської науки і літератури.

II.

Микола Савич Тіхонравов.

(До портрета)

В перших днях декабля лат. (27 ноября ст. ст.) умер в Москві учений, котрого імя за життя его звісно було не тільки кождому освіченому Россіяниновц, але і в загалі кождому, хто займав ся історією слов'янських літератур, а котрому й ми, Русини-Українці винні подяку і пошану, бо праці его не в однім погляді доторкають ся й нашої літературної минувшини. Подасмо тут его некролог після „Русскихъ Вѣдомостей“ (ч. 329).

Микола Савич Тіхонравов був сином фельчера (нижній ступінь лікаря); котрий потім служив при окулістичнім шпиталі в Москві. М. С. родив ся 3. окт. 1832 р. в калужській губернії, де тоді пробував его батько. Скінчивши середню школу в 3-тій моск. гімназії відзначений срібним медалем, він в р. 1849 записав ся jako студент Головного Педагогічного Інституту в Петербурзі, та пробув там тільки рік, а опісля перейшов до університету в Москві. Нозаяк в ту пору число студентів по університетах було ограничене тільки на невеличкий контингент, то Тіхонравов міг дістати ся до університету тільки через протекцію. Він удав ся до Погодіна. Той порадив ему написати яку небудь статью для его „Москвитянина“ і Тіхонравов таким робом написав свою першу статью — якусь критику. Погодінові статья дуже сподобала ся, він напечатав єї в „Москвитянина“ і живив усяких способів, щоби таналовитого хлопця допущено до університету понадозначене число.

В р. 1853 М. С-ч скінчив університет jako кандидат історико-філологічного факультету і вступив у службу вчителем гімназіяльним у Москві. Вчив російської мови та літератури а також історії. Крім обширного звания у него був також незвичайний педагогічний талант. Вплив его на учеників був дуже великий; він удержував в ними знання і після того, як вони скінчили школу, так що довкола него утворив ся тоді невеличкий кружок молодих людей, що живо занимали ся не тільки наукою, але й суспільними питаннями.

Д. 5. іюня 1857 московський університет вибрав его на адюнкта для катедри педагогії, а по році він почав викладати історію російської літератури, котру викладав до 9 окт. 1889 р. В р. 1870 за свої знанні і цінні праці він одержав титул доктора рос. літератури honoris causa. Д. 19. марта 1890 петербурська Академія наук вибрала его своїм звичайним членом. В 70-тих роках він був деканом історико-філологічного відділу при московським університеті а 1877—1883 ре-

втором тогож університету. Крім того був він головою „Общества любителей российской словесности“, а в остатніх часі також головою московського відділу театрально-літературного комітету.

Перші его праці з початку 50-тих років — пише Пипін (Історія русскої етнографії, т. II, 137 і д.) се були невеличкі розвідки з історії літератури XVIII і XIX в. в новім тоді в Росції, так званім „бібліографічнім“ напрямі. Напряж той безмірно розширив і поглибив досліди над літературою супротив давнійшого єї розуміння. Досліди поведено в різних напрямках: одні поглибляли етнографічне знанє пошукуваннями в писаній старовині, другі звертали увагу на побутову археологію, треті познайомивались ближше зі адобутками і методами порівнючої лінгвістики та мітології; в кінці народний руський зміст внесено в величезну цілість європейської і східної традиції, і тут виявились нові, великі інтересні звязки міжнародного своацтва і запозичуваня.

В кінці 40-кових років закінчила ся критична діяльність Бєлінського і з ним разом закінчив ся період критично-естетичного трактованя літератури. Нові критики зачали обертати головну увагу на питання суспільні, зачали вважати літературу впливом громадського і духового життя мас народніх а затим і ключем до зрозуміння того життя. Ся зміна погляду повела за собою другі важні зміни.

Естетична критика зовсім ігнорувала стару літературу з часів перед Петром В., а й пізнійшу літературу XVIII—XIX в. радше міяла естетичний ліктем, а не студіювала як документи для історії духового і суспільного розвою Росції. Нова школа власне на єї історичні, суспільні студії покляла головну вагу. З того погляду показувалось не раз, що твори, котрі попередня школа відкидала, котрими погорджувала, вабирали перворядного інтересу. Се бувало з творами нової, се було і з творами старої літератури. Що більше, твори старої літератури, в котрій між інтелігенцією а масами народніми не було ще такого глибокого розділу як тепер, вабрали перворядної ваги. З далеко більшим правом, ніж твори нової літератури, можна було ті старі повісти, легенди, життя, літописі і т. і. вважати документами народної свідомости. Історична школа вимагала також, щоб учений закннув усяку односторонність і тісноту; він не смів вносити одні твори а відкидати другі як непотрібне сміте, а мусів студіювати всю масу духової та літературної спадщини, щоб виробити собі вірне понятє о єї складі і характері. Обік літератури писаної та друкованої яко друга, ще важнійша гадузь таких документів народної свідомости підійшла устна словесність народня; нові досліди, ведені на такій широкій основі, швидко відкрили незлічені нитки, що вязали словесність устню з писаною і се ще вбільшило інтерес до одної і до другої.

Тіхонравов обік Пипіна був одним з перших, що розпочав у Росції вести працю історико-літературну в тім дусі. В кінці 50-тих років у него наабиралось уже стілько товаришів і прихильників нової методи, що явила ся можливість розпочати періодичне виданє посвячене свіжорозбудженім питанням. Під редакцією Тіхонравова почали в р. 1859 виходити знаменаті, до-я ще не втративші своєї ваги „Літописи русскої

літератури в древности". Вони виходили, впрочім досить неправильно, до 1863 року (всього 5 томів). В виданню Тіхонравоча прийняли участь старші вчені, як Булаєв, Афанасєв, Соловйов, Костомаров, Забєлін, а обік них тут перший раз виступали й нові сили, як А. А. Котляревський, А. Н. Веселовський і др. Сам Тіхонравов поістив у своєю виданню довгий ряд праць — переважно критичних видань текстів різно-родних пам'ятників староруської (як північної, так і полудневої) літератури, часто з велими цінними увагами і бібліографічними вказівками (вони перераховані всі у Пліпіві, ор. cit. 139—140)

Рівночасно з сєю виданєм М. С-ч випустив у світ друге не менше важне, „Пам'ятники отреченной русской литературы. Приложение къ сочиненію „Отреченныя книги древней Россіи. 2 т. Ст. Петерб. и Москва 1863“. Хоча обіцяна в заголовку праця о тих книгах не вийшла, то все таки збірку Тіхонравова справедливо називає Пліпів найбогатшою збіркою пам'ятників апокріфічної, забороненої літератури. Ся збірка, а також видана 1861 подібна збірка Пліпіна перші обернули увагу російських учених на сей обширний відділ староруської літератури, котрої пам'ятники сягали іноді найдавніших часів словянського письменства, а інші, хоч звісні в новіших списках, належали до найпопулярніших творів старої літератури і полишили многі сліди в устній словесности і віруваннях народа.

Третє виданє Тіхонравова, особливо важне для історика южно-руської літератури, се книга „Русскія драматическія произведенія 1672—1725 годовъ. 2 т. Ст. Петерб. 1874. Книга ся мала те нещастє, що заки ще пішла в продаж, видавць єї Кожанчикков збанкрутував. Довгі літа книга Тіхонравова лежала в схованці, а передне слово до неї, що містило обширний і велими цінний дослід про початков, історію руського (значить, головно южно-руського) театру, так і не було надруковане. В кільканадцять літ опісля коректурними відбитками того переднього слова покористував ся було д. Морозов і то не назвавши жерела, з котрого брав свої відомости; се викликало голосний літературний скандал і д. Морозов узнав конечним своєю книгу основно переробити. Самі тексти драматичних творів, напечатані Тіхонравовим, тільки опісля, без відома автора, пущені були в продаж.

З інших праць М. С-ча назвемо ще прекрасний і обширний розбір „Исторіи русской литературы“ Галахова, напечатаний в „Отчетъ о 19-мъ присужденіи Уваровскихъ наградъ“ (1878). Сам Тіхонравов називав сью працю своєю докторською дисертацією. В остатніх часах М. С-ч обернув ся до студій над новішими писателями: Пушкіним і Гоголем, і тут також довершив велими важного діла — першого критичного і вповні наукового виданя творів Гоголя (доси вийшло 5 томів, а ще мають вийти 2).

Яко професор проявив М. С-ч великий вплив на науковий і літературний розвій многих і многих сот молодих людей. Всі его ученики і слухачі свідчать про его живе, горяче відношенє до викладаного предмету, про те сильне, свідоме зацікавленє ним, котре він завсїгди змів розбудити в аудиторії. Крім цінних і навчаючих лекцій Тіхонравов

впливав на слухачів також в семінарії історико-літературній, котру проводив з великим талантом і де прилучував молодих працівників самотійно працювати. Ученики его почували для него завжди глибоку вдячність і пошану: сі виразом було гарне, критичне виданє Палеї, приготоване его учениками для вшанованя 40-вої річниці его наукової діяльності.

I. Ф.

III.

Поправки до біографії М. Драгоманова.

Я довідався про свою біографію в I. кв. Ж. і Ст., вже після того, як вона була нещепатана, інакше я б порадив ш. редактору сі не печатати зовсім. Того, що може інтересувати моїх земляків в тій біографії, а власне тих пунктів сі, в котрих вона доторкає ся до прояв нашого життя громадського, все рівно тепер не можна розказати докладно, а мое *suggericulum vitae*, потрібне для поясненя бібліографії моїх головних літературних работ, напечатане в виданю A. De Gubernatis, *Dictionnaire des écrivains contemporains*, звідки завзяті любителі біографії і бібліографії можуть здобути все, що їм треба, також як і в *Conversations-Lexicon* Брокгауза, вид XIII і XIV.

Та коли вже сталась така несподіванка, то тепер мені не остає ся нічого, як тільки поправити неточности в поданій у I. кв. біографії моїй.

Перш усього мушу сказати, що неточности есть і в біографії моїй-поданій в книзі пр. Туна, на котру покликає ся Ж. і Ст. Перейду тепер почастино до неточностей у Ж. і Ст.

Польське повстанє 1863 р. не мало ніякого впливу на те, що моя командіровка за границю „для приготування кь профессорскому званію“ записалась. Сталось се через свого роду конфлікт між радою кїївського університету і міністерством освіти, котре тоді командувало в 1862—64 р. силу молодих людей за границю. Кїївська ж універс. рада думала, що такі командіровки мусять виходити не від міністерства, а від рад університетських, при чому мусять посилатись за границю ті, котрі вже набули степеня магістрів наук. (В Росії німецькому докторату відповідає дійсно степеня кандидата, а окрім того есть степеня магістра і доктора). Хоча мені після скінчення університету кандидатою в 1863 р. і предложена була куратором учебного округа командіровка на кошт міністерства, та я, шануючи принцип університетської автономії і бажаючи стати професором не де, як власне в Кїїві, подякував за таке предложєнє, і потім ставши магістром, вже був посланий за границю не урядом, як сказано в Ж. і Ст., а кїївськими університетом. Моя диссертация про *venia legendi* в 1864 р. була „Шператорь Тиберій“. Бібліотека, про котру говорить ся в I. кв. Ж. і Ст. на стор. 149—150, була встроєна при моїй участі, а зовсім не під моїм „приводом“. Ніяк не можна сказати, що б „Істор. пїсьни Малор-

народа* були редаговані „головно працею“ мою. По апікарських терезах, коли вже їх суди прикладати, мабуть вишло б, що там було більше праці проф. В. Б. Антоновича, ніж моєї. Статі мої в „В. Європы“ „Вост. политика Германіи и обрусеніе“ і другі були непечатані в 1872—75 рр. Статя моя напечатана в Отеч. Зап. 1875 р. „Борьба за религиозную свободу и духовную власть въ Зап. Европѣ въ XVI—XVII ст.“ не єсть зовсім з р е с і т е н моїх університетських лекцій, котрі найбільше посвячені були історії старих народів. З тих лекцій напечатана була в Журн. Мпн. нар. Просвѣщенія 1874 р. „Положеніе и задачи науки древней исторіи“, і в Київск. унв. вѣстиях про Догографів і Геродота. Статя моя „О педагогическомъ значеніи малорусскаго языка“ напечатана була в Спб. Вѣдомостяхъ, в Апр. 1866 р. через два дні після вистрѣлу Каракозова, з котрих Катков приводив єї в звязок. Я не був ніколи організатором археолог. зйїаду в Кїіві в 1874, а лише одним з референтів на нему. Відставка моя від к. університету була порішена гр. Дм. Толстим ще раніше моєї присутности на вічу в Галичі в 1875 р. Комісія, котра була назначена царем в 1875 р. для розбору, що робити з українських рухох, складалась з лін. внутр. справ Тішашева, шефа тасної поліції Потапова, міністра нар. просв. гр. Дм. Толстого і тайного совітника М. Юзефовича. В сказаному в Ж. і Сл. про „Громаду“ чимало неточного, та поправити міні все важко. З приписаних міні на стор. 151 брошур, виданих у Женеві, написана мною тільки *Magija maty Isusowa* (звісно, окрім поеми Шевченка) і $\frac{3}{4}$ брошури „Що те, як наша земля стала не наша“. Другі писані Серг. Подолінським, і я в них лише, по згоді з автором, прибавив історичні та статистичні дані, та викинув заклики до бунту. Звістки, подані на стор. 151 про мою участь в ріжних російських виданях під псевдонімами, після 1876 р. — не вірні.

М. Драгоманов.

Критика і бібліографія.

IV. Творці козацьких дум*).

Українські кобзарські думи, се такий цікавий зразок стародавньої малоруської культури, що зовсім легко зрозуміти єю особливу увагу, яку обертають на них історики літератури і суспільности. В ostatnich роках любители сего предмету з великим зацікавленєм стрічали

*) Статя отая написана ще перед роком, та з причини незалежних від автора досі не була друкована. *Ред.*

в „Кіевскої Старини“ статі д. П. Житецького, і для того ми надіємось, що не позбавлені будуть інтересу і наші короткі уваги, вказані одною з тих статей, поміщеною в „К. Стар.“ за ноябрь 1892 р. пз. „Творцы и певцы народных малорусских думъ“. Ми дозволимо собі сказати, що ця статя троха розкидана і тому не досить строго, з методологічного погляду, обнімає предмет. Шан. автор позволяє собі з таких загальних річей, як думки про пошановок для матери, робити заключення про таке спеціальне питанне, як питанне про те окруженє, в котрім зложили ся наші найстарші думи і т. і. А тимчасом в сьому разі навіть далеко спеціальніші обставини, як напр. та, що рифма в думах переважно глагольна так само як і в псалмах „нишей братиє“, зовсім іще не вистарчають для заключення, що думи власне вийшли з позіж жебручих старців. Тут ми бачимо тільки однакові літературні способи виразу, котрих могли взивати люде різні по своєму положіню. Тай сама думка про походженє наших дум від убогих-калік ьдасть ся нам апріорною і навіть сам д. Житецький так її ставить пишучи „мы не можемъ отказать ся отъ мысли, что первые творцы думъ принадлежали къ сословию калікъ, убогихъ і т. д.“ Та д. Ж-кий сам у своїй статі приводить вказівки, що вилість бандуристів, тих спеціалістів-співачів дум, була розширена і по за купкою калік, і тим сам захитусе свое тверденє. Не вважаємо потрібним повторяти тут ті вказівки, а зупинимось на річі дуже важній у сьому питанню, та чомусь зовсім лишеної на боці д. Ж-кни. Се тзв. невольницькі думи. Д. Ж-кий доторкаєть ся їх (стор. 215) і навіть називає їх найдавнішими, та лишас їх зовсім без розбору. Тимчасом зміст сих дум ясно говорить, що часть їх зложена була прямо в татарсько-турецькій неволі, в крепостях або на галерах, а зовсім не в тих „шпиталях“ малоросійських, о котрих писав д. Єфіменко (по матеріалах переважно з XVIII в.) і котрі д. Ж-кий показує нам як школи наших раисодів, творців дум. Ті невольницькі думи“ нераз прямо говорять: „визволи боже нас бідних невольників із землі турецької“ ітд. Дуже близькі до тих невольницьких дум також знахениті думи про втеку Кішки з турецької неволі. про Марусю Богуславку, котрій відповідає менше звісна дума про Івана Богословця або Богуславця. Тексти сих дум ясно говорять, що автори їх були люде близько знабомі з „камьяницями“ і „каторгами“ турецькими на Чорнім а може й на Егейських морі. А дума про Кішку дає привід думати, що вона зложена була такими-ж бувалими авторами. в близи Чорного моря, на Запорожі, а не в шпиталі на городовій Україні Такий самий приморсько-запорозький характер має і дума про Олексія Поповича, без сумніву одна з найдавніших. І автори перших варіантів також дуже давньої думи про втеку трьох братів із Азова мусіли добре знати і приморе і дикий степ при-азовський. Коли хто з них і міг бы, постарівшись або окалічивши, вийти в число калік-жебраків, то в усякім разі се був не професіональний підцерковний старець, яким д. Ж-кий приписує складанє наших дум, а бувалий козак, котрий тільки при кінці життя понав ся в старецьке товариство.

Всі порушені тут дані, що находять ся в думах, котрі ми з найбільшими правом можемо вважати найдавнішими, говорять на користь

того (найпростішого!) ад гаду, що творцями наших дум були люди, котрі самі брали участь коли не в подіях розказаних іноді в тих думках, то в положіннях, котрі в них описані, а привайні люди близькі до таких положів. Розумієть ся, що й тут, як і при всіх епопеях цивілізованого світа, виріває питає про спеціалізацію функції співаків, котра мусіла наступити в зв'язу з добу епічної творчости. Про сю спеціалізацію ремесла рапсодів на Україні в давнину ми маємо мало подрібних звісток і тільки в новітших часах етнографи дали нам кілька таких звісток про наших лірників, кобзарів-бандуристів. Та коли судити й по тих звістках, то треба признати ся, що кобзарі-бандуристи, котрі співали а декуди ще й генер співають козацькі думи, досить основно різнять ся від лірників, що співають твори спеціально старецькі, різнять ся і струментами і репертуаром. Лірники переважали від кобзарів деякі їх думи з характером більш абстрактно-релігійним і дідактичним, напр. про Олексія Поповича, про трьох братів, та ніхто ще не стрічав лірника, котрий би співав нпр. думу про Кішку або про Хмельницького. Навіть і в новітших часах кобзарь хоча й зробив ся похожим на старця тих, що буває сліпий і збирає милостиню, та все таки властиво не був старцем-жебракoм; майже завжди се був хоазяїн, котрий тільки часами йшов співати, щоб вібрати милостиню. Давніше ся ріжниця мусіла бути ще більша, а в часах існування лицарсько козацької верстви співак життя людей сієї верстви мусів і сам належати до неї.

Сказавши се ми підходимо до одного з загальних боків питання про українські думи, давно замченого і найважнішого. По своєму змісту і по своєму розповсюженю думи ті властиво не можуть бути названі народною епопеєю, ані в значіню всенародности, ані в значіню простонародности. Се епопея клясова, епопея кляси козацької. Ураз зі своїми співаками вона й доживає віку серед козацьких потомків на лівобережній Гетьманщині і в Новоросії. Ураз із козацтвом єї викоренили змаганя польської аристократії на правобічній Україні. В Галичині не було козацтва, то й нема там кобзарів ані їх дум, хоча загал нар. пісень там тотожний з придніпрянськими і хоча там зайшли й деякі укр. пісні історичні, нпр. про Нечая, але пісні прості, народні, а не кобзарські, і хоча репертуар спеціально жебрацький, релігійно-дідактичний в Галичині майже тотожний з таким же репертуаром придніпрово-українським.

Коли оттак укр. кобзарські думи і своїм змістом і своїм розповсюженем тісно звязані з козацтвом, то й початку їх найприродвійше треба шукати серед козацтва. В кінці вважаємо конечним зупинити ся на одній подробиці в статі д. Ж. кого, а іменно на его подвійній цитаті із „пісні-думи“ про Іалія в Сибірі, приведеної в збірках Максимовича. Сей цитат міг би потверджувати наші вискази, бо показує нам в ролі співака-бандуриста не жебрака-каліку, а знаменитого козацького героя. Та на лихо всю отсю, як каже д. Ж.-кий „пісню думу“ ми мусимо признати фальсіфікатом, одною з тих фабрикацій, котрі во время оно пущені були в хід збірками Срезневського і Максимовича і з котрих значна часть уже виявлена була як фальсіфікати в книзі дд. Антоновича і Драгоманова „Історическія пѣсни Малорусскаго народа“.

Поаяк праця ся зупинила ся в Росіі на половині XVII в., то перед російською публікою й не поставлено питання про фальшивість многих пісень і дум виданих за народні і кобзарські, котрі своїм змістом відносять ся до пізніших часів. Питане се поставлене тільки в однім заграничнім виданю, більше звісім у Галичині, чим у Росіі, а іменно в книжці М. Драгоманова „Політичні пісні українського народу XVII—XVIII в.“ ч. I, розділ II, ст. 58—68 „Пісня-дума“ цитована д. Ж-ким належить до цілого циклу стихотворів про Палія, Мазену і Полтавську битву, котрі всі фальшиві і крім одної пісні, що зачинає ся арестованем Палія Мазеною а кіпчить ся побійкою Шведів і Мазени. Вже сам єї склад, задля котрого д. Ж-ким називає єї „піснею-думою“, свідчить про єї фальшивість. „Пісня-дума“ се-ж фізична неможливість, бо пісня, бодай у Европейців, се збір слів у означеній куплетній формі, що співає ся після строго означеної музикальної норми, а дума речітується ся під музику, хоча й одностайну в своїм продовженю, та все таки змінчиву і без куплетної форми. Такі „пісні-думи“, т. є. ні риби ні м'ясо творили власне наші старі письменники, бажаючи поповнити нашу народню поезію, та ще не докладно знаючи єї характер. Вартість нашої справдішньої нар. поезії ані крихти не стратить на тім, коли з приписаного їй складу безоглядно повикидасмо такі фабрикати. Погляньте хоча б на куплет цитований д. Ж-ким, де Палій ось як виливає свої жалі:

„Лихо жити в світі!

„Той душу заклавши (кому?) світу, бач (для розміру!) гаптує,
(що за розкоші, бачите, у Мазени, і як мусить їм завидувати Палій!)

„А той по Сибіру мов у лузі дубує!

Що значить „дубує“ і чому те „дубуване“ відбуває ся власне
„в лузі“ — Господь знає!

Р. І. Н.

V. Візантійська література.

Karl Krumbacher, Geschichte der Byzantinischen Litteratur. München 1891 і ерж Byzantinische Zeitschrift Leipzig, 1892—94: Bd I. (стор. 1—648); Bd II. (стор. 1—648); Bd III. erstes Heft.

Візантія! Візантіщина! Аджеж се мало що не лайка, а в усякім разі слово, котре миловолі викликає в уяві вображінє якоїсь мертвечини, чогось сухого, неприродного і заостенілого. А тут на тобі! Візантійська література! ще й спеціальний журнал посвячений дослідям над історією та літературою Візантії! Дивний смак у тих людей! Ну, та впрочім про смак не спорять. Вільно панам і жаб їсти. Але яке нам діло до того? По що нам звертати увагу на ту візантійщину, котра стільки віки давила нас, придушувала в нас всякі пориви до самодіяльності і від котрої ми й тепер іще по законах духового атавізму не зволім свободні.

Може бути, що не одні із наших земляків скаже або подумає так прочитавши наголовок отсеї статі. Я не перечу, що така думка, особливо про вплив візантійщини на нас, де в чому правдива, та все таки

сказати треба, що згідне відношене до історії і літератури Візантії було б не тільки не науковим (наука вічни не погорджує і нічого не дурєє ся), а й несправедливим з нашого боку. Який власне був вплив Візантії на нас, Словян? Чи обіч ази боків не було й добрих, чи побіч мертвечини та отупіння, церемоніальности та дехоралізації не йшли до нас із Візантії й добрі, шлідні зерна, свіжі дужки, високі ідеали? Здасть ся, нема чоловіка хоч троха тямучого в славістиці, котрий би на ті питання рішучо відповів: ні. Аджеж крім заведеня християнства, на котре можна собі дивити ся, як хто хоче, в Візантії (розумію державу, а не сам город) вийшли перші учетелі Словян, перші творці словянського письменства, брати Кирило и Методій. Відтам ішли до нас книги і то не тільки церковного, а й світського, історичного та поетичного змісту, що опісля перекладаувались на словянські мови, а з часом служили рямом, що поповнювалась і словянськими додатками (як Хронографи), або візрцями, після котрих складались і свої, словянські твори (житія святых, канони служебні, акафісти і т. і.). Відтам ішли до нас і візрці організації, на разі церковної, і візрці штуки, і зерна науки. Відтам, і то майже рівночасно з заведенем християнства, пішли до нас і зерна гностичних вресів: мессалиан, павлікіян, геаліхастів і т. і. і втворили на словянських, болгарських ґрунті секту богумілів, у Сербії Патаренів чи Катарів, котрих на Русі відповідали набуть стригольники. Відтам, з тої самої закостенілої Візантії пішли до нас численні фантастичні та моралізуючі твори, апокріфи, пісні, пророцтва, заклинання і т. і., що здобули собі широку популярність серед наших предків і перейшли в склад т. зв. пшого світогляду широких мас народніх. Як бачимо, вплив Візантії на нас був далеко більший, ніж се ще до недавна депускали. Ми зрослись з нею духом так тісно, черпали з єї духового скарбу так довго в азім і добрім, що студіюванє тої візантійщини являєсь неминучим і дуже важним складником студіюваня нашого власного народа, єго історії і єго розвятку. Спадщина Візантії така богата і розкинена по так широкім обширі і по таких далеких закутках, що для єї повного пізнаня і докладної, наукової оцінки треба ще багато часу і праці. А поки ся праця не буде зроблена, поти й ми не можемо з чистим сумлінням відповісти на таке важне питання: що властиво ми завдячуємо Візантії в азім а що в добрім?

От тим то я рад би звернути увагу наших земляків, особливо-ж тих, що вийшовши з гімназії не забули ще по грецьки читати (як зачуваємо, таких забудьків у нас більшість) і тих, що займають ся словянською старовиною, на книги і виданя монахійського професора Крумбахера, котрих заголовки виписані више. Хоча про поодинокі моменти візантійської історії, про поодинокі візантійських писателів у європейській науці було чимало добрих праць; хоча много греко-візантійських текстів ще від часу ренесансу в Італії, Німеччині і Франції повидавано, то все такі систематичних студій над візантійщиною в єї цілости ніхто не робив. Проф. Крумбахер, виступивши в світ зі своєю „Історією візантійської літератури“ (в р. 1891), написаною для енциклопедичного виданя „Handbuch der klassischen Philologie“, що виходить під редакцією проф. Івана Міллера і при співуділі многих знаме-

нитих фізіологів, можна сказати — відкрив новий світ для фізіологічної науки. Сам він справедливо міг сказати про себе в передмові, що „не мав попередників“ і що „однн із найзнаменитших європейських фізіологів горячо остерігав єго, щоб не вглубляв ся в студії над „невинними“ століттями і їх витворами, бо коли фізіологія зійде на такі манівці, то пропаде чиста любов до старовини і єї педагогічна сила“. Та проф. Крумбахер зовсім справедливо відповідає на такі заміти ось яким порівнянням: „Коли б який природознавець сказав, що хоче займатися тільки львами, орлами, дубами і рожами, перлами і клейнотами, а не хоче глядіти на огидливі та погані речі, як павуки, репяхи та kwas сірковий, то єго заглушили б голосним сміхом. А в фізіології таких перебірчивих панів найбільше, що вважають негідним своєї чести віддавати свої коштовні сили на що небудь інше крім хазетатичного орла та запахущої рожі — і ми не привчили ся ще зустрічати таку перебірчивість сміхом“. Як бачимо, д. Крумбахеру прихотилося іще хосити лости для наукового розуміння і трактованя справи, і коли б єго історія візантійської літератури мала тільки ту одну мету і досягнула єї в тій мірі, як се справді стало ся, то заслуга єго була б уже дуже великою. Тимчасом книжка проф. Крумбахера й сама по собі має дуже велику наукову вартість. Се перший систематичний і критично оброблений звід усього того, що досі було зроблене для вясненя і зрозуміння візантійської історії, літератури, штуки і науки, т. є. для вясненя життя і розвитку грецького духа в часі від 527 р. (т. є. від початку царюваня Юстиніана) до 1453 р. т. є. до здобутя Царгороду Турками. В тій авиш 900 літній історії нагромаджене таке багатство матеріалу, та заразом так багато ще є тьшого, необробленого і не підготованого, що прихотить ся виразити всяке признанє для знаня і витревалости проф. К-ра, котрий зміг усе те осилити і вбгати в органічну цілість. Правда, не в одній річи він мусів полишити більші або менші прогалини. І так він лишив на боці літературу строго теологічну, т. зв. шатрістіку, а з браку підготовляючих праць не міг посвятити детального розбору й обширній літературі Житій святих (так званій гагіографії). Та проте багатство інформацій, які дає книжка проф. К-ра — величезне. Крім обширного і дуже інтересного вступу, в котрім подано загальний погляд на історію візантійської літератури, єї характер і єї звязки з літературами інших народів, головнн-ж словянських і західно-європейських, весь матеріал розложено на три групи: 1) література прозова (історики і літописці, географи, філософи, ретори, юристи і листописателі, археологи), 2) література поетична і 3) література на грецькій людській мові. Для фольклоріста важна особливо ся остатня глава, в котрій автор між іншим розбирає проби візантійського історичного та народного еносу, романтичні поеми на основі древніх тем, романтичні твори на основі середновічних, почасти західно-європейських тем, звірчаний епос, східні казки, лічибишки і т. і. Загалом розібрано авиш 200 авторів або важнійших безіменних творів і при кождім з них подано погляд на стан тексту, бібліографію видань і опрацьовань і загалом усе, що потрібне для дальших самостійних студій.

Книга проф. Крумбахера не тільки для широкої публіки, але й

для загалу спеціалістів-філологів була правдивим відкриттям. Між іншими проф. Ягіч горячо привітав її як важку підмогу так-ж для студій слов'янської старовини. Рух розбуджений появою цієї книги уможливив проф. Кр-у приступити до засновання спеціального періодичного видання, посвяченого студіям візантіїщини. Таким способом в початку 1892 р. повстав чвертьрічний вістник „Byzantinische Zeitschrift“ під редакцією проф. Крумбахера а при співуділі зможлих знаменитих спеціалістів з різних країв Європи. Із слов'янських учених в числі головних співробітників сего вістника находило професорів: Ягіча з Відня, Кондакова і Веселовського з Петербурга, Успенського з Одеси. Надто находило тут більше або менше важні причинки молодших слов'янських учених Кірпічнікова, Карієва, Сперанського, Решетара, Вольнера, Павловського і др. Вістник містить статі на язиках німецьких, французьких, англійських і грецьких.

В передмові до першої книжки сего вістника начеркнув проф. Кр-р програму свого видання і начеркнув її, як і слід було ждати від автора історії візант. літератури, вельми широко. Розказавши про давніші невдачі проби основання періодичної публікації для студій над візантіїщиною він мотивує konieczність — прийняти тям студіям право самостійної дисципліни. „Православний схід, се немов який окремих світ, якась своєрідна, напів освічена, напів дика куна держав і народів між освіченою Європою і варварською Азією. Ся різномастна сутолока народів, що колись була захистом Європи проти азійського варварства і мабуть стане ся колись культурним мостом між Європою і Азією, аж до остатніх часів мало звертала на себе уваги. Се сплягло й наукове уявлення тих народів, їх мов і літератур. Навіть слов'янська філологія; про котрої значіне нині ніхто вже не сумніває ся, багато терпіла через сю зневагу для європейського сходу. Міклошіч мусів віддати ціле своє життя, повне невтомної праці, на те, щоб перед усім світом доказати право існування слов'янської філології, а єго наслідник Ягіч тільки з неказаним трудом адував оснувати і доси піддержати центральний орган для сих студій „Archiv für slavische Philologie“. Тепер приходить черга на старшу і оригінальнішу частину східноєвропейських середніх віків, на світ візантійський з єго предтечями і паростями. І се не простий привид, не жертве слово, а величезна, многосторонна, богата на всякі події історія лежить перед нами в візантійській віці. Язиковий, літературний і артистичний, релігійний, суспільний і політичний розвій народів обхоплених широкою течією візантійського моря від кінця древніх віків аж до початку новочасних, ось поле для дослідів, вповні спосібне заповнити живучу і богату здобутками галузь науки.“ Далі виказує проф. К-р детально відносини візантіїстики до тих галузів науки, котрі з нею стикають ся, з одного боку достарчають їй основ і принципів, а з другого можуть і з неї черпати собі доповненя і виясненя в многих подробицях. В перших ряді в безпосереднім зв'язку зі студіями візантійськими єт. зв. клясична філологія; особливо історія старогрецької мови не в одному вже скористала і ще скористає із ближшого пізнаня тав. вульгарної, людвої греччини візантійської. Але й романська філологія чимало тут може скористати. В се-

редньовіковій західній літературі легенд і оповідань займають Візантійці дуже видне місце як автори, посередники і передавці літературних сюжетів і мотивів. Дослід міжнародних взаємин, се одні з найважливіших відділів середньовікової історії літератури, а не знаючи візантійської літератури дуже часто не має ся в руках звязку між Сходом і Заходом. Впрочім вульгарна гречина важна і для історії романських язиків, не кажучи вже про її велику вагу для мови румунської.

„Ще більше ніж романська мусить словянська філологія слідити за кожним кроком візантійських студій. Ані літератури ані штуки полудневих і руських Словян, ані їх політичної та церковної історії не можна зрозуміти без докладного пізнання їх духовних батьків Візантійців. Та з другого боку треба замітити, що й на відвороті, пізнає словянських форм, словянської мнущини кидас багато світла на темні точки візантійської мнущини“ (Byz. Ztschr. I, стор. 5 - 6). В такий же ядерний спосіб викладає проф. Кр-р відношення візантиністики до пізнання народів Сходу: Вірмен, Жидів, Сирійців, Арабів, Єгиптян, Коптів, Персів і Індійців; далі величезну вагу тих студій для історії церковної, особливож для історії доги, церемоній літургичних, поезії церковної, гагіографії в єї звязку з середньовіковими повістями та поезіями і т. д. Нема що й говорити про вагу тих студій для істориків, котрі в візантійській літературі знаходять величезне множество першорядних жерел: літописів, документів, написів, монет і т. і. Те саме треба сказати і про географію та етнографію особливо балканського півострова. Дуже важні поправки вносять візантиністика в дотеперішню історію штуки, про що зараз скажемо ще кілька слів. В кінці підносить пр. Кр-р також вагу візантиністики для правників, особливо для зрозуміння пізнішого права турецького і словянського.

Кожда книжка „Візант. Часоп.“ містить 1) самостійні праці довші і коротші, або старі недруковані тексти попереджені вступом і поясненнями, далі критичні розбори важніших праць на полі візантиністики, а в кінці багатий відділ бібліографії, в котрих нотує ся всі праці, журнальні статі, видані текстів і т. і., що відносять ся до обсягу часопису і про кожду з тих праць подає ся довшу або коротшу замітку, де розкажує ся єї зміст а часто короткими словами оцінює єї вартість.

Із багатого змісту вишшовших досі 6 зошитів „Віз. Часоп.“ ми можемо піднести тільки деякі важніші праці загальнішого змісту, а зупинимось довше тільки на тих, що ближше доторкають ся тем словянських.

Розпочнемо від історії візантійської штуки, для котрої маємо тут ряд дуже інтересних статей першого нині спеціаліста на цьому полі, проф. II. Стшиговського з Грацу. В першій, програмовій статі, (В. Z. I. 61—73) п. з. „Die byzantinische Kunst“ автор викажує, як мало досі ми знаємо про розвій візантійської штуки, підносить заслуги таких працьовників як Байє і Кондаков і переходить ряд спеціальних питань з історії архітектури і малярства, в котрих найліпші історики штуки, як Шнає, Шпрінгер і др., не знаючи історії штуки візантійської, наговорили багато такого, що ніяк не видержить критики. Той сам автор дає в дальшій статі „Die byzantinische Plastik der Blüthezeit“ (В.

Z. I 575—593) дуже інтересний причинок до пізнання зв'язку візантійської різьби з грецькою: теми в часті зовсім світські, в часті християнські (хрещене Ісуса, св. сванг. Марко), та спосіб трактовання фігур, фалди, вираз лица і т. і. зовсім грецькі. До цієї статі додані три таблиці рисунків. До історії архітектури і пластики IX в. відносять ся его статя *Inedita der Architektur und Plastik aus der Zeit Basilios I* (B. Z. III, 1—16). Більші або менші причинки до історії візантійської штуки дають надто: Хр. Діль про візантійські мозаїки в Нікеї (I, 74 до 85, 525—526) з доповненням до цієї статі Стшиговського (I, 340—341), Папагеоргіос про давню ікову св. Димитрія в Солуні (I, 479—487), Г. Шлюмбергер про барельєф у Венеції, на котрім виображений візантійський імператор з X в. (II, 192—194), Ол. Павловський про декорації плафону Палатинської каплиці (II, 361—412), Шлюмбергер про візантійський многогранний свічник (II 441—443). Особно треба тут згадати про гарну і дуже інтересну статю А. Ріглі про коптійську штуку (II, 112—121).

Із праць історичних згадаємо тільки про такі, що обговорюють ширші теми, інтересні й по за кругом спеціалістів. Програмова є тут статя атенського проф. Спіра Ляброса „*Byzantinische Desiderata*“ (I, 185—201), де він указує на цілий ряд важних питань по історії Візантії, котрі належало б обробити, вчислює цілий ряд історичних жерел, літописів та документів, доси друківаних і недруківаних, котрі б належало вдаті і вивискати. Із історичних монографій, поміщених доси, найширше заложені праці Й. Дрезеке „*Nikolaos von Methone* (I, 438 до 478), з інтересними причинками до історії богумільства, — *Johannes Mauropus*“ (II, 461—493) і особливо „*Vom Dionysioskloster auf dem Athos*“ (II, 79—95) — вельми важний причинок до історії оригінальної монашеської республіки на Афоні, що відіграла важну роль в історії нашого духового розвитку. Назву ще тут історичні причинки: К. Неймана про документальні жерела до історії взаємин між Візантією і Венецією особливо в часі Комненів (I, 366—378), Й. Перлеса про взаємини між Жидами і Візантійцями (II, 569—584), Ед. Лейча про перехід Венеції з фактичної до номінальної залежності від Візантії (III, 64 до 115) і Цахаріє фон Лінгентала, першорядного знавця візантійських правних відносин, причинки до історії візантійських документів (II, 177 до 186) На увагу заслугують праці Г. Гельцера, спеціаліста в справі написів і монет візантійських і історії церкви візантійської, а також вельми інструктивна статя Дюшена „*L' Illyricum ecclesiastique*“ (I, 531—550). Із словянських учених дали історичні причинки проф. Й. Піречек, Т. Успенський і Кірпічников, та на жаль, доси не було в B. Z. статі, котра б на ширшій основі розібрала відносини між Візантією і Слов'янами.

Із статей, що відносять ся до історії літератури і фольклористики (обі ці галузі тут тяжше розділити, чим де небудь інде) згадаємо тільки загально про групу праць і заміток Гацідакіса, Бюттнера-Вобста, Ляброса, Людвіха, Куртца, К. Ф. Мюллера, Брауна, що відносять ся до критики тексту поодиноких візантійських писателів, а зупинимось тільки на таких працях, що мають загальніший літературно історичний інтерес. В перших ряді згадаємо тут інтересну статю проф. Ягіча „*Der*

weise Akurgios" (I, 107—126). Як звісно, повість о премудрім Акірі і царю Сінагріні належить до вельми популярних староруських повістей. Список її находив ся також в рукописній збірці, що зберегла нам текст Слова о полку Ігоря. Вже Каражін, подаючи виписки з тої збірки в прижитках до своєї історії, в тім числі й виписки з повісті про Акіра, вірно замітив, що вона походить зі Сходу, де вийшла в часом у знамениту збірку казок, звісну п. з. Тисяча і одна ніч. Не так легко було означити дорогу, якою ся повість зайшла на Русь. В своїй книзі "Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ" (1858 р., стор. 63) А. Н. Пипін уважав як певну річ, що повість ся занесена на Русь від полудневих Словян, та доказу на се не міг дати, бо знав тільки руські, і то досить пізні її рукописі. Югословянських рукописів, котрі б можна було вважати оригіналами руських, не було. Тільки в 10 літ пізніше відкрив і опублікував проф. Ягіч дві сербо-хорватські рукописі сеї повісті з XV і XVI віку, але й вони, хоч видимо виплили з жерела писаного мовою церковно-слов'янською, все таки так значно різнили ся від староруських версій, що приходило ся шукати дальших посередніх опив. Аж в р. 1886 віднайшов проф. Барсов у Москві новий церковно-слов'янський текст сербської редакції (опублікований того ж року в "Чтеніяхъ" т. III) в рукописі XVI в., в котрій сиравді можна бачити югословянське жерело руських оповідань. Ся югословянська редакція мусіла повстати в XIV або в початку XV в. і очевидно принесена була до Сербів з Візантії. А що візантійський текст сеї повісті доси незвісний, то проф. Ягіч подає докладний німецький переклад церковно-слов'янського тексту як причинку до історії візантійської літератури.

До сеї вельми інтересної статі проф. Ягіча додав мюнхенський орієнталіст проф. Е. Кун бібліографічні замітки про розшпрене повісті о Акірі (Гейкарі) на Сході, про її походжене і т. д. Проф. Кун є за тим, що повість ся повстала в Сирії а жерелами її вважає біблійну книгу Товіта і сирійські акти перських мучеників.

Інтересні також для славистів є причинки до літературної історії т. зв. Діктіса Кретенського, одного з авторів оповіданя про війну Троянську, котре в середніх віках було вельми популярне в Європі, в часі, коли Гомер звісний був тільки з наслуху, а з часом зайшло і до нас. Оповідане Діктіса Кретенського дійшло до нас не в оригіналі, а в латинській переробці якогось .І. Септімія, котра пізніше перекладена була також і на грецьку мову. Деякі вчені в остатніх часах почали доказувати, що властиво ніякого грецького Діктіса не було, що якийсь перекладач Септімія сам був автором тої книги. Проти сего твердження виступає Едвін Натціг (I, 131—152), доказуючи виписками з візантійських істориків (Кедрена і др.), що вони далеко перед перекладом книги Септімія на мову грецьку знали грецьку книгу Діктіса і робили з неї значні виписки. До сего додає і А. Сонні з Кііва виписку з Ареві (X. в.), котра доказує, що Діктіс уже тоді був у Візантії загально-звісний (I, 590).

Дуже інтересний причинку для образу візантійського шкільництва дав М. Трей (M. Treu, Ein byzantinisches Schulgespräch, II, 96 до

105), друкуючи текст діалога шкільного, подібного до тих, які і у нас аж до XVIII віку були в ході, і розбираючи его детально. Е. Буві, автор цінної праці про початки грецької християнської гімнології, віднайшов і випечатав анакреонтичні (що до форми) вірші в житю св. Івана Дамаскина, написаним патріархом Іваном Єрусалимським (II, 110 до 111). А. Кірпічніков приводить зразки рифмованої прози в візантійських текстах з V в. (I, 527—530), а К. Прехтер вказує старогрецькі жерела в творах звісного мораліста Теофілакта болгарського (I, 399 до 414). Романтичному оповіданню про Флорія і Плаціадору, одному з тих, що зайшли до Візантії з західної Європи, посвятили невеличкі замітки Г. Кестлія (I, 392—398) — головно критика тексту, і Джон Шнідт (II, 212—220), котрий займає ся жерелами сеї поеми і вказує безпосередній єї взірєць в одній староіталіянській поезії. А. Карисев, автор гарної праці про „Фізіолог“ (по російськи) подає тут грецький текст Фізіолога з рукопису московської синодальної бібліотеки (III, 26—63), попередивши его интересним вступом про різні редакції сего, в різних віках вельми популярного і у нас також звісного діла і про їх рукописі. Пападопулос-Керамеус подає коротеньку звістку про жите найзнатнішого візантійського поета, автора духовних гімнів Романа (II, 599—601), Сп. Лямброс публікує з одного старого рукопису коротеньку пісню народну з візантійських часів (III, 165—166). Дуже ітересну студію посвятив А. Гейзенберг т. зв. родійським пісням любовним (II, 549—562), т. є збірці народніх пісень візантійських, віднайденій в однім давнім рукописі, де вони уложені були по части позабучно, відтак видані були пз. Азбука любовна. Позаяк в тексті деяких пісень згадувало ся про остров Родос про шпиталь що находив ся на тім острові і про франкських лицарів, то деякі учені догадувались, що всі ті пісні мають темою любов якогось родійського лицаря (темплярія) до грецької дівчини. Д. Гейзенберг вказує, що така догадка не має ніякої підстави, що азбучне впорядковане тих пісень — самовільне й розбиває їх натуральний звязок, і вказує 8 ціклів пісень, з котрих кожний творить для себе органічну цілість. В примітці до сеї статі проф. Крумбахер звертає увагу на те, що многі пісні поміщені в тій візантійській збірці ще й досі живуть в устах народа.

Ми далеко перейшли б по за ряжкы сего реферату, коли б хотіли влчерпати весь зміт вийшовших доси зошитів Віз. Часоп. Тому згадаємо ще коротко про відділи критики і бібліографії. Відділів тих не можемо поминути, б) добір їх і впорядковане може ще більше характеризують редакцію, ніж добір самостійних статей, котрі походять від спеціалістів, пишуть ся по їх власній уподобі, значить, в журналі по-являють ся все більш або менше przypadковими. Натомісьць відділ критики і рецензій може редакція вести систематично. З того власне погляду треба віддати редакції Візант. Часоп. повну похвалу. Многі критичні розбори, поміщені в єї вістивку, мають вартість самостоячих статей, нпр. М. С. розбір книг: Ельтера „Sexti Pythagorici sententiae“, Ягіча „Rozum i filozofia iz srpskich knjizevnih starina“ і ерж. „Die Menander-Sentenzen in der altkirchenslavischen Uebersetzung“ (I, 157 до 162). — розбір, що сам становить гарний причинок до пізнаня лі-

тературної історії так популярних колись у нас збірників сентенцій, звісних під назвами „Пчела“, „Златая цѣпь“ і т. і. Не менше інтересна й оцінка Стшиговського на книгу Брокгауза „Die Kunst in den Athosklöstern“ (I, 347—351). В загалі в сьому відділі бачимо дуже живу участь словянських учених, старших і молодших, а словянські праці, котрі посередно чи безпосередно відносять ся до візантійської історії, мови, літератури, права і т. і., вогують ся і розбирають ся дуже пильно. В тім пункті „Візантійська Часопись“ може привстидати всяке словянське наукове видавництво.

Іван Франко.

VI. Розбір думи про бурю на Чорнім морі.

I. Невтомний проф. Сущцов, котрому при деяких хибах его наукового методу все таки треба признати велику заслугу як одному з не-многих тепер російських учених, що систематично обробляють южно-руську літературу і фольклорістику, що южноруські матеріали ставлять усе вихідною точкою і головною основою своїх праць, — помістив у январській книзці „Кіевскої Старини“ 1894 р. нову і дуже інтересну свою статю — розбір думи про Олексія Поповича, звісної більше під назвою думи про бурю на Чорнім морі. Загадом треба зазначити, що студії над южноруськими козацькими думами від часу першого їх британого і наукового апаратою обставленого видання Антоповича і Драгоманова майже зовсім не пішли наперед. Що більше, навіть того богатого апарату історичного і порівнявчо-літературного, що згромаджений у згаданому виданні, пізніші робітники далеко не виснажили — досить буде згадати зазначений нами вище (стор. 284) випадок з Потебнею і его далеко невистарчаючим опрацьованим пісень про дівчину-возчку. Тільки деякі думи дочекали ся спеціальних монографій, як ось книжка Андрієвського „Дума о побѣгѣ трехъ братьевъ наъ Азова, Одесса 1884“, статя В. Науменка о думі про Самійла Кішку (Кіевская Старина 1883), та статя В. Романчука про ту саму думу (Дѣло 1884 кн. 6. 212—232). Тільки посередно, прапуючи над великоруськими „блїнами“, доторкали ся дум козацьких А. Н. Веселовський та Н. Дашкевич, а також Потебня в своїй книзі про колядки. В кінці думам посвячені також дві спеціальні праці: Костомарова „Історія козацтва вь памятникяхъ южнор. нар. пѣсеннаго творчества“ (Русская Мысль 1880 і 1883, статя звісна мнѣ тільки зі згадки Шпіна в его Історіи русскої етнографіи т. III стор. 184) і Житецького згадана вже у нас многоцінна книжка „Мысли о южнорусскихъ думахъ.“ Та обі ці праці далеко ще не вичерпали всего того, що можна і треба сказати про наш козацький епос, такий оригінальний з погляду на форму, зміст, кольорит і проникające его глибоке та щире чуте. Костомаров авернув головну увагу на символіку, а надто уживав козацьких дум переважно як історичного матеріалу, для характеристики бурливої козацької доби в южноруській історії, а Д. Житецький дав нам широку картину літературних традицій, поетичного смаку, уподобань і способу життя тих верстов, серед котрих

по єго думці мусіли повстати козацькі думи, а головню, вказав на численні нитки, що звязують сей наш героїчний епос із сучасною єму і давнішою літературою писаною та друкованою на Русі, з віршами, інтермедіями, діалогами шкільними, апокріфами і т. д. Перший Потебня приложив до колядок, а обік них і до деяких дум метод на разі найвірнійший, коначний: подрібного досліду над кождою поодинокю пісню з усіма єї варіантами. В числі дум, котрих він нікох докоркняв ся в своїй книзі о колядках, находить ся й дума про Олексія Поповича. Потебня відкинув догад Веселовського і Дашкевича про звязок, який будіт то заходить між сею козацькою думою а великоруськими баладами про Альошу Поповича і вказав паралельні до нашої думи пісні у Болгар і Сербів.

Користуючись тими вказівками Потебні, далі здобутками історико-літературними д. Мітецького і в кінці ділом Американця Чайльда про шотландські балади д. Суццов приступив до спеціальної праці над думою про бурю на Чорнім морі. Він розбирає аналогічні з сею думою пісні югословянські, та заразом вказує ще більше похожі теми в піснях шотландських, датських і скандинавських. Дуже інтересне світло на повстане нашої думи кидають указаєні д. Суццови южноруські легенди про бурю на Чорнім морі і ратунок судна, занесені в XVII віці в записки П. Могилі і в книгу Галатовського „Небо новое“; вони показують, що тема нашої думи — буря на морі і чудесний ратунок судна — була в ту пору популярна на Україні не тільки в кругах козацьких, але також у духовних. Правда, обі ті книжні наші легенди тільки з далека доторкають ся до теми нашої думи: нема в них власне того, що становить по думці самого д. Суццова головню основу думи, того, що ратунок судна є наслідком явної сповіди грішника і єго вкиненя в море — задуманого, чи дійсного. Далеко ближше до основи нашої думи підходять ті середньовікові легенди, котрі д. Суццов (за Чайльдом) приводить із Генріха Гондінгтонського *Historia Anglorum* (корабель а військом пливе по морю, на нім находить ся грішник з жінкою, нараз судно стає і не може рушитись — кидають жереб, котрий указує на грішника — єго з жінкою і їх добром садять на човен і пускають у море, котре їх зараз проглинуло, а корабель поплив); далі легенда про жінку грішницю, через котру буря мало не потопила судна, поки вона не покаяла ся (без жереба) і єї викинули. Таких легенд у середньовіковій літературі можна б, здасть ся, набрати далеко більше; я приведу тільки одну, та таку, котра по мойй думці далеко ближше підходить до теми нашої думи, ніж оповіданя Могилі і Галатовського і вказує нам заразом на зерело, відки мусіли прийти всі подібні легенди до Європи. Є се оповіданє записанє в житію св. Палладія, уміщенєм в наших четьях-минеях і Прологах під д. 19 марта, а відси переняте також до вельми популярної в XVIII віці уніятської книги „Народовіщанє“. Святому Палладію оповідає один корабельник, що раз судно єго стало на морі і не могло рушити ся далі. Люде почали молити ся Богу, щоб їм відкрив причину єї біди. Тоді почув ся незвісно відки голос: вкиньте Марію в море і попливете! Се повторило ся три рази. Тоді корабельник кличе Марію, котрої не знав. На се обізвала ся одна

жінка з поміж пасажирів і визнала, що повдівши полюбила якогось вояка; щоб могли вийти за него замуж, убила двоє своїх дітей, та вряк дізнавши ся о тім, прогнав сі геть. Тоді корабельник, не хочачи кидати єї в море, дав їй човник, та скоро вона сіла в той човник, море проглянуло єї, а корабель поплив далі (гл. Народовіщаніє, третє виданє з р. 1866, стор. 14—15). Сей мотив — небезпечна пригода на морі, з котрої присутні на кораблі викупають ся пожертвованси якоїсь людської душі, чи то присутної на кораблі, котру вкидають у море, чи неспитної („дай міні те, що дома маєш а про що не знаєш“) стрічає ся дуже часто в казках усіх народів (гл. нпр. Чубинський, Труды. II, N. 5, стор. 17 і д.; Манжура, Сказки, стор. 40 і д.; Аванасьевъ, Народныя русскія сказки III, 335, 344, 363; в т. IV, 282—297 вказана обширна література, що відносить ся до сего круга казок, хоча пригода на морі є тут тільки побічним епізодом і в більшій частині навіть заступлена пригодами зовсім іншого рода). Та міні здасть ся, що жерелом усіх вище наведених християнських легенд, а може й жерелом нашої душі про бурю на Чорнім морі, коли не безпосередній, то в усіх-кім разі близький від усіх тих легенд і казок, було біблійне оповіданє про пророка Йону. Як близько підходить се оповіданє до основи нашої душі, се побачить кождий, прочитавши текст біблійної повісти, котра, як вірно замітив Рейсс, тільки через непорозумінє попала в число книг пророцьких, а властиво є казкою, переробленою відповідно до релігійних поглядів жидів не-палестинських в часах, коли жидівська т. зв. діаспора, порозсідавши ся в центрах греко-римської культури, почала вже отрясати ся з палестинської національної виключности, та все так вдержувала ще тісні духові зносини з Палестиною і вживала в письмі гебрейської мови, значить десь в IV. віці пер. Хр. (E. Reuss, La Bible, ancien Testament, VI., Philosophie religieuse et morale des Hebreux, 563—572).

Кінчить ся праця проф. Сумцова 10 замітками про деякі подробиці душі. З них особливо интересна замітка про кроваву жертву морю (чоловік або хоч мізничний палець). Пр. Сумцов підбирає у фольклорі різних народів аналогії до сего явища, та в близькій аналіз сго не входить.

Іван Франко.

II. Повисша статейка була вже набрана, коли від проф. М. Драгоманова ми одержали замітку про сю саму працю пр. Сумцова. Ми друкуємо єї також в повні, міркуючи, що вона де в чому поповняє наші уваги. Ред.

В I. кн. „Кіевской Старини“ 1894 р. напечатана праця пр. Сумцова „Дума обь Алексѣ Поповичѣ“. Праця та варта уваги власне як примір того як при більш строгому методі порівняня можна поставити твори народної словесности на відповідне їм місце в інтернаціональному словесному матеріалі. Деякі з учених, котрі писали доси про звисну українську думу про „Бурю на Чорнім морі“ або „про Олексія Поповича“, зводили єї до одних джерел з великоруськими „быльями“ про Алексія Поповича. Тим часом укр. дума і великоруські быліни єї

не мають проміж собою нічого сильного ні по фабулам, ні по ідеям окрім імені Олексія Поповича, котрого в додаток в деяких варіантах думи і нема, так що деякі видавці укр. дум резонно звуть єї просто „Буря на Чорнім морі“. Очевидно, що ті, хто порівнює укр. думи і великор. бліни, в даних разі вганяють ся не за головним в речі, а за побічним.

Перший показав справжніх родичів нашої думи Потебня, порівнявши єї з однією болгарською піснею про бурю на морі коло монастиря і про грішного монаха, і з сербською піснею, в котрій ми бачимо тільки ослаблену переробку болгарської. Фабула болгарської пісні по часті відрізняє ся від української тим, що в першій нема плавання на морі а дія йде на березі моря, але основна ідея — жертва морю грішника — однакова в обох піснях. Се очевидно пісні споріднені.

Тепер д. Сумцов вказує по знаменитій збірці англо шотландських баллад Чайльда західно-європейських родичів вашої думи. Між ними найближшою являє ся шотландська баллада про Робіна Броуна, ближшою навіть ніж болгарська пісня. Очевидно, що шотландська як і датська пісні, як і укр дума зложені під впливом однієї тенденції — показати силу каяття, і мусіли піти з одного первообраза, котрого поки що вказати не можна. Гіпотеза д. Сумцова про можливість дохристиянського, скандинавського первообраза, в котрому морський царь гребував жертви, поки що ні на чому не основана, а всі подробиці всіх пісень сеї теми носять явно церковно-християнський характер. Ось поки що точні виводи з сопоставленого д. Сумцовим пісенного матеріалу, і сю сопоставу треба признати вкладом д. Сумцова в справу генези нашої думи. Легендарний же матеріал, котрий приводить д. Сумцов з Чайльда а також з „Неба нового“ Галатовського і з „Записок“ П. Могилл, належить власне до тем аналогічних, але не до самої основні даних пісень. Ми думасмо, що нема підстави звужувати ідею і генезу сих пісень, як се робить д. Сумцов в словах: „Малорусскія думи обл. Алексѣй Поповичѣ, какъ и въ особенности западно-європейскія родственныя имъ версиі о покаяннн грѣшника на морѣ если не прямо возникли подъ влияніемъ средневѣковыхъ сказаній о чудесахъ пресв. Богородицы, то развились подъ ихъ влияніемъ и въ прямой отъ нихъ зависимости“. Властиво, Богородиця виступа лишень в шотландській пісні, а в других діло обходить ся без неї, самий каяття грішника. Треба замітити, що в болгарській і сербській пісні ніяке каяття не помагає грішникови. Певно, ся ознака не говорить проти генези всіх пісень з клерикального жерела про силу каяття, а єлише почастим проявом простонароднього протесту проти клерикальної думки, який видно в деяких варіантах легенди про страшного грішника (розбійника, кровосумішника і т. і.), котрому каяття проща всі гріхи крім убійства батька, матері і т. і.

М. Драгоманов.

Далі переходить автор до опису техніки руських килимків, котрі помітно ріжниць в орнаментіці і колірах з погляду на роботу належать усі до одного типу і сильно ріжнять ся від килимів угорських і сербських. З техніки руського килимкарства виводить др. Рігль дуже важну річ — іменно неможливість того, щоб килимкарство се було запозичене від Татар і загалом зі сходу. По его думці килимкарство руське є «итонни, краєвий промислом: за снх промовляє також схожість руських килимів зі скандинавськими, для котрих зовсім уже годі допустити татарсько-орієнтальні впливи і взірці. За стародавністю килимкарського промислу на Русі промовляє і економічний бік її продукції — посередній між дошавнім промислом і насмною роботою: хто хоче мати килим, сам приготує весь матеріал, дає его фарбувати а відтак несе до килимкаря, котрий за певну плату робить із него килим. Сею сгою методом вироблюють ся у нас іще в многих сторонах полотна, сукна; відтінком тої методи є заховане ще декуди вироблюване кожухів і сітей рибачьких, шитє одежі і т. і., при чому до готового матеріалу бере ся майстра до дому, дає ся єму хату і страву, поки не скінчить роботу, а тільки опісля дає ся єму ще й умовлену плату. При кінці говорить др. Рігль докладнійше про десені руських килимів і згадує коротко про фарби, не входячи в давні способи їх приготування задля браку взаівок.

Друга половина брошури дра Ганкевича містить докладне оповіданє про згаганя і заходи д. Володислава Федоровича з Вікна около вислідженя останків давнього килимкарства і его техніки, а далі около піддвиженя сего упадаючого промислу (стор. 51—93). Розділ сей дуже інтересний і показує, скільки труду і жертв приходило ся принести д. Федоровичеві, щоб перебороти байдужність та ігноранцію ріжних верстов, щоб здобути для руського килимкарства належне єму місце і забезпечити єму на далі раціональний розвій. Для сеї ціли д. Федорович сам заснував у своїй маєтності і власних коштом удержує заірцеву школу килимкарську, котрої статут подано при кінці брошури (стор. 93—99) з долученєм короткого справоаданя про єї роботу (стор. 99—107). Д. Федорович кладе особливу вагу на те, щоби вироби его школи не відбігали від того старого, гарного типу килимів, що через довгі віки виробив ся в наших краях і серед нашого народа. Так само строго держить ся він давніх фарб рослинних, виключаючи нові фарби анілінові, котрі нпр. у Гуцульщині доводять килимкарство до упадку, зміняючи его давній характер і тим самим відбираючи єму рацію істнованя. В усякім разі заслуга д. Федоровича на сім полі дуже велика і для того треба признати в повні заслуженні те признанє, яке єму припало від цісаря. від пок. наслідника престолу архієпископа Рудольфа і інших знаючих осіб.

ЖІНОЧА БІБЛІОТЕКА, видає НАТАЛІЯ КОБРІНЬСКА.
Книжка І. Наша доля, збірник праць ріжних авторів.
Стрий, 1893.

Майже рівночасно з І. кн. „Житя і Слова“ появиля ся в світ

також І. кв. давно дожданої „Жіночої бібліотеки“, видаваної звісною письменницею Н. Кобринською. Щиро вітаючи се нове видавництво і бажаючи єму як найкращого ходу серед нашої суспільности, ми хочемо сказати кілька слів про зміст І. книжки. Вона містить ось які статі: Жіноча справа в Галичині Н. Кобринської, Швачка, стих Олексія Ходовицького, Проправнучка баби-борця, оповідане Ганни Барнінок, Чого нам боятись? розвідка Евг. Ярошинської, Відчит Анни Гримальок, Дві народні пісні, Домашній жіночий промисл Н. К. і Марії Реваковичівни, Літературні замітки, дра Даяна М. Звістки з заграниці і з краю Ольги Кобилянської і Н. К., Статут товариства „Охоронка“. Як бачимо, зміст досить різнобарвний і порушує важні питання нашого суспільного життя. Статут товариства „Охоронка“ становить один крок до виконання ухвал стрийського віча, щоб інтелігентні жінки по наших селах засновували такі охоронки для догляду над мужицькими дітьми в часі, коли матері їх заняті полевою роботою. Замітка М. Реваковичівни про жіночий промисл у наших горах свідчать про шире заінтересоване авторки — не виробами та узорами, а долею і заробітком тих жінок-селянок, що роблять, ткають та вишивають і в котрих обороні вона стає против інших жінок — жидівок та циганок, що відбирають їм заробіток. Панна Наталія Окуневська подала прекрасну пісню народну про долю сиріт; пісня ся мабуть нового складана, бо в старших збірках, в тім числі й у Головацького ми єї не стрічали. Інтересною новістю в руському виданю є „пісня про свекруху“ перекладена Рахелею К. з жидівського жаргону. На жидівській жаргоновій фольклор давно звернено увагу в світі науковім (гл. хочби Grönpbaum, Jüdisch-deutsche Chrestomatie), та все таки не в тій мірі, як би слід. Того самого Грінбаума „Жидівсько-польська хрестоматія“, заповіджена, не виїшла досі. Пригадаю, що на мою просьбу один із ліпших знавців жидівської жаргонової літератури, Берифельд, написав був для „Зорі“ 1886 р. добрий огляд єї. В „Житю і Слові“ ми думаємо посвятити досить місця жидівському жаргоновому фольклорові, до чого маємо обіцяну підмогу шановного дра Генрика Бігелейзена.

В першій книжці „Жіночої бібліотеки“ слід іще звернути увагу на гарну поемку д. Олексія Х-кого „Швачка“. Оповідане Ганни Барнінок, написане прекрасною мовою, по своїй провідній думці може не зовсім надавало ся до видання, котре голосить рівноправність жінок з мужчинами. Пани Г. Б. взялась власне оповідати „епонею“ підчиненя жінки чоловікови, навіть нелюбову, в додатку ще й ідеалізуючи єю жінку.

Про статю і замітку самої впорядчиці єї збірки, д. Наталії Кобринської, не місце тут говорити докладніше. Се праці публіцистичні і в значній часті полемічні. Скажемо тільки з гори, що симпатизуюмо в повні з єї поглядами і з тою діяльністю, яку вона розвиває для їх осущеня. Та все таки скажемо отверто, що по нашій думці своєю белетристикою навіть для спеціально жіночої справи вона могла б зробити далеко більше, ніж публіцистикою.

Звернемо ще увагу на вісти літературні дра Даяна М. Подав він короткі справозданя з деяких голосних книжок вімецьких: одної

філософічної (Ніцше), двох драм Гауптмана і Ібсена і двох повістей (Келлера і Гю де Мопассана). Думка без сумніву добра — вказувати нашим жінкам річи, котрі надають ся до їх лектури, та тільки добір їх не видаєсь нам щасливий. По що на чолі поміщено книжку Ніцше (чи Ніче, як его пише автор, зводячи его в 2. пад. до Нічого) — сю блискучу, а фальшиву балаканину, сю справді анархістичну філософію, роблену „без царя в голові“, — сего абсолютно не розуміємо. Так само дивно нам, чому з Гю де Мопассана він вибрав як раз патологічну студійку „Орла“, а не згадав про найкрасше діло передчасно помершого писателя „Bel Ami“? Та все таки авторови заміток належить ся признане за те бодай, що перший у нас звертає увагу на драми Гауптмана, автора справді знаменитих „Ткачів“.

Не можемо в кінці проминути ще одної обставини: зверхній вигляд, друк, коректа а подекуди й мова в I. кн. „Жін. бібл.“ просто неможливі. Ми навіть боялись би входити в детальний розбір деяких праць захищених в ній, щоб не передати думку автора зовсім фальшиво, держачи ся того, що в книжці надруковано. Такого, кажучи словом Федьковича, „шанталавого“ в технічних погляди видання, котре при тім має таку поважну ціль і такі щирі наміри, у нас мабуть іще не було. Дуже жаль! Щиро бажасмо новому видавництву крім численних передплатників також доброї друкарні і доброго, грамотного ректора.

I. Ф.

МАЛУРУССКІЯ ПРОЗВИЩА ХЕРСОНСКОЇ ГУБЕРНІИ. Етнографическій очеркъ В. Ястребова. Одесса 1893 (відбитка з „Новоросійского Календаря.“)

Яку вагу мають „вуличні“ прозвання, про те писав уже проф. Сумцов. Коли народ прикладає прізвиська чи до однієї людини, чи до цілої сім'ї, то тут як бачимо роботу того самого творчого народного духа, що виразніше виявляє себе в піснях, приказках, прислів'ях і т. п. Справді бо: коли складаєть ся вуличне прізвиське, то тут звертають увагу на найтипичніші риси в людей, фізичні або моральні; щоб означити ті риси, вибірають ся з лексичних народніх засобів як найхарактерніші та найвлучніші слова. Статейка В. Ястребова гарно доповнює роботи Н. Сумцова*) таї має з ними органічний звязок. А в тім, найбільший інтерес нарису Ястребова лежить не в теоретичнім боці, не в умозріннях та узагальнюваннях, а в масі реальних вказівок: він наводить найточніші звістки, уділені йому від селян та міщан, звідки взяло ся те або те прізвиське, з якої причини та серед яких обставин. Таких побуток начерк Ястребова дозволя читачеві — одно, що ніби самому бути свідком, як зароджуєть ся та розвиваєть ся творча народня

*) „Малорусскія фамильня прозвища“—Кіевск. Стар. 1885, февраль.— „Уличня клячки“ (в „Культурнихъ переживаніяхъ“—Кіевск. Стар. 1889 февр. і окремою книжкою.)

тадка, а друге — що він веде читача по-за куліси сільського життя, в такі моменти, які не піддають ся швидкому, поверховному наглядowi: адже прізвиська повстають не в звичайних, а в видатніших, інтересніших випадках. Як же Ястребов мав у своїх руках рясний матеріал (над 400 прикладів на саму Херсонщину або, краще, на саяий Єлисаветський повіт), то він міг зробити свій огляд широким і всестороннім; отож він і веде нас од хлопячих грощ на вечерниці, з вечерниць — у сільський клуб-шницк, з шницку — до волостного правління та на сільську раду, звідти — поміж славнозвісні баби цокотухи й не менше славнозвісні баби войовниці, що гарно воюють ся з своїми чоловіками, звідти — на ярмарок, звідти — янов кудись, і т. п. Всі Ястребівські дані могли б послужити чудовим матеріалом до сільського побутового роману à la „Кайдашева сім'я.“ Та не всі пояснення, які позбирав Ястребов, здають ся йому правдивими та ймовірними. От він каже: „Селянин Д. здобув собі від попа прізвисько „Брехачка“ ось як. Одного разу він пішов туди зустрівсь із цім-о мужиком таї каже: „Ану, збреши що-небудь.“ То той: „Нема коли, батюшка, брехать, треба за діс хаять, бо за дісом чужаки стоять, за міх полови дають три вози соли“ (NB. віршована проза). Він повірив, мерщій до дому, звелів понашивати як найбільше міхів, навантажив полови скітькпсь возів таї поїхав шукати чужаків...“ Це ж видний анекдот! Ми його зустрічаємо й у збірці Чайченковій: „Веселий оповідач.“ Очевидячки, це по просту тіпична бродяча вигадка про брехуна, а сказали єї Ястребову через те, що за правливу причину селянипового прізвиська „Брехачка“ забули.

Здавна, дякуючи Гоголеві, люде оповідають цілі анекдоти про кумедні українські прізвиська. Куліш (в „Основі“ нападась за те на Гоголя, кажучи, що він понаддав Українцям такі ймення, які кожен селянин повстидась ся навіть вимовити в товаристві (подібне до цього писав і Чайченко). Вже Сущцов показав, що Кулішеві докоря не мають підстави та що Куліш дививсь на народ закоханими очима. Книжочка Ястребова містить у собі богацько дуже кумедних прозвань українських.

Автор у передмові зовсім справедливо завважає, що прізвиська — важливий матеріал для вивчення мови, бо в них ми бачимо короткі й чудові взірці язикової кристалізації та влучности. Тільки ж не вважаючи на свої власні слова, Ястребов зовсім переверчує фонетичні властивости української мови; правонись єго — дуже плутана. З чого можна було скорстати, те вже я одіслав до словаря Уманця.

А. Юримський.

JAN SWIĘTEK. Lud Nadrabski od Gdowa aż po Bochnię, obraz etnograficzny. W Krakowie, nakładem Akademii umiejętności 1893, сторін IX+728.

Географічний метод в етнографії, т. є. збирание етнографічного матеріалу по околицям, по провінціям, ванує в польській етнографії від давна, ще від полу-наукових збірок Войціцького, Жеготи Паулі та Земковича. Головно сему методови треба завдячити колосальну збірку Оска-

ра Кольберга „Lud“ з сі самостійно виданнями частями „Pokusie“, „Mazowsze“, „Przemyskie“, „Chełmskie“. При таких методи збирання, а головни при таких методи публікування, якого держав ся Кольберг, дуже легко при якій такій організації на землях, що колись входили в склад давної Польщі, назбирати 100, 200 або й більше томів матеріалу, — бо-ж остаточно з кожного села можна набрати єго на том. Пок. Кольбер не завжди зміг опанувати зібраний ним сани і другий матеріал: одну і ту саму пісню, повірку, новість друкував 5,10 разів в міру того, як була записана в різних околицях, хоча було би в повні вистарчило покликати ся на один з попередніх томів або подати тільки відміни нового запису. Справедливо замітив один із польських критиків, що всю суму справді нових матеріалів, зібраних Кольбергом до етнографії польського люду, можна б вигідно вмістити в 2 або 3 томи.

Що впрочи́м Кольбергове збиранє не було таке систематичне і старанне, як би сего по величезнім обемі єго збірки можна надіяти ся. на се дуже добрий доказ маємо в спорій книжці, котрої заголовок ми вище виписали. Д. Свентек ограничив ся на невеличкий географічний островець — кільканадцять сел, що лежать по обох боках середнього бігу річки Раби. Сей островець обнятий уже був збіркою Кольберга, а іменно тою єї частиною, що посвячена землі краківській. Та про те д. Свентек, уроджений в тім закутку, з котрого подав матеріали етнографічні, і очевидно добре знайолий з єго народом і народнім життєм, зібрав масу преінтересного матеріалу, якого не находимо у Кольберга. Правда, метод збирання і групування матеріалу і тут такий самий, як у Кольберга, та д. Свентек подає при кождім відділі масу подробиць і матеріалів, нерааз більшу для сего одного кута, ніж Кольберг для цілої Краківщини. Д. Свентек старає ся навіть по троха розширити програму Кольберга, нпр. посвячує осібний, хоч невеличкий розділ своєї книги (стор. 120—126) звичаєвому праву, на котре Кольберг майже не звертав уваги. В загачі видно тут більше строге розумінє етнографії, ніж у Кольберга; нема тих уривкових а безсистемно нагромаджених нотаток історичних, географічних та топографічних, котрих Кольберг заповняв свої томи, нема філософования над мітологією, вдачею та духом людовим, і т. п., нема тої ніби-людової літератури, тих пісень двірських та виразно штучних, котрих у Кольберга також багато. Д. Свентек — совісний і стараний збирач, котрий дбає о чистоту матеріалу. Майже одинока писана річ, котру він передрукував, се „лист небесний“ чи „Sen Przenajświętszej Panny Maryi Boga Rodzicy“, звісний апокріф, що до недавна був дуже пильно читаний і переписуваний тамошнім людом (стор. 350—352).

Щоб дати вображенє про богатий зміст збірки д. Свентка, подаємо тут розклад єї матеріалу. В збірці 13 частей, з котрих деякі доводи обмежні. І так на 33 сторонах описано головні занятя люду, рільництво і місцеві промисли (оліярство, наярство) та ремесла. На 10 сторонах іде опис помешкань, будинків та приладів господарських. Далі 20 сторін посвячено описовз убраня, стройів, страв і напоїв люду

і даво его загальну характеристику. На 60 сторонах іде далі опис пра-
зників і звичайів, що відносять ся до поодиноких пор року (народній
дзєнник). До сего розділу долучено також осібно зведені звичаї го-
сподарські і згадані вже, хоч доволі поверховий і неглибокий обрис
звичаєвого права (стор. 120—126). Далі на 50 сторонах іде опис обра-
дів, що відносять ся до поодиноких моментів в житю чоловіка від
уродження аж до смерти. В снх обох розділах, звісно, має ся чинило
пісень. Особливо важна є збірка колядок (з них одна на апокріфічний
мотів, як Марія з Ісусом утікала перед жидами, здибала чоловіка що
орав і просила его, щоб як жиди будуть за нею гнати, сказав їм, що
бачив Марію тоді, коли сів пшеницю. На другий день пшениця его
достигла і жиди почувши слова чоловіка, вернули знеохочені; пісня ся
є й у нас, у збірці Головацького; більшість колядок у Свєнтка — чи-
сто світського, величального змісту. Між ними особливо інтересні ко-
лядки — жидови арендареви. Цікавий також опис тзв. тигонія, що від-
повідає нашій „козі“ (схід підчас різдвяних свят і нового року), а
також текст вертепної драми „Krol Herod“ (стор. 92—93). Найобшир-
війший є розділ VI (151 сторін), що обнимає пісні, поділені на групи
„духи“ (д. Свєнтка, за приводом Кольберга, називає снх зовсім невід-
повідних терміном ті невеличкі обривки пісень епічних, баладно-нове-
лістичного змісту, котрі заховали ся серед надрабського люду), пісні
любовні, пшеницькі, вояцькі, набожні і легенди (жебрацькі), в кінці дрі-
бні куплети (краковяки). В тім розділі супроти збірок Кольберга нема
майже нічого нового.

Безперечно найцінніша часть збірки д. Свєнтка, се розділ VII—
оповіданя записані з уст народа (134 стор.) Д. С-к поділив їх дуже
розумно на: перекази історичні і локальн. легенди (переважно апокрі-
фічного змісту, всіх 15), казки і анекдоти (фацеції). Всіх оповідань по-
міщено тут 81, як бачимо, збірка доволі показна і різнородна. Дальші
дві глави посвячені віруваням і медичні народній, по чім описано за-
бави і гри (всіх 15), подано гарну збірку загадок і приповідок, а на-
решті словник провінціалізмів уживаних в тій стороні. На похвалу
збірки додати ще треба, що при кожній важнійшій річі подано, де
і від кого записана, а в піснях і казках строго задержано всі особли-
вости місцевого магурського діалекту. Хибн можна б вказати хіба дві.
Перша — брак передмови, в котрій би автор повинен був докладно ви-
яснити свій метод збирання і характеризувати людей, від котрих запи-
сував матеріал і свої розмови з ними. Таке справозданє могло би бути
дуже повчаюче для других етнографів. Друга і далеко важнійша хіба,
се брак порівнянн матеріалу вміщеного в книзі з іншими, давнішими
збірками. Коли не сам збирач, то в усякім разі антропологічна комісія
краківської Академії повинна би тямити, що такі бібліографічні вказівки
при кожній пісні, казці, повірці і т. і. на паралелі звісні вже з інших
збірок — нехай би тільки польських, се половинна вартость збірки, бо
всякому, хто хоче з неї користати, ошаджують масу праці над шуканєм
і порівнуванєм тих паралелів. О скільки тямно, пок. І. Коперницький,
по троха може за нашою порадою, трібував запровадити сю встанову
при редагованю „Zbiornu wiadomości do antropologii krajowej.“ По-

даємо голос за те, щоб звичай сей був прийнятий невідступно в дальших виданнях Академії. Се вменшить троха й масу паперу, котрий теперь задруковує ся збірками переважно звісних уже пісень, казок, повірок, і від разу вкаже, що в котрій збірці є дійсно нового.

I. Ф.

FRIEDRICH S. KRAUSS. *Böhmische Korallen aus der Götterwelt. Folkloristische Börseberichte vom Götter- und Mythenmarkte.* — Wien 1893.

Під кумедни заголовком і в досить кумедній формі вийшла інтересна книжка звісного збирача югословянських казок та пісень, автора кількох цінних книжок про югословянське звичаєве право і людві вірування і видавця фольклорної часописі „Am Urquell“. Книжка отся посвячена „allen I- Ariern, Urbiermanen, Bankschlavisten, Antischaemisten, Schmieritisten, Urchrowoten, Patentpatrioten, mit 1-m Worte den Sumsembachern“, при чім автор в маленькій передмові додає, що Зумаенбахці — жители одного стирійського села, про котрих говорять, що коли в сусідстві воли в ярмі не хочуть іти, то беруть Зумаенбахця, запрягають у ярмо і орють далі. Вже з сеї посвяти видно тенденцію книжки — висміяти застаріле намагане деяких учених до випукування різних національних „духів“, „народніх святощів“, „несфальшованих народніх типів і світоглядів“ і до твореня таких же „прасловянських“, „прагерманських“ і пра-тми подібних богів і цілнх мітологій. На 150 сторонах своєї книжки приводить автор дуже показний ряд таких новомодних фабрикантів „чеських коралів“ (так називають ся скляні, т. є фальшиві корали), набираючи їх не тільки зі словянських (переважно юго-словянських), але також і з німецьких левад.

Книжка ділить ся на дві часті. В першій автор висміває (не залишаючи й глибокої, річевої критики) мітологічні вискоки та лінгвістичні фабрикації таких „пра-Хрватів“, як Курелац і Павлінович, оповідає забавні історії сотвореня і скасованя галлійського бога „Епсіпа“ і німецької богині „Опewaіg“ (дістаєсь тут віденьському професорови литовської граматики дру Мерінгерови), по чім автор переходить до здемаскованого Яном Карловичем фальшивника жжуйдських казок і вірувань д-ра Фекенштедта, товче в вступі мітологічний і лінгвістичний крам, нафабрикований звісним Рудольфом Фальбом (ще заким узяв ся „робити“ землетрясеня і проповідувати кінці світа), задержує ся довше при фабриці богів і духів хорватського професора Нодка Ноділа, згадує мимоходом про „Словенську Веду“ помершого снми двяни І. Верковича, сфабриковану учителем Іковом-овим після програми написаної ще 1859 болгарським патріотом Раковським, характеризує коротко та згідливо метод етнографічних дослідів звісного „етнографа“ Гопчевича, на чім і кінчить ся перша часть книжки. В другій половині автор зводить свої спеціальні, по троха навіть особисті рахунки з грацким професором Креком. Як звісно, в р. 1887 вийшла другим, значно побільшеним виданем книга проф. Крека „Einleitung in die slavische Literaturgeschichte“. Др. Краус написав на сю книгу рецензію для Кохової „Zeit-

schrift für vergleichende Litteraturgeschichte und Renaissance-literatur“, против котрої проф. Крек вважав ся змушеним виступити з острою реплікою, та такою острою, що видавець і накладаєник часопису не зважились єї видрукувати. Кєх предложив Крекови надрукувати другу рецензію від іншого вченого, котрого Крек сам вкаже, та Крек на те не пристав, підсуваючи Кохови, що не хотів напечатати єго відповіді з якоїсь особливої ласки для Крауса. Оця історія послужила основою до написаня другої часті книжки д. Крауса, про котру тут говоримо. Нема що й казати, що тепер д. Краус розбирає книгу проф. Крека далеко острійше, ніж в рецензії. Немилосердно висміває він особливо ненаукову ідеалізацію замержкої пра-Словянщини, запальчиве творенє життів і богів там де їх зовсім нема. Не входячи в дальші подробиці замігню, що ся друга часть книжки д. Крауса видаєсь нам слабшею від першої і робить по троха припре вражінє. Множество дігресій і скоків у різні боки, жартів та дотиків держаних в дуже балакучім способі шкодять вражіню цілости, не роблячи через те книжки ані більш популярною ані більше цікавою. Ну, та се питає стїлю, котрий, як звісно, є вишлывом тежераменту і смаку автора, а *de gustibus non est disputandum*. Для починаючих фольклористів книжка ся яко осторога перед мітологічними та лінгвістично-філософічними манівцями може бути дуже користна.

I. Ф.

CARL KIESEWETTER. Faust in der Geschichte und Tradition, mit besonderer Berücksichtigung des occulten Phänomenalismus und des mittelalterlichen Zauberwesens. Als Anhang: Die Wagnersage und das Wagnerbuch. Leipzig 1893. Дуже интересна і цінна книжка, хоч і збудована на чудній основі. Автор єї — оккультист чи спирітіст, вірить в прояві тємних, позаматеріальних сил і з погляду тої своєї віри перебирає не тільки численні оповіданя про Фауста, списані в людських книжках (Volksbücher) і кукольних драмах, але також велику масу середньовічної літератури чарівницької, магичної і тп., богато вірувань і забобонів, котрі не вимерли ще й досі. Автор посвятив 27 літ на дослідї над тими старими і переважно тепер забутими шпаргалками, зібрав усі свідочтва, що відносять ся до історичного Фауста, полишаючи на боці поетичні переробки повістей про єго жите і смерть, а яко тло до сєго оповіданя розвернув широку картину середньовікової демонології, промовляючи майже всюди словами відносних документів і трактатів. Надто кожде оповіданє про Фауста і Вагнера він коментує з погляду новішого оккультизму. Звісно, хто хоче, може лишити на боці оккультизм і єго коментарії і найде й окрім них чимало интересного. Особливо интересна книга Кісєветтера для фольклориста, котрий між інчим знайде в ній повну колекцію анекдотів про чародійські штуки Фаустові (197—258); нарє історії віри в запродавє душі чортові і важнійші контракти того рода починаючи від звісного Евладія, виратуваного св. Василієм В., а кінчає аж на наших часах (112—150), при чім интересно, що в числі чортових запродавців вчислено 11 павриських; дослід мітологічний про фігуру Мефістофеля (152—158);

розбір чародійських книг приписуваних Фаустові і перегляд обширної літератури середньовічних чарівницьких та ворожбитських апокріфів і книг приписуваних різним знаменитим ученим (263—371); свідоцтва про способи заклинання духів, ворожби і т. і. Помимо багатого наукового змісту і оккультізму автора книга написана дуже приступно і ясно.

I. Ф.

KARL STANGE. Die christliche Ethik in ihrem Verhältniss zur modernen Ethik: Paulsen. Wundt. Hartmann. Göttingen 1893. Суперечність між християнською етикою опертою на догми і сучасною, гуманістичною етикою, опертою на потребах людини, суспільности, людськості чим раз виразніше відчуває ся широкими кругами інтелектуальних людей. Автор отсеї розправи габлітаційної зводить у купу і розбирає етичні погляди трьох найвидніших нині вчених німецьких. Як доповнене до сеї праці назвемо ще дві статі поміщені в Гільгенфельдовій „Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie“ (1893), а іменно М. Маасса „Bibel und Koran, verglichen nach ihrem historisch-ethischen Gehalte“ і саяго Гільгенфельда „Jüdische und christliche Nächstenliebe.“

AD. HARNACK. Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius. I. Th. Die Ueberlieferung und Bestand. Поки що звертаємо тільки увагу на початок сеї капітальної книги німецького професора і першорядного спеціаліста на полі патрістики та догматики. Діло его, розпочате на широкий розбір, буде першою критичною і вповні науковою історією старохристиянської, після-апостольської літератури.

ERNST RENAN. Geschichte des Volkes I-rael. Deutsche Ausgabe übers. von Schaelsky. 1 und 2 Bd. Berlin 1892—93. Голосне діло Ренана, остатня велика праця сего знаменитого писателя, виходить також по німецьки, на що звертаємо увагу всіх, хто не владаючи французькою мовою бажав би познайомити ся з сею будь що будь велики інтересною книгою. Том коштує 3 г. 60 кр.

Prof. Dr. HANS v. SCHUBERT. Die Composition des pseudo-petrinischen Evangelien-Fragments, mit einer synoptischen Tabelle als Ergänzungsheft. Berlin 1893. Віднайдені недавно уривки гав. евангелія св. Петра втворили вже цілу досить обширну літературу на німецькій, французькій, англійській і італійській мовах. Декотрі вчені, а особливо Гарнак, ставили се евангеліє дуже високо, майже на рівні з канонічними; другі, як Робінзон, Гарріс, Цап, а за ними й Шуберт бачуть в нім популярний апокріф гностичного напрямку. Праця Шуберта дуже старанна; для вяснення тексту він дуже пильно порівнює его з текстами евангелій канонічних; що до змісту і композиції бачить великий звязок між псевдо-Петровим евангелієм і апокріфами, що відносять ся до Пилата (Acta Pilati і т. і.). Ми надіємось з часом докладніше поговорити про сю цілу літературу.

A. LESKIEN. Untersuchungen über Quantität und Betonung in den slavischen Sprachen, Bd I. Leipzig 1893. Ця нова праця звісного слависта без сумніву аверне на себе пильну увагу всіх лінгвістів, що займають ся питаннями протяжності (Quantität) і наголосу. Перший том містить три спеціальні розвідки: протяжність поодиноких звуків у сербській мові; відносини між наголосом і протяжністю звуків у двосложних первісних іменах і відносини між наголосом і протяжністю звуків у приставках уживаних для утворення пнів при многосложних іменах.

MONTAGUE RODES JAMES. Apocrypha Anecdota. A collection of 13 apocryphal books and fragments, now first edited from manuscripts. Cambridge, 1893. Це видає дуже інтересне і для нас, хто займає ся словянською апокріфічною літературою, бо в ньому находимо грецькі тексти деяких таких апокріфів, котрі давно звісні в словянських перекладах, а по грецьки тільки тепер видані. І так находимо тут латинську переробку апокріфа Visio Pauli (грецький текст у Тішендорфа Apocal. Apoc. 34—60, старословянський у Попова „Бібліографіческія разысканія“ т. I). Перший раз являє ся тут грецький текст подорожі св. Зосими до земного раю, котрої словянські тексти давно напечатані. Яко новість подає д. Джемс також „Апокаліпсис святої богородиці“ — оригінал звісного і популярного у нас „Хождения богородиці по мукан“, апокріф, котрого грецький текст і то дуже давній (з XI в.) опублікований був Срезневським в Записках петербурської Академії Наук. Дрібніших апокріфічних статей, помішених у тій книжці, не будемо вчислювати.

Хроніка.

Вистава львівська. Д. 1 іюня сего року буде у Львові отворена краєва вистава польсько-руська, для котрої роблять ся великі приготування. Для нас важний буде тут особливо етнографічний відділ, котрий повинен подати докладний образ життя, праці, стройів, звичайів і т. і. як польського так і руського люду в Галиччині. Плян етнографічної вистави, над котрою працює головню наш земляк проф. В. Шухевич, зачеркнений досить широко. Крім осібногo павільону етнографічного вибудувані будуть для характеристички самої руської людности 4 хати: гудульська, наднічнська (з околиці Кохарна), подільська і поліська (з околиці Сокаля). Кожда хата враз з приналежними до неї забудованнями покладена буде таким способом, з такого матеріалу, як се практикує ся в даній околиці і навіть майстрами з тої околиці. Кожда хата буде також прибранна в усі прилади і знарядя, які в хатах тих

околиць звичайно находять ся. Підчас вистави в тих хатах поміщені будуть усілякі робітники з тих сторін, що займають ся місцевими домашніми промислами: будуть прясти, ткати, робити килими, шести сіти, кошки, вишивати, варити страву і т. і. Серед тих хат стояти буде церков, будована Гуцулами, в котрій устроєна буде вистава церковно-археологічна. Буде там старий іконостас з Крехова, деякі образи з іконостаса богородчанського, ризи, євангелія, хрести і т. і. В доповнене всего того в павільоні етнографічних поміщені будуть такі речі, що не найдуть місця в хатах, як пляня сел, фотографовані види околиць і типів народніх, мапи розселеня людности, манекени в строях народніх з ріжних сторін, предмети обрядові (вінки, писанки, гільце, прилади до витирания „живого огню“ і т.) а также повна по змозі колекція літератури етнографічної, що відносить ся до польського і руського люду. Про сей відділ вистави і его здобутки надіємо ся в свій час подати в „Житю і Слові“ докладне справоздаче.

Зїїзд літератів і артистів польських має відбути ся у Львові літом сего року підчас вистави. Зїїзд поділений буде на секції: літературну, журналістичну і артистичну, наради і реферати займуть 2—3 дні, а опісля відбудуть ся екскурсії. Для рефератів зголошено вже цілий ряд тем, між котрими є деякі інтересні і для нас, нпр. про стан етнографії руської і польської, про популярну літературу руську і польську і т. і. В руських кружках давно вже висказано бажанє, щоб і русько українські робітники пера могли при нагоді сеї вистави збіхати ся і бодай пізнати ся особисто та обміняти ся думками; вже се одно без сумніву причинилось би дуже багато до оживленя літератури і до навязаня тепліїших, товариських зносин між нечисленною ще у нас а рокиданною по широчезних обшпах пишучою братією. Та здасть ся, що сі думки так і полшшать ся в крузі побожних хрій; бодай доси у Львові ніхто не подумав ані о завязаню комітету ані о навязаню кореспонденції з позатьвівськими людьми в сій справі. А прецінь здасть ся, що такий зїїзд був би у нас не менше, коли й не більше потрібний, ніж у Поляків, і ми певні, що навіть як би він випав і як скромно, був би дуже пожиточний.

Товариство фольклористів у Львові. Ще перед роком в кружку деяких Поляків і Русинів, що займають ся етнографією і фольклором, повстала думка завязати у Львові товариство для плеканя тих студій. До комітету, що мав виготовити статут і підготовити засноване товариства, вибрані були: др. Немцлович, Кольбушевський, д. Рибовський, др. Кя. Ганкевич, др. Франко і ще декілька осіб. Статуту товариства вже виготовлено, та справа чоужь пішла на відволоку. Є надія, що вона не застрягне, але буде доведена до діла. Товариство має намір не тільки заснувати спеціальну бібліотеку і читальню, але також абирати і в міру можности публікувати матеріали і студії етнографічні та фольклорні.

Фольклорні товариства в Європі. В доповнене до даных, зведених у статі д. Л. Василевського подаємо деякі подробиці про рух фольклорній в Європі після недавно виданого девятого річника парижської „Société des traditions populaires.“ Річник сей — гарна книжечка,

оздоблена množеством рисунків (емблеми на казочні мотиви, такіж ініціали а далі образки з давніх брошур та книжок, де представлено різні казочні та легендарні постаті, духи, гноми, феї, слоки, почвари, далі сцени з життя людогого, дитячі забавки і т. і.), містить в собі насамперед спис товариств фольклорних, далі спис періодичних видань посвячених фольклорови, спис музейів етнографічних з коротким описом їх видань і того, що в них находить ся, спис і адреси великого числа європейських і позаєвропейських фольклористів, а в кінці спис спеціалістів по різних галузях фольклору. Є також портрети кількох фольклористів, в тім числі Італіянців Анджело де Губернатіса і Джузепе Пітре. При кінці находить ся спис фольклористів і етнографів, що померли в рр. 1886—1893.

З товариств вчислені: у Франції 1 (Soc. de Traditions populaires — założone 1886, видало доси 7 томів своєї Revue і 5 томків Annaire, далі інструкцію і квестіонар для збирання матеріалів, справоздане про зйїзд фольклористів 1889 і заходить ся коло виданя „загальної бібліографії переказів народних“ і коло засноваи свого музея), в Бельгії 1 (Société de Folk-lore Wallon, основане 1889 в Лієжі, видало в р. 1890 квестіонер а від 1891 видає Bulletin de Folk-lore), в Іспанії 6 (крім поменших квестіонарів та недовговічних журнальчиків видали 11 томів „Biblioteca de las Tradiciones Espaniolas“, та по смерті М. Мачадо-і-Альвареса, що був душею сего руху в Іспанії, не дають знаку життя), в Італії 1, в Греції 3, в Англії 3, в Німеччині 2 (з них одно. засноване д. Фекенштедтом на папері, не дає знаку життя), в Австрії 1 (і то дивним дивом наше „наукове товариство ім. Шевченка,“ котре досі з фольклором не мало нічого спільного), в Угорщині 3, в Росії 13, в Америці 2. Як бачимо з сих цифер, справоздане не може мати претенсії ані до повноти ані до рівномірности трактованя; вже в самій Галичині можна було б вказати брак комісії антропологічної при краківській Академії наук, у Варшаві брак товариства, що завідусе фондом каси Мянвоського, у Відні слід було — по аналогії з російськими, назвати Академію наук, географічне товариство, археологічне товариство, етнологічне товариство (видає цінні „Mitteilungen“), у Загребі слід було назвати Югословянську Академію, в котрої органі опубліковано чимало важних причинків до фольклору; так само не слід було поминути й молоду чеську Академію наук і т. і. Журналів вчислено: у Франції 23, в тім числі багато не посвячених спеціально фольклорови, в Бельгії 5, в Італії 4 (поминено велики важки і для фольклористів Giornale storico della letteratura italiana, видаваний дд. Д'Анкона. Компаретті і Графом, поминена й Nuova Antologia, в котрій також попадають ся статі по фольклору), в Іспанії 1, в Португалії 3, в Греції 1, в Румунії 1, в Англії 6 (поминено важку для фольклористів Academy і великі загального змісту місячники, як Ninetheend Century і др.), в Швеції 1, в Данії 1, в Голландії 2, в Німеччині 11 (поминено крім місячників загального змісту, як Deutsche Rundschau і т. і. також важні для фольклористів Zeitschrift für germanische und romanische Philologie, Vierteljahrsschrift für romanische Philologie, Philologische — такі характерні критичні виданя, як Göttingische Gelehrte An-

zeigen, Litterarisches Centralblatt і т. і.), в Австрії з Угорщиною 8 (слід би ще додати Mitteilungen der ethnologischen Gesellschaft у Відні, Rad jugoslovanske Akademije у Загребі, з руських названа одна Правда; слід би ще додати „Угро-руський Листок“, що містить інтересні фольклорні матеріали; польські праці з обсягу фольклору бувають крім часописів щоденних також в місячниках Przewodnik naukowy і literacki, Przegląd polski і Przegląd powszechny), в Сербії не вичислено ані одного видання, але сказано загально, що майже всі сербські часописи публікують і фольклорний матеріал; слід було назвати хоч Гласник српског уч. Друštva: редакції трапила ся неприємна помилка, що до Сербії причислила й Загреб з его академією; в Болгарії 2, в Росії 4 (є й Київська Старина), в Азії 10, в Африці 1, в Америці 5. Як бачимо, і тут до повноти і систематичности далеко, та все таки зібрано велику масу цінних інформацій.

В рубриці о музеях подано короткі вісті про парижські Musée d' Ethnographie і Musée Guimet, а також про кілька музеїв провінційо-нальних, в Бельгії про 5, в Італії 4, в Швейцарії 1, в Португалії 8, в Англії 1, в Голландії 2, в Швеції 1, в Німеччині 14, в Австрії 8 (в краківських названо тільки музей Баранського а не названо музею Любомирських і Чарторийських; у Львові поминено музей Оссолінських, Народного Дому і Просвіти, а названо неіснуючий музей тов. ім. Шевченка; в Празі поминено музей Напрстків; у Відні поминено цк. музей надворний природознавчий, де є кільканадцять залів посвячених етнографії, так само й музей міський у ратуші). При Болгарії трапила ся редакції друга неприємна помилка, бо назвала болгарських — Вілград. В Росії вичислено музеїв 10 (поминено Румянцівський і всі збір-ки петербурзькі), з Америки не подано ніяких спеціальних звісток. Коли що, так ся часть річника вижгала б основної реформи і доклад-нішого трактованя.

Безперечно найціннішою є та часть річника, в котрій подано назви, спеціальність і адреси (не все, на жаль, докладні) більш як 1000 учених, що чи то виключно чи окаціонально займають ся фольклором. В тім числі українських фольклором, включно або почастно займає ся около 30 людей; звісно, в тім числі є декілька таких, що колись опублікували одну якусь працю або одну, свою чи не свою збірку, та за то нема таких, що втягають наш фольклорний матеріал до праць ширшого обсягу.

Некрологи. В остатніх місяцях словянська наука стратила кількох визначних своїх представників. І так в Москві вмер проф. Тіховрахов, про котрого подаємо обширнішу звістку. В Чернигові вмер талановитий і вельми симпатичний поет український Леонід Глібів (роджений в 1827, умер д. 29 жовтня ст. ст. 1893). Крім видного становища в українській літературі як поет ліричний, байкописатець і писатель для дітей Глібів заслужив ся і коло фольклорістики української, поміщаючи чимало фольклорного матеріалу в „Черниговскомъ Листкѣ“, котрого був редактором в 60-ті рр.

Другу значну страту понесла українська етнографія зі смертю

Івана Манжури (родив ся 1851, умер 15 мая 1893). Покійний посвятив усе своє жите, повне нескананого горя і сумних пригод, на збиранє матеріалу із уст народних. Між записачами етнографічного матеріалу на Україні єму належить ся одно з чільних місць з погляду на совісність і точність записів а також на знегосторонність тєх, на які він звертав увагу. Тільки мала частина зібраного ним матеріалу опублікована була доси в Записках Югозан. етд. р. Геогр. Общ., Малор. препреданіяхъ и разказахъ і Політ. пісняхъ М. Драгсманова, в Кіевской Старинѣ, Етнографическохъ Обзорѣни, Живой старинѣ, Степи і т. і. а також в окремії вельми цінній книжці „Сказки, пословицы и т. н. записанныя въ экатеринос. и харьк губ.“, виданій харківськии Филологическми Общ., котре по єго смерті наслідило велічезну силу єго рукописних матеріалів.

Згадаємо тут іще про третю страту, яку понесла українська література зі смертю талановитого поета Вол. Александрова, лікаря військового в Харкові (род. 1825, ум. 25 дек. ст. ст. 1893 р.) Покійний заслужив собі на добру память своїми гарними переспівами псалмів і перекладами деяких поетів російських та німецьких, драматичними пєсами „За Немань іду“ і „Ой не ходи Грицю“ та виданєи двох томиків альманаха „Складка“. В львівській „Зорі“ опублікував переробки народних пісень про всякі рослини, птахи і риби, але ті, як він їх назвав, „епоси“ не мають ніякої пєстичної вартости.

Великою стратою для української історіографії треба признати смерть дра Пєсина Ролле (Dr. Antoni J.), що помер у Кам'янці подільськїи (родив ся 1830 р. в селі Генрихівці, кінчив студії мед. в Кїіві). Покійний написав довгий ряд монографій, вєраз похожих на повістки радше ніж на твори історичні, дуже часто забарвлених стороницхо. та все таки цінних задля того, що в них він використував численні рукописні та архівні жєрела доси не використані, маючи доступ до многих родинних архівів шляхетських на Поділю, до котрих кому іншому не легко дістати ся. Оповіданя єго обхапують майже всі важніші моменти южноруської історії від XV—XIX віку і пересувають перед нашими очима довжезний ряд фігур, що грали таку чи іншу ролю в тій історії, військових, політїків, козаків, шляхтичів, чужоземців, жидів, навіть нугиків, гайдамаків. Особливо манили єго постаті жіночі, котрих долю і недолю в бурливих періпетїях української історії він слїдив і малював дуже живо і пєстично.

В перших днях февраля вмер у Філіпполі голосний у словянськїи світі Ст. І Веркович Родох Боснак він від 1856 р. стоав у сербськїи службі, як агент політїчний висланий був до Македонїи, щоб агітувати за Сербїєю. Там доля наткнула єго на учителя сільського Ікономова в однім глухіи селі в родонськїи горах. Той Ікономов, горячий болгарськїи патріот, начитавши ся „археологічних“ писань Раковського і др. задумав сотворити болгарськїи доісторичний епєс, якого не має ні один народ у Европі. При помочь Верковича а потїи французького консула Дозона він і пустив у світ масу пісень, в котрих автентичність Веркович і Дозон твердо вірили і котрі найшли собі горячих заштитни-

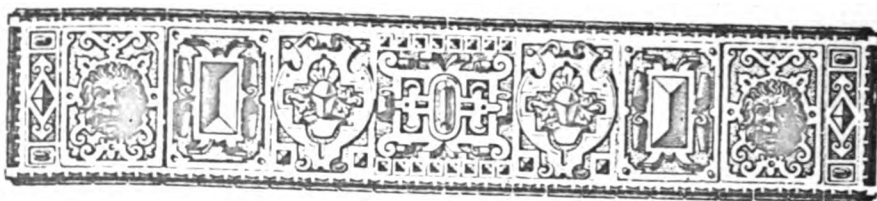
ків також між поважнішими вченими (Чех Гайтлер, Німець Флігієр і др.). Та більшість словянських учених (Пипін, Веселовський, Потебня, Ягіч і др.) відразу віднеслась до відкритої Верковичем „Веди словянської“ з сумнівами і недовірою. В р. 1876 Веркович переїхав зі своїми матеріалами до Петербурга, де часть пісань-фальсіфікатів видав по болгарськи і по російськи, та на решту не зіг вайти накладня. В 1891 р. покинув Росію і переїхав до Філіпополя, де уряд болгарський виплачував єму по 300 фр. місячної плати на прожиток.

Великою стратою для словянської науки треба признати смерть заслуженого президента югословянської Академії в Загребі, каноніка Фраяна Рачкі, звісного історика церкви югословянської і видавця многих важних документів та пам'ятників югословянського письменства. Обширнішу біографію і портрет сего знаменитого вченого ми надіємось подати в слідуючій книжці „Життя і Слова“.

Так само велику страту понесли й лужицькі Сербї через смерть каноніка Михайла Горника в Будшині (родив ся в Ворклицах в році 1838, студії кінчив у Празі). Горник вступив на літературне поле з поезіями, що здобули собі широку популярність, та опісля покинув поезію і віддав ся лінгвістиці та студіям лужицько-сербської народности в широких значіню. Як член і президент лужицької Матиці і довголітній впорядчик єї „Часописі“ він містив у ній довгий ряд своїх праць наукових, видав цінний словарь лужицько-сербської мови, записував пісні і оповідання народні і т. і. Як чоловік він був надзвичайно правий і симпатичний і вмір своєю особистою добротою приєднувати членених приятелів не тільки для себе, але й для справи свого народа.

В кінці годить ся згадати про смерть галицько-руського вченого і діяча, крм. М. Малиновського, автора и видавця важних жерелових книг до історії южноруської церкви: Гарасевичевих „Annales ecelesiae ruthenae“ і зложених них самих „Kirchen-und Staatssatzungen“. Пок. Малиновський довгі літа був офіціалом при грк. митрополітальній консисторії у Львові; яко такій писав багато куренд, меморіалів і т. і. До кінця життя був завязаний противником людової русько-української мови в літературі.

ЕДІП ЦАРЬ

Трагедія Софокля.

ОСОБИ:

Едіп, царь Тебанський
Іонаста, его жінка
Креон, сі брат
Тейрезій, сліпий вішун
Жрець Зевеса
Післанець з Коринту
Старий пастух
Слуга
Хор старців Тебанських.
Діє ся перед королівською палатою в Тебах.

Два перша.

На серед площі перед королівською палатою вітварь. Довкола него багато народу, старці, молодіж і діти, з зеленими гильками, в тім числі також Жрець Зевеса. Едіп виходить з палати.

Едіп

Старого Кадма племя молоде,
Чого ви, діти, вітварь сей обсіли,
Оливними гильками умасні,
Немов на прощу? Курить ся весь город

Житє і Слово.

Днями жертв, гуде пеанів*) свівом
 І гомою риданя Тни то я
 Не ждучи на післанців, щоб від них
 Почути вість, виходжу сам до вас,
 Я, многославний владарь ваш Едім.
 Скажи мні, старенький — бо тобі
 Ялось за них держати річ, — що гута
 Вас привело? Бажаня чи турботи?
 У всьому рад я вам допоногти,
 Бож мусів би я бугь хіба без серця,
 Колиб таке умильнее блгане
 Не зрушило мойого свічута.

Жрець

Едіпе, зверхунику мойого краю!
 Всілякого віку народ ось тут
 Обляг твій вівтарь. Ті до смілих летів
 Ще не оперились, а сих вже літ
 Вага зігнула. Се жерці, — я Зевсів.
 А онде цвіт молодіжі добірний.
 А прочий люд, гильками уласний,
 Заляг всю площу перед обона
 Святнями: Атени й Феба чесним
 Пророцьким огнищем. Бо город наш,
 Сам бачиш, важко бесь у лютім вирі,
 Не може виринути головою
 З бурхаючих потопів — з пащі смерти.
 Посуха нищить у земноу лоні,
 Все, що посієи, в зароді саміи;
 Худоба наша гине, навіть діти
 Невроджені у лоні матерів!
 Тай найлютішій ворог, бог зарази
 Огнений, пагубний гуля по місті,
 Дім Кадма**) робить пустокою глухою
 І темний Ад наповнює риданем.
 Тому-ж ми, нане, облягли твій вівтарь,
 Я й діти ті, вважаючи тебе
 Хоч і богам не рівняи, та все ж висшии
 Ніж прочий люд, задля твоіх чудесних
 Пригод, в котрих боги тебе вели.
 Бож ти, заледво в город сей прибувши,
 Нас увільнив від датків тій страшливій

*) Пеан — назва бога Аполлона а також назва пісні на его честь.

**) Кадмос — основатель Теб; дім Кадма — Теба.

Співачці-Сфінкс*), і то без наших рад
 Без вказівок. Лиш при богів підмогі
 (Так люд говорить, і я вірю свято)
 Привіс ти нам ратунок. І теперь,
 Могучий владарю Едіне, весь
 Сей люд, що вітварь твій обляг, благас
 Тебе: шукай відради сею лиху!
 Чень божий вирок або людська рада
 Тебе освітить. Таж мужів бувалих
 Розсудне слово все добро і вдачу
 Приносить. Ну ж, добродію наш щирій!
 Ратуй сей город! Радь нам запопадню!
 Теперь ще край увесь тя величає
 Як захисг свій за те, що ти колись
 Ёму в пригоді став. Та не було би
 Ніколи слави твою пануваню,
 Як би опять ти дав пропасти тин,
 Котрих колись підніс. Ні, царю наш!
 Постав опять нас на міцному ґрунті!
 Щасливим віщуванем ти колись
 Спас сю країну, — покажись і нині
 Спасителем єї! Коли бажаеш
 Буть владарем держави, так як нин
 Ёси, то будь же владарем народу
 Веселого, не владарем пустині!
 Бо що варт корабель, що варт кріпость,
 Коли жива осада в них погине?

Едіп

Нещасні діти! Не з новим благанем
 Прийшли ви! Знаю добре ваше горе.
 Ох, знаю: всі ви хорі! Та хоч як
 Ви хорі, але так як я напевно
 Ніхто з вас не хорує. Бо хоч як
 Ви терпите, то кождпй з вас терпить
 Лиш сам за себе, ні за кого більше.
 Моя ж душа терпить за весь сей город,
 За себе і за вас. Риданя ваші
 Не будять мя жов сонного зі сну;
 Чижало сліз, повірте, вже пролив я,
 І не одних турбот я манівцями

*) Сфінкс — дивовижна казочна потвора з головою жінки, тілом пса, крильми, кіхтами льва, хвостом дракона і людським голосом. Вона появилася була на горі коло Теб і кождому прохожому завдала загадку; хто не відгадав, того вона вбивала. Аж Едіп відгадав єї загадку; тоді Сфінкс кинула ся в море, а Едіп унаслідив царський престіл у Тебах і руку цариці Іокасти.

Блукав, шукаючи ратунку стежки.
 Отсе недавно шурина свого
 Креона Менекевка я послав
 В Пітійську дозівку Аполлона,
 Щоб розпитать, як нам спасати город,
 Якою радою чи може ділом?
 І от зіткнувши час єго вандрівки
 Турбуюсь я, де досі він барить ся,
 Бо довше щось неча єго, ніж треба
 І ніж би слід. Та як прийде, то звіть
 Мене лхши, коли не вповню
 Сумлінно все, що бог міні накаже.

(Підчас остатніх слів кілька людей по тихо сказали щось Жерцєви.)

Жрець

Прекрасно вьжуть ся твої слова
 З тия, що отсі мужі міні сказали:
 Креон надходить.

Едіп

Боже Аполлоне!
 Най вість, котру несє він, буде нам
 Така весела й радісна, як тая
 Утіха, що блищить єму з очей!

Жрець

Так, радість певно він несе, не даром
 На голові єго вінок лавровий
 Ще й з ягодами.

Едіп

Зараз будем знати.
 Вже близько він, почус голос мій.

Ява друга.

Ті самі, Креон.

Едіп

О княже Менекевку, брате любий,
 Скажи, яквй від бога впрок нам
 Несеш?

Креон

Щасливий! І тяжку пригуду
 Зову я щастєм, сли лишєнь щасливо
 Скінчить ся.

Едіп

Але що ж вам каже бог?
Ні певности, ні прочутя тривоги
Твої слова в мні доси не збудили.

Креон

Чи хочеш се почути при тій грозаді?
То добре, я скажу. А ні, то в дім
Ходім оба.

Едіп

Ні, ні, кажи при всіх!
Таж горе їм болить мя більш ніж власне.

Креон

Гаразд, так слухайтеж, що бог віщує!
Виразним словом Феб - господь нам каже
Прогнати ганьбу краю, що живе
Посеред нас, і не держать у себе
Гріха тяжкого.

Едіп

Якже край очистить?
Що се за гріх?

Креон

Очистить так: або
Прогнати, або забити убійцю;
Се кров убитого наш город нищить.

Едіп

Се ж про якого вбитого Феб мовить?

Креон

О царю, був колись царем у нас
Лайос, заки ще ти у сеху місті
Одержав власть.

Едіп

Я чути чув про се,
Та не видав єго.

Креон

За смерть єго
Жадає ясний вирок Аполлона
Тяжкої німети, хто б там не були
Єго убійці.

Едіп

Але хто ж вони?
Де нам доглянуть оком темний слід
Затертої, забутої провини?

Креон

В сім краю, мовив Феб. Хто заповадно
Шукає, той знайде; хтож не вважав,
Той і не бачить.

Едіп

Чи в палаті своїй
Лайше убитий, чи на чистім полі?
Чи може де в чужині?

Креон

Вибравсь він
Питати бога — так казав — і з того
Часу вже не вертав ся більш до дому.

Едіп

І ні один слуга ані товариш
Не був із ним, не бачив, як се сталося,
Щоб міг нас навести на слід злочинців?

Креон

Всіх воіто крім одного, сей утік
Залізаний і лиш одно напевно
Сказати вмів.

Едіп

Що одно? Нераз
Одно до многото показе стежку,
Бо дасть до дальших дослідів притоку.

Креон

Розбійники его запали — мовить, —
І не від рук одного чоловіка
Погиб він, ні, з рук многотх.

Едіп

Чиж посміли б
Розбійники пірватися на се діло.
Як би хтось відсея золотом на те
Їх не найняв?

Креон

Та так воно й здавалось,
Та се тяжкий був час, то й не піднявсь
Ніхто помстити Лаїсову загибель.

Едіп

Якеж се лихоліте не даю
Вах дослідити, хто злодійським ділом
Зганьбив ваш трон?

Креон

Се загадочна Сфінкс
Нас змусила покіннути слід неясний
І про найблизше дбати.

Едіп

Так я-ж тепер
Се все від первопочину розкрию!
Бо справедливо Аполлон і ти
Звернули взір наш на тогó мерця;
Тож довг мій вни з вами дружно стати,
За бога иститись і за краю горе.
І не для другів чиню се далеких,
А сам для себе погань сю зітру.
Бо хто таятого вбив, той швидко може
Й мене вбить тою самою рукою.
Тож за таятого истячись. я собі
Допомагаю. Швидкож діти, встаньте!
Беріть отсі благальні галузки!
Най аж тоді збересь тут Кадна люд,
Як я все вчиню. Божа воля буде,
Чи виїдемо щасливі, чи пропадем.

(Креон відходить)

Жрець

Вставаймо, діти! Те, чого ми тут
Прийшли, обіцяно нам урочисто.
А Феб, що нам прислав сю ворожбу,
Най буде лікарь ваш і поратівник,

(Народ і жерці відходять)

Два третя

Хор входить на сцену; Едіп у глибокі сцени.

Хор

О Зевса милозвучна мово,
 Що з позолочених хорон
 Пітона в Теби принесла ся,
 Скажи, що ти відчуєш нам?
 Холоде серце, дроз тривоги
 Мене проймає О Пеане,
 Делійський лікарю святий!
 Перед тобою тремтять
 Я жду, що зараз ще міні
 Чи по якійсь часі відслоним?
 Скажи міні, богине Фаю,
 Дитя надії золотої!
 Тебе зву першу, Зевса доню,
 Безсмертна Атено й враз
 Опікунку землі сіві
 Твою сестрицю Артемиду,
 Що на блискучому престолі
 На ринку круглому*) сидить;
 Прощу й тебе, далекострільний Фебе!
 Явись ти трійце, що від смерти
 Людей бороним! Таж колись,
 Як тучі пагубні неслись
 На город наш, ви відвернули
 Пожар заглади добротливо.
 Прийдіть, прийдітеж і тепер!
 О леле! Болі незлічні
 Насили нас! Весь люд хорув,
 І нікому допомагати,
 І нікому відважно стати,
 Щоб нас від ляха боронить.
 Бо ні земля не родить плоду,
 Ані жінкам в часі породу
 Ніхто не може ради дати,
 І в муках бідні конають.
 І наче птахи бистрокрилі,
 Бястрійш ніж огняні язик
 Летять їх душі к берегам
 Західним, де вечірній бог царює.
 Без ліку в місті гине люд.
 Дрібні діти на землі

*) Статуя Артеміди стояла серед круглого ринку в Тебах.

Лежать померші без призору,
 А матері й жінки-старушки
 На ступнях вітарів лежать
 І зойком, криком з всіх сторін
 Несе ся до богів благане,
 Несесь пеан отой жалібній
 Неначе бурі рев важкий.
 О золота Зевеса дою,
 Пошлиж нам усіх свій сердечний,
 Свою святую благодать!
 Благаю й Ареса страшного,
 Що нині без спіжених збруй,
 А в огнянім плащі на мене
 Посеред зойку-крику йде —
 Нехай іде від мене, хоч
 В велике ложе Амфітріти*),
 Хоч у відлюдні дебрі там
 В округ тракійської затоки
 Бож в ясний день він збирася
 Те, що ніч темна не взяла.
 О Зевсе батьку, ти що нечеш
 Огністі стріли непохибні,
 Ти громом своїм вбий его!
 Лікійський настирю, і ти
 Напни тетиву золотую,
 Свої могучі стріли шли!
 Нехай заблиснуть нан огністі
 І Артеїди похідні,
 З котрими по Лікійських горах
 Вона полює! І тебе
 Золотовінчаний визнаю,
 Патроне світлий сего краю,
 Наш Бакху-винозоре, друже
 Менад крикливих! О прийди
 При блиску похіднів північних
 І бога лютого всепри,
 Що у других богів прерічних
 Не має чести ні пошани.

Едіп (наближає ся).

Ви молитесь? Сповнить ся вам усе,
 Пропаде лихо, щільга вам настане,
 Коли мойіх послухасте слів,
 Як з лихом тим боротись. Я говорю
 Як несвідущий в ділі тім кровавім
 І в вісги жадній; без других поради.

*) Море.

Тут не зайдеш далеко. А що я
 Пізнійше став жпльден отсего міста,
 То й ось що всім Кадмеїцян заявляю:
 Хто з вас би відав, з чніх рук погнб
 Лай Лабдакенко, того зву, нехай
 Усе по ширости міні розкаже.
 Най не боїть ся сам свідчить на себе,
 Бо не буде ему нічого злого,
 Лиш най адоров покине край отсей.
 А як хто зна про іншого в сім краю,
 Що се зробив, най не мовчить; я сам
 Ему заплату дам і ще й подяку.
 Та сли мовчати жете, сли котрий,
 З страху за друга чи то й сам за себе
 Зневажить розказ мій, то знайте, що
 Такому буде: Хто б він там не був,
 Не смій ніхто в тім краю, де моя
 Держава й власть, сго прийати в хату,
 Ані сказати до него слово, ані
 З ним враз богах молити ся й жертви діяти,
 Ні з ним купатись! Всі сго повинні
 Від дому гнати, як причину сеї
 Зарази, бо що так воно, се ясно
 Нам стало днесь з Пітійської віщби.
 Так чнячи, поборником я чинюсь
 І бога і небішника царя.
 Самого ж вбійцю проклинаю, чи він
 Се тайно сам зробив, чи якого йїх,
 Щоб горю й в ганьбі весь йїх вік ницув!
 І як би свідомо сго я в домі
 Між своїми держав, то най упаде
 І на мене те-ж, що вирік я, прокляте!
 А вам наказую все те зробити
 Не так для мене, як для бога, як
 Для краю, що без илуду, без богів
 Ось пропада. А хоч би й бог нам був
 Не наказав сего, то вам не слід би
 Лишати без пімсти смерть такого мужа,
 Так доброго царя. Найдіть злочинцю!
 Тепер, коли тут я цар, маю власть
 Ту, що колись таттой мав, наслідив
 По він і ложе й жінку, мої діти
 Булиб сго дітей братьини й сестрани,
 Коли б ему дітей судила доля
 (Та вдарила судьба сго у тімя!) —
 Тепер за него я, немов за батька
 Вшинусь і що лиш можна, все порушу,

Щоби дістать до рук убійцю Лайя,
 Що син був Лабдака, внук Полідора,
 Кров Кадма і Агенора старого.
 А хто не вчинить так як я казав,
 Тоху — молюсь богам — нехай земля
 Не дасть ні зерна, жінка най не продить
 Дітей! Він сам най згине від отсеї
 Зарази, або й гіршою ще смертю!
 А вам і прочим всім Кадмейцям, що
 На сес згідні, най могутча Діке
 На поміч буде й другі всі боги!

Хор

О пане, твій тяжучи проклин,
 Ось що скажу: не я его убив,
 Ані вказать не вмю вбійці. Феб,
 Що нам прислав сей вирок, мусів би
 Вказать і того, хто зробив се діло.

Едіп

Се правда. Та хтож може змусить бога
 Сказати те, чого сказать не хоче?

Хор

Ще друге б я сказав, що я міркую.

Едіп

Хоч би ще й третє, не вагуй ся мовить.

Хор

Міркую, пане, що царевн Фебу
 Всевидінем найблизший є Теїрезій.
 Его спитавши, можна би найліпше
 Про се дізнатись.

Едіп

Я й про се подумав
 І вже зробив се. Як лиш вість приніс
 Креон, я двох післав післав по нього;
 Дивуюсь лвш, що ще йїх тут нема.

Хор

А прочі вісти, звать, пусті, замерклі.

Едіп

Які се вісти? Важне кожде слово.

Хор

Мовляв, якісь его прохожі вбили.

Едіп

І я се чув, та деж візьмеш ти свідків?

Хор

Ну, єли лиш крихта в нім страху лишилась,
То як лиш вчує твій проклін — не встоїть

Едіп

Хто діла не боявсь, той не злякаєсь слів.

Хор

Та є такий, що вислідить єго.
Ось божого вже вішуна ведуть!
Се одинокий чоловік, в котрім
Жне ще правда!

Ява четверта.

Тейрезій, сліпий старець, з новодатором, входить.

Едіп

О Тейрезій, ти,
Що знаєш все на небі й на землі,
Що можна й що не мож сказати словами!
Хоч невидючий ти, та знаєш добре,
Яка наш город мучить болість люта.
В тобі один, о княже, вся опора,
Ратунок весь. Бо Феб (коли ще сього
Не чув ти від післанців) оттакий
Прислав нам впрок на посольство наше:
Тоді лишень мине нас ся хвороба,
Коли убійців Лайя винайде
І побємо чи проженем із краю.
Тож не відмов нам, і чи з лету птахів,
Чи з інших там віщовань річ сю знаєш,
Ратуй себе і город і мене,
Ратуй усіх від скверни збійства того!
На тебе здаємось. Бож помагати
Де тра й де можеш — се найкрасший труд.

Тейрезій

Ой, якже важко мудрим бути, коли
Нема за мудрість вдяки! Добре я
Се знав, та й ось забув. А тоб сюди
Я не прийшов.

Едіп

Се що? Чому такій
Знесмілений приходиш?

Тейрезій

Відпусти ня
До дому! Лекше ти свою судьбу,
А я свою зносити мен, коли
Мене послухаш

Едіп

Несправедливо
Ї недружно місту, що ти згодувало,
Сказав ти, відмовляючи віщби.

Тейрезій

Не дуже, бачу, і тобі твоя
Говірка на добро виходить, тож
Щоб і собі такогж не зазнати —

Едіп

О, пробі! Сян се знаєш, на колінах
Всі проси ти, не відвертайсь від нас!

Тейрезій

Ви всі безумні. Я не хочу слова
Сказати, щоб горя не завдати тобі.

Едіп

Що, що? Ти знаєш і не скажеш? Хочеш
Нас зрадити, погубити герод весь?

Тейрезій

Не хочу болю завдавати собі
Ані тобі. Дарма благати! Ніколи
Не виявлю сего.

Едіп

О злюко злюща —
Бо й камінну б розлютив ти натуру —
Не вже не скажеш наж? Не вже все так
Незрушений останеш, неприхильний?

Тейрезій

Мій упір лютить ти, а на свій власний
Ти мов сліпий, лишень мене ганьбиш.

Едіп

Хтож не розлютив ся б, таке почувши,
Як ти зневажуєш свій рідний город?

Тейрезій

Приїде воно й само, хоч я тепер
Се мовчанкою вкрию.

Едіп

А як нас
Прийти, то чиж не слід тобі сказати?

Тейрезій

Нічого більше не скажу. А ти
Як хочеш, так лютуй собі і ались.

Едіп

І не скривати му тепер у мойім
Гніві ніщо, чого доміркувався.
Так знай же, що по мойій думці — ти
Се діло видумав і виконав,
Хоч і не власними руками! Служб
Не був припадком ти сліпий, то я б
Сказав, що ти є одинокий справець
От сього вбійства.

Тейрезій

Чи на правду? Слухай:
Остань ся ти при тім проклятю, що
Проголошено недавно, і від нині
Ні в мене, ні в отсих тут не розпитуй!
Бо справець слабости й чути в сім краю —
Ти сам.

Едіп

Безвстидно так ти ригнуть смів
Сия словом? І гадаєш, що втечеш
Від кари?

Тейрезій

Я вже втік. Мене хоронить
Могуча сила правди.

Едіп

Відкиж ти
Сі набравсь? Ачень не з ворожби.

Тейрезій

Від тебе. Милуволі ти мене
Принер до сего слова.

Едіп

До якого?
Скажи ще раз, най ліпше зрозумію.

Тейрезій

Хіба вперед не зрозумів? Чого
Ще більше хочеш?

Едіп

Щось було неясне
В твоїх словах. Скажи ще раз!

Тейрезій

Так слухай:
Ти сам є той убійця, за котрим
Шукаєш.

Едіп

Не на радість ти собі
Вже другий раз ображуєш мене.

Тейрезій

Чи ж маю більше ще казати, щоб ти
Ще дужше вплиєш?

Едіп

Що хочеш говори!
Се буде все балакане пусте.

Тейрезій

Так я й кажу, що у огиднім звязку
Живеш ти з наймиліїшими, і сам
Не бачиш свого зла.

Едіп

Чи все ти так
Безжурно думаєш таке балакати?

Тейрезій

Як довго правда сплу має в світі.

Едіп

Є сила в правді, та не в тобі! Ти

Єі не часи, ти сліпий ла очн,
На вуха і на розум.

Тейрезій

Ти, нещасний,
Ганьбши у мене те, що в тебе швидко
В самого весь ганьбитник народ.

Едіп

Укритий вітьмою не можеш ти
Пошкодити ні хіні, ані нікому,
Хто світло бачить.

Тейрезій

О, не з моїх рук
Тобі судила доля впасти. Йде
Сам Аполлон, що се вчинити нас.

Едіп

Чи сам ти уложив се, чи Креон?

Тейрезій

Ой, не Креон упадком твоїм буде,
А лиш ти сам!

Едіп

О скарби, власте, штуко
По над всі штуки висша в сім житю
Так повнім заради, як же то на вас
Чатує задрість! За для тої власти,
Котру вручав мні сей город даром,
Не з просьби, — вірний друг мій з початку
Креон на мене тайком засідаєсь,
Мене прогнать бажає, підсилає
Сього чарівника та інтриганта,
Підступного кудесника, що тільки
В лихварстві добре бачить, та сліпий
У своїй штуці. Ну, скажи бо, де
Твоя премудра ворожба явилась?
Чому, коли була тут та співачка
Собача, ти ратуючого слова
Міщанам не сказав? А загадку
Не перший ліпший розгадати миг, —
На те віщба була б вдалась. Ва, ти
Не мав єі ні в лету птахів, видко,
Ні від богів. Аж я прийшов, Едіп
Малосвідущий, похалив єі

Лиш дотепор, не птахами навчений.
 А ти тепер мене прогнати б рад,
 Бо дунаєш, що при Креоні будем
 Стоять найблизше трону. Та набуть
 Слізми проплачеш ти і твій товариш
 Сі записли! Коли б не був ти старець,
 То гірко б потерпів за се зухвальство.

Хор

А нам здаєсь, роззіркувавши добре,
 Що і єго слова, й твої, Едіпе,
 Гнів витиснув. Та не туди б змагати,
 Лиш як найліпше бейши суд розчовпачь.

Тейрезій

Хоч царь ти, та чень рівне право є
 Тобі так само відповісти; маю
 Те право й я. Бож я не твій слуга,
 Лиш Фебів, і Креона не наняв я
 Собі в заступники. А що зганьбив
 Ти сліпоту мою, так знай же ось що:
 Хоч ти й видючий, а не бачиш ями,
 В якій єси, ні де живеш, ні з ким.
 Бо чи ти знаєш, чий ти? Сам о тім
 Не знаючи, ти ворог своїм рідним
 Тим під землею й тим що на землі.
 Вже наближаєсь невдержимим ходом
 Батьківське й материнське проклятьє,
 Що вдарить ти подвійно й пржежене
 Із сего краю. Як тепер ти бачиш
 День, так тоді лиш бачитимеш тьму.
 Не має берега, ні Кітерону гір,
 Котрі би швидко не лунали твоім
 Риданєм, як пізнаєш, що подруже,
 В котре вплинув ти на вітрилах щастя,
 Було для тебе пристаню недолі.
 І іншого ще много лиха ти
 Не бачиш, що тобі і твоім дітям
 Враз гровить. Ну-ко, лихослов за те
 Креона й мій язик! Та знай: не має
 На світі чоловіка, щоб страшнійшу
 Загнбіль мав як та, що жде тебе.

Едіп

Га, маю слухать довш єго зухвальства?
 Не щезнеш ти? Не підеш швидше геть,
 Плечинна к сему дому обернувшись?

Тейрезій

Я б і не був прийшов, як би я ти
Не був завав.

Едіп

Звучи тебе сюди
Не знав я, що почнеш плести дурниці.

Тейрезій

Так я тобі такли дурни здаю ся?
А твоім родичам здавав ся мудри.

Едіп

Яким? Стій! Хтож по твоїому мій родич?

Тейрезій

Сей день тебе і вродить і погубить.

Едіп

Що знов за темні загадки говориш?

Тейрезій

А ти хіба не найліпший розгадчик?

Едіп

Кпиш з мене там, де я вказавсь великим.

Тейрезій

А власне щастє те тебе згубило.

Едіп

Що з того, город сей я таки спас.

Тейрезій

Піду вже. Хлопчику, веди мене!

Едіп

Веди, веди! Приніс ти нам лиш колот
Та зваду, -- легше стане, як підеш.

Тейрезій

Піду, та ще скажу того, за чим
Я тут прийшов, -- твій вид я не злякав,
Бо месьть твоя мене вже не досягне.
Так слухай же: той муж, котрого ти
Шукаеш здавна та витрублюєш
Про вбійство Лайя грізно, він є тут.

Вважаєш за прихожого, та скоро
 Тут вродження покаже ся, Тебанцем.
 Та не порадуєш ти щастя, ні!
 З видючого спінець, із богача
 Жибрак, ніде він у чужую землю,
 Нашупуючи ліскою дорогу.
 Він власним дітям враз явить ся братом
 І батьком, власній матері і сином
 І мужем, батьків співзвених і вбійця.
 Тепер же йди домів і се роздунай!
 А як ніні брехню докажеш, в той час
 Каж, що глухство вся вінча моя.

(Тейрезій відходить з поводитором, Едіп у палату.)

ЯВА П'ЯТА.

Хор

Хто се, на кого пророцька
 Ся дельфійська скала
 Невимовне, дивовижне
 Вбійство тес завдала?
 О, нехайже як найшвидше
 На вітроногих скакунах
 Він біжить від нас у безвість!
 Бо в грізних уже огнях,
 В збруї блискавок на него
 Наступає Дія син,
 А також страшні Кери,
 Що крок в крок підуть за ним.
 Блисла нам отсе недавно
 Із сніжних Парнасу стін
 Вість; шукать усюди вбійці,
 Де, дводушник, криєсь він?
 Певно мов бугай блукає
 В диких скалах і лісах
 Та печерах, сам-самотній,
 Все в бігу, все на могах.
 Нам насланий з преісподні
 Хоче вироку уйти;
 Та докіль живе він, мусить
 В собі все его нести.
 А страшні, страшенні речі
 Сей віщун нам проказав!
 Чи їм вірить, чи не вірить —
 Ще на певнім я не став.
 Раз надія, то знов сумнів
 Запирас річ мою.

Бож ні з давна, ні тепер я
 Не чував, щоб на сімю
 Лабдакідів сні Поліба
 Злії замисли носив.
 Так з якої б речі люту
 Лабдакіда смерть я истив
 На Едіні, не добувши
 Певних доказів яких?
 Зевс, Аполлон певне знають
 Геть всі скритки діл людських;
 Та чи знає лиш від мене
 Все те земний ворожит?
 В світі мудрість є на мудрість,
 А хто дужший -- побідить.
 Ні, віколи на Едіна
 Я не кину сю вино,
 Поки ясне, певне слово
 Не розсіє тьму страшну.
 Аджеж як та Сфінкс крилата
 На наш город надійшла,
 Він явивсь нам мудрим другом,
 Виратував нас від зла.
 Тож винить его в злочинстві —
 Безсердечність би була.

(Далі буде.)

ОСНОВИ СУСПІЛЬНОСТІ.

(Повість із сучасного життя.)

Часть перша.

III.

Вийшовши з кухні пані Олімпія звільна і обережно з тапою в руках пішла до нової офіцини, того невеличкого прибудівку, що врізував ся в сад своїми білими стінами. А йдучи вона пильно озирала все довкола, так пильно, немов би хотіла і найменшу дрібницю заховати в пам'яті.

Нова офіцина, се був невеличкий партеровий будиночок, мурований і критий гонтами, притулений безпосередно до тої часті офіцини, в котрій містила ся кухня. В тім будиночку були дві половини, розділені невеличкими сіньми; в кожній половині був один обширніший по-

кій з двома вікнами в сад і одна кухня, з одним вікном на подвір'я. Одна половина тепер стояла порожня; тільки раз або два рази до року в ній пробував хто небудь. У другій половині жив о. Нестор, і на сю власне половину, висунути геть у сад, обернена була вся увага пані Олімпії. Ось поблискує до сонця вікно, що освітлює кухню. Воно заслонене зеленою патичковою сторою і заперте. Та рама не добре пристає, видно делішня заціпка відірвана. Паркан, що відділює подвір'я від саду, не доходить до офіщини, так що перед вікном о. Нестора містять ся ще малесенький огородець, обведений не дуже високими штахетами. В огородці колись саджено квітки, та від кількох літ ніхто до него не доторкаєть ся. Градки поросли буйною травою, по під штахетами росіли ся широколисті лопухи і махають своїми гачковатими, сріблясто-рожевими головками повисше штахіт. По під стіну поросла буйна хопта; поли, ластівяче віле та чорнобилі пнуть ся одно поверх другого, зазирають у вікно кухні та дивляють ся до сонця своїми рясними листочками. Тільки в самім куті городця одинокий могучий соняшник вистрілив високо понад усю оту квітчасту та запахушу юрбу і треплючи своїми широкими листочками в ранішнім вітрі спровокає силує ся накручувати свою тверду шию з величезними на ній цвітом туди, куди пливе сонце по безхмарім небі.

Двері до сіней нової офіщини були відчинені. Пані Олімпія знала добре, що о. Нестор що вечера, йдучи спати, сам зачинає двері за собою на замок. Замок сей, новий, французький, сам о. Нестор купив пару літ тому назад у Львові і ключ від него носив усе при собі. Коли двері відчинені, значить, певно Деменюк уже збудив о. Нестора, або хто небудь другий прийшов до него. Пані Олімпія на хвилину зупинилась в сінях, щоб послухати, чи і хто розмовляє з о. Нестором, а тимчасом очі її окинули так само пильно і старанно нутро сіней, як пильно і старанно вона перед тим оглянула зверхній вид сеї офіщини. В сінях було пусто, тільки в однім куті стояла лавочка, котру часом у вечір о. Нестор казав виносити в сад, коли хотів посидіти та подихати запахущим вечірним холодком. Двері від другої порожньої половини були замкнені; в них і доси стирчав ключ після того, як перед тижнем провітрювали покій. Пані Олімпія без довшої застанови, машинально витягла ключ із дверей і сховала его до кішені. В покою о. Нестора було тихо; тільки по хвилині пані почула плюскотане води — знак, що о. Нестор при помочи Деменюка випивав ся. Не стукнувши до дверей пані вийшла до середини.

— Добрий день вам, отче! — сказала гелосно, знаючи, що о. Нестор троха не дочекає. О. Нестор власне випив ся і стояв з лицем за-

крити рушником. Третячии руки він сльузавсь утерти ся, та не міг сего зробити, поки Деменюк, поставивши на бік кововку, не підійшов до него і не обтер ему лице, голову і руки.

Всякому, хто б перший раз побачив невеличку, згорблену, поморщеву та третячу фігуру о. Нестора, мимоволі насунулось би порівнянє зі старим, зверха привялим а в середині хробачливим грибом. Так і здавало ся, що ота жовта, поморщена шкура тільки й держить кости без крихітки мяса та крови, що отся велика сива голова з обголеним лицем і з густим ще, сивим волссєм на верха ось-ось злетить з толуба — так не міцно держалась вона на довгій, худій шії. Худі аж страшні руки з довгими кістлявими пальцями, широкі колісь а тепер запалі груди, вихуді ноги обуті без панчіх у якісь старі та протоптані пантофлі доповнювали образ о. Нестора. Він мав на собі тільки чорну камісельку поверх сорочки і такіж штани; старенька реверенда, старанно вичищена Деменюком, висіла на кілочку коло дверей, що вели до покою.

— О, о, о! — прошамкєв о. Нестор своїм беззубим ротом. — Ве... ве... вельможна пані самі!... Та деж таки... А я старий... не прогнівайтесь.. адже бачите!...

І він увесь третячи почав кидати ся то в сей то в той бік, неясно почувуючи, що щось тут треба було зробити, та не знаючи, що власне.

— Алеж нічого, панотче, нічого! — вспокоювала єго пані Олімпія. Та він не впоксів ся, метнув ся к вікню, і мало не перевернув мидницю з мильною водою, котрою тільки що вмивав ся, опісля рушив у противний бік, де стояла велика шафа від убраня, та й там нічого не здобувши почав без ціли лапати руками, мурмочучи щось таке незрозуміле не то сам до себе, не то до пані, що все ще стояла на серед кухні з тацюю в руках.

Аж старий Деменюк вибавив о. Нестора з клопоту. Спокійно, не кваплячись він ізняв з кілочка реверенду і придержуючи неспокійного о. Нестора надів єї на него. Аж тоді й о. Нестор успокоїв ся, немов би отся реверенда була для него сталевим панциром, за котрии він чув ся зовсім безпечним, а без котрого грозна єму нехібна загибель.

— Дуже... дуже перепрашаю, що пані добродійка так мене застать!...

— Алеж нічого не шкодить! — з усміхом повторила пані Олімпія.

— А... а... а... пані добродійка тут стоять таї стоять! Ото з мене роззява! Прощу ближше!

І о. Нестор троха певнійшим ходом поступив до дверей, що вели до его покою, відчинив їх і попросив паню Олімпію, щоб увійшла до середини.

— Я зараз! Я за... зараз буду на услуги пані добродійки! — промовив він, лишаючись ще на хвили в кухні, щоб переговорити з Деменюком, що тимчасом підтягнувши стору і відчинивши вікно вилізав прямо в огородець з мідниці воду і витирив мідницю якнись старим полотенцем.

— Так як кажете, Гнате? — гомонів о. Нестор. — Гомосць ваш теперішній парох, не біжав учора нікуди?

— Ні, прошу егомосця.

— Значить, сьогодні сам буде правити?

— А вжеж що сам.

— Ну, то й добре! А то він учора, знаєте... прислав до мене. Я — каже — поїду до свояків — не знаю, де там у него які свояки, — то ви, отче Нестор, відправте за мене службу. Ну, я обіцяв — не для него, а для божого слова. Але сьогодні чую ся таки якнись ослабленим... не знаю, як би я відправив ту свату службу.

— То може егомосць до утрени стануть?

— А так, так... до утрени піду. Зараз, тільки поснідаю. І так вона у вас не зараз ще зачне ся.

— Та вже би пора починати.

— Ну, то йдіть, скажіть папямареві, нехай дзвонить, а я зараз... я не забавлю вийти.

Деменюк уклонивши ся пішов геть, а о. Нестор подав ся до свого покою. Пані Олімпія вже накрила столик, поставила на нім каву і булку покраяну на тонкі, рівні скібки, а сама стояла при вікні і тонула поглядом у темній зелені саду.

— Ах, пані добродійка... самі трудили ся!... лепотів о. Нестор, мечучись то сюди, то туди по покою, немов силував ся прибрати, усунути той нелад, який панував у кождім куточку. Та ніще ему не удавалось і в кінці махнувши рукою він сів при столику.

Пані Олімпія весь той час стояла обернена до него плечима, дивлючись у сад. Вона хотіла показатись ему спокійною і рівнодушною, щоби тин і его вспокіити. Аж коли він сів, вона звільна обернула ся і промовила тоном повним якоїсь материнської ласки:

— Алеж панотченьку! не робіть собі ніяких церемоній! Знаєте, що у нас усе по просту, по домашньому. Ви міні не подивуетесь, що сама вам несучи снідане — так якось впало... Ну, і я вам також не по-

дивую ся. Що вже нам старим пережонити ся! — додала з усміхом і захнула рукою.

— Але деж таки!... Щоб вельможна пані самі!... — не переставав бентежити ся о. Нестор. — Чи не було слуги ніякої?

— Ну, отче повиньте вже се! Прощу, беріть ся до кави, а то зовсім застине!

І поки о. Нестор тремтячими руками мішав каву, ломав булку та ночив сі в каві, щоб опісля мотти не кусаючи проковтнути сі, пані присунула собі крісло сіла, насупроти него і балакала тям самим супокійним, добродушним тоном.

— Адеж нині неділя — доброго апетиту, панотче! На дворі чудесно. Радість якась розлита скрізь у природі. От я й подумала, що треба б і вам, старому пустинникови, справити хоч невеличку радість. А тимчасом здасть ся, що мій прихід наробив вам більше клопоту.

— Алеж ясна пані! — скрикнув о. Нестор. — Якжеж можете так думати? Йій богу, я з радості... з утіхи... що ви... З тої радості він упустив наочену булку на обрус а лапаючи сі назо не перевернув чашку з кавою. Пані Олімпія допомогла єму дійти до ладу і запросивши єго, щоб снідав зовсім без женади, говорила далі:

— Се властиво я повинна б робити завсігди. Адеж ви у нас не якийсь постоялець, а гість у домі. Навіть троха більше — неправда панотче?

І вона окинула о. Нестора лукаво всміхнутим поглядом, та коли сей знов зачав метушити ся, вона жестом руки успокоїла єго.

— Я не хотіла вам сказати нічого прикрого! Мій боже, чи я ж маю право робити вам якісь докори та неприємности? Ви сто раз борше малб право робити їх міні.

— І по що? — покvapно перебив сі о. Нестор. — Адеж я хлюсь... хлюсь уже...

Він урвав, щоб не згадати про гріб, смерть і тим подібні речі, котрих на ділі бояв ся якесь диким, забобонним страхом, і тільки по хвили зітхнувши додав: — Я молюсь... молюсь за себе і за вас і за всіх... за всіх...

— Свята душа ви, панотче! — говорила далі пані Олімпія, з таким виразом, котрий аж надто ясно говорив, що сі думки далекі були від усяких святих тем. — Ох, як горячо й я іноді молюсь! — додала, завертаючи набожно очі і зітхаючи з глубини легких. — Одна тільки молитва й скріпляє мене. Як би не вона, здасть ся, іноді б руку на себе саму наложила.

— А най бог боронить! — скрикнув о. Нестор. — Що се вельможна пані говорять! Хіба можна про таке думати?

— Видно що можна, коли думать ся. І навіть миловолі на ун іде. Аджеж знаю, що се гріх! Так щож, коли горе нос! Горе нос повинь окужає мене з усіх боків, грозить ся залити з головою.

— Але якеж се горе? — запитав троха нахмурившись о. Нестор, докінчуючи пити каву. Він по троха вже й догадував ся, куди гле ясна пані зі своєю розмовою і видно не рад був такому поворотови. Та пані Олімпія не вважала на той вираз неохоти, що пробіг по лицю о. Нестора.

— Хіба вам незвісне нос горе? Все воно одно, та все більшає. Аджеж знаєте? — додала понижуючи голос. — Адаєж знов програє півтори тисячі в карти!

— Півтори тисячі! — скрикнув о. Нестор з таким виразом, нос би слухав ся своєю фантазією змірити і оцінити велч тої суми.

— Сцени міні робить... Замість що я мала б сну... — кризь сльози говорила пані Олімпія. — Як не заплачу — каже — до тижня, то в касні мене узнають за інфаніса, виключать...

— Се й давно б слід! І добре б було для него! — воркотів о. Нестор. — І чого доброго він учить ся в тім касні? Господи! Я б усе те касно розіграв! Адже се гніздо розпусти, содома якась! А вони, засліплені, вважають его основою свого шляхетського гонору.

— Так то, панотче, так! — спокійніше мовила пані Олімпія. — Та все таки нам старня не слід свої міркуваня накидувати молодіжі. Молодіж мусить вишуміти ся. Молодіж потребує вражіня, емоцій...

— Добре, добре! Тільки ті вражіня і емоції не мусять бути такі дорогі та коштовні. Аджеж півтори тисячі за один вечір! А кільки то часу і сили і праці треба, щоб їх зібрати!

— Ой, правда, правда! — говорила пані. — Хібаж я сну сего не говорю? Та що то поможе? Він не забув іще своїх віденських часів. А в додатку компанію собі підібрав...

— То то й є! То то й є! — підхопив о. Нестор. — Як то Німці кажуть: Bö... böse Gesellschaften verderben gute Sitten. А тут на біду Адаєві обичайі ніколи не були надто добрі. Не було що так дуже й псувати.

— Ні, панотче! Сего не говорить! Се несправедливо. У Адаєя золоте серце, благородна душа. Я се знаю ліпше ніж хто небудь другий. З него може вийти і дасть біг вийде ще дуже гарний чоловік.

— Дай боже! дай боже! — півголосом промовив о. Нестор.

— І компанія его не погана. Противно, но доборі тої компанії власне найліпше можна пізнати его характер, его вироблений смак і дістінкцію. Обивательські діти, а дуже добрих домів, образовані, добре виховані. Правдива приємність з ними говорити.

— Тільки неприємність платити! — сердито буркнув о. Нестор.

Пані Олімпія довгим поглядом окинула его, поглядом, у котрім вираено малювала ся погорда аристократичної натури до плебея і его плебейської логіки, котра всякі духові і товариські приємности і користі міряє і цінує на ціну грошей. Та вона перемогла себе, щоб не підпустити шпильки о. Несторови і ласкідним, троха жалібним тоном говорила далі:

— Платити б ще нічого. Товариство, в котрім Адась обертає ся, вимагає того, щоб не дуже дорожити грішми. Впрочім для Адасевої кар'єри се може бути дуже користне... дуже користне. Є навіть надія... Колиб тільки якийсь час іще нам продержати ся.

О. Нестор сидів як на шпильках. Розмова на сю тему ему дуже не подобалась, ворушила в его душі щось недобре, неприязне. Під впливом того внутрішнього зворушення він оживив ся, випрямив ся. Голос его став певніший, рухи живі і ріаки, в запалх старечих очах заблисли дві іскорки. Він знав уже з досвіду, чим скінчить ся вся ота прелюдія. За час его десятилітнього побуту в дворі не раз уже ему доводилось сі слухати. То Адась то пані Олімпія вигравали сі перед ним і завсігди кінчили покликком до его каси. Тільки той, хто знав усю безодню его скупости а також правдивий характер его відносно до обоіх панства Торських, міг би зміркувати, яку тяжку і безвихідну внутрішню боротьбу мусів переходити сей нещасний старець, на яку тортуру розпинали его оті просьби. Та доси жаданя панства Торських були скромні, хоч і йшли звільна та постійно все в гору. Сто гульденів, двісті, пять сот, ну, тисячу (на висилку Адася до Відня до шляхотського інститута Theresianum) — се все були жертви або дрібні, або усправедливлені такою потребою, котру й тісноумний о. Нестор при деякім напруженю міг зрозуміти. Але тепер очевидно діло закрене було на ширший розмір. Вже сама вступна вість про програні Адасем півтори тисячі казала сего догадуватись, а кінцеві слова пані Олімпії про те, що треба б їм (при такій Адасевій господарці) ще якийсь час продержати ся, відслонювали перед его уявою широкий і дуже непринадний горизонт.

— Не дам нічого! Не дам ані цента! — шибнуло в его голові і він

міцно зціпив свої беззубі вилиці, щоб тям закріпити свою постанову.

— Кажете, пані, — процідив нарешті, коли пані Олімпія зробила артистичну паузу і гляділа на него мелянхолійно-солодкими очима, — що є якась надія? А щож то за надія, коли вільно спитати.

— Ах, то делікатне діло! — горячо промовила пані Олімпія. — Секретне діло, котрого я не повинна б розголошувати. Ну, та вам, як старому приятелеви — і вона, добре обчислюючи ефект кожного свого слова, через стіл простягла свою руку не зовсім іще позбавлену краси і еластичности і м'яко стиснула нею костюмахи обтягнені поморщеним жовтим пергаміном, що становили руку о. Нестора. — Ви знаєте, який у мене Адаєв красавець, який присяганий в товаристві, як уміє подобатись жінкам. Ох, я то давно говорила, що не наука, не знанє, не служба, а краса і товариські таланти будуть основою его щастя. І подумайте собі, одна молода княжна — фамілії не могу вам сказати — смертельно влюбила ся в него. Вродлива як ангел, а маюча — — Ну, про те нема що й говорити. Досить сказати, перша партія на ввесь край.

— Ну, то дуже гарно! Дай боже щасливо!

— Певно, певно, що гарно; я з усього серця бажаю Адаєви поводження в тім ділі. Та все таки власне се діло робить міні величезний клопіт.

— А то чому?

— Бачите, в наших ставі такі діла не уладжують ся так шасть-прасть. Тут з обох боків ідуть довгі пертрактації, переговори, іноді навіть формальні шпіонованя. Тут усе обдумує ся, важить ся, обчислює ся. І характери і склонности та вподобаня обоіх молодих і їх жите, ступінь освіти та вся минувшина аналізують ся з обох боків на фамілійних радах скрупулятно, і жите родичів, близьких свояків і вся, так сказати, генеалогія підпадає під остру критику. Ну, та з тим усім я спокійна. Наш рід хоч не княжий, та все таки ні стародавністю, ні традицією ні блискою заслугом тамтому не уступить, а минувшина і прикмети Адаєя також не боять ся критики.

Злобні іскорки живійше замиготіли в очах о. Нестора. Пані Олімпія чуючи їх погляд на своїм лиці схлипла очі і сильнійше стисла руку о. Нестора.

— Ну, ні, — додала вона, відповідаючи немов на якийсь невисказаний ним закид, — про се не думайте! Так глибоко критика не буде входити. Та інша річ мене тривожить — фінансовий бік справи. Правда, тут критика другої сторони не мусить бути така остра, та все таки...

Прийдеть ся приймати і віддавати візанти, — вже се одно знасте що значить при теперішнім ставі нашого маєтку. Кілько тут треба вложити, щоб привести до відповідного порядку помешканє, будинки, туалету, стілі все чого треба. Та бо на тім не досить. Треба показати, що Адає господарює, що він дбає о маєток, уміє адмініструвати своїм і чужим добром. Він власне почав на фільварку будувати горальню...

— Чув я, чув про сю єго фантазію! — буркнув о. Нестор.

— Чому ж се фантазія? Адже горальня — одинокий промисл, котрий приносить честь шляхтичеви і дає певний дохід.

— Нехай і так! Але як же се він розпочинає будувати горальню не наючи в кішені грошей, а тут іще програє в додатку півтори тисячі? Хіба фантасти або безуми так роблять.

— Зовсім ні, паночче! Зрозумійте єго ситуацію! Між товариством, в котрім він тепер обертає ся, є також брат єго будучої богданки. Той брат грає в карти, закликає Адає — ну, годі ж хлопцеві відмовити, і Адає програє. Той самий брат буває іноді у Адає на фільварку в гостині — і нині мабуть буде — і знаючи, що Адає має думку про єго сестру, пильно придивляє ся господарству і прислухує ся до господарських плянів Адає. Щож природнійшого, як висунути на перший плян збудованє горальні? Бачите тепер, що одно і друге стоїть в звязку, входить в плян нашої — скажу так — кампанії. Коли б тільки продержатись з честю якийсь час, довести плян до діла!

— Ну, так затягніть позичку!

— Не можна, паночче! Що вже там кажіть — маєтність наша невеличка, а вся вартість єї, вся слава нашої економії перед постороннім власне в тім лежить: гіпотeka чиста! Се так як би хто панночці сказав найкрасший комплімент. Я вже що інше думала — продати ліс, хоча він також немала принава і окраса нашої маєтності. Та тепер продавати єго, то значить кинути єго зовсім у боєто, позбутися єго за пів дарю. Тепер у дровяній торгівлі застій, ціна доброї нема, значить, продаючи єго тепер ми зараз би скопромітували себе ще гірше ніж затягаючи позичку. Всякий би казав: Ого, мусіло їх дуже притиснути, коли аж до такого нерозумного інтересу взяли ся. Може в зміні шанси поправлять ся, тоді, очевидно, я ліс продам і буду в стані очистити ся від усіх зобовязань...

Пані не договорила і опять меланхолійно-благуючим поглядом зависла на лиці о. Нестора. Та той мов не розумів, про що річ ішла. Він звільна шелевів губами, мов шепчучи щось без голосу. Голова єго

покинула ся на перед, перегнула ся троха на бік, мемов він силував ся ловити ухом якусь далеку, тасяну вість. В тій хвили в повітрі загудів голос великого дзвона церковного, а зараз за ним заплакали й два менші дзвони :

— Бан-билию, бан-билию, бан-билию! бан! бан!

— А! Дзвонять на утреню! — сказав радісно о. Нестор і встав з крісла. — Даруйте, ясна пані, я мушу йти.

— Ну, а наше діло? — з виразом розчарованя процідила пані Олімпія.

— Наше? То є властиво, ваше діло! — сказав послішше о. Нестор. — Щож, щастибі, щастибі на все добре! Я не хочу несправедливо судити про Адася і бажаю ему всего доброго.

— О, я знаю се, знаю! — з уданим жаром промовила пані Олімпія. — Я знаю, що ви бажаєте ему добра і не відмовите своїй помочи, коли ходить о те, щоб те добро осягнути.

— Помочи? — з переляком видавив ся на неї о. Нестор. — Чи же я можу ему допомогти? Я старий чоловік. Коло панночок з роду віку не вмів заскакувати — —

— Ах, жартуйте, панотче! — весело скрикнула пані Олімпія, вставши також з місця і збираючи зі стола посуду і накрите. — Ну, та се діло важне. Ми ще про него поговоримо, правда? Аджеж я думаю, що наша довголітня знайомість, наша приятель дає мні право говорити з вами по щирости! Ну, ну, так до побаченя! Ах, а ще одно, трохи не забула! Сьогодні оті молоді люде, що я про них згадувала, Адасеві товариші, будуть у мене в гостині. Хочете, щоб я й вас запросила, щоб ви побачили, послушали їх?

— Мене? — опять з переляком скрикнув о. Нестор. — А мене чого між молодих панничів? Що я для них за кумпанія? Ні, ні, дякую красенько!

— Ну, як думаете. А були б побачили брата тої панночки, про котру я згадувала.

— Брата! А що мене той брат обходить? Ні вже! Я волю посидіти у себе спокійно або пройти ся по саду!

— Воля ваша! До побаченя, панотче!

І пані забравши посуду і накрите вийшла від о. Нестора. А той мовчки, та ненастанно порушуючи губами почав збирати ся до церкви.

(Долі буде.)

Іван Франко.

Голістан (рожевий квітник)

Мосліх-од-діна Саадія Шіразького.

Саадій (1175—1291) є найпопулярніший поет Ірава, а найбільше люблять читати його „Голістан“. Замість багато розводити ся про причини такої популярности, я подам переклад уривків з останнього твору. Читач і сам побачить, що найголовніша тенденція Саадієва є ідеалізація бідности, погорда до багатства, до вельможного роду, до високих посад, зреченє світових благ. Така форма життя, яку проповідує Саадій, не є чернецтво в точнім розуміню слова; найшвидче можна назвати се життєвим аскетизмом; на сході звуть таке житє дервішеством або суфізмом. Своім широким розповсюдженням суфізм обов'язаний тому, що вже від давна житє людей в азіатських деспотіях нагадує собою спідне під Данокловим мечем: не маючи ані хвилю запевненого спокою, східна людина вольть зовсім обмежити свої потреби, бо хто не прив'язав себе до втіх сего світа, той і втратити їх не лякаєть ся.

Із передмови до „Голістана“.

Добра слава про Саадія, яка живе в устах народу, чутка про его слово, яка розповсюджена по землі, его милі оповідання, котрі ковтають ся наче сахар, его писання, котрі шанують ся мов золоті грамати, все те не то, щоб наслідок кебети та талантів Саадія. Ні, не в тім сила! Попросту, на Саадія поглянув ласкавим оком пан світа, полюбє у коливороті часу, намістник Соломонового престоло, помічник віруючого люду, прославлений царь царів, великий Атабек Мозеффід ед-дін Абу-Бекр, син Саада, унук Зенгія, тинь богова на его землі. Господи! будь до його милосердний тай его зроби милосердим! Отож він був ласкавий похвалити Саадієву мову та щиро єї вполюбав; томуж то, запевне, всі людонькі, і ясновельможні і простаки до поета прихилились ласкаво.

Грудочку пахнючу глиняного мила *)
 Дав міні раз в лазні прїятіль коханий.
 „Що!“ кажу: „це мошус, чи якась анбра?“
 „З пахоців ціх любих я неначе паний!“
 Глина одрїває: „Я звичайна глина,
 „Та лежала поруч запашної рожі.
 „Від сусїди слава і на мене впаде.
 „А інакше що я? Грязиво негоже!“

*) Его зживають, щоб витравлювати волосє.

Боже - Господи! поблагослови мусульман довготою днів его, подвій надгороду за его добрієть і благородство, зведи ч его прихильників та правителів, понасилай загпбїль на его ворогів та завидників!

З книжки першої.

Оповіданє VII.

Один царь йїзав на кораблі вкуні з хлопчиком-Персои. Хлопчик ще ніколи не бачив моря і не відав корабельних невогод. Він узяв голосити, тремтів усім тілом, і що вже его розважали, ніщо не пособляло. Цареві з жалю все обридло, та що ж удїш! Був тут на кораблі один розумний. Він сказав: „Коли звелиш, я его вганую“. — „Дуже радий буду“, одказав царь. Мудрець звелів вкинути хлопця в море. Ледві той проглынув скілько ковтків, его схопили за чуба тай витягли. Він обома руками зараз аж прищип до стерня, а скоро виїшов на корабель, сїв у кутку й утнух. Цареві це сподобало ся. Він спитав: „В чому ж тут сила?“ А мудрець одрїк: „Доки він не скоштував прикростей од втопаня, доти не знав цїни спокою“.

Ячмінний кнш тобі не до смакѣ,
О, сята людно!
Тобі поганій він, міні ж смачний,
Бо в голоду я гину.
Чистилище було б для гурій пеклон,
Пекельникам воно здаєть ся раи.

Оповіданє XVI.

Бачили, як одна лисиця бігла, а дорогою то падала, то знов шїдводилась. Хтось сказав до неї: „Яко тобі лихо, що ти такечки залякалась?“ А лисичка: „Я чула, що отсе ідуть лавою на ведмїдѣ“. — „От дурна!“ одказали її: „Ведмїдѣ а ти -- щб в вас спїльного? Ти а ведмїдѣ — щб в вас схожого?“ Лисиця знов сказала: „Цїть! як що завидющі людці наговорять, буцїм я й в отой ведмїдѣ, та як мене злапають, то хтб клопотатиметь ся, щб мене вивволили? Доки розберуть докладно всю справу, мене вже й живої не буде“.

Доки в Ірака привезуть спїлющого зїля, доти слабїй, що его покусала гадюка, встигне вмерти.

Оповіданє XIX.

Переказують, що Новшірванові Правосудному *) зготували на ловах печеню з дичини, а соли не було. Послали джуру нашукати трохи соли десь поблизу, в селі. Новшірван сказав при сьому: „Неодмінно заплати, щоб не давати нікого прикладу, а то ще й ціле село зруйнує ся.“ — „Чи ж може що скоїти ся через таку дрібницю?!“ спитав джура, а Новшірван: „Підвалина кривди була в світі спершу маленька, та всякий, хто приходив на світ, збільшував її, аж доки вона зробила ся он якою великою!“

Візьме царь з чужого саду яблуко єдине,
Джури яблуню с корінням вирвуть геть із сада.
Силолиць султан захопить п'ятеро ящок,
То війська єго послажуть всі курки й курчата.

Оповіданє XXVIII.

Дервіш-пустинник оселив ся в якомусь закутку пустелі. Проживав царь. Дервіш міркуючи, що вдоволене своєю долею є так само царюване, не підвів голови і не привітав ся. Царь (царі народ сердитий) обурив ся й сказав: „Дервішське кодро, вдягнене в свою хирку**), то самісінькі товарики!“ Тоді до дервіша вдав ся вісір. „Коло тебе — сказав він, — ішов царь лица землі. Чомуж ти не вклонив ся, як звичайність велить?“ На се дервіш одмовив: „Скажи цареві, хай він просить поклонів у того, хто просить у його ласки. Та додай ще: Царі істнують задля охорони підданих, а не піддані задля покори царя.“

Оповіданє XXXI

Міністри Новшірванові радили ся про одну справу великої державної ваги. Кожен виявляв свою думку відповідно своїм знанням. Висловив свою гадку й царь. Бозорджигр ***) зараз пристав до неї. Міністри тоді нишком запитали єго, навіщо він оддав перевагу гадці царевій над гадками тільки розумних людей. А він одвітив: „Бо незвісно, чим скінчиться ся справа. Чи правдиві, чи ні, ради своїх співробітників, знає тільки Бог, — отпи то я волів згодити ся з царем. Як що він

*) Славнозвісний царь Персії, з династії Сасанідів, сучасник пророка Мохаммеда.

**) Хиркою зветь ся ряса-бранка, пошита з дрібних шматочків матерії, звичайне вбранє дервішів.

***) Бозорджигр — східний мудрець, міністр Новшірвана.

понимать ся та вийде погане діло, то принаймні я не зостану ся при
всій вині: адже я так само думав, як і він.^{*)}

Із султаном сперечатися,
Се неначе мити руки
У своїй крові.
Стане день царь звати нічтю,
Ти скажи: „А онде й місяць,
І зіркі зійшли!“ *)

Оповіданє XXXVI.

Були два брати. Один служив у султана, а другий трудом рук
своїх заробляв хліб. Ото каже багатирь до вбогого: „Чом ти не підеш
на службу до султана, щоб позбути ся своєї важкої праці?“ Той од-
рїк: „А ти чом не візьмеш ся до праці, щоб позбути ся принижень,
які дає служба? Кажуть бо мудрі люди, що ліпше йїсти власний хліб
таї сидїти, ніж золотим пояскою підперзати ся та стояти чекаючи пан-
ських наказів“.

Волю місяти голїруч
Розтоплене залїзо,
Аніж згортати руки навхрест
Перед якимсь езіром. **)
Дорогоціннеє житє
Гайнусть ся на клошїт:
Що йїстину у літку я?
У що вдягну ся в зиму?
Дубове черево шїне!
Годуй ся простим хлібом,
Аби лиш спину не кривить
В невольницькїм поклонї!

(Конець буде.)

З перської мови переложив
А. Юримський.

*) Полонїй, як знаємо, чинив саме так. — Треба завважити, що хоч
Саадїй і дєрвіш, але він не вимагає, щоб увесь народ жив по чернецкїм.
Навпаки, ми часто бачимо, що він дає поради, не то що „світові“, а по пре-
сту нечестї. Великий знавець людської душі, сам Саадїй не визнакував лю-
дей, тільки ж других усе таки навчав іноді не дуже гарному завоїг вітє.

**) Зложенї навхрест на грудях руки є знак покоря.

Літературні стремління галицьких Русинів від 1772 до 1872. *)

II.

Але історичні обставини розвинули ся зовсім інакше. Причина до того лежала в великій часті в самих реформах і в способі їх переведення. Між ними мало було органічної звязи; одна реформа переганяла другу не давши ще й попередній утвердити ся гаразд в народі і запустити глибокий корінь. А до того вони були, як ми вже згадували, недостаточні і половичні: видно було по них зразу, що вони роблені на скору руку. Певне, що Йосиф щиро бажав добра мужикам, не лиш задля гуманного свого серця, але і задля економічних своїх переконань, котрі в мужику виділи головну основу і підпору державного гаразду і сили. Тому-то він старав ся улекшити їх положенє. Зараз в 1781 році*), покликуючись на то, що помпо патенту з р. 1775 домії часто надуживають своєї власті над робучим народом, він строго приказує держати ся принципів інвентаріальних, у котрих записані робучі повинности підданих мужиків. Але другими своїми патентами він сая, зовсім против своєї волі, гей би заохочував домії (*Grundobrigkeiten*) до надуживаня їх власті, гейби піддавав їм способи, як найлекше обійти его строгі прикази. Его добрі заміри розбивали ся часто о внутрішнє противорічє, котре лежало в самих его законодавстві. Самітний, замкнутий в собі реформатор реформував лиш на папері, патентами і декретами; переведене ж реформи за-для строго бюрократичного і деспотичного устрою держави лежати мусіло в руках бюрократії, і залежало найбільше від найнипших сі щєблів, від перших інстанцій адміністративних і судових, т. з. власне тих домії. Таке переведєнє, як его представляв собі у своїй мисли Йосиф, потребувало ідеально совершенних урядників, котрих ніде нема. Навіть самим урядникам державним, особливо в Галичині, було дуже далеко до такої совершенности. А ще менше совершенними були перші інстанції адміністративні, домії, а то тому, що їх приватні інтереси були діаметрально про-

*) Патент з 5 янв. 1781. Die genauere Beschränkung der Unterthans-Bedrückungen betreffend. Патенти наводжу після урядових видань: *Edicta et Mandata universalia in regnis Galiciae et Lodomeriae... promulgata. Leopoli, Piller 1772 — i Continuatio Edictorum, mandatorum et universalium in regnis Galiciae et Lodomeriae emanatorum. Leopoli 1784.*

тивні вложенні на них урядові обов'язки. Бо першими інстанціями урядовими були самі дідичі. Дідич селà був не лиш паном, власителем домінікального ґрунту, котрому піддані мужики обов'язані були робити панщину, але був також першим і безпосереднім начальником політичним і судовим мужика. Дідич мав владу поліційну, стягав податки в селі, судив дрібніші справи і ставляв рекрутів. Все те віддавало єму мужика на ласку і неласку.

В тім то лежало внутрішнє противорічє Йосифового законодавства, що домінії робило сторожани законів виміреннх против них, і що оголошуваними реформаторськими патентами з одного боку отворяло мужикам очи що до їх прав і їх положіння в державі, а з другого боку зашкало їм рот, або хоть трудною робило оборону тих прав, коли вони чули себе покривдженими. Воно хотіло боронити мужиків против сваволі домінії, але хотіло утримати також покору і послушенство для них яко для політичного начальства. Так патент з 1. сент. 1781 строго приказував, що підданий мужик винен бути послушним усім приказам домінії і єї урядників, а коли чує ся покривдження, то може подати скаргу, але всеж таки розказ домінії мусить сповнитися. Непослушний мужик підпадає карі, а вимірене карі патент полишає самій домінії. І против наложеної карі мужик міг подавати скаргу, але повинно поданої скаргі домінія мала право наложени кару сповнити. А скажити ся против своєї домінії мужик мусів після другого патенту сеї самої дати насамперед самій домінії; поки не виказав ся, що подавав скаргу самій домінії, дальші інстанції не сміли єго скарги приймати. Скажити ся мусів мужик домінії в урядову днину *ohne Ungestümen und mit aller Bescheidenheit*. Аж по заповній у домінії резолюції мож було скажитись далі.

Але покору і послушенство тяжко було утримати в обставинах, у котрих дух реформ дужший був від усіх мір параграфованої предосторожності. Патент з 5. апр. 1781 звів неволю (*Leibeigenschaft*); патент з 11. іюля 1783 ще раз наказував, щоб докладно сповнялись прикази що до зменшеня і огранчєня панщини; патент з 12. апр. 1785 зносить привілеї домінікальних ґрунтів у справах податкових і зрівнює мужицькі ґрунти з домінікальними, а патент з 16. іюня 1786 огранчює самоволю домінії у справах панщини і ясно та докладно прописує аж до найменчих дрібниць усі повинности підданих мужиків. Мужицького ґрунту не сміла домінія ділити ані після своєї самоволі ним розпоряджати, не сміла продавати ґрунтів сирітських, але мусіла віддати їх сиротам, коли стали повнолітними.

Всі ті патенти незвичайно дразнили феодалів, котрі з заложеними

руками але з загальною ненавистю прийняли всі ті обмеження своєї недавньої неограніченої влади над підданими мужикам. Вони формально вигнали їх до надживання влади, котру патенти полишили їм, і вони старалися використати всі помилки цісарські, котрих було немало, а котрі збільшувались ще тям, що лісовий патент з 20. сент. 1782 всім гроднадським віддав з адміністративних причин під контроль і надзир домінії (Klunkeg, Die gesetzliche Unterthanenverfassung in Galizien. Lemberg 1845—46, Bd. III, S 420, 428—29).

Фатальним способом як раз та реформа, котра мала бути віндек усіх реформ і на всі часи забезпечити мужикам добробут і увільнити їх від самої феодальності, викликала не лиш завзятий гнів феодалів, котрих не багато бракувало до отвертого бунту, але своїм переведенням знеохотила також і мужиків. Се був патент з 10. февр. 1789 про виніс податку ґрунтового і остаточне впорядковане підданських повинностей. На перший погляд патент сей справді робив мужикам незвичайно великі полегші. Ґрунти мужицькі зрівнювались у справах податкових з домінікальними; домінії були так само зобовязані давати державі підводу як і мужик; на стан і становиско властителя ґрунту не зверталась найменча увага, кождий був рівний перед правом і перед державою. Панщина в принципі зовсім зникла; домінія не сміла потягати мужика зі свого села до якої небудь роботи в полі або в дворі. На місце панщини ставав річний чинш грошми, котрий патент означив на 17 гульд. 46 кр. від 100 гульд. річного доходу brutto. Нічоґісінько домінія не сміла винагати від свого підданого крім грошей. Лиш тогди, коли мужик сам, з доброї волі хотів зробити з домінією угоду про переїну грошового чиншу на роботу, домінія могла зробити з ним угоду на роботу, але не на більше як на 3 роки і лиш за дозволом і потвердженням окружного староства.

Для бутних і гордих галицьких феодалів се був, як бачимо, страшний удар. Шкода лиш, що розмах до того удару був такий сильний, що по при феодалів досягнув і мужицтво і в практиці знівечив велику частину принципіальних концесій. Бо не лиш річний чинш домінії, але і всі державні податки треба було платити готовими грошми і то в тісно означених ратах. (Патент з 17 сент. 1789). Відки ж мужик на всі ті рати мав набрати грошей, котрі тоді були дуже дорогі? Коли не годен був продати свого звіжа за відповідну ціну, то мусів спускати сго за безцін, бо гроші на місячні, кварталні і піврічні рати мав мусів, коли не хотів на себе стягнути екаекції і піти з торбани.

Розуміється, грошей не було, щоби чинш домінії платити; а панщина робити мужикам також не хотіли, бо патент їх від неї увільняв.

Починав ся рух між феодалами, але починав ся і між мужиками; оба звернені були против патенту, але кожний в інчий бік; феодали хотіли на всякий спосіб повернути панщину, а мужики хотіли уникнути ся і від панщини і від чиншу. Прийшло до того, що цісарь двона патентами (з 19 сент. 1789 і декрет з 31 марта 1790) авертати ся нусів против тих, котрин хотів свободи, і гроанти вобнинии ексекуціями та буками.

Таким способом багато патентів цісарських викликувало і між мужиками невдоволенє, і реформи, замість неутралізувати опозицію феодалів, неутралізували самі себе і не завсїгда викликували такі результати, яких цісарь сподївав ся. Єго не воеім раціональні погляди на землю і на жерела народного богатства, котрі були сумішкою меркантилізму і фізіократізму і стались основою єго реформи, багато шкодили єго популярности і не дали в повній силі розвинути ся тим сімпатіям, які безперечно збудились були для него особливо у галицьких мужиків.

Та все ж таки загалом сімпатії мужицькі були по стороні Йосифа. Та й у самих реформах лежало, як на тодішні часи, багато світлого, здорового і доброго, бо всеж така ціль їх була оживити і піднести мужицькі маси. Як би Йосиф був довше жив, то всі недостатки єго реформи міг би був досвід усунути і поправити. Але єго пановає було коротке. Він умер, а з ним умерли і реформи.

Реакція, котра тепер наступила, убила всі надії на відродженє руського мужицтва в Галичині. Вона тим більше наробила шкоди, бо не була різка, остра, не випила одним замахом усіх здобутків попереднього часу, лишала їх форму, але алегка, крок за кроком нищила їх зміст і духа, викидала шматок за шматком ядро тих реформи, поки не викинула всего і не лишила лиш порожню лущину.

Спершу навіть новий уряд іще гей би важив ся, що зробити зі спадщиною реформаторською, котру лишив по собі небіжчик цісарь. Придворна комісія розводила ся перед новим цісарем Леопольдом над тим, що для монарха річ дуже важна, поставити против напору і натиску аристократії напір і натиск противний, щоби таким способом удержати в цілій тілі рівновагу і не дати ему перехилити ся на один який бік, щоби утримати в нім поділ і різницю інтересів і недопустити, щоби ті інтереси злучивши ся виступили разом против монархічної власти. (Рукопис бібл. Оссоп. N. 525, картка 678).

Ба навіть появила ся була гадка, чи не дати би і мужикам місце в шляхоській соймі галицькій. „Сказавши по справедливости“, каже придворна комісія, „мужикам, котрі на своїх плечах носять усі тягарі суспільности, котрі посїдають найбільше землі і загалом усю землю упра-

вляють, не можна відновити права репрезентації. А всеж таки обережність (Staatsklugheit) не дозволяє дати їм се право в такій мірі, в якій вони б могли его виплатити. Було би небезпечно, у мужиків, маючих перевагу фізичних сил, викликати живе почуте моральне, бо при темноті і моральній нерозвитості народа могли б із сего вийти страшні наслідки" (тажже).

Але заграничні обставини казали на хвилюку забути про ті „страшні наслідки“. Були се з таким шумом оголошувані „реформи“ сусіднього польського королівства. Дорадники цісаря Леопольда бояли ся, що з того шуму виродять ся такі реформи, котрі міщанам і мужикам у Польщі принесуть більше користей, як принесли австрійські реформи мужикам у Галичині і що з того можуть вийти для австрійського уряду „unangenehme Folgen“. Тому-то всі проєкти нового упорядкованя мужицьких справ у Галичині відослано 3 авг. 1791 назад до придворної комісії в тій цілі, щоби вона віднесла ся з ними до галицького губернатора графа Брігідо, і щоби маючи перед очима важні перехіли, котрі мають в Польщі наступити в справах міщанських і мужицьких, подала проєкт: що треба зробити, щоби галицьких міщан і мужиків о скільки мож наділити ще більшими правами як в Польщі (тажже к. 701). Та коли з патріотичних поривів у Польщі замість великих реформ вийшла лиш неудача констітуція 3. мая, то і австрійський уряд забезпечений із сего боку спокійно зложив усі проєкти до архіву. Наступив тепер сумний час застою і реакції в австрійській історії, котрий тягнув ся майже через 70 літ, бо аж до 1848 року, і для Галичини а особливо для Русинів був незвичайно шкідливий.

Війна з французькою республікою а опісля з Наполеоном не дала реакції політичній розвинути ся так скоро і остро, як би се було стало ся в часах супокійних. Уся енергія і увага уряду звернена сула на справи заграничні і воєнні і він не мав коли входити у всі деталі справ красивих, домашніх. Але вже тепер зупинила ся відразу вся реформаторська діяльність.

Нарід простий у Галичині, бачучи, що справи мужицькі починають якось інакше йтї як давнійше, що якась невидима сила в форму законів уложених на его користь впливає поволі зовсім інакший зміст, почав думати, що чутка про смерть цісаря Йосифа неправдива, що цісарь не вмер, але феодалі і святи заперли его і тримають у неволі, та він ще колись прийде і освободить бідних мужиків*). Віруючи

*) Sacher-Masoch, Memoiren eines österreichischen Polizeidirektors

в несокрушимість раз прийнятій системі урядової нарід свій жаль обер-
нув не проти уряду, для котрого задержав свої колишні симпатії і вір-
ність, але проти феодалів, на котрих звалив усю відповідь за насту-
пну тепер реакцію.

7. 11. 18 *Strodel, 441*
 (На око справді майже нічогосінько не змінило ся. Патент податко-
вий з р. 1789, з котрого зрештою обі сторони були невдоволені, був
відкликаний зараз таки 1790 року, але патент з р. 1786 остав ся як
 був; як давніше так і тепер уряди окружні обов'язані були приймати
 і приймали скарги підданих на домінії, писали протоколи, йїздили на
 комісії, робили мужикам справу. Як давніше так і тепер фіскус засту-
 пав місце адвоката мужицького при судових процесах, була мужикам
 отворена дорога від найнижчої до найвисшої судової і політичної ін-
 станції. Ані одного „титла“, ані одної „коми“ уряд не винаказав із за-
 конів виданих на користь мужиків. Лиш дуже докладне знанє всеї уря-
 дової механіки, всіх маленьких і великих пружин державної машини
 могло би було напровадити нарід на догадку, що феодали не могли би
 були прийти до свого колишнього впливу, як би йїм уряд не був попу-
 стив вудил.

А тимчасом у тім звільненю вудил лежала іменно вся переміна
 системи. Революційна буря, котра звїялась була над Европою, підорва-
 ла підвалини тодішніх публичних порядків і такого лиха накоїла всім
 верховодячим верствам, що основно вивїяла всі прогресивні думки
 з урядових сфер. Та все таки уряд не мав сміливости зїрвати енергічно
 з минулим. Се була би также переміна, а кождої переміни він бояв ся.
 Не лишало ся отже нічого іншого, як лишити закони такі як були, а
 відібрати йїм йїх внутрішню вартість в переведеню. Нас тут обходять
 лиш закони про мужиків у Галичині. При половичности і недостаточности
 тих законів не було нічого лекшого, як відібрати йїм в переведеню
 і ту крихітку внутрішньої вартости, яку вони мали. Лиш незвичайна
 докладність і строгість в переведеню, лиш енергічна оборона інтересів
 мужицьких могла ті закони зробити вартними для мужика, могла уле-
 кшити его недолю і стати основою будущего его піднесеня. Треба
 було лиш трошки попустити в докладности і строгости, лиш трошки
 абавити енергії і симпатії для мужика, — і всі ті закони, котрі викликали
 стілько гніву феодалів проти Йосифа, ставались вигідними і легкими ору-
 дієм для угнетеня робучого народа і з немилосерною строгістю обер-
 тали ся проти тих, для кого були писані.

в журналі „Auf der Höhe“, herausgegeben von Leopold von Sacher-Masoch,
 II. Band, 3 Heft. Leipzig 1882. стр. 441.

Відвернене від реформи і від народних нас коначним способом ну- сіло зближати уряд до феодалів. До того зближення в Галичині були ще й інші причини в сі положеню і відносинах до сусідніх країв. Перехід руських уніятів на Волині, Поділю і Україні на православіє в рр. 1794—96 *) подав причини думати, що увесь руський нарід у Галичині симпатизує з Россією і готов при першій ліпшій спосібности також перейти поголовно на православіє. Феодали галицькі і латинська ерархія, обоє завязаті противника відродження руського народа в Австрії, використали сю спосібність, щоби представити розвій Руснів небезпечним для держави і католицької церкви і підрити довіре уряду **). З другого боку голосні побіди російського оружя в Турції і Польщі вони представляли небезпечним і для цісарства римсько-німецького. Вищі урядові сфери увірили всім тим підшептам, нічим зрештою неумотітованим, а слова „Москва“ і „шизма“ стали на довго страшилом на Руснів. (Головацький, тамже стор. 26) Тодішній уряд австрійський не знав властиво, на яку ступити в ново придбаній провінції. Ся на око жертва країна містила в собі, як уряд думав, таку масу небезпечних стрелінь, що треба було як найбільшій осторожності, щоби недопустити до якої несподіваної катастрофи. Не вірив він нікому в Галичині, ані галасливим феодалам з очевидними повстанськими поривами ***), ані супокійному мужицтву руському і вироставшій з него інтелігенції. І одних і других він старав ся зробити безсилними і неспосібними до самостійного діляня, неутралізуючи одних другими. Як уряд Леопольда, щоби обезсилити стреліня феодалів, радив цісареві поробити великі уступки мужикам, так слідуєчий уряд для придавлення мнених антідержавних стрелінь руської людности прихилив ся на бік феодалів, і то тим радше, бо стреліня до відбудованя Польщі тратила по невдачі Костюшка і по упадку Наполеона підставу і зворот на бік привілейованих верств ішов під лад реакційних стреліня внутрішньої політики.

Зворот той проявив ся передовсім в особистім зближеню високої

*) Pelesz, Dr. Julian. Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom. II. Wien 1880. стр. 583—595.

**) Головацький Я. О первомъ литер. движеніи Русиновъ. — стр. 17, 18; Lewicki Jan, Ruch Rusinów w Galicji w pierwszej połowie wieku panowania Austrii (1772—1820). We Lwowie 1879. стр. 8, 19.

***) Дивись патент ц. Леопольда: Wegen Aufhebung der hierlandes errichteten Komiteen. 17 Juny 1790; патенти ц. Франца: Dass sich die galizischen Unterthanen bei den Gährungen in Pohlen ruhig zu verhalten haben. 14 Februar 1793; Dass die galizischen Unterthanen an den Auftritten in Pohlen keinen Antheil nehmen sollen. 9 April 1794.

бюрократії галицької до феодалів. Почавши від віденського конгресу губернатори галицькі, барон Гауер, князь Льобковіц уживали всіх способів, щоб їх прихилити до себе. Феодали, розуміють ся, старали ся зі свого боку використати той прихильний вітер, який тепер у високих сферах урядових для них повіяв. Вони тепер часто стали бувати в салонах губернаторського двірця. Губернатор упоював ся солодким каделом, котрим польські магнати з такою лицарською ченністю а польські дани з такою великою грацією уміють кадити; мож було пздунати, що між польською аристократією а австрійською бюрократією настало цілковите і сердечне порозумінє.***) Ще більше прихилили ся до них слідуучі губернатори, особливо князь Льобковіц, а й президент губерніяльний за губернаторства архікнязя д'Есте, барон Кріг усіма силами старав ся в неполітичних справах приподобати ся феодалам. (Ostrow, тамже.)

В сей то довгий і тяжкий для мужицтва період феодали потрапили, користаючи з несподівано прхильних обставин, не лиш обійти, але і на свій хосен обернути всі закони, котрі мали упорядкувати і забезпечити мужиків від покривдження. Право надзору над гронадськими лісами вони потрапили мало-по-малу перемінити на право власности; грунти після закона неподільні вони ділили, роздавали між мужиків і з кожного новоутвореного ґрунту казали собі відроблювати таку саму панщину, як перше з цілого; сирітські або опущені ґрунти втягали між землі домінікальні. Се було дуже легко робити, бо властивого мужицького катастру не було.

Розуміють ся, мужики не дивили ся з заложеними руками на свої кривди. Вони мали право шукати ошкі і оборони в урядах окружних і з сего права старали ся робити ужиток. Але випадки справедливої оборони були незвичайно рідкі. Як тяжко було мужикам добороти ся до свого права, мож видіти з драстичного представлення, яке дав у сій справі барон Сала, бувший шеф презідіального бюро при галицькій губернії, одже чоловік мавший автентичні інформації (M. v. Sala, Geschichte des polnischen Aufstandes im Jahre 1846; гл. також Ostrow, 32).

Трибували мужики часом самі собі помагати, бачивши як полино всіх законів вони остаять ся зовсім безсильні. Але се був „бунт“, а на бунт було радикальне лікарство — військові екзакуції. Описуючи один випадок військової екзакуції в Підкамени, Золочівського округа, поль-

*) Ostrow Moritz Ritter von. Der Bauernkrieg vom J. 1846 in der österreichischen Kronprovinz Galizien. Wien 1869, стр. 28, 31.

ський писатель Михайло Кубракевич*) каже: „Із сто тисяч таких припадків я описав лиш один, бо він відбув ся перед моїми очима.“ Розумість ся, і приватно, без урядового апарату, уживались часто езекуції домашні, бо навіть найбільше образовані представителі феодальних стремлень уважали їх конечними і старались оправдати їх всякими способами. „Певне, що подивляти мусно переконаня Вашого Величества, повні доброти і гуманности“, каже гр. Вельгорський у одній рукописній поданю до цісаря Йосифа, котрий був противником кари тілесної і єї дуже ограничив. „Певне, що вже сама природа бурить ся против гадки, щоб бити ближнього свого. А ще до того хто се той ближній? Сеж той сам, що причиняє ся до нашого утринаня, ба що я кажу, той сам, котрий нас годує, підтримує наш добробит і наше існуванє проливаючи тяжкий піт, із усіх сил працюючи в нашій службі. А ми замість любити і голубити такого чоловіка, ми такі варвари, що мучимо єго. Так, правда, ми се робимо, і ми се мусно робити.. бо без бука нема субординації, нема порядку, нема послушенства, нема економії...“ (Рукопис бібі. Оссолінських ч. 525, к. 504, 506).

III.

Реакція против Йосифових реформи і зближенє уряду до галицьких феодалів не ограничили ся на економічним підневоленю підданого мужицтва, а доторкнули ся і сторони моральної. І тут Йосиф хотів звільнити натиск, під котрим мужик стогнав; і тут отже треба було вернути до давньої практики і вдоволити бажаня феодалів. Бажаня ті були ясні і короткі: „Рільництво є єдинни скарбом Галичини. Через зрівнанє всіх станів, через допущенє простого народа до всіх почестів і через розпочате цивілізованє носпільства рільництво тратить найбільше. Сии мужика забуває своє призначенє, забуває що родив ся для плуга і починає мислити над способами, як би свій стан підвпшити. Батько єго марнує своє добро на вихованє сииа і через те оба стають ся для держави непотрібни тягаром. Сии діставши вихованє по над свій стан не вертає вже до рільництва; батько змарнувавши свій насток не годен вже єго поправити. Через се рільництво чия раз більше тратить. Бо коли носпільство буде допущене до загальних прерогатів, то зменшить ся число рільників; а шляхта, котрій тяжко забути свої покривджені привілеї, зовсім не побільшує ся через змен-

*) Kubrakiewicz Michel. Essai sur le gouvernement paternel et les mystères d'Autriche. Paris 1846, стр 96.

шене мужицтва. Цивілізувати нарід значить просвітити его, щоби ніг пізнати свої недостатки і несовершенства, бо й під найлагіднішими законами стан мужицький не може бути милим, коли бачить над собою щасливих. А монархія, в котрій кожний образований чує, що природа сотворила его рівним з другими, тратить після собі гадки грунт під ногами. Революція у Франції повинна тут кождоу монархови служити пересторогою.“ (Magna Charta von Galizien. Jassy 1790, стор. 333—335).

Треба признати, що галицькі феодали дуже добре зрозуміли школу, яку їм припести могла народня просвіта. Вони не лишень тратили би багато робучих рук, котрі були обовязані на них роботи, але виділи неминучу погибіль своїх кастових привілеїв, котра нусіла вийти з народньою просвітою.

Вони ніколи не керували ся високими політичними ідеалами, але то їм признати треба, що завсігди з великою енергією і завязтістю вжили боронити свої станові інтереси. Вони і в справі народньої просвіти показали, що потрафлять їм боронити. На кождім кроці, де лиш могли, вони провадили консеквентну і витревалу війну з просвітою і нівечили всі противні згаганя і пориви.

Великий успіх в тій борбі вони завдячують ще й тій причині, що для своїх інтересів ще за часів свого самодержавного панованя вжили заінтересувати двох дуже впливових діячів: латинське духовенство і польський національний шовінізм. Через те і їх кастові інтереси, котрі при іичих обставинах були би в поступовій часті польської інтелігенції найшли може сильного противника, окривали ся авреолом патріотизму. Бо тримаючи в темноті нарід руський вони через те підтримували пановане польського елементу на руській землі, були піонерами польської пропаганди політичної і церковної, несли і ширили з собою польське слово, польську літературу, римський католицизм, розширювали границі і обшпр польської культури. Дарма, що се все купувалось ціною моральної смерти сусідного народа і містило в собі зародки кровавих революцій народніх, калічило і звичало природний розвиток обох народів, засуджуючи одного на постидну і безхосенну роль тирана а другого на упокоряючу роль раба.

І тут вони використали своє вигідне положінє. Де мож було, там по просту не допускали до отвореня шкіл народніх. Де ж ніяким способом заведеня школи не можна було спинити, там старали ся, щоби школи по крайній мірі не були народніми, руськими. Тут-то велику службу служила їм латинська консисторія і польська інтелігенція, котрі завсігди в тім припадку старали ся школи обернути на свій хосем і при їх помочи загортати руських людей до латинського обряду

і польської народности. Остаточно допомагала тим змаганням акція політична, котра віддала їм народні маси майже зі звязаними руками*). Показалось се передовсім в тім, що коли уряд Йосифа II. знав і признавав народній масі самостійність язикову і язик руський в Галичині називав в декретах 1786 і 1787 року язиком краєвци, народнім, національним (Landes-Volks- und Nationalsprache), а начальників Ставропільського Інститута називав в декреті 1788 року батьками і передовиками народа руського (patres et proceres gentis ruthenae), то уряд Леопольда говорить в декреті з 8. юля 1790 року вже лиш о клірі і світській верстві греко-католицького обряду (clerus atque civilis status ritum graeco-catholicum sequens), значить, не признає руської народности. Слідуючий уряд віддає 17. авг. 1805 всі школи трівіальні без різниці обряду під догляд латинської консисторії, що трівало аж до 1815 року; рішенем з 15. сент. 1812 аносять для Галичини існуючий ві всіх інших австрійських провінціях прихус шкільний для розширення шкільної науки, дозволяючи впливати лиш поученем і заохотою на закладане шкіл. Через те „домінії“ увільнялись від усяких прихусових датків на школи. Рішенем губерніальне з 18. юня 1813 каже вправді, що в сільських школах має наука викладати ся в матернім язичі, але в міських головних школах язиком шкільним має бути лиш язик німецький і польський з виключенем язика руського.

В повній силі показала ся неприхильність уряду против руської народности в роках 1816—1818, коли почали заводити народні школи після нових приписів. Користаючи з відповідної хвилі мігрополіт Михайло Левіцький предложив 13. авг. 1816 року урядови, щоби ві всіх руських сільських школах в Галичині заведено науку руського язика, мотивуюча своє предложене тим, що лиш в ріднім язичі молодіж руська по селах зрозуміє добре науку віри і обрядів церковних, зможе розвинути гаразд свої душевні сили, прийняти все добре і пожиточне і ублагородити своє серце. Просвіта в язичі польським не доведе до нічого, бо щоби зрозуміти подану в сім чужім для неї язичі науку, молодіж руська буде мусіла учити ся насамперед самого язика польського, котрий особливо в горах для неї зовсім незрозумілий, так що навіть урядники цісарські, стикаючись з Русинами, мусять уживати їх язика.

*) Представлене народнього шкільництва подаю після урядових, губерніальних і консисторських актів поміщених в: Nagasiewicz, Annales ecclesiae Ruthenae стр. 983—1017; Годовацкого Zustände der Russinen in Galizien в lordana Jahrbücher für slavische Literatur 1846, стр. 375. 374 і 0 первомъ литер. умств. движеніи Русиновъ.. стр. 29—35.

Тяжкі способи увесь час шкільної науки пропав би для руської колоди марно. Недостаток спосібних учителів мож би тимчасом заступити дяками, поки із самого сільського народа підступуть і підготовлять ся учителі. Грохадн хочуть по більшій часті самі утримувати і закладати школи, але лиш тоді, коли в них учити будугь по руськи... Відповідаючи 13. окт. на сю відозву митрополіта губерніяльний уряд заявив, що язык руський не може бути заведений в народніх школах, бо він є необразоване наріче, котрин зовсім нічого або лиш дуже мало було писано. З науки в такім нарічю Русин не мав би великого пожитку, а до того і кирилиця, котра уживає ся лиш в церковних книжках, робить великі труднощі. З причини отже, що галицько-руський мужик по польськи по найбільшій часті розуміє, нехай митрополіт роздумає, чи не було би ліпше учити читати і писати в язиці польським, що би ще більше не підтримувати духа сепаратівду ніж жителями одного і того самого краю, ба одного і того самого села (!). Колиж би митрополіт не міг на се згодити ся, то чи не ліпше було би, щоб для руського народнього языка запровадити азбуку латинську, бо кирилиця в звичайнім житю зовсім не уживає ся і не принесла би народови інчої користі як лиш ту, що міг би розуміти кілька молитвословів....

В такім дусі писала галицька губернія своє справозданє про народні школи також і до придворної канцелярії 13. декабря 1816 року. „Такий просвічений, ліберальний і справедливий уряд як австрійський“, каже вона, „не може мати ніяких причин політичних, щоб в Галиччині не допускати науки польського читаня і писаня.“ Він не може ані бажати ані мати на цілі духа партійного, а колиб і на політичну сторону треба звернути увагу, то певне було би менче відповідним, замість польського языка ширити язык руський, котрий єсть тільки нарічем языка російського.“ (!) Вже сам зміст сих відозв показує, що не німецької се голови помисл, але що він народити ся мусів у голові тих, котрі, як каже Моріц Остров, „з такою лицарською чемністю і грацією“ крутили ся в салонах губернаторського двірця.

Центральний уряд якось не дуже піддавав ся тим словам галицького губернатора, бо приказав губернії відбутн в сій справі губерніяльну нараду і заявив, що „в жадній народній гр. к школі не може бути заборонена наука руського читаня і писаня, бо нема заборони образувати ся в матернім язиці і в язиці своєї віри, що могло би збудити недовіре.“

Але легко собі представити, як при таких неприйнятних для руського народу поглядах губернії випасти мусіла та губерніяльна нарада, котра відбула ся 29. окт. 1817 під проводом губернатора барона Гауера.

Нарада ся, в котрій окрім руського митрополіта Левіцького, руського крилошанна Могильницького і 11 губерніяльних совітників брав участь также латинський архієпископ Анквіч і лат. крпл. Мінасевіч, ухвалив майже одноголосно: що при катехізації уживанє руського язика єсть ко-
нечним, що парохам або їх помічникам не за ка жує ся вчити руську
молодіж по руськи читати і писати; але що ві всіх народніх школах
і руські діти му сятъ вчити ся по польськи, бо лиш польський язик єсть
красний язик в Галиччині, котрим монарх до народа говорить. А коли
хто мужикови гр. к. віри хоче дати спосібність, щоб він міг читати
свій катехіа і свої богослужєбні книги, то треба їх лиш перевести на
язик польський (!) або хотъ напечатати їх латинськими буквами (!) за-
місць для мужиків в без потреби умножувати язиків і письма.

Помимо голосного протесту, який против сєї ухвали заложили руський митрополіт і крилошанин Могильницький в особнім із 33 параграфів зложенім додатку до протоколу губерніяльної наради, наконечний
результат випав майже зовсім на некорість руського мужика. Результат сей бачимо в губерніяльнім рішеню в 22. мая 1818, котре передає митрополічому ординаріатови придворний декрет в справі народніх шкіл і руського язика. Воно показує нам своїм змістом, хто був ініспіратором губерніяльних рішень і на чью користь а на чью шкоду рішення видавались. Ось воно:

1. Наука релігії має гр. к. молодіжи ві всіх народніх школах Галиччини і Буковини уділяти ся священниками сего обряду в руським язичі.

2. В школах народніх мішаних, до котрих ходить молодіж лат. і гр. обряду, має окрім релігії вся наука уділяти ся в язичі польським; але при тім належить старати ся, о скільки се можливе, щобн діти гр. обряду вчили ся також по руськи читати і писати.

3. В школах народніх, до котрих ходять лиш діти гр. обряду, вся наука має уділяти ся по руськи, але так, щобн діти вчили ся також по польськи читати і писати.

4. В місцевостях, в котрих є мішані школи, вільно громадянам гр. обряду заложити і утримувати зовсім руську школу для своїх дітей своїм коштом, але губернія має наглядати, щобн еці-

скопи не захочували гр. громади до закладання і утримування осібних руських шкіл по над їх сил.

5. Над школами лиш лат. обряду має латинський, над школами лиш гр. обряду має гр. декан або інспектор шкільний провадити надзір. Над мішаними школами має надзір належати деканови того обряду, до котрого належить більшість дітей. Вслідити всі відносини мають власти політичні і для уникнення спорів раз на завсігди установити, котрий декан має провадити надзір.

6. Руські школи założені громадою в місцевостях, в котрих вже є школа мішана, мають по всі часи бути удержувані лиш коштом громади і не мають ніякого права на яку небудь інчу підмогу...

Рівночасно наказала губернія урядом окружним, щоби вони в усіх місцевостях з мішаними обрядами при участі обох приходників вважали число учеників обох обрядів, щоби губернія після їх виказу могла назначити, котрій консисторії має бути поручений надзір над школою. Далі поручила губернія, щоби при пересправах над założенням нових шкіл завсігди давали знати, чи в місцевості є лат. чи руський прихід чи оба, і щоби при założенню школи в місцевості, де є лиш руський прихід, вказала, чи всі діти суть руського обряду, або чи є в селі ще й діти обряду лат.

Сей новий закон уже сам по собі надавав в руській краю латинсько-польській людности великі привілеї; елемент домашній, руський ледви що був толерований. Знаючи, який могучий був елемент польський в руській Галичині, бо мав за собою всі привілейовані верстви, шляхту, лат. духовенство і політичну власть, легко нам буде зрозуміти, що перевага, котру єму дав уряд в шкільництві народнім, мусіла на довгий час приглушити народню просвіту між Русинами, котрі за собою не мали нікого, лиш підневоленних мужиків і молоде, слабе, не-енергічне духовенство, котре лиш що почало підносити ся з недавнього унадку. Привілейовані верстви усніли від разу вперти вплив руський з мішаних шкіл. При комісіях мавших сконстатувати більшість учеників одного або другого обряду в мішаних школах, учеників-Русинів підчас комісії виганяли зі школи, так, що в усіх майже мішаних школах виїшла більшість учеників Поляків, і школи ті підпали під надзір консисторії латинської. Що се значить, кождий легко може догадати ся. По місечках і містах, де założені були школи трівіальні і нормальні, ученики руські під впливом польського викладового язика, польської атмосфери і латинського духовенства ополячувались. Ще за часів Йосифа міщане,

дрібна „ходячкова“ шляхта руська, руське повітство говорили по руськи; вi Львові цілі передмістя не знали іншої бесіди окрім руської. Під впливом шкільництва, котре називало себе німецьким а було польським, під впливом пропаганди латинського духовенства в тих школах вся та маса руської людности ополячила ся і пропала для руської народности.

Можна би подумати, що дозвіл громадам руських закладати попришіпані т. є. польські школи також чисто руські хоть троха буде міг спинити шкідливий вплив скерованого против Русинів шкільництва. Але відки годні були громади давати на „шіпані“ школи і окрім тих закладати ще свої? Вони без того обложені були панщиною; „окрім 150 законних днів панщини відбувати мусіли ще мало-що не 150 других, незаконних; обложені були шарварками, державними тугарами і податками“. (Kubrakiewicz, Essai, 98). Лиш богатші мужики йшли чорний хліб разовий шіпаний з гречки, вівса, ячмевю і трохи жита; бідні не знали іншої страви як лиш бараболі, без всякої омасти. (тамже 97—98). А крім того консісторія латинська і комісарі окружні находили спосіб приписувати притикаючи до міста села в 3—4-милевій округі до міської головної або трівіальної школи. Приїжджала на село комісія, латинський декан і окружний комісарь. Комісарь заявляв громаді, що в селі має бути заложена „німецька“ школа. Громада не знаючи, що се за німецька школа і думаючи, що дітей хочуть поробити Німцями, просила ся і казала, що з охотою буде все платити, що комісія прикаже, лиш аби в селі не було німецької школи. Комісія по довгих просьбах призволяла, що німецької школи в селі не буде, коли громада підпише ся, що з кожного нумеру платити буде на утриманє трівіальної школи в сусідній місті що-року 10—20 крейцарів. Громада з охотою приставала на сю контрибуцію, а комісія приписувала єї до сусідньої міської школи. А коли громада пізнійше хотіла заложити у себе свою руську школу і подавала до уряду, щоби єї виписав з приналежности до міської школи, то сему противила ся всіми силами лат. консісторія під тим предлогом, що через то упала би школа трівіальна. Доходили на се скарги аж до придворної комісії шкільної, але не помагали нічого. Чи руська консісторія була за мало енергічна, чи за сильні були противні впливи, тяжко тепер пізнати. Той бюрократія німецька була сему противна, бо в школах трівіальних учили ся єї діти. „А мужикови на що школи?“ казали німецькі урядники. „З чого ваші діти будуть жити, коли ще й мужик навчить ся читати й писати? Der Kerl ist ja ohnehin pfliffig genug“. (Головацки й, Zustände 374). Чортківський уряд окружний зараз таки того самого року, коли виїшов сей закон шкільний, доносить де губернії, що домінії закладають

в латинських приходах польські школи і старають ся дотацію на ці школи збирати з приписаних до польської школи громад (руських) і радив, щоби з сеї причини позаякнати руські церковні школи, в котрих дяки ледви научити можуть читати і викладають в язиці — російським (!). (H a g a s i e w i c z, Appales).

Та феодали мали ще інчий спосіб, дуже поєдинчий, але дуже радикальний, щоби в самім зародізнищити народне шкільництво по руських селах. Щоби заступити брак учителів народних, місце їх з порученя уряду заступали сільські дяки. Домінії кожного дяка, котрий брав ся учити дітей, віддавали в рекрути. А хоть іще придворний декрет з р. 1788 таких дякоучителів увільняв від військової служби, то се нічого не помагало. Через цілий сей сузьний час читаско в відозвах консисторських до губернії безустанні скарги, що домінії віддають дяків до війська і не лиш лишают школу без учителя, але і церков без дяка, так що приходники часто самі собі мусіли бути дяками. Щоби відстрашити сільську молодіж від письменства, розпускали ся слухи, що письменних людей цїсарь має подарувати турецькому султанови, або буде їх брати до війська. А щоби потвердити сю чутку, домінії віддавали письменних парубків у рекрути. Дійшло було до того, що аж осібна губерніяльна відозва мусіла народ успокоювати в тім згляді. А де і се не помагало, там домінії конфіскували будинки шкільні і закватировували в них своїх ремісників або слуг.

Але помимо того не зовсім і не всюди громади давали ся відстрашувати. Тут і там вони трібували закладати свої шкільки і з патентованих шкіл тікали зі своїми дітьми у школи, де замість учителя вчив дяк, де замість на букварях складанє букв і читанє вчилось на старих вишовших з ужитку церковних книгах, а азбуку писали дяки уставом на стопу високих на величезних дошках. Діялось се особливо в Лемківщині, де вже давніше існували дяківські шкільки, декотрі ще від 1813 року; там майже в кожній церкві читали Апостол хлопці, а і богато старих читало псалтиру або часослови із своїх власних книг, поважних так званих „поставців“ *). А хоть на тім і кінчлась уся просвіта і в убогих „парохіальних“ руських школах учили майже лиш читати на церковних книгах і писати кирилицею, то лиш того школи сі були переповнені, а школи офіціальні нерідко порожні, так що „антсдівнери“ переганяли попросту руських дітей із руських до офіціальних шкіл **).

*) Русскій Quidam. Воспоминанія изъ минувшости.. Новый Промъ 1884. Ч. 159.

***) Коцовскій, В. Введенє до III. тому Рускои Библиотеки И. Омишкевича. У Львовѣ 1884. стр. XIII.; Головацкій, Я. О первомъ лит.

Загалом се однакож приклади рідкі. В дуже переважній частині наведені висше обставини не могли заохотити громади руські до закладання шкіл, котрі в найліпших разі коли не приносили безпосередної і тяжкої шкоди, то при цілій системі шкільництва не приносили пожитку. „Руська дитина, котра хоть би і з найліпшим успіхом ходила 4—6 років до польської школи, забувала вишовши з неї весь край своєї польської і німецької учености за 2—3 роки, бо не могла з неї ані в життю ані в церкві мати який небудь хосеня; з кількатиного ходження до школи лишало ся їй лиш почуте, що марно стратила найкрасні свої молоді літа.“ (Куземський, тамже ст. 19.) Для бідних, обложених з усіх боків такими великими тягарями громад се був новий, тяжкий а до того і безхосенний тягар, і вони, де могли, старали ся від него уратувати ся.

А як би на доповнене всего найвисша постанова з р. 1826 знесла на ново всякий безпосередний прикус до закладання шкіл, хоть прикус сей існував ві всіх других австрійських провінціях (Нагазієвіч. ор. сіт.). При всім тим дивне робить вражінє урядова кореспонденція губернії з руською консисторією в справах народного шкільництва. Так як би всіх наведених нами законних і незаконних, урядових і неурядових перешкод для народної просвіти не було, тодішня губернія питає ся в-одно консисторії, де лежить причина, що народне шкільництво зовсім не поступає на перед? і складає вину на — руське духовенство сільське! Може бути, що і сільське духовенство так як самі громади руські махнуло на школи ругами, хоть може з інших причин. Про се постараємось поговорити пізнійше. Але чому тодішня губернія не хотіла видіти інших причин, а іменно тих, котрі їй подавала руська консисторія? Бо як монотонні і одностайні були урядові запитаня губернії, так монотонні і одностайні були відповіді руської консисторії через цілий сей період, а із сего писаня виходить лиш одна правда, ясна як сонце: що феодала польські як в справах економічних уміли під крилами політичної реакції зничити вартість реформи прихильних мужикам, так і в справах народньої просвіти уміли поставити на своїм і здержати на цілі десятки літ народній поступ.

(Далі буде.)

Іван Заневич.

Щісня про Роланда.

Старо-ранцузький епос.

СХХІ.

І з Африки там Африканець був,
Син короля Малкида, Малкіант;
Цілий у збруї з кованого аюта,
Що краще всіх полискує ся к небу.
Під ним був кінь, що звав ся Сальт-Пердуг,
В бігу єму не дорівнає другий.
Він вимірів у Анаеісів щит,
Розбив червоне й лазурове поле,
Розчерепив на нім на двое панцир
І в груди спіє всадив по деревище.
Барон погиб, — єму не жити більше.
А Франки кажуть: „Шкода нам барона!“

СХХІІ.

Йде полем і Турпін архієпіскоп.
Ніхто ще Служби божої не правив,
Щоб лицарською вдачею так вславивсь.
„Бий сила божа вас!“ сказав невірі.
„Ти друга вбив міні, — аж серце крась.“
Сказав і доброго коня нагнавши
У щит з Толеду вдарив так шалено,
Що труп невіри впав в траву зелену.

СХХІІІ.

А там Грандонієс невірний, син
Капшадокійського цзря Капела,
На коньку, що звав ся Марморі
Й блистрійший був від птиці підчас легу.
Ужив острогів, поводи звільнив
І з всієї сили на Жеріна вдарив.
Червоний щит розбивши, вирвав з рук,
Розшматував на нім на двое кирас,

Встромив у тіло синю хоруговку
 І під скалою трупа положив.
 Убив єго товариша Жерера
 І Гі з Сент-Антуан і Беренгера,
 В кінци й Австора, можлиго князя
 Валенці й Роданської землі.
 Він трупом влав і втішились невірні,
 А Франки кажуть: „Що тут наших гине!“

СХХІV.

Держить Роланд в руці кровавий меч,
 Міркує вже, що Франки духа тратять,
 А сам от-от, сказавшись, трісне з жалю.
 Та до невіри: „Бог тебе побив би!
 За сего грубо заплатиш міні!“
 Ужив острогів; вибіг кінь з товни.
 Розплата буде, — вже й зійшлись воєни.

СХХV.

Грандоніес був бравий і моторний,
 Хоробрий і завзятий у борбі.
 Коли з Роландом стрів ся по дорозі,
 Пізнав єго, хоч і не бачив з роду;
 Пізнав по гордожу виду й поставі,
 По погляді і благороднім тілі,
 Пізнав і скрити боязни не зміг.
 Хотів тікати зразу, але даром.
 Барон на него так завзято вдарив,
 Що по візир на нім шолом розбив;
 Пробив єму і ніс, уста і зуби,
 Пробив і панцир з зацінками й груди,
 В сідлі золоченім обвідку з срібла,
 А далі і в коня хребет зранив.
 Убив обох, — для них нема вже рад!
 Аж охнули Іспанці всі з досади.
 А Франки кажуть: „Славно бєсь Роланд!“

СХХVІ.

Страшний, погубний бій лютує далі,
 І кожний Франк вдаряє бурим конем.

Оттам побачили б ви людську муку,
 Там равних в крові бачили б і трунів!
 Ниць - горілиць лежало все на куші.
 Невірні вже й остоятись не в силі;
 Рад чи не рад хто, уступає з поля,
 А Франки дужше й дужше напірають.

СХХVII

Погубний бій лютує, та не в пору.
 З завзяток, силою вдаряють Франки,
 Рубають руки, боки і хребти,
 Рубають абрую до живого тіла;
 В траві зеленій ясна кров скипіла.
 Велика земле, Аллахом проклята,
 Найхоробрійший твій народ на світі!
 Хто тільки жив, став кликати Марсія:
 „Прийди, наш царю, немочи нам треба!“

СХХVIII

Озвав ся граф Роланд до Олівера:
 „На се чей згодите ся, пане брате:
 Архієпископ бравий лицар вдав ся.
 Нема на світі кращого шід небом;
 Взяв спис чи копє, справить ся як слід.“
 На теє граф: „Ходімо ж полагати!“
 Сказав і знову в бій вдали ся Франки.
 Падуть важкі удари, йде різня.
 Великі страти мали Христіяне.

СХХІХ.

Хто б бачив був Роланда й Олівера,
 Як тили і сікли вони мечами,
 Архієпископ списом як вдаряв!
 Число погібших нині добре звісне,
 Воно у давних хроніках стоїть,
 В історії: звиш тисячів чотирь.
 Чотири рази нашим пощастило.
 За п'ятим разом сум постиг їх, згуба.
 Погибли в бою лицарі французькі,

В живих лишив Бог тільки шістьдесят.
За них невірні грубо заплатять!

СХХХ.

Коли Роланд побачив Франків згубу,
Він так озвався до друга Олівера:
„Мій гарний друже, радь, що хочеш, пробі!
Бач, кілька лицарів тут землю вкрило.
Аж сун, що Францію солодку, гарну
Нараз баронів тільки опустило!
Гей царю-друже, чом тебе не видно?
Що діяти нам Олівере-брате?
Якби би світом вість єму подати?“
„Не знаю, як“, — говорить Олівер.
„Для мене краща ганьби смерть тепер.“

СХХХІ.

Роланд сказав: „Заграю в Оліфант.
Карло тепер у вивозі, — почує.
Я ручу, Франки вернуть ся на час.“
„Се був би сорох!“ каже Олівер.
„Твоїм батькам се стало б за докір.
Тебе на вік цілий постиглаб ганьба.
Коли я радив, ти противний був;
Тепер я й сам вже радити не стану.
Коли затрубив, ти не лицар більш,
А так ще кровю алиті в тебе руки.“
Барон на те: „Бо завдавали рани.“

СХХХІІ.

„Завзята тут борба“, сказав Роланд.
„Затрублю я, — король Карло почує.“
А Олівер: „Не лицарське то діло!
Коли я радив, ти протививсь, друже.
Коли б тут царь був, ми не мали б страти
А так єму за але се годі брати.
Клецусь тобі отсею бородою:

Коли сестричку Альду *) ще побачу,
Не обіймеш ти вже сі рукою!"

СХХХІІІ.

„І з відки ж гнів сей?“ запитав Роланд.
А він сму: „Твоя се, друже, справа.
Хоробрість з розумом не є шалена;
Розсудок більше важить як завзяте.
Твоя се легкодушність вбила Франків.
Карло з них вже не буде мати слуг.
Коли б мене ти слухав був, вернув би
Мій пан і наша б ся борба була,
І наш би був Марсіль, або поляг би.
А так побила вас твоя відвага,
Не бути нам Карлови вже в пригоді.
Над тебе лицаря не буде вже:
Тя згинеш; Францію чекає ганьба,
Бо в нас і вірних друзів днесь не стане.
Розлуки час прийде, ніч ніч настане.“

СХХХІV.

Коли зачув сей спір архієпископ,
Вколов коня острогами зі золота,
Став проти них і взяв ся їх корити:
„Гей папе мій, Роланде й Олівере,
Лшшіть сю сварку, пробі колю вас.
Нічого тут вже труби не поможуть;
А все ще краще буде затрубіти,
Бо царь прийде і зможе нас пімстити,
Іспанець радісний домів не верне.
А скоро асядуть з коней наші Франки
Й побачать нас порубаних на кусні,
Вони на мари, в труни зложать нас,
А там заплачуть з туги, жалю ревне
І поховають по монастирях,
Не йісти муть нас пси, вовки та свині.“
„Ви добре кажете“, сказав Роланд.

*) Сестра Олівера Альда була жінкою Роланда.

СХХХV.

Приклав Роланд трубу до уст рукою,
 Приклав до уст трубу і як заграв,
 Відбивсь о гори голос, залунав,
 На тридцять миль вокруг пішов луною.
 І вчув Карло его, дружина вчула.
 „Се наші бють ся десь!“ сказав король.
 А Ганелон в тій хвили замітив:
 „Скажи се другий хто, дурне сказав би“.

СХХХVІ.

Заграв Роланд так болізно й могутчо,
 Так жалісно заграв на Оліфанті,
 Що з уст его червона бризла кров,
 Що в голові ему аж виски трісли.
 А так далеко голос той пішов,
 Що вчув его у вивозі й Карло,
 Що вчув князь Найн его і Франки вчули.
 І каже царь: „Трубу Роланда чую.
 Роланд не трубить все, хіба лиш в бою.“
 А Ганелон: „Який тут, каже, бій!
 Старий ти вже, поспів мов зацвів,
 А скажеш що, так наче та дитина.
 Тиж знаєш чей Роландову буту!
 Дивуюсь, що ще Бог ему терпить.
 Без твого призову і Нопль він взяв.
 Коли із города невірні вийшли,
 Шість графів проти можлиого Роланда,
 Він вбивши їх водою з поля кров
 Червону змів, щоб всякий слід затерти.
 Було за зайцем гонять він і трубить
 Цілими днями, з перами жартує.
 Де той народ, щоб в поли зміривсь з ним!
 Тож дали, лицарі, чого пристали?
 Далеко до Великої Землі!“

СХХХVІІ.

В Роланда графа бризла кров із уст
 Розскочили ся виски в голові.

Він грає сумно-тужно на трубі.
 І чує се Карло і Франки всі.
 „Та й протяжний той голос!“ каже царь.
 А Найн сну: „Се граф в розпуді грає.
 Що там борба тепер, я добре знав.
 Втаїти б рад се лиш Роландів зрадник.
 До збруї ж, пане, най твій клич лунає!
 Спиши, спасай свій благородний рід!
 Чи чуєш, як Роланд в розпуді грає?“

СХХХVІІІ.

Володар наш казав заграти в труби.
 Всі Франки з коней зсіли; всі беруть
 Шоломи, панцирі й мечі у злоті,
 Кріпки, великі копя й добрі щити,
 Червоні, білі й сині хоругви.
 А там сідають на воєнних коней;
 Вдаряючи острогами що сили,
 Так друг до друга вишком говорили:
 „Коб нам Роланда вадріти лиш живим,
 Тож то рубати будемо ще з ним!“
 Та що по тім, як вибрались за пізно!

СХХХІХ.

Прояснювалась ніч, робив ся день.
 Полискуєсь до сонця ясна збруя,
 Палають блиском панцирі й шоломи,
 Горять мальовані у цвіти щити,
 І копя й золотисті хоругви.
 Володар йде на кони гнівний,
 А кождий Франк зажурений, сумний.
 І не було такого, щоб не плакав,
 Такого, що б Роландом не журивсь.
 Король велить зловити Ганелона,
 Велить его віддати кухарям,
 І кличе їх начальника Безгона:
 „Пильнуй его, говорить, щоб не втік;
 Він зрадив рід мій, лицарів моїх.“
 Сей взяв его і кухарям віддав,
 Лихим і добрим, — мав їх кругло сто.

Ті рвали вуса й бороду его,
 По штири кулаки ему всадили,
 Сікли різками й пальцями били.
 Відтак закинули ланцюг на ший,
 Скували наче дикого медведя,
 І на погану посадили шкапу,
 Щоб в слушний час его Карлови дати.

СХЛ.

Кругом сіріють скали шпилі високі,
 Кругом яри страшні й шпаркі потоки.
 А труби скрізь і грають і гудуть,
 Роландовій трубі одвіт дають.
 Володар йде на кони гнівний,
 А кожний Франк зажурений, сумний.
 Всі плачуть, журяться і Бога хлять,
 Щоби беріг Роланда до часу,
 Аж всі вони у полі разом стануть,
 Тож то важкі удари з рук їх грянуть!
 Та що по тім? На що їм се адалось?
 Барялись довго. Не прийдуть на час.

(Далі буде.)

Із французького переклав
 Василь Щурат.

ШЕВЧЕНКО

героєм польської революційної легенди.

Шевченко і як поет і як чоловік — поява така незвичайна та характерна, що мусіла звертати на себе увагу сучасних і то не тільки тих, котрі прихильні були его діяльності і его провідним думкам, але також в неменшій мірі і тих, котрі тій діяльності з політичних і соціальних причин були противні. Дотеперішні біографії та характеристики поета опирали ся головню — і зовсім природно — на матеріалах до-старчених людьми прихильними до поета, свідками его щасливих або нещасливих пригод, дуже часто людьми, що відносили ся до него з го-

рячим ентузіазмом молодости, з пошаною і любов'ю дітей до батька, поклонників до національного поета і віщува народнього відродження. Се й зовсім природно, бо звичайно такі люди виють найбільше сказати про поета, зберігаючи в своїй тищі кожду стрічу з ним, кожде єго слово, кожний учинок.

Та про те не годить ся забувати, що для написання повної біографії поета, опертої на широких тлі культурно-історичній, конче треба вислухати й голоси сторін неприхильних поетови. Голоси єго натуральних — політичних чи суспільних противників. В наших випадку таких противників усього два: російське чиновництво „отъ вишняго“, і польська шляхта українська, що в часах Шевченкових, в часах кріпацтва не без певної рації могла ще вважати і дійсно вважала себе павєю всієї правобережної України, Волині та Поділя. Отся шляхта, маюча, впливова та інтелігентна, шильно слідила за всім, що діяло ся довкола неї; тим то й не диво, що така поява, як Шевченко, не могла уйти сі уваги. В польських часописах видаваних у Вільні, Варшаві, Львові, Кракові, Познані, Парижі та Лондоні стрічаємо чимало кореспонденцій з України, Волині та Поділя, а в них попадають ся часто й інтересні звістки про рух український, — звістки досі майже зовсім не використані істориками нашого духового розвитку. Що в 40-вих і 50-тих роках, говорячи про рух український, годі було поминути Шевченка, Куліша та Костомарова, се зовсім ясне і для того ті дописи подають багато цікавого матеріалу — звісно, не до біографій тих наших великих писателів, а до характеристики часу і суспільности, серед котрих їм приходило ся жити і працювати. Не думаючи тут систематично зводити в купу і розбирати весь матеріал того рода, хоч і як позитивною і вдячною була б така робота для історика русько-польських міжнародніх відносин в остатньому півстоліттю, я зупиню ся тільки на деяких епізодах з того обсягу, а спеціальніше займусь дослідом про одно оповіданє, котре в польських дописах находити прив'язане до імени Шевченка.

I.

(Епізод з „Грамадкою“ Куліша і мораль того епізоду, висказана в „Wiadomościach polskich.“ Статя „O stosunku obecnym Ukrainy do Polski“ і оповіданє про соціальну пропаганду Шевченка серед мужиків. Полеміка з тою статтею Бже-Мілковського і друга редакція оповіданя про Шевченка у Брон. Залеского.)

В своїй „Історії руської літератури“ (ч. III, 1.) посвятив проф. Огоновський Кулішеви обшпрну і дуже старанно зроблену розвідку. О кілька можемо оцінити, розвідка ся — одна з найліпших і найдокладніших у всім ділі проф. Огоновського, подає багато подробиць біографічних та історико-літературних, доси незвісних, а зачерпнених мабуть від самого Куліша або від осіб, що стояли з ним у довголітніх близьких зносинах. В розвідці тій проф. Огоновський посвятив — і справедливо — особний уступ розборови „Грамадки“ Куліша, виданої

в р. 1858 (стор. 182—185). Що при тім він зні словечком не згадав про цікаву історію, котра стала ся з тою „Грамадкою“ на Україні, а власне в кїївській губернії, се очевидно не вина нашого вченого професора, а доказ хїба того факту, що історія ся в тих кружках, котрі доставляли єму матеріалу про Куліша, або не була зовсім звїсна або тепер забула ся. А шкода, бо історія ся характерна і ще й нині не втратила інтересу.

Докладне оповіданє про єю історію находимо в дописі з Кїїва, поміщеній в N. 30 „Wiadomości polskich“ з р. 1858, видаваних у Парижі пізнійших патером Валеріаном Калінкою під патронатом князя Адама Чарторийського — значить, в органі аристократично-клерикально-консервативнім. Згадавши в початку дописі про повстанє русько-української літератури від Котляревського, автор переходить до 40-вих років, говорить не дуже докладно про тайне товариство українофільське (Кирило-Методієвське браттво), до котрого належали Куліш, Костомаров і Шевченко, „a także niektórym obywatelom okolicznym“ (очевидно Поляки! — додаток, як знаємо, зовсім фантастичний), далі про арести і висилку тих трьох писателів („prócz tych trzech, o ile wiem, nikogo więcej nie aresztowano“ — звов, як бачимо, автор не дуже добре знав те, про що писав, та се можна звинити тим, що справді арести і процес братчиків вели ся з великим успіхом і дуже потаємно). Як характерну прикмету російського уряду підносить автор далі те, що він одною рукою карає а другою гладить і що по кількох літах заслужки Костомарова і Куліша опять пушено на волю. Д. Куліш отсе й видав у 1858 р. „Грамадку“ для українського люду. Її почали продавати і роздавати по селах, та шляхта пільська діставши єї до рук страшенно перелякала ся. В „Грамадці“, бач, говорено про „Ляхів“ з нехїтю, як про чужих, захожих людей, говорено про боротьбу з Ляхами, про гайдамаччину, вказувано народови якийсь слушний час у будущїні, одним словом, у тїй „Грамадці“ по за азбукою, псалмами та молитвами аложена була цілковита, систематична пропаганда революції соціальної і поперед усього антипольської. Не диво, що шляхта мала чого лякати ся і шляхетський маршалок кїївської губернії „uznał za rzecz przuzwoitą zaskarżyć urzędownie dziełko przed księciem Wasilczukowem“ (тодішнім кїївським генерал-губернатором). „Кн. Васильчиків також признав koniecznym задержати по книгарнях усі примірники єго букварика, навіть у приватних осіб єго відбирали.“

Кілько правди в сих відомостях, ми очевидно не можемо сконтролювати, бо ніякої другої реляції о тім факті не стрічали. Та що найменше оповіданє про конфіскату „Грамадки“ кн. Васильчиковим в р. 1858 не видаєсь нам зовсім вірним. Ми маємо звістки, що „Грамадку“ єю ширено між народом ще геть пізнійше. Літом 1861, коли Шевченка поховали під Каневою і єго товариш Грицько Честоховський пильнував сипаня жогли над єго доховиною, він продав у Каневі і в околїйних селах кількесот примірників українських видань, в тім числі й Кулішевої „Грамадки“, котра і син разом переняла трївогою польську шляхту, так що та опять обернула ся до кн. Васильчикова з просьбою, щоб усі українські писаня, а особливо твори Шевченка і Куліша були за-

боронені. Кн. Васильчиків, як оповідає д. Білик у „Кіевскої Старини“ (Тревога надь свѣжей хогилой Шевченка, К. Ст. 1886, т. XIV. стор. 719), вяснивши безпідставність польських сьварт і доносів просьбу сво відкинув з висieszкою одноі „Граматки“ Куліша, котру він справді (значить, другий раз!) заборонив, мотивуючи се ось як: „Сельскія школы въ здѣшнемъ краѣ открыты правительствомъ и имъ же разосланы для обученія крестьянъ русскіе буквари, а потому другіе буквари не должны быть допускаемы въ этихъ школахъ.“ Коли кн. Васильчиків так аргументував в 1861, то неха причини думати, щоб він інакше діяв на се діло і в 1858 і можна догадувати ся, що й тоді він наказав тільки допускати „Граматку“ до шкіл, але історію з сі цілковитою конфіскаатою і відбиранем призірників від приватних людей шляхетний дописуватель приторочив з власної фантазії.

Впрочім треба додати, що автор дописі до Wiadomości polskich не похваляє сего кроку маршалка кїївської шляхти. По его думці пропаганда Куліша, Шевченка і прочих українофілів звернена не тільки проти Поляків, а властиво не стільки проти Поляків, скільки проти Росції, хоч у виданнях українських сего треба дочитувати ся між стрічками. Вже з огляду на се не можна похвалити денунціованя української „Граматки“ перед російськими властями шляхтою польською, бо ж після законів Ману вороги наших ворогів — наші союзники. Дописуватель детально розбирає Кулішеву „Граматку“, щоб доказати, що Поляки без потреби так дуже сі бояли ся. Та все таки треба, щоб Українці порозуміли свою роль супроти Поляків і Москалів, і от дописуватель обертає ся з слідуючими словами „do p. Kulisza i jego zasnych godaków: „Równie jak wy, i my pragniemy, aby naród małopolski dojrzał „do owych wielkich wysień od Boga wskazanych“, o których mówi pieśń (приведений у „Граматці“ шлаток фальшованої думи). Ale narody, mówi ta sama pieśń. mają swe odwieczne granice, które próżno chcieć przekraczać. Historia skupiła narodowość ruską po tamtej stronie Dniepru, jej sercem są dzisiaj słobody ukraińskie. Ukraina przeddnieprowa, orężem polskim zdobyta i broniona. zaludniona tym samym ludem, który z łona swego wydał szlachtę, jest i da Bóg nie przestanie być polską prowincją. Ilekroć po nią sięgają będą małopolscy patryoci, tylekroć zamiast bratniej dłoni, która ich czeka z pomocą, znajdują jednego więcej nieprzyjaciela“ (стор. 133).

Значить — по Дніпро сягала ще в 1858 році Польща, а навіть правобічний народ український автор дописі вважав польським з тої оригінальної причини, що він колпсь з łона свого видав шляхту, котра его описля відрекла ся. Український патріотизм добрий на лівім боці Дніпра, де він як авангард Польщі мусить бороти ся з Московщиною. Здобуваючи там для себе грунт, Українці трактовані будуть Поляками після законів індійського Ману. Але коли Українці посміють сягнути на правий бік Дніпра, по провінцію завойовану польським оружжям, тоді — даруйте, панове! Закони Ману в кут, і вороги наших ворогів стають ся нашими ворогами, і ми (Поляки) готові навіть у наших во-

porogів (Москалів) просити помочи проти наших нових ворогів (Українців). Так говорили аристократи польські.

Майже в рік після сеї дописі появилася в крайно демократичнім журналі „Przegląd rzeczy polskich“, видаванім також у Парижі під патронатом „генерала“ Мерославського обширна статя „O stosunku obecnym Ukrainy do Polski“. Статя очевидно написана також на Україні, в київській губернії („nie będę tu wchodził — пише автор — czy słusznie gubernialny *nasz* marszałek zaprotestował przeciw pracy Kulisza“). Автор згадує на початку про тав. українську школу в польській літературі, котра поетизувала козаків, Запорожців та Січ, та додає. „że cała ta apologia (?) kozaczyzny odbyła się bez najmniejszej świadomości ludu, którego przodków poetyzowano tak hojnie i zamaszyście. Co ciekawsza, że nietylko lud był obcy temu intelektualnemu ruchowi, ale zredukowany do najprozaiczniejszego stanu pańszczyźnianego chłopca traktował się jako gmin, brał batogi na stajni, służył za stróży po karczmach, odbywał powinności poddańcze, czyścił buty lub obnosił półmiski wtedy właśnie, gdy w prostej linii poprzedników jego poetyzowali nasi poeci, a szlachta w salonach zachwycała się nad temi utworami. Zawinięty w różową okładkę Glücksberga lub Zawadzkiego (віленський книгарь) козак виглядал на поетичną figurę, miał pewną rolę w historii i romansie. znany był arystokracji polskiej i najdelikatniejsza rączka niejednej ukraińskiej piękności z pewnem uczuciem rokoszowy muskała w wyobraźni wяс jego czarny: gdy w rzeczy samej ostateczne zapoznanie plemienia tego i zniszczenie moralne było istotnym i jedynym jego udziałem. Jakoś tak to wszystko zdawało się u nas naturalnem, że nikt nie postrzegł tej krzyżującej sprzeczności. nikt nie porównywał Sierków, Neczajow. Tarasów. Nekrasy, Nalewajków. Nebaby z tymi Hryčkami, Iwanami. Kuźmami, Mykołami, którzy zmywali *nam* w kredensie talerze rąbali drwa i gnój wywozili z obory. Co większa. sami oni nie wiedzieli o swej sławie rozgłosnej w książkach. Zabierano im przez pośrednictwo bab i pokojówek najpiękniejsze podania, najrzewniejsze dumki, robiono z jednych ballady i powieści. drugie kładziono na nuty, ale przedział klasy szlacheckiej od gminu trwał statecznie i był ogromny. Nie powiem, żeby go cechowała umyślna chęć pogardy i spoddlenia. ale się zagnieżdziła pewna kastowa różnica i powiodła oba stany różnemi drogami, tak że się w żaden sposób w moralny sojusz zwiążać nie mogły. Ktoś nieznający tego wypadku społecznego, żeby stworzył sobie pojęcie o Ukrainie i (ukraińcach z poezyj naszych*), musiałby przyjść do wniosku, że składamy pewną społeczność opartą na heroiczej bogatej i ludowej eposie, ale nigdy, że jesteśmy do ludu tego w stosunku, jak plantatorowie amerykańscy do negrów, chociaż ten stosunek na pozór zdawał się być prawdziwszym“.

* Specimen такого наївного вказав я в „Зорі“ 1892 р. в замітці про „Німця-Українофіла“ Мауріціуса.

„Oprócz tego nienaturalnego położenia było jeszcze inne, zapisane krwią na historii kartach a stanowiące nie dla jednego ukraïnomaną szkopuł, o który rozbijały się wielkie talenta. jak zaporozkie czajki na dniewprowych progach. Czuto moralnie potrzebę spolszczenia kozaków, chciano w nich widzieć przyjaciół a nie wrogów, a jak na przekorę najwydatniejsze historyczne sceny leżały w wojnach Nalewajki, Pauluka, Chmielnickiego. Paleja i Zelezniaka. Były to w straszliwy sposób piękne i poetyczne obrazy krwi i mrdów, namiętnosci i zapamiętania; męczarni i ofiar było tam tyle, że poeta nie miał potrzeby uciekać się do zmysłów i skąd inąd czerwonej pożyczac farby... Lecz wszystkie te wojny były to walki o niepodległość, nosiły cechę upartej chęci wyjarzmienia się z pod lackiej władzy. Jakże malować te obrazy? Kogo tu zamianować bohaterem i męczennikiem sprawy? Więc jedni, jak na przykład Zaleski, sięgali po za Koliszczyznę i malowali czasy, gdy Ukraina i Polska na wspólne chodziły wyprawę pod mury Moskwy i Smoleńska, nad Dunaj i Cecorę; inni, jak naprzykład Goszczyński. nie mogąc zakryć prawdy, przerzucali się jawnie na stronę hajdamaków, a inni jeszcze, jak naprzykład Czajkowski, natworzyli nam kozaków - przyjaciół, coby duszę i ciało oddali za Lacha. Myśmy to wszystko przyjmowali za dobrą monetę, nie przesądzali kwestyi głębiej i koniec końców poetyzowali dziadów a w skórę bili rodzoniuteńkich wnuków.“

Я не міг собі відмовити прихности — навести дословно весь той довгий уступ, по моїй думні найкрасшу і найдосаднійшу критику цілої тзв. української школи в польській літературі, написану польським шляхтичем і патріотом.

Далі автор розповідає побіжно про перші початки української літератури за Дніпром і сі зміст від той пори, коли вона скрипіла ся „потężними талантами Osnowianenka, Maksymowicza, Gogola, Czuzbinskiego, Szewczenka, Kostomarowa i Kuleszy.“ В 40-вих роках пляни і наміри Українців з обсягу артистичного перейшли далі, і от „w г. 1846 dowiedzieliśmy się nagle, że kibitki moskiewskie pozabierały Kostomarowa, Kuleszę і Szewczenka; Moskal powtrącał ich до kazematów, a śledztwo o jakimś spisku ciągnął w największej tajemnicy. Zbytecznem byłoby dodawać, (i було б цілковитою неправдою, додамо ми), że równocześnie z tą katastrofą wzbroniono drukować książki w małoruskim języku і od tej daty literacki pierwiosnek Małorusi, ścięty północnym wiatrem. żyć przestał.“

Далі підносить автор, що писателі українські, думаючи про самоствійність України, почали від того, що виступали ворожо проти Поляків. „Równocześnie, kiedyśmy wysławiali kozaków і Ukrainę, oni за Dniepreм przeklinali Unię, а z nią Lachów і Żydów“. А тимчасом помічки на лівій боці Дніпра помосковлені і адежоралізовані далеко більше, ніж на правій, а тим то й стан народа там гірший. „Niepodobniństwem jest, żeby tacy pisarze, jak Kulesz, Kostomarów, Szewczenko nie widzieli tego stanu rzeczy, і bodaj czy nie szlachetne współczucie dla tego ciemiężonego ludu podało im myśl wyzwolenia go

z pod władzy panów. Kulesz wzdłuż i poprzek przeszedł Ukrainę, zbierał podania, skazki, rozkopywał mogiły, przerysowywał stare cerkwie, bratał się z ludem, przebrany w świętą prostą, siadywał z nim w karczmie i w chacie i poznał doskonale dobre i złe jego strony, zbadał go jak nikt dotąd pod względem języka, obyczajów i charakteru, dowodem czego służyć mogą dwa tomy wydane przezeń niedawno pod tytułem „Notatki o południowej Rusi“. Szewczenko chodził też pomiędzy ludem, bratał się z nim, pił w karczmach, ale bardziej sam był poetą jak zbieraczem, więcej rozsypał myśli pomiędzy lud, niż zebrał od niego i wcielił do książki. Jego poezye pisane są wybornym i czystym językiem ukraińskim, noszą wysoką cechę narodowości, są często za gwałtowne, za rozpaczliwe, za hajdamackie. W tych, które mógł drukować, różną on Lachów i Żydów w tych których nie mógł, różną nadto pomieszczyków, Moskali i cara. Widocznie marzył o wyzwoleniu się Ukrainy i samobytnem jej życiu i przesiąkł całą zasadą bezwarunkowej swobody i równości. Wstępując do karczmi i przy czarce bratając się z ludem mówił mu, że starszyzna moskiewska dla tego trzyma ich za czupryny, że nie rozumieją swej siły i że tak będzie dopóty, dopóki oni będą tak durni i pochliwi jak owce. Dla tem oczywistszego przekonania ich o potędze zbiorowej ludu, o znaczeniu przeważnem gromady dobywał z kieszeni garść przynicy i biorąc z niej ziarnko po ziarnku układał je na stole, nazywając każde carem, księciem, grafem i jenerałem, sprawnikiem; za szeregami temi dodawał długi szereg pomniejszych siepaków policyjnych i pomieszczyków, a gdy tak rozklasyfikował i ułożył całą starszyznę, brał potem w dłoń pełną garść pszenicy i mówił: „Oto jest starszyzna, a oto lud; teraz widzicie wyraźnie, gdzie car, gdzie jenerał, gdzie siepaka i pomieszczyk. No, patrzcież, gdzie oni teraz?“ I to rzekłszy, garść pszenicy ciskał na owe szeregi starszyny. Chłopi dziwili się bardzo (?), że w kupie nikogo ze starszyny odszukać nie mogli.

На цьому кінчу вписки з цієї інтересної статі, котрій очевидно й париські єй видавці приписували чимале значіння, коли видали єй також особною відбиткою зі згаданого журвала. Додамо ще тільки, що „Граматку“ Кулішеву автор уважає зовсім не такою невинною, як дописуватель „Wiadomości polskich“. Принципіально вона антимосковська, бо писана з укритою думкою о політичній самостійності України, з такою самою думкою, на якій і Поляки старають ся „odbudować naszą prastarą Polskę, wydzierając ją z rąk Germanów i Waregów.“ Але „Граматка“ є й антипольська, коли говорить про розселенє Малорусів не то що по за Дніпро, але аж по за Карпати. „Tu się mimowolnie spotykamy, a raczej rozmijamy w trochę śmieszny sposób z p. Kuleszem. Bo kiedy on zachodzi od Dniepru aż pod Karpaty, my jednocześnie od Wisły zachodzimy aż za Dniepr i krzyżujemy się w tem wtykaniu granic. Oczywiście, że ktoś z nas chodzi z jeometrycznym łańcuchem po cudzym gruncie.“ Далі автор доказує, що тільки в союзи з Польщею і то — характерно для співробітника демократичного жур-

нала — в союзі зі шляхтою польською Україна може надіяти ся красшої будущини.

Та по думці іншого, ще яркїшого „демократа“ польсько-українського, Зигмунта Мілковського (звісного писателя Т. Т. Єжа) автор повншої статі за далеко посунув ся у своїх концесіях для українського елементу. Чи Поляки несли на Україну свою польськість, католицизм? Ні, вони несли свободу. Бунти козацькі, то була реакція дичі против цивілізації. Українець, котрий пригорне ся до цивілізації і свободи, ео ірсо стаєсь Поляком. Україна може бути тільки польською — або варварською і дикою; поповізація — се властиво цивілізаційна місія Поляків на Україні. (Słów kilka o Rusi, в тїм же журналі Przegląd rzeczy polskich, Pażyż 1859, zesz. III, 19).

Як бачимо, в усіх отсих розмовах польських публіцистів багато є навчаючого, та багато й мимо волі комічного. Їїх кабуть і не спило ся, що один факт, такий як знесенє кріпацтва і визволенє людю, від разу і на завсїгди розібе їїх хрїї про Польщу до Дніпра і посуне єї границі геть-геть по за Припеть і Сян.

Але лишаючи на боці політику ми обернемоь тепер до того фольклористичного зерна, що находить ся в повншій випнєці, а іменю до оповіданя про те, як Шевченко при помочи зерен пшениці пропагував соціальний переворот. Що є правдивого в тїм оповіданю?

Нам здає ся, що хїба той факт, ствердженнї многими свїдками, що Шевченко любив носити в кішенях якесь зерно — пшею чи навіть овес, котрим закусував після чарки, „щоб продирало“, як сам гумористично виражав ся. Все проче рішучо треба віднести до мітології.

Та поки стрїбуємо докладнїше мотивувати сей свїй суд, мушко замїтити, що інший Поляк, сим разом особистий знайомиї і приятель Шевченка, Броніслав Залеский передав нам ще один варіант сего самого оповіданя в примїтці до одного листа Шевченкового, писаного до него. Залеский не вагує ся вложити се оповіданє в уста Перовського, коменданта Закарпатського краю в часі, коли там пробував Шевченко, чоловіка, що по свїдоцтву Тургенєва відносив ся до Шевченка доволї гуманно. „Коли вставлявали ся за Шевченком до Перовського — пише Залеский — той оповїдав анекдот, що Шевченко бувши в Кїїві професором малярства одягав ся в свитку і заходив до коршєв, де збрив ся народ — а мав звичайно повні кішені пшениці. Впровадивши своїх слухачів в добрий гумор розмовою та піснями, винирав зерно і поклавши єго на столі питав, що би се значило? По хвилї відповїдав сам, що воно означає царя. Дальше довкола него клав ряд подібних зерен і називав їїх міністрами, генералами, губернаторами. Дальший круг творили нижші урядники, ще дальший поміщики (obywatele ziemscy), так звані пани. Уложивши оє все казав мужикам добре придивити ся тїм зерням, а потїм добував з кішені цілу жменю пшениці і засипав нею всї уложені круги, додаючи: „А се мужики, ми! Найдїть тепер царя і герала і губернатора і пана?“ Перовський розповівши се звичайно кінчив тїм, що чоловік, котрий забавляє ся такими проповідями — небезпечний і що пустити єго між народ не можна. Се була причина, що

Шевченко помію дуже численних старань увільнений був пізніше других." (Листочки до вінка на могилу Шевченка — Літерат. наукова бібліот. кн. 6, стор. 49—51).

Що се фантастичне оповіданє зовсім безпідставно вложено в уста Перовського, легко зміркувати хоч би з того, що Перовський мусів дуже добре знати, в чім властиво обвинувачено Шевченка і для чого царь так остро покарав его; мусів знати, що Шевченко ніколи не був професором малярства в Кієві а тільки зівстав ним іменованій саме перед арестом. Впрочім майже повна ідентичність подробиць і факт, що Залескпй писав свої приїтки до листів Шевченка по виїзді за границю, в Парижі, може десь при кінци 60-тих років або й ще пізнійше, кажуть нам догадувати ся, що тут польського писателя омиллила пам'ять (се з ним часто бувало) і що він вложив в уста Перовського оповіданє, котре певно колись давнійше вичитав у цитованій нами статі, а може — що не менше правдоподібно — чув від кого небудь прибувшого з України. Що обі повпеші версії занадто з собою схожі, а щоб могли повстати незалежно одна від другої, в Кієвщині і в Оренбурзі, що обі вони походять з одного жерела, а властиво що версія Залеского походить, посередно чи може й безпосередно з версії уміщеної в статі з 1859 року, — се покаже нам порівнанє їх з іншими, старшими версіями сеї революційної легенди.

Що від Поляків ся легенда перейшла в кінці й до Українців, се не повинно нас дивувати; дивнійше буде хіба се, що вона між ними дуже слабо розширила ся. О кілько знаємо, про неї згадує тільки один Хв. Лебедниць (Ф. Лобода) в своїй замітці „Михолетное знакомство мое съ Т. Гр. Шевченкомъ и мои объ немъ воспоминаія“ (Кієвская Старина 1887, т XIX, стор. 563 и 577). Свої жазозначучі спомини Д. Л.—в „уснаєтив“ декількома анекдотами, котрі більше характеризують балагурсько-беллетристичну вдачу автора, ніж особу і житє Шевченка. Між инчим пише він там, що в августі 1859 р. познайомив ся з Шевченком у Кієві після его виволєня з аресту. Коли віршити Л.—ву, Шевченко був арестованій „Черкаскимъ исправникомъ Табачниковымъ послѣ извѣстной катехизаціи съ зернами, произведенной Тарасомъ въ какой то корчмѣ въ состояніи невмѣняемости“ (I сіт. 569). Як виглядала ся „звісна катехизація з зернами“, Л.—в не описує — легко зрозуміти, для чого. Та проф. Огоновський у своїй Історії руської літератури (т. II, 507), не звісно з якого жерела, ось як описує сю катехизацію: „Тарас взяв мякушку хліба і зробивши одну більшу кулью поставив єї на столі та сказав: „Дивить, дітоньки, се царь.“ Потім скрутив кілька менших галочок, поклав їх навкруги великої і пояснював: „Ось царська семья“. Відтак довкола снх кульок поклав ще менші галочки і звістив: „Видите, брати, се генерали-наши! Оісля випитував він присутних громадян із наглядної сеї демонстрації. В кінці взяв Шевченко в обі пригорщі жита і заспавши царя, его сехью і генералів крикнув: „А ось нарід!“ Ледви скінчив Тарас свою катехизацію, аж ось схопив его жандарм і відвіз его в Мошні, а відтіль відставлено поета в Черкаси.“

Що в сьому оповіданю не жа ані зерна фактичної пра-

в дн, се, думаю, дуже легко доказати. Після Лебедницева Тарас говорив свою катехізацію „ль состоянім невѣдываемости“, т. є. паний до безтяги; методичність демонстрації, яку рисує проф. Огоновський, при таких стани неможлива. З Чалого (Жизнь и произведения Т. Шевченка, 141) ми знаємо, що він був арештований д. 20 іюля коло села Межиріча, арештований не в коршні а трохи чи не на Дніпрі.

Причиною єго аресту був донос з боку якихось Поляків— після одної версії панків, з котрим ходив на полювання, а після другої версії одного полюючого панка, з котрого він пожартував. Доносчики вивували єго не в „катехізації з зернами“, а в богохульстві. (Гл. розвідку М Драгоманова про сей арешт в книжечці „Источники довішка“, стор. 3—14).*) Інтересно, що й тут по за оповіданем про катехізацію з зернами несподівано вирішають Поляки. Та найліпший доказ неісторичности єго оповідання маємо в тім, що стаття „Ostosunki obecnym Ukrainy do Polski“ на місяць перед арештом Шевченка в Межирічі вже була друкована в Парижі. Автор єї нічого ще не знав про увільненє Шевченка зі заслки і очевидно писав в тім роумію, що Шевченко практикував свою пропаганду ще перед 1846 роком. Так очевидно роумів се й Залеский, вкладаючи єю легенду в уста Неровського, і тільки геть пізнійше завзятий любитель анекдотів Лебедниців приписав єї до 20 авг. 1859 року.

II.

(Сахарове оповіданє про промову Сікорського до мужиків у Горожані в 1846 р. і російська переробка того оповіданя. Исторична вартість тих оповідань. Характер революції задуманої Поляками в 1846 році — переважно патріотичний. Соціально-революційна, анти-панська пропаганда давніших польських конспіраторів між польським людом (Гошинський, Малиновський) а особливо між руським. Каспер Ценглевич, єго пісні і „Інструкція для вчителів руського люду“. Літературний первообраз легенди про зрна пшениці. Закінченє.)

В р. 1863 видав у Празі бувший львівський директор поліції, гофрат Сахер, батько звісного писателя Сахер-Масоха, книжечку п. з. „Polnische Revolutionen, Erinnerungen aus Galizien“. Книжка виїшла безіменно. Автор розповідає в ній з видом знавця, глибоко втасниченєго в галицькі відносини, свої пригоди і вражіння а побуту в Галичині в 1831, 1846 і 1848 роках. Та не ограничуючись тими особистими споминами він дає також загальні характеристики людей і подій, оповідає факти і анекдоти звісні єму з наслуху, розвиває свої думки і рефлексії

*) Так само невірною є й примітка проф. Огоновського (op. cit. 507), буцим то Шевченко, сидючи в Черкасах у арешті написав 20 авг. 1859 стихотвір „Сестри“. III-ко був 20 авг. арештований, жандарм завів єго з собою в Мошни, де після Чалого держав єго три дні, аж опісля відвіз у Черкаси; значить, Шевченко прибув до Черкас не швидше як 24 авг.

про галицькі відносини, і таким робом жемуари переживують ся в політичний памфлет. Властиве історичне зерно тої книжки дуже мале; характеристики автора пристрастні і карікатурні, факти поперекручувані а іноді зовсім фантастичні. Та про те книжка ся цікава й для історика як маніфестація поглядів і сімпатій (а радше антипатій) цілого круга тої бюрократії, що до 1848 року панувала неподільно в Галиччині. Цікава вона й тим, що містить в собі чимало quasi-історичних легенд і анекдотів, котрі повторяли ся в тих кругах і на підставі котрих в значній мірі в тих часах, коли ще не було газет, публіцистики і прилюдної дискусії, вироблювали ся в пануючих сферах погляди і суди про поодинокі верстви і змагання в нутрі людности Галиччини.

З числа легенд, що находять ся в тій книжці, виймаю одну, котра нас тут особливо обходить. Описуючи звісний погром польських повстанців руськими мужиками в с. Горожані коло Комарна д. 21 февр. 1846 р. Сахер оповідає ось що: „Коли конспіратори зібрали ся всі, надійшли мужицькі громади; домінікальні урядники поуставляли їх в великім півокрузі довкола брами домінікального подвіря. Перед кождою громадою стояв віит і присяжні тої громади. Перед брамою домінікального подвіря збудована була дерев'яна трибуна. Довкола неї поставали конспіратори, числом около 60. Комендант Сікорський виліз на трибуну і ввівисв на ній польську хоругву, при чім руські мужики голосним воркотанєм проявили свою нехіть. Стоячи побіч польської хоругви виголосив відтак Сікорський промову, обернену особливо до селян і обчислену для них, повну фанатизму, драстичних виводів і образів, одним словом, дуже здатну до того, щоб підбурити маси. Та вона не зробила зовсім такого вражіння, якого хотів Сікорський. Він зовсім не роздумав, що говорить до чужого народа, а обертав ся до Русинів консеквентно з зазивом: „Вгасіа Роласу!“ на що мужики раз по раз відповідали: „Ми Русини! Ми Русини!“ Крім того мужики і тут зараз виявили недвозначно свою прихильність до австрійського уряду.

„Між іншим виняв Сікорський з одної кішені жменю пшениці, а з другої овес і простягнув обі руки до мужиків. „Погляньте — сказав він, — отся пшениця, се пани, шляхта, державці, панські урядники, а овес, се ви. Так було в старій польській державі і так є тепер під цісарською управою. Пани були і ще є всюди чимось ліпшим від вас. Для того тепер ми робимо революцію, а коли вона удасть ся, то не буде ані пашів ані мужиків, а тільки самі польські обивателі“. При тих словах він перемішав овес з пшеницею і кинув зерна у повітре. „Ідіть тепер і розділіть овес від пшениці! Так і після революції навіть бог у небі не розпізнає пана від мужика. Всі ми будемо тільки братья, тільки Поляками, вільними і щасливими“. І се порівняне — додає Сахер — не зробило більшого вражіння, як оповіщене про знесенє всіх підданських тягарів і панщини та обіцянка безплатного тютюну і дешевої солі.“ (Polnische Revolutionen, стор. 183—184).

Навіть не входячи ближе в оцінку історичної вартости сего оповідання можна би з гори сказати, що воно в деяких важних точках грі-

шить логічною неправдоподібністю. І так люде, що починають повстане — польські патріоти, а Сікорський „стоячи побіч польської хоругви“ засуджує польські порядки на рівні з австрійськими. Далі люде, що піднімають стяг повстання — самі шляхтичі, урядники, офіціалісти, державці, одним словом „пані“, а Сікорський у своїй притчі з пшеницею прямо підбурює мужиків против панів. В кінці і в самій притчі є подоладність. Перемішавши овес з пшеницею дуже легко розділити одні зернята від других; може се автор хотів замаскувати тих, що веліз Сікорському кинути зернята в повітре, так що вони мусіли розсіпати ся геть по землі; ну, та се оброт незручний, бо тут ходило власне о змішанє одних зерен з другими.

Сю подоладність відчув по троха російський компілятор і пакфлетіст, (також безіменний, Ратч?) автор статей „Польская эмиграция до и во время последнего мятежа 1831—1863“, друкованих в віленським „Вѣстникъ Западной Россіи“ і відтак виданих сеібною книжкою (Вильна 1865). Я приведу тут дословно его оповіданє для порівняня з Сахеровим: „Вечеромъ 20 февраля Сикорскій, распорядитель мятежа въ самборскомъ округѣ, прибылъ къ своему пріятелю, управляющему горожанскимъ имѣніемъ Чаплицкому и оновѣстилъ крестьянамъ семи сосѣднихъ приходоу собрать ся въ Горожаны съ косами, вилами и цѣпями; это приказаніе возбудило тотчасъ недоуврїе крестьянъ; потолоквалъ между собою они прибыли по требованію. Къ назначенному часу съѣхались туда заговорщики вооруженными; въ дворѣ были постановлены крестьяне въ кружокъ, суди ихъ и присяжные были выведены спередъ. Среди круга была поставлена досчатая трибуна, на нее взомель Сикорскій и развернулъ польское знамя; глухой ропотъ пошелъ между крестьянами; по когда ораторъ началъ проповѣдывать о братской любви, которую они должны питать къ полякамъ. проповѣдывать что они составляютъ одинъ народъ, одну семью, тогда крестьяне зашумѣли. „Мы русины, — кричали они, и хотимъ быть вѣрными австрійскому императору.“ Сикорскій, приготоуилъ свою рѣчь и аргументы заравѣ, не нашель что имъ отвѣчать и продолжалъ начатое. Онъ наглядно хотѣлъ вразумить крестьянъ, взялъ горсть пшеницы и овса. „Пшеница эта — помѣщики — говорилъ онъ, — а овес это вы крестьяне. Теперь каждый живеть про себя, а съ новой Польшей все будутъ равны“. Слышавъ зерна онъ кинулъ ихъ въ воздухъ. „Ну, подите, ищите теперь по сѣту, гдѣ пшеничныя, а гдѣ овсяныя верна! Все переѣхались. Такъ будетъ и впредь, поляки и русины будутъ равные братья. Земли вы получаете даромъ, безъ всякихъ повинностей, для всехъ соль и табакъ будутъ продаваться по вольной цѣнѣ.“ Но крестьяне на счетъ зеренъ замѣтили, что все таки отъ пшеничныхъ зеренъ вырастетъ пшеница, которую и слѣдши разлвчить отъ овса“ (стор 148 149).

Як бачимо, співробітник журналу, котрого девізомъ була „Историческая правда“, брав свої відомости з жерела, котрому сам не вірив, бо вважав потрібнимъ поправляти і доповнювати его з власної фантазіі, поміняючи вже випадки, в котрих він не розумів німецького тексту, коли шпр. Сахерових „Richter“, т. є. вїйтів громадських перевернув на

суддів громадських, очевидно не маючи внображення о тодішній устрою сільських громад у Галичині.

Але кілька ж є історичної правди в оповіданні Сахера? — запитає дехто. Скажемо коротко: ані слова, з виключком, розуміє ся, назви місцевости і осіб. Ані Сікорський не був комендантом повстання, ані селян ніхто не ставив в півокруг, ані не було там ніякої трибуни, ані ніхто не вивіщував польської хоругви, ані Сікорський не говорив до селян ніякої промови, ані врешті промова, котру до них фактично говорено, не мала такого змісту, як наведений у Сахера.

Про різницю в Горожані маємо кілька оповідань наочних свідків, а головню оповіданє в книзі Салія „Geschichte des polnischen Aufstandes vom Jahre 1846“ виданій в р. 1867 (стор. 230—233), оповіданє оперте на протоколярних зізнаннях увязнених повстанців і мужиків. Далі оповіданє Владислава Чапліцького в его книжці „Powieść o Hogożanie“, оповіданє ксьондза Нагліка і т. і. З цих оповідань можемо собі виробити докладний плян ситуації дому, подвіря, ганку і т. д. Знаємо з них, що головним комендантом рухавки був горожанський жандарм Фердинанд Чапліцький, а Сікорський тільки привіз ему зі Львова інструкції. Чапліцький казав скликати громади, він говорив до них промову, читаючи ніби то указ свіжо уконституованого революційного уряду. Вд. Чапліцький з памяти подав хід думок тої промови; припускаючи у него які хто хоче недокладности те одно треба приймати, що промова була в дусі польських патріотичних, без тіни підбурювання против панів, хоч і обіцявала мужикам увільненє від панщини. Про щеницю й овес оті автентичні свідки ніде не згадують. Особливо важна тут хвчанка Салія, котрий для повстанців і конспіраторів польських також успособлений не дуже прихильно і певно був би не затіяв такого интересного епізоду, як би був его денєбудь найшов у своїх матеріалі.

А все таки оповіданє Сахера є в своїм роді документ, хоч не історичний, а радше фольклорний. Є се не факт, а легенда, та така, котра сімволічно внображує в собі цілий ряд фактів, а радше змагань, ідей і доктрин, що якийсь час жили в лоні галицько-польської суспільности.

Ідеї ті і змаганя прошучіли, та сімвол їх, легенда про соціальну пропаганду серед мужиків при помочи пшеничних зерен лишила ся, жила в устах коли не всего люду, то певних шляхетсько-панських верств і пришилювала ся в протягу часу до різних осіб: раз до Сікорського, а там і до Шевченка. Що Сахер не вписав собі сеї легенди з пальця, доказує факт єї життя на придніпровій Україні серед тої ж польської шляхти, серед котрої вона мусіла повстати у Галичині значно вчаснійше. Що Сахер, хоч видав свою книжку в 1863, не зачерпнув отсю легенду з парижського польського журналу, се доказує не тільки те, що покинувши Львів в р. 1849 він на становищі директора поліції в Празі а відтак в Грацу мусів геть відбитися від польського шпешенства; ще ліпшим доказом є саме его оповіданє, таке недоладне та попутане в порівнаню з польською версією. Коли б Сахер був знав статю „O obecnych stosunku Ukrainy do Polski“, то без найменшого

суживу був би своєю оповіданню, а властиво притчи вложені в уста Сікорського надав натуральнішу, логічнішу подобу.

Та коли Сазерове оповідане не бачив видужане ним сахил, ані взяте з польської брошури 1859 року, то лишає ся тільки одна можливість, що він справді виніс его з Галичини, де мусів чути его ще перед 1848 роком. Що могло дати привід до сформоваия такої легенди в тодішній Галичині?

Невдале повстанє в 1846 року попереджене було довгим рядом конспірацій, тайних товариств і агітацій, котрі кунили ся головню в більших містах Галичини, в Кракові, тоді ще „вільній республіці“, Львові, Тарнові, Перемишлі, а від часу до часу плекали парості широко по всім краю. Конспірації ті починають ся майже в сам момент упадку повстаня польського в Варшаві 1831 р., оживлюють ся особливо в рр. 1833—38. В тім році і слідующих уряд арештує масу людей, розпочинає великий політичний процес, котрий в р. 1841 кінчить ся засудженєм 40 людей на смерть. Цісарь уласкавив тих засудженних; тільки деякі з них пішли до тяжкої в'язниці в Куфштайні та Шпільбергу. Від тоді аж до приїзду Т. Вишньовського та Едварда Дембовського (1843) було тихо; з приїздом тих двох емісарів розпочалась нова агітація, що закінчила ся катастрофою 21—25 фебр. 1846 р.

В цілій тій 15-літній підземній роботі, котрої всі нитки і пружини поміж богацтва матеріалів ще далеко не так вяснені як слід, ішли поруч себе дві течії, то зішляючись разом, то одна одну перемагаючи; течія польсько-патріотична і соціально-революційна. З одного боку в конспіраціях брали участь такі люди, котрим уже тоді, поміж їх молодого віку, могло ходити тільки о відбудованє Польщі, хоч бн і реформованої в демократичнім дусі, люди як Грехольський, Земляковський, Смолька, Гугои Вишньовський, далекі від думок про соціальный переворот, навіть від думки про надто близьке братанє з простим народом; з другого боку входили до тих товариств і конспірацій і люди іншого крою, як Гоциньський, Малиновський, Ценглевич, Госляр і др. — горячі патріоти польські, та при тім революціонери, котрі в шляхті бачили головну заваду до відбудованя Польщі, надіялись того відбудованя тільки через простий люд, і щоб порушити той люд, готові були посвятити шляхту і єї інтереси. Знесене панщини було загальним окликом усіх тих тайних товариств та конспірацій, та коли патріоти дебатували про сю справу академічно і старали ся виміркувати такий спосіб знесеня панщини, щоб і вовк був ситий і коза ціла, то революціонери йшли зі своїми думками просто між люд, освідомлювали его про его кривди, вказували ему вихід з неї в усуненю шляхти, панів і Німців. Ось деякі факти того рода, вияті з книги М. Сая. В р. 1838 відкрито в Перемишлі агітацію, ведену між учениками гімназіальними та клериками лат. дух. семінарії. Агітатор Мозиф Лясковський хотів оснувати там товариство, котре мало б на меті позискати для повстаня мужиків, що становлять більшість людности і підбунтувати їх не тільки против уряду, але також против поміщиків, котрі не поділяють поглядів звязку і не хочуть увільнити своїх підданих (стор. 67). В Рудці, боньського пов. державець Феліціан Болеховський підчас посту 1836 р.

говорив двома мужикам: „Судию то, що ви як худоба в ярмі муєте працювати, що один має пів світа, а другий не має нічого, що царь каже вивозити з краю сіль і в вну. Але вже 20.000 Поляків є наготові, щоб край увільнити. Тоді ніхто не буде робити панщини, а кождий буде працювати для себе“ (стор. 68). Лат. парох в Радані Гнат Зеліньський в день св. Валентина 1837 р. мав казане, в котрім малював ярко горе мужиків, тигарі податкові, побір рекрутів і відбуване панщини і кінчив візванєм: „Скнийте ярмо, порвіть кайдани і встаньте на волю!“ (стор. 70). Д. 5. дек. 1837 підчас ревізії у Юліяна Горошкевича найдено апарат літографічний: на плиті був рисунок: чотири галицькі мужики з ріжних околиць узброєні в коси, а під тим рисунком вірші в руській мові такого змісту: „Доля мужика, яку ему готують царь і поміщик, се голод і неволя. Весь свій вік працює мужик кроваво з усієї сили, а прецінь муєть терпіти голод. Его тіло покрите лахами, а за то царь і пани вбракють ся в золото, як коли б чоловік не був чоловікови рівний. Але вже з хмарою прилетів огнистий орел до всіх народів, щоб їх сповістити, що огонь і смерть упадуть на царя і на панів. Готуйте коси, бо близький кінець неволі, близький час, коли будете працювати тільки для себе, а не для своїх ворогів.“ Сі вірші уложив сам Горошкевич і відлітографував на замовлене емісарія Кульчинського 72 примірники, щоб їх роздати мужикам. Крім сеї пісні він укладав і інші в тім роді, а Кульчинський їх розширював (стор. 70).

Та найінтереснійша для нас з того погляду була діяльність Каспера Ценглевича і ми при тій фігурі зупинимось троха довше.*) Каспер Ценглевич походив з убогої польської шляхетської сім'ї, родився 6 янв. 1807 в Городенці, кінчив гімназію в Самборі а потім у Львові у Домініканів, а описля перейшовши на університеті львівській дволітній (обов'язковий для всіх слухачів) курс філософії (рівнозначний з нинішніми семєю і восьмою класами гімназ.) віддав ся студіям права, котрі й скінчив літом 1830 р. Прямо з університету він пішов на практику судову до Самбора, відки ще того самого року его перенесено до Старого Міста. Коли в надолеті 1830 р. вибухло в Варшаві польське повстанє Ценглевич в жовт. 1831 через Кольбушову перебрав ся за Вислу, що становила там австрійську границю і в Варшаві вступив до кінної артилерії. По упадку повстання враз з недобитками корпусу Рожницького прийшов до Великого князівства Краківського, де его інтерновано. По закінченні тих повстанців, котрі признали ся, що походять з Галичини, відставленою шпашом до місця їх приналежности (в тім самім корпусі був і пізнійший історик Август Бельовський). Ценглевич сказав, що він конгресовик. Его держали в арешті чекаючи на російський конвой, але Ценглевич сам не хотів чекати і при помочи Юліяна Горошкевича, перебраний в хлопську сорочку і полотнянку втік з під варті. Ему удало ся перед урядом зовсім затаїти свою воєнну екскурсію і опять вернути

* Дані виймаємо з его біографії, друкованої в „Gazecie Narodowej“ 1886, N. 227—233 (Kasper Cieglewicz, żywot, prace i cierpienia), доповнюючи їх оповіданєм М. Саля.

на судову практику в Старім Місті. В р. 1834 вліницький емігрант Гват Кутьчинецький, з котрим Ценгл познайомив ся в Рипеві, захопив его писати пісні для люду. „U nas lud jest ruski — говорив Кульчинецький — а więc dlań trzeba ruskiej poezji, prostej, przystępnej dla rojścia gminnego“. Ценглевич оповідає о собі, що зродивши ся на Русси знав добре руську мову: вірші его писані по руськи зовсім того не potwierджують. Написав він їх не багато „Против панщини — пише в своїй автобіографії — написав я руською мовою пісні: „Затужіх“, „Рекругка“, „Вандрівний“, „Молитва“, „Czerwon-Kohut“, а надто прозою по руськи „Інструкція для вчителів народа руського“, також против панщини.“ Список сей в усякім разі не повний. В альманасу „Nowocześnie demokratyczny, rok drugi, 1843 Pażyź“, стор 298—304 надруковано три вірші Ценглевича, а між ними є два не згадані в повнішій списку. Ті вірші, се „Затужіх“, „Знайте біду вашу“ і „Косарі“.

Надто з устної передачі звісні мні вірші „Далі, братя, в руки коси!“ і „Доки Німець неами йїхав“, а в „Зорі“ 1886 р. надрукував я з автографу Ц—ча его любовний віршик руський: „Піси мене, дуй коншу, чотирма вітрами!“ Надрукована також (також з устної передачі) під іменем Ц—ча пісенька „Орав мужик край дороги“ (парафраза пісні народної, з антипольським вістрем певно не его роботи. Автор его життєву в „Gaz Narodowej“ так пише о тих віршах: „Многі тялять тільки вражінє того вогню, той ненормальної сили, з якою Ценглевичеві вірші тягли уяву і духа до позочасних, скрайних ідей. Не були то діла штуки і не для нестощів форми писав їх автор; він радше кидав їх як революційні маніфести, як громи на утиски могутчих, підбуржуючи до бунту против неволі політичної і суспільної. Поет не входив у жадні компроміси, не зважав чутливо ніяких „народових“ властивостей“, що чесно поплити патріархалізмом лагодили неволю і гнет люду*); малював это яркими фарбами, пересадно, не тільки як зло, але як дивовижне, огидливе, і не бачив нічого крім брутальної сили для зломаня насилья“. Та ми замість дальших характеристик наведемо впривки з тих віршів — нехай читат сам собі з них виробляє понятє про мову і характер поезії Ценглевича.

В пісні н. з. „Затужіх“ читаємо:

Ой роле ж бідна, кривавило моя, чому ти не мою?
 За тебе роблю, за тебе плачу, не зову тя своєю.
 Панський лан щодень, тебе що неждень гірким потом зливаю.
 За тебе що рік, за тебе ввесь вік як віл в ярмо виграю.
 За тебе мій отець, а ще молодень, за тебе-сь ми мучили,
 За тебе мій дід, за тебе мій праїд як волі все робили.
 І я тягну як віл що по маю сил, — ані тя відробити!
 І подушне даю і плачу що маю, ані тя відкупити.
 Ой пане ж мій пане, коли ж того стане, колиж тому годі?
 Пусти нас з панщини, пусти нас з данини, пусти нас в свободі!

*) Про сей патріархалізм читай статью д. Заєвича.

Тверді камені на зимній ріні тай сльозами пітвіють;
 І скали тверді, і скали зимній адрозли сльози ліют.
 А ти, то паня! чоловік як я, а ніщо тя не варушит!
 Ти так матір мав, ти так груди ссав, — сльоза тебе не скрушит!
 Піт ся виліває, тіло розпадає аж до крові живої;
 Від нужди паної, від муки гіркої не азякнут груди твої.
 Панок люльку курив, чоло захмурив. „Що ви хочете, хажі?
 З вашої панщини, з вашої данени ділю ся з ці-арями.“
 Що пан не зідре, цісар забере нах спротах бідненьких.
 Пани з нас кафтани, цісари сорочки друт з добитком ціленьких.

Пропускаємо далі уступ про рекрутчину, а подаємо тільки закінчене сеї вірші, котре особливо в східній Галичині, де пан а Поляк в роу-зіню люду — сівоініи, мусіло робити троха чудне вражінє:

Ви єсте, Поляки, нашіі сьонки, биля ся з цісарами;
 Ой ви ся биля, щобсьємо віджили, стали ся вам братами.
 Ви нас од панів, ви від цісарів хотіли сте відбити,
 Ви то панщину, ви адранину хотілисте аубити.

Вірша „Знайте біду вашу“ написана складом колошійки:

Коби бути азаулицев, до нас бим, братоньки,
 Крили всюда від хатоньки летів до хатоньки.
 Під віконцем на вербі бим сів, жалібно кував,
 Вашу нужду як день так ніч ревно виплакував.
 Коби в ночи був місяцьом, проміньми в тиховці
 До ваших бим бідних стунав хат через шенці;
 Став бим вашу нужду в ухо через сон шентати,
 І проміньми груди ваших дітей опасати.
 У снах бим їх учив, щоб вже у колісці сами
 Заплакали над собою в біді і над вами.
 Коби соньцем був яроньким, промінєм тепленьким
 До серденька вам стрелив бим, там ся перебив бим;
 І плачем бим голубиним заводив в сердонька,
 Як над жертвов матерью заводжує донька.
 Коби бути вашим тінем, ніс бим вам у сліди,
 Ніс бим всюда перед вами образ вашої біді.
 А тот образ так кривавий, як Христос рознятий,
 Що на крику мусів гірко за людей вкрати.
 Коби був ваш ангел сторож, вам бим розум зливав,
 Щосьєте люде, не худоба, у снах бим вам снівав.
 Вам встаючим, лягаючим, небес голосами
 Снівав, щосьєте снии божі, ангелів братами.
 Дня кожного і години і кожної хвили
 Вам казав бим, щосьєте громи нещастя си знадили.

Що властиво значить ся остатня стрічка, я не розумію. Може ті „громи нещастя“, котрі показані в пісні „Косарі“, що мала співати ся на нуту Падурового „Гей козаче в іня бога!“ На сю нуту уложеній був також Шашкевичів „Болезлав під Галичем“ і друга вірша Цянглевича „Далій, братя, в руки коси!“ Ось ті „Косарі“.

Загорів світ. Миру! Миру! На чаряву ручу час!
Дзвнн посмертний царів, панів застогнає вічний раа.
Хто від землі докоть варіє — до кіс! до кіс! до кіс!

Задудніюг стени, гори від вільности голоаса;
Меч і огонь на ворогів, громи скличем в небеса.
Миру, встаєш, до щастя-сь варіє! До кіс! до кіс! до кіс!

Нехай вічне пронаде, хто нам пута уковав,
Хто нам працю і доробок аж до тіла рабував!
Нуж скатину в огня стіє! До кіс! до кіс! до кіс!

Де невпних лялись слюзи, ріки юхи потечут,
Де бряжчали наші пута, спієш, коси забряжчут,
Світ закріє стали ліє. До кіс! до кіс! до кіс!

Годі більше пауувати, кого мечом досягнех,
Кому пієсту за невою, косу в груди заженєх.
Далій, миру! Ворог біє помертвіє з блиску кіс.

Вн в свободі з хлостов в рущі тебе, миру, забував,
Бось сам долю, вільність свою щаетю єго дарував.
Нуж скатину в огня стіє! До кіс! до кіс! до кіс!

Гурра, миру! Синє небо голос щастя розібє!
Горп. стени задудніюг, пекло страхом завнє!
Вільнпх будєш правою кіс! До кіс! до кіс! до кіс!

Що ті кроваві покликн не нашлн відгомону серед руського люду, сєлу причнною не була певно та безвладиєть та консервативність руського мужика, про котру говорять біограф Ц—ча, а швидше те, що вірші Ц—ча для мужика мусіли бутн задля своєї дико-мішаної мови і фразеології зовсім темні, а поклик „до кіс!“ не будив у нас ніяких косиєнерських традицій, а радше виглядав на неспинне „а кіш! а кіш! а кіш!“ Що се справді так, на се маємо доказ: ані одна з висше наведе-них пісєнь не перейшла в уста нашого люду: ба навіть та публіка, в котрій вони колієш були популярні, заховала в памяти тільки „Косарів“, тай то в устній традиції значно перероблєних. Найпопулярнішою ще (звісно, також не серед мужиків) стала ся єго пісєнька „Далій, братя“, з котрої тут також наведемо деякі куплєти:

Далій, братя, в руки коси!
 Лях нам красний приклад дав.
 Вже вольности брят голоси —
 Довго Русни, довго спзв!
 Далій, хлопці, на врага!
 Гурра-га! Гурра-га!

Ми ся цілий день мозолих,
 Ти податки від нас дреш;
 Лиш як ми тя ту підголих,
 То пльоганий Німче вадреш.
 Далій хлопці і т. д.

Руська земля наша мати,
 А наш отець со небес;
 Всі Славяне суть нам брати,
 Тільки Німець то є пес.
 Далій хлопці і т. д.

Не забереш нас в рекрути,
 Не поженеш в чужий край,
 Бо ми вмєм коси кути, —
 Утікай же, утікай!
 Далій хлопці і т. д.

Лях нам хоче братом бути,
 З Ляхом . братя, а Ляхом враг!
 А не буде навіть чути,
 Що пси Німці були в нас.
 Далій хлопці і т. д.

Найцікавіше в тій пісні місце, де покликає ся до словянського почуття Русинів. Як на іронію власне сей куплет увійшов у склад руської, кроваво-антіпольської пісні, котру в 1846 році в часі різні хтось зложив і розширював між людом руським в сянїцькім повіті (про се гляди мою статю в Колярівській збірці).

Пропускаємо інші пісні Цєпглевича, що не відносять ся до его антішанської і антінімецької проповіді. „Кожда з тих пісень — каже справедливо его біограф. — була в тих часах готовою арадою державною. Про їх друкованє не могло бути ані мови, та вони ходили по краю в численних відписках. Горячі патріотки перенесували їх по ночах, дрібненьким шпесьмом, воронячим пераши, на малих карточках, щоб їх як найлекше перевозити в схонках. Многі замість арадливого паперу повірювали їх нехитрий пам'ятки, і таким способом вони шрили ся в тодішніх патріотичних кружках.“

Про дальшу долю Цєпглевича скажемо коротко. Відбувши в Старім Місті практику судово-цивільну він перейшов до Самбора на практику судово-кримінальну і був там 1833—34. Там впли-

вав на молодіж гімназіальну в дусі своїх тодішніх поглядів. Коли 1834 виїхав до Львова, молодіж та під проводом Михайла Попеля утворила революційний зв'язок. Хлопців поарестовано в р. 1837, а з ними і Ц-ча та Ц-ч здужав, опять при помочи Горошкевича, втекти з поліційного арешту. „Jako pieśniarz szeregowno-ruski“ він пішов тепер між люд і вештав ся майже цілий рік по краю. Дуже жаль, що про сю свою вандрівку в своїй автобіографії він не згадує а ні слова. Видно, що его діяльність між людом зовсім не підходила під его пізніші польсько-патріотичні а навіть шовіністичні погляди, що панують в тій автобіографії. Зловлений 30 дек. 1838 він був засуджений на 20 літ тюрми в кріпості і виїшов на волю аж в р. 1848. Разом з польськими делегатами був на зїзді словянським у Празі, де заваято виступав проти Русинів. В тім році він опублікував цілий ряд віршів і статей під псевдонімами „Baltazar Szczucki“, „Iwan Kaweskyj, kowal z Townasza“, „Pielgrzym Bazyli“. Розбір усіх тих творів не входить у програму сеї статі. Від 1848 р. щея Ц-ч зовсім з поля публичного життя. Вмер в сент. 1886 р.

Ми навмисно лишили на боці ще один твір Ц-ча, а іменно его „Інструкцію для вчителів руського народа“, написану по руськи, прозою і також против панщини. Сам Ц-ч в своїй автобіографії нічого не говорить про єї зміст; послухаймо, що про неї пише Саяя (стор. 71—72). „При арестованю Ц-ча в Деревлянах пов. золочівського найдено при нім дуже вже аужитий зшиток, що містив „Інструкцію для вчителів руського народа“, написану по руськи, в своїй ріді майстерно; в ній були вказані способи, як треба звільня доводити руських мужиків до ненависти против цісаря, дідичів і духовенства. Що пропагандісти демократичної науки особливо старали ся підкопати довіре руського народа до духовенства і малювати те духовенство jako знаряди неволі, плачелі цісарем, се був цікавий знак того, що серед руського духовенства, котре доси в революційних заходах брало участь на рівні з латинським, від недавна мусів наступити зворот, що побудив гнів демократичних верховодів. Цєнглевич звпчайню цілими днями і ночами пробував серед мужиків в Деревлянах і околиці; его любили як приятеля народа; до красвої президії приходили доноси, де описувано его дар переконувая мужиків, котрий мав бути такий сильний, що поривав і найрозважнійших“.*) В прочім „Інструкція“ Ц-ча сильно ходила по руках. Поліція найшла єї у Львові у надзорця сторожі фінансової Станіслава Цимборського, котрий дістав єї від свого колишнього товариша шкільного Алойзія Доманського. Цимборський признав ся, що читав єї кількох стражникам, скопював єї і екземпляри дав стрільцям граничним Маражоршу і Гергеру. Стрілець граничний Стоковський одержав сю інструкцію безпосередню від Доманського. В іюлі 1839 найдено сю інструкцію між іншими революційними письмами у Генрика Губіцького, сина поміщика з Накваші (здасть ся, що Цєнглевич влюбив ся був у сестру того Губіцького); Губіцький сказав, що більшу часть тих письм дістав від емісарія Мочульського.

*) В сім місці д. Саяя троха фантазує. Як би були прийшли такі доноси, то поліція певно була б арештувала Ц-ча, котрий впрочім пробував у Деревлянах jako ковальський челядник і працював у кузні.

Дивна річ, що поміж такої популярності ся „Інструкція“ Ц-ча доси полишила ся зовсім незвісною всім тим, що писали про ті часи. А прецінь текст єї був би важним документом для зроуміння психології тих часів, для вясненя тих способів, якими тодішні проагандісти бажали піддвигнути люд, тай ще, nota bene, проагандісти польські — руський люд. Міні аде: ся, що я віднайшов ту Інструкцію. Є се рукопис без титулової картки, зложений з 42 карток малесенького формату, в шкіряній оправі, похожий на той, котрий Шевченко носив за холявою, писаний гарним почерком, дрібним письмом і польськими буквами, а підписаний датою „Lwów, 21 lipca 1840“. Коли б се значило, що книжочка ся тоді була скомпонована, то, звісно, се промовляло би рішучо проти авторства Ценглевича. Але правдоподібно є се дата переписаня книжечки. Сам текст, уложений лозаною русько-польською мовою і будючням, віби біблійним стилем, дуже нагадує мову і стиль віршів Ценглевича. Рукописе находить ся в бібліотеці Оссолінських N. 2972 і помічений в інвентарі назвою „Listy ruskie“.

Не прості се листи! Зміст рукопису становлять 5 уступів названих листами; но інтенції автора се „листи до мру, до людей від віку тяжко працюючих і гнетених неволею царів і панів.“ Перший лист починає ся ось так: „Приятели! Був-ем в мру, бачив-ем єг., як би велколюда слабою ниткою спутаного, а котрий хтів бути вільним. Хтів бути накармьоним, а не чув в собі сили до зірваня славої нитки, котра го вязала. Бачив-ем того велколюда учуняного, алеж на єго очі закняпно чорву повлоку, щоби не бачив, де їти має і що робити. На остаток, як ммо заслонив глянути і уздрів промінь світла, так довго перед очима єго заслоняний, пішов на вандрівку. Алеж дороги не був свідомий, питав ся про те: ідучих, куда би міг зайти до щастя і вільности?“ В тій вандрівці злибав короля, котрий завів єго в неволю, опутав, а після невдалої проби велколюда, щоби отрясти кайдани, король враз зі своїми слугами-панамі закував єго в кайдани і вкинув до темного льоху. Лист 2. Автор бачучи се вибирає ся в дорогу, щоби шукати помочи і поради для „велколюда“. Іде насамперед до панів, та ті, звісно, відправляють єго ні з чим. Лист 3. Автор удає ся до попів і просить їх: „Ратуйте мир, бо є в неволі, і здонтані права, які їм Христос дав. Ходіт зі мною до крат вінзіня (sic!), зложемо запори, а мур неволі в груз рознесемо.“ Але попи зовсім не те сказали, чого автор надіяв ся. „Права наука Христа — сказали вони — то давні дії. Ми визнаємо інші права костела, которі нам наказуют слухати короля, панів і пани римського. Тії платят нам і тим продалисьмо правду, а від них дісталисьмо фалш і добрий бит“ і т. д. Лист 4. Автор іде між вояків і порушує декого з них, але їм було мало. Лист 5. Тільки під мужицькими хатами автор находить шпру гостинність і співчутє для своєї думки — увільнити „велколюда“. По сих листах слідує далеко довше вясненє їх аллегоричного значіня. Автор широко і з погляду історичного невірні вяснює початок народньої неволі, а далі так каже про себе: „Братя! бачете з другого листу, що сят люди в наших краю, сят то Ляхи, що працюют для того (народнього) щастя. Маймо надію! Але кількох, кількавастох того не зробит, тільки мусят до себе

прибирати більше. Єден з них, котрий написав тих 5 листів, шукав по світі поцтивих людей, а там довідалисьмо ся, звідки можна зати надію". Надіючи ся з часом в цілости опублікувати сей цікавий твор польсько-руської пропаганди, ми не будемо подавати єго дальшого розбору, а тільки приведемо єго закінченє. котре чень пояснить отсю природву дігрессію, яку ми зробили від легенди про пропаганду соціальної революції при помочи зерен на поле історії галицько-польських конспірацій.

"Виставмо собі тільки цара на троні, а в коло него міністри, князі, урядники і гнишіі слуги, котрі запродали правду, і шіігуни і некоторій пани, слуги і приятелі царскі, а докола всіх ми братя, ми мяр! ми люде угнетеній! з приятелями, братами, апостолами нашими. Як бисьмо всі крикнули: до хеча! до коси! і до ножа! як бисьмо ся всі стиснули до гуни, що бл ім там було в середині? О братя! ми страшнійшіі як саме некло! Трасет ся цар перед нашою сплюю. Алеж тихо! Ще раз упомінаю: прійдут до вас люде, може і знакоміті ваші, будут вас научати і читати слова моі. Вірте ім, научайте дальше знакомих, а коли ударит година, станут всі, що воювали для вільности нашої. Крикнем: Преч неволя царская і паньская! і підемо за людьми, котрі наж вказують дорогу до щастя і вільности. Господе допомагай! Амінь."

Можемо сміло сказати що се остатнє слово польської соціально-революційної пропаганди, найдальша границя, до якої вона дійшла. Та заразом чи не пригадує ся фантастична картина того вкладу пшеничної аллегорії, котрій ми стрічали вложеній в уста Шевченка? Концепція та самісінька: на верху царь, понизше него міністри, далі пани і слуги, а геть в низу мир спертїи лавами. Картина готова, лишась тільки єї зробити наглядною яким небудь способом. Чи хто справді робив се при помочи зерен пшениці, чи тільки устїий переказ під вражінем отсих слів Цєнглевичевої Інструкції скомпонував таке укладанє зернят, се питає, на котре я, судячи по суперечностях, які є в ріжних варіантах сеї легенди, склоняв ся б дати радше негативну, ніж потверджуючу відповідь. В усякім разі се здає ся міні певний, що батьком літературного первовзору сеї легенди є Цєнглевич, котрій таким способом, при помочи устїої єї вандрівки, несподівано і досеть дивоглядно входить у звязь з польськими поглядами на Шевченка.

Та чи справді єя звязь така несподівана та дивоглядна? Цєнглевич і Шевченко! Польський шляхтич, що коче руського мужика до кіс, до кровавої шіісти за свої кривди, до брутальної ріані і руйнованя, не вказуючи єму при тім крім туманного „щастя“ („миру, встань, для щастя-сь зріс!") ніякого ясного ідеалу, та все таки в серці маючи ту надію, що з кровавих руїн, з хаосу справленого вибуху якісь чудодії „Ляхи“ зможуть якимось таємничим способом збудувати нову Польщу на руській землі — і український крепак, що на своїх плечах переніс увесь тягар тої доживаючої неволі і з під того тягару здужав проредри ся до ясного світла науки та свободи духової, котрій „голову схопивши в руки дивував ся, чому не йде апостол правди і науки“ для єго рідного народа, котрій хоча й розказував про кроваві

події піхти народньої, руїн та пожарів, то все таки ані на хвилю не забував, що се „батьки наші помилялись“ і остерігав внуків перед такими помилками! Що може бути спільного між такими двома новявами і яке значінє може мати перенесенє гайдамацько-руйнівуючих ідей польського шляхтича на українського поета? Я думаю, що певну психологічну ідіосинкразію тут легко вказати і зрозуїти.

В інтересній казці Віктора Гюго про Пекопена і Батільду находимо такий уступ. Лицарь Пекопен у своїй вандрівці по світі попадає в те місце, де чорт згромадить усі грішні душі з цілого світа, щоби відтак, спакувавши їх у великий мішок з верблюдової шкура, завдати їх собі на плечі і махнути до пекла. Власне він навантажив отак свій мішок і взяв его на плечі, коли побачив Пекопена. Їм замануло ся дістати і его душу і він шепнув своему товаришеви, щоби негарно ваяв каменюку і з гори пустив єї на лицаря. Та Пекопен, котрий удавав, що спить і чув єї слова, раптом схопив ся і вихопивши меч шпигував ним чорта в плечі, а сам відскочив на бік. В тій хвилі впав з гори велчезний камінь, що мав убити Пекопена, і відбив чортовн п'яту — і від тоді чорт кривий на ногу. Та не досить того. Своім мечем лицарь продіравив чортівський міх і всі душі крізь ту діру пурхнули на волю, полишивши в місі всі свої гріхи. Ті гріхи, чорні як смола, силою натуральної атракції пристали до чорта і враз зі шкурою припросли до него на віки, — і від тоді чорт ходить горбатий. Щось подібне стало ся й з отсею революційною легендою і Шевченком: чужий гріх силою натуральної атракції (музичький поет мусить бути й демагогом!) привіс до него в поняття польських шляхтичів і патріотів.

Ми бачили, що пропаганда Цєнглевича і єму подібних в тім часі зробила була велике вражінє серед польської шляхти. Що вражінє те не мусило бути корисне, на се маємо деякі немаловажні докази. Саш Цєнглевич у своїй автобіографії, писаній геть пізнійше, цілковито промовчує про ту пропаганду, а діяльність свою серед молодіжи силуєсь показати як патріотичну, польську. Та ми знаємо і з інших жерел, що тодішня шляхта добре розріжнювала патріотізм від пропаганди соціального перевороту в душі „Інструкції“ Цєнглевича, через різниє та пожари. Не довго перед катастрофою 1846 року Красівський остерігав польських пропагандистів:

Lecz nie pęcić polski lud,
By niósł szlachcie polskiej mord!

А шляхта галицька, поступаючи консеквентно, прямо кликала австрійську поліцію, щоби арестувала демократичних емісаріїв і не допускала їх до краю (Wiesiołowski, Wspomnienia z r. 1846. Lwów 1868. стор. 50). І сам Цєнглевич швидко, мабуть ще в тюрмі і в кріпости, прийшов до зрозуїня, що така пропаганда різні та пожару до ніякої свободи, до ніякого щастя не доведе. В р. 1848 він являєсь уже основно виліченим із ідей своєї „Інструкції“ і з свого характеру „płeśniarza czerwonopruskiego“. Від тепер він є тільки Поляком, польським патріотом, а коли ще раз вертає до справи руської, то тільки на те, щоби у брошурі подіктованій крайнім польським шовінізмом відмовити тій справі всякого права на істнованє. Его „Rzecz czerwonopruska“.

се правдивий арсенал набріжнійшого оружя против Русь: і лінгвістика і етнографія і історія і традиція і державне право і вибі-цівілізаційна місія — все тут порушено, щоб докзати, що Русь галицька то невідлучна часть Польщі і по за рамами Польщі не має ніякої рації існування. Руська мова для него не більше як „powiatowszczyzna“, котра може собі жити, але не може мати претензії до витвореня осібної літератури і освіти. Інтересно, як Ц-ч виражає ся в тій брошурі о своїй власній червоно-руській письменности. Червонопорущина не має літератури такої, яку має польщина, а має тільки пісні народні і пісеньки Падуря. Вводити єї до шкіл значить опізнювати просвіту. Хто не знає, як то тяжко в руській повітовщині висказувати свої думки, нехай спитає мене, бо я в ній працював; а прецінь же легше в повітовщині написати пісеньку, ніж викладати якусь науку. Але чомуж я писав руською мовою пісню і „вказівку (інструкцію) для вчителів руського народа“? Що до пісень, то я хотів писати людові пісеньки, котрі б прийшли ся в устах мого люду, а через те вплинути на его духа. Має люд руський пісні народні; я хотів єму підсувати інші, писави в тім самім дусі; та дарма, я не осягнув цілі. Швидше поет адужає написати найвеллчнійшу оду, ніж людову пісню. Я вважаю написане такої пісні за найвищий доказ поетичного майстерства. Так само й пісеньки Падуря дуже гарні, а все таки не перейшли в люд, видко, що писані не зовсім в дусі пісень народніх. Вказівка писана по руськи на те, щоби вчитель (значить — пропагандіст) зараз мав під рукою потрібні руські вирази (певно такі як „велколюд“, „віззіне“, „криж“ і т. п.) ширячи ідеї нашої будущини. Але я не писав нічого в тій цілі, щоби творити самостійну мову.“ (K. Cięglewicz, Rzecz Czerwono-ruska 1848 roku, W drukarni Ossolińskich, стор. 2).

Лишаючи на боці те розумне слово, яке Ц-ч сказав про пісні народні, ми звернемо увагу тільки на ту скромність, а якою він говорить про свою „Інструкцію“. Вона мала ширити між руським людом „romysły naszej przyszłości“. Дивно тільки, що він так пильно вистерігав ся сказати троха докладнійше про єї зміст. Та ба, се єму було не на руку — не задля руської мови, котрою написана була „Інструкція“ (мова ся, як ми бачили, була страшенно підмішана полонізажами), а задля різунсько-гайдамацьких єї ідей. Виступаючи против Руснів Ц-ч може бажав по трохи зрегабілізувати себе в очах польської шляхти. І справді се єму удало ся. Він дістав місце в частку шляхетським і вхер на ласкавім хлібі у шляхтича. Але революційна легенда, що на основі его інструкції витворила ся була ще перед 1840 роком, не загибла. Відірвавши ся від особи Ценглевича вона, можна сказати, літала в повітрі, чіпаючи ся мов павутинне раз сего а раз того діяча. Єї прикладувано до Едварда Дембовського*), приложено до Фердинанда Чапліцкого, мандатора з Горожанц, а в кінці припилено й до Шевченка. Се дає нам міру не талантів, не заслуг, не ідей тих людей, але міру

*) Я чув усно оповідане того рода, де общпрно говорить ся про Дембовського, звісно, речі легендарні а не історичні. Щось подібного є і в оповіданю пані Ебнер-Ешенбах „Der Kreisphysikus“.

тої ненависти, з якою володарі придніпрянської України гляділи на крпака, одного з тих битих та неволених Грцицьків, Кузьмів і Тарасів, котрий дійшовши до розуму і до слова взяв ся по своїому жалювати бозачинну, Січ і гайдамаччину. Такий чоловік в понятю польських шляхтичів міг мати тільки одну ціль — різати, міг мати тільки такі ідеали, які вони знали з Ценгельвичевої Інструкції і з его пісень. Такий чоловік мусів бути одним із тих фатальних „учителів народа руського“, про яких говорив Ц—ч, мусів поступати так, як такому вчителеви було слід — і маємо готову логічну і психологічну основу, на якій повинна була до Шевченка прилипнути польська революційна легенда. Впливом тої самої ненависти було й пізніше домаганє маршалка та підмаршалка шляхти кїївської в р. 1861, щоб усі твори Шевченка і Куліша поконфіскувати і не допускати до рук народа. Excusez du peu! Про законн Ману тоді вже, розуміє ся, не було й мови. Тільки в яких 10 літ по похороні Шевченка і по похороні кріпацтва Поляки здобули ся на спокійніше і більше безсторонне оцінюванє Шевченка.

Іван Франко.

Про Румянцівський музей у Москві.

Ще торік здобув я листа од шан. Ів. Франка, де він мене просить написати до „Житя і Слова“ про Румянцівський музей, его історію, колекції, бібліотеку, рукописі і т. і. Десь певне в Галичині мало-хто навіть знає про існуванє Рум' музею, а на Україні янов мало-хто має про него докладні звістки (певно що виключаючи декільки вчених людей). Тим то я залюбки роблю те, чого бажав л. Франко. Тільки ж, як Румянцівський музей є багата скарбниця скарбів, тай, річ природна, не можна про все розказати в межах журнальної статті, то я оглядатиму тільки те, що просто стосуєть ся до України та до старо руської літератури. Хто б захтів довідати ся про все більш і докладніш, того я одсилаю ось до яких книжок:

- 1) Описание рукописей Румянцевскаго музеума — А. Х. Востокова. Петербург, 1842.
- 2) Отчетъ по московскому публичному музею, отъ времени основанія его до 1-го января 1864 года, представленный Н. В. Псаковымъ. Пет. 1864. Ст. 178.
- 3) Отчетъ Московскаго публичнаго и Румянцевскаго музея за 1865 годъ — генерала Левшина. Извлечено изъ „Журнала Министерства Народнаго Просвѣщенія“. Пет. 1866. Ст. 42.
- 4) Славяно-русскія рукописи В. М. Ундольскаго. Наданіе Московскаго Публичнаго и Румянцевскаго музеєвъ. Москва. 1870. Ст. 64—467 (петіту).

5) Отчетъ Моск. Публ. и Рум. музеевъ за 1867—1869 г. Москва 1871. Ст. 247.

6) Отчетъ Моск. Публ. и Рум. муз. за 1870—1872 годы. Москва 1873. Ст. 163.

7) Отчетъ Моск. Публ. и Рум. муз. за 1873—75 г. Москва 1877. Ст. 151.

8) Отчетъ і т. д. за 1876—1878 г. Москва 1879. Ст. 162.

9) Отчетъ і т. д. за 1879—82 г. Москва 1884. Ст. 159.

10) Путеводитель по отдѣленіямъ иностранной этнографіи. I. Собрание Румянцовскаго Музея. II. Собрание Московскаго Публичнаго Музея. Москва. 1885. Ст. 94. Долучено план музею.

11) Отчетъ і т. д. за 1883—1885 г. Москва. 1886. Ст. 147.

Дальших справоздань у мене нема під руками. Ще деякі жерела я вказувати маю далі.

а) Рукописи. Старопечатні словянські книжки. Бібліотека.

Румянцівський музей названо так по єго основникові, графові Миколі Петровичеві Румянцеву, що був „государственным канцлером“. Граф дуже зацікавлювався старо-руською історією та словесністю, коло него гуртувалася ціла громадка тодішніх корифеїв російської науки (між ними назвемо Бантш-Каменського, Калайдовича, Востокова), і от задля потреб тієї громадки граф зібрав цілу колекцію старих рукописів та рідких книжок словянських.

Року 1828-го, вже по смерті графа Миколи, брат Сергій вчинив так, як бажав покійник, а саме — оддав усі братові колекції в казну, вкупі з будовою, де вони містилися. Так був заложений Румянцівський музей. До 1861 року музей був у Петербурзі, де тимчасом зростала Імператорська Публична бібліотека, що зробила ся краща од того музею. Через те 1861 року Румянцівський музей перенесли до Москви, де він став підвалиною для Московського публичного музею. Від тоді він і досі знаходиться в Москві.

З початку в музеї було 810 рукописів, 28 744 печатних книжок, 1,695 медальонів грецьких, римських та східних, 12,491 предметів мінералогічних, декілька мармурових статуй, декілька картин, 170 предметів етнографічних. (З усього того порозростались тепер самостійні, великі одділи). Найбільшою дорожчиною були там рукописи, та про них багато розводитись нема чого, бо вони вже добре обслідовані мабуть чи не з усіх боків: адже вони лягли підвалиною до всіх перших студій над руською давниною. Найперше місце займають священні кодекси. Тут є аж 4 списки старого Завіту (що, як відомо, трапляють ся в наших бібліотеках не часто); всі вони XV — XVI в. Є 2 Євангелії з XII в., 4 з XIII в., 7 з XIV в. Між списками Апокаліпсиса є один мабуть чи не найстаріший од усіх, які відомі — з XII в., з толкуванем Андрія Кесарійського; цікавий і чеський Апокаліпсис з толкуванем на чеській мові XV—XVI в. Між богослужбеними книгами є рукописи з XIII в. писані на пергамені. Велику вагу мають манускрипти с

перекладами писань св. отців, як ось ці: 1) найдревніший між звісними пергаменовий список Ліствиці Івана Ліствичника, XII в. 2) п'ять списків того самого твору XIII—XV в. 3) Шестоднев Іоанна Екзарха, з XVI в. Сюди ще відносять ся: пергаменовий Імаарах XIV в., Маргарит 1530 р., Златоуст 1523 та 1555 р. і багато других збірок. Між Коричими книгами дуже важні списки XIII в. та XV в. Цікаві історичні твори: 6 прологів, що між ними є один (за цілий рік) з XIII—XIV в.; Патерик скитський 1570 р.; дві Палей з XVI і XVII в.; 9 хронографів, що з них два з XV в., один писаний у Пскові 1494 р. дуже багатий на апокріфічні статі. Споміж списків оригінальних руських творів кидають ся в вічі: Патерик Печерський з XV в.; багато творів Кирила Туровського та Григорія Цамблака; 60 житій руських святих; а надто багато є творів московського періоду. Чимало є рукописів з мініятурами, між ними знаходять ся вже згаданий Шестоднев Іоанна Екзарха Болгарського з XVI в. з малюнками „Сотворенія міра“, та церковний устав 1608 р. з образами святих, — всіх образів у йому більш од 380, є і образ св. Кирила Первоучителя (що зустрічається дуже рідко): се дорогоцінний рукопис для історії нашого іконописання. З новіших рукописів згадаймо тільки Адамовича (Глухівського протоєрея) похвальні слова, промови, оди й кантати в честь імператорів: Петра I, Анни Івановни й Павла та ще в честь графа Румянцева-Задунайської. Між рукописами несловянськими більшість найновіших списки; з оригінальних цікаві латинські грамати князя Івана Освеційського про 5000 народ своєї жінці (пергаменова), та короля Владислава князеві Дмитрові Друцькому на подаровані маєтки (теж пергаменова). Про восточні рукописи не казати му нічого, цікавих одсилаю до Bulletin Scientifique T. I, N. 20 (опис академіка Фгаєн'а). Печатних словянських (кирилицьких) книжок зібрав Румянцев не багато, та між ними є дуже цінні: 1) Біблія Скорниці (Прага 1517—1519 р.), 2) Венецький Молитвослов з орнаментами на полях 1547 р. (№. був у музеї ще й Венецький Служебник 1519 р., що вважається за першу словянську книжку друковану в Венеції, та другий з 1554 р; обидва примірники виключено по наказу міністра народньої просвіти в 1845 р. та вже за Олександра II. придбано другі примірники натовісць; 3) Острозька Біблія 1581 р. 4) Острозький збірник (Овѣръ единой) 1588 р. 5) Молитви повседневня 1596 р. (Вільно).

Скоро музей перейшов з Петербурга в Москву, він швидко почав прибільшувати ся і от незабаром він придбав велику колекцію масонських книжок, рукописів, актів, листів і т. і. покійного графа Сергія Ланського, що був останнім гротмейстером Петерб. Провінц. ложі. Колекція ся дуже важна й дорога, та ми на ній довго спинялись не можемо, скажемо тільки, що тут є багацько й апокріфічних книжок старо і новозавітних. Запримітьмо, що одісла до музею приходило багато других масонських книжок та речей не тільки російських, а й усяких (польських теж), так-що вони становлять окремих відділ.

Тоді саме А. С. Норов оддав за невеликі гроші музеєві свою бібліотеку, що складала ся з 14.000 томів, а 1869 року завіщав те, що придбав одісла. Норовська бібліотека найперш усього важна рукописами грецьки-

ми, як от: 1) Грецька псалтирь, писана гарним Александрійським полууста-
вом IX в., на пергамені, в 8-ку на 318 стор. Список — один з най-
стародавніших по всій Європі. Норов купив его в Каїрі. 2) Євангелія
писана на білім, тонкім пергамені, гарною скорописсю X в., в 4-ку, ст.
455. Тут є розмальовані образи євангелистів на золотім ґрунті і чинало
золотих орнаментів. В початку рукописи посланіє Евсевія до Карпіяна
та т. зв. канони Евсевія. Сяч двома манускриптами могла б писати ся
хоч-яка бібліотека. Та є ще й другі рукописі та книжки дуже замітні
напр. 3) Уривок з Псалтирі IX в. на грецькій, сирійській та арабській
мові. 4) Поліглотт Хіменеса і Вальтона 5) Перше виданє грецької бі-
блії Альда 1518 р. 6) Перше виданє Нового Завіту Еразма Роттер-
дамського. 7) Первочечатний московський Апостол 1564 р. 8) Апостол
лівівський 1574 р. 9) Євангелія Віленська 1575 р. 10) Острозька
первочечатна Біблія 1581 р., що вже була в музеї й раніш. 11) Бі-
блія польська 1563 р. кн. Радавілла 12) Напрестольна Євангелія Ма-
моничів. 13) Євангелія учительна Калліста, виданє еп. Балабана 1606
р. 14) Послѣдованіє постригу двою, Супрасль 1697 р. 15) Псалтирь,
писана польськими літерами, церковно-словянською мовою, правописсю
українською, з XVII в. Багатій у Норова і одділ писань св. отців:
Григорія Богослова, Василя Великого, Івана Златоуста, П. Дамаскина
і др., — все грецькі рукописі. IX, X і XI в. Унікат — повна збірка
оригінальних творів єретика Джордано Бруно, що вважались загубленими,
в 4 ку, 185 ст. Докладний опис сего замітного пам'ятника, так само як
і взірці его почерків див. в каталозі бібліотеки А. С. Норова. СІПТ.
1868, ст. 165 і д. Одділ подорожів по Святій землі дуже повний у
Норова; тут є Боніфаций з Рагузи, що его Ріттер не знайшов у жадній
бібліотеці європейській (див. Erdkunde, Palästina). Велика Норовська
колекція грецьких та римських класиків складаєть ся з найкращих
видань, найчастіше з principes Історія північних народів (єсть най-
повніша в світі Atlantica Рудбека, що повніша навіть од Стокгольмської),
історія Візантійська, класична література європейська, я найначе іта-
лійська, і ще другі галузі науки — всі чудово репрезентовані в тій
бібліотеці. Нарешті треба ще згадати про арабський рукопис, переклад
повісти про Варлаама та Йосафата на арабську мову, 1707 р., з маль-
ваними мініятюрами. Про цю бібліографічну рідкість є докладні звістки
в Bulletin de l'Académie Imperiale des sciences de St. Petersb.,
t. IX, NN 20—21.

В кінці 1863 р. московський купець С. Большаков продав музеєві
дуже дешево гарну колекцію (210) рукописів свого батька, що був
книгарем і бібліотекарем, та ще й од себе дарував 50 добрих рукописів.
Вся колекція — словяно-руська з XVI—XVIII в., хоч також трапля-
ють ся, напр., Євангелії з XIII та XIV в. Приносять до себе увагу
„Книги півчл“, себ то рукописі на крюкових нотах, а по часті і на
ленійних, або на тих і тих вкупі. Таких книг у Большакова 24, вони
обіймають собою майже повний круг старого церковного співу. Деякі
з тих книг — на нотах дворядкових і трярядкових (двоголосі та три-
голосні); рукописів останнього розбору трапляєть ся по бібліотеках не
багато. Найбільше в Большакова рукописів богослужбних та житій

святних московських. Число є творів російських духовників, та нам цікавіше почути про от-такі: 1) декілька списків катехізісу Лаврентія Зізіанія, 2) Прокінітарь Арсенія Суханова, 3) Алфавіть духовний Ісаїя Копіньського, 4) Вінець віри Сімеона Полоцького, 5) декілька рукописів з духовними стихами та віршами, деякі з них з нотами кривковими та лінійними. З світських творів важливі: 1) Повість про 7 мудреців з XVII в. 2) Римські діяні (Gesta Romanorum) з XVIII в. 2) Александрія — декілька списків, 4) Люцідарій, 5) рідко трапляючий ся лічбник, список XVIII в. н. „Доброхотний вертоград“ (потім музей придбав ще кілька его списків. Найважливішим придбанням з колекції Большакова вважають ся рукописі з мініатюрами. Їх є 18, а найкраща — житіє Миколи Чудотворця, десь певне виготована по царському наказу (Івана IV); тут є над 400 роскішних, скусних малюнків. Один з апокріфів, одданий Большаковим пізніш, цікавий тим, що представляє важні доповнення до печатних его варіантів (порівн. напр. „Пам. Отреч. Інтер.“ Тихонова П., 361 та „Отреч. кн.“ А. Пліва 154); зветь ся той рукопис — Северіана Гевальського Шестодневъ и Ітвовникъ Георгія пророка, відносить ся до 1459 р.

Рівночасно музей збагатив ся подарунками звісного архімандрита Афілохія, що жертвував музеєві коло 60 рукописів, найбільше з XV в. Збірку вони переважно богослужебного, а задля нас найцікавіші: 1) Ефрема Сирина Паренезисъ 114 казань з XV в. 2) Александрія з XVIII в., а вкупі з нею Історія о кієвскомъ богатырѣ Михайлѣ сынѣ Даниловичѣ. Історія о князѣ Петрѣ и корольовѣ Магилевѣ і др. Опроче багато-дехто жертвував музеєві по скількись або й по однім рукопису, і таким чином музеєві скарб зростає та й зростає. Ген. Севастьянов оддав сюди свою бібліотеку рукописів на громадський взиток, вдержуючи за собою доживотне право власности. З его словянських рукописів цікаві: 1) Пятікнижжє, Іоуе Навин, Судді і Руць, сербської рецензії, писані на бомбіціні*) полууставом XIV в. Древнішого рукопису немає ніде, рівночасний — чергаєнове Пятікнижжє в бібліотеці Троїцько-Сергіївської Лаври (коло Москви) 2) Збірка житій святих та похвальних слів з XIII в. середньо-болгарської рецензії; тут є й апокріф про смерть Авраама 3) Два псалімпсести, один — сідовапа псалтирь, по зошкрябаному латинському письму, другий часловець, писаний по зошкрябаному письму словянському, обидва з XIV в. 4) Збірник рідких апокріфів, сербської рецензії, полуустав XV в. Тут між інчим є Видініе Ісаїи, Гроховникъ, Молінінникъ, Луинникъ, Колядникъ, апокріфічне житіє Нова, хожденіе ап. Павла по муках. З грецьких манускриптів Севастьянова цікаві: 1) Чергаєновий паремійник, скісний уставом IX в. (що вже переходить, значить ся, до скоронсії), важний за-для досліду паремійників словянських. 2) Чергаєнова Євангелія 1044 р. писана грубою скоронсією, з нотами для читаня єі. 3)

*) Бомбіціною зветь ся папір навощений та до того мабуть бавовняний, як показує самий пень слова *Бомбіца*, татарське *бумбу*, знідкіля рос. „бумбага“. Зрештою ще й досі не знають, чи справді перший папір робився з бавовни, а не з льону.

Дві другі Євангелії теж з XI в. Окрім того в тій колекції є ще чимало важних грецьких богослужбових книжок з XII - XIII в., невідані промови Ефрема Сирина та найстаріший список XIII в. устава Савви Єрусал. Між старопечатними словянськими книжками Севастьянова вказано.*) 1) Соборник (празнична книга), друкований в Венеції 1538 р., з 35 гравюрами. 2) Угроволоський службник з XVI в. 3) Угроволоська Євангелія з XVI в., дуже недоладного словянського письма й друку. 4) Два примірники Євангелії, друков. в Білограді 1552 р. 5) Цвітна тріодь Скадарська 1563 р., 6) Октоїх — Венеція 1537 р. 7) Службник венецький 1584 р. Ще є в бібліотеці Севастьянова багачко замітних листків з візантійськими мініатюрами та один аркуш грецького манускрипту V - VI в. (Апостол). Цікава його історія. Другі листки сего Апостола знаходять ся в бібліотеках Паризькій, Петербурській Публичній, Московській Синодальній, таї дуже шанують ся, бо рукопис один з найстаріших по всій Європі. До 1218 р. сей рукопис (цілий) був на Афоні в бібліотеці Лаври св. Папаса, а згаданого року бібліотекар, чернець Макарій, що впорядковував бібліотеку лаврську, взяв сего рукопису на оправу до других книжок; потім ті книжки порозходили ся з Афонської гори по Європі. Ще ж Севастьян в передав музеєві дорогийший глагольський пам'ятник — словянський брєвіар 1443-го року, писаний глаголицею хорватською (подовгуватою, квадратною). 500 аркушів на 2 стовпці. Хто знає, як мало є пам'ятників західньої глаголиці такої давности, той зміркує, яка се дорожочинність. (Див. L. Berčić. Chrest. glag. 1859, XXII.)

Бібліотеками не спеціально старословянськими заповнали Рум. музеї з усіх боків, так що к 1864 було там уже 125 000 томів. В значній мірі в великій пригоді стала тут тая обставина, що найщедріших жертвувателів імператор нагороджував ордерами. Деякі жертвувателі давали просто гроші до розпоряджості музеєві. Всякі інституції російські заслали до музея свої виданя. Всякі книжки, які друкують ся в Росії од того часу, неодмінно йдуть туди по одному примірникові.

Оповідючи хронологічно, я муєв би теперечки згадати про рівно-

*) Щоб читач міг орієнтувати ся у вказівках, ми нагадаємо історію церковно-словянських друкарень. Найперша печатна книга — Краківський Осмогласник 1491 р. Далі йдуть юго-слов. друкарні Венецькі (Часослов 1493), Черногірські (Цетинський Октоїх 1494 р. і Псалтир 1495). Угроволоську Євангелію друковано в 1512 році. Друкарня д-ра Скоріни була спершу в Празі чеській (Біблія 1517—19 р.), потім перенесла ся до Вільна. Перша московська друкарня — 1764 р. (Апостол). Вигнані з відти печатники позакладали друкарні в Заблудові, Львові, Вільні й Острозі. В XVII в. бачимо друкарні в Стокгольмі (Лютеранський катехізіс 1628 р.), в Європі у Києві. (ще раніш в Могилеві, Чернігові, Уневі, Дермані, Стрятині, Почаві і в др. южно-руських містах. В 1696 р. надруковано словянську граматику в Оксфорді, а рівночасно Петро Великий заводить слов. друкарню в Амстердамі, де друкує вже й громадянкою. Друкарень XVIII в. вже багачко. Варто заважити, що в Рум. музеї є теперішчи трохи чи не повна колекція старопечатних слов. книжок, що коли єї самому оглянути, то історія словянського книгопечатаня так і вірнеть ся в пам'ять.

часний зріст других одділів у музеї, а саме: а) красні скуства і класичні давности, б) доісторичні, християнські й руські давности, в) Дашківський етнографічний музей, г) одділ чужоземської етнографії, мінералогічний кабінет, е) галерея російських (і українських) діячів. Та щоб не плутати, я сим разом казатиму тільки про рукописі та книжки, а про другі одділи в музеї напишу в дальшій книжці „Ж. і Слова“.

Між придбаннями 1865-го року найцікавішими показують ся оригінальні юридичні акти і грамоти історичні, що подарував звісний археограф П. Муханов. Більшннн їх з московського періоду, та є й южно-руські XIV—XV віку, поміж ними польсько-руська грамота Свядригайла Литовського 1438-го року; а всіх звиш сотки. Пергаменові грамоти — з печатками оловяними, папірові з печатками з чорного та червоного воску. Та куди боатшннн скарбом було те, що пришло 1866 року: я маю на душі бібліотеку В. М. Ундольського. Покійний Ундольський, дуже добрий палеограф і бібліограф, збирав бібліотеку вважаючи не на те, щоб книжка або рукопис були тільки рідкі: найпильніщу увагу покладав він на те, щоб памятник був „говорачий“. Так, звісно вам, що до 1701 року (до заведеннн гражданскн) словянських старопечатних книг налічують коло 1300 назв; тільки ж коли ми виключимо звідти книжки богослужбні та повторні видання, то зостанеть ся всіх заголовків 300, в тім числі небогослужбних 250. Отож Ундольський зпаючи все цеє не купував рідкої книжки, як що було на світі таке саме єї виданє, тільки другоразове і дешевше; коли ж книжка була мало того, що рідка, а ще й важна з наукового погляду, от тоді він не жалувал хоч би й яких грошей. Самих рукописів (словяно-руських) в єго збірці є над 1350 (а до того часу в Рум. муз. було рукописів до двох тисячів з половиною). Очевидячки мні доведеть ся сказати про єю скарбницю зовсім побіжно. З списків святого шпєсма скажемо про Старий Завіт, що, як звісно, стрічаєть ся по бібліотеках дуже не часто, а надто в цілости. Отже бібліотека Ундольського має по-при 20 других списків одні повний з XV в., писаний раніш од Геннадієвої редакції, а через те містачий у собі багато важних одмін; такля способом се унікат в цілія словянськім світі. Уривків з Старого Завіту, до того дуже давніх (з XIII, XIV в.), є тут чимало. З списків Нового Завіту найважніший з XI в. юго-словянський: важний ще й переклад Євангелії Єпіфанія Славинцького з 1674 р., унікат. Памятники церковного права: сербський Номоканон 1305 р.; греко-римське право, переклад Єп. Славинцького, тексти первісний і виправлений (звичайно трапляють ся тільки виправлені списки) Одділ богослужбних рукописів містить у собі між инчим найкращий список вотної кривої грамотки Олександра Мезенця з XVII в. З колекцією пасхалій Ундольського не рівняєть ся жадна друга. В одділі перекладів творів св. отців нам цікаво побачити Маргарит Новий або ввїбка з писань Івана Золотоуста в перекладі кн Курбського, білоруського полуставу XVI в.. Ліствиці Рая XIV та XV в. (1412). Між руськими дубовими творами: Григорія Цамблака з XVI в., Іларіона Київського з XV—XVI в., Феодосія Печерського з XVI в., Арсевія Сатановського з XVIII в., Артемія, колишнього Троїцького ігумена, що

часто вважаєть ся за єретика, посланія проти Симона Будного, видавця протест. катехізму, з XVI в. — се унікат, дуже важний для історії боротьби православія з реформацією на Україні; Лаврентія Зизанія катехізіс з XVI в., Захарій Копищенського Палінодія, рукопис новітний; Просвітитель Литовський з XVII в., „Библиѣ малая“ 1660 р. святих Григорія Дмитрієвича, писана подільським наріччєм у Шаргороді; Синона Полоцького Вінець віри, списки з XVII та XVIII в.; Зерцало Богословія Кирила Транквіліона з 1679 р. Російських роскольницьких (старобрядчеських) рукописів є в Ундольського сила; крім того в музеї є в загалі багато творів сего розбору.

По церковній історії загальній є: Патеї, Літописець Дмитрія Ростовського і др., гарні списки XV—XVII в. По руській церковній історії: 6 списків Печерського Материка з XVI в., 1644 р. і др.; один з XVIII в. містить гарні мініатюри і план нечер; Житія святих — чудова колекція. Звісно, як добре обмальовують життя святих побут церковний, монастирський, родинний, громадський, та яку мають вагу для етнографії й історії. Правда, життя ті — найбільше великоруські. Таку саму вагу мають численні сказанія про чудотворні ікони (є в Ундольського між інчим про Ахтирську, Печерську). Між світськими рукописами всі дуже важні. Як у других oddілах так і в тім ми вкажемо тільки дещо. По світській історії: багато списків хроніки Григорія Амарола з XV в.; руські хронографи з XVI в.; Начальні літописці, переважно північної редакції: князя Курбського історія Івана Грізного, листуваня з ним, з кн. Острозьких і др., також переклади з Іваньні та Стрийковського — два рукописи з XVIII в.: „Описание о козакахъ запорожскихъ, сочиненное отъ инженерной команды“, два списки з XVIII в. З географії: кілька перекладів з польського, XVII в., водорож (1570—1584) в Єрусалим князя Миколи Радзівілла Христофора, воєводи Віленського, з XVII в. В юридичнім oddілі: списки Руської Правди полдустановою і скоронисєю, з XVI в.; Статут Литовський, писаний білоруською скоронисєю XVIII в.; в тім oddілі є багато цінних рукописів з періоду московського. З рукописів філософських: „Бєсѣда двое“ Гр. Сковороди. По медицині: нар дий великоруський лічебник з XVII в., що єго цікаво порівняти з українськими; крім ліків є тут багато примов, молитов, поради господарські і т. і. Між рукописами філологічного змісту цікаві: Граматика т. яв. І. Дамаскина в перекладі Івана Екзарха, кілька списків з XVI—XVII в.; Граматика Л. Зизанія, список XVII в. з друкованого виданя 1596 р. Що до бібліографії словяно-руської, то Ундольський сам аложив чимало каталогів многих книгохранилищ, та деякі є й оригінальні, дуже важні, як ось: Каталог бібліотеки коряжемського монастиря (в Вологодщині) 1615 р. 2) Універсальний каталог Моск. Синод. бібліотеки 1679 р., 1727 р., Катерининово періоду, 1819 р. і др. 3) Троїцької Лаври 1795 р. Найбагатший і найцікавіший oddіл бібліотеки рукописів Ундольського — староруська література, де є, напр. бродячі новісти: Повість Арріана, бывшего раба Епиктита философа... о Александрѣ гречестѣмъ царѣ, поустав XVI в.: Александрія псевдо-Каллістена, 10 списків з XVII в.; Книга, глаголемая Троя, з XVII в.; Повѣсть дивна о Днярѣ ца-

ревнѣ з XVII в.; Сказаніе о Акирѣ Премудроу з XVII в.; Стефанитъ и Шхилать, два списки з XVII в.; Зрѣлише житія чловѣческаго, переклад Вініуса з 1674 р., списки XVII—XVIII в.; Дѣянїя Рилскїя з 1724 р.; Приклади изъ Зеркала Велкаго з XVII та XVIII в.; Повѣсть о седми мудрецахъ, три списки XVII в.; Книга глаголемая Факцы или жарты, 1778 р.; Сборникъ увеселительныхъ повѣстей и притчей, писаннїи сілلابичнимъ віршамъ, з першої половини XVIII в. До сего одділу йдуть і лицарські романи, як от, про Аполлона Тирського, Королевича Брунцвіка, Бову, Петра Франкського, прекрасну Мелюзїну і т. і., з XVII і XVIII в. Сюди ж відносять ся й оригінальні руські (північні і южні) повісті Скажу коротко, що більша часть творів, про які згадує Іппінов „Очеркъ лит. исторїи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ“ та які обнародувані Тіхомировичем та Костомаровим, є в бібл. Ундольського. З памятників схоластичної літератури нам цікаві: Сімеона Полоцького „Гласъ послѣдній царя Алексѣя Михайловича“, XVII віку; збірка псалмъ (33) XVII віку, найбільше чисто українських по мові; те ж з XVIII віку (41 пс.); псалми з Римотворної Псалтїрі С. Полоцького, на нотах, далі 35 псалмъ і патріотичних віршів українських з XVIII віку; дві збірці псалмъ і патріотичних віршів українських на нотах, з XVIII-го віку. Як матеріал мало просліджений дуже важні в колекції Ундольського збірники, що відбивають у собі ярко й наглядно духовні інтереси наших предків. Ті збірники, що обертали ся в старіх руських письменстві, можна поділити на два ряди: такі, що мають який-такій означенїй, певний зміст (четы-минеї, торжественники, Златоусты, сборники, цвѣтники, Златоструї, Измаград, Златая цѣпь і т. і., а так само й канонічні збірки: каноники, молитвослови і т. і.) і ті, що не мають якихсь означеннх меж, збірки різнобарвного змісту, без заголовків навіть. Таких збірок було більше, ніж перших; і в Ундольського їх є аж 200, а перших 30. Про перший сорт збірок Ундольського я вже по трохи згадував; додаю ще тіба, що їх в музеї по 10 і більш редакцій. Що до других, то про них розписати ся неможлива річ, бо довело ся б детально повідати про вістрявлїй зміст кожної збірки.

Ще ж Ундольський зібрав і печатні словянські книжки. Колекція его книжок, як я вже згадував, складала ся так само дуже систематично. Таких чином в его книжній бібліотеці ми бачим напр. чудовий систематичний збір книжок св. Писма, починаючи з відомої Біблії Острозької 1581 р. аж до видань Біблійного Товариства, такий самий збір писань св. отцїв (переклади) та памятників літератури церковно-історичної; найважливіші виданя богословського письменства, найпаче оригінального (полеміка, канонічні твори, проповіді і т. і.) як раніш од Петра I. так і зараз після Петра: замітна збірка книжок учебних та з світської літератури, напр. первачок словянського друку — Шестоднев краківський 1491 р. (Швайпольта Фіоля)*; Просфонима или при-

* Бібліографи зовсім не знають ніякого краківського Шестоднева, гл. Каратаєвъ, оп. сіт. Додамо, що Фіоль видав у Кракові 5 книг і всі вони помічені 1491 роком, так що ми й не знаємо, котра з них первачок. І. Ф.

вѣтъ хитрополиту Києвскому и Галицкому Михаилу Рогозѣ (Львів 1591), Граматка Львівських студеів (Львів 1591); Острозькій „Апокрисисъ“ Христофора Бронського 1597 р.; Василія, свящ. Острозького „Отписъ на листъ Ппатія Поцѣя“, Острог 1597 р.; Молитвы повседневныя, Вильно 1602 р.; незвичайно рідка „Книжка о образѣхъ, о крестѣ, о хвалѣ Божіей“, о молитвѣ святыхъ“ і т. і. Вильно 1602 р., першопис київської „Книги о вѣрѣ“; Мелетія Смотрицького словянська граматика, єдино-звісний призірник з вихідним аркушем 1618 р., з деякими одміними од виданя 1619 р. в Сѣю; Лавренція Зизанія Катехізіс, печатаний у Москві 1627 р., виданє не випущене в світ а через те велика рідкість; Слово Петра Могилы: Крестъ Христа Спасителя, Київ 1632 р.; Ппатія Оксеновича Казанє на погребеню кн. Ілії Четвертинського, Київ 1641 р.; Київська лцєва (ілюстрована) біблія з 174 гравюрави, 1645—1649 р.; Молитвословъ Ефимеріосъ, Вильно 1651 р.; О сакраментахъ, Київ 1657 р.; Три слова Лазаря Барановича, Новгород Сіверський 1675 р.; Вопросы Еллино-россійскіе, 1715 р.

Такі богацтва, як колекція Ундольського, затемнюють те, що прийшло до музею зраз опісля. Та такі й незабаром (1868) музей здобув „Русскія Вѣдомости“ з часів Петра Великого. Галичанє не зіркують мабуть ваги такого придбаня, коли я не скажу, що не вважаючи навіть на всякі урядові пильні заходи, досі ще не одшукано комплекту сих Вѣдомостей, сеї найпершої російської часописі.

Тогож таки 1868-го року музей купив дуже дешево найкращі рукописи з антикваріату Пискарьова, що тоді був помер а єго добро призначили до ліцітанції. Запам'ятити треба, що Рус. музей, як інституція правительствєнна, скрізь має першенство й привілегії, так-що він повпбирає потрібні рукописи ще перед ліцітуванєм. „Каталогъ (докладный опис) славяно русскихъ рукописей, приобрѣтєнныхъ Музеемъ послѣ В. Д. Пискарєва“ видано 1871 року, а я, як і скрізи, торкнув ся тільки дечого найціквішого. Отже там є: Слѣдована Псалтир з XVI в. — з малюнками птици, звірі, страховидъ, людські постаті і т. і.) — першорядної ваги задля історії руського екуетва; св. Сильвєстра та преп. Антонія (брата Григ. Богослова) Истолкованіе о Св. Троицѣ, з XVII в. тут є згадки про Словян, жєзєло Несторової егнографії; торжєвєнник з XV та XVI в., де між іншим є два списки житія Бориса і Гліба, пам'ять кн. Владимира та житіє Димитрія Придубцького (список найстаріший між звєсними); збірник писаний полуставом (до 1548 р.), де є й уривки „отъ тайныхъ Епоховыхъ книгъ“, „Вєстѣа трехъ Святитєлей“, кілька сказаній про Соломона, „О чудесныхъ птицахъ и рыбахъ“, „Преніє живота со смертію“ і т. і.; Хронограф руської редакції до 948 р., писаний у Москві 1485 р., зл жєний по хроіках Амартола та Малали, з розряду т. зв. „єллинських літописєв“; хроіка Стрийковського з XVII в.; збірник з XVIII в. (з першої четвєртини), де є Прокламация тур. султана до козаків 1678 р. та йїх одновідъ; роскольніцький збірник Петрового часу, де є: Голубина книга, Слово обѣ Акырѣ Прємудромъ, гадательна псалтирь під заголовком: „Псалтирь толковая“ — сеї апокріфічний пам'ятник трапляєть ся дуже рідко; Діалектика Іоана Дамаскина в южноруському перекладі, українська скорописъ XVII в.;

гарна колекція лічбвишків з XVII в.; Александрія сербської редакції з XVII в. Між Ніскарьовськими печатними книжками важні: Венецькі видання (Октоїх 1537 р., Праддичная мнєя 1538 р., Часловець 1566 р., Служєбник 1570 р.); Московський перводпечатний Апостол 1564 р., Стратинський Служєбник з друкарні Ф. Балабана 1604 р., Кирила Трапквіліона „Перло многоцѣнное“, Чернигів 1646 р.; Філософія Аристотелева М. Козачинського і Гр. Щербацького, з додатком генеалогії гр. Розумовських, Львів 1745 р.; Краткій Катихизисъ историческій, на слов. і польській мові Макарія Нероновича, Почайів 1756 р.; Ошмы отъ Кемписъ о подражаніи Христу, вид. Ігн. Біленевського, Почайів 1764 р.

З придбутків 1768 року ще спиню ся над деякими рукописами та книжками дрібніших колекцій, дарованих музеєві од різних осіб, як ось: сербські богослужєбні рукописи, Євангелія, Апостол, требник і інші з XIII в. та XV в.: Цетинська псалтир 1495 р., на дужку Шафарика найрідкіший та найвишнійшій памятник словянського книгопечатаня за цілу его історію: Венецькі виданя богослужєбних книжок XVI в., що доповняють серію других церковно словянських Венецьких видань, які були в музеї раніш; члнча колекція (26) богослужєбних нот, зібрана кн. Одеськими, що був великий знавець церковного співу. Переважно вона складаєть ся з рукописів, та є й книжки, як от Львівський Ірмологій 1700 р., що довго вважав ся найпершою нотною словянською друкованою книжкою*. Ірмологій Почайівський 1794 р., Октоїх московський 1772 р. — Е. Бецький (видавець Молодिका*) дарував колекцію автографів, де ми бачимо напр проповіді Лазаря Барановича, листи его до І. Галятювського, его ж польський вірш, Котляревського оду Сафо, листи Квітки, Харківські байки Гр. Сковороди, его ж листи 1785 р., его Діалогъ или Потокъ Змінъ, „Перекотп-поле“ Квітки, его ж „Основаніє Харькова і др. — Оснівник Харьківського університету В. Н. Каразія теж назбирав багато українських документів, як от: універсала Мазепи, Скоропадського, папери Милорадовича, Ломіковського, листи Полуботка, кн. Кураквіна, А. Безбородька, гр. Завадовського, листи Сковороди. Дуже цікавий збір подібних документів прийшов і після В. Анастасевича. нпр.: українська поема минулого столітя „Разговоръ Малороссін съ Великороссей“. Неустровъ пожертвував Slowakisches Wörterbuch von Procopius, med. doct. aus Zakolitz (рукопис) та деякі книжки Супрасльського виданя. Мабуть чи не найцікавішою для нас Українців буде згадка про рукопис з XVIII в. — український переклад Псалтирі на народню мову. Нарешті згадаю ще про рукопис XII в.: служба св. Віллігізові, архієпископі Майнцькому, на лат. мові (описля єї видав В. Герье в Москві).

К 1867 зробили в музеї й виставку. Рукописи були розложені по столітям, починаючи з XI в. Те саме зробили з словянськими книжками, розложивши їх групами по хронологічному порядку заведев друкарень

*) Доки не одшукали Супрасльського виданя 1697 року „Послѣдованіє постригу въ малый иноческій образъ“. Книжка теж є в Музеї.

у Словян. Бібліотека книжок не церковно-словянських звісно, зростає далі, як мовляють, не днями, а годинами. Докладніше оповідати про неї не буду.

Дуже щасливим був для музею 1870 рік, коли він придбав бібліотеку І. Я. Лукашевича. Вона складала ся з книжок церковної печати, словянських рукописів, архіву українських актів, що прибирав славнозвісний історик Маркевич (сюди ж стосуєть ся й колекція молдавсько-волоських грамот,) з книжок громадянського друку (за часів Петра I) та ще деяких. Найважливіший одділ перший, де є над 800 дуже рідких видань тай саме таких, що доти в музеї їх було не доволі: то книжки з дрібних та бродячих українських друкарень XVI—XVII в. та з друкарень закордонних. Тут є нпр. Краківські видання Святополка Фіюля 1491 р.: Часловець, Тріодь постная та Тріодь цвітная (всього вкуні в тій першій словянській друкарні було пятеро видань, та ті другі були в музеї й передше); Цетпиські видання друковані з наказу Чорногирського воєводи Юрія Црноєвича 1495 р.: вже згадувана Псалтир, що єї так вихваляв Шафарик, та Октоїх — більше видань там і не було; найстаріша друкована Євангелія, друкована коло того самого часу мабуть у Сємпграді Бігнером з Брашева; Венецькі видання з друкарні основаної і піддержуваної Словянином, воєводою Божидаром Вуковичем, десь певне з 1519 р., а далі єго списом та другими, — тепер у музеї, здаєть ся, є всі 33 книги, які видано в Венеції; дуже рідкі сербські видання першої половини XVI в.; Угро-волоські видання, і врешті Южно-руські. Що до сих остатніх, то скажу загально, що з тих скарбів, акі єв Рус. музеї, дуже добре можна пізнати нашу рідну літературу в XVI та XVII в. І так поміж Лукашевичевими книжками є: книга о священстві св. Івана Золотоуста, Львів 1614 р. з додатком статі: „Соборъ въ богоспасаемомъ градѣ Вильнѣ бывшій генваря 7117 г.“; „Верше“ на Різдо, на Степана, на Вас. Вел., Львів 1616 р. з гравюрами, з підписом Павла Берниди; Кирилла Транквіліона Учительна Євангелія Рожманів 1619, а посвятою княгині Вишневецькій, 2 є виправлене видане; Апостоли та Євангелії друковані в кандруючій друкарні Павла Дожива-Лютковича 1620 року в Угорцях (самбірського пов.); Параміоїа, спрїчь утїшительныхъ мольбы, Київське вид. 1634 р., — вони потім увійшли до Требника П. Могили; Требник 1635 р. з друкарні Угроволоського воєводи Матвія Басараби, в Довгих Полі, — перше волоське видане друковане (Т. Вербицьким, Кіашином) черенками спровадженнями з Русь, унікат; також є й другі тамошні видання, теж унікати; Договори или постановление съ войскомъ запорожскимъ. Київ 1659 р.; Гаятовського Ключь разумїнія, Львів 1663 р.; єго ж „Небо новое“, два видання 1665 р. у Львові; знов І. Гаятовського Души людей умерлыхъ; Требник друк. в Євю 1637 р. унікат; Молитвословъ друк. в Уневі 1679 р. Митрох Кульчицьким, унікум; рідкий львівський Требник 1682 р., унік.; теж унік. Акаѳисты и каноны и проч. спасительныхъ мольбы, Київ 1686 р. з предмовою до чительника та з образками; знов унікат: уневський Молитвословъ повседневный 1695 р. з образками; Регламентъ о содержаніи овецъ въ малой Россіи, Київ 1724 р. Що до книжок з XVIII в. (по першій четвертині) та з XIX в., то й тут у Лукашеви-

ча повно рідкостей та унікатів. Тут є свѣла уніяцьких видань друкованих у Почаєві (над 60), Супраслі, Львові, Уневі і т. і. Досить сказати, що тут налічують 82 книжки доти невідомі в бібліографії. Та куди важнища для нас колекція Лукашевичевих рукописів (164), що переважно писані українською мовою, почасти трохи макаронічною, почасти дуже народньою. Отже тут є: нотнолінійні рукописи з XVII та XVIII в., а поміж ними Ірмолой з підписом М. Хавенка 1660 р.; Ліствиця Івана Ліствичника з XVII в. з українськими коментаріями; збірник „Пчела“ з XVII віку, Межигірського монастиря, з дуже великими одмінами супроти інших редакцій; збірка з XVI віку, де є сказаніє чорнорица Храбра, виписки з літописів та хронографія про Словян, космографія, преставленіє Кирила Философа і т. і.; кн. А. Курбського історія Івана IV та листуванє з ним, з XVIII в.; Історія Малоросіи, кн. I (до 1654 р.) невідомо чия; Літопись Грабянки з XVIII в.; Літописець краткій.... о гетманахъ, до 1739 р.; Краткое описаніє малоросійскаго казацкаго народа по 1761 годъ, собрано П. Сымоновскимъ; Краткое описаніє военныхъ дѣлъ Малой Росіи по 1725 годъ, писано в Пирятині 1822 року; Журнал Якіма Горленка, 1736 р.; Справая книга Прилуцк полка, 1696—1707 г.; Опис Малоросійскихъ полковъ з XVIII в.; Дѣло о разбойникѣ Гаркушѣ, 1782—1786 р.; збірка творів Самуїла митроп. Київського 1801 р.; Сказаніє о Колишвищнѣ, М. Максимовича, автограф; Александра XVI в., писана южноруським полкует.; ціла колекція перекладаних лицарських романів з XVIII в.: Горинида или вхопленная Прозерпина, Павла Б. Н. (Вілецького-Носенка) з відстрічних російських прозаїчних перекладамъ; 9 рукописів на латинській мові — лекції записані в Київській Академії та Переяславській Коллегії XVIII в.

Рівночасно передаво до музею дублети з бібліотеки Синодського Архіву. Се знов переважно уніяцькі друковані книжки, де є 50 Почаївських, 24 Львівських, 6 Унівських, 5 Супрасльських. В тім числі є 20 Служебників 1691 - 1791 р., 8 Требників 1695—1792 р., 6 Євангелій, 7 Апостоів, 7 Апологіів, 6 Писних Тріодів, 7 Тріодів Цвітних, 6 Октоїхів, 1 Минея місячна, 1 Минея общая, 2 нотні Ірмології, з Часловці, 4 Псалтирі, 1 Акафіст і т. і. Одно слово, тут знаходить ся повний круг уніяцьких богослужебних книг, та й не по одному, а по кілька видань. Через те на цій колекції не важко прослітити всякі зміни в латинському дусі, які по троху впроваджували ся в православні книги навіть ще до Західського собору 1720 р. А. Θ. Хойнацький у своїй книжці „Западно-русская церковная унія въ ея богослуженіи и обрядахъ“ (Київ 1871) думає інакше, бо не бачив напр. зовсім скатолического уніяцького служебника Віленського 1692 р. Докладні звістки про ті книжки читач знайде в „Спискѣ книгъ церковной печати бібліотеки Св. Синода, составл. Н. Барсуковымъ“ Спбт. 1871 р. Тоді ж (1871 р.) передано до Музея й дублети*) з Новгородського Софійського собора, та се найбільше виданя Московські (до-Никоївські). На одному Служебнику була пергаменова оправа, зроблена з шматків служебної мнєи XI в. за март місяць.

* А вся бібліотека пішла до Петербурської Духовної Академії.

1870 року вмер звісний вчений Н. І. Попов; до Музея пішла вся его бібліотека рукописів. 76 чч. Найбільше тут рукописів роскольніцьких (НВ. Попов — видавець „Сборниковъ изъ исторіи и для исторіи старообрядчества“); тут є й елаборати з Білої Криниці і для цієї рукописи „О мысленіи православныхъ христіанъ, заглавствующихъ въ разныхъ посадахъ Черниговской и Могилевской губерній, о грамотѣ, названной: „Объявленіе объ уничтоженіи окружнаго посланія“ З поміж важних документів не можемо не згадати велику колекцію паперів Катерини II, Храповицького, Сушкова й інших, яка теж достала ся тоді до Музею. До речі зауважимо, що Музей тоді зробив виставу автографів, де показано багато автографів чужоземських та велику силу російських; від українських письменників тоді були автографи Котляревського, Квітки, Білецького-Носенка, Гребінки, Шевченка.

1872-го року начальник Кієво-Печерської друкарні о. Алфілохій оддав у Музей збірку книжок уніатських. Цікавійші між ними: уніатський Требишк, друкований у Львові 1719 р., а на ньому рукописні рівночасні виправки для дальшого видання і багато уваг польських і руських як у тексті, так і на окремих приліпляних листочках; Послѣдованіе постригу: въ малый и великій иноческій образъ, Почайів 1750, — доти він був невідомий у бібліографіі; Чинъ возлаганія влаторыхъ діядимъ, даемыхъ отъ всечестивѣйшія Капитулы Ватиканскія на священника чудотворныхъ иконы Пречистыя Дѣвы Маріи, Почайів 1773 р., — в додатку сказано, що таким чином вінчано чудотворну ікону Почайівську; Басни талмудовы. отъ самыхъ жидовъ узнанія, Почайів 1794 року (НВ. Франко в 1-м ч. „Житя і Слова“ цитує 1784 рік; цікаво б знати, чи се помилка, чи попросту він має перше видане?); Боггласникъ, Почайів 1825 р., з нотами; деякі пісні на польській мові. З інших придбань того року варто ще згадати: Правила словянської правописі та граматики, рукопись сербська з XV в., вбірка з книжки „Константина философа Костенчъскааго, бывшаго учителя Сръбскаго въ дни благочестиваго Стефана деснота“, — аргументів автор вживає таких, які тепер ми чуємо од наших москвофілів; рукопис „Книга о четирехъ послѣднихъ, си есть о смерти, о судѣ, о муцѣ вѣчной, на латинскомъ діакектѣ въ 1661 г. езуитомъ Вильгельмомъ Стангурскимъ пзданная, а съ латинскаго на славяно-російскій діалектъ въ общую пользу чтущимъ преведенная въ Лаврѣ Кієво-Печерской въ 1733 г.

По покійнім професорі І. Біляєві († 1873) его бібліотека перейшла до Музею. Его рукописи такого змісту: 20 літописів, 26 офіціальних книжок, 4 текі листів з XVII в. та з початку XVIII в., 15 церковно-історичних (з XV—XVII в.), 20 літературних світських, 10 збірників мішаних а 10 перекладів з святих отців. Очевидячки рукописі Біляєва це такі, що вважають ся за насущні в кожній бібліотеці, бо звичайно по бібліотках головний елемент становлять рукописи бого-служебні або духовні. Та українських документів тут мало. Я назву

* З моего боку помилки нема, хоча видане з 1791 р. і тільки таке знає й о. Петрушенич [Гатичанин, 1893 стор. 176; Годовацкай [Дополненіе къ Очерку славяно-русской библиографіи Ундольскаго] такожъ не знає вид. 1784 р.

а усієї скарбиці: повість про Александра Македонського в українській редакції 1697 р., 102 ст. в чвірку; збірка з XVII в., що містить повість об Акирі, о Григорії пані Рязькія, і др.

Того ж таки року Петербурська Імператорська бібліотека прислала свої дублети книжок печатних, де є напр.: протестантський „Катихісієсь, то єсть наука стародавняя христіанская отъ святаго писма для простыхъ людей языка Рускаго, въ пытанияхъ и отказѣхъ събрана“, накладомъ Матвія Кавечинського, Симона Будного та Лавр. Кришковського, Несвіж 1562 р.; Новий Заповіт на кроатській мові, виданий Прімусом Трубером в Тюбінгені 1563 р.; Кнєвїонь, общежительный лючєскїй уставъ, Свє 1618 р.; Собраніє словєсь отъ Божественнаго писанія, Угорці 1618 р.; перше кїївське виданє Псалтїону 1620 р.; Псалтїр друкована в Четвертні 1625 р. Духовна Академія в Петербурзі рївночасно прислала музеєві 126 старопечатних книжок, між ними є: Євангелія, що деякі вчені вважають єї за виданє, друкованє в Москві ще перед епохою І. Фелорова, се б то ще перед 1564 р.; Псалтїр Віленська, яку теж вважають за друковану до 1575 р., себ то раніше од приходу вигнаних московських печатників на Україну; Грамматика словянська, Кременець 1638 р., якої знають тільки 4 примірники. Од Московської єпархіальної бібліотеки оддано до музею 258 старопечатних книжок, між ними найбільше книжок роскольніцьких, що повиходили в Клициях, Вільні, Гродні, Почаєві та Сураєві в XVIII в. та в теперішніх.

1874-го та 1875-го року музей здобув багато дрібних колекцій рукописів, між якими ми бачимо: Лаврентія Зіванія словянська грамматика з одмінами од печатного виданя 1596-го року та з додатком грецької Акростіхіди (що зветь ся також „Толкъ преднаицєуюму къ нѣкимъ канонамъ краєгранию“) з XVII в.; „Краткое грамматики изъясвленіє,“ писано на бересті, по граматичі Мел. Смотрицького, мабуть у Сїбіру, з XVIII в.; „Записки богословскія“ архімандрита Іринєя Фальковського з XVIII в.; збірка творів Гр. Сковороди, 4 томи, переважно автографи; між ними назву тільки: Симфонія или книга Асханъ, о познаніи самого себѣ, 1767 р.; Бєсьда о христіанєкомъ добронравіи, 1796 р.; Садъ божественныхъ пѣсней, 1750—1785 р.; Брань архієстратїга Михаила съ Сатаною, 1783 р.; Бєсьда двое: Нарєкєсь; колекція листів Сковородинних до єго покровителя М. Ковалєнського, — латинських, грецьких і руських; „Жизнь Гр. Сковороды, писана 1794 года, въ древнемъ вкусѣ“ М. Ковалєнського, — чернетка і біловик; Сонцова „Смуты въ Галліи“ 1846 р.; фамільні панери гр. А. К. Гудовича 1762—1817 р.

Отже к 1876 р. Музей мав до 4000 словино-руських рукописів, 819 на чужих мовах, до 40 тисячів грамот, актів, автографів, до 3000 старопечатних словянських книжок, до 100 книжок Петрового часу. Бібліотека ж других книжок, що найважніші між ними, звісно, російські виданя, виносила більше-менше 250,000 томів.

Поки що на цїя я й перерву свій огляд, бо як на одно число „Ж. і Ст.“, то й цього вистарчить, а як би я почав повідати про бібліотеку проф. В. Григоровича, що 1876 року принала Музеєві на вла-

свість, то статейка моя вийшла б занадто довга. Тільки ж, кінчаючи свій перегляд, я смершу мушу сказати дві слова що до його безсістемности.

Може бути, дехто докоряючи скаже мені, що краще було б, якби я перелічував скарби Румянцівського музею не в такому порядку, в якому вони нагромаджувалися в книгохранниці, а в такому порядку, щоб у читача зложився виразний образ староруської літератури в поступовім ході її розвитку, і в загалі, щоб підвалливою основою статті була історія не музею, а історія русько-українська. Воно звісно, що й це було б гаразд, так як я ж мав свої причини вчинити саме так, як вчинив, а не інак. Перш усього завважу, що я оглядаю пам'ятники тільки дорожні та рідкіші й омилю часті та звичайнісінькі, дарма, що вони бувають дуже важні й характерні: тим то. хоч би як систематично вів я свій огляд, однаково у йому була б безліч люків. З другого боку не можу я здумати, щоб передплатник научної часописи та не знав сам історію староруського письменства й характеру его, принаймні в загальних рисах: адже це такі елементарні речі, що всі ввучують їх ще по гімназіях. Вважаючи на це, я з зовсім спокійною совістю не захтів впорядковувати всіх звісток в ансамбль, а попросту сипався над першим лишнім цікавим пам'ятником. Читач нізнає од мене історію самого музею. Він знатиме, од кого прийшла та чи та книжка або рукопис і у чіих руках була, --- значить ся, він знатиме, чи і з якого боку вона могла бути обслідувана гаразд, чи може в ній таїть ся ще багацько дечого нового: очевидячки, напр., документи з осівної бібліотеки Румянцева навряд чи дадуть багацько новітніх відомостей, а яка-небудь українська книжка, що прийшла од московського купця та ще й недавнечко, подає багацько більшу надію на те, що в ній знайдеть ся щось нове. Далі не треба ще ось чого забувати: докладні наукові описи та каталоги, до яких схоче вдатися людина зацікавлена якою-небудь звісткою з моєї статті, так ті описи аложено окремо для кожної колекції, яка увіходить у склад бібліотеки музею, отже мій начерк положе читачеві зорієнтувати ся.

(Далі буде.)

Москва 29 янв. 1894.

А. Зримський.

Н О В И К.

О П О В І Д А Н Ь.

(Конець).

XII.

Минула вечірня, вечеря пройшла.
Він вийшов в город знов з другім.
Товариші нову байду жну вели,
Та він не балакав із ними.

А слухав, як тах соловій щебетав
На мурі у клітці дротяній,
Як тугу неначе свою вчпывав
По млії далекій, коханій.

Другі соловії у лісі живуть,
На волі прийдець ся їм вмерти,
А той сірожаха у клітці сидить,
Не годен ні крпк розпостерти.

Він має що їсти, та може, Бог зна,
У него є інше бажане,
Як бачить на волі других соловійів,
Як чує він їх щебетане.

Він рад би на волі пожити також,
У него на волю надія;
Він нею живе... Чи не добре було-б
На волю пустити соловія?

Так новик міркує і дивно ему,
Що люде такі безсердечні,
Щоб слухати пісні, вони співака
Держать у вязниці безпечвій.

А пісня як має втішати людей,
То в путах ходить не повинна,
Хай ллеть ся свобідно із вольних грудей,
Як морська хвиля невпинна.

І дивно Іванови, що аж тепер
У него той замір явив ся;

Таж він соловія того чув не раз,
Про него-ж ні раз не журив ся.

І нинком підходить вже новик під мур,
Отворює дверці у клітці...
Замок соловій, стрепенувсь і злякавсь;
Мов напад у хижої кітці.

А новик відскочив на бік і глядить,
Що буде з того єго вчинку:
Співак охолов і зіскочив на дно
І ще дивував ся хвилинку.

А далі у дверці отверті вступив,
Розглянувсь кругом по городі,
Зіскочив і скоро крильцями махнув
І вже віддихав на свободі.

Іван же пошав до дому пішов,
Так тяжко чогось задумав ся,
Бо він соловія на волю пустив,
А сам у неволі остав ся...

Хто-ж винен? У клітку він сам же заліз
І все мав отворені дверці;
Та крпа ослабли у думки єго
І кров захолола у серці...

XIII.

Поклав ся він спати і гарний мав сон:
Неначе по лісі він ходить,
Веселий собі і щасливий такий,
Під руку дівчину він водить.

Вона така гарна! Співає пісні
І в очи так дивить ся бачно!
Він рад би обняти єї, та чогось
Єму і маркотно і лачно.

У своїм житю він так мало дівчат
Видав і ще менше пізнав їх,
Нагоди не мав все, а потім стидавсь
І майже усе омивав їх.

А тая товаришка зміла собі,
Так весело, щиро смієть ся!

Іван єі слугас, йде і з часом
Відвага у него береть ся.

Вона єму каже: „Чому ти сей світ
Веселий так остро все судиш?
Таж ти молодий ще, лиш жити б тобі;
На старість гуляти не будеш...

„Наш вік молодий наче мак той рясний,
Червоний, аж глянути мило,
А вітер повіє і листє злетить,
Останесь гідкеє бадилло“...

А він їй на тєє: „Не так то воно!
Нам молодість пакости койить,
Літаєш за хиари, падєш у багно,
А жити у ньому не стойить.

„За хвилью щасливу жури ся ліга,
За хліба кусок запродай ся,
Немилу роботу роби і мовчи,
А ні, то бідуй все і кай ся.

„Ті людські бажаня, високі мети
Всі дуже визенького роду,
То спосіб не новий, як можна найти
Вдовелєнє, хліб і вигоду“..

А панна на тєє: „І в тебе мета
Також невисокого роду;
Ти в хурп чернечі упхав ся того,
Щоб мати йїду і вигоду...

„Ей, хлопче хорошиї, все в світі пустє,
Нема тут ніякого раю;
Я тому не винна, а винна лише,
Що щиро тебе я кохаю.“

Спить новик Іван і дивуєть ся в сві
Тїй панні, що з нїм похожєє;
Так любо на серці від мови єі —
А панна вже пісню співає:

„У келїї сумрак і тиша і сум --
І сум той на новика злинув,
Не може він виринуть з хаосу дум,
Що світ і людей він покинув.

„І в него питасть ся думка одна:
 „Невжеж та земля не принадна?“
 А друга відказує думка сува:
 „Земля не принадна, не ладна!“

А промінех місяця йде-летить
 У келію панна і клонить
 Головку на него й цілує, пестить,
 А новик мовчить, не боронить.

„Він чує жите, в нім бентежить ся кров,
 І духа-відваги в нім много,
 Він вірить у щастє, він чує любов
 І нас вже жити для бого...“

„І будить ся він, а тут тиша і сум,
 І з келії сон той полинув,
 І тільки осталась з чудових тих дум
 Журба, що людей він покинув...“

І слухає новик, в нім серце тремтить,
 А панна головку вже клонить
 На груди єго і цілує, пестить,
 А новик мовчить, не боронить.

А потім і сам обниає сі,
 Так в очі горячо вдивив ся...
 Іван обернув ся на ліжку твердім,
 Зітхнув і немло збудив ся.

У келії сумрак і тиша і сум,
 І сум той на новика алинув,
 Не може він виринуть з хаосу дум,
 Що світ і людей так покинув...

XIV.

У Красному Лузі помер богатьрь,
 І люде єго проводили
 На тихе кладовище там на горбку
 До тихої вічно могилы.

Ідуть і поли і черці передом,
 А нарід за ними цікавий,
 Всі сумно співають, бо вєр богатьрь
 І похорон мав величавий.

І в імени сєго немови-мерця
 Священик прощав всю родину

І краяв словами журні їх серця
Завзято ціліську годину.

Пів дня се тягнуло ся, закни у гріб
Того богача схоронили,
Відтак уже мовчки похалу доків
З кладовища всі виходили.

Черці чорноризі і світські попи
Ідуть так поважно, с провота;
А поміж черцями іде і Іван,
Та все озирась довкола.

Мармуровий памятник на гробі
Між берегами плакучими чорніє,
Обняли его і розі і леліі
І трава роскішна зеленіє
На тім гробі.

В нім безжурні гарні молодята
Вже від давна перед світом скриті,
Їх портрети на мармур прибиті,
Імена їх на табличці риті
Вже затерлись.

Вже давно серця у них застигли
І розсипали ся в доховніі,
Тихо в їх непривітній хатніі,
І ніхто не звиджує вже нині
Їх могилі.

Лиш часом старий гробарь надійде,
Перед памятником чорним стане,
На портрети молодят сих гляне,
Піділле зільник, як в спеку в'яне,
Й задумась...

І не раз на огорожу гробу,
Як весна настане чарівлива,
Сяде голуб і голубка сива
Тай гуторить пара та щаслива
Про — кохане...

І саме тепер геть повисше беріє
Два голуби білі кружили,
А біля могилі стояла вона —
Іван аж затряс ся в тій хвилиі...

Вона не стояла при гробі сама,
 А з пятоцем гарним, вродливим;
 Лице червонілось у неї, як мак,
 А він на виду був щасливим...

XV.

„Ви хорі, матусю! Чи але вам у нас?“
 „Ні, добре, ще й як, моя панно!
 От старість не радість, тай дуже міні
 За своїм містечком все банно.

„Так банно буває — й не знаю, чого...
 На крилах би там полетіла,
 І правду скажу вам: ту скучно міні
 І вмерти тут я б не хотіла.

„Оттак побалакала б з ким по душі,
 А я ту зовсім незнайома,
 Ні вийти до кого, всі люде чужі,
 І хоч чи не хоч, сиди дома.

„Не гнівайтесь, панно, за мову мою!
 Міні тут і добре й вигідно,
 І я полюбила так щиро вже вас,
 Неначе дитиньку рідну.

„Та от і не здужаю я вже часом
 І з мене хісна для вас мало,
 Здасть ся, лежала б нераз цілий день,
 Як би лиш міні випадало.

„І кашель так мучить мене у ночі,
 Що всяку дрімоту відверне,
 І тільки заснути я вам не даю
 За серце таке милосерве.

„А спи мій... та що він? Нехай его Бог
 Наводить на добру дорогу...
 Надії не маю, щоб мала коли
 Від него на старість підмогу.

„А може й грішу я, що рада б его
 Не бачити в рясі чернечій...
 Казала ему я: „Подумай, зміркуй!“
 А він і не слухав тих речей.

„Побуду ще троха у вас поки-що,
 А потім до себе в гостину!

Там мій чоловік, діточки там лежать,
При них то і я відпочину.

„В містечку тім поміж своїми людьми
Сяк-так я свій вік ще відбуду,
Чи добре, чи але, я не дбаю уже,
Бо довго вже жити не буду.“

І так се спокійно казала вдова,
Аж Ольга на тілі тремтіла,
Не знала, що їй відповісти на те,
Потішити-ж зовсім не вміла.

І люта була на Івана вона
За матір, що так горювала,
І радо була би піштілась на нім,
Та як? і сама ще не знала.

XVI.

„До кого ви пишете, тату, письмо?“
— „Ігумена прошу на раду,
Бо празник надходить і треба черців,
Щоби устроїти парад.“

„То ви напишіте при тім же сму,
Нехай приведе і Івана!
Самого не пустять, а мати єго
Лежить вже від самого рана.“

Отець написав і ігумен прийшов,
Привів і Івана в гостиню.
Той рад був із неї і рад був втечи,
Та вагав ся добру хвилину.

В порозі оглянувсь сюди і туди,
Деь винеслась Ольга з кохнати;
Він заспокоїв ся, прпсів до отців,
І книжку почав оглядати.

Аж дивить ся він, а там входить вона
У другу кохнату гостинню,
Щесь з кухні приносить і ставить на стіл
Та порась жваво і звинно.

Гостинність попівська, прикмето стара!
Ти можеш чванити ся сміло!

Ще гість не вступив на поріг до двора,
Вже дбаси о гостеве тіло!

І Ольга приходить, кланяєть ся всім,
Запрошує гостей ласкаво,
Та мишкою на Івана з під лоба глядить,
Всміхаєсь жартливо й лукаво.

Іван спалахнув так, що в него лице
На чорній одежі чернечій
Здало ся червонни, крішкни будяком,
Що вибував на гологочі.

„Де мати хоя?“ запитав він нараа.
— „Дрімає собі в огороді;
В альтані, де тинь, постелила я їй,
Бо в хаті улежати годі.“

В очах у Івана заблпхало щось,
Та що? — не могла вона взнати.
Вій їв і не їв, що було на столі,
І вийшов скоренько з комнати.

Пішов на город. Там чудовий зілляник
У соняшних світлі купав ся,
І стежка тиньста в альтану веде,
А сад доокола пишав ся.

Він стежкою йде, аж там Ольга сидить —
Сидить, мов не бачить нікого;
Зриваєсь нараз і стає перед нини,
Та скоро говорить до нього:

„Не йдїть ви в альтану, бо мати там спить;
В ночі не дав кашель їй спати.
Нехай подрїмає старенька собі —
Чогось бо нездужає мати.“

„Я дуже вам вдячний — Іван так на те —
За ласку для мамі мої...
— „Бо добра се мати — так Ольга єму —
І жити годить ся для неї.“

„Не має опіки... Ви в монастирі,
Вона же безпомічна служить,
Постарїлась, хора, вже силн нема;
А все побиваєсь і тужить.“

„А як вона любить вас, Боже ти мій!
Чому моя мати в могилі?
Я так би любила й годила все мій
На кожному кроці, що хвилі!

„А ви молоді ще і сила у вас —
І дати бідити так намі!
Вам жити б на світі і шкода, що ви
Сховались в тих мурах, як в ямі.

„От киньте сю рясу, прошу як сестра,
Хоч троха міні і маркотно!
На світі доволі є щастя й добра,
Щоб жити з людьми, не самотно.

„І згляньтесь на матір' убогу свою,
У неї бажань небогато,
А ви зруйнували все щастя її,
Себе полюбивши занадто.

„Для неї зречіть ся спокою свого,
Для неї не жалуйте труду,
Я раджу вам шире, як рідна сестра,
І вічно вам дякувать буду.“

І в приступі жалю вона обняла
Івана, мов рідна сестриця,
Заплакала й тихо собі відійшла
В альтану, де спала вдовиця.

Іван остовпів і думки всі єго
Безладно попутались нагло;
Забув, де стояв, і забув, що гадав,
Лиш серце чогось то забгло.

Він очі заккрив і на лавку упав,
Лице мов огнем поняло ся,
Він чув лиш впрізвон, як серце єго
Мов риба на суші товкло ся.

Шукав він поради в своїй голові,
Щоб вийти з тієї нестями,
А думи снували все коло черців,
Дівчини і хорої мамі.

Нераз так у лісі густому в ночі
Без світла шукаєш даремно

Дороги, блукаєш по ветрах, ярах,
А скрізь тобі темно та темно!...

XVII.

„Ой, що я вчинила! Єго обняла!
Яка ж я нераз безголова!
Ану-ж хто побачив і всім розповість,
І буде обмова готова!“

В альтані як пташка сховалась вона,
Немов по страшній події,
Та глянувши раптою на спячу вдову,
Набрала відваги й надії.

„Ніхто і не бачив — таї чиж отсе гріх?
Чи може що невідповідне?
Я рада би сина віддати вдові —
Се ж діло потрібне і гідне.“

„Дурний, молодий, він гадає, що світ
Все ворог тяженький для бідних,
То треба збудити бажанє у нім
І думку, що він не з послідних.“

„От як би дізнав ся про се мій жених,
Що я обнимала Івана“...
І вид у дівчини вогнем спалахнув,
Як рожа, так стала румяна.

„Е, ні, сеж не гріх і учинок не злий,
Нема ні гріха, ані стиду;
А всеж таки... всеж таки... лютий би був
І взяв би отсе за обиду.“

„Нехай і бере собі! Я не боюсь!
Що він би на те сам порадив?
Як він би до мамі єго притягнув
І чим би до світа принадив?“

Снувались думкі по голівці єї,
І острах і жаль і розрада,
А вколо альтани гуділи пчілки
І пташок співала гронода.

Збудилась вдова: попадянка при ній!
Дівчалась, що син в огороді,

Просила в альтану его привести,
Бо йій і підняти ся годі:

В альтану понурій Іван увійшов,
На панну і оком не глянув,
За немічну руку старушку узяв,
Схилився цілувати і станув.

За голову нагло руками вхопивсь,
Припав до постелі устами,
І гірко заплакав та все повторяв;
„Ой мамо, ой мамо, ой мамо!“

Вдова підняла ся з постелі сама,
Схопила его, мов дитину,
Руками так сильно его обняла
І хрипло шептала: „Мій сину!..“

Вона не ридала, та в грудях сі,
Як в хмарах густих клекотіло;
Закашлялась тяжко, пустила его,
А тіло нараз аж омліло.

На подушку впала немов без душі,
І довго без слова лежала,
Блудними очима водила кудись,
А далі й спокійно сказала:

„Мій сину, прощай! Не спротивлюсь уже
Бажаню побожному твою;
Як тільки подужаю троха тепер,
То зараз вертаю до доху.“

Та скоро лиш новик домів відійшов,
Вдова обняла понадянку,
Оперлась на біліі руки сі
І плакала вже без настанку...

XVIII.

На другий же день в монастирськїм саду
Два новики вкупі ходили;
Обох йїх загнала біда в монастир
І оба людий не злюбили.

Один говорив: „Так небавом вже ти,
Мій брате, в черці пострижеш ся;

В побожнім житю прокоротаєш вік,
Отак, що й не спостережеш ся.

„І я би рад дуже зістати черцем,
Та вдача моя ніні вадить;
Люблю монастир, та чогось то хене
І воля і світ нераз надить.“

„Ой, брате, і я так гадаю нераз
І маю себе вже за труса.
На світі біда, але й роскіш там є...
А може се тільки покуса?...”

„Всеж ціль до життя я найшов би якусь,
Не дав би бідити хоч мамі,
А я молодий і здоров і — склавсь
В тих мурах на віки, як в ямі“

Так новик Іван у ту хвилию гадав
І довго собі дивував ся,
Як в него та думка зродитись могла,
Котрої так дуже лякав ся.

Вже келія тиха тюрною адалась,
Ходив він по ній, як по клітці,
Одежі чернецької вже не любив,
В ній чув ся як риба у сітці.

І довго в ночі він заснути не міг,
Пестив ся й томив ся думками,
А крїї ставались в уяві єго
Живими людьми і словами.

То бачив він Ольгу, чув мову єї,
Чув руки на собі дівочі,
То бачив, як Ольга, вже жінка, єму
Так радісно дивить ся в очі.

То мати являлась недужа, стара,
Зачучена смутком, журбою,
З докором нішим, що дає одинак
Так тяжко їй битись з судьбою.

І втомлений крїями новик був рад
Згорнути до купи думки всі,
І викинуть їх, як сміть, за вікно,
Такі навісні вже були всі.

Днів кілька так мучивсь, аж сповідь прийшла,
 Став думати думку про віру,
 Захмаривсь і зуби стиснув, бо єго
 Терпіня втопило не вміру.

Який се демон навислий
 Мені спокою не дає,
 Лиш топить духа, як сон злий,
 І нівечить життя моє!

Чого боротись каже він,
 Коли у мене мало сил?
 Чого літати каже він,
 Коли не ма у мене крил?

По що чути він у міні
 Колотить, як страшний оркан?
 Чому не дасть у тишні
 Прожити свій малий талан?

Ідть гадки, ідть гадки,
 Не хочу вас, бою ся вас,
 Лишть мене, най ті роки —
 Незнаний сей для мене час,

Як бідні духом прожню,
 Відбуду се дурне життя,
 І зложу голову свою
 У гріб, де всіх жде забутє!..

XIX.

Як тільки подужала троха вдова,
 Пойїхала зораз до дому, —
 Так тяжко чьгось катушила вона
 На службі у місті чужому.

Відїїхала мати старенька домів,
 А сні, як у мурах замкнув ся,
 То довго на світ не виходив нігде,
 Аж хрїї навислих і позбув ся.

А в домі попа пояривсь богослов,
 Що з Ольгою біля моголи
 Давних молодят у той час там стояв.
 Коли богача хоронили.

То був єй добрий знайолий, давний;
 Тепер покінчив вже науку
 І перше усього до Луга прийшов
 Просити о Ольгу руку.

Мій Боже! І хто се придумав колись
 Премудру таку установу:
 „Зі школи до слюбу! Не бав ся, женись!“
 Се дуже розумно й здорово.

Жених сей був гарний, гроша не бажав,
 Довгів мав лише не багато,
 І Ольга вже знала віддавна, що він
 Кохав єй щиро-зазято.

Хлопчина був з нього іще молодий,
 Бажав лиш краси і любови,
 Та хоч би бажав був і грошей яких,
 Почув би: „Бувайте здорові!“

Вона була гарна і знала сама,
 Що з грішми жите все — здоровше,
 Та братчки любі у школі були,
 І вчили ся так, аби — довше..

Терпіла сестричка за братків тих,
 Бо мусіла дома сидіти,
 Журила ся з батьком, щоб в школі вони
 Були все і ситі й одіті.

Про себе-ж не дбала й не треба було;
 Богато о неї гаралось,
 Та батько не квапив ся звістно: вдовець,
 То в хаті дівча все придалось.

Аж ось і надумавсь, спитав ся в доньки,
 Чи схоче покинути тата;
 Вона счервоніла, пристала на все —
 І слюб назначили на свята.

Бо ждати непевно, краса як роса,
 Хто знає, яка жде година,
 Жених же і гарний, здоров, молодий,
 Тай добрий із него хлопчина.

Лиш Ольга журилась, що вже не могла
 Івана для світа добути,

І матери бідної довгі часи
Не в снізі була позабути.

XX.

Як цитра миленька, як арфа дзвінка,
Так пісня дзвеніла чудова;
То женців громадка несла десь вінок,
А пісня була обжинкова.

Іван пізнавав, у саду сидючи,
Як женці зближались до Луга,
Мовчав, любував ся, та хмурний сидів,
Бо серце точила все туга.

А пісня далеко єго занесла,
В країну невидану, чудну,
Неначе в пустиню якусь мовчазну.
Горячу, самотну, безлюдну.

Думки уривчасто снували, злились,
Як хвилі буйні переливно;
Забув, де сидить, і на світ не глядів
І в серці було єму дивно.

Така порожнеча взяла ся в душі,
Ні одної думки не зловить,
Сидить, як прикутий, а серце мовчить
І розум нічого не мовить.

Вже сонце заходить, червоне як кров,
Сверцки гомонять без утину...
Іван їх не чує — аж нагло з вежі
Годинник звіщає годину.

Всі крії зезають... Як час той іде,
Години віку молодого!...
По чім же їх згадувать? що в них було?
Нічого, нічого, нічого.

Як той подорожний під гору йдучи
Утомить ся дуже і сяде,
Огляне дорогу, що вже перейшов,
І сю, що іти ще припаде.

А долі дорога далека, сумна,
Непривітна, лиш кріє,

Така одностайна, що тіло мов спить,
А дух гірше тіла ще жміє —

Так новик тепер по дорозі жита
Очима уважними водить,
Глядить там за хвилини щастя, утіх,
І мало, так мало знаходить.

Дорога в пустини по пісках сухих —
Таке те жите у Івана;
Ідеш, а не знаєш, куди і по що,
Дорога і вкучна й незнава.

А там у містечку ось годин якийсь!
Так весело грає музика!
Іванови дивно, він слухає ще:
Там певно забава велика.

Він слухає добре і з лавки встає,
Іде у нестями і тузі,
Де слуги працюють, питає ся там:
„Яке весіле се у Лузі?“

„Попова донька нині замуж іде“ —
Так каже послушник байдужно.
Від слів тих Іванови гірко стає,
Нехлю чогось, осоружно.

Аж дивить ся він, а ігумен іде,
Підходить до него спровола,
Тримає в руці якийсь лист чи папір,
Та все озвращаєсь довкола.

Говорить про се і про те, аж не знає Іван,
Чого то від него він хоче,
Тремтить, терпеливості вже не стає,
І мовить: „Кажіть же раз, огче!“

Ігумен ще мнеть ся хвилинку одну,
Не знає від чого зачати,
А далі і каже: „Депеша прийшла:
Похерда ваша мати!“...

Львів 1892 року.

Ссил Маковей.

Споминки про конфедератів.

(Записав Михайло Зубрицький.)

Іван Цжай († 1892), газда в Мшанци, староміського повіту, оповів про конфедератів так:

Прийшли конфедераки в наше село. Мій дідо (р. 1760 † 1833) вже пастушив. Ще мали лаву орати, а ту поставили 40 коней, до стайні би були не вмістили ся, по під плоти попривязовали і зерно сипали, то й лави вже не орали, бо не було чим засіяти. Веліли си всього давати, бо повідали, що ідут край боронити. Де зачули зерно, там коней вели. В корчмі напивали, а громада мала заплатити. Зійшли са люде, а жид повідає, що випили бочку пива і бочку горівки. На се повідає Кухтня Стефан: „Та чей 50 люда не випило тільки пива і горівки!“ А жид: „Коли так, то як прийдут други разом, не дам ниш ничого“. Прийїхали конфедераки други разом, а жид повів: „Так і так“. Они веліли вестн ся до Кухтнього. Ваяли му воли і коні. Воли пропали, а коні аж з за Дуклі вернули, але з збитків повідтпнали ниш хвости.

„Була в селі, видиш, Пізначка, такой цп не без газди була, йїсти по селі варила, тай пішла з конфедераками. За якийсь там час знов йїхала через село, а старий Пізнак виїшов на двір, тай стоїт, а гуси пасли ся на березі. От она і мовит до Пізнака: „Хлопе! а цо то за птах, цо на лопатах ходіт, а роґом траву торґат?“ Мислила сн, цовін єі не пізнає. А він йїй такой добре повів: „Іди, іди суко! цн я не знаю, чия ти?“

„Ходили тогди козаки, сасн, конфедераки, та одні на других заставали і дуже били ся. А в селі був жид, як тепер Абрамко, цо ходив то в Плоске, то до Потока і доносив одних, де други обертают ся. Але жид зводив одних і других, та через то дуже били ся. Аж помірковали, цому так, та за жидом. А жид цошь помірковав, зайшов до Мухи і мовит: „Сховай мя.“ Вивів Муха жиди в лазок і повідає: „Сїдай на ялицю і не відзпвай ся, аж тя закличу.“ Ццо мав піти горі Січков в Магуру і там жид був би беспечний. Прийшли конфедераки до корчми, тай пвтают жиди Липу: „А де тајтот жид?“ — „Муха сховав го“. Післали по Муху, а коли прийшов, пвтали ся сго: „А де сь подів жид?“ — „Ходіт, я вам покажу.“ Прийшли в лазок, Муха кличе: „Жиде! жиде!“ А жид віданває ся: „Цн вже поїїхала погана віра?“ Пішли конфедераки жиди на мотуз, привнули галузу і повіснли.

„Пімали ся так конфедераки і до панів, а тоти сирикрили си тай повідают: „Пийім до царя, коли не маємо свого, придаймо тому, та буде спокій.“ Пани прїдали свій край Австріякови і стало ся гаразд. Тай тепер ладно, тепер кожний еднакий, цн пан, цн Іван.“ — ²¹/₃, 1839 р.

Ццо через село Мшанець переходили конфедерати, посвідчас про

се слідуєча жалоба ишанецьких солтисів, що перешовала ся до тепер ліж паперами в кожорі у наслідників одного инаше підписаного солтиса.

Jasnie Wielmożny Panie y Dobrodzieju nasz Nawłaskawszy.

My Soltyysi ze Wsi Mszanca a Poddani I C. K. y App. MCI w Ekonomiy Samborskiej znajdujący się, a do Krainy Lipeckiej należący z naygłębszym do Nog Jasnie Wielmożnego Pana y Dobrodzieja naszego upadnieniem dopraszamy się łaskawey Klemencyi Pańskiej przez te naszą Supplikę w rozsądzeniu y pomiarkowaniu między nami Soltyysami y Wasylem Hodowanicem. ktoren niesłusznie y bez zadnego dokumentu rości sobie pretensyą za klacz wzięto przez Polskich żołnierzow, a to w nizey opisany sposob.

1mo. Juz temu lat cztery na piąty na Samym ostatku przejeżdżając Kilku Polskich Żołnierzow. alias Konfederatow z Michnowca przez Mszaniec, wypręgli klacz z Brony Wasyla Hodowanca z Woytowstwa, mówiąc mu ze pod l'rzewodnika, tenze zas Przewodnik był z Haszczowa, ale iak powiedaią ludzie, dokumentalnie, ze na też same Klacz przelożył Kulbakę jeden z tychze Żołnierzow, a konia swego zostawił w Bandrowie, gdyz pod nim był koń słaby, a klacz lepsza, a teraz tenze Wasyl Hodowaniec dopomina się u nas Soltyysow zapłaty za też Klacz to jest Czerwonych złt pięć, za którym y Gromada niesłusznie obstaie y przed Imc Panem Krainikiem teraznieyszym niesprawiedliwie się za tymze Wasylem Hodowancem przyczyniła, abysmy mu Klacz zapłacili, co y Imc Pan Krainik nam surową przykazał pod Ekekucyą czterech Żołnierzow, y karą wielką, iak niezapłacimy klaczy w iak nayprętszym czasie temuz Człeku. Ten interes był iuz y w Zamku, y przed Imc Panem Krainikiem przeszłym, a nigdzie nas niesądzono, bo niema dokumentu zadnego, od Woyska Polskiego tenze zwyż wyrazony Człowiek, abysmy mu zaplacili klacz, tylko ma kartę zmysloną bez wyrażenia y podpisu Woyska Polskiego.

2do. Gromada zaś z takowey racyi na nas niesłusznie instyguie w zapłaceniu Klaczy temuz Wasylowi Hodowancowi mówiąc, ze Wy powinni tę klacz zapłacić, bo ona iest wzięta za podatek, ktoregoście nie dali do Komendy polskiej. a my nie tylko Komendzie Polskiej oddali Podatek, ale y Imc Panu Rotmistrzowi, y to w jednym roku dalismy, na co są swiadkiem kwity tak Konfederackie iakotez y Imc Pana Rotmistrza. a drugiego roku gdzie wziął od nas Podatek Imc Pan Rotmistrz, to Komenda Polska nie brała, a iezeli w przod Komenda Polska gdzie wzięła, to Imc Pan Rotmistrz iuz nie brał, ale y na takie Podatki mamy kwity.

3tio. My znajdujący się Soltyysi we Wsi Mszancu, przez wszystkie lata tak za Woyska Rosyiskiego iako też Polskiego tudziez y I. C. K. y App. Mci będącego, na iakiekolwiek powinności dawania, wyszły Palety, nigdysmy nie byli sprzeczni, y zawsze wraz odbywalismy swoje nalezytość, y w niczym nieomieszkalismy punktualności swojej, y Niedopominamy się u Gromady niczego innego, tylko ze niesprawiedliwie swiadczy na nas strony zapłacenja tey klaczy.

- Що нарушена печать,
 Задали жоввірам плату,
 Щоб жовнір збрехав Пилату,
 Будто зложив їх кріпкий сон,
- 20 А Христа тхось вніс вон.
 Аж Христос був на роботі,
 Попалив зовсім чоботи,
 Покуль пекло погасив
 І Адама воскресив.
- 25 Куца Сатана почувла,
 Що і смерть уже заснула,
 І Адам сміять ся став,
 А Мойсей так засвистав.
 Прибігає ко Арону
 Зділать справку по закону,
- 30 А Арон очки надів,
 У Біблію поглядів,
 Не утёрпів, засміяв ся!...
 Куций дьявол догадав ся,
 Що воскрес уже Христос,
- 35 Та й полуцив в землю нос.
 (Вар. — „І устроив в землю нос“).
 Вибіг на пекельну брану,
 Аж Христос іде к Адаму.
 Брама пала перед ним,
 Мур розсипав ся, як дим.
- 40 Смерть лежала у куточку,
 Рвала на собі сорочку,
 Надула ся і соплá
 І на бога щось товкла.
 Куций упустивсь із ляку,
- 50 Круто стало небораку!
 Зараз пекло погасив.
 А Христос його спросив;
 „Де старенька баба Сва.
 Що в раю вкусила (з) дерева?“ —
- 50 Куций кочергу узяв
 І у печі похішав.
 Сва виліала із печі:
 Обгоріли вельми плечі,
 А за нею і Адам...
- 55 Аж Христос спугав ся сах!
 Бачив бідний добру кáру:
 Обпалився (вар. — „опалив ся“) весь од жару,
 Всесь нагайками ізбит,
- 60 З голоду занав живіт.
 Він сльозами весь залив ся,
 Христу в ноги поклонив ся,

- Гірко, гірко заривав,
І на Єву поглядав.
Взяв Христос його за руку
65 І сказав: „Такую хуку
Ти, Адаме, забувай!
Другай (вар держай) з Своєю у рай!“
І дали із пекла драга,
Єва на всі жили брала,
70 А Адам аж употів:
Наперед усіх летів.
За собою цілу зграю
Повели вони до раю:
Лучший богатырь Самсон,
75 Що колись був лас на сон
(Вар. „Що був вельми лас на сон)
Наробив у пеклі трусу:
Крикнув Навину Ісусу,
Щоби сонце придержав,
80 Ад затряс ся, задривав.
Вискочив Мойсій з рогани,
Тупнув, як солдат ногами,
І назад рукою кив!
(Вар. „І назадрукой кивнув“ — з чим у слід. стисі римує ся
польське „полкув“, зам. полків)
- Тут дванадцять їх полків
85 Діти Якова всі вишли.
Літя летів при дшми,
Єлисею дав жупан,
Та й пустив ся в Іордан
(Вар. „Розступив ся Іордан“).
Царь без племени і роду
90 Верхи йїхав між народу,
А аз ним святий Афет
Ніс і шаблю і мушкет.
Авраам сказав Ісаку:
„Забувай старую драку!“
95 І за руки узялись,
Просто (вар. „прямо“) к раю понеслись
Стріли по дорозі Лота:
Аж кровава смага з рота,
Чеше він у райський сад,
100 Не оглядючись назад!
Ной старенький нагопав ся,
Впив з праці тай заснав ся,
А прехудрий Соломон
Зазвонив у райський звон:
105 Затрясло ся вельми било,
Що і Ною догодило.

- Пробудив ся старий дід;
 Аж зовуть всіх на обід.
 Скрива поглядів на Хама,
 110 І потяг до Авраама.
 Тях посіли всі за стіл,
 Подали їм хліб і сіль,
 Кождому по чарці пива.
 Тут Давид наробив дива:
 115 Приударив в гуслі так,
 Що скакати хотів усяк.
 Сарра кинула і ложку!
 Піднімала гарно ножку,
 А за нею і Рахиль.
 120 Лія кинула костиль;
 І Ревека вийшла в мочі,
 Протирала хусткой очі,
 Повнесла ся гопака.
 Тут Сусанна із садка
 125 На Данила погляділа
 І у танець полетіла,
 А яригожая Есфирь
 Красну вийпяла псалтрь,
 Пред Давидом розгорнула
 130 Да й іграти його наткнула
 Аж до олтаревих рог:
 Засміяв ся сам і бог!
 Тут і бабки тут і внучки,
 Всі побрали ся за ручки
 135 І пішли у коровод.
 Слава богу в род і род!
 Не дивуй, святий владико*),
 Може для тебе і дико,
 Що я вірш таку сказав,
 140 Да і писанки не взяв!
 Не за тим, щоб поскупив ся,
 А на гарну не розжив ся,
 А ледачу як привесть,
 То ми знаєм трохи честь!
 145 Не пригожа наша мова,
 Тане збрехав ні слова.

(З паперів М. А. Максимовича.)

В паперах Максимовича знайшли ми два списки сеї вірші, писані мабуть ще з початку XIX ст., а може і ранійше. Ми привели відміни

*) Сі слова показують, що віршу говорили мабуть семінаристи перед артісресем.

обох списків. В варіанті, напечатанану в „Кіевск. Старинѣ“ 1888, NN. 1—3, 279—282. нема наших стихів 44—45. 56—63, 72—88. 99—10, 105—106, 109—136, 141. 145—146. За те після слів: „Мур розсипав ся, як дим“ (у нас ст. 39) в вар. К. Ст. стоять слова, котрих у нас нема:

Приближасть ся Христос до некла,
Показаав чортяка морду й векла,
Драла в некло, хвостом кив!
А Христос його спросив:
Де старенька баба Бва і т. д.

Варіант сеї вірні знаходимо в „Бѣлорускиѣ народныѣ пѣсняхъ“, зібраних Носовичем:

„Пречистая середь ночи
Пущила ся со всей ночи,
Плачучи на гробъ Христовъ,
На Голгофу межъ кустовъ. —
Поздирала вельми ноги,
Бо боялась синагоги, —
І наткнулась на Христа
Енъ ее спросивъ спроста:
— „Штожь ты, моя наци, плачешь?
Я воскресъ, сана ты бачешь.
Хоць на пупъ жида кричаць,
Што нарушена печаць:
Хоць жовнерамъ дали плату
Штобъ брехали тамъ Пилату,
Што ихъ змогъ найкрѣпкой сонъ,
И Христа хтось вынесъ вонъ, —
А я много хѣвъ работы,
Подъ часъ святыхъ суботы,
Покуль некло погасивъ
И Адама воскресивъ“.
Якъ почувла злая сила,
Што самую смерць скосила, —
Побѣжали къ Аарону
Справку вывесць по закону,
Ци пришовъ Мессіи часъ,
Штобъ отъ некла всиѣхъ ѣнъ спасъ?
Ааронъ очки надѣвъ
И въ Библии поглядѣвъ,
Не уцериѣвъ, засмѣявся.
Купный зарагъ догадався,
Бѣжиць на пекельну брану, —
Ажъ идзецъ Христось къ Адаму
И въ архиву скоро шась!
Ажъ пекельня затреслась.

Куцый заматався съ ляку:
 Трудно стало небораку!
 Предъ Христомъ ни мертвъ, ни живъ,
 А Христось его спросивъ:
 „Гдѣ старенька баба Ева,
 Што гризнула плодъ отъ древа?“
 Куцый кочергу узявъ,
 Въ печи крѣико похѣшавъ,
 Ева вытѣзала изъ печи,
 Обгорѣли вельми пзечи,
 А за нею и Адаъ,
 Ажъ Христось вздѣвився самъ:
 Весь набить и исколотъ;
 Зѣ голоду запавъ животь!
 Горько, горько зарыдавъ,
 И на Еву поглѣдавъ.
 Взявъ его Христось за руки,
 Росказавъ про свои муки,
 Отпустивъ обонхъ въ рай,
 Штобъ забыли гетый край.
 Тутъ Адаъ изъ пекла драза,
 Ева на вси жили брата:
 На бѣгу догнали Лота.
 Ажъ кровава пiana зъ рота,
 Якъ ѣнъ чиниць въ райскій садъ,
 Не оглядаясь назадъ.
 Нои старенькій спотыкався
 И до раю прямо дрався.
 Славный богатырь Салмонъ,
 Што бывъ вельми ласъ на сонъ
 И што адався на покусу,
 Крикнувъ Навину Исусу
 Штобъ ѣнъ сонце придаержавъ,
 Покуль вечеръ не наставъ.
 Праведныя души вышли;
 Илія на коняхъ въ дышли,
 Елсею давъ жупанъ.
 Разступився Іорданъ,
 Стали райскія ворота
 Насцѣжъ въ даень новой Суботы.
 Тутъ прелудрый Соломонъ
 Зазвонивъ у райскій звонъ.
 Всі собралися по звону,
 Но заслугамъ по закону
 Посадили всихъ за столъ.
 Тутъ и Божій бывъ престолъ.
 Самъ богъ яйцяни златыи

Похристосався зъ усниъ ,
 Розговівся святий мїръ ,
 И почався вѣчный прѣрь .
 Новое подали пиво ;
 Тутъ Давыдъ усниъ на данво
 Приударивъ въ гусли такъ ,
 Што не уцерьѣли ниякъ .
 Сарра въ тую же годзину
 Прѣжь всѣхъ вышла на средзину ,
 Съ Авраамомъ въ танецъ шла ,
 У всѣхъ ноги подняла .
 Исаакъ , процерши вока ,
 Сталь съ Ревеккой Сарры съ боку .
 Яковъ кинувъ свой костыль ,
 Став при ихъ . взявши Рахиль .
 Тутъ придав Іуда жару ,
 Взявши подъ-ручку Фамару .
 Тутъ припохнула Эсепрь
 Красень съ гуслими Исалтырь .
 Тутъ ударили въ тимнаны ,
 Во всѣ струны и органы ,
 Ажъ до олтаревыхъ рогъ ,
 Штобы бивъ прославленъ Богъ .
 Тутъ и бабки , тутъ и внучки
 Все побралися за ручки ,
 Пошли въ вѣчный корогодъ .
 Слава Богу въ родъ и родъ !

Записки Географ. Общества по отдѣленію Этнографіи V. 86—89.

По мові і по змісту білоруський варіант, видно, пішов від українського, тільки він більше вдержується від юмористичного трактування речі.

В Великорусії єсть у сектантів Людей божихъ стихъ, котрий видно склав ся під впливом нашої висше приведеней вірші, з тия тільки, що великоруський складач не запримічував єї юмористичного характеру. Ось той стихъ :

Саваоѣ чудо творилъ ,
 Съ сыномъ божьимъ говоритъ :
 — „Ужъ ти сынъ ли мой , сынокъ ,
 Ты мой ясный соколокъ ,
 Ты сіонская гора , —
 Съ неба на землю пора .
 Наволь вселенну утѣшать ,
 На Алгофъ-гору поспѣшать .
 На Алгофъ-гору тебя пошлю ,
 Ризы бѣлыя сошью

Изволь ризы надѣвать,
 Пречисту кровь проливать. —
 Искупитель не стерпѣлъ,
 Золотъ орелъ полетѣлъ,
 Всю вселенну исходилъ,
 Темну стѣву побѣдилъ,
 Жало лѣность умертвилъ.

А страданіемъ своимъ
 Веревъ вѣчны сложилъ;
 Очищаетъ грѣхи мѣръ,
 Агнецъ божій паречеса..
 Агнецъ ты животворящій
 И живихъ происходящій!
 На всѣхъ вѣрныхъ оглянулся
 На крестъ богъ вострепеталъ.
 Страшный грохъ загремѣлъ,
 Земля, небо ужаснулись,
 Звѣзды съ неба сокотились,
 Всѣ престолы подвинулись,
 Архангелы ужаснулись.

А Архангелъ Михаилъ
 Въ золотыхъ крылахъ предсталъ,
 Страху, трепету достоинъ:
 И въ сенатѣ онъ сенаторъ
 И на небѣ губернаторъ, —
 Много разуму имѣеть,
 Доложить Христу не смѣеть.
 Судьбу божью исполняетъ,
 Архангеловъ собираетъ,
 Христа на крестъ убиратъ.
 А Илья пророкъ пророчить,
 Что воскреснуть Христосъ хочетъ.
 Давидъ въ гусли заигралъ,
 Заскакалъ онъ, заплясалъ.
 Ковчегъ божій предъ нимъ скачетъ.

Петръ апостолъ горько плачетъ, —
 Много ревности имѣеть,
 Доложить Христу не смѣеть,
 Востру саблю свою точитъ,
 Распинается съ Христомъ хочетъ.

А Кузьма, сударь Демьянъ
 Съ Христомъ въ страстяхъ ликовалъ,
 Кандалы всѣмъ расковалъ,
 У Христа въ гостяхъ гостилъ,
 Съ темицъ вѣрныхъ отпустилъ.
 А и Флоръ, сударь Лавѣръ,
 И коней своимъ подвѣлъ.

Колесниці закладаєть,
 Христа на крестъ убираєть, —
 Огонь — пламя утушилъ,
 Зѣтя люта побѣдилъ.
 Николай же чудотворецъ
 Чудеса онъ тутъ творилъ
 Седьмо небо отворилъ,
 Ко Христу часто ходилъ,
 Христа на крестъ снарядилъ.
 Сама матушка царица
 Прилѣгъла райска птица,
 Христа на крестъ убирала,
 Сама смертю умирала.
 Саваоа упросила,
 Сына Божья воскресила.
 Богу слава и держава,
 Во вѣки вѣковъ. Аминь.

(*Речутскій, Якъди божіе и скопци, стор. 168.*)

6. Друга вірша про Воскресеніє.

Першій варіант.

1	Христос воскрес,
Рад мир увесь,
Дождались Божої ласки,
Тепера всяк		По болотам,
Очеретам
Біжучи кричала.
5	Найїв ся в смак
Свяченої паски.		25 Там суцїга
Тепер біга,
Як шалена з ляку,
Бо бог хрестом
Чорта с хвостом
	Всі гуляють
Восхваляють
Воскресшого бога,		30 Прогнав, як собаку.
10	Уже тая,
Що до рая
Протерта дорога.		Сей чорт темний,
Князь пекельний
З смертю полигав ся,
Всіх зажерти,
	Злиє духи,
Власно мухи,		35 В ад заперти
Так то ізмовляв ся.
15	Всі уже послінали,
Загнав Ісус
В пекло покус,
Щоб християн не гризли.		Вони тос
В гучу двос
Знюхавшись сацюють,
Хоть старого,
Хоть малого,
То так ізлабцюють.
20	А смерть люта,
Що нан тута
Вельми докучала,		40

Була воля :
 Хоть і кроля
 45 У рай не пускали,
 Хоть би святих,
 Вони і тих
 У пекло таскали.

На всіх трактах
 50 По болотах
 Сторожі стояли,
 Серед шляху
 І гурагу
 До пекла хватали.

55 Того святці,
 Попи й ченці
 Не винали шляху,
 Філософи,
 Крутонози
 Набіралсь жаху.

60 Пропав сей страх,
 Заріс той шлях
 Кущи та болотом!
 Де той злий дух
 Глятав як мух
 65 Ненаситних ротом.

Тепер скорий
 Шлях, просторий.
 До раю протертий, —
 Без сторожей, —
 70 Всі павстежей
 Ворота отперті.

Уже велють
 Яблука рвать
 Із райського древа,
 75 З якого плод
 Не велів Бог,
 Та вкусила Єва.

Давно той уж
 Кричав недуж,
 80 Що спокусив Єву,
 За то болів,
 Що аж поліз
 По (на) своєму чреву.

Вищить, охляв,
 85 Бо Бог закляв
 Лазити на древі
 За єго гріх,
 Що він на сніх
 Так набрехав Єві.

90 Бідна Єва
 Одну з древа
 Вирвала класичку, —
 Збула власти:
 Треба праясти
 95 На гребені ячкку.

За нею ж там
 Бідний Адам
 Щось, кажуть, принудив,
 Землю пахатъ,
 100 Ціпом пахатъ
 Бог з раю пропудив.

За одну йїду
 Єва Сїду
 Заслужила сїю.
 105 Нечестъ Адаму:
 Аж за брану
 Вибилн у шию.

Глупа жона,
 Сама вона
 110 Яблука трошцля, —
 За одиn плод
 Увесь народ
 В декло затащля.

Бог милостив
 115 Єві простив,
 Адаму пробачив:
 Для визволу
 Сам до долу
 З неба лізти рачив.

120 Там чортинце,
 Старий испще
 Не хоче смирить ся:
 З коротким хвостом
 125 Ще з Христом
 Дунас сварить ся.

- Лиш тільки Бог
Сам на порог
В лекло поточив ся,
То Вельзевул
130 Попустив мух,
З ляку і вчочив ся.
- Завив грізно,
Як вовк різно,
Голосом собачни
135 Кричить пробу,
Що особу
Христову побачив.
- Дав Бог хлости,
Що всі кости
140 Поламав і роги
І самого
Духа алого
Підгарбав під ноги.
- Кричить на пун,
145 Бо всюду струп,
Не лязя приторкнути,
Надуло брюх,
Заперло дух,
Не дає і тхнути.
- 150 А смерть шлюха,
Стоя, слуха.
Що човпуть над дядьком,
Стала трястись,
Мислить спастись
155 Прехитрим порядком.
- Пустила дур,
Бьєть ся об мур,
Дереть ся на стіну,
Як шалена,
160 Тороплена
Пустила з рота піну.
- Так снх покус
Знає Ісус
Хитрие обзани;
165 За їх діло
На все тіло
Наслав злиє рани.

- Усю п—цю
І г—цю
Зсипала короста,
120 Крутить гузно,
Прийшло уалом,
Бо болізань не проста..
- В таких місті,
Що ні систи,
175 І ні почесати.
Нудьга, тоска:
Так як луска,
Де — сором казати.
- З нудьги, з тоски
180 Все на куски
На собі подрала.
Смердять (сверблять?) кості,
Бо в корості
Нагло все стаскала
- 185 Як бубон труп;
Продовбав струп,
Сороки рвуть тіло,
З усіх сторон
Много ворон
190 К стерву налетіло.
- На той же труп,
Почувши струп,
Мухи прилітали,
Костомахи
195 Різано птахи
Усі розметали.
- Карність алая!
Бо як тая
З людьми постузала,
200 Так по ділом
Душа з тілом
І нині пропала.
- Сей Іуда
З того стыда, —
205 Уродивсь макуха! —
То снівє,
То краснівє,
Бо береть сукруха.

В Юди сей знак:
 210 І міх заляк
 З грішми за плечима.
 За его гріх
 Той клятий міх
 Всегда пред очма.

215 Землю конав
 Щоб міх пронав, —
 Та окаменіла,
 Посох там цвіт
 І трави ніг,
 220 Більш не зеленіла.

В воді рибу
 Міх із глибу
 Рослужав і раки;
 Вирнув злий дух
 225 Із води сух
 До Юди і пакн.

Злюю жару
 Пік у жару,
 Так не загорів ся:
 230 Міцно пошит,
 Чортом підбит,
 Що й не загорів ся.

З огню, з печі
 Впять на плечі
 235 Береть ся на Юду,
 І з тих мішком
 Ходить пішком
 У пеклі повсюду.

Бог повезів,
 240 Щоб міх не тлів
 До страшного суду.

Так крутенько,
 Всім хутенько
 Дав Бог царя Пора:
 245 Ад розорив,
 Чорта стрєбнв,
 Смерть ізчєгла хвора.

Прадід Адам
 І дядько Хам

250 Давно в пеклі ядів;
 Уже тепер
 Пекло отпер,
 Як Христа повідів.

І всяк узник
 255 Крутий узяк
 З шийі розв'язали,
 Сусу Христу
 Як на листу
 Усе розказали.

260 Єва згнута
 Була тута
 От того шайтана;
 Сей покуса
 Зліщій Пруса
 265 І кримського хана.

Мучить дарма;
 В них і ярна
 З шийі не алашли.
 Струп на плечах,
 270 Все по пічах —
 А дрова возили.

З ярна в хомут,
 З улали кнуг
 Дротявіі пуги:
 275 З шийі до пят
 На синні знать
 Кровавіі смуги.

І в тім страці
 Бють по с—ці
 280 Пятінку святую;
 На підригую
 В колнагу
 Запрягли і тую.

Щоб скакала,
 285 Не брнкала,
 Кладуть в рот удила,
 Січуть плітьтю,
 Щоб так витьтю
 Стуною ходила.

290 Поведілок,
 Хоть не мілок, —

Тому таж заслуга :
Змикулив ся ,
Замулив ся ,
295 Ледви утік з плуга.

Всю налогу
Скоро Богу,
Донесли у вусі, —
Не забарив
300 Ад розорив ,
Випустив всі душі.

Святий Афет
Узяв мушкет
Вистрелив на гасло,
305 Вийшла аграр
Не малая ,
Аж пекло захрясло.

Вдруг ожили,
Всі загули,
310 Як весною мухи ;
З пекла народ
Біг на взавод,
А пивші трюхи.

Дочувсь Аврам ,
315 Що вже Адам
Із пекла подрігав ,
Він в Ісааком ,
Ледви раком
І собі поклигав.

320 Свята Сарра ,
Хоч і стара
Да женщина руча :
Вся піхота
Пшла в ворота ,
325 Вона — куди влуча !

Племінник Лот
В купу сирот
Як ізобраз бідних ,
Так ні дверей ,

330 А ні верей
В пеклі нема мідних ,

Бо як тая
Сильна аграр
З пекла потащила ,
335 Власне туча ,
Куда луча ,
Так залопотіла

У божу путь, —
Тільки сопуть ,
340 Що аж попотіли ,
Та вривають ,
Послішають ,
Пісти не схотіли.

Мусій пророк
345 Двері, взмок
І мур пробив рогами ,
Ад сплюндрував ,
Та мацдрував ,
Пішими ногами ;

350 Власний бугай
З кошари в гай
Випер ся голодний ;
Пекло отпер
І шлях протер
355 До раю свободний.

Адаме, грай !
Отпертий рай, —
Іди, поспішай ся !
Райський влодом
З усім родох
Рад будь, утішай ся.

Веди всіх в ряд
У райський сад
Яблук ізбирати ;
365 Аж от дерева ,
Уже сна
Не буде вірати.

(З паперів М. А. Максимовила.)

В „Кіевск. Старинѣ“ 1882, N. 4, 169—171 напечатано варіант сеї вірші, сводний з двох стихів: А. А. Скальковського і М. В. Гоголя. Рівняючи наш варіант з виспелазвання, можна побачити, що в останньому єсть кілька помилок. Окрім того в варіанті „Кіевской Старини“ не достає наших стихів 144—149, 168—257, 278—295. Подібні стихи були в списку Гоголя, та редактор „Кіевск. Старини“ пропустив їх, як „неудобныя къ печати“. Ми даємо далі всі одніи списка Гоголя.

Варіант другий.

(З рукопису Гоголя. Заголовок: *Вирша говоренная Потейкину Запорожцами на Великдень*)

Текст в головному схожий з попереднім; визначусь тут тільки відмінн: Ряд 6: Христової паски; р. 25: Та судіга; р. 28: Бо бог з хрестом; р. 39: Зиюхавшись сакцюють; р. 42: Так тудя й лабцюють; р. 45: У рай не пускають; р. 48: У пекло таскають; рядків 49—54 нема; р. 55—57: Архпреїї і среїї шли по тому шляху; р. 59: Набрали ся жаху; р. 64: Ковтав як мух; р. 68: До раю протерли; р. 70—71: Всі настижей ворота отперли; р. 75—77: Бо йїх що ся Не вело ся, бо поїїла Сва; р. 79: Кричить недуж; р. 81—83: За те йому для сорому болїзнь по череву; р. 86: Лазити на чреві; ряд 89: Тее брехав Сви; р. 98: Щось, казуть, проскудив; Землю нахав, щіпом нахав; р. 102: За ту йїду; р. 105: Честь Адаму; р. 112—113: Та увесь народ в пекло затопила; р. 115—116; Сву простив, Адама пробачив; р. 123: Крутить хвостом; р. 126—127: Лишень же Біг сам на порїг; р. 143: Підграбав під нога; р. 146: Нельзя приторкнути; р. 147: Розїїло брух; р. 149; Не дало і баднути; р. 155: Плутовським порядком; р. 161: Попустила піну; р. 168: Бо всю шиццю; р. 179—181 нема; р. 183—185: Смердять кості, що в корості, а те все попрїло; р. 185—187: Як бубон струц, сороки все тіло (?); р. 189: Богато ворон; р. 190; Тудя налетїло; 191—193 нема; р. 196: Миццю ростаскали; між рядками 196 і 197 є ось які: Черви повауть, тіло гризуть, зовсім поточили; Огонь пече, юшка тече: тако йїх учили! р. 202: І єї пропала; р. 202—203 читаємо: А Юда сам стоючи там, з'юривсь як макуха; То спніє, то красніє, бо бере трясуха; р. 209: Вельми сей азяк; р. 212—214: За той свїй грїх, що носив нїх, не бачит очина; р. 265: В землю вкопав; р. 226: До Іудї таки; р. 227: Сюю нару; р. 230—235: Огонь погух, а той злий дух в печі не затїв ся. Міццю пошит, чортом підбит, що і не дереть ся: з огня, з печі та на плечі до Іудї преть ся; р. 236: Він став з мішкою; р. 242—247: А хутенько да скоренько Петра Бог достачив: Уже Петро одпер пекло, як Христа побачив; р. 250: Заграли в свирїлі; р. 251—253; Закричали, заспечали (?), Як Христа зглядїли; р. 255: Свїй кріпкий азяк; р. 256: Вони розвагали; р. 262: О, алобо шайтана; р. 264: Злїйший труса; р. 266: Мовчать дарма; р. 269—271 нема; р. 278—279: А для страху бють з розмаху; р. 285: Та брикала; р. 307: Аж пекло затрагло; р. 308: В нїг ожили; р. 310: Як весною лущки; р. 313: А інший і трушки; р. 316: З пекла удриав; р. 308—319: І собі раком

Житє і Слово.

29

ледви поклявав; р. 331: Не зосталось мідних; р. 334: З пекла поточила, То голота всі ворота в пеклі потрощила; р. 335: Власне куча; р. 341—343 нема; р. 351: З кошари в рай; р. 353—355: Так іа ада вся громада, рада, що свободна; р. 361: Там ти утішай ся; ряд 365: Піз од древа!

Третій варіант.

Ряд 8: Спихваляють; р. 39: Зиюхавшись соксують; р. 42: То такі глябцюють; р. 46: Хоть би старих; р. 52—54: Того святці, поли, ченці шляху не мивали; р. 55—57 пропущені з недогляду переписчика; р. 75—77: З коіх плодів не велів Бог, щоб вкусила Єва; р. 79 Лежить недуж; р. 81—83: За то єму Бог по всему болюсь послав чреву; р. 84: Вищить Архав; р. 98: Щось, кажуть, прискудив; р. 105: Честь Адаму; р. 108: Дурна жона; р. 123: Крутить хвостом; р. 198—199: Аж сперло дух, не дає дихнути; р. 155: Прехльоский порядком; р. 161: Пустила і піну; р. 168—172 нема; р. 181—184: На собі порвала: з тої скуки, злої муки жалобно кричала; р. 185—190 нема; р. 202: У сі пропала; р. 203—205. А тудя весь от студа занудивсь як муха; р. 207: То білія; р. 209: Велик сей ляк; р. 229: Да і не нагрів ся; р. 230—233: Огонь потух, а сей алій дух тільки зволочив ся. З мішка пошит, чортом підбит, що і не дереть ся: з огню, в печі знов на плечі до Юди береть ся; р. 245—247: Ад розрушив, чорта вдувив, да і смерть пропала; р. 250: Давно в пеклі сиділи; р. 253: Христа увиділи; р. 254—256: Всі малі вои з шні узли розв'язали; р. 260—261: Яко нудьга була туга; 268—271: З шні позлавили; от їх лечі струн на плечі, .. що дрона возли; р. 272: Яря—хамут; р. 278—280: А старуху бють по бреху Пятницю святую; р. 293: Макулив ся (супротивляв ся); р. 303—304: Взявши мушкет випалив на гасло; р. 305: Вийшла із рая; р. 308: В дух ожили; р. 316: Із пекла удривав; р. 317: Він за Ісаком; р. 319: І собі поклявав; р. 328: Сам забрав і бідних; р. 329—331: Ламав вірей, а не дверей не оставляв мідних; р. 333—337: Всіх із рая сильно потащила, то голота всі ворота в пеклі потрощила; р. 341—344 нема; р. 351—352: Впер ся у рай будучя голодний; р. 356—357: Отпер ся рай, іди, іграй; при кінці читаємо ще ось які куплети, котрих нема в попередніх варіантах:

371 Веди к саду
Всю громаду,
Веди, щоб селилась,
Тут в покою
І з тобою
Вічно веселилась.

375 Зараз гая
Серед рая
Свобода засіла,

Тут тишина.
Вся старшина
Не має к ним діла.

380 Тут сіпуга,
Войт нянюга
Нам не докучає,
І в підводу
Тут із роду
385 Ніхто не хапає.

- Всі подубли
Що нас скубли
Сельські нахали;
Подерачі,
390 Колотнечі
Всі уже пропали.
- Втихли вабори
Всі позори (?),
Не правлять кварталу:
395 Спочав Адам,
Що не кидав
Людей на поталу.
- Утік кураж,
Здирства не ма-ж,
400 Пронали всі драчі,
Щезло лихо,
Живуть тихо,
Не дають подачі.
- Погибла власть
І вся на рясть
405 Вилізла голота;
Войт не ворчить
І не стучить
Десятчик в ворота.
- 410 Там
Іде*)
Нн вже не жури ся;
- Манна з неба —
Все що треба
415 Піж. пий, весели ся.
- Райські птци,
Ластовиці
Весело співають,
Жайворонки,
420 Соловейки
Як в орган іграють.
- Всяких музик
Нічий язик
Не може сказати,
425 Мудрий писак
І пером так
Не може списати.
- Дай Боже, нам
Щоб сії там
430 Музика іграли.
Щоб більше нас
Хоть у той час
Сіпаки не брали
- Ти, Боже, бач
435 Кровавий плач
І горьке ридань;
За теє нам
Покажи там
Вічне пануванє!

(З копії зробленої Д. О. Морозом у 60-ті роки по створенню списку.)
На початку того списку була помітка: „Говорена Гетьману Запорожському“.

З сего списку в „Кіевск. Стар“ 1882, 9, 501—8, напечатаний був лишень кінець: від слів: „Веди к саду всю громаду“... Других відмін списку д. Мороза редактор К. Ст. не напечатав, бо вони, по его думці, „не имѣють интереса и значенія“. „Не помѣщаешь, — каже той редактор, — также и описанія мукъ смерти и Сатаны, пропущенаго нами и въ спискѣ Гоголя, по тому соображенію, что такія картины претятъ даже не особо възыскательному вкусу.“ Ми думаємо, що для науки в усякім разі ніщо не може „претити“. Деякі частини сеї вірші пішли на будівлю рождественської вірші, котрої варіант напечатаний в „Кіевской Старицѣ“ 1889, N. 1, 234—236.

*) В рукописі не розібрамо.

7. Уніятський грим.

Чолом вам бю, панове Любляне,
 Да ласкаві, багаті люблянські міщане!
 Чи знасте, хто я такий? — Я пилигрим старий,
 В чужій землі, у гречеській довольно бувалий.
 Грецька мова не наша, всі говорять в нос,
 Привітство йіх не насъеє: аяторофіс калос!
 Сказав би я більше вах, не будете знати,
 Лучше з вами по простому буду розмовляти.
 Дайте, братці, горілочку, да й налійте в торбу,
 Положу я горілочку на носу горбу.
 Далеко йду: аж до Риму, где сі не мають,
 Тільки воду єдиную вони потягають.

(Зі збірки кн. Цертелєва „Малор. пѣсни“. Рукопис в паперат Макси-
 мовича. Заголовок беремо з відти ж.)

8. „Пѣснь Пастелія“.*)

Пастырю душевний и поце набранний.
 Людей просвѣщати отъ Бога данный
 Якже ты ихъ просвѣщаешь,
 Кедь оскверненъ самъ застаешь,
 Жіючи блудно!

Апостольство тобѣ есть поручено,
 Людей просвѣщати отъ Бога дано;
 А ты и самъ во тяхъ ходишь,
 И всѣхъ за собою вводишь
 Во ровъ пекельный.

Самъ собѣ погибель вѣчну готовишь,
 Коли спасительны слова говоришь.
 Даешь людямъ красну науку,
 Себѣ на большую муку:
 Бо не такъ творишь!

Тѣсенъ путь до раю, врата узкы!
 Людємъ налагаєшь посты тверды,
 А самъ чревомъ не владѣєшь,
 Такъ ся тучишь, объѣдуєшь:
 Шьєшь, гоїнуєшь.

*) Під таким заголовком доставлена нам була д. А. Кр-им з Урорської Руск, в купі з другими матеріалами, отєя вірша ще для виданя „Малорусскія народныя преданія и разказы“ (1876) та не могла увійти вже в него. До сєй „пѣсни“ д. А. Кр. додав замітку: „Пванъ Пастелій былъ въ концѣ прошлаго вѣка каноникомъ Мукачевскаго соборнаго капитула Онъ авторъ настоящей обвинительной поэмы.“ — Перші букви кожного куплета дають імя: Пастелій. — Ми печатаємо сю „пѣснь“ правописом д. А. Кр-ого.

Евангельску хвалишь, попе, нищету,
 А самъ не спомянешь свою суету,
 Коли Гриць-кметъ, простакъ Иванъ
 Станеть попомъ, дунать что панъ
 Цѣлому свѣту.

Лучше бы ти было чинъ той не знати,
 Якъ предъ образъ божій и олтаре стати;
 Языкъ ся въ молитвѣ трудить,
 А помысли дѣдо водить,
 Куда самъ ходить.

Исусъ твой убогство тебѣ залицалъ,
 Ты бы за богатство и Христа продалъ;
 Людъ мизерный угѣсняешь,
 Свои скарбы наполняешь,
 О душу не дбаешь.

Идуть, попе, дѣта, прийдець кончина,
 Абы ты не застала лиха година!
 Глубоко спишь, пробудися,
 Заблудилъ есь, навернися,
 Попе, покай ся!

Закінчаючи церковний відділ віршів нашої збірки ми не можемо не звернути уваги на деякі її характерні ознаки: 1) вільне, гучо-ристячне (сказати б, Арістофанівське) трактуванє усяких річей, в тім числі і святощів, з котрих наші люде виступали навіть перед архієреями, 2) живий політично соціальний інтерес, котрий складачі і декламатори вірш вносили навіть у вірші про церковні речі: так Сатана рівняєть ся козаками до Пруса і кримського Хана, так волхви перед народившим ся Христом просять, щоби „війни не було“; так рай налюєть ся як анїтеза соціально-політичному порядку на Україні в к. XVIII ст. Характерно також і те, що в XVIII ст. в угорській Русі високий церковний достойник пише сатиру — на попа!

(Далі буде.)

М. Драгоманов.

ІЗ УСТ НАРОДА.

А. Пісні.

IV. Купала на Волині.

Н. 23.*)

Ој на городі буркун-зілля,
 Ој там Петруньо теше кілля.
 Ој теше, теше, витинаје,
 Своју долецьку проклинаје:
 Ој доле ж моја нещаснаја!
 Ганнусю ж моја прекраснаја!
 Ој доле ж моја нещаслива!
 Ганнусю ж моја чорнобрива!

Н. 24.

Ој на городі шахран, шахран;
 Стоїть Петруньо, як пан, як пан.
 А коло його петрушечка;
 Стоїть Ганнуся, як душечка.
 А коло нього шахраночка;
 Стоїть Ганнуся, як панночка.
 Ој не їден ја шахран стопкав,
 Як на тешченчи поріг ступав.
 Мене тешченка похвалила.
 Дівка Ганнуся польубила

(Гл. Чуб. Труды III, 206, N. 17.)

Н. 25.

Ој мала вічка на Лівана;
 С ким ти, Ганнусю, почувала?
 Ој під явором зелененьки,
 З своїм Ліванком молоденьки.

(Гл. Чуб. Труды III, 200, N. 4.)

Н. 26.

Ој мала вічка Петрівочка,
 Не виспала съа Мариса дівочка.
 Ој коли ж її було спати?
 Треба в Ліванком розмовляти.

*) Всі пісні від N. 23 до самого кінця записані в містечку Миропілі Звягельського повіту на Волині.

N. 27.

Ој на городі крокіс, крокіс,
 Чох ти, Ліванку, більшиј не ріс?
 Ој буде з мене і такого,
 Пријме Марисья і малого.
 Ој буде з мене ј такелького,
 Пријме Марисья ј маленького.

N. 28.

Чи ти, Петрувљу, палив, палив?
 Чого шукаш? волив, волив?
 Вже ж твојі воли давно в шкоді,
 Аж у Лівана *) на городі.
 Біжи, Петрувљу, хучі, хучі!
 Пече Марисья коржі, коржі.
 Ој які коржі? гречавці,
 Для својі душки кохавојі.
 Ој які коржі? пшеничницї,
 Для својі душки велишвејі.

N. 29.

Ој у Лівана високиј тин,
 Там повісив сья Вікторів син.
 Ој висів, висів аж до ранку,
 Ја взяв Ганнусью за коханку.
 Ој ти Ганнусью серце моје!
 Сподобало сья личко твоје.
 Ој не так личко, јак ти сама,
 Бо ти дівчина лубезнаја.

(Пор. Чу б. Труды III. ч. 10, N. 2.5)

N. 30.

Скакала жабка під гречкоју;
 Біжит Ліванко з гнуздечкоју.
 Пожди-но, жабко, нагнуадају,
 Піду Ганнусью одвідају.
 Јіде Ліванко на конику,
 Везе Ганнусью в постолику.
 Јіде Ліванко на коньаці,
 Везе Ганнусью на собаці.
 Јіде Ліванко на хортиці,
 Везе Ганнусью на чортиці.

(Пор. Чу б. Труды III, 221, N. 38.)

*) Батька якої там дівчини.

N. 31.

Ој на Купала вогонь горит,
Наші Настуні живіт болит.
Ој нехај болит, нехај знаје,
Ој нехај хлопців не приймаје.

(Гл. Чубинський, Труды III, 199, N. 2.)

N. 32.

Неха парубка најкращого
Понад Ліванка над нашого.
Причепив жорна до појаса,
А сам полетів під небеса.
У гору летит, крупн дере,
Ја вниа падаје, опатаје.
На ничліг їде, куліш варит,
Свої Ганнусі живіт парит.
Ој нехај парит, нехај знаје,
Нехај же хлопців не приймаје.

N. 33.

Чи ти Ліванку не батьків син,
Що ти Ганнусі не випросив?
Просив ја, просив. — не вважајут,
За мене Ганнусі не віддајут.

N. 34.

Летіла чапля через гулицю,
Вхопила Ганю за потилицю,
За неју Петро з коцьубоју:
Ој верни, чапле, жону моју!
Ој візьми собі негідницю.
А верни моју робітницю.
Вона робити добре вије,
Що коло нечі гріје плечі, (2)
Що коло груби гріје зуби.

N. 35.

Ој на городі під буїним вітром,
Не чули хлопці зовулі літом.
А јак почувли, полькакались,
В глуху крошмву поховались.

N. 36.

Летіли гуси білокрилі;
Кампанецькі хлопці чорнобриві.

Летіли гуси з гусаками ;
Кам'янецькі хлопці з дівчатами.

N. 37.

Ој шумит-гуде дімбровоју,
Стуконит-їде дорогоју.
Ој ја ж думала, шчо вітер віје,
Аж то свекорко з торгу їде:
„Ој вијди, вијди, похмурице!
Одчини мені ворітчка!“
Ој ја молода не лїнїва,
Пїшла ворота одчинїла.
Ој шумит-гуде дімбровоју,
Стуконит-їде дорогоју,
Ој ја ж думала, шчо вітер гуде.
Аж то свекруха з торгу їде:
„Ој вијди, вијди, медведице!
Одчини мені ворітчка!“
Ој ја молода не лїнїва,
Пїшла ворота одчинїла.
Ој шумит-гуде і т. д.
Аж то діверко з торгу їде:
„Ој вијди, вијди, негїднице!
Одчини мені ворітчка!“
А ја молода не лїнїва і т. д.
Ој шумит-гуде і т. д.
Аж то мїленькїї з торгу їде:
„Ој вијди, вијди, мїленькаїа,
Одчини мені ворітчка!“
А ја молода, не лїнїва,
Пїшла ворота одчинїла.

(Чу б. Труды III. 211 N. 27.)

N. 38.

Бренїли річенька, бренїли,
Јаж до Лїванка у сїни.
Таж парубоньки зберались,
На мед на горїлку складались.
А наш Лїванко најбїльш дав,
Вїв собі Ганнусьу сподобав.

N. 39.

Ој заа гори зїронька летїла;
За кого ти, Ганнусьу, хотїла?
За того, дївчата, за того,
За того Петруся молодого.

N. 40.

Кладу кладочку вербову:
 Час вам, дівчатка, до дому!
 А ти, Варусь, зоставь сьа,
 З своїм Ліванком звичай сьа.
 Привезе віночок с кадла,
 Щоб ти здорова сходила.

(Пор. Ч у б. Труды III, 208, N. 28.)

N. 41.

Час тобі, вербонько, розвितись,
 Час тобі, Петруньо, женитись.
 Ој шче бо не час, не пора,
 Шче жоја Варусьа молода.
 Та нехай же ж вона гульаје,
 Росоју косоју махаје, —
 Як піде заміж, не буде,
 Пристарієцьца, жаль буде.

(Ч у б. Труды III, 214, N. 29.)

N. 42

Ој в ліску, в ліску, на дубку,
 Висіла колицонька на шнурку.
 А в ті колицоньці Петруньо,
 А коло јого брата јого.
 Ој брата ж моје ріднеје,
 Гојдајте ж мене високо,
 Нехай ја побачу далеко,
 Де моја Ганнусьа походжаје,
 Вишптини рукавами махаје.
 Як піде заміж, не буде,
 Простарієцьца, забуде.

(Пор. Ч у б. Труды III, 221, N. 39.)

N. 43.

Ој в гору сонечко, у гору,
 Там будује Петруньо комору.
 Будуј, будуј, мій Петре, комору,
 А вирубай віконечко з надвору,
 Щоб до мене соловејки долітали,
 Ој шчоб мене раненько пробуджали,
 Бо свекруха — чужа мати, не збудить,
 Она піде до сусіди, обсудить:
 „Невісточка, чужа дочка, не хоче робить,
 Оно піде в чисте поле, лягаје тај снить.“

Невісточка, чужа дочка, льядашченька,
Та спить вона до полудня, як маленька.*

(Гл. Чуб. Труды III, 206. N. 16; Зм. Радченко, Гомельські нар-
п'яси, 5, N. 12)

N. 44.

Сьајала зіренька, сајала;
С кия ти, Ганнусьу, стојала?
С тобоју, Ліванку, с тобоју,
Під зеленоју вербоју.
Де молода Ганнусьа стојала,
Під веју рутонька зівјала.
Де молоді Ліванко коньа пас,
Там хрещастіј барвіночок по појас.

(Гл. Чубинск., Труды III, 202, N. 10.)

N. 45.

Ој казала мене мати за малъара дати;
Не дај мене, моја мати, ој не дај!
Малъар малъује, жінки не цілује.
Ој казала мене мати за гончара дати;
Не дај мене, моја мати, ој не дај!
Гончар горшки возить і жінку зморозить.
Ој казала мене мати за ковалъа дати;
Не дај, мене, моја мати, ој не дај!
Ковалъ в кузні кује, жінки не жалује.
Ој казала мене мати за діхтьара дати;
Не дај, мепе, моја мати, ој не дај!
Діхтьар дьоготь возит і жінку облаже.
Ој казала мене мати за писара дати;
Оддај мене моја мати, ој оддај!
Писар листи пише і дитину колише.

N. 46.

Ој ходила квочка довкола кілочка,
Коло ворона (?) Кунајла,
Грало сонічко ва Лівана.*)
Та водила діти, як јасніј квіти.
Та вивела вона селеро діточок.

(Гл. Чуб. Труды III, 194.)

N. 47.

Летіло помело через третье село.
Стовпом дим, стовпом дим*).

*) Ті два рядки повторають ся після кожного стиха

А деж воно впало? в Марисі на хаті.
 Стала Марисіна хата горіти
 Стали їй хлопці хати гасити,
 Стали вони воду відрами носити.
 А Петруньо привіс водиці полоју.
 Вже ж тобі, Марисю, жити зо мноју!

(Гл. Чуб. Труды III, 205, N. 15. де є „полело“ зам. помело.)

N. 48.

Стоїт либода вище города —
 Стій калнонько, стій, не розвивай сьа!*)
 На ті лободі чотири лебеді.
 Першиј лебедець Петро молодець,
 Другиј лебедець Јіван молодець,
 Третиј лебедець Віктор молодець,
 Четвертиј лебедець Гїитро молодець.
 Стоїт либода вище города,
 На ті лободі чотири лебідки:
 Перша лебідка то Лукіја дівка,
 Друга лебідка то Ганна дівка,
 Третья лебідка Тодоська дівка,
 Четверта лебідка то Варка дівка.
 Стоїт либода вище города,
 На ті лободі чотири парк:
 Першаја парка — Петро і Лукіја,
 Другаја парка — Јіван та Ганна,
 Третьяја парка — Тодоська і Віктор,
 Четверта парка — Гїитро та Варка.

(Гл. Чуб. Труды III, 210 N. 36; Терещенко, Быть русского народа
 V. 82.)

N. 49.

Ој в ліску, в ліску дванацьцять сосон.
 Лїј богу, моја мацьу, дванацьцять сосон**)
 Під тими соснами дванацьцять столів,
 За тими столами дванацьцять панів,
 Між тими панами мїй нельуб седит,
 Мїй нельуб седит, водиці просит,
 Водиці вмятись, рушничка втертись.
 Ја ж јому не дала водиці вмятись.
 Ој в ліску, в ліску і т. д.
 Між тими панами мїй милиј седит,
 Мїй милиј седит, водиці просит,

*) Сей рядок повторє ся після кожного стиха.

**) Повторє ся після кожного стиха з додатком другої половини то-
 гож стиха.

Водиці вхитись, рушничка втертись.
 .Ла ж йому дала водиці вхитись,
 Водиці вхитись, рушничка втертись.

Записані мною і подані тут волинські купальські пісні — се матеріал настільки цікавий, що варто було б їх науково обробити. Не маючи тепер на се часу і спромоги, подаю їх і так, щоб не лежали даремне, а послужили би для розширення поля при спеціальних студіях над нашими обрядовими піснями.

При піснях я записала мотиви, до них належні*), бо вважаю, що записати пісню без мотива значить зробити тільки половину справи, тим більше, що по мотивах обрядових пісень можна уважати часом, на скільки є стародавня яка пісня. Окрім того ці оригінальні, давні мотиви певне придадуть ся тому, хто займаєть ся народньою музикою. Записувала я голоси пісень від селянок, яко мога вірніше, не стараючись підводити їх під яку небудь звісну ритмічно-музичну теорію, а бажаючи тільки удати мотив у потах так, як чула его в співі. При записуванню пісень і мотивів я хотіла наблизитись як можна більше до фонографічної достотности, щоб удати як найвірніше всі найдрібніші одніи вишмови і всі модуляції мотиву, бо вважаю се ідеалом усякого збирача устних народніх матеріалів.

Леся Українка.

VI. Кошут і Кошутська війна.

Смерть і величані похорони Лайоша Кошута звернули на него увагу всеї Європи, відсвіжили в памяти нових поколінь ті події, котрих покійний був свідком а в значній мірі й творцем. Що з Кошутом зійшла в могилу незвичайна постать, одна з характерних, історичних постатів XIX віку, сему ніхто не заперечить. Що в своїм ріднім краю імя его тішилось величезною популярістю, було навіть стягом осібногo сторонництва прозваного незалежним, що кожде его слово приймало ся там его прихильниками як оракул, а навіть противники мусіли з ним числити ся — се також звісні речі, а власне похорони і сполучені з ними розрухи та політичні демонстрації дають на се найліпший доказ.

Та чи по своїй діяльности, по своїм ідеалам Кошут справді належить до перворядних постатів у історії нашого віку, таких як Гарібальді, Мацціні і др., з якими так часто любить порівнувати его малярська національна гордість, се друге питанє, на котре тільки основна історична критика може дати відповідь. Інтересний суд про особу і вдачу Кошута видав австрійський історик Кронес: „Kossuths ehrgeizige All-

*) На жаль, ми і сим разом з гінографських причин не могли подати тих мотивів, та надіємось долучити їх на осібній картці до одной з слідуєчих книжок „Житя і Слова“. Ред.

geschäftigkeit liebte die Extreme und sonnte sich immer an dem Beifalle der Menge. Er fühlte radical, er war kein politischer Komödiant, aber er wollte ewig bewundert, vergöttert sein überall und in Allem herrschen: ein grosses Talent, ein politischer Virtuose, aber kein politischer Charakter; ein oratorisches Genie, aber ein dilettantenhafter und dabei selbstsüchtiger Staatsmann (Fr. Krones, Geschichte der Neuzeit Oesterreichs vom achtzehnten Jahrhundert, Berlin 1879, стор. 680). Позаяк діяльність політична Кошута тягла ся аж до остатніх хвиль его життя, а его політичний заповіт вибігає геть-геть у будуще, так що Мадяре навіть не можуть аважити ся тепер его опублікувати, для того на таку критику, якої б треба для оцінки сеї діяльності, не швидко ще забудьт прийде час.

І ми не будемо поривати ся на критику, а піднесемо хіба той факт, що Кошут і найважнійша доба его життя — его диктатура в Угорщині від апріля до сентябрю 1849 р. загально звісні і нашому народови і живуть безсмертно в численних піснях народних. Правда, сам Кошут і его диктаторська діяльність не находять в народі наших сімпатій і пісні ними не дуже подрібно займають ся, звертаючи натомісьць головну увагу на саме поборенє угорського повстаня при помочи російського війська. Сей факт, що царь російський вислав велике військо на поміч нашому цесареви, сам перехід того війська через наш край і памятна битва під Коморном, властиво під Мішкольцом 25 юля, отсе головні епізоди тої невеличкої епопеї, що в устах нашого народа зложла ся довкола особи Кошута. Бажаючи і від себе кинути грудку землі на свіжу могилу угорського екс-диктатора, ми зібрали ті пісні — все, що могли найти друковане і значне число рукописних відмін, і подаємо тут в систематичнім порядку з деякими своїми увагам.

Та поки перейдемо до пісень, годить ся згадати про один урядовий документ, друкований по руськи, котрий певно мусів причисити ся до спопуляризованя іменн Кошута і его головних товаришів серед нашого народа.

Бувши зимою на початку 1892 р. в с. Ботелці вижній турчанського пов. найшов я там між іншими старими паперами перехованими в церкві одня доволі рідкий, бо доси ніякому бібліографови незвісний руський друк, котрий, думаю, не лишнім буде тут передрукувати не тільки як бібліографічний куріоз, але й для его историчної стійности.

Є се піваркуш білого паперу, формату більшого від того, який тепер уживає ся до писаня (давній „канцелярійний“ папір), задрукований тільки з одного боку великими кирильськими буквами, без означеня місця і року друку. Зі змісту ясно, що побачив він світ божій у Відні під конець 1849 року по унадку повстаня угорського. Карта ся не що інше, як лист гончий (Steckbrief) австрійського уряду за головними провідниками угорського повстаня Кошутом, Пульським, Мадерасом і Таузенуом. Опублікованє сего листу по руськи свідчить ясно о тіх, що уряд австрійський дуже добре таяв про істнованє Рускиів в хвлях, коли ему було сего потрібно. Факт, що екземпляр листу переховав ся в церкві гірського села Ботелки, що лежить на самій границі угорській, а у Львові і в других центрах галицько-

руського духового життя остав ся незвісний, свідчить о тім, що власти австрійські там тільки его роздавали урядам громадським, де можна було надіятися спіймати ненавсних провідників повстання, котрі по капітуляції шід Вільгошом, як звісно, встигли перекрасти ся на територію турецьку, а відтам на захід Європи.

Ось дословний текст сего интересного історичного документу, в захованех правописці, мови і інтерпункції:

Описанія примѣтъ.

КОШЪТЪ. Літъ маєть 42, ростъ тонкого, около 5 шбуоузъ 5 цаляхъ високої, маєть волосы каштановатїи т. е. світлобурїи доагїи кѣчражїи, гбстїи худощїи вбсїх, котрий кончїтса въ острїи концы (!) каочковато, и єсть до горн (sic) подкѣрченїи, маєть также мѣцїиї такъ называемїи колїе грекї, закрѣченїи до Сїраманїи (sic). Подкородока оголанїиї и безъ борода, очї вельмїи (sic) и голубїи мають милое, Смиринное выраженїе, але шке говорять, то стаютьса жинїи и огїнїиїи (sic). — Лицїе проделгетатое, елѣдоє, носъ также проделгетатїи, але рїгбларнїиї; органъ къ мовѣ чїстїиї и полнозвѣчнїиї, къ хулаъ спокойнїиї и голозѣв їсклонїиїтса на бѣкѣ а рѣки такъ носить, що нїиїи але розмахуєть, але нїхъ перїдъ собою складаетса. — Ко встїхъ свонїхъ поршїиїахъ єсть Кошѣтъ спокойнїиї, безъ прїстрастїа, але къ мовѣ стаєтса дѣже жинїиї и дѣїствїиїтса рѣками. Выраженїе лица єго къ Спокойнїиїе согтеїиїиї єсть терпїиїиїе и есклакаєтса ѣнїиїаєтса, т. е. мїаахуєтїиї. Зымою (sic) и лѣтѣмъ носить Кошѣтъ коретнїиїкѣ т. е. колїиїтса отъ сорочки, вывернѣтїиї на атїаѣ.

ПЪЛЬСКІИ. Тонкого ростѣ, 5 шбуоузъ 4 цааи високої, лицїе єго проделгетатое, волосы чернїиї, вбсїхъ рѣдкозарослїиї магкїиї а на томѣтса гбстезарослаа вїамакаа (sic) борода, носъ горкатїиї, чїло євоєко, очї вбрїиї, єгїнїиїтїиї, але на голозѣв волосѣв мало и рѣдко. — Къ хулаъ на перїдъ пѣхнїиїиї, носить Пѣльскїиї лѣтѣмъ рѣкѣ найбольше на Сїнїиї полѣ кафтаномѣ. Літъ єдѣтса около 30, органъ къ мовѣ слабий, и такъ шке шкого хорєвнїиїтса чїловѣка.

МІАДБРІИ: П. Єсть малїиї, крѣпкїиї, але не дѣже въ тѣлѣ, маєть черножаєтос лицїе, ѣмѣїиїиї носъ, гбстїиї єрєкї; мїаамїи, кєаїчїиї, вбрїиї очї, гбстѣмъ чернорыжѣмъ борода на цѣломѣ лицѣ, котраа вѣїгаєть къ доанїиї кончїтса и єсть ескланїе примѣтна; Мїадєрвасъ волосѣв на голозѣв, котрїиї єбѣтїиї и шїтїиїиїтїиї, носить дѣже коротко острїиїиїиї [єдѣа полѣ цєлаа доагїиї] и шїткою до горн подчєсанїиї, дѣа чєго и чїло єго и такъ високоє єсть цѣломѣ вольнїе. Къ лѣтѣхъ около 42 а найбольше 45 лѣтѣ, органъ къ мовѣ крѣпкїиї, а часомѣ крєкнїиїиї, въ постѣпанїиї худолнїиї а въ охѣждєнїиї єбѣїиї, пронзводїтса сїиї чїловѣкѣ нїпрїатноє вїсѣчѣлїнїе на кѣждєго, нєо нїзъ встїхъ єго рысєвъ оказываєтса зѣбєнїиїтса, але въ ескланїиї востїиї лїгко єго познати по єго бородаъ и по фїзїєвѣ.

Др. ТИЕЗОНІКЪ. Маєть 35 до 40 лѣтѣ, ростѣ малєго подсаєковатєго, широколицїиїтїиї, докольно къ тѣлѣ, маєть полноє шїрокєє лицїе, жолатєво єлѣдїиї цѣтѣтса т. е. цєрѣ къ лицѣ, короткѣмъ, шїрокѣмъ шїмъ, горєковатїиї носъ, чернїиї гладкїиї волосы, нїскоє стѣснїиїнєє чїло, чернїиї очї, гбстїиї чернїиї єрєкї, рїгбларнїиї ротѣ, зѣ малоє зачєнїиїиїиї гбєлїиї, маєть гбстѣмъ чернїиї бородаъ, котрїиї євѣхъ єгоганїєв нїєстѣвнїиїиїиї шке только короткїиї фїаєорїтїиї. Къ найнєсаїдїиїїшїиїмъ єрємїиїиї носмадъ также и вбсїхъ. Лицїиї єго рысї єбѣтса правдїиїе орієнталїиї. Трїмаєтса прєсто а хулаєтса дѣже тїхѣ. Такъ зїиїа къ говорять чїсто по нїмѣцкїиї, а єврїчѣ того прїкєсноєднє доєвї по аґлїаскїиї и по фїанцїєскїиї.

Звїсно, уряд не ограничував ся тїм, що по упадку повстання вїдав і велїв опублїкувати по гїрськїхъ селахъ руськїиї лист гончїиї за Кошутом. Пїдчас самого угорського повстання сєлїиїаа у горахъ пограничнїиїхъ з Угоршїиїю велєно було держати сторожу, робїти засїкї в лїсїахъ і організувати оружїиї патролїиї по горахъ, бо Угри кїлька разївъ заїїали охоту вїласти на галїцкїу територїю. І сїравдї, поєснїиї вїдповстанцїєв угорськїхъ раз у раз вїпадали до Галїчнїиї, хапали

худобу а то й людей на свій бік і робили всякі пакости. Про се говорять ось яка гуцульська пісня:

Н. 1.

Тысарь письма розсилаєт повижи Руснаки,
Шьоби собі свої села добре вартувати.
Аби собі дубелтові вартн уложити;
Та бо тысарь воєська віслав Веньгра пригрозили.

(Головацкій, Нар. пѣсни II, 461; дальше призначена пісня зовсім іншого, апокріфічно-моралізуючого змісту.)

В загалі треба сказати, що Гуцульщина втворила найбільше пісень про Кошута і що найбільше звісних нам варіантів власне відтам походить. Слідуюча пісня оповідає про ціле угорське повстанє в зв'язку зі знесенєм панщини:

Н. 2. Вар. А.

- 1 А Господи милосерниї, як ми бідували,
- 2 А покисне ту паньшину кьажко видбували.
- 3 Слава богу, же нам гаразд тепірь сесьмі літа,
- 4 Ажеби наш тысарь здоров таї жив многі літа!
- 5 Бога просім за тысарь шьо чьне, шьо годним:
- 6 Нам паньшину подарував, абих ни робили.
- 7 Бога просім за тысарь сараки Руснаки!
- 8 На тысарь нагнівав си Венгер та Польаки.
- 9 Аї бо Венгер таї Польаки біду наробили:
- 10 Тыїло було в царьї землі, усьу сколотили.
- 11 Ої Підгірьї спудило си, шьо Венгер жене си;
- 12 Бога просім за тысарь, тысарь не дає си.
- 13 Ої Підгірьї спудило си, шьо нас Венгер зігне;
- 14 Бога просім за тысарь, чеї то тысарь зіпре.
- 15 Спудила си усьа Польшья, Польшья таї Иршава;
- 16 Та бо чеї нас поратує сила Москалева.
- 17 Венгер Руса ни боїв си, ви нав тої діїли,
- 18 Бо він ни чьув, шьо їде Москаль воронили кіньми.
- 19 Того воєська ни богато, лишь три міліони,
- 20 А як ввійшли в Венгершьяну, стали на загоми.
- 21 А лишь тыїло московського Венгер воєська збачив,
- 22 Як загулив в загороду, окропом опарив.
- 23 Та бо Москаль поправив си, заложив канони,
- 24 От так убив Венгершьяну, Господи борони!
- 25 От так убив того Венгра, шьо лишь став як курка,
- 26 Вхопив собі товпу воєська таї утык під під Турка.
- 27 А газетьї ни чьнтаєм, нїхто то не чьує:
- 28 Али ци го відав Турок, ци він там гадує.

(Я. О. Головацкій, Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, Москва 1878, Часть 2, 460—461.)

Кінцеві слова цієї пісні вказують на те, що вона повстала швидко по самих подіях в ній описаних, коли ще незвісно було, чи Туреччина схоче видати Кошута Австрії, чи ні. Вправді автор народної пісні признає ся, що „газети не читає“, та все таки факт виїзду Кошута до Англії в маю 1850 року був такий голосний, що після того часу вже й гуцульський співак певно не міг би був над тим застановляти ся, чи Кошут припадом не лишиться ся під Турком газдувати.

Ся пісня, здасть ся, не здобула собі по за Гуцульщиною ширшої популярности. В цілості ми маємо записаний тільки один її варіант. Та деякі куплети вирвані з неї розійшли ся ширше, до них додавано нові або й давніші куплети, що відносили ся до тої самої теми, і так повстали наступні два варіанти:

Вар. Б.

- 1 Шьо ми будемо робити, сараки Русаки,
- 2 Шьо на нас си нагнивали Венгри таї Польаки.
- 3 Ої на нас си нагнивала Польша таї Аршава,
- 4 Але бо нам на помочи сила Москалева.
- 5 Ої а Кошут не знав того, не знав тоїї діїи,
- 6 А він не знав, шьо їде Москаль воронили кіньки.
- 7 А він собі зміслив зраду, вчинив си як курка,
- 8 Узлив собі шкадрон воїська таї утік під Турка.
- 9 А ми льуде православні просїм шчире бога,
- 10 Ої шьобисме видогнали біду від порога.

(Уривок із довшої пісні, стиченої в купу з кількох мотивів, записаної в с. Криворівни, коссівського пов., гл. Головацькій Нар. пісн. III, 40, N. 28.)

Як бачимо, в тім коротшім варіанті пропущено все, що відноситься до битви Австріяків і Москалів з Уграми, а за то пам'ять народна добре вдержала факт запомагання Угрів Поляками. Остатній куплет, здасть ся, вказує на ті самі „дубельтові варті“, про котрі говорить N. 1. Сей куплет очевидно старший від самої пісні N. 2. Те саме треба сказати і про перший куплет наступного варіанта:

Вар. В.

Кажіт, газди, шьо ја брешу, хоть си з мене сьмійте!
 Нидалеко біда, газди, футко си надьїте!
 Шьо ми будемо робити, сараки Русаки,
 Шьо на нас си нагнивали Угри та Польаки.
 Ої на нас си нагнивала Польша та Варшава,
 Уже ид нам підступає сила Москалева.
 А ми льуде православні, просїм шчиро бога,
 Шьобис позіг відогнати біду від порога.

(В Криворівни, косс. пов. від Данила Чуперчука записала Целіна Бу-
 чинська 1885 р.)

Конець сего варіанта інтересний тим, що Москаль показує ся вже не помічником Австрії, а трохи чи не ворогом, котрого сила „підступас ид нам“ і котрого люде повинні відігнати від свого порога. Така зміна пісні свідчить о тім, що подібниці Кошутської війни починають уже народом забувати ся.

Швидко після упадку угорського повстання були зложені також слідуєчі пісні про Кошута:

Н. 3. Вар. А.

- 1 Сидит Кошут, сидит на високій драбині,
- 2 Пише листи, пише по Угорській країні.
- 3 Ци на жалость, на жалость, ци на вельки зармуток?
- 4 Шкода, боже, шкода, сесь Кошутів вербунок
- 5 Кошуте, Кошуте, на што нас вербуєш?
- 6 Мало жаш пінязи, чим нас вигодуєш?
- 7 Шкода, боже, шкода і Кошута самого,
- 8 Што він утік, што утік із орсагу свогого.

(Головацькій, Нар. пісні III, 132, N. 67. Не зазначено, де записана.

М. Драгоманов, привождая сю пісню (Нові укр. пісні про гром справи, Женева 1881. стор. 61) підносить, що вона була переробкою, що в ній „войки Русини перевернули на Кошута пісню, котру давно вже співали про цесаря“. Нам здасть ся, що ці слова можна прикласти тільки до ст. 5—6 сеї пісні, а також до N. 4. ст. 3—6 вар. А., ст. 1—2 вар. Б.), та сама основа сих пісень є оригінально зложена по поводу Кошута. хоча не звісно, чи Русинами, чи Словаками. Також треба замітити, що пісні сеї мабуть не співали войки; по своїому складу вона більше навіть жіноцька, ніж вояцька.

Другий варіант сеї пісні коротшого розміру („Сидит Кошут на високій драбині“) і з пропущенем стихів 5—6 находило у Г. А. Де-Волла на, Угро русскія народнія пѣсни, С.-Петербур. 1885, стор. 161, куди він узятий із П. А. Дешка. Народнія пѣсни, пословицы и поговорки Угорской Руси (Записки Русскаго Географ. Общ. по отд. этнографіи, т. I, 1867, стор. 675, N. 13). Нема сумніву, що пісня ся повстала на угорській Русі, на що вказує сам розмір стиха, зближений більше до словацького, ніж до галицько-руського. Те саме треба сказати і про другу пісню, котру тут приводимо:

Н. 4. Вар. А.

- 1 На кошуцькій горі червена застава,
- 2 Буде там висыла Кошутова глава.
- 3 Кошуте, Кошуте, на шчо нас вербуєш?
- 4 Мало хліба маєш, чим нас вигодуєш?
- 5 „Буду ја вас годувати ячміннов половов,
- 6 Буду ја вас прогоньати каміннов дорогов.“
- 7 Кошутові дьти, чого ви плачете?

- 8 Згубив Кошут шапку*), де ви її знайдете?
 9 Кошутова пань ходит по жабраньу,
 10 А Кошут добрий пан шије торби на ньу.
 11 Кошутова пань дуже зголедныла,
 12 По кавалок хліба руку витягала.

(Записав в Кошарні, рудецького пов. від Федька Парухи М. Бидик в 1888 р.)

Деякі інтересні доповнення до сего варіанту подає отсей, коротший, та мабуть ближший до самих подій:

Вар. Б.

Кошуте, Кошуте, на що нас вербуєш?
 Малују країну маєш, чим нас вигодуєш?
 Кошуте, Кошуте, не удавай пана,
 Бо твоја гвардія всьуда розшарпана.
 Кошутова жінка сьдпт заслuchена,
 Зі своїми дїтьми в невольу втручена.

(З рукописної збірки, незвісно ким списаної десь у стрийських горах)

Є се, о кілько знаємо, одинока пісня сего круга, котра пустила парості і між польський люд. В році 1878 міні лучило ся чути польську пісеньку про Кошута, котра без сумніву була переробкою повншої пісні руської. На жаль, я затамив собі з неї тільки два куплету, не мавши можности записати єї в цілости. Пісня починала ся так:

Ciężko zapłakała węgierska kraina;
 Czy ją Bóg pokarał, czy se sama winna?

Далі говорило ся про „Кошутів вербунок“, а при кінці був куплет:

Szubieniczka nowa stoi już gotowa,
 Będzie na niej wisieć Koszutowa głowa.

Чи руська і польська пісні не мають спільного жерела в якій небудь словацькій, на що вказують деякі словацізми в руськім тексті (зармуток, застава-хоругов), на се тепер, не маючи під руками збірок новітших словацьких пісень, не вхію відповісти.

Заким підемо далі, приходить ся вам навести хоч би тільки для контрасту з повншими творами людової музи військову пісню, аложеноу в полку Нассау, що брав участь в війні 1849 року і перенату полковим духом, полковими поглядами на житє і історію. Пісня ся була дру-

*) То шїби коруну венгерську, шчо крильом не зістав. (Примітка ка.)

кована в „Зорі Галицькій 1850 р. ч. 24 з д. 23 марта. Руський патріот, що єі записав від якогось урльопника, каже про неї, що єі „співає поле Нассау на дуже відповідну свою содержанию нуту“ і просить читачів, щоб ласкавим оком проминули деякі єі недостатки „зо взгляду на природного поету“.

Н. 5.

Ој там в селі льуде біжут, стајут пред жовньером:
 „Ви від котрих, пане војак з червоним ковньером?“
 „Ја від Нассау — каже војак. — Хочеш більше знати,
 Піди в Відню запитај сьа, там можут сказати,
 Нас і Угри добре знали, добре нас почувли:
 Де но з пушок загукали, наші хлопці були.
 Під Кохорно цісар їде, перед Нассау стаје;
 Він нас пінавав в громах. боју, він нас паятатаје.
 А там в лісі з під Кохорна було шчо гльадати:
 Стримај Угрів хмара чорна, мајут штуриувати
 Не даремно наших хлопців з Браумом там післали:
 Три раз Угри штурном вальят, три раз повтікали.
 Шлік надіжав тај віддаје вдьаки нашим зухом.
 Око собі отираје, маха капельухом.
 Гај, то кождіј, шчо но здолав, пхаје сьа до нього,
 Чако підвіс, віват волав, бо там було чоґо.
 Під Сегдниом коли пријшло наперед ступати,
 Јаблоповскиј нам закликав: „На багнети, брати!“
 Шчо то шанци! Вадьят мало, коли зачне брати;
 Шчо не впало, повтікато, лежали гармати.
 Не одного з наших хлопців мама не зобаче,
 Бо він лежит в чужіј землі, вона дома плаче.
 Котриј остав, тому жити, кожда донька знаје:
 Хто уміє врага бити, черше право маје.“

Поминасмо вже ориґінальну мораль, котрою кінчить ся пісня, а заважимо тільки, що лаври російських героїв при усмиреню Угрів австрійський полковий бард зовсім по просту сховав до кішені, величаючи тільки своїх. Буде се затиј трохи чи не найстарший що до часу документ тої славної „австрійської невдячности“, на котру так часто нарікають тепер російські політики і публіцисти. Завважимо, що пісня ся була друкована лат. буквами на осібній картці ще 1849 п. в. „Ja wid Nassau. Pieśń. Wiersz Gustawa Kleknera, muzyka Ad. Skrzyszewskiego. „До руського тексту долучений був німецький переклад.

Зовсім не такими блискучими фарбами малює триумф австрійського оружя інший людодвий співак, якийсь наївний і добродушний Гуцул, котрий аложив спомини своїх особистих пригод у слідуочій пісні:

Н. 6.

Ој у поли в крај-дорозі конана кирниця;
 Ој жішли у чисарі Тимофіја Грнци.

Ој јнк јего, браті, јипли в гезені дубині:
 „Віјди мажко Василюхо на дорогу д мнви!
 Ој а віјди на дорогу, старесенька бабо!“
 „Ој не віјду, мій спночку, бо ја дуже слаба.
 Ој не така-х, каже, слаба а јак-ни омшля,
 Јак-ни тебе, мій спночку, ввізаного вадріла!“
 „Бувај же ми, моја мати, отгепер здорова,
 Бо вже мене завтра гонїи аж до Јаблонова“.
 Пригнали ми у Јаблонів, кладут ми до мирн,
 Там си д мнви ја збігали молодї жовніри.
 „Јакї с тебе, ледьнику, жовнір молоденькї!
 А жеби ти ба ј не видїв нї вітци нї неньки!“
 Ој стоїла моја мати на Прути на мостї:
 „Коли віјдеш, мій спночку, та до мене в гостї?“
 „Ој біг анаје, моја мати, ј от коли ја віјду,
 Бо ја іду с товаришем на велику віјну.“
 Ој јнк пришли-м бај на віјну, зачьпли-м стрільти,
 Взьпли си нам с товаришем слозоньки котити
 Ој приходїт пан једнорал: „Шьо хлопці плачете?
 Не біте си, жовнірки, чеј ни погипете.“
 „Коли ж бо нам, једнорале, всьу старшнву вбили:
 То тож бо нас, једнорале, јак куреј заїмнї!“
 Јнк пригнали під Кохорно в високї косцьоли,
 Ни дали нам три дни јїсти, нї хлїба, нї соли.
 Але пришли три Кошути, взьпли си питати:
 „Котрі мете, жовнірки, до нас приставати?“
 „Алеж јн нас у косцьоли пїтдесїт і двїстї:
 Усьїж до вас пристаємо, лиш дајте нам јїсти!“
 Јнк нам дали с товаришем попојїсти добре,
 Заїмнї нас с товаришем стојати у льогрі.
 Зачьпли-м си с товаришем із одина радити:
 „Ци будемо утыкати, ци будьїм служити?“
 Ој јнк будьїм бај служити, ни добре то буде,
 Мусїмо ми ј утыкати жежи свої льуде.“
 Јнк зачьпли-м с товаришем з одини утыкати,
 То нас взьпли с товаришем гадки пошибати:
 „Ој јнк же нас, побратнїку, Кошут ізлапаје,
 Еј то то нас, товаришку, на мак порубае!“
 Ој јак же ми бај перејшли за своју гравицу:
 „Узи же ми бај Кошуте три рази в г—цу!“
 Ој посьїју пшениченьку, зродїла солома;
 Кілько-х ходив с товаришем, то пајліпше дома.

(В Кошачи коссївського пов. записав Мелїтон Бучинський в 1867 р.)

Переходїмо тепер до найпопулярнїшої піснї про угорську віјну
 1849 року і про поборење Кошута австрїйських цїсарех при помочи Мо-
 скаля. Я зібрав загалом 12 варїантів сеї піснї, друкованих і рукопис-
 них, записаних в ріжних сторонах нашого краю. М. Драгоманов (Новї

укр. пісні про гром. справи, 62—64) цітує крім того ще 10 варіантів, з котрих деякі може тотожні з нашими (Реваковича з Дрогобича, гл. далі N. 7 вар. Б). Вже з сего можна зміркувати, яке могуте вражінє мусіли на наших людей зр. бити факти розказані в тій пісні і як живо ті факти ще й доси займають увагу пародію. Коли попередні пісні звісні нам звичайно з одного-двох записів, з одної околиці, то сю справедливо можемо назвати загально-народньою, єї свівають майже всюди по Галиччині і то не тільки старші люде, зберегателі старовини, але також парубки й дівчата.

Натурально, що при такій популярности пісня ся в різних часах і в різних сторонах улягла різних переробках: до неї приточували тут одно, там друге, викидали або забували одні куплети і доробляли нові, а в кінці головну єї основу перенешено на інші, пізніші факти, зовсім на розріз з історичною правдою. М. Драгоманов думає (ор. сїт. 62), що первозаір усіх тих варіантів „зложив зовсім письменний чоловік, котрий підлажувався до простих солдат“. На сю думку ми не можемо згодити ся. Порівняне нашої пісні з N. 5, піснею справді полкового складани, показує наглядно, що наша пісня має зовсім інший характер. Певна річ, в різних варіанти нашої пісні вилетені також шматки полкових пісень або полкових ремінісценцій (полку шволежерів, Гартман, Маццукеллі), та єї інтерполяції легко розпізнати. Не входячи в те, яка була первісна форма нашої пісні, ми по тих єї текстах, які маємо під рукою, констатуємо, що вона дійшла до нас в двох або трьох редакціях, схожих з собою що до головного змісту, з відмінними початками. Перша редакція починає від війни італіянської 1848 року, згадує про вийїзд цїсаря до Крохерижу і про єго лїт до Москаля, щоб ішов на ратунок, по чім описує ся побїди Москаля над Уграми. Друга редакція починає просто від крохерижського exodus'a, при чім про саму війну находимо в одних варіантах більше подробиць, в других менше. В кінці третя, сводна редакція починає від характеристики панщиняних відносин у Галиччині, по чім ex abrupto переходить до Крохерижа і до московського походу на Угорщину. Пісні першої редакції я поставив на переді задля того, бо до неї належить варіант найдавніший записаний і опублікований. Записав єго А. Книгвиницький в Косівщині і напечатав у журналі „Галичань“ 1863 р. кн. I, вип. 3.

N. 7. Вар. А.

Загадала Ниталїя кісарка вбити,
 Та хокїла усі гвери кашельми палити.
 А як пришов пан Радецький, та не много радив,
 За два, за три часи добрі Ниталїю зглядив.
 Ішов, ішов та пан кісар з міста Крохерижу,
 Бо він має на серденьку велику огризу.
 Та не тїй (тому) огризу має, що немає шо їсти,
 Але тїй угризу має, шо не має де сїсти.
 А він має їсти, пїти, не приїмає трунок;
 Бо він піше до Москаля: „Ставай на ратунок!“

Москаль жеу відписує, що ја піти віду
 Мінї нішо Венгершпінн бот' лиш до обїду.
 Шо би були удїили намї саповьїри,
 Як би не був прислав Москаль свої кановьїри?
 А як прислав своје воєско і свої гармати,
 Аж тогди си владували всі намї кахрати.
 Јакеж було файне місто, яке було ладне —
 Як уно си називало? от відав Кожарне.
 Јакеж було файне місто — муром наокола,
 Ніхто яго би не розбив, лиш Москаль Никола.
 Ој як јали у Кожарні кульками брїнїти,
 Заплакали у Кожарні і маленькі діти.
 Ој як јали у Кожарні кульками сви тати,
 Зачьїли си у Кожарні мури розсїнати.
 Як убили старїю коцьїол і середну браму,
 То вїнесли перед воєска біленькују фану.
 А як вїшов старїю Венгер, зачьїл си просїти:
 „А даруїте, льуде добрі, сьвіта, не будеш си бити!“
 А як вїшов старїю Венгер, а вшав на коїна:
 „А даруїте, льуде добрі! дам бутельку віна!“
 „Ми не прїшли, ти Кошуте, твоје віно пїти.
 Але прїшли-сми, ти Кошуте твоје жпїть вьїзїти.“
 Перебили-ж бај Кошута, шьє коби то ј Бїла,
 Тогди би нах. геј кахрати! шьє-лїва година!
 Перебили ми Кошута, шьє коби то Турка!
 Отак Кошут тој утїкав, як з ліса вевурка.

Вар. Б.

Зачьїла сї Нїталїја з нашїм царьом бити.
 Ладованї малї гверї не хтїли палїти.
 Як надїхав нан Радецькї, не богато радїв:
 За двї, за три годиновьї Нїталїју зглядїв.
 Зачекаїте, льуде добрі, скажу новїновьїку!
 Зачїнаїут Польчаченькї з цїсарьом вїновьїчу.
 Цїсарь стоїт на сторонї, на тото вважає,
 Же то бїднї швальїжерї в огнї погїбає.
 „Устунаїтеж, швальїжерї, тај до глїду свого,
 Нај ту та јдут вуланчїкї з нумеру чвартого“
 Ој як прїшли вуланчїкї з нумеру чвартого,
 Та вїграли цїду Польщчу пїсарьу својому.
 Як зачали ја стрїляти, кульїха брєнїти,
 Заплакали у Кожарнїх Кошутовї діти.
 Фундовано, фундовано крєнїном до кола,
 Ніхто яго не розїбе, як Москаль Микола.
 А вїходїт Кошутїшче на зельїану браму,
 Тај вїносіт Кошутенько біленькују фану.
 Тај кльїкає Кошутїшче на свої коїна:

„Прошу ја вас војаченьки на бутельку вина!
 „Ми не прийшли, Кошутяшче, твоє вино пити,
 „Јно ми прийшли, Кошутяшче, твоє життя взяти.“

(Записав Тит Ревакович в дрогобицькім повіті в юлі 1863 року.)

Як бачимо, тут в основу першого варіанту вставлено (ст. 7—12) уривок такої самої полкової поезії, якої зрештою ми вже бачили в Н. 5 і які ще побачимо в дальших варіантах. Історично вірна режінісценція про уділ Поляків в угорськім повстаню (вар. А. знає навіть Беца) тут розпала ся в якусь війну Австрії з Польщею, при чім улани (очевидно Русни) ядобувають цілу Польщу для Австрії. Міні здає ся, що конфуаю в сей варіант внесли власне події 1863 р. В дрогобицькім пов., де був записаний отсей варіант, живе багато тзв. шляхти ходачкової, котра тоді дуже інтересувала ся повстанєм і подекуди навіть провокувала хлопів, так що ті бояли ся, щоб стара Польща опать не вернула. Се могло дати привід до вставленя в пісню слів о війні Польщі з нашим цісарем.

Із другої редакції нашої пісні три варіанти говорять іще про війну в Уграми і Кошутю, чотири варіанти забули вже про Кошута і перенесли всю основу пісні (враз із російською помічю!) на Францувів, а один варіант — на Прусаків. Подаємо ті три групи під особливим нумерами:

Н. 8. Вар. А.

Вітер віє, вітер віє, вітрец повіває,
 Сьдид тьсарь на крісличку і думку думає.
 Та не тују, каже, думку, як би вино пити,
 Але тују, каже, думку, як би Веньгра вбити.
 Та написав цар до цара теменької ночи:
 „Ти Москальу, славиш цару, стань ми до поlochи!“
 „А ја тобі стати стану тај і підг піду,
 „Нима міні Веньгра бити, то лиш до обіду.
 „Та як зішльу на долину ківноту, піхоту,
 „То від рана до обіду зробльу з них болото.“

(Записано в Вижици 1872 р.)

Вар. Б.

Недалеко ваш цар сидит, лиш у першім крижу,
 Носит наш цар на голові великују грижу.
 Је шо јісти, је шо пити, не приймає трунок;
 Нише наш цар до Москаля: „Стань ми на ратунок!“
 А він јеху вітисује: „Ој піду тај піду!
 Ньчо міні Веньгра бити з ранку до обіду.“
 Ој повіјав бујнів вітер ја з гору, ја з гору;
 То так вібив Москаль Веньгра, як ціпюх солону.

(Гр. Куичанко, Пісня буковинського народа, N. 313, гл. Записки Юго-Западнаго отдѣла имп. р. Геогр. Общества, т. II. Кієвъ 1875, стор. 553.)

Вар. В.

Ој поїхав наш пан цісар до ризу-Паризу,
 Мажеж бо він на сердечку великују грижу.
 Та не того грижу маје, шо нема шчо їсти,
 Але того грижу маје, ныгде мисьця сісти.
 Је шо їсти, је шо пити, не приїмаје трунок;
 А він пише до Москаля: Јди на поратунок!
 Москаль јему відписује: „Тай ја пити піду!
 Міні вішчо Венгра вбити лишень до обїду.“
 Ој шо ж тото теј за місто, муром до окола?
 Теј хто јего теј і розбив? то Москаль Нїкола.
 Ој як розбив јасниј косьцьом теј середну браму,
 Теј вінесли перед војсько біленькују фану.
 А як вишов Кошутечок теј впав на колїна:
 „Дарујте ми, льуде, житє, дам вам пити віна!“
 „Не приїшли ми, Кошутечку, твоје вино пити,
 Але-ж приїшли, Кошутечку, твоје житє взяти“.

(В Стедеві нов. святинського від Анни Васалїви записала Марїя Гаморак в р. 1890)

Першїй з тих варїантів виглядає на вривок з бїльшої цілости; в третім уже видно перехїд до слїдуючої групи, а заразом означено ту стежку, котрою відбув ся сей перехїд: замїсць мало кому звїсного Кромержу співаки і співачки почали підставляти Париз і таким чином увесь предмет пісні звільна переносив ся з Угорщини до Франції, особливо тоді, коли справді між Австрією і Францією приїшло до війни.

N. 9. Вар. А.

- 1 Із за гори, із за ліса вітрець повїваје;
- 2 Сидит цісарь у кріселку тай думку думаје.
- 3 Не таку бїя думку маје, шчо бп їсти, пити,
- 4 Але таку думку маје; як бп Франца вбити.
- 5 Пише листи дрібненькії як в день так і в ночи:
- 6 „Ти Москалю, славниј царю, стань ми до помочи!“
- 7 Москаль јему відписује, шчо „Ја пити піду!“
- 8 „Не мају шчо Франца бити з рана до обїлу.“
- 9 Ој як виїшли жовніроньки на високу гору,
- 10 Розложили жовніроньки своју јасну зброју.
- 11 Ој як вьзали каноньери кулямн пускати.
- 12 Аж сьа вьзали Французові мурп розлітати.
- 13 Ој як виїшов старїй Француз тай впав на колїна:
- 14 „Ој прошу вас, жовніроньки на бутетьку вина!“
- 15 „Не приїшли ми, старїй Фравце, твоје вино пити,
- 16 Но приїшли ми, старїй Франце, твоје житє взяти“
- 17 „Вьзали житє, вьзали житє, вьзали і вдоровје!
- 18 Нај вам буде, жовніроньки, тай на безголовїе!“

- 19 Вбили Франца, вбили Франца, коби ішче Венґра,
 20 Тогди би сьа називала Галичина теньґа.
 21 Вбили Венґра, вбили Венґра, коби ішче Пруса,
 22 Ој тогди би була славна Галичина руська!

(В Вербові зап. В. Каминський, гл. Зоря 1882, стор. 344.)

Вар. Б.

- 1—3 = 1—3; 4 = 4... як би Француза забити
 5 = 5... теменької ночі
 6 Ти Москаль, солдаторе, стань ми до помочи!
 7—8 = 7—8
 9 Пристав Москаль каноньпри тај свої капони
 10 Тај нашому Францішкови тај до оборони.
 11—12 = 9 10.. каноньпри (зам жовніроньки)
 13—14 = 11—12... з канонів стріляти
 15 = 13; 16 = 14... каноньпри, напијте сьа...
 17—18 = 15 16
 19 Допоможи, моцний боже Француза забити,
 20 Тогди підем в свої краї, будем сьа женити.

(В Сапогові пов. гусятинського около р. 1880 записав Лев Васильович.)

Вар. В.

- 1 — 3 = 1 — 3; 4 = 4... Франка...; 5 = 5... теменької ночі;
 6 = 6; 7 = 7; 8 = 8... Франка бити тільки до ј обіду
 9 = 9... каноньпри; 10 = 10... каноньпри
 11 Ој як взяли каноньпри кульми гудити,
 12 Аж заплакав старий Француз та і jeho дити
 13 = 13; 14 = 14... каноньпри
 15 „Ој ми будем вино пити, будемо платити,
 А за своју Україну будемо сьі бити.“

(В Нагуевичах пов. дрогобязького від Юлії Гаврилик записав Ів. Франко в р. 1882.)

Вар. Г.

- 1 = 2... конець стога...
 2 Та як того пса Француза војувати наје.
 3 Піше цісар до Москаля карту о півночі:
 4 = 6 Ти... будь..
 5 „Ој ја тобі славниј царьу до похочи піду,
 6 Нам не стане двом Француза з раньа до обіду.“
 7 Стоїт Гартман в чистім полі тај сьі позираје,
 8 Ој як наші уланчики харне погибајут.
 9 „Виступајте уланчики та із трону (зам трупу) свого,
 10 Наступајте Гартманчики з нумер девјитого!“
 11 Наступили Гартманчики як чорненька хвара,
 12 Узвїла сьі підносити французькаја фана.

- 13 „Вашь фана червонаја, а ј а нашь біла,
 14 Напїяо сьм, Австријаки, по бутельці вина!“
 15 „Нас тут віно не коштує, не будеи го пити,
 16 За нашого цісарика будеи кровїцу лььїти.“
 17 Плачут мази за синами, жони за мужаи,
 18 А дївчата молоденькі за кавальєрами.

(В Корчяні стрійського пов в р. 1831 записав Павло Карчів.)

Про варіанти сеї групи не ма що багато говорити. Вони всі записані досить пізно. В вар. 4 в ст 7—12 бачимо опять вставку з полкової поеїї, тїм разом героєм являє ся стрійський полк Гартман. В вар. 3 цікаве те, що російські канонїри відповідають Французови (Комутови), що вони буть ся за свою Україну. І справді російські війська, що в році 1849 ішли на Угорщину, і між котрими було багато Українців, пригадали руським мужикам у Галиччині, що за кордоном австрійським живють люде тої самої народности, що й вони, „тїлько твердшої віри“, як говорили наші люде.

Н. 10.

Ој сїв цісар конєць стола тај думки думає,
 Як він того Прусачиско звојувати має.
 Пише карту до Москаля серед опівночи:
 „Ти Москалю, славиї царю, будь ми до помочи!“
 „А ја тобі, Австријаку, до помочи буду,
 Ја не мају того Пруса з рана до обїду.“
 Ходїг гетман по бою тај сьм позпрає,
 Як ті бїдні Марцугелї загабајут марнї
 „Ој ідїт ви, Марцугелї, до трупу својого,
 Наступили москальчики з нумеру пїятого!
 Наступили Москальчики як зоря јаснаја,
 Вијшов, вијшов Прусачиско, јак хмара темнаја.
 Ој вијшов тој Прусачиско, зачїнь сьм просїти:
 „Ој ви паньє Австријаку, не будеи сьм бити!
 Ваша фана червонаја, а нашаја біла,
 Напїяо сьм, Австријаки, по бутельці вина.“
 „Ми сьм вина напїємо і будемо пити,
 А за крај свїј, за вітчїну будемо сьм бити.“
 Щоби Польска погниула, Польаки програли!
 Іно мали по коровї, і то јїм забрази
 Плачут матки за синами, баби за хлопаи,
 Молодії дївчатојка за кавалїрами.

(Записано в с. Кореници, пов. перемиського.)

В тїх варіанти, розумїє сл, звертає нашу увагу побожно бажанє співака: „Щоби Польска погниула, Поляки програли!“ Чи не є і воно ремінісценцією подїб, трївог і бажань 1863—64 року? Додамо ще, що тут стрїчаємо вставку про перемиський полк Маццукеллі (Maz-zuchelli), прозваний нашими людьми „марцугелї“, при чїх стереотїпна

картина тих вставок: один полк погибає в битві, а другий стає на его місце і доконує перемоги — о стільки тут відмінна, що полк переміський не відділяє собі героїства і перемоги, а власне уступає з поля, щоб дати місце Москалям. Всі ті вставки полкових споминок є о стільки вірні історичній правді, що дійсно полки руські Нунан (в устах народних Лужан), Гартман, ціс. шволежери, Манцукеллі, Парма, Стефан і Нассау належали до того корпусу, що в декабрі 1848 року під проводом генерала Шліка з Галичини (через Дуклю) рушив на Угорщину і швидко впер повстанців з північних кохатів (Гляди Franz Kocziczka, Die Winter-Campagne des Graf Schlik'schen Armeekorps 1848 - 1849. Olmütz 1850).

Остаєсь нам іще навести два варіанти тзв. сводних редакцій нашої пісні. Одна у них, записана в Далешеві пов. городенського, впливає оповідане про Кошута і війну 1849 р. в пісню про панщину і є скасоване.

N. II.

Як настали давні паня, то і мід вино пили,
А тогли ип лиш по днени наньшчини робили.
Як настали сесі паня, сесі варіятя,
Ми мусіли по штири дни наньшчини збувати.
Ми не вміли нї косити, наші жіпки жьвити,
Тьжко було бідним льудям в Галіції жити.
А темерка, пане брате, лиш на сьвіті жити,
Цїсареви заплатити і собі робити,
Ще нас чьпето наня просьп гроші заробити.
Недалеко цїсар сидит, у місті в Парижу,
Ой має він на серденьку велику грижу.
І не того має грижу, шчо не має їсти,
Але того має грижу: нема мїсьцьп сьїсти.
Має їсти, має пити, не приймає трунок:
Пише листи до Москальп: „Іди на поратунок!“
Москаль йому відписує, шчо „Я пити піду,
Нима мїньп Веньгра бити з ранку до обїду.“
Ой як узьп Веньгра бити, кульпм бреньити,
Заплакали каноньери канальськїї дьити.
Як узьили яго гнати, загнали до Турка,
Тай так він сьп тамка зшывав, як лиса вивьурка.
Як узьили яго гнати, паркани докола;
Нїхто мене не розїбє, лиш Москаль Нїкола.

(В Далешеві пов. городенського від Гната Вандюка записав в р 1892 Сава Чернецький.)

N. 12.

Вїє вїтрец, вїє буїниї, вербамн колише;
Сидит цїсарь на стільчвку, вїбраньчнкїв пише.
Вїбраньчнки молоденькї ковнки сьїдлают,
Межи ними матьїноньку водов відливаяут.

Ој цисаре, цисаріку, па што нас вербујеш?
 Магазини погоріли, чия нас погодујеш?
 Ој буду вас годувати вівсьянинов половов,
 Та буду вас уганьзати цисарськов дорогов.
 Ој цисаре, цисаріку, цисаре Францішку,
 Ој пусти нас до домоньку, мамці на утішку.
 Ој цисаре, цисаріку, цисарева мати,
 Пусти-ко нас до домоньку трішки погульзати.
 Компаніжка си фаліла цисаріка вбити;
 Ни хотіли наші гвері на кабалю спазати.
 Пішов цисар тај да міста, до самого Рину,
 А він має на серденьку дуже страшну гризу.
 А ни тімуј гризу маје, што нїма што јісти,
 А він толу гризу маје, што нїма де сісти.
 Маје він што јісти, пити, не пријаје трунок;
 Він си пише до Маскальи: „Јли на поратунок!
 „Бо міні си збунтувала вся моја держава, —
 Јлк ти міні ни поможеш, то буде неслава.“
 Маскаль відти відписује, што „Ја пити піду,
 Міні нішто Угрів бити лишень до обиду.“
 Ізвіјшли си цисаріки, розрубали браму;
 Унав Угор на колінки, виставіје фаву.
 „Ој дајте ми, јасні пани, шче на сьвікі жити,
 А ја мају бочку вина, дам вах си напїти.“
 „Ми не пријшли сьуда, Угре, твоје вино пити,
 Але бо ми пријшли, Угре, житье твоје взїти.“
 Јлк зачыли в Венгершчину бохвали свїстати,
 Зачыли си в Будапешті жури розсїпати.
 Але Кошут ни знав того, ни мав тої діли,
 А він ни чув, што їде Маскаль воронїли кївїли.
 На чьне малиј, на годінку так він си обладив,
 Што го загнав до огроду і окропне спарив.
 Кошут собі приумів си, вчинив си јак курка,
 Узьив собі пушку Веньгра тај утык під Турка.

(В Жабю пов. коссівського від Христини Пелінючки записала Марія Бурачинська в р. 1885.)

Ми помпнули тут пісні зі збірки Драгоманова, про котрі згадували вище: в книжці его з них цитовані тільки вривки, а ми часко надію дістати їїх повні тексти і винечатати все відмінне від вище поданих.

Інтересно, що участь Поляків в угорськїх повстаню народ наш уважав причиною тої реакції і антишляхетської політики, котра настала в Галичїні після скасування конституції 1849 р. Се висказує кінцевий куплет пісні про знесенє панщини:

Просїт бога молодїци тај коло каплицы
 Утратили пани ласку та через Кошпїци.

(Закінченє пісні про панщину, записаної в Воскресїнцех коло Станїславова І. Стефанчуком в 1881 р. Іван Франко.)

Критика і бібліографія.

—*—

VII. Непорозуміння між проф. Ом. Огоновським і его наукою.

Як видане посвячене між інчим фольклору „Житє і Слово“ му-сить звертати увагу і на те, як дивлять ся на фольклорну науку учені в нашій стороні, бо від того залежить значно і поступ у нас тієї науки*).

Через те ми мусимо звернути увагу на дуже характерну замітку, проф. Ом. Огоновського про новий історично-порівнячний напрямок фольклорних студій, котру знаходимо в тій частині „Історії літератури руської“, котра присвячена етнографічним працям Костомарова (Зоря 1894, 64—65). „Про етнографічну діяльність Костомарова пише Шипін, що він до кінця життя остав ся прихильником старої школи, що він ма-буть не знав нових дослідів Веселовського і і. про значінє народного переказу. Всеж таки праці Костомарова, не зважаючи на недостачі їх, мають чималу стійність. Се бо вказує він на такі боки етнографічної науки, які ще мало були оброблені. Він намагає подати суцільне понятє про творчество народних пісень. Тому то мнє недостач у дослідях Костомарова етнографічні его праці являють ся єдині у своїм роді, і треба тільки жалкувати, що вчені мужі нового покоління не беруть ся до таких дослідів при своїх більш богатих знадобах наукових. Всеж бо народна поезія не є тільки предметом археології, але й фактом внутрішнього морально-побутового життя народу і его історії. Відтак по словам Шипіна заслугоють на увагу і ті думки Костомарова, що етнографія повинна займатися дослідями не тільки про побут робітників-селян, але й про житє інших класів народу, ба що й побут робітників фабричних має зобразитись етнографією. В кінці (каже Шипін) годі поминути й сеї обставини що Костомарів умів сполучити етнографію з історією, що відтак его праці історичні не мали б такої високої стій-ности наукової, коли б автор не закрашував їх барвами картини народ-ної поезії. По нашій думці Костомаров і не міг звертати своїй уваги на нові критично-наукові дослідї Веселовського, Ягіча і других. Всеж

*) При сій нагоді ми мусимо висказати наш погляд на характер т. зв. фольклорно науки. Ми не згоджуємось з тими поглядами деяких горячих фольклористів, по котрим се наука самостояча. Ми думаємо, що фольклор єсть лишень матеріал, котрий можна назвати в певній мірі новим, бо на него до недавніх часів мало звертали увагу — але матеріал старих уже наук або відділів науки гуманістичної, — то б то історії, літератури, релігії, права. Між інчим нові студії фольклорні показали, що між усною або народною словесністю і писаною єсть дуже тісні взаємини, то значить тим паче ся частина т. зв. фольклорної науки мусить бути просто введена в історію літератури

він старався пояснити творчество народних пісень, і про те не міг зайняти ся студіями про відносини нашої народної поезії до переказів християнсько-поганьських і до середньовічних легенд, не міг також виказувати відносини цієї поезії до епічної поезії візантійської. Поетична вдача Костомарова не могла любитись в скептицизмі і в такій позитивно-критичній аналізі, котра голосить світу, що наша народна поезія не має окремого свого світогляду, не має сили творчества, позаяк она втворилась із сполучення чужого й свійського матеріалу поетичного. Уже кн. П. П. Вяземський в виданню „Слова о полку Игоревім“ (С. Петерб. 1875) заявив категорично, що теперішні народи не можуть мати своєї поезії та що они тільки репродукують твори з мітичної або доісторичної доби.

В сих словах д. Огон. майже стілько непорозумінь, скільки рядків.

Почнемо з того, що д. Огон. каже з поводу поглядів кн. Вяземського. Ми не маємо тепер під рукою цієї книги, але, коли д. Огон. вірно цітує его думки, то треба сказати, що погляди кн. Вяземського зовсім протилежні власне тому, що говорить нова фольклорна наука. Власне старі погляди, котрі в значній частині поділяв Костомаров, виводили головну частину народної поезії, коли не всю ці, з періоду мітичного, доісторичного, — тоді як новий напрямок історично-порівнячний доводить власне, що і устна словесність не стояла на одній місці, а розвивалась відповідно до історії народу, его культурних взаємин, в тісному зв'язку з словесністю писаною.

Через те тим більше треба і дослідникам народної словесности розбирати її не як що небудь ізольоване від других видів словесности і від творів других народів, а вкупі з ними. Чудний би був той учений, котрий би став викладати нашу стару писану літературу без уваги напр. на літературу візантійську. Але також само чудно чути від ученого професора, що Костомаров „не міг виказувати відносини нашої народної поезії до поезії візантійської.“ Як же не міг, коли напр. в наших колядках, в наших легендах і казках видні ясні відгуки апокрифічних евангелій, апокаліпсів, і навіть поем візантійських, як Анікіта, Александрія і т. й. Мусів „виказувати“!

Сам Костомаров зовсім не відвертав ся в своїх студіях від чужого народнього матеріалу, тільки мало володів ним. Так напр. в своїх працях про „Легенду о кровосушителі“ Костомаров рівняє наші устні пісні і легенди і старі писані повісті з сербськими піснями та з грецькими мітами про Едіна, та лишень не знав, що як раз подібні оповідання розширені і в західноєвропейських рукописах, новеллах і т. і., а котрих багато було вже напечатано в часи навіть першого появу в печаті тих праць Костомарова. Через те Костомаров виводив власне наші пісні і легенди про кровосушішку з часів доісторичної мітології, знаходив там елементи „слов'янського птицеволчованія“ і т. і. тоді як ці легенди єсть просто одні із приносів до нас візантійських і латинських церковних творів, а пісні на сю тему єсть переробка сих легенд.

Далі Костомаров часто хотів власне вживати устною народною словесністю як матеріал для характеристики певних, точно опredelених хронологічно епох нашої історії. Так напp. він характеризує Київ часів від Владимира Св. до Татар по билинам (великоруських) напp. про Маринку і Добриню, по легендам про Михайлика, навіть по казках про хлопця або дівку сеялiткy. Як же не слід було ему звернути хоч при дальших виданнях его монографії „Черты нар. южнорусской исторiи“ увагу на працю напp. Веселовського про відносини казок про хлопця або дівку сеялiткy до круга Соломоновських легенд, а легенди про Михайлика до візантійських есхагологій і поем?

Костомаров ще в 1872 р., коли вже порівнячно-історичний метод був у Росії досить рішучо заявлений працями Шпіна і Веселовського, мемуарами Бенфея, котрі печатались в виданнях петерб. Академії і др., печатав (в „Бесѣдѣ“) переробку старої своєї магістерської дисертації, не змінивши ні на йоту її слов'яно-народницького методу. Через те він між инчим впливав ся виобразити нашу питомо-народну сімволіку рослин, не звернувши уваги на те, що купа тих рослин, про котрих найбільше розказує ся легенд і сімволічних фантазій, у нас носять імена, взяті від Греків, Латин і т. п. і що вже через те треба порівняти ваші ботанічні легенди і перекази з відповідним матеріалом візантійських, латинських і інших середньовічних, включно до арабського і его азійських жерел.

В останніх 10—12 pp. своєї праці Костомаров, видно, сам замітив неможливість фольклорних студій в старому напрямку. Ми памятаємо свої власні розмови з ним на сю тему в 1874 і 1875 pp. з поводу его сімволіки і нашого реферату про легенду кровосмісителя. Костомаров згоджував ся, що треба розширити студії над фольклором в новому напрямку, і позаяк він був уже зайнятий другими роботами по політичній історії України і Росії, (що і було его властивою спеціальністю), то в останні роки він уже не чіпав фольклору печатно окрім лишень українських пісень історико-політичних, при студії котрих майже зовсім можна обійтись без порівнячного методу.

Тим більше дивно, що д. Ом. Огон. в 1894 р. ставить хибн старого методу старих фольклорних студій Костомарова ему в заслугу і в примір молодим ученим. На скільки можна зрозуміти доволі темні слова д. Огон. про те, що „пародія поезія не є тільки предметом археології, але й фактом внутрішнього морально-побутового життя народу его історії“ (а археологія хіба не історія?) і що Костомаров „ставрав ся пояснити творчество(?) народних пісень,“ можна думати, що д. Огон. ставить за ціль фольклористам кожного народу пояснити національних ознак даної народної поезії. Тільки ж в історії всіх культурних народів Азії а надто Европи, по крайній мірі з часів колоній фенікійських, то б то від 1000—1200 pp. до Р. Хр., національне і інтернаціональне так переплелись, що одно без другого не дасть ся вяснити. Буддизм, християнство, магометанство зовсім перехішали різні національні елементи культури старого світа.

На що напр. особі азбуки арабська, латинська і словянська, а чудно було б не знати, що всі вони лишень варіації фенікійської, чудно було б не знати фаз, через котрі перейшла ся остатня, поки явилась в певній формі у Латинців, Словян, Арабів. Дуже характерна напр. французька революція, а чудно було б, коли б її історик поставив собі обовязок закрити очі на впливи на Французів у часи революції ідей класичних, англійських і америкаських. Подібне можна сказати і про всі прояви життя культурних народів світа. Навіть для того, щоб дійти в якій прояві до ознак національного „творчества“, треба проаналізувати єї інтернаціональним, історично-порівнячним методом, що дуже часто і роблять нові фольклористи, до котрих не дуже прихильний д. Огоновський.

Доволі чудно читати заклад ш. львівського професора сии фольклористам, що вони „любують ся в скептицизмі“ і т. і., коли вони напроти того дійшли вже в многих точках до досить позитивних результатів навіть що до національного елемента в різних словянських творах писаної і усної словесности. Правда, що в других точках їм прийшлося поки що остатись лишень при зводі доступного матеріалу і вдержатись від усяких виводів. Так се ж робить са в усяких точних науках і такий скептицизм єсть єдиний розумний спосіб наукової праці, без котрого вчення зостає ся лишень бавитись у фантазії, то б то по просту дурити себе і других.

Не вже ж таку збавку рекомендує проф. Огоновський „вченим мужам нового покоління“? В усякім разі ми певнісінькі, що Костомаров не похвалив би нічого подібного, бо при всій своїй силі він умів бувати часто і скептиком, не тільки ламлючи старі погляди, а і показуючи, що в многих точках ще не можна сказати позитивного виводу.

М. Драгоманов.

НОВІ КНИЖКИ.

Этнографическій Отдѣль Императорскаго Общества Любителей Естествознанія, Антропологии и Этнографіи: Русскія былинны старой и новой записи. Подъ редакціей академ. Н. С. ТИХОНРАВОВА и проф. В. С. МІЛЛЕРА. Москва. 1894 р., Ст. VIII + 88 + 304, in 4°. Ціна 2 кб. 50 коп.

Книжка переділяеть ся на дві частинні, з окремою пагівацією. Першу частину становлять „Былинны старой записи“. Це праця покійного Н. С. Тихонравова, остаточно зредагована Всев. Хвед. Міллером (предсідателем „Этнографическаго Отдѣла“). В тій першій частині ба-

чили старшини*), які записано переважно в XVIII віці, але є двос з XVII в. Духаю, що читач не реєструватиме на мене, коли я повли- чую всі ті важні пам'ятки: тут є 1) п'ять „повістей“ („гісторій“, „сказавій“) про Ілзю Муровця (теперішнього Муромця), 2) про князя Володимира, Михайла Потока та царя Коцея з Золотої Орди, 3) два сказання про трох втязів: Ілзю Муровця, Михайла Потока Івановича і Альошу Поновича, 4) „Сказаніє о семи русскихъ богатыряхъ“, 5) „Ставеръ Гадеповичъ“, 6) Уривок з невідомої білїни, 7) „Гісторія о Кіевскомъ богатырѣ Михаилѣ сынѣ Даниловичѣ двѣнадцати лѣтъ“. Окрім текстів небіжчик Тіхонравов додав іще й поясненя до кожної пєси. Поясненя тіі — здебільша патеографічного характеру, але єсть між ними і ціла статя під скронним заголовком: „Пять былинь по рукописямъ XVIII вѣка“ (передрук з „Етнографическаго Обзорїня“, кн. VIII, 1891), дуже інтересна розвідка, що дає далеко більше, ніж обі- щує заголовок: тут подано докладну історію записуваня великоруської народньої словесности починаючи од 1619 року (Річард Джемс) і кін- чаючи епохою Катерлини: дуже цікаві також описи тих рукописних збі- рок, з яких Тіхонравов повитягав кожну з виданих них білїн. Іще треба згадати, що до Тіхонравовської частини долучено фототїпію — сторінку з рукопису XVII віку (з „Повѣсти о Владиѣре киевскомъ и о богатыряхъ киевскихъ и о Михаилѣ Потокѣ Ивановиче, о царѣ Кашею Златой арды“).

Друга частина книжки — Міллерова: „Былины новой записи“. Як на об'єм, вона далеко більша од першої і черенками надрукована дрібнішчим тай на зміст різноставнішм. Це зрештою і не дивниця, бо матеріал у ній — сучасний. Етнографічний Одділ, задумуючи видавати цю збірку, спершу думав по prostu надрукувати вкупі всі ті старшини, які були появили ся в печаті після 2-го виданя збірки Кіревського (себ то після 1879 р.) і порозкидувані були по всяких столичних і провінціальных виданях. Але тая програма швидко мусіла поширшати, бо членп-корреспонденти Етн. Одділа прпзбірали багацько свїзого ма- теріалу просто з народніх уст, а ще ж у великій пригоді стала й ру- кописна збірка сїбірських старин, які давнїш пона записував звїсний сїбірський етнограф, небіжчик Степан Гуляев. Таким побутом тая частина, що зрєдагував голова Етнографічного Одділу Всев. Міл- лер, містить тепер у собі: а) над 50 NN. уже друкованих по різних виданях 80-х і 90-х років, б) 34 NN. ще ніде не опубліковані. Ви- дано сей матеріал путяще, науково; коло декотрих старин є невеличкі вясненя. Подати докладний зміст я не можу для браку місця, а ко- ротенько згадаю, що між інчим тут є білїни про Ілзю Муровця (5 N N.

*) Через „Слово о полку Ігореві“ стали звати героїчний епос велико- руський „быльями“, („Начати же тѣхъ пѣсни по былинямъ сего времени“), та народ цього слова не знає і каже: „старини“, старинишки“. Недавничко, правда, міні довело ся чути, як „сказитель“ (співець) Рябінін скіячав пісню про Вольгу словами: „Да и тутъ былинушка покомчена“. Тільки ж на роспи- туване проф. Міллера Рябінін пояснив, що передше він співав „старинишка“, а од панів (етнографів) навчив ся звати свої спіни „быльями“.

повідні) про Добрню Нікітіча та батька его Нікіту Ролановича, про Василія Казарятни, про Василія Ігнат'євича та Батлгу, про Михайла Казарятни, про Івава Годеновича, про Чурилу Пленковича, про Суханшу Замантьєва, про Сурогу богатря, про Соломана та Василія Окульєвича, про литовський забіг („Наѣздъ Литовець“), і др. Дуже цікава Міллерова збірка ще й з погляду на питанє про географічне розповсюдження старини. „Ісландією великоруського епосу“ вважають ся Олопецька губернія; вона й сини разом дала багацько матеріалу; та крім неї є в „Былинахъ новой записи“ чимало матеріалу з Сибіру, з Архангельщини, з губерній Московської, Петербурської, Нижегородської, Самарської, Уфійської, Уральської, Терської. Себо то не тут бачимо старини не тільки з колишньої держави Новгородської, не тільки з області нарича „окаючого“, але й з області нарича „акаючого“. В кінці Міллерової збірки є „Приложенія“, де подано „Свѣдѣнія о крест'янинахъ пѣвцѣхъ былинъ Л. Г. Тупицынѣхъ“ та ноти до былин: „Добрыня и Марина“. А вжеж до цілої книжки (не тільки до своєї частини) проф. Міллер зладив докладний „Показчикъ речей“ та „Показчикъ власнихъ імен“, без котрихъ важко було б перебути ся вченим, котрі працювати муля над великоруським епосом.

Очевидячки ся нова збірка має задля етнографії першорядну вагу. Додамо, що з друкарського погляду видано єї акуратно і чепуренько.

А. Юримський.

Dr. A. K. POST. Grundriss der ethnologischen Jurisprudenz. I. Bd. Allgemeiner Theil. Oldenburg 1894. Автор, звісний етнолог і юрист, задумав дати в тім ділі „підручник порівнюючого правознавства“, чи властиво образ звичаєвого права всіх народів. В першій томі після загального і трохи туманно-філософічного вступу автор показує нам „форми організації суспільної“, починаючи від подружжя. Тут він розбирає форми ексогоамії і ендогоамії, далі подружжя групове (лупальманське), констатуєчи і тут форми ексогоамічні і ендогоамічні. Далі переходить до подружжя індивідуального і стверджує, що поліандрія (яногемуже) не є загальною формою, але огранічуєсь на деякі сторони Азії, як Тибет, Індія і Цейлон, коли тимчасом такі форми, як однохужество і яноженство розширені по всім світі. Прихусове однохужество, т. є. заборона мужчини брати більше жінок, трафляє ся досить рідко, головно в краях, що підпали впливам культури європейської і в Японії. Переходячи до систем своідства автор розрізняє системи описові, котрі означують відносини одної особи до другої, і класифікаційні, котрі називають однаковою ключкою цілі групи осіб без огляду на їх взаїмні відносини, инр. батька і его братів, матерів і єї сестер, далі системи оперті на праві материнські, на праві батьківські і на праві родительські; перші з них автор признає найстаршими, остатні найпізнішими. Не думаючи вичерпувати багатий зміст єї книжки додамо тільки, що при кожній формі автор старанно подає географію єї розширення і бібліографію відносно.

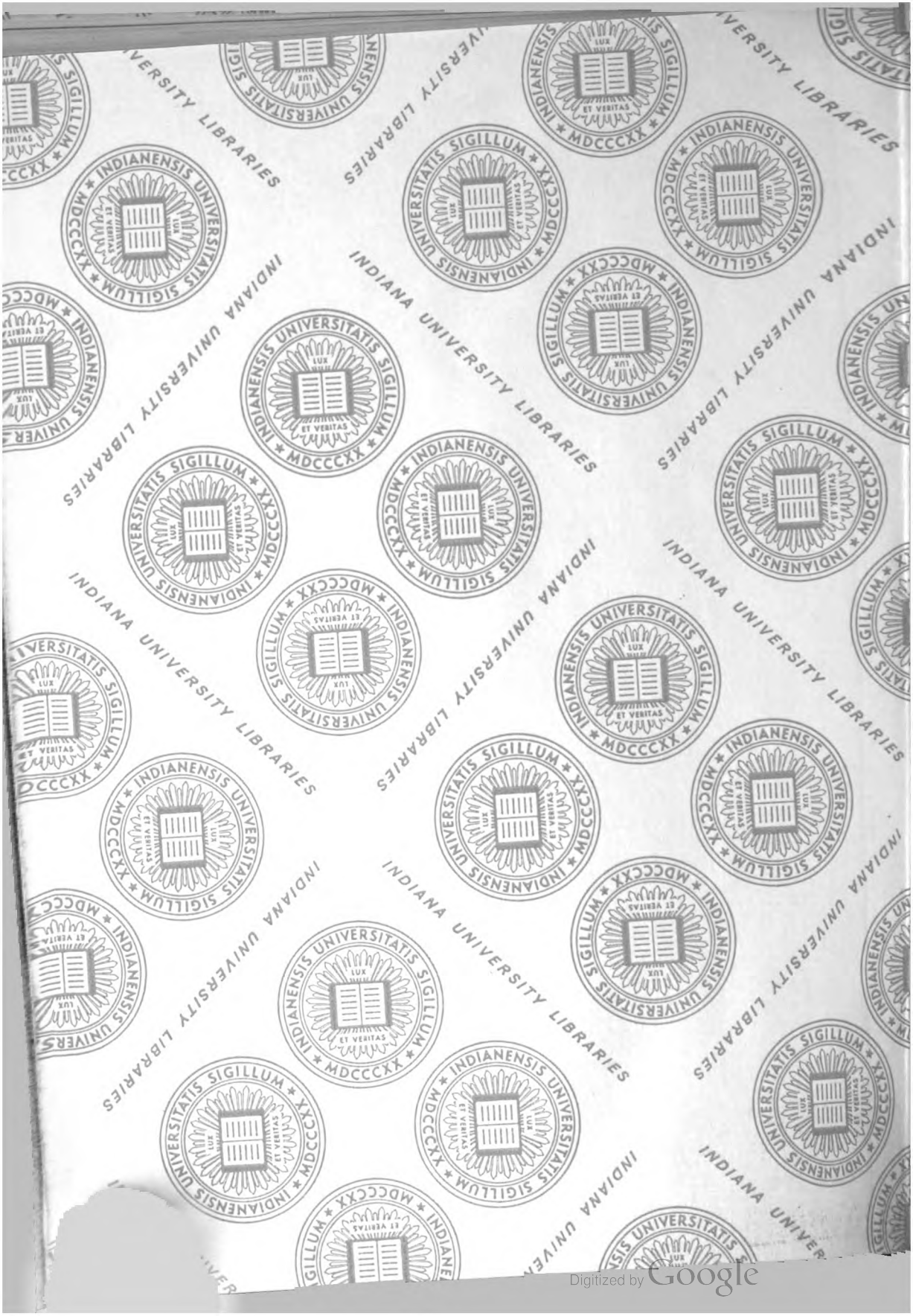
Dr. PAULITSCHKE, Ethnographie Nordafrikas. Die materielle Cultur der Danakil, Galla und Somai Berlin 1893. В сій гарній і багатій змістом книзі автор звертає головну увагу — як се зазначено і в заголовку — на матеріальну культуру трьох нехристиянських племен: географічне розселення, одіж, прекрасні, оружжя, хати і селазя, прилади і посуду доماشню, побитву, спосіб життя, денні заняття, заробітки, житє родинне і громадське. В дальшій відділі він переходить від життя одиниць і сел до життя цілого племені і показує нам его продукцію і консумцію, об'яну виробів, дороги комунікаційні, вартість виробів і ціну робучьї сили. Як бачимо, автор розуміє етнографію в дуже широкому, може навіть занадто широкому змісті, втягаючи до неї по троха й економію та статистику економічну. Але саму методи монографічного оброблювання поодиноких племен замість поверхового плавання по всім племенам і вилонювання тільки поодиноких відірваних фактів, щоб ними скрінити певні теорії, мусимо назвати дуже щасливою і плідною — не для того, як колиб ми противні були творенню широких теорій на підставі фактів позбраних з різних країв і племен (як се бачимо у Тайлора, Леббока і др.), але для того, що тільки основне, монографічне обробленє тих поодиноких племен, їх життя, вірувань і т. і. може дати добру основу для загальних теорій і охоронить учення від таких великих пригод, яка впр. стала ся була Леббокови в его ділі „Origin of Civilisation“, де він, здавши ся без критики на деяких малотямущих подорожних, винайшов цілий ряд диких племен атеїстичних, котрі опися показали ся так само далекими від атеїзму в наших розумію, як ми далекі від первісного фетішизму та шаманізму. I. Ф.

Додатки і поправки.

Початок і кінець світа. Про вола Шоробора гляди ще Chmielowski Nowe Ateny, т. I; про Леїатана таже а також Grässe, Beiträge zur Sagenkunde des Mittelalters.

Дівчина воячка. Білоруські варіанти сїї пісні є ще в ось яких збірках: З пиванда Радченка, Гомельскія нар. п'єсни, 22, N. 56; Романовъ, Білорусскій Сборникъ, I, 33, N. 60; Безсоновъ, Білорусскія п'єсни I, 39, N. 73, а також в часописі Przegląd gzeszy polskich, Paгуż 1859. Польський варіант подав В. Щурат в часописі „Am Urquell“, 1893, т. IV, стор. 249 - 250; таже вказано на недавно опубліковану в парижській Revue des traditions populaires V, 12 статю Тірсо про сю тему.

В світ за очі! В віршах д. Ходовицького просимо поправити ось які нохибки, що там лишили ся без нашої уваги: розд. I: Райні з орї; всюдї зам. сторінонька має бути сторононька, сторононьці; розд. III: А втікали в полатаній киндячній.

PG 37A
Z63
V.1

DO NOT REMOVE FROM POCKET

AUG 72
N. MANCHESTER,
INDIANA

DENCO

3 0000 125 458 632